

Presentation

فهرست الفبائی اشعار

۱۹۳۱

[illegible]

به عون بخشایندهٔ تخت و تاج و آفرینندهٔ غنی و محتاج

کتاب نایاب ذخیرهٔ لاجواب جامع لغات فارسی و ترکی و عربی مجموعهٔ هزاران حسن و خوبی که مثلش کسی ندیده و نظیرش بنظر نرسیده

موسوم به

فرهنگ آنندراج

جلد دوم

مولفهٔ عالم بے عدیل ماهر جزیل محمود اقران و امثال مدقق ذی کمال منشی محمد بادشاه صاحب میر منشی سرکار مهاراجه وزیانگرم حسب فرمایش مصنف ممدوح

در مطبع منشی نولکشور واقع لکهنؤ بزیور طبع پوشید

۱۸۹۴ء

بسم اللہ الرحمن الرحیم

ریویو - مولابخش آزاد ساکن - اکبرآباد

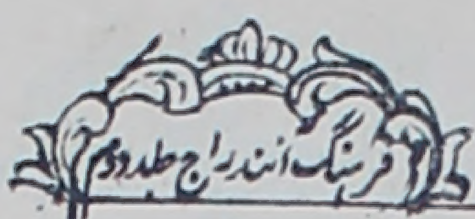
بنامِ خداوند خلّاقِ جان
ز جن و انس و حیوان چرند و پرند
مضامین عالی ز هر ذی وقار
ندانی که هر تو مهاے زمن
جگر را بکاوش که می آورد
بیا ای طلبگارِ علم و هنر
ترا در کُتب حرزِ جان داشتن
کتابِ لغت نغز باشد اگر
به بینند شه شاطران زمن
بجالش درآید چو بر حدِ راه
چو فرهنگ را از قلم برنگاشت
بگویم ورا ابرِ جود و سخا
لغت در خطِ نسخ و طرزِ نفیس
ابر بهفت قلزم غیاث و مدار
ز اشعار اُستادهاے قدیم
کلامِ ز خاقانی و انوری
ز هر جمع و مفرد بیانی فزود
ز فکرِ سنِ هجرتِ مصطفیٰ

که کردست پیدا سخن بر زبان
بنظمِ عناصر مرکّب شدند
بگیتی بماند بسے یادگار
شده خلق از خالقِ علم و فن
که گنجے ازین کانِ معنی برد
بیاموز دانش مبند و ز زر
به از گنج در مخزن انباشتن
دهد بیدریغش خریدار زر
تنگِ پیل و رُخ اسپِ مضمونِ من
که فرزین شود گر رسد نزد شاه
بایران و توران علم برفراشت
و یا خضر یا بحرِ آبِ بقا
زبان پارسی لفظ و معنی سلیس
بیفزود و حرف را بسے اعتبار
سند آورده بسے مستقیم
ز فردوسی و اهلی و برتری
ز تانیث و تذکیر روے نمود
چو آزاد شد با دلِ پُرصفا

بقدرت زمین و زمان آفرید
شرف یافت از نطق جنسِ بشر
خیالی چه داری تو ای نورِ عین
یکی را نبایست پُختن هوس
سیاه و سپید است لیل و نهار
نه طرّار این کیسه را می برد
بهر لیبریری و در درس گاه
که خوانده را اگر ضرورت بود
قلم چون پیاده ببازی گری
بحکمِ مهاراجۂ دادگر
به مدراس اسحق پٹن که هست
بشیراز و در طوس و در صفهان
ز فرهنگها نغز و نادر کتاب
سبق برد بر منتخب کشف و تاج
سخنهای صائب - نظیری - کلیم
بنظم و بنثرش به پیراسته
بجائے که تحلیل شد کارگر
ز حدِ طبیعت گرفت اندراج

بصنعت مکین و مکان آفرید
بنامی نه شد ختم علم و هنر
گر از ماست هر علم را زیب و زین
که بر ماست ختمِ فن و علم بس
زمانه ندارد بر نگے قرار
نه سلطان بجور و تعدی برد
ضرورت لغات است خوش کن نگاه
معانیِ الفاظ زان حل شود
روان بر بساطِ سخن گستری
نوشته کتابے ز دیبجی نگر
بنامش نشانِ علم نقش بست
نیابی چنین قندِ هندوستان
که جوینده از وی شود کامیاب
مسمّٰی به **فرهنگ آنندراج**
ز سعدی، سنائی، نظامی، سلیم
عروسِ سخن را هم آراسته
مشترح نموده بشکل دگر

زهے خوب فرهنگ آنندراج
۱۳۰۶ ——— ۱۳۰۷ ھ

باب دال مهمله

(د) بدانکه حرف دال بہای عربی بدل شود چون دالان وبالان بمعنی دہلیز خانہ - استاد عنصری گوید ؎ یکی را سد یاجوج است یاره ٭ یکی را روضهٔ خلد است بالان ٭ وبتای فوقانی چون خاد وخات یعنی غلیواژ وشواد وشوات بضم شین معجمہ کہ بفارسی چرز گویند وبعربی حباری نامند وبجیم عربی چون گرد وگرج بضم کاف فارسی نام ولایت وبذال معجمہ چون آدر وآذر و درتعریب نیز بذال معجمہ بدل شود چون اُستاد واُستاذ و بزای معجمہ چون سرخ مرد وسرخ مرز بہندی لال جولائی گویند وبشین معجمہ چون گوداب وگوشاب نام آشی است وبکاف فارسی چون کلند وکلنگ نام دست افزار وبلام چون دغ ولغ بالفتح زمین سخت وبی گیاه وبنون چون گزیده وگزینہ بمعنی منتخب وچیده وبرین قیاس مجیر الدین بیلقانی گوید ؎ در دستبرد نظم زدوران گزینه ام ٭ گردون بصد قران ننماید قرینه ام ٭ وبوا وچون بید وبیو بیای مجہول بمعنی کرمی کہ پشمینه را تباه کند وبہا چون تبرزد وتبرزه نوعی از شکر سفید وبیای تحتانی چون آدربادگان وآذربایگان وماندر ومایندر بمعنی زن پدر ودر آخر افعال افادهٔ معنی حال کند چون کند وزند وگذرد و در آخر اسماء زاید آید چون شفتالو وشفتالود وبیرہن وپیرہند ناروَن ونارونَد ودال بحساب ابجد چہار است ونیز حرف دال باصطلاح تقویم علامت برج اسد است وہم علامت ستارهٔ عطارد - غ -

داء بفتح دال مہملہ ع . بیماری ودرد ودر فارسی بدون ہمزه بمعنی ردهٔ دیوار - غ -

دَاءُ الاَسَد بفتح اول ع . بمعنی جذام - غ -

دَاءُ الثَّعلَب بفتح ثای مثلثہ وسکون عین مہملہ وفتح لام وموحدہ ع . علتی است کہ موی بریزاند درعرف بالخوره گویند - غ -

دَاءُ الفیل ع . مرضی است کہ ساق وقدم بزرگ شود ورنگش مائل بسیاہی وشبیہ بپای پیل گردد وسبب آن مادهٔ سوداوی است - غ -

دَأْب بالفتح وسکون ہمزه ع . کار وعادت وخو وبفتحتین ہم آمده وربخ دیدن درکار دَائِب لغت است ادان وکوشش درکار

وسخت راندن ستور وراندن چیزی را از پیش خود - الدم

داب بروزن خواب . ف بمعنی کر وفر باشد طالب مطہر گفتہ ؎ گریہ بینی آنہمہ دارات وداب وگیرودار ٭ کہ زیادہ شاه ورسم پادشاہان آورده اند ٭ ن -

دابا بروزن بابا . ف . بلغت ژند وپاژند زر سرخ وطلا را گویند . وبعربی ذَہب خوانند - سا -

داباهاتن بہا ونون وتای قرشت بروزن سرتا پا شکن بلغت ژند وپاژند بمعنی خندیدن باشد ودا باہامی یعنی می خندیم ودا باہانید یعنی بخندید - سا -

دَابَّة بفتح اول وتشدید با ع . گام زننده وجنبنده از حیوان وستور برنشست وہو الاکثر واستعمالش بر مذکر نیز آمده و دَابَّةُ الاَرض از علامات قیامت است یا نخستین علامت است کہ کوه صفا منشق شود وازان برآید بمکہ ومردم بسوی منی روان شوند وقیل از طائف یا در سہ مکان سہ دفعہ برآید و یا وی عصای موسی وخاتم سلیمان باشد مومنان را بعصا زند ودر روی آنہا بنویسد کہ ہٰذا مُؤمِنٌ ودر روی کافران مہر کند وبنویسد کہ ہٰذا کَافِرٌ - ام -

دَابِر بفتح وکسر بای موحده وسکون رای مہملہ ع . پس رو وآخر ہر چیز وبیخ وتیری کہ درگذرد از نشانہ وخلاف فابز از تیرہای قمار وبنا کہ بر زمین نرم باشد وطاقہای بنا - ا -

دَابِرَة بالفتح وکسر با وفتح را ع . آخر ریگ توده وہزیمت و بدفالی وپی پاشنہ وہم نوعی از بندہای کشتی وچیزی کہ محاذی آخر خردگاه جاروا افتد وناخن کہ بر بازوی ستور برآید وپنجم انگشت کہ برپای مرغان برآید برتراز دیگرہا - ا -

دَابشلیم بکسر موحده ویای معروف نام راجہ ہند کہ بسیار دانا وعادل بود وقصہ ہای کلیلہ دمنہ از دست - غ -

دَابِق کصاحب وہاجر ع . دہی است بحلب وفیہ الاصل اسم نہر وقد یونث فیمنع عن الصرف - ا -

دابوغ بفتح اول وضم موحده . ف . بمعنی خربوزه ہندی آمده کہ اوراہند وانہ گویند وبعضی گویند عربی است - ۵ -

دَابُوق بالفتح وضم با کطاوس ع . سریشم کہ ازان مرغان را شکار کنند - ا -

دابوناتن بانون وتای قرشت بروزن بازو شکن بلغت ژند وپاژند

بمعنی دادن باشد کہ نقیض گرفتن است - ا -

دابُویَہ بضم واو وفتح یا . ف . نام ملکزاده ایست از ملوک مازندران کہ بعجم وسند وگیلان مرکز حکمرانی او بوده وفرخان پسر او در تبرستان استقلال یافت تا نیشاپور مسخر کرد ومعاصر بنی امیہ بوده ومعنی دابویہ یعنی بجان دوست باشد انشاء اللہ تعالی واین نام ولقب پہلوی تبرستانی است وہنوز نام شہر او در بلاد مازندران برجاست ودابو گویند - ن -

دابزه بفتح بای فارسی وزای ہوز بروزن واکرده . ف . فراشترک باشد وآن پرنده ایست کہ در سقف خانہا آشیان کند - سا -

دَاتُوبَر بتای قرشت وبای ابجد بروزن جادوگر . ف . بمعنی داور ودادرس باشد - سا -

داءث بالفتح وثای مثلثہ ع . گرانی وجرکناکی وجرکناک شدن وجرکناک گردانیدن وخوردن - ا -

دَاثَاء کحمراء ع . کنیزک - ا -

دَاثِر بالفتح وکسر ثای مثلثہ وسکون رای مہملہ ع . ہالک وغافل وشمشیر زنگ خورده - ا -

دَاجّ بتشدید جیم ع . شب بسیار تاریک وآنانکہ خر وشتر وغیره را بکرایہ دہند واعوان وتاجران ومددگاران وتابعان حاج قال صلعم ہٰؤلاءِ الدّاجّ ولَیسُوا بِالحَاجّ - ا -

دَاجَة بفتح جیم ع . پس روان لشکر وچیز اندک وحقیر از حاجت یا حاجت دَاجَت از اتباع است - ا -

دَاجِن بکسر جیم وسکون نون ع . شتر آبکش وگوسفند انس گرفتہ دَوَاجِن جمع - ا -

دَاجِنَة بکسر جیم وفتح نون ع . باران نیکو بارنده بلا فصل - ا -

دَاجِیَة بکسر جیم وفتح تحتانی ع . شب تاریک دَوَاجِی جمع و نعمت تمام وفراخ - ا -

داچك بجیم فارسی بروزن ناوک . ف . بمعنی گوشوار است شرف شفروه درصفت اسپ ممدوح گفتہ ؎ آن نعل کہنہ کہ بیفتد ز پای آن ٭ در گوش دختران جنان لعل داچک است - ن -

دَاحِر بکسر حای حطی وسکون رای مہملہ ع . راننده ودور کننده

دَاحِس بکسر حا وسکون سین مہملہ ع . ریشہ یا دانہ است کہ میان ناخن وگوشت پیدا شود وازان ناخن بفتد ونام اسپ

قیس بن زبیر عبسی - ا -

دَاحِضْ بکسر حای مهمله وسکون ضاد معجمه ع. لغزنده و دور شونده وباطل - غ -

دَاحِق بکسر حا وسکون قاف ع. ناقه که زهدان آن بیرون آمده باشد بعد از ولادت و مرد خشمناک وگول دَاحِقُون جمع وخرمای ذفرک زرد دَوَاحِق جمع - ا -

دَاحُوس بضم حا کطاؤس ع. ریشه یا دانه است که میان ناخن وگوشت پیدا شود و از ان ناخن بیفتد - ا -

دَاحُول بضم حا ع. پای دام صیاد که برای شکار گورخر بر زمین فرو نشاند گویا که آن گورخر رانده شده است بهر شکار دَوَاحِیل جمع - ا -

دَاحُوم بضم حا ع. دام روباه - ا -

داختن بخای نقطه دار بر وزن ساختن . ف . بمعنی دانستن باشد - سر -

دَاخ بجیم عربی بر وزن ناچ . ف . چیزی است شبیه به پشم و مائل بسبزی و بر شاخ و بر شاخهای درخت جنگلی متکون می شود و بزبان تنکابنی این نام دارد - ن -

دَاخِل بکسر خای معجمه وسکون لام ع. درون واندرون دیگر و ضد خارج - م -

دَاخُل بضم خای معجمه . ف بمعنی درگاه و دالان وصفه که بر در سلاطین برای نشستن مردم از چوب وسنگ سازند امیرخسرو گفته ع شاه تا داخل بساط آراست واندر مدح او . چون علم گشتیم و باری سوی او و داخل شدیم . و در سراج اللغات وشرح قران السعدین چنین نوشته که داخل بمعنی سراپرده بارعام و آن احاطه باشد که در پیش سراپرده خاص پادشاه بکشند و بر در آن اهل مشاوره کنند تا در وی کسی سوار گذشتن نتواند بسبب بزرگی علم ونیز در سراج اللغات از برهان نقل کرده انچه علامتی که بر اطراف زراعت سازند بجهت منع وحوش وطیور - غ ن -

دَاخِلَة بکسر خا و فتح لام ع. نهانی زمین دَوَاخِل جمع و نیت مرد و مذهب آن و دل ونهانی او - ا -

داخل جمع وخرج نیست کنایه از کسی که بی اعتبار بود و در شمار عزیزان نیاید - تاثیر ع مدعی بی حساب می گوید . داخل هیچ جمع وخرجی نیست . ب -

داخِم بکسر ثالث بر وزن قاسم . ف بمعنی رنق و رونق باشد ...

داخُول بضم خا مف بمعنی داخل است بضم خای معجمه و آن بالاگذشت

داخیدن بر وزن باشیدن . ف . واکردن چشم ونظر بر چیزی کردن و در جهانگیری بمعنی پراگنده کردن آمده و داختن بمعنی دانستن گفته - ن -

داد بر وزن باد . ف . عدل وانصاف وعطا وبخشش و بمعنی اخیر داد و دهش دها و دهش نیز آید وناله و فریاد وفغان هم آمده و ماخذ آن فریاد کردن متظلمان است از ظلم ظالمان وطلب عدل از پادشاه و بالفظ دادن و کردن و زدن و بردن و ستدن و گرفتن و برخاستن مستعمل صائب ع می توان روز سیاه از چشم داد خود گرفت . صبر آن دارم که خط گرد رخش پیدا شود . خالق الصفا اصفهانی گوید ع داد دل سرگشته درین راه نگیرم . تا جاده فلاخن نشود سنگ نشان ملحه و بالفظ دادن و کردن بمعنی داد دادن و فریاد کردن هر دو آمده - سنجر کاشی ع تا چند کسی داد بر در بر درانزد . رحمی که به قتل آمده فریاد رس از ما . ناصر خسرو گفته ع خوب یکی نکته یاد دارم از استاده گفت و گشت آفریده هیچ به از داده . چنانکه بیداد بمعنی ظلم است هم او گفته ع جانت نمانده است جز بداد درین بند . داد خدا وندرا مدار به بیداد . قطران گفته ع خورشید همه میران بونصر محمد . کایزد همه فرهنگ و همه فضل باو داد . هم مردی و هم رادی و هم دانش و هم دین . هم بخشش و هم کوشش و هم دولت و هم داد . صاحب جهانگیری بمعنی عمر وسن آورده و این شعر قطران را شاهد کرده ع نوروز بر تو فرخ و فیروز بامداد . از بخت داد یابی و از داد برخوری . رشیدی گفته معنی حقیقی نیز توان اراده کرد یعنی از بخت عدل نصیب یابی و از عدل بهره درشوی و حق آنست که بمعنی سال وسن وعمر داد در فارسی و فارسیان مستعمل است و بمعنی مرض قوبا که صاحب فرهنگ گفته مستند بشعر خسرو دهلوی پیمانا هندی است و چون داد حق است و بیداد ناحق داد دادن بمعنی حق دادن است منوچهری گفته ع روزی بس خرم است می گیر از بامداد . هیچ بهانه نماند ایزد داد تو داد . خاسته داری و ساز نعمت هست و باز . مطربی و عز و ناز فرخی ودین وداد . بمعنی قسمت ونصیب و داده و بخشیده نیز استعمال میشود مثل بهر و بهره و داد و داده از بیت فرخی که در فتح مندهیر و سومنات گفته بوضوح می پیوندد ع هر آنکه بد کننده قوی تر از آهن و دو دست شهر تهی کرده خوشتر از نوشاد . ز ملک مملکت مندهیر یافته بهر . و ز گنج مملکت سومنات یافته داد . ن ب -

داداو دادد . ف . اول با دو دال بالف کشیده و

پسین بر وزن بانو بمعنی کنیز وغلام دبیر که خدمت اطفال خرد کنند . مولوی معنوی گفته ع بیرون بر از ین طفلی و مارا برهان ای دل . از غصه هر دادو و ز محنت هر دادن -

دَأْدَاء کدحداح ع. آخر ماه وشب بست و پنجم و ششم و هفتم وشب بست و هشتم و نهم یا سه شب از آخر ماه و در ان دو لغت دیگر آمده دِئْدَاء بالکسر و دُؤْدُؤ کعصفور دَآدِي کلآلی جمع و فضاء فراخ از تلع ها و وادیها - ا -

دَأْدَأَة بالفتح ع. دویدن شتر یا تیز رفتن ونیز دویدن اسپ در رفتن بر نشان قدم کسی و جنبانیدن وساکن گردانیدن چیز را از لغات اضداد است و پوشیدن چیز را ونیز آواز افتادن سنگ بر سیل دانه بام وانبوهی وآواز جنبانیدن کودک در گهواره - ا -

دادار بهر دو دال مهمله بر وزن بازار . ف . نام حق سبحانه تعالی است و بمعنی عادل و دادگر ناصر خسرو گفته ع علم اجلها هیچ خلق ندادست . ایزد دادار دادگستر ذوالمن - ن -

داد استاد و داد ستاد . ف . مرادف داد و ستد - فر -

داد آفرید و داد آفرین . ف . نام یزدان است و نام نوائی هم است از موسیقی چنانکه فردوسی گفته ع سرودی باواز خوش بر کشید . که خوانمش اکنون تو داد آفرید . عبدالواسع جبلی گفته ع آن پیمبر کو باعجاز نگین بر انس وجان . بود مستولی بحکم ایزد داد آفرین - ن -

داد بازي . ف . نام بازی است - فر -

دادبالا بکسر دال بیای موحده . ف . اعتدال قد وموزونی بالا و قامت وآنرا دادبود نیز گویند و دادو مد نیز بفتح دال بمعنی معتدل که اعتدال داده شده باشد - ن -

داد بخش و داد ده و دادگستر و داد دار و دادگر و داور . ف . بمعنی و پسین مخفف داد ور است نظامی ع بنام بزرگ ایزد دادبخش . که ما را ز هر چیز او داد بخش . اگر پیش ازین دادگر خفته بود . جهان اختر گیتی آشفته بود - ب .

دادبین نام حکیمی بوده پارسی پسر هور تاب حکیم که او نیز از حکمای عهد پادشاهان پیشدادی بوده و در معرفت وتحقیق نفس ناطقه و لقای آن دلائل خودپسند ایشان در کتاب موسوم بزنده رود مذکور است - ن -

دادپرس بیای فارسی وسکون رای مهمله . ف بمعنی دادخواه . فر

دادخواه . ف . مظلوم وخواهنده داد دادخواهی حاصل بالمصدر آن وبالفظ کردن مستعمل ملا ساالک قزوینی ؎ برسرکویش قیامت دادخواهی میکند ٭ مشت خاکی هم زما برچهره سودی کاشکی ٭ ب -

دادر بفتح ثالث بروزن مادر . ف . بلغت ماوراء النهر بمعنی برادر باشد ودوست رانیز گویند وبکسر ثالث هم آمده است حکیم الوری در وقتی نزد برادر خود کتاب مدخل ماشاء الله میخوانده وبشهر دیگر رفتن میخواسته دران قصیدهٔ فریده حبذا بخت مساعد که پس از چندین گاه گفته ؎ اندران وقت که تعلیم همیکرد مرا ٭ دادری چندگرت مدخل ماشاء الله ٭ ن سا -

دادراست بروزن بازخواست . ف بمعنی عادل باشد فردوسی گفته ؎ چو بشنید جاماسب برپای خواست ٭ چنین گفت کای خسرو دادراست ٭ دادرس نام حکیم نیز بوده از شاگردان جمشید جم ودادده نیز بهمین معنی آمده ونام روز چهاردهم از ماهها ملکی نیز هم هست - ن -

دادرام . ف . نام عیدی است - فر -

دادرآسمان . ف . خداوند تعالی - ض -

دادرند بروزن ناپسند . ف . برادر بزرگ را گویند - سا

دادستان بسکون سین بی نقطه بروزن تابستان . ف . بمعنی شریک شدن وراضی گردیدن باشد درکاری وبکسر سین بمعنی داور ودادرس وبمعنی فتوی هم گفته اند وکنایه از پادشاه نیز هست - سا -

دادطلب . ف . دادخواه ومظلوم - فر -

دادفرمای بالف ممدود بروزن پابرجای . ف . یکی از نامهای حق تعالی هست وپادشاهان عادل رانیز گویند - سا -

دادک بضم ثالث بروزن چابک . ف . پیر غلام قدیمی باشد ومخفف دادبیگ است واو شخصی بوده مشهور - سا -

دادگاه بکاف عجمی والف کشیده . ف . دار العدل وجای انصاف - فر -

دادگر . ف . نامی از نامهای حق تعالی وبمعنی عدل کننده ونام جشنی است از جشنهای سال جلالی سلطان جلال الدین ملکشاه سلجوقی مقرر داشته وپیش از او نیز بوده . امیر معزی سمرقندی گفته ؎ تهنیت گویند شاها برتو جشن دادگر ٭ جشن را من تهنیت گویم بشاه دادگر ٭ ن -

دادگستر بضم کاف وسکون مهمله وفوقانی مفتوح . ف بمعنی اول ودوم وادگر هست وکنایه از دل هم هست که بعربی قلب گویند - سا

دادن . ف . بمعروف وباصطلاح لوطیان کان دادن سرم سیلی گفته ؎ گفت امشب میدهم آن ماه وفردا نیز هم ٭ عاشقان امشب شب قدر است وفردا روز عید ٭ وبمعنی کردن چون وعده دادن وفراموش دادن وخطا دادن وسلام دادن وانصاف دادن وآواز دادن وتصحیح دادن وانزال دادن ونالهٔ دادن وارشاد دادن وجانشین دادن وبمعنی نهادن چون گوش بچیزی دادن وسر بپای کسی دادن . صائب ؎ هیچ بید ردی نمی یابم سوای خویشتن ٭ سر بپای خویشتن میدهم چون بید مجنون سر بپای خویشتن ٭ محمد قلی سلیم ؎ داده گل گوشی بفریادم درین گلشن سلیم ٭ ناله ام گویا نظر بر عندلیبان آشناست ٭ وبمعنی رخصت دادن واین بالفظ دل مخصوص است طاهر وحید ؎ زجان نتوان جدائی کرد یارب خط جانان را ٭ چه سان دل وا دگر آغوش رخسارش برون آید ٭ میر یحیی شیرازی ؎ ز دوستیش دلم چون دهد که رو تابم ٭ که هرگهم بنگه گشت از تغافل سوخت ٭ ملا فوقی یزدی ؎ قصه کوته رحم نوشتید و وفا ازهم گذشت جانشین هردوشان بغض وعداوت داده اند ٭ صائب ؎ نهاده بر رخ گل نقطهای شک شبنم ٭ بباغ روکن وتصحیح این رساله بده ؎ عاشق دل شده هرچند که آواز دهد ٭ کوه تمکین تومشکل که صدا باز دهد ٭ میرزا طاهر وحید ؎ شاخ گل بریاد لعلش جام برمی میدهد شاخ آهو از فغانم نالهٔ نی میدهد ٭ محمد قلی سلیم ٭ خدایا چون مرا در عاشقی ارشاد میدادی ٭ چه می شد اندکم گر بیوفائی یاد میدادی ٭ میر معزی ؎ دور فلک جز بتو بس ایمن بدر تو ٭ خط وزارت بهر که داد خطا داد ٭ شیخ نظامی ؎ بتلخی در اندیشه راجوش ده ٭ در افتادگی تن فراموش ده ٭ وبمعنی گفتن وفرمودن چون قصه دادن وشغل دادن وحال دادن میر خسرو ؎ غمزه زن گشت ماه ستلالی ٭ فتنه را داد شغل بیخوابی ٭ کیست کور از ما خبر گوید ٭ شاه را قصهٔ گدائی داد ٭ وبمعنی گذاشتن اعم از آنکه بمکان کسی باشد چون کوچه دادن وراه دادن وحق آنست که دادن بمعنی مطلق گذاشتن است - خواجه آصفی ؎ رفت پهلوی رقیبان ودل ما خون شد ٭ وه که باجانب ما جانب اغیار نداد ٭ وبمعنی نمودن وآشکارا کردن چون جمال دادن ٭ کمال ؎ مخدرات سماوی در وجمال دهند ٭ اگر تو آینهٔ دل زرنگ بزدائی ٭ وگوز دادن وگوز زدن ملا وحشی یزدی ؎ کو نالهٔ که گوز پریشش اثر دهد ٭ کو گریهٔ که ریشهٔ او خنده بردهد ٭ ملا سحابی ؎ از کوچهٔ تنگی که خری میگذرد ٭ ره دادن او نه از ره تعظیم است ٭ یا چیزی که بگرو گذارند . چون مصحف بهنده دادن مخلص ؎ داد مخلص دل بزلفت باهزاران التماس ٭ چون پریشانی که مصحف راهند ومیدهد ٭ وبمعنی کشیدن چون جاروب دادن وبمعنی زدن نیز آمده وبدین معنی درمقام مکافات وسزا دادن نیز آید درمقام ضرب وقتل بمعنی انعام وبخشش بر سبیل استهزا مستعمل شود حکیم اسدی ؎ پس از خشم فرمود کورا دهید ٭ همه دستهارا بخون در نهید ٭ ب -

دادند بروزن پابند . ف مخفف دادرند است که برادر بزرگ باشد - سا -

دادنی . ف . چیزیکه لایق دادن باشد - فر -

دارو بروزن بالو . ف . دردا دا گذشت - فر -

دادودهش . ف . عطا وبخشش -

دادوستد دادوبستد ودادوستان ودادن وستدن بمعنی الوری ؎ نقد سخنت چو رایج افتاد ٭ در داد وستان آفرینش ٭ عالی ؎ عالی تو از کدام طرف حرف میزدی ٭ روزیکه داد وستد ناز ونیاز بود ٭ ب -

دادوند بفتح واو بروزن آگند . ف بمعنی معتدل است که از اعتدال باشد - سا -

داده . ف . کنایه از نصیب وقسمت میرزا صدر الدین مشهدی ؎ در کام اژدها وپلنگ آب خورده ایم ٭ هرصبح وشام داده ما میرسد بما ٭ ب

دادی بروزن هادی . ف . در برهان گفته حبه ایست از جو باریکتر ودرازتر وآنرا جو جاودو نیز گویند . در تحفه گفته دازی بزای معجمه دانه ایست مثل جو دراز وباریکتر از جو وطبعش تلخ وتیره رنگ واز جبال فارس خیزد وجهت بعضی امراض نافع است واین اصح است در مخزن باذال معجمه آورده وعربی دانسته وچنین است - ن -

دآدی ع . جمع دأداء که صلاح آخر ماه وشب بست وپنجم وششم وهفتم وشب بست وهشتم ونهم یا سه شب از آخر ماه - ا -

دادیان . ف . همان پیش دادیان است که بالا گذشت - فر -

دادی رومی دوائی است که آنرا برومی هوفاریقون گویند وآن حبی باشد سرخ رنگ مانند سماق بغدادی گرم وخشک است در

سوم وچهارم مهمل وملطف اورام باشند - سا -

دَاذِی بفتح اول وکسر ذال معجمه ع. شرابی است مرغناق رایوانه ایست تلخ باینمعنی در دادی بهر دو دال مهمله گذشت - ا -

دار بروزن غار. ف. بمطلق درخت را گویند وچوب بلندی که برای آویختن مجرمان برپا کنند واو را بر آن کشند وکشند فغانی شیرازی گفته ؎ بر کنگرهٔ وحدت وبر دار حقیقت ٭ غیر از سر شوریدهٔ منصور نگنجد ؎ جسم بیچارهٔ منصور بسوزای نادان ٭ کانکه حق گفته نه اینست که بر دار بماند ٭ وطاق از تشبیهات اوست وبر دار زدن وکردن وکشیدن وبدار بر آوردن وبستن مستعمل مولانا السائلی ؎ هیچ طاشخنهٔ ملک ستم بسته بدار ٭ آنکه باز هم کند از دار کدام است امروز ٭ واله هروی ؎ زمزمهٔ بلبل از حقیقت گل بود غیرت معشوقیش بدار بر آورد ٭ وله ؎ نگهم را کشیده از مژگان دور باش نگاه او بردار ٭ صائب ؎ گردنی داریم از موی میان یار بکتر ٭ سر تمیجم اگر بر دار مار امیکشی ٭ ؎ اینکه چشمی را زدی بر دارکم لطفی نبود ٭ اولش بر دار منت دار می بایست کرد ٭ نظامی ؎ بفرمود تا خوار کردندشان ٭ رسن بسته بر دار کردندشان ٭ جمال الدین عبدالرزاق ؎ وه که سیاف قدر چون سر خصم بهر تو تیغ ٭ وه که جلاد اجل چون سر زند بهر تو دار ٭ امیر شاهی سبزواری ؎ من گرفتارم بجرم عشق بر دارم کنید ٭ تا بگوی دوست دشمن بیند هم باو داره گیرد ٭ وچوبی که بدان سقف خانه را پوشانند نیز گفته وچون با کلمه آمیزد بمعنی دارنده باشد همچو جگر دار - جلودار وجیلو دار - جهاندار - خبردار - چشمه دار - حیله دار - حمله دار - حوصله دار - خانه دار - خانه نگهدار - خزانه دار - خنجر دار - سلیح دار - جوبدار - پهلودار - آبدار - آئینه دار - تابدار - آتش دار - استخوان دار - امانت دار - انبار دار - باد دار - انگشت دار - چون بارهٔ پشت دار - پاسدار - پرده دار - پردار - پنبه دار - پهلودار - پیشانی دار - تاجدار - تحصیلدار - سایه دار - جام دار - جامه دار - جاندار - جانب دار - جرس دار - خبردار - خویشتن دار - سواغدار - دانه دار - دشمن دار - دعوی دار - دکان دار - دمدار - دنباله دار - دنیا دار - دماغدار - روبخیل دار - دوابدار - دیده دار - رازدار - راهدار - رعشه دار - رکاب دار - روح دار - روزه دار - روزینه دار - رعنا دار - دامن دار - زخمدار - زردار - زلف دار - زمین دار - زنار دار - زنده دار - زنهار دار - زور دار - زهر دار - سالدار - سردار - سپهدار - سرفه دار - سرمایه دار - سلسله دار - سوگدار - شاخدار - ودهند وستان نام دلروئی هم هست که آنرا فلفل دراز هم میگویند وبمعنی داشتن وامر بداشتن هم هست وبمعنی داور هم آمده است که یکی از نامهای حق سبحانه تعالی باشد - ب ن سا

دَار بفتح ع. بمعنی خانه ومحله وسرای دِیَار و دِیَارَة و دِیَارَات ودِیرَان ودُوْرَان ودُورات وادْوَار وادْوِرَة جمع و دَار نیز بمعنی شهر ومدینه منوره شرفها الله وموضعی است وقبیله است - ا -

دارا بروزن خارا. ف. نام پسر داراب است وبمعنی دارنده وغنی ومقابل نادار ولقب سلاطین بزرگ ودر جهانگیری گفته دارا بمعنی گردنده نم است واین بیت استاد عنصری را شاهد آورده ؎ زمی گر نباشد ز دارا کشم ٭ اگر چند سلطان دارا وشم ٭ وحال دارای بن داراب ومنازعات او با اسکندر در تواریخ مسطور است ودر میان ایشان سه جنگ بزرگ واقع شده سرانجام دارا مغلوب شده بدست جانوسیار وماهیار که دو تا نیروی بودند کشته شد وثروت وحشمت او از پادشاهان ایران بیشتر بود ودر جام جم ودیگر کتب تواریخ آورده اند که با ششصد هزار کس بعزم تسخیر یونان وهلاک اسکندر حرکت کرده وگفته اند از غایت ثروت خدمتگاران وی چنین بوده اند که دویست وهفتاد وهفت نفر طباخ وبیست ونه نفر سفره چی وهشتاد وهفت نفر ساقی وچهل نفر مجمره دار وعود سوز وشصت وشش نفر خدمه مجلس بزم وخوان او بودند که از انواع ریاحین وگلها در ظروف چیده در مجلس طعام وخوان او حاضر میساختند وبعد از قتل او ایران بتصرف اسکندر در آمد وتا حدود لاهور وپنجاب بگشاد در مراجعت بشهر زور درگذشت وجسد او را باسکندریه نقل کردند وشعرا از درین باب اشعار بسیار است باین یک بیت که از اشعار شاهزادهٔ والا تبار دولتشاه قاجار است اکتفا نمود که فرموده ؎ یک دو روزی پیش وپس بود ارنه از دور سپهر ٭ بر سکندر نیز بگذشت آنچه بر دارا گذشت ٭ ن -

داراب پسر اردشیر دراز دست بوده که به بهمن یعنی خردمند نخستین موسوم ومشهور است وبعد از همای ملقب بچهر آزاد در سلطنت ایران شکوهی بزرگ یافته اغلب پادشاهان اطاعت فرمان او میکردند الا پادشاه یونان فلیب مشهور بفیلقوس که پدر سکندر رومی بوده اما عاقبت مطیع ومحکوم او گردید ودر کتب پاستان گفته اند او از بسیاری میل بفرزند نام خویش را بر او نهاد وبرای فرق او را داراب گویند یعنی دارندهٔ آب وجاه وشرم ولیسر او را دارا خوانند. واعراب ازین دو تن به داراب اکبر وداراب اصغر تعبیر می نمایند. وقصهٔ ولادت او وصندوق وگرفتن گازرکه در شاهنامه وبعضی تواریخ آمده افسانه است وپس از او دار السلطنت ایران مخصوص شد فردوسی گفته ؎ چو دارا ز دل سوگ داراب داشت ٭ بجور شید تاج کئی بر فراشت ٭ ن -

دارات. ف. بمعنی کروفر ودارو گیر است مغربی سمرقندی گفته ؎ بدرود که پیش ملکان در صف محشر ٭ دارات نمودی چو علی در صف صفین ٭ ن -

دارا دار کردن با دال ابجد. ف. کنایه از دیر پائیدن وثبات داشتن ومدارا کردن وبسیار ماندن باشد - سا -

دار اشکنه. ف. سمی است قتال ومصنوع از زیبق وسم الفار که زیبق یک رطل وسم الفار یک اوقیه باشد وتصعید بعد از سحق بلیغ کرده باشند در چهارم گرم وخشک واز سموم قتال است ویک قیراط آن کشنده است ودر مصر دوا الشعث خوانند ودر تحفه مرقوم است که آنرا العربی سلیمانی گویند - ن -

دار آفرین با همزه ممدوده ومقصوره هر دو آمده است وبسکون فا هر چیز که مردم بران تکیه کنند خواه آن شخصی باشد وخواه آن محجری وخواه ستونی وامثال آن وپنجرهٔ ومحجری را نیز گویند که در پیش درخانه مابین دو بازوی در سازند ودکه وصفهٔ درخانه را نیز گویند وباینمعنی بجای رای بی نقطه دوم زای نقطه دار هم آمده است ونام داره بی ابم هست - سا -

دَارُالامَارَة ع. فی زماننا لقب کلکته - غ -

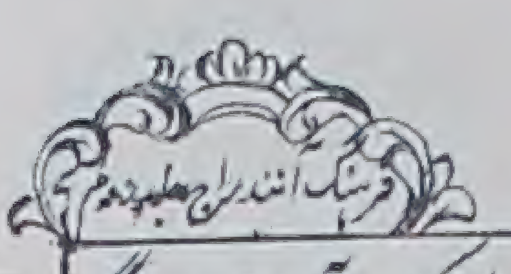
دَارُالامان ع. معروف. صائب ؎ غرقی گر هست در دار الامان خامشی است ٭ غنچه سان با صد زبان وصد سخن خاموش باش ٭ -

دارالبوار ع. خانهٔ هلاکت بمعنی دوزخ - غ -

دَارُالجَلال ع. در زمانهٔ سابق لقب دهلی بوده - غ -

دَارُالجِهَاد ع. در زمانهٔ عالمگیر حیدرآباد را میگفتند - غ -

دَارُالحدث بفتح حای حطی ع. بیت الخلا شفائی ؎ ای راحتی وقف بدار الحدث عام ٭ وی ابر زاگنده بقاروره بیماری

دَارُالحَرب بفتح حای مهمله وسکون رای مهمله وبای موحده ع. ملک کفار که مطیع اسلام نباشند چون اینچنین ملک لایق غزا کردن است لهذا دارالحرب گفتند - غ -

دَارُالخِلَافة هر شهر که تختگاه پادشاه باشد خصوصًا لقب دهلی است و آگره را نیز گویند - غ -

دَارُالسُّرُور ع. لقب بیجاپور - غ -

دَارُالسَّلام ودَارُالسَّلَامَة ع. کنایه از بهشت - غ -

دَارُالسَّلطَنت ع. لقب لاهور - غ -

دَارُالشِّفا ع. دوا خانه ومطب طبیب کمال خجند ــه دل نه دار وخانهٔ دردت دوا دار دامید ٭ شربت خاصی از ان دار الشفا دارد امید ٭ غ -

دَارُالصَّفا ع. خانهٔ کعبه - غ -

دَارُالضَّرب بضاد معجمه ع. جای مسکوک ساختن زر ونقره - ب -

دَارُالضِّیف ع. مهمان خانه خواجه جلال الدین سلمان ــه ماه در دار ضیف الغامش ٭ گرده روی گرد خوان باشد ٭ ب -

دَارُالعیار ودار القمار ودار الامان ودار القرار و دَارُالکمال هر کدام معروف ودار العیار جای که دران صرافان ونقادان از سیم وزر چاشنی گیرند وسره را از ناسره تمیز کنند وزر وسیم را بسنجند - ملا طغرا ــه گر از علم عرفان کس آگاه نیست بدار الکمال دلش راه نیست ٭ صائب ــه تا شدم حیران ندیدم بیقراری را بخواب ٭ وادی حیرت عجب دار القراری بوده است ٭ عرفی ــه گر هست در دار الامان خامشی است ٭ غنچه سان با صد زبان وصد سخن خاموش باش ٭ وله ــه زجنبش شو ... اب دو رینی نجید سالم ٭ که در دار القمار زندگی با نقش کم سازد ٭ ظهوری ــه شود تخم ناز ریشهر ودیار ٭ هشیار است کانهاز دار العیار ٭ ــه بی سکه رائج است زر آفتاب تو ٭ این نقد خوش عیار ز دار العیار کیست ٭ ب -

دارالقرار ع. نام بهشت از جمله هشت بهشت ولقب قندهار - غ -

دَارُالقمامه بضم قاف ع. عبادت خانهٔ ترسایان از موید وشرح خاقانی وهم در شرح مذکور بمعنی محل اجتماع زنان فاسقه نیز نوشته است ودر منتخب جای که خاشاک وسرگین اندازند - غ -

دَارُالمُرز با خر زای معجمه ع. دار الملک وتختگاه سلطان و شهر امیر صاحب ملک چه مرز بفتح میم وسکون رای مهمله وبعده زای معجمه یعنی زمین آباد است - غ -

دَارُالمَرَض ع. مقابل دار الشفا خان آرزو ــه اندکی تفریح دل بنماید ازین دار المرض ٭ آرزو هر کس حواس جمع را معجون کند ٭ ب

دَارُالملک ع. شهری که دران بادشاه سکونت دارد وآنرا دار الخلافت نیز گویند - غ -

دَارُالنَّعیم ع. خانهٔ ناز ونعمت ومراد ازین بهشت است غ

دَارُالنَّکبة ع. یعنی خانه که دران بلا برسد - ک -

داران بر وزن یاران . ف. نام قریه ایست از معارف قرای دمشق واز انجا بوده ابو سلیمان عبد الرحمن بن احمد عیسی دارانی از مشایخ صوفیه - ن -

دارائی . ف. نام قماشی ابریشمین که الوان باشد - للادری ــه بالسکندر نسبان آئنه داری نرسد ٭ چون ببر جلوه دهد جامهٔ دارائی را ٭

دارای بر وزن یارای . ف. بمعنی پروردگار است جل جلاله وکنایه از پادشاه نیز هست وپرورنده را هم گفته اند وآنرا رب النوع خوانند - سا -

دارای شب اندر روز . ف. قماشی است لطیف وملا طغرا این لفظ را در تجلیات آورده - ب -

دارای گونه با کاف فارسی بواو کشیده وفتح نون . ف. لفظی است که آنرا بعربی رب النوع خوانند زیرا که دارا بمعنی دارنده وحافظ ومربی است وگونه بمعنی نوع ورب النوع ترجمه اش بفارسی پروردگار است وآنرا پروردگار گونه نیز گویند - ن ر -

دَارِب بفتح وکسر رای مهمله وسکون با ع. عقاب که دلیر وحریص باشد بر شکار - ا -

داربا با بای ابجد بالف کشیده . ف. مایحتاج وضروری ودربایست را گویند - سا -

داربار بر وزن کارساز . ف. ریسمان باز را گویند که بر چوب بلند سوار شود وبازی کند وآنرا بند باز ورسن باز وساره باز نیز گفته اند چه ساره رسنی است از لیف خرما - امیر خسرو ــه مخالف تو که بادار می کند بازی ٭ بپیش فتنه قدر تو دار باز آید ٭ ن -

داربام بر وزن شادکام . ف. شاه تیر را گویند وآن چوب بزرگی باشد که بدان بام خانه پوشند - سا -

دَارِبَة بفتح اول وکسر ثالث وفتح بای موحده ع. زن عاقله بشر مند وزن طبله نواز - ا -

داربرو دارکوب بضم با وکاف . ف. مرغی است که بر درخت نشسته وبمنقار درخت را کوبد وسوراخ کند وآن مرغ سبز رنگ است - ن -

داربزین با بای ابجد وزای هوز بر وزن ماه جبین . ف. پنجره ومحجری را گویند که در پیش در خانه سازند ومطلق تکیه گاه را نیز گویند اعم از محجر وستون ودیوار ومانند آن - سا -

داربست . ف. دو قسم است یکی چفتی که تاک وکدو بران اندازند تا پهن شود وخوشها بدان آویزند وطارم تاک همین است اشرف ــه داربست بهار وحدت من ٭ بارور تر ز دار منصور است ٭ محسن تافیر ــه تن بر عروج دار چو منصور داده ام ٭ از دار بست چیده شد انگور باده ام ٭ وصاحب اصطلاحات الشعرا در بیت اول دار انگور خوانده وآنرا مترادف داربست گمان برده والله اعلم بالصواب ودوم که برای عمارت سازند وآن چوبی چند بود که معماران بالای آن نشسته کار می کنند - ب -

داربوی . ف. بمعنی چوب عود باشد یعنی درخت بویا وبوئی دار رودکی گفته ــه تا صبر را نباشد شیرینی شکر ٭ تا بید را نباشد بوی چو داربوی ٭ ن -

داربنیان بفتح بای فارسی . ف. چوب بقم باشد که برنیان واقمشه نفیسه را بدان رنگ کنند وآنرا دارنهال نیز گویند حکیم مختاری غزنوی گفته ــه در چین وهند لشکر فغفور وجیش رای ٭ آثار حزم وعزم تو دیدند ناگهان ٭ تا ز استخوان سوخته وخون لبسته سان ٭ زین دارچینی آمد و زان داربرنیان ٭ ن -

دَارَة بالفتح ع. سرای وهی اخص من الدار وقبیله ایست وزمین فراخ میان کوهها وهر چیز که محیط چیزی باشد وریگ گرد دارات ودُوُر جمع وشهری است بجابور وخرمن ماه وهاله ومعرفهٔ سختی وبلا - ا -

دارتو بر وزن داربو . ف. بعربی طرطیر گویند وآن در دستار است ودر منضج اخلاط است ومعروف است - ن -

دَارِج بفتح اول وکسر را وسکون جیم عربی ع. خاک که بدان باد نشان خانها را بپوشد وبرانگیزد وببرد آنرا - ا -

دارچوب بجیم فارسی . ف. چوبیکه جامه بران اندازند - کذا فی الملحقات وهمچنین دار کدو چوبی بلند که در وسط میدان نصب کنند ودر قدیم کدوی طلا ونقره از ان می آویخته اند وتیر اندازان سواره تاخت کرده تیری بران انداخته اند وتیر بر کسی که

بران میخورده است آن کدو را با اسپ و خلعت باو میداده اند و آن هدف را بعربی برجاس و آن چوب را بترکی قباق و اقاجی خوانند والی الآن همین رسم برجاست و گاهی بجای کدو طبق زر آویزند وحید در شیق کمانداری شاه نوشته - نظم - طبق زر که نشان کماندار حکم انداز بود از کثرتِ سهام متوالی بطریق قرص خورشید و خطوط شعاعی می نمود - ب -

دارچینی بارای موقوف شاخهای درختی است که منبت آن جزیرهٔ سیلان است که لبر اندیب مشهور است و شمالی آنست تا کوکن که جزیرهٔ ایست از جزائر دکن و آنچه در سیلان می شود بهتر از سائر جاهاست قلمهای آن راست و سرخ رنگ و خوشبوی تا دو زرع می شود و آنچه ضخامت آن کم است غرفه و هرچه بیشتر است سلیخه و هر دو را بهندی تج نامند و دارصینی معرب دارچینی است و خواص آن در مخزن مفصل است از فرهنگ ناصری و در بهار نوشته که دارچینی چوبی است معروف سرخ رنگ که در طعم شیرین و تند میباشد و آنرا قلم دارچینی نیز می گویند زیرا که مانا ست بقلم در طول به تاثیر بخود بچید فلفل از سواد خال هندویت ۵ قلم شده دارچینی از حدت تندی خویت ۵ -

دارخال بخای معجمه بر وزن پارسال . ف . نهال نو نشانده و نهال پیوند ناکرده و گفته اند قلمهای درخت که برای نشاندن از جای بجای برند شهاب الدین گفته ۵ تو گفتی مگر دار خال بهشت بیاورد رضوان درین باغ کشت ۵ و آنرا داردان و تخمدان نیز گویند - ن -

داردارکردن و دارادارکردن در برهان دیر پائیدن و ثبات داشتن و بسیار ماندن - ب -

داردان بر وزن ناردان . ف . بمعنی تخمدان باشد و آن زمینی است که شاخهای درخت در ان فرو برند تا سبز شود و از انجا بجای دیگر نقل کنند - سا -

دارزبرد بر وزن لاجورد . ف . زرد چوبه را گویند - ن -

دارِس بفتح اول و کسر رای مهمله و سکون سین بی نقطه . ع . حائض - ا -

دارساس بهرو و سین مهمله بترکی الاکلنگ و باصفهانی سن و بعربی ذراریح گویند - ن -

دارسلیخ بکسر رای مهمله و سین تفض و فتح بای فارسی و نون و جیم زده . ف . کنایه از دنیا و عالم سفلی باشد - سا -

دارسج بفتح سین و سکون جیم . ف . نوعی از لبلاب است و آن رستنی باشد که بر درخت پیچد و آنرا عشقه نیز گویند - ۵

دارش بر وزن خارش . ف . نگاهداشتن و محافظت کردن باشد - سا -

دارش خسروی . ف . بمعنی محافظت و قواعد ملک و پادشاهی است -

دارششدر کنایه از دنیا و عالم سفلی باشد باعتبار شش جهت بمعنی دامگاه دیو و ستور و دامگاه گرگ یعنی اول خواجو گفته ۵ برو ترک این دارششدر بگو ۵ بیا دست زین مار نه سر بشوی ۵

دارشیشعان باشین نقطه دار و عین بی نقطه بر وزن آبریزگان . ف . درختی باشد سطبر و خاردار و پوست آن بقرفه ماند لیکن از ان گنده تر و سرخ تر می شود اگر قدری از ان سحق کنند و با سرکه لبرشته و بر دندان نهند درد را فرو نشاند و قدری از چوب آن زنان بخود بر گیرند فرزندی که در شکم مرده باشد بیفکند سنبل هندی را نیز دارشیشعان خوانند و دارشیعان هم گویند بحذف شین دوم - سا -

دارِع بکسر رای مهمله و سکون عین مهمله . ع . مرد زره دار - ا -

دارفزین و دارافزین و داربزین هر سه لغت بمعنی تکیه گاه و محجر تخت و صفه و بام و تکیه گاه مطلق آمده و دکه که در پیش درخانه برای نشستن بسازند ابو الفرج رونی گفته ۵ تکیه بر بالش اقبالش دار که ز تائیدش دار افزین است ۵ حکیم روحانی سمرقندی گفته ۵ بچیره چشمی سواخهای دارافزین ۵ بسر حزوئی دیوارهای آتشدان ۵ امیر معزی گفته ۵ سقف بتخانه ز قسطنطین گشت بسوی عراق ۵ بارگاه مملکت را تخت و دارافزین کند ۵ حکیم سوزنی گفته ۵ هست هر تخت ترا قدرت که تختت را کند ۵ پایه از یاقوت و صحن از سیم و دارافزین ز زر ۵ دادافزین که صاحب جهانگیری گفته و شعر عبد الواسع در ان ضمن شاهد آورده تصحیف شده ایزد دادافرین است چنانکه گذشت دادافزین و دادایزین هر دو بیک معنی و بزای معجمه اند - عمیدی لوبکی گفته ۵ صدر قدرم بمقامی است که هر لحظه زحل ۵ چشم روشن کند از چشمهٔ دارافزینم ۵ و آن را ابراندار با اول مفتوح و ثانی مکسور نیز در لغات ترکی و پارسی بمعنی پنجره آورده است - ن -

دارفلفل و داربلبل گویند شاخه و بهار فلفل است و بعضی گفته اند غیر آن است و آنرا فلفل دراز نیز گویند - ن سا -

دارکدو . ف . چوبی بلند بوده که بران سلاطین کدوهای سیمین و زرین آویختندی و تیراندازان اسپ تاختندی و تیر انداختندی هر که زدی آن کدو او را شدی و آنرا بتازی برجاس گویند چه نشانه ایست که بر بلندی است و هدف آنکه بر پستی است - ن -

دارکوب بر وزن خاکروب بزبان گیلان مرغی را گویند که با منقار درخت را سوراخ کند - سا -

دارکیسه . ف . کیسه مانندی است که ثمر بعضی از درختهاست و درون آن پشه بسیار است و آنرا پشه دار نیز گویند - ن -

دارگل بضم کاف فارسی . ف . نوعی از درخت و این در هندوستان شائع است میرزا بیدل ۵ از دارگل زینت شلوار مشجر ۵ از بسمهٔ دولای کناری چکن تر ۵ - ب -

دارگوش در جهانگیری بمعنی نگهدار آورده و شعر حافظ را مؤید معنی کرده ۵ ای ملک العرش مرادش بده ۵ و ز خطر چشم بدش دارگوش ۵ چنان بخاطر می رسد که دار جزو کلمه نباشد و گوش بمعنی حفظ و پناه باشد یعنی از خطر چشم بد نگاهش دار حکیم اسدی گفته ۵ نخستین تن از دشمنت دارگوش ۵ پس آنگاه بر زخم دشمن بکوش ۵ حکیم فردوسی گفته ۵ یکی را که بد نامش آذرگشسپ ۵ که آتش نبد پیش رنگش در رنگ اسپ ۵ بفرمود تا گوش دار و بنه ۵ کند میسره راست با میمنه ۵ بخاطر می رسد که ماخذ این لغت در تعلیم بند یا علم یا نصیحت بوده یعنی گوش بده و حفظ کن و مفهوم دارگوش حفظ است - شیخ نظامی گفته ۵ کلاغی تگ کبک را گوش کرد ۵ تگ خویشتن را فراموش کرد ۵ ن -

دارِم بکسر ثالث . ع . درختی است صحرائی مانند درخت کنار و نام پدر قبیله ایست از تمیم - ا م -

دارمك بامیم بر وزن آچک . ف . نوعی از مرو است و مرو جنسی است از ریاحین ن -

دارنك بکسر ثالث و سکون نون و کاف فارسی . ف . خوانی یا طبقی را گویند که گوشت بران نهند - سا -

دارنهال بکسر نون . ف . چوب بقم را گویند که بدان چیزها رنگ کنند - ن -

دارني بکسر ثالث و نون تحتانی کشیده نام موضعی است در هندوستان - ن -

دارو بضم ثالث - ف . ترجمهٔ دوا و مرادف درمان و داروئی بهر تحتانی نسبت و با لفظ کردن و ریختن حقیقت است و با لفظ زدن بمعنی آمیختن میر خسرو ۵ درخزان گر چشم نرگس با دمژگان را برنجت ۵

اینک اکنون آب وسبزه داروی آن کرد بازه ولهٔ منکه از جان دست شستم دادن پندم چه سود ای طبیب از هوشیاری مرد را دارو مکن ولهٔ ریخت پس انگاه بمهر تمام داروی تلخش بنصیحت بکام صائب باد عقل سوز داروی بیهوشی هزن نیست لبسر مه حاجت آن چشم جنون فزای را تنهاٴ در بزم تر دماغ اسیران زتربتم زد داروی نسیم که بیهوش شد چراغ و نوره که برای دور شدن موها بر اندام مالند و این در ایران شهرت دارد. اشرف بمستی بود بیکرش نرم وصاف که از می کشتی کرده دار کشی ولهٔ این چینی را که موی دارد هر سو می شاید اگر کنند ظرفی دارو وصفش برباعی وغزل نتوان گفت دارم فکر قصیدهٔ لازم او و باروت تفنگ واین در هندوستان متعارف است وحید در تعریف تفنگ گوید نماید حکیم مسیحا فراج زدار وی او دشمنان را علاج ظهوری در تعریف توپ پذیرد لیسی طبیب بلا بدار وی او زخم خصمان دوا زلالی در تعریف دشت قدم فتیله روشن شدی چاک از وی چو داروی تفنگ از جای جست آتشبار و شراب و این نیز در هندوستان و دکن شائع است وظاهرا در ولایت هم بدین معنی آمده باشد. ملاطغرا خطاب بساقی گوید گر از شیشه دارو کنی در قدح شود غنچ عطار مست فرح مریض غمم باد در جام کن چو اهل دکن داروش نام کن و تدبیر ومعالجه وبالفظ کردن مستعمل مولوی معنوی در داستان عاشق شدن شاه بر کنیزک گفت هر دارو که ایشان کرده اند آن عمارت نیست ویران کرده اند خواجه نظامی نه در غار کوه اژدهای هلم نه از بهر داروگیاهی هلم ب.

دارو برد با دال ابجد در آخر بروزن ساز و برگ. ف یعنی بدارو و رشو و برکرد زیرا که برد بفتح اول مخفف بکرد و برکرد واین های هوی روزبانی و فراشان بادشاهان است که در وقت سواری پیشاپیش مردم را منع واخبار نمایند وآنرا کر و فر گویند بضم باخطاست. فردوسی گفته بجوشید رستم سلیح نبرد بآورد که رفت با دار و برد انوری گفته مسرع حکم تو صد راه فزون چرخ را گفته بود دگر ره برد و در تحقیق این لغت حق با صاحب جهانگیری است ن.

دارودان. ف. صندوقچه که دران دارو ها نگهدارند فرن.

دار و درخت. ف. نوعی از دشنام از عالم جیار و منار نعمت خان عالی بلی دار و درخت نیست محفوظ شلوار از ان کند مشجر ب مص.

دار و دسته بواو عطف. ف. خدم وحشم وقوم وقبیله گویند فلانی با دار و دسته بخانه ام در آمد. اشرف میخانهٔ مراست که یک جرعه لرزان منصور و دار و دسته او را کفایت است ب.

داروغه بواو مجهول مقطع شهر کسیکه اصلاح و حفاظت واهتمام امور جماعتی باو تعلق دارد واین از لغات ترکی است. از نفایس و بهار.

داروغهٔ توپخانه. ف. کسی که خدمت توپخانه باو تعلق دارد بفارسی آنرا امیر آتش نیز گویند. از نفایس.

داروغهٔ دیوانخانه. ف. کسی که مردم را بار دهد برای آمدن پیش امرا وسلاطین بفارسی میربار گویند. میرحسن دهلوی گفته ای میر بار قصهٔ شهری بشاه حال غریبان بگو نوبت ایشان رسید و بترکی ایشیک اقاسی بکسر همزه وشین معجمه و سکون کاف عربی در آخر گویند. از نفایس.

داروکده و دارو خانه معروف انوری جراحتهای آسیب فلک را نه دارو خانهٔ خلق تو مرهم ب.

داروکوب. ف. شخصی که ادویه ها را در هاون بکوبد و بساید ونیز بمعنی هاون که دران دواها سحق نمایند وکوبند. فر.

دارو گیر بکاف فارسی. ف. کنایه از حکومت و ریاست شیخ شیراز این همه هیچ است چون می بگذرد تخت وبخت وامر ونهی وگیر و دار ب.

دَارُوْم بفتح اول وضم ثالث. ع. قلعهٔ است بعد غزه بجانب مصر. ا.

داروے جراح. ف. مراد از داروی بیهوشی غ.

داروے مستی و داروے بیهوشی. ف. داروئی که مستی آورد خصوصًا چون در شراب اندازند مستی بیفزاید خسرو نادانی ساقیا کز می چنین بیخود شدم داروی مستی مگر آن شکل وآن رفتار بود حضرت شیخ کند بساغر هوش فرشته داروی مستی تبسمی که لب سحر آفرین تو بوشد ب.

دابره بروزن چاره. ف. وظیفه وراتب را گویند ومخفف دائره است وهاله ماه را نیز گفته اند. سا.

دَارِهَات بفتح اول وکسر ثالث. ع. حوادث زمانه وحلوثان ا.

داری. ف بمعنی داشته باشی خواجه نظامی بپهلوی شیر انگبی دستکش که داری بشیر افگنی دست خوش ب.

دَارِیّ بفتح وکسر ثالث وتشدید تحتانی. ع. داننده وخداوند نعمت وکسی که بکجا مقیم باشد وخوشبوی فروش وبدین معنی منسوب است بدارین وآن فرضه ایست در بحرین که از هند بدانجا مشک آرند. م.

دَارِیْن بکسر را. ع. معرفه موضعی است بشام وجای در آمدن در کشتی به بحرین وبفتح اول وثالث بمعنی دین و دنیا و دنیا وعقبی. ا.

داریوش. ف بمعنی درویش ونام یکی از بزرگان فارس که از جانب رهام گودرز حکمران فارس به همدان حکمرانی داشته بادشاه بابل با سپاه بر سر داریوش آمده وشکست یافته برگشت چون لهراسپ بشنید بر آشفته داریوش را بتسخیر بابل فرستاد ولو بابل را مسخر کرده بحکم لهراسپ بادشاه بابل شده استقلال تمام یافته با دانیال خلوصی داشته واینکه بعضی اورا دارا دانسته اند نه چنین است پس از وی داماد او کورش حکومت بابل یافته در سلاطین کلدانی سه داریوش نام بوده اند داریوش دوم بهمن اخشورشی بوده از جانب لهراسپ ببادشاهی بابل می پرداخت سیم از جانب گشتاسپ مامور بوده مدت بیست سال باستقلال بادشاهی داشته. ن.

دازه بزای نقطه دار بروزن تازه. ف. آنست که دو چوب بلند را بر زمین فرو برند باندک فاصله وچوب دیگر بعرض بر بالای آن دو چوب بندند تا کبوتران و دیگر پرندگان بران بنشینند وترجمهٔ لفظ هم هست. سا.

داس بروزن طاس بسین مهمله. ف. آلتی است آهنی که بدان کاه و زراعت را قطع کنند وبمعنی خس باریک وبر سر غلاف بر دانهٔ خوشهٔ گندم وجو باشد بمعنی اول چو گوری بودم اندر مرغزاران ندیدم دام و داس داميان را تو بودی دامیار و داسدارم نهادی دام و داست درگذارم بمعنی دوم خاقانی گفته لشکر سنبله بپای چنانکه داس در چشم اختر اندازد و آنرا داسه هم گویند. غ ن.

داسار و داستار. ف. یعنی دلال که بتازی سمسار گویند. ن.

داستان. ف. قصه وحکایت دستان و دست مخفف آن و

بالفظ پرداختن و زدن مستعمل میر معزی ؎ سخا را بجز رشید دریاو ابر ٭ هامیز دخرد بیش ازین داستان ٭ کنون تا دل و طبع دستش بدید ٭ بدان داستان نیست هم داستان ٭ ظهوری ؎ داستان نقش پردازی بشق سادگی ٭ می توان پرداخت خط بر صفحهٔ نیرنگ زن ٭ نظامی ؎ بیندیش ازان دشتهای فراخ ٭ کز آوازه گردد گلو شاخ شاخ ٭ و بالفظ کردن کنایه از مشهور کردن حکیم رودکی گفته ؎ زجود تو من از یکیستی بنعمت داستان بودم ٭ بحشمت مرمرا همچو فریدون داستان کردی ٭ و داستان که لقب زال است داستان است بجهت ضرورت الف افزوده اند و چون دستان بمعنی مکر و حیله است و او در خدمت حکیم عصر خود سیمرغ علم و فضل آموخته بود این لقب باو دادند خاقانی گفته ؎ هر داستان که او نه ثنای محمد است دستان کاهنان شمر آن نه داستان ٭ ب ن -

داسخاله و داستغاله و داستکاله . ف . داس کوچکی که سبزی و تره و امثال آن درو کنند و عصای سرکج را نیز گفته اند فخری گفته ؎ برای دیدهٔ بدخواه جاهت ٭ بود مریخ در کف داستکاله ٭ بمعنی ترکیبی آن داسی که کالنده یعنی درو کننده و برنده علف و تره است و در برهان داستخاله بزیادت تا هم نوشته

دَاسِرَة بکسر ثالث ع . مادهٔ شتر شتاب رو - ا -

داس و دلوس بضم ثالث و فتح دال ابجد بالام لوا و سیده و لسین بی نقطه زده . ف . بمعنی سفله و دون و این از اتباع است مانند خار و مار و سست و ست دشل و مل و شغل و مغل . فردوسی گفته ؎ مرا رنج پیوسته داس آمدست ٭ مرا رنج رفتن بکاس آمدست ٭ و بعضی گفته اند هر چیز از پس چیزی بود داس گویند و بمعنی دون و سفله نیز شمس فخری گفته ع . صفات حاسد او نیست غیر داس و دلوس ٭ ن

داش بشین معجمه بروزن فاش ٭ ف . جائی که خشت و کاسه پزند شیخ عطار فرموده ؎ زاهد خام خویش بین هرگز ٭ نشود پخته گر نهی در داش ٭ ن -

داشات و داشاد و داشن . ف . عطا و بخشش و پارسیان روز عید بمردم می داده اند منوچهری گفته ؎ زداشاد تو شاد گردد ولی ٭ زکین تو غمناک گردد عدو ٭ فردوسی گفته ع بفرمود داشاد دادن بدو ٭ فخرالدین گرگانی در مثنوی ویس و رامین گفته ؎ ترا زمهر داشن خواستارم ٭ که من خود خاسته بسیار دارم ٭ تو لی چشم مرا خورشید روشن ٭ مراد بدار تو باید نه داشن ٭ و بمعنی

اجر و پاداش نیز آمده - ن -

داشتن . ف . معروف و این گاهی یک مفعولی آید چنانکه گویند فلانی زور دارد و باک دارد و گاهی دو مفعولی آید چنانکه گویند فلانی فلانه را دوست میدارد و بمعنی دادن چنانچه گوئی شیشه یا چینی تا نشکنی آواز ندارد و بمعنی دیدن چون مرگ داشتن و این بجهت استمرار آید چنانچه درین بیت صائب ؎ فلک پیر بسی مرگ جوانان دارد ٭ این کمان پشت سر تیر فراوان دارد ٭ و بمعنی زدن علی خراسانی گفته ؎ آنکه تیر غمش آماج جگر خواهد داشت هر دم از تیر نگه صید دگر خواهد داشت ٭ و تمردن و قرار دادن عواصی یزدی ؎ ماه تمام داشت بروی تو لاف حسن ٭ زد وقت صبحگاه بر خنده آفتاب ٭ فردوسی ؎ بر و هیچکس چشم گماشتند ٭ مرا و را ز دیوبچگان داشتند ٭ ب -

داشته . ف . بمعنی کهنه و فرسوده حکیم ناصر خسرو گفته ؎ ای که شد ژنده و کهن پیراهن جانت ٭ پیرهن باشد جان را و خرد را تن ٭ عاریت داشتمی از تو تا بکجنید بیش تو فگنم این داشته پیراهن ٭ و چون این لغت را در جهانگیری دیده ام با این شاهد و در رشیدی نیافتم گمانم که صاحب جهانگیری داشته را بمعنی کهنه و فرسوده قیاس کرده و صاحب برهان نیز بدو اقتفا نموده - ن -

داشغار و داشغال . ف . بروزن آشکار چرک آهن باشد که آنرا ریم آهن نیز گویند و بعربی خَبَثُ الحدید گویند - ن -

داشن بروزن دامن . ف . در لفظ داشات گذشت - ن -

دَاشِن کصاحب ع . جامهٔ نو که پوشیده نشده و خانهٔ نو تیار که سکونت کرده نشده معرب دشن است که دستلاف باشد - ا -

دَاصَة بفتح صاد مهمله ع . جمع دَائِص کصاحب دزد - ا -

دأص محرکة و ضاد معجمه ع . فربهی و آگندگی گوشت و بی نقصان بودن پوست - ا -

دَأظ بالفتح و ظای معجمه ع . سخت خشم گرفتن بر کسی مَدّ و دُءُظ لغت است ازان و فربه شدن و پر کردن مشک را و افشردن حلق را و نیز دَأظ گلو گرفته شدن از خشم - ا -

دَاعِب کضارب بعین مهمله ع . آبی که بر جهار و جریان و مرد با مزاح - ا -

دَاعِر کصاحب ع . گشنی است نجیب بسیار نتاج و کلید تباه کار و چوب پوسیده و زردی - ا -

دَاعِرَة بکسر عین و فتح را ع . خرمابنی که گشن نپذیرد و مَدَاعِرُ و مَدَاعِیرُ جمع و زن پلید تباه کار - ا -

دَاعِل بکسر عین ع . گریزنده - ا -

دَاعِي بکسر عین ع . دعا کننده و بمعنی خواهنده و طلب کننده و قصد کننده و اقتضا کننده - غ -

دَاعِي الله ع . رسول خدا است صلی الله علیه و آله و سلم و بر موذن هم اطلاق کنند - ا -

دَاعِیَة بکسر عین ع . آواز اسپان در کارزار و شیری که در پستان باقی گذارند تا دیگر شیر را بخود می کشد و نیز داعیه خواهش و دواعی جمع صائب ؎ با خود شکنی داعیه و سرکشی و ناز ٭ می بارد ازان طرف کلاهی که تو داری ٭ اب -

داغ بروزن باغ بغین معجمه . ف . نشان و داغ که بسوزند و بعضی بمعنی حقیقت دانند و بمعنی نخستین مجاز و بعضی گویند این لفظ مشترک است میان عرب و عجم و حق آنست که داگ بکاف فارسی در هندی بمعنی سوختن است و چون اشتراک این دو زبان بسیار است پس معنی دوم اصح و قول اول مرجوح باشد نسبت سوختن داغ بدیگر اعضا و دل ظاهر است بسر نیز معلوم میشود فیضی گوید ؎ از برق بلا دهند قندیل ٭ وز داغ جنون نهند اکلیل ٭ ظهوری در پنجر قعه گوید - داغ را بر سر جا داد که فهمم خبین - و نسبت بدست و کف نیز آمده - جلال اسیر ؎ عید دیوانگی مبارک باد ٭ از گل داغ دست ما بحنا ٭ و بمعنی غم مردن عزیز نیز آمده رفیع واعظ ؎ داغ یاران صحبت دو نان نفاق همدمان ٭ جمله اسباب گذشتن از جهان آماده است ٭ صائب ؎ کو سینه که داغ عزیزان ندیده است ٭ اینک هزار لاله درین گلستان بجاست ٭ بهر تقدیر عالمسوز - عام سوز - جهان سوز - جگر سوز - جگر تاب - جگر گداز - جگر نواز - سپند ربا - دلفروز - شعله خوار - نمکخواره - نمک سود - خام سوز - نهان - از صفات و بمعنی اخگر . یاقوت . گوهر . زر . گلبرگ . گل لاله . برق . کوکب . اختر . آفتاب . صبح . چراغ بشعل . زیور . افسر . لنگر . نقطه . مهر . حب تریاک . جام . ساغر . پیمانه . چشم . چشمه سار . گرد بالش . گرداب . مهرهٔ نرد - آئینه سر و رف از تشبیهات اوست - حضرت شیخ ؎ صلا ازمن تهیدستان بازار محبت را ٭ نه داغ عشق دارم نه گهر جیب کنار دل ٭

بعضی گویند داغ را با گهر مناسبتی نیست درم می بایست اگر باعتبار
بر افروختگی گهر گویند چه مناقشه گویم سخن در اولویت است تا درم باشد
گهر نمی توان گفت جواب هر گاه در کلام فصحا آمده باشد البته میتوان
گفت فیضی ؎ ز مهر پنبه نهادن بداغ من غلط است ٭ نهفتن گهر
شبچراغ من غلط است ٭ تاثیر ؎ بآن رسید که گلشن شوم ز زیور
داغ ٭ گلی است بر سر من داغ عشق بر سر داغ ٭ ؎ برای سوختن
داغ داغ می سوزم ٭ که رسناست اشب غم بدر دم اختر داغ ٭ ز
بهر خون شد رخت عافیت بکنار ٭ سفینه که ندارد چو لاله لنگر
داغ ٭ تهی شود اگرت کیسه دست گردان کن ٭ که هست قیمت مردان
عشق از زر داغ ٭ بچرخ شعلهٔ داغش کلاه گوشه شکست ٭
ز سر بلند ز تاثیر گشت افسر داغ ٭ باقر کاشی ؎ خمار یعنی ام
کشت جام داغ کجاست ٭ کسیکه جرعهٔ دُردی دهد سراغ کجاست ٭
راسخ ؎ چه سر دردی فروش ساغر داغ ٭ غبار آلودهٔ خاکستر
داغ ٭ کلیم ؎ فلک جام مرادم کی دهد گر آید از دستش ٭ بر پیمانهٔ
داغ از حسد از دست من بیرون ٭ ؎ بر سر هر عضو من درد ت
نهاده ٭ نقطهٔ داغ نشانی انتخاب ٭ عالی ؎ ز دیابان گردی
من سکه بر روی زمین ٭ نیست بر فرق گل داغ جنون کمتر ز
تاج ٭ مرزا بیدل ؎ کشتهٔ تیغ نگاه لاله رویانیم ما ٭ شمع داغی
بر سر لوح مزار ما زنید ٭ ظاهرا ماخذ این بیت شعر مرزا جلال اسیر
است وهو هذا ؎ از فرنگی نرگسی تیر نگاهی خورده ایم ٭ شمع
سبزی بر سر خاک مزار ما زنید ٭ صائب ؎ پنبه از داغ دل
بیطاقت ما بر مدار ٭ این چراغ مضطرب در زیر دامان خوشتر
است ٭ وله ؎ خواهد با بر پنبه زدن برق داغ من ٭ این گل
سری بگوشهٔ دستار می کشد ٭ وله ؎ از دل پُر خون که قرآن
شهادت میرود ٭ لالهٔ داغی بتابوت شهیدان بسته ایم ٭ وله ؎
منم که قیمت یاقوت داغ میدانم ٭ سرشک را گهر شبچراغ می دانم ٭
مفید بلخی ؎ بهر راحت لبس است چون طاوس ٭ داغ ما گرد بالش
پر ما ٭ در صف سوختگان نیست کسی همسر ما ٭ که بود داغ
جنون سرورق دفتر ما ٭ خواجهٔ آصفی ؎ این که شام غم ز
بیمهری فلک می سوزدم ٭ بر تو خواهم سوختن ثابت د
کوکبهای داغ ٭ ظهوری ؎ پرتو صبح داغ ظاهر شد ٭
مشرق سینه را صفائی هست ٭ سر زد در مجلس تفسیده
جانان گر شوم حاضر ٭ بمهر داغ او در گرم خوئی محضری
دارم ٭ ظهوری ٭ مصرع نشان نماند تم از چشمه سار داغ
کجاست ٭ فصیحی هروی ؎ کو جنون تا هر نفس در دل سراغی
کم شود ٭ سینه همچون موج در گرداب داغی کم شود ٭ زلالی
؎ که گیتی نو بر گلخن همین بود ٭ بجان گلبرگ داغ سنبل دود ٭
بر افروز د شقایق مشعل داغ ٭ ز جان سیر ما مون تا دل
داغ ٭ خالص ؎ نوبهاران خوش دماغی در بیابان
ریخت است ٭ حب تریاک است داغ لاله صحرا اگر درا ٭
خان آرزو ؎ نه آه گرم خس و خار آتشین دارد ٭ دل
آتشیاهٔ طرازی سمندر داغ است ٭ طغرا ؎ در نرد محبت
همه خصل حک است ٭ صد مهرهٔ داغ هر طرف تیز تک است ٭
جلال اسیر ؎ درین بساط کسی نرد داغ بر دارد ما ٭ که همچو لاله
در آغوش سوختن خندید ٭ وله ؎ از زاد و بهای خاک
پنهان ٭ روز آنها داغ پیدا ٭ ب ۔ و داغ نیز آهنی که
اسپ را بدان داغ کنند یعنی نشان کنند ۔ و داغی ٭ داغ دل ۔
داغ بناگوش معروف اند ۔ و نیز داغ کردن کنایه از سوختن و
گداختن و داغک بمعنی نقطهٔ کوچک که مصغر داغ یعنی نشان است
و داغ سر کسی را گویند که پیش سر او موی ندارد و پنداری که
آنجا را داغ کرده اند که موی نمی روید ۔ و آدم سر زنی گویند و
نیز نام مرغی است که کاکل بر سر دارد و آنرا کاکلی نیز گفته اند
و در برهان نوشته که داغ نام شاعر که در غزل و قصیده مکرر
شود ۔ از بهار و فرهنگ ناصری و غوامض سخن ۔

داغ آب باضافه داغی که از تر شدن بآب بر کاغذ یا جامه
افتد تنها ؎ مانند سیل عمر گرامی گذشت و ماند ٭ چون داغ آب
یادِ جوانی بدل مرا ٭ ب ۔

داغ برچیدن و شستن بمعنی دور کردن و لیپین حقیقت
است داغ رفتن لازم منه و این مقابل داغ ماندن است
دانش ؎ شبهای دوریت ز که بر سم سراغ صبح ٭ رفتی و
ماند در دل شب بی تو داغ صبح ٭ کلیم ؎ ساقی ز می کدورت
دل کم نمی شود ٭ بنشین که داغ لاله ز باران نمی رود ٭
مرزا صائب ؎ اگر شمع مزار من نریزد گریه شادی ٭ که
داغ خون من از دامن دلدار می شوید ٭ ظهوری ؎ مرهم
طلبم سینهٔ داغم برچین ٭ از زهر بنالم شکرم پیش انداز ٭ ب

داغ بر روی کنایه از غلام و پرستار ۔ نظامی ؎
حبش داغ بر روی فرمان اوست ٭ سیه پوشی زنگ از افغان
اوست ٭ ب ۔

داغ بر روی یخ نهادن یا ماندن کنایه از آزار دادن
شخصی که بآزار صاحب این عمل متاذی نمی شود و این از اهل
زبان بتحقیق پیوسته ۔ ب ۔

داغ بر یخ زدن آزار بشخصی رسانیدن که او متاذی نشود ۔

داغ بلندان کنایه از نشانی باشد که بسبب سجده کردن بسیار
در پیشانی مردم بهم میرسد ۔ سا ۔

داغ پنجه بفتح بای فارسی و جیم تازی و بنهانون ۔ ف ۔ نوعی
از داغ که بر کفل اسپان کنند و ظاهرا داغ مذکور مخصوص اسپان
سلاطین صفویه بود و اغلب که اشارت باشد بحضرات پنجتن پاک
علیهم السلام وحید در تعریف اسپ شاه عباس ثانی ؎ گمان
کرد آنکه داغ پنجه اش دید ٭ که سر بر زد ز طرف کوه خورشید ٭ ب

داغ دادن و داغ زدن و داغ سوختن و داغ دوختن
و داغ بستن و داغ چیدن و داغ بر هم چیدن ؛
داغ برچیدن و داغ چسپیدن و داغ کشیدن و
داغ افگندن و داغ گذاشتن و داغ نهادن و
داغ افتادن و نشستن بمعنی ۔ داغ نشاندن لازم منه
باقر کاشی ؎ در دو تو در تمام بدن جای جان گرفت ٭ داغ تو
در میانهٔ جان دلنشین نشست ٭ ظهیر الدین فاریابی ؎ چه دعها
که ز چرخم نشسته بر سینه ٭ چه اشکها که ز چشم و دیده بر رخسار ٭ مجید همگر ؎
تا بر گلت ز سبزه نگهبان نشسته است ٭ صد گونه داغ بر دل حیران
نشسته است ٭ صائب ؎ داغ می گلگل بطرف دامنم افتاده است
همچو مینا می کشی بر گردنم افتاده است ٭ وله ؎ کوش تلاش تماشای
جهان نگذاری ٭ داغ افسوس بر آئینهٔ جان نگذاری ٭
مخلص کاشی ؎ داغ محرومی منه بر دیدهٔ اهل سوال ٭ نور
استحقاق گو در جبهٔ سائل مباش ٭ ؎ روزی که عشق داغ
مرا بر جگر گذاشت ٭ از شرم لاله پای بکوه و کمر گذاشت ٭
صائب ؎ همچو داغ لاله چسپیدست صائب بر جگر ٭ آه ما از که
نومید از در گردون شده است ٭ میر خسرو ؎ خنجر ز داغ جگر
مید ٭ بسوز جگر ٭ ز خون دیده که بر جامه داغ می افتد ٭
وله ؎ نعل دگرگون زده است لطعن ٭ بر رخ ابلیس زده
داغ لعن ٭ مخلص کاشی ؎ بر صحبت گرم خواهی شمع آئین

برفروز ؛ داغ مراد سینه فشان ناله را آواز کن ؛ علی قلی بیگ علی خراسانی ؎ از بس داغ تو بر هم چیده ام در سینهٔ سوزان ؛ چراغ اهل دل روشن شد از کاشانه ام امشب ؛ ملا محمد شریف ولد ملا شیخ حسن علی آملی ؎ در دل تنها در شک ریخت داغ لاله را اندر زنجیر ساخت خط تو بر ماه هاله را ؛ نظامی ؎ چو صبح از رخ روز برقع گشاد ختن بر حبش داغ جزیه داد ؛ نفرسود تا داغ شان بر کشند حبش زین سبب داغ بر سر کشند ؛ ملا شکوهی همدانی ؎ تا سحر آمد شد همصحبتانم گرم شد ؛ شعله بر میخاست از دل داغ حرمان می نشست کمال خجندی ؎ دل میکشد بداغ تو هر لحظه سینه را ؛ داغی بکش بسینه غلام کمینه را ؛ ظهوری ؎ ز سر تازه کن عیش بد رام را ؛ بکش داغ خود گور ایام را ؛ نجاتی ترا دان رستم توان ؛ به بیکار در گر مجوئی چنان ؛ که نوک سنانش ز بس تف و تاب ؛ کشد داغ بر جبههٔ آفتاب ؛ کنایه سینهٔ خویش را همین باغ ؛ که چیند بر آن لعل رخش تو داغ مفید بلخی ؎ بدل صد داغم از هر تار کاکل میتوان بستن ؛ باین تار محبت دستهٔ گل میتوان بستن ؛ و سند دیگر نظرت ؎ کشیدم ناله از بس در غمت نی در فغان آمد ؛ بدل داغ تو چندان سوختم کاتش بجان آمد ؛ طالب آملی ؎ سینه باز حسرتم رشک برون شد از درون ؛ بسکه بهر طرف در سر داغ شکار سوختم ؛ ثنائی ؎ خورشید تا ز داغ غمت سوخت بر جگر ؛ تا شد سپند خال ترا مجمر آینه سلیم ؎ در عشق لاله را سبب اعتبار شد ؛ داغی که ما بسینهٔ صحرا فگنده ایم ؛ ب .

داغدار . ف . کنایه از معیوب و داغدار کردن معیوب کردن سندش در داغی شدن بیاید . مص ب .

داغ داشتن کسے را در داغ شدن بیاید . ب .

داغ درفشی . ف . داغی که درفش را گرم کرده و نهند و بلفظ درفشی اکثر سوراخ کردن در چیزی منظور باشد . غ .

داغ دیده . ف . چیزیکه بآن داغ رسیده باشد از عالم شاخ آب دیده ؛ صائب ؎ ما را سیر باغ که از سیر لاله زار ؛ یکداغ صد هزار شود داغ دیده را ؛ وله ؎ در چشم داغ دیدهٔ صائب درین بهار ؛ هر لاله پیکاسهٔ پرخون برابر است ؛ وله ؎ رخسار تست لاله بیداغ این چمن ؛ این لاله های باغ همه داغ دیده اند ؛ ب .

داغ رفتن . ف . در داغ برچیدن گذشت .

داغ ریختن بچیزے معروف . ب .

داغ زنده بزای هوز . ف . داغی که مدام خون چکان باشد ازین جهت داغی را که برای امالهٔ مواد نزلات سوزند نگذارند که به شود داغ زنده گویند ؛ خان زمانی امانی گوید ؎ شد از تراوش خون رنگ پنبه سرخ ببین ؛ که داغ زندهٔ ما را کفن ز برگ گل است ؛ اسعد الدین راقم ؎ شد بهار و صحبتم با سوز و سودا در گرفت ؛ چون چراغ کشته داغم زندگی از سر گرفت ؛ چون یکی از عزیزان بمیرد و دیگری در صدد مردن باشد گویند هنوز داغ فلان عزیز زنده است و اینهم میخواهد داغ بالای داغ بگذارد و داغ بمعنی غم مردن عزیز بسیار است میرزا محمد رفیع واعظ قزوینی علیه الرحمه می فرماید ؎ داغ یاران صحبت دوستان نفاق همدمان ؛ جمله اسباب گذشتن از جهان آماده است ؛ صائب ؎ کو سینه که داغ عزیزان ندیده است ؛ اینک هزار لاله درین گلستان بجاست ؛ مص .

داغ ساختن و داغ کردن . ف . نشان مند کردن با آفتاب یا آتش ؎ آتش بجز منتم زد و سر داد بیجو صید ؛ اکنون که داغ کرد چه آزاد می کند ؛ قدسی ؎ دلی که عشق نگردش چو لاله داغ کجاست ؛ خبر دهید که فانوس بی چراغ کجاست ؛ وحید ؎ تا برگرفته از رخ خود نقاب را ؛ چون لاله داغ ساخته آفتاب را ؛ ب .

داغ ساختن آب گرم کردن آب ؛ محسن تاثیر ؎ کسی از عهدهٔ خصم ملایم برنمی آید ؛ که آتش داغ سازد آب را اما نمی سوزد ؛ ب .

داغستان . ف . نام ملکی و تحقیق آنست که داغ بمعنی کوه نیز آمده و چون ملک مذکور در کوهسار واقع شده داغستان نام کرده اند . مخلص کاشی ؎ بداغستان دل دادی سپه سالاری دردم ؛ بملک غم ز آهم منصب صاحب لوائی ده ؛

داغ سر باسین بی نقطه بروزن کاشغر . ف . کسی را گویند که آدم باشد یعنی پیش سر او تا فرق موی نداشته باشد . و او را بعربی اصلع خوانند و پرنده ایست از قسم گنجشک دور سر او چند پر زرد میباشد و بخوبی بلبل و چل خوش آواز بود و گنجشک نر را نیز گفته اند و ماده آن را ماوغیش خوانند . سا .

داغ سیاهی فگنده . ف . داغی که نزدیک به شدن رسیده باشد ؛ صائب ؎ چشم غزال داغ سیاهی فگنده است ؛ در معرض سیاهی چشم سیاه تو ؛ ب .

داغ شدن کنایه از سه چیز است اول کنایه از عیب دار شدن است دوم کنایه از شهرت یافتن باشد سوم کنایه از کهنه شدن بود و ازین است که کهنه را داغینه گویند و داغ داشتن کسی را مستعدی داغ شدن ؛ میرزا صائب ؎ تمام روز دارد داغ از شوخی معلم را ؛ تمام شب نشیند گوشهٔ از بر کنه بازی ؛ و داغ شدن نیز کنایه از بغایت آزرده شدن . ظهوری ؎ چو با عارضت دف مقابل شود ؛ دل ماه داغ از جلاجل شود ؛ ن ب سا .

داغ شدن آب آهن یا طلا یا سنگ را تا بحد داده چند بار در آب انداختن و این قسم آب مقوی معده باشد ؛ محسن تاثیر ؎ در سیخ پاک گوهر فریاد رس نخواهد ؛ چون آب داغ گردد مرهم ز کس نخواهد ؛ ب .

داغ شستن . ف . بمعنی دور کردن و این حقیقت است در داغ برچیدن گذشت . ب .

دَاغِصَة بکسر غین معجمه و صاد مهمله . ع . آئینهٔ زانو و آب حاف وتنک د داغص . جمع . ا .

داغ فسق . ف . نشان فسق که از حرکت بیموقع یا جائزه تنبان را آلوده سازد ؛ عرفی ؎ نیابی هیچ شیخ پاک دامن ؛ که داغ فسق بر تنبان ندارد ؛ ب .

داغ کاغذ . ف . مخفی نماند که اقسام داغ بسیار است از آن جمله داغی است که از سنگ می سوزند و داغی است که از آهن می سوزند و داغی است که جوانان عاشق پیشه کاغذ کبود را با لته کرباس فتیله ساخته بدست می سوزند و نزله را مفید بود و این از اهل زبان بتحقیق رسیده ؛ ایما ؎ کاری نیاید از چرخ جز بیداغ کردن ؛ این کاغذی کبودی است از بهر داغ کردن ؛ ب .

داغ گازران و داغ قصار . ف . نشانی که از بلا در بر کنار پارچه کنند تا غلط نشود ؛ میر خسرو ؎ از آن گلیم که بر سنگ طور شست کلیم ؛ نرفت نقطهٔ آن زانکه داغ قصار است ؛ خاقانی ؎ هر فرش سقلاطون که صحن باغ او بود می سده ؛ از آتش گردون سیه چون داغ قصار آمده ؛ وله ؎ نماند رنگی چون داغ گازران برش ؛ بکر مرا ز خم رنگرز برون آورد ؛ ب .

داغگاه . ف . در ایران جائی است که اکثر اهل حرفه بلکه پهلوانان از انجا منشور عمل خود حاصل کنند از عالم چبوتره در هندوستان و این از اهل زبان بتحقیق پیوسته و در اصطلاحات الشعرا دیوان که آنرا در هند کچهری گویند و وجه تسمیه آنکه کاغذها آنجا بمهر میرسند ؛ ناثر ؎ خورد خونها تا بچشم از داغگاه دل رسید ؛ نیست دوار قاصد اشکم

غبار آلوده است. خان آرزو ؎ بداغگاه وفا معتبر جوالکنید * اگر زداغ مراقهر بر قباله کنید * ب -

داغگر. ف. از عالم دادگر و ستمگر. ظهوری ؎ غون گر بیت بشیشه گران کرده آشنا * اکنون در آتش از هوس داغگر نشین * ب

داغ گرفتن از چیزی و داغ ریختن بچیزی و داغ بردن از چیزی هر کدام معروف. دانش ؎ بی تو داغ همنشینان زین گلستان می برم * از سگر و جان چو بوی گل سفر پنهان خوش است * سلیم ؎ دلم چو غنچه زگلگشت باغ می گیرد * چو لاله دامنم از آب داغ میگیرد * -

داغلو بضم لام قومی از قزلباش. راضی در صفت بهار ؎ شه ایران زمین خود را شمارد * که فوج داغلو از لاله دارد * ب

داغ ماندن در داغ برچیدن و نشستن گذشت -

داغول بواو مجهول بروزن شاغول. ف. بمعنی عیار و مکار و محیل و حرامزاده آمده و آنرا خشوک و جاسغول و سنذیز گویند. ن

داغولی. ف. بمعنی حرامزادگی و عیاری باشد و نام جانسوی نفر سیار هم هست - سا

داغی بکسر غین. ف. کنایه از معیوب - ب -

داغی شدن. ف. کنایه از معیوب شدن و رسوا گشتن و کهنه گردیدن و از ین است که کهنه را داغینه گویند اما داغدار کردن معیوب کردن. صائب ؎ ز شوخی عرق شرم سخت می ترسم * که داغدار کند سیب آن زنخدان را - ب -

داغینه بوزن پارینه. ف. کهنه و مستعمل را گویند - ن -

دافّة بتشدید فا. ع. لشکر که بسوی دشمن مرور کند - ا -

دافِع بکسر ثالث. ع. شتر ماده که فله باز گیرد و در پستان بشیر از دادن و باز دارنده و دفع کننده - فر -

دافِعة بکسر ثالث. ع. آن قوتی است در بدن که انچه از تغذیه بدن فضله باشد و صلاحیت غذا شدن نداشته باشد آنرا منه دفع گرداند و نیز بمعنی رود باره و نهر جاری و توجبه و زمین نشیب نرم که در ان آب رود دافت دَوافِع جمع - ا -

دافِق بکسر ثالث و سکون قاف. ع. ریزنده آب و مَاءٍ دافِق یعنی آب ریخته شده و اسم فاعل است بمعنی مفعول - م -

دافِنة بکسر ثالث و فتح نون. ع. گاو دندان سوده از پیری - ا -

دافِه بکسر فا و سکون های هوز. ع. مسافر - ا -

دَاقِع بکسر قاف و سکون عین مهمله. ع. آنکه مذاق کسب جوید و طلب اندک از معیشت نماید - ا -

دَاکِس بکسر کاف و سکون سین مهمله کصاحب. ع. فالی که از عطسه و جانور و مانند آن گیرند وهی لغةٌ فی کادِس - ا

دَاکِنَس بفتح نون و سکون سین مهمله. ع. نام ماهی است که بسیار لذیذ باشد - فر -

دَأل بفتح. ع. گرگ و رفتن بر فتار دَأَلی و دَأَل بفتحتین فریفتن کسی را. دَالّ بتشدید لام بمعنی راه نماینده و دلالت کننده بر چیزی - اغ -

دَال بروزن بال. ف. مرغی است سیاه بزرگ شکاری که پر آنرا بر تیر خدنگ نصب نمایند. سراج الدین سگزی گفته ؎ بقاف عنقا در عین خود دهد جایش * از ان شرف که بود بر تیر او از دال * وقتی گفته ام ؎ از تیر دال پر که ببالا همی پرید * سیمرغ بال ریخت ز بالا و دال پر * وله - ع - به پر دال رسد هم خدنگ بر پر دال * ناصر خسرو گفته - ع - یک روز عقابی بدر شهری برخاست * و این قطعه معروف است و مصراع اخیر مثل گردیده ع گفته زکه نالیم که از ماست که بر ماست * منظور از نگارش این بیت آنکه معلوم شود که دال را بعربی عقاب گویند چنانکه فردوسی گفته ؎ یکی تیر بگزید پیکان چو آب * نهاده بران چار پر عقاب * و حرف دال باصطلاح تقویم علامت برج اسد است و هم علامت ستاره عطارد - ن غ -

دالان بروزن پالان. ف. اصح همین است و بتشدید لام بدون الف اول خطاست دهلیز خانه و کوچه سرپوشیده را گویند - غ سا -

دالانه بروزن جانانه. ف. بمعنی دالان است - سا -

دَالِب کصاحب. ع. خدرک آتش که فرو نمیرد - ا -

دال بوزنه و دال بوز و دالبزه. ف. هر سه نام یک مرغ است که باندک تفاوتی در برهان سه جا بیک عبارت مکرر کرده و آن نوعی از وطواط است و پرستوک و پرستوک اصح است - ن -

دَالَة بفتح لام. ع. شهرت دَال جمع - ا -

دَالِج بسکون جیم کصاحب. ع. مردی که دلو پر آب را تا حوض برد و در ان تهی کند. و آنکه شیر شتر انزا از دوشیدن جای بسوی کاسها نقل کند - ا -

دَالِح بسکون حای حطی کصاحب. ع. ابر بسیار باران دُلَّح کرکع و دَوالِح جمع - ا -

دَالِخ بکسر لام و سکون خای نخذ. ع. مرد در فراخی سال آمده دالِخون جمع - ا -

دالخال باخای نقطه دار بروزن پارسال. ف. نهال و درخت نو نشانده و پیوند کرده را گویند - سا -

دَالِع بکسر لام و سکون عین مهمله. ع. کار بیفائده و مرد بسیار گول - ا -

دَالِف کصاحب. ع. تیر یکه نزدیک نشانه رسد و از جای که افتاده دور شود و کام نزدیک نهنده بسبب بار گران که بر داشته باشد دُلَّف کرکع و کتب. جمع - ا -

دَالِق کصاحب. ع. سیف بآسانی برآینده از نیام - ا -

دالمن بفتح میم بروزن خارکن. ف. مرغی است که بعربی آنرا عقاب گویند - سا -

دال مینوفر بروزن باغ نیلوفر. ف. نام نسکی بوده از بست و یک نسک کتاب ژند - ن -

دَالُوکاءُ. ع. بمعنی ناز - ا -

دَالِه بسکون های هوز کصاحب. ع. ضعیف النفس و ناتوان دالِهة بالتا. مثله - ا -

دَالِیة بکسر لام و فتح تحتانی. ع. دولاب و کوزه دولاب و تنه دراز که در سر آن یک طرف رسن از برگ خرما و مانند آن بندند و در طرف دیگر دلو و نحو آن بسته بدان آبپاشی نمایند و انگور نیم رس اندک سیاهی گرفته و غوره که بجای آویخته شود تا پخته گردد و بخوردن در آید دَوالی جمع - ا -

دَأم بالفتح. ع. هر چه پوشد ترا و ستون نهادن دیوار را - ا -

دام بروزن رام. ف. ترجمه شبکه و چشمه از تشبیهات اوست سلیم ؎ خال تو هیچو حلقه زلف تو دلرباست * این دانه را چشمه دام آب داده اند * و بدام آمدن و بدام شدن - نظامی ؎ مرا خواندی خود بدام آمدی * نظر پخته تر کن که خام آمدی * و جانوران غیر درنده صحرائی که گیاه میخورند مثل آهو و گورن دامثال آن نقیض دَد که بمعنی چارپایان درنده است مثل شیر و پلنگ و گرگ و سگ و دامی و دامیار و دامبان صیاد را گویند. اسدی طوسی گفته ؎ جهان دامیاری است

نیرنگ ساز ٭ هوائی دلش چینهٔ و دام آز ٭ و دام بمعنی اوّل بلفظ نهادن وچیدن وزدن وکشیدن وگستردن وانداختن مستعمل سندآن در دام نهادن بیاید ودر مناسب امراو سلاطین هند وخراج ملک دام عبارت از جملهٔ حصه روپیه یعنی بست وپنجم از فلوس ووراوزان ادویه دام یخته بیزده ماشه ونزد بعضی بست ویک ماشه باشد ودام خام دوازده ماشه چنانکه باید

دَامَاء. ع. دریا اصل آن دَوْمَاء بفتحتین بالسکون ولو است وبرتقدیر ثانی تعلیل آن شاذ بود - ا -

داماد. ف بمعنی مرد نوکتخدا یعنی مردی که تازه شادی عروسی او شده باشد ٭ آنچه در هندوستان بمعنی شوهر دختر شهرت دارد مجاز است وبعضی گویند که این لفظ دعا است ومخفف دائم آباد است . محسن تاثیر ؎ دست کی دختر رزمید هد آسان تاثیر ٭ این عروسی است که خون در دل داماد کند ٭ خواجهٔ شیراز ؎ مجو درستی عهد از جهان سست نهاد ٭ که این عجوزه عروس هزار داماد است ٭ از غیاث وبهار -

دامادی. ف شادی کتخدائی که آنرا عروسی نیز گویند ملا طغرا ؎ ازلی دامادی پروانه امشب ساخت عشق ٭ در عروسی خانهٔ فانوس جای شمع را ٭ ب -

دامان . ف بمعنی دامن باشد وبمناسبت پهنائی دامن صحرا وغیره نیز گویند چنانچه بیاید وصفاتش نیز در دامن بیاید وبدامن کردن وریختن وفروریختن بمعنی . طالب آملی ؎ کو صبا کز دامن مژگان گل افشانش کنم ٭ آنچه دل در آستین دارد بدامانش کنم . ب -

دام انداختن در دام نهادن بیاید - ب -

دام بازچیدن وبرهم چیدن بمعنی دام برداشتن خواجهٔ شیراز ؎ عنقا شکار کس نشود دام بازچین ٭ کاینجا همیشه باد بدست است دام را ٭ ب -

دام بافتن ودام داشتن ودام گسستن هرکدام معروف صائب ؎ چه خاک بر سر بطاقتی کنم یارب ٭ هرکه دام گسست وشکار رفت بگرد ٭ ظهوری ؎ دام از تار نگه بر صید ما دیگر مباف ٭ تا شده آزاد خود را مبتلا کردیم وفت ولهٔ ؎ بی عندلیبان دار السلام ٭ تو انی زتار نفس بافت دام ٭ ب -

دَاجٍ بکسر میم وسکون جیم کصاحب . ع . شب تاریک و رجلٌ دَاجٍ مرد توانا - ا -

دام طرازان بکسر طای مهمله . ف شکاریان وصیادان ومکاران ودغابازان وعیاران - فر -

دَامِعٌ بکسر نون وسکون عین مهمله ع . خاک نمناک . ا

دَامِعَة بکسر میم وفتح عین مهمله ع . شکستگی سر چنانکه خون ازوی روان باشد بعد کامِیَة است - ا -

دام عنکبوت . ف . تستهٔ جولاه - واله هروی ؎ در هرسری از هوای دل شور کسی است ٭ هرکس بدرکسی پی ملتمسی است ٭ بی روی تو مردمان چشم در چشم ٭ گوئی در دام عنکبوتی مگسیت ٭ ب -

دَامِغ بکسر میم وغین معجمه ع . سرشکننده - غ -

دامغان . ف . رشیدی گفته شهری است معروف در دهستان مؤلف گوید از شهرهای قدیم است وبرزخ بین عراق وخراسان در شاهنامهٔ فردوسی نامش مقرر بذکور شده واصل دران دِه مغان بوده واز کثرت استعمالها از میان رفته دمغان گفتند . وبجای ها الف آوردند وجه تسمیه آن این بوده که مغان باعث آبادی آن شده اند یعنی آتش پرستان . حکیم ابوالحسن لامعی گرگانی در صفت سرمای زمستان گفته ؎ گردد بهر دیاره درین فصل روزگار ٭ آتش پرست خلق چو در دامغان مغان ٭ وچشمهٔ باد این ولایت مشهور است که آنرا بادخوانی گویند یعنی چشمهٔ باد زیراکه خانی بمعنی چشمه وچاه آب است - ن -

دَامِغَة کصاحبة . ع . شکستگی سر که بدماغ رسد ونگونه ماننده است دراز بسیار سخت که از خرابن بیرون آید اگر آنرا بگذارند وترک دهند خرابن را تباه کند وخشک گرداند وآهنی است که بر دنباله پالان نصب کنند وچوبی که میان دو ستون در پهنا نهند تا مشک راندان آویزند - ا -

دامغول بواو مجهول بروزن زاغنول . ف . بمعنی غول و دانه که بمقدار نخود از گلو واعضای مردمان درآید ودرد نکند وبعربی سلعه گویند -

دَامِقٌ بکسر میم کصاحب . تباه بی خیر - ا -

داماك بفتح ثالث بروزن کالاک . ف . جانوران وحشی کوچک راگویند همچو خرگوش وروباه وامثال آن وتقنعه و سرانداز زنان را هم گفته اند - سا -

دَامِكَة بکسر میم وفتح کاف ع . سختی وبلاکه وامِك جمع - ا -

دام کنده بفتح کاف تازی . ف . طائری که بزور خویش از دام برآمده باشد - ملا مفید بلخی ؎ ای شاخ گل شکستهٔ طرف کلاه تو ٭ وی شانه دام کندهٔ زلف سیاه تو ٭ ب -

دامگاه بکاف فارسی . ف . جای دام کشیدن . خواجه آصفی ؎ هر مرغ دل که زلف تو می سازدش هلاک ٭ از دامگاه حادثه آزاد می کند ٭ ب -

دامگاه دیو . ف . کنایه از دنیا وعالم سفلی باشد - سا -

دامگاه ستور ودامگاه گرگ بشله - سا -

دام گشتن . ف . کنایه از بازی دادن ودام گستردن و خلاصی از دام باشد - سا -

دام مشکین . ف . کنایه از زلف - صائب ؎ دام مشکینی که من درگردن او دیده ام ٭ آهوی مشکین شوند از بوی او نخجیرها ٭ ب -

دامن . ف . مقابل گریبان وآن طرف چیزی باشد مانند دامن جامه ودامن کوه وصحرا دَامنه مزید علیه وداماں جمع آن وبمناسبت پهنائی دامن صحرا وغیره نیز گویند چنانچه بیاید وچیده . برچیده . کوتاه . دراز . فراخ . بلند . از صفات اوست - شیخ محمد علی حزین گفته ؎ مجنون صفت از وحشتم داماں صحرا تنگ بود ٭ روزی که من هم داشتم باخود دل دیوانهٔ ٭ دامن آفاق ودامن افق . دامن بیابان - دامن ابر - دامن بهار - دامن باغ - دامن پرهیز - دامن پرده - دامن تسلیم - دامن توفیق - دامن جهان - دامن جوی - دامن چشم - دامن چرخ - دامن حیات - دامن حسرت - دامن خرگاه - دامن خاک - دامن خدمت - دامن خم - دامن خورشید مرکب می آید - ابوطالب کلیم ؎ بناله دامن خرگاه آسمان بردار ٭ اگر نسیم ریاض وطن هوس داری ٭ قاسم مشهدی ؎ سواد شهر بدیوانه بند وزندان است ٭ چو لاله دست من و دامن بیابان است صائب ؎ از رفتنم غرض نبود جز فروتنی ٭ چون دامن بلند زمین بوس میکنم ٭ شیخ شیراز ؎ جهد کردیم تا نیالاید ٭ بخرابات دامن پرهیز ٭ ب ن -

دامن افشاندن

دامن افشردن . ف . معروف طالب آملی ؎ دل تنگم غنچهٔ دل لاله را جگر ٭ بر سر هر زمین که دامن مژگان فشرده ایم ٭ و مرادف دامن بستن که مقابل دامن گشادن است - میرزا صائب ؎ زلیخا دامن امید را بیهوده نگشاید ٭ عبیر پیرهن را چشم چون دستاره می باید ٭ ب ٭

دامن افشاندن . ف . غرور و ناز کردن و دامن افشاندن از چیزی بر چیزی کنایه از خویشتن را دور داشتن از چیزی - ظهوری ؎ شرمی از همت ظهوری جا بلوسی تا بکی ٭ بر کم و بیش جهان دامان استغنا فشان ٭ غ ب -

دامن آه و دامن اندیشه صائب ؎ دامن شب را زغفلت گر نیاوردی بدست ٭ در تلافی دامن آه سحر باید گرفت ٭ ب

دامن باغ گرفتن کنایه از گوشه نشستن و خلوت گزیدن و گوشهٔ باغی گرفتن مشابه و نیز کنایه از عیش و عشرت بان

دامن بالا زدن در دامن همت بر میان زدن بیاید

دامن بدامن کسی بستن و گره بستن موافقت و معاونت با او کردن واله هروی ؎ گر بیابی زجنگ دوری ایران برون آرم ٭ اگر چندی به بند زندگی دامان بدامانم ٭ مص -

دامن بدندان گرفتن و دامن بدندان کردن کنایه از عجز و فروتنی کردن و نیز بسرعت رفتن و گریختن و برین قیاس دامن بدندان - کمال خجند گفته ؎ بر باخبر خاک کف پای تو گفتند ٭ دامن بگرفت اشک بدندان و دوان رفت ٭ کمال اسمعیل ؎ گرفته دامن گردون بدندان ٭ ستاره در پی حکمت دوان باد ٭ شیخ شیراز ؎ لغالب ترا زخود بیند از تیر چو افتاد دامن بدندان مگیر ٭ خواجه جمال الدین سلمان ؎ ساحت صدرش ز قدر مهر بمژگان رفت ٭ دامن قدرش زنجیر چرخ بدندان گرفت ٭ میر خسرو ؎ زان ثریا دامن افلاک در دندان گرفت ٭ کز لبی سم بوس او دامن بدندان میرسد ٭ بجهدار برنمائی آستین تیز ٭ برو داماان بدندان گیر و بگریز ٭ وله ؎ دلش را خار غم در دامن آویخت ٭ خرد دامن بدندان کرد و بگریخت ٭ ب -

دامن بر آتش زدن و دامن بر اخگر زدن کنایه از روشن کردن آتش و اخگر از باد دامن - باقر کاشی ؎ نگاه گرم تو زد دامن بر اخگر من ٭ که همچو شعله بر افروخت پای تا سر من ٭ طالب آملی ؎ گر نسوزیم چو عود جگر خویش رواست ٭ تا که بر آتش دل از مژه دامن زده ایم ٭ ب -

دامن افشاندن کنایه از ترک نمودن باشد چنانکه حکیم خاقانی گفته ؎ جان فشان و رادزی و راه کوب و مرد باش ٭ تا شوی باقی چو دامن بر فشانی زین دمن ٭ ن -

دامن برافگندن ظهوری ؎ ریخته پرواز نگه دامان برقع برفگن ٭ در جلاکش دیدهٔ ما را بحسرت گونهٔ ٭ ب -

دامن بر چراغ پوشیدن کنایه از محافظت چراغ کردن بدامن تا آسیب باد باو نرسد - صائب ؎ چه شد آن لطف که گر برگ گلی می چیند ٭ زلف دامن بچراغ دل ما می پوشید ٭ ب

دامن برداشتن بمعنی - کلیم ؎ اگر نسیم ریاض وطن هوس داری ٭ بناله دامن خرگاه آسمان بردار ٭ ب -

دامن بر زمین کشیدن عرض رعنائی دادن رفیع واعظ در ابواب الجنان نوشته - فقره - از عادات صنادید قریش عرب چنان بود که جامهای دراز می پوشیدند و دامن را بر زمین می کشیدند و آنرا نشان بزرگی و رفعت شان می شمردند چون ناسخ مذاهب سلف منع آن نمود آن شیوه متروک و مهجور شد ب

دامن بر گرفتن و برچیدن و جمع کردن اعراض کردن تاثیر ؎ تاثیر دانه گر از این دام چیده ایم ٭ داماان غنیمت است که برچیده ایم ما ٭ واضح ؎ ز دل تا صبح محشر خون حسرت جوش خواهد زد ٭ بخاک ما شهیدان چون رسی برگیر داماان را ٭ وحید ؎ دامن خود را برنگ دام ماهی زاهدان ٭ جمع از دنیا برای صید هر دم کرده اند ٭ طالب آملی ؎ چو حسن برق تجلی نمود موسایم ٭ چو صبر دامن اندیشه چید الیوهم ٭ صائب ؎ فغان که خار ملامت ز تیز دستیها ٭ امان نداد که سازیم جمع دامن را ٭ ب

دامن بلند . ف . دامن دراز صائب ؎ دست بی حاصل ما صائب اگر کوتاه است ٭ دامن دولت آن زلف چلیپا بلند ٭ ب -

دامن پهلودار کنایه از دامن فراخ که عالمی از و فائده بردارد و در ظاهر از فارغ باشد سندش در دامن گذشت - ب -

دامن تر و دامن آلوده کنایه از معصیت و گناه اما تر دامن و دامن آلوده کنایه از عاصی و گنهگار بود سند در دامن گذشت و برین قیاس دامن ترشدن و تر کردن و دامن آلودن بچیزی - عرفی ؎ دامنم تر کرده طوفانی که در معنی یکی است ٭ موجهٔ دریا و موج حلهٔ خارای من ٭ ب -

دامن چاك بودن دختر در صحرا نشینان ایران معمول است چون دختر خود را بیکی از ابنای قوم نامزد کنند دامان او را بطلبند تا بدست خود دامن دختر چاک کند و این را شگون دانند گویند پسر فلان با دختر بهمان دامن چاک است یعنی نامزد اوست قبول ؎ تا بر سر ما سایه برگ تاک است ٭ کی پروائیم ز گردش افلاک است ٭ زاهد منعش چه می کنی در مستی ٭ با دختر رز قبول دامن چاک است ٭ ب -

دامن چیدن . ف . کناره کردن - غ -

دامن خشك و دامن پاك کنایه از عصمت و صلاح و دامن خشک نیز کنایه از دامن خالی است - ب ن -

دامن خود بدامن کسی بستن و گره بستن موافقت و معاونت هم کردن - میر خسرو ؎ غنچه میرفت از چمن گل چون باد و پیوند داشت ٭ بست محکم دامن خود را گره بر دامنش ٭ صائب ؎ چون جلوه کنی از دو جهان گرد برآید ٭ بسته است بداماان تو داماان قیامت ٭ میر مغری ؎ هر کجا شوریدهٔ را دیده ام چون خویشتن ٭ دوستی را دامن اندر دامن او بسته ام ٭ درویش واله هروی ؎ گر بیابی زجنگ دوری ایران برون آرم ٭ اگر چندی به بند زندگی داماان بدامانم ٭ ب -

دامن خوردن شعله . ف . برافروخته شدن شعله از باد دامن - وحید ؎ شعله سوز دخار را از هر که دامن میخورد ٭ هر که عاشق شد برو آن شوخ بر من ناز کرد ٭ ب -

دامن خورشید کنایه از روشنی آفتاب و فلک چهارم نوشته اند - مص -

دامن خیمه . ف . معروف خواجهٔ آصفی ؎ مرا است مژهٔ خونبار و دیده مسکن او ٭ بلسان خیمه که باران چکید ز دامن او ٭ ب

دامن خیمه بالا زدن برداشتن دامن خیمه بود محمد طاهر کاشی متخلص به نقاش ؎ نشکسته شکن طرف کلاهش نقاش ٭ دامن خیمهٔ لیلی است که بالا زده اند ٭ ملا محمد شریف ولد ملا شیخ حسن علی آملی ؎ دور چشمت صف برگشتهٔ مژگان سیاه ٭ دامن خیمهٔ لیلی است که بالا زده اند ٭ ب -

دامن دار. ف. بمعنی عریض و پهنا - فر -

دامن در پای افتادن کنایه گریختن باضطراب - ب -

دامن در زیر پا - ف. کنایه از مضطرب و سراسیمه - از بس افزونی غم و ماتم شد ٭ دامن در زیر پای دل عالم شد ٭ ب -

دامن در ع چاك کردن کنایه از آماده شدن برای سواری -

دامن در کشیدن و دامن کشیدن کنایه از اعراض و اجتناب نمودن باشد از چیزی و ترک صحبت کردن - سا -

دامن دریا میر رضی دانش ؎ دامن دریا ز کف مگذار تا گوشوی ٭ قطره را از گوهر ذاتی بها گردد بلند - ب -

دامن دشت و دامن دولت و دامن دل و دامن روزگار و دامن رضا و دامن روزی و دامن ساون و دامن روز حساب و دامن زین و دامن زحل و دامن زلف و دامن زمزمه و دامن زمانه و دامن ساحل و دامن سعی صائب ؎ دست بیحاصل ما صائب اگر کوتاه است ٭ دامن دولت آن زلف چلیپاست بلند ٭ ملا ظهوری ؎ دامان ز هم گشته ترای زاهد از من درگذر ٭ آلوده چون سازم دگر از توبه استغفار را ٭ ملا قاسم مشهدی ؎ قاسم چو بیحساب بود داغ سینه‌ات ٭ دستی برآر و دامن روز حساب گیر ٭ وله ؎ بی حرکت نیست نقش پای غزالان ٭ دامن صحرای عشق دامن زین است ٭ رضی دانش ؎ در میان کشتگان لاله پنهان می شویم ٭ آخر از دامان دشتی خون ما گل می کند ٭ وحید ؎ غوطه زن در بحر چون گرداب اگر خواهی دگر ٭ زانکه دایم دامن ساحل پر از خار و خس است ٭ صاحب بهار دانش نوشته - نظر - بدین فرخی و مبارکی شب را خدای تعالی با دامن صبح روز مربوط نگردانیده - ب -

دامن رنجه شدن مرادف قدم رنجه کردن ظهوری ؎ از کمان گوشهٔ ابروی تو یک تیر نجست ٭ که بپرسیدن دل رنجه نشد دامانش ٭ ب -

دامن زدن چراغ و بر چراغ زدن و افشاندن کنایه از چراغ کشتن طالب کلیم ؎ آنجا که شمع روی تو افروخت باغبان ٭ دامن زند چراغ گل نو دمیده را ٭ علی قلی بیگ علی خراسانی ؎ روشن نمی شود شب ما ای علی مگر ٭ این ناله دامنی بچراغ سحر زده است ٭ ب -

دامن زیر پا کشیدن کنایه از فرش کردن دامن را از زیر پای کسی خواجه شیراز ؎ تا دامن کفن نکشم زیر پای خاک ٭ باور مکن که دست ز دامن بدارمت ٭ ب -

دامن سفره و دامن شهر و دامن شفاعت و دامن شفق و دامن شمع و دامن شب پسین مثل دل شب کنایه از تتمهٔ آخر شب -

دامن سنگ مرزا صائب ؎ در چشم تو گر خوش بود این سقف زراندوده ٭ در دیدهٔ سوداز دگان دامن سنگی است ٭ ب -

دامن سوار. ف. طفلی که سر دامن را از دو پای خود برآورده بازی کند و خود را سوار تصور نماید - گرز جولان باز ماند آسمان طفل طبع ٭ خاکدان دهر را دامن سواری گو مباش ٭ وله ؎ از صف مردان جگرداری نمی آید برون ٭ ورنه گردون کودک دامن سواری بیش نیست ٭ ب -

دامن شب آخر شب - غ -

دامن صحرا و دامن صرصر و دامن صبح و دامن خلایق و دامن عفو و دامن فرصت و دامن فتنه و دامن قیامت و دامن کوه هر کدام معروف و پسین بمعنی مطلق جای که در پای کوه واقع شود و لفک اضافه نیز آمده کمال اسمعیل ؎ تا دامن قیامت در پای میکشد ٭ پیراهنی که بر قد عثمان بریده ٭ ملا طاهر غنی ؎ جنونی کو که از قید خرد بیرون کشم پا را ٭ کنم زنجیر پای خویشتن دامان صحرا را ٭ ملا طغرا در تعداد انشهود در تعریف نو شهرهٔ کشمیر گفته ؎ واله شده بر فصل تموزش نیسان ٭ بهتر ز بهار گشته ایام خزان ٭ از بس پاک است خاک دامن کوهش ٭ سر در قدمش نهاده صد آب روان ٭ مرزا رضی دانش ؎ ابر اگر در وادی لیلی نبارد گو مبار ٭ دامن صحرا هنوز از گریهٔ مجنون تر است ٭ ب -

دامن فراخ بودن فیض عام داشتن سلیم ؎ دامن گلچین فراخ است ای اسیران قفس ٭ گر گلی خواهند او را از شما تقصیر نیست ٭ مص -

دامن فشان صائب ؎ کف پر آبله بیش نیست ابر بهار ٭ نظر بهمت دامن فشان درویشی ٭ ب -

دامن کده و دامن زار. ف. از عالم آئینه زار طالب آملی ؎ شام غم کآشوب سودایی تو مغز افشار شد ٭ تو بنا تا چون را جیب دامن زار شد ٭ مرزا بیدل ؎ حیرت همه دم بکار نادانیهاست ٭ کلفت اثر بهار نادانیهاست ٭ آئینهٔ آگهی بدامن کده نیست ٭ خاکت بسر از غبار نادانیهاست ٭ ب -

دامن کسی گرفتن کنایه از باز داشتن کسی را از رفتن - خواجه شیراز ؎ سحر سرشک روانم سر خرابی داشت ٭ اگرنه خون جگر می گرفت دامن چشم ٭ و متابعت و پیروی کسی کردن خسرو ؎ هر که ز دل دامن پیران گرفت ٭ گنج بقا زین ده ویران گرفت ٭ ب -

دامن کشان رفتن بناز و تبختر رفتن چنانچه شیوهٔ رعنایان است ؎ شد آن جان جهان دامن کشان چون از چمن بیرون ٭ روان شد جان مرغان چمن گوئی ز تن بیرون ٭ ب -

دامن کشیدن و دامن افشاندن از چیزی و چیزی کنایه از خویشتن را فرد داشتن از چیزی - رایج ؎ بوحدت داغ دار دارد و دو تنها الفت یارم ٭ که سر زد از گریبان من و دامن کشید از من ٭ ظهوری ؎ شرفی از همت ظهوری چاپلوسی تا بکی ٭ بر کم و بیش جهان دامان استغنا فشان ٭ عبد الواسع جبلی ؎ تو آگهی که مرا اینقدر قناعت هست ٭ که بر متاع غرور جهان کشم دامن ٭ کلیم ؎ نی همین میرد آن نو گل خندان از من ٭ می کشد خار درین بادیه دامان از من ٭ سلیم ؎ دارم دلی که پای ز سر گلشنی کشید ٭ هر کس گلابی از گل او دامنی کشید ٭ ب -

دامن کفن و دامن کشتی و دامن گلشن و دامن گلزار و دامن گل و دامن لب و دامن کلاب و دامن محمل و دامن مژگان و دامن مقصود و دامن مطلب و دامن مهتاب و دامن محشر و دامن منزل و دامن نگاه و دامن ناز و دامن نسیان و دامن وصل و دامن وطن و دامن هامون و دامن همت معروف صائب ؎ از رسید تنها خیال چشم آن وحشی غزال ٭ سینهٔ تنگ مرا دامان محشر کرده است ٭ نظامی ؎ وگرنه بایزد که تا بوده ام ٭ بمی دامن لب نیالوده ام ٭ صائب ؎ سست جنونم وادی و منزل نمی دانم ٭ کنار دشت را از دامن محمل نمیدانم ٭ وله ؎ نشکر قطع راه عارف را کند بیدارتر ٭ غافلان را خواب در دامان منزل می برد ٭ جناب سراج المحققین ؎ در ولم هرگاه تنها گردی ٭ مجنون گذشت ٭ چاک جیب من چو سیل از دامن هامون گذشت ٭ مولانا جامی ؎ ز شادی دامن همت

بر افشانده * یکی از وارثان کلک را خواند * دانش ؎ صفیر بلبل از جا تنگ دل را بر نمی آرد * نصیب از گل همین دامان گلشن چیدنی دارد * وله ؎ شبی از خواب غفلت باغبان بیدار خواهد شد * رها از دست گلچین دامن گلزار خواهد شد * ب -

دامن کوه . ف . صحرای پائین کوه - غ -

دامن گرد چاک شدن معروف ؎ نگشت دامن گردی درین بیابان چاک * درون نشاخت سواری باین جهان چالاک * از غوامض سخن -

دامنگیر . ف . کنایه از مصاحب و مقرب و مدعی و مزاحم و چیزیکه موجب سکون و منع چیزی باشد وحید ؎ دامن مطلب ز کنج عزلتم آمد بدست * پای در دامان باشد دست دامنگیر ملند صائب ؎ با خرابیهای ظاهر دلنشین افتاده ام * سیل نتواند گذشت از خاک دامن گیر من * وله ؎ چون تو بیرون آمدی از بند زندان لباس * سر بسر روی زمین گو خار دامنگیر باش * ب -

دام نمک اسیر ؎ پرسیدمش ز صید لب خود گزید گفت * صیاد را بدام نمک می توان گرفت * ب -

دامن نمازی کردن پاک کردن از آلودگی - علی خراسانی ؎ دلا بخون جگر دامن نمازی کن * در آب دیده من خسیس و آب بازی کن * ب -

دام نهادن و دام چیدن و دام کشیدن و دام زدن و دانداختن بمعنی تانیر ؎ صید ذوقی مگر از خاطر غمناک کنی * دامی از زلف بتان بر دل ناشاد انداز * استاد فرخی ؎ ای عهد من شکسته بدان زلف پرشکن * باز اینچه سنبل است که سر بر زد از سمن دامی است آنکه از پی دل تو همی زنی * دام ار همی ز بهر دل من زنی مزن * حضرت شیخ ؎ پیمانه طاقتم سر دیدار یار داشت * دام کتان کمین گه مهتاب می زدم * میرزا احسن علی اصفهانی ؎ هر که هست از ره با فسون خموشی میرود * گل برای عندلیبان دام خاموشی کشید * قاسم مشهدی ؎ غافل مشو ز فتنه و دوران کر این حریف * دام سیه بچنگ سپاهی کشیده است وله ؎ طرفه دامی چیده بر راه هوشیاری بی سبب * خویش را در خانهٔ خمار می باید کشید * میرزا بیدل ؎ گلرخان دام نگه از صید الفت چیده اند * گردش چشمی که هوشم می برد جام است و بس * خواجه شیراز ؎ صوفی نهاد دام سر حقه باز کرد * بنیاد مکر با فلک

حقه باز کرد * وله ؎ برو این دام بر مرغی دگر نه * که عنقا را بلند است آشیانه * ب -

دامنه کوه و دامن کوهسار و دامن کعبه و دامن کشت و دامن کان و دامن کف ؎ صائب کشید شعله ز دل آه تازه * گل کرده شمع لاله ز دامان کشت ما * ابو النصر نصیرای بدخشانی ؎ آن بحر محیط الم عشق بتانیم * کز دامنهٔ کوه بلا ساحل ما شد * شیخ ابو الفیض فیضی ؎ بر دامن اگر نشست خاکش * از دامن کعبه کرد پاکش * میرزا طاهر وحید ؎ لخت دل از قطرهٔ اشک فشان می چینیم * بی ریاضت گهر از دامن کان می چینیم * ب -

دامن همت بر میان بر زدن و دامن بر کمر زدن - مهیا شدن برای خدمت و دامن بالا زدن و دامن بر میان محکم کردن و دامن بر میان گره کردن و دامن بر کمر سخت کردن و دامن بر کمر پیچیدن و در کمر گنجیدن بمعنی بر شکستن دامن بکمر و بند کردن در بند کمر بعزم سواری یا کاری دیگر خواجه حسین ثنائی ؎ پی صلاح خلائق زمانه بند شود * گهی که دامن کین تو در کمر گنجد * صائب ؎ جان ز لب در فکر دامن بر کمر پیچیدن است * گر حلالی خواهی از بیمار ما وقت است وقت * وله ؎ هنوز حسن بشوخی نه بسته بود کمر * که چشم من بمیان دامن نگاه شکست * وله ؎ شوخی چشم غزالان پای خواب آلود شد * چشم او تا بر میان دامان مژگان را شکست * وله ؎ در گام اولین کمر راه بشکند * رهرو کند چو دامن خود بر میان گره * وله ؎ جمع تا کردیم خود را نو بهاران رفته بود * در لباس غنچگی بایست دامان را شکست * طالب آملی ؎ دامن آه بر شکن طالب * گرد بر روی مهر و ماه نشست * وحشی ؎ مدعی خوش کرد محکم بر میان دامان سعی * قوتش باد اگه گیرد سخت دامان ترا * تاثیر ؎ سرو گر جلوهٔ آن قامت موزون ببیند * میزند از پی خدمت بکمر دامن را * ظهوری ؎ بشوخی سخن دامن بر زد داست * گل سیر بازار بر سر زد است * طالب کلیم ؎ چون کشی خنجر بقتلم بر میان دامن مزن * دامن آلودن بخونم خون بها خواهد شدن - اثر ؎ کوه از صحرا زد دامان خدمت بر کمر * تا تواند زد و جست از بهر قرمانت ز جا * هروی ؎ ز دل کو صبر دامن بر میان بر زن که فهمیدم * کمال آشنائیها بش از بیگانگی هائیش * وله ؎ بالا زند ز شوق تماشای عارضت * دامان خیمه سیه شام و نور صبح *

ملا محمد شریف ؎ دو رشته صف برگشته مژگان سیاه * دامن خیمهٔ لیلی است که بالا زده اند * و در بیت جلال اسیر دامن بالا زدن بمعنی بلند کردن حقیقت است ؎ خاطرم زیر فلک از جوش دل تنگی گرفت * دامن این خیمهٔ کوتاه را بالا زنید * ب -

دامني بروزن دادنی . ف . سر انداز زنان که آنرا بتازی مقنع و معجر گویند - میر خسرو ؎ مر این شه را حق آن شاه افلیم داد * که بر سرهای شاهان دامنی داد * از بهار - مؤلف فرهنگ ناصری نوشته که شعر مذکور محتمل بر اصطلاح هند باشد و نیز نوشته که دامنی مخفف دامانی است -

دامود بروزن نابود . ف . بمعنی عفو و بخشیدن گناهی است که بسهو از کسی صادر شده باشد - سا -

داموز بفتح واو و سکون زای نقطه دار . ف . در برهان گفته سله و سبدی است بزرگ که دو چوب بر دو طرف آن بندند و بدان سرگین و امثال آن کشند اما در سامی که داموز بضم میم و سکون واو دیده شده - ن -

داموغ بروزن آروغ . ف . فریاد و فغان و ناله و زاری باشد - سا -

دَامُوغ بضم میم . ع . سنگ سر شکن چنانکه شکستگی را بدماغ رساند دَامُوغَة شله و الهاء للمبالغه - ا -

دَامُوق بضم میم . ع . روز بسیار گرم - ا -

دامي بروزن جامی . ف . صیاد را گویند - ب سا -

داميا بسکون میم . ف . سوراخ موش - فر -

دامیار بروزن کامگار . ف . بمعنی دامی است که صیاد باشد - سا -

دَامِيَة بکسر ثالث و فتح تحتانی . ع . سر شکستگی که خون پیدا آید از وی و نرود - ا -

دامیدن بروزن مالیدن . ف . بر بالا رفتن و بر ابر چیزی شدن و از بیخ و بن بر کندن و تخم افشاندن و بردن با خاک راو دامیده برین قیاس بر بالای چیزی شده - ن -

دامیدنده . ف . بازی برنده - فر -

دان بروزن نان . ف . مخفف دانه باشد - حکیم سوزنی گفته ؎ دان است و دام خال و خم زلف آن صنم * من سال و ماه بسته بدان دان و دام دل * و بمعنی تخم هر چیز که بکارند و بروید

و دانه زن بمعنی زن ساحره است خاقانی گفته ؎ هر زن هندی که آنرا دانه بر دست افگنده * دانه زن بی دانه بیند خرمن سودای تو * و آشی از نخود و باقله و امثال آن پزند آنرا آش هفت دانه گویند و آش عاشوره نیز خوانند و دان بمعنی داننده مثل نکته دان و عربی دان و زبان دان و امر بدانستن یعنی بدان و بمعنی ظرف چون آبدان گوی که آب باران در و گرد آید و آتش دان هنقل میر معزی ؎ دو گوهر است بدین وقت شرط مجلس ما * دقیقه تنعم این و تنور مسکن آن * یکی چو آب از اندر میان جام و قدح * یکی چو برگ گل اندر میان آتشدان * و بر این قیاس آئینه دان. تاج دان. ناردان. هیمه دان. تخم دان. تیردان. تاریکدان. زنخدان. نقلدان. جامه دان. جرعه دان. جزودان. جواهردان. چاشتدان. جاشکدان. جشمدان. خاکدان. خاندان. خمدان. قدم دان. روشندان. ناودان. زهدان. سبودان. سرمه دان. قلمدان. نرگس دان. گلدان. چقماق دان. زنگدان. دانه دان. گنجدان. کهدان. ن ب.

دانا. ف. گویا اسم جنس است و لهذا اطلاق آن بر جمع و مفرد هر دو صحیح شده خواجه نظامی ؎ ز دانا یکی مرد مردم شناس * طلب کرد کز کس ندارد هراس * یعنی از جماعه مردم دانا و اگر گفته شود که اجناس اسامی باشند مثل زر و نقره و جو و گندم و مردم و شتر و اسب و فیل و اوصاف را بطریق جنس استعمال نمی کنند مگر آنکه بطریق وصف تابع اسمی بیاید چنانکه گفته شود که از مردم دانا درین شهر کسی ندیدم پس می گوئیم ما که گاهی موصوف را ترک کرده بر صفت قناعت می کنند چنانچه ممزوج گویند و ممزوج اراده نمایند و صرف ذکر کنند و می صرف مراد دارند و برین تقدیر مراد از دانا مردم دانا باشد. ب.

داناج. ع. دانشمند معرب دانا. ا.

دانادل. ف. دانشمند و خردمند. فر.

دانایان. ف. خردمندان و اهل البصیرت. فر.

دانایانه. ف. عاقلانه. فر.

دانائی. ف. عقل و دانش. فر.

دانای ایران. ف. اشاره بحکیم جاماسپ باشد. فر.

دانای روم. ف. مراد از فلاطون باشد. فر.

دانای طوس. ف. اشاره بفردوسی و خواجه نصیر است. بها

دانای مینو. ف. در جهانگیری نام نسکی است از کتب زند و پازند زندیگان بمعنی زندخوانان. ن.

دانج بکسر نون و سکون جیم. ع. خاکی که بدان با دنشان خانها بموشند و برانگیزد و ببرد آنرا. ا.

دانج ابروج بفتح ثالث و همزه و واو و ضم رای قرشت و سکون جیم اوّل و بای ابجد و جیم آخر. ف. حبی است که آنرا الشیرازی الجلکه خوانند و از کوه کیلویه که از ولایت فارس است آورند. سا.

دانج وبر بفتح ثالث و واو و بای ابجد. ف. دانه دیر است که حب الراس باشد و آن تخمی است زرد رنگ و طعم آن تلخ میباشد و از کوهستان فارس و کردستان می آورند. سا.

دانجه بسکون ثالث و فتح جیم. ف. غله ایست که بعربی عدس گویند.

داند بسکون دال ابجد. ف. بمعنی تواند و دانم بمعنی توانم در فارسی بسیار آمده زیرا که دال و تا بیکدیگر بدل شوند. حکیم نزاری گفته ؎ مگر خود این شب یلدا بروز داند برد * کدام یلدا کاین شب هزار چندان است * مولوی گفته ؎ توی جان من بیجان ندانم زیستن باری * توئی چشم من و بی تو ندارم دیده بینا من.

دانژه بزای فارسی بر وزن و معنی دانجه است که عدس باشد. بها

دانست و دانستگی. ف. دانش و دانائی. فر.

دانستن. ف. معروف است و بمعنی توانستن و قدرت داشتن در نظم و نثر بسیار است و در جمیع صیغ بر این قیاس است فردوسی ؎ مبادا کسی را که یزدان فگند * نداند کس او را کند سربلند * ای نتواند که سر بلند کند. از فرهنگ ناصری و غوامض سخن.

دانش بکسر نون و سکون شین معجمه. ف. مصدر دانستن و دانائی و آنرا بترکیب دانش پژوه یعنی تفحص کننده دانش و دانش پسند و دانش جوی و دانش ور و دانشمند یعنی صاحب دانش و دانشگر و دانشگه و دانشگاه یعنی محل دانش گفته اند و مشهور اند دانشی نیز بهمان معنی است یعنی دانا چنانکه فردوسی گفته ؎ سزد گر برین بوم زابلستان * نهد دانشی نام الگلستان * و دانشمند و دانشومند باضافه واو نیز گفته اند. فردوسی گفته ؎ بشد. دانشومند از پیش شاه * سخن گفت با پهلوانان سپاه * ن.

دانش آرا. ف. بمعنی دانش پیرا. فر.

دانش اشکار بینشی بکسر رابع. ف. علم حضوری حضرت عزت و اعیان ممکنه جمیعاً دفعهٔ واحده که موقوف بیکی از ازمنهٔ ثلثه یعنی ماضی و مستقبل و حال نبوده باشد. ن.

دانش آموز. ف. بمعنی استاد و شاگرد هر دو آمده. غ.

دانش آموزناک جناب خبر المدققین در شرح این بیت ؎ توئی برترین دانش آموزناک * ز دانش قلم رانده بر لوح خاک * میفرمایند مخفی نماند که صیغه امر گاه بمعنی فاعل آید و گاه بمعنی مصدر چنانچه لفظ گو که امر است در سخنگو بمعنی گوینده و در گفتگو بمعنی گفتن مستعمل است و برین تقدیر دانش آموز بمعنی دانش آموختن باشد پس اگر گفته شود که صیغه امر مطلقاً باین دو معنی نمی آید بلکه بجای که مقارن می گردد بلفظ ماضی که هم بمعنی مصدر مستعمل می شود و مراد معنی مصدری باشد. و جای که مقارن بلفظ دیگر می شود بمعنی فاعل می آید و اینجا لفظ دانش از قبیل دوم است پس آموز را بمعنی مصدر نمی توان گفت بلکه بمعنی آموزنده باید دانست جواب میگوئیم ما که بلی اکثر در استعمالات چنین است اما لفظ امر بدون اقتران صیغه ماضی هم بمعنی فاعل آمده چنانچه درین مصرع که ع بشی آسمان مجلس افروز کرد * و ناک چون افاده معنی صاحب می کند از قبیل غمناک و فرحناک پس دانش آموزناک بمعنی صاحب دانش آموختن باشد و ازین قبیل است منکرناک در بیت مثنوی معنوی اما احتمال است که این لفظ پاک بپای فارسی بود و آموز بکسرهٔ توصیفی باشد تا مقابل پاک با خاک ابلغ گردد چنانکه مشهور است. چه نسبت خاک را با عالم پاک * فقیر مولف گوید لفظ دانش آموز بمعنی دانش آموزنده و دانش آموخته شده هر دو آمده از عالم دست آموز که بمعنی مرغ بدست تعلیم یافته و آشنا شده است پس در بیت مذکور بمعنی اوّل باشد و درین بیت که هم از خواجه است احتمال هر دو معنی دارد ؎ چو در دین حق دانش آموز گشت * چو دولت بر آفاق فیروز گشت * ب.

دانش پژوه بکسر بای فارسی و زای فارسی بواو کشیده و بهاز ده. ف. بمعنی علم و فضل جوینده و طالب علم باشد چه پژوه جوینده و تفحص کننده را گویند. سا.

دانش سار. ف. بمعنی محل دانش و کثرت علم زیرا که زار و سار جای انبوه بودن چیزی است و نام کتابی است از تالیفات شاه منوچهر پیشدادی. ن.

دانشکده. ف. از عالم نزهتکده درویش واله هروی ؎ عقل بنموده بدانش کده خاطر تو * راههای همه را فکر صواب

اندوزی ـ ب ـ

دانش کوتاه ـ ف ـ کم خرد ـ مز ـ

دانشگر و دانش بهر و دانشمند و دانشومند و دانشور و دانشی و دانش پژوه و دانش بسیچ و دانش پرست قریب بمعنی هم نظامی ع دلیر و سخنگوی دانش پرست ٭ بر هر پیغمبر گستاخ دست ٭ شه از گفت آن مرد دانش بسیچ ٭ فرو ماند در جای خود پیچ پیچ ٭ شه ملکت گیر دانش پژوه ٭ منوچهر فر و فریدون شکوه ٭ فردوسی ع بود دانشومند و هم پهلوان ٭ نه بیند کسی پیر از ینسان جوان ٭ سزد گر برین بوم نیاسان ٭ نهد و دانشی نام غلغلستان ٭ ع چو دانشگر این قولها بشنود ٭ پس آنگه زمانی فرو سر برد ٭ میر خسرو ع بازمی جست در ولایت و شهر ٭ خبر از مردمان دانش بهر ٭ عرفی ع خاندان رموز عیسی را ٭ کلک دانشور تو خاتون باد ـ ب ـ

دانشی ـ ف ـ بمعنی دانشگر ـ سندش بالا گذشت ـ

دانغ بکسر نون و سکون عین مهمله ـ ع ـ فرومایه و بخیل ـ ا ـ

دانق بکسر نون ـ گول و دزد و لاغر و ضعیف و فرومایه از هر دم و ستور و دانگ که ششش یک درهم است و بامعنی بفتح نون هم آمده ـ ا ـ

دانک بفتح ثالث و سکون کاف ـ ف ـ دانه را گویند که بآن مقصوم آن باشد که هرگاه دندان اطفال خواهد برآید آشی از گندم و ماش و جو و عدس و هر جنس غله پزند و بخانه دوستان فرستند و عقیده عوام آنست که چون چنین کنند دندان طفل بآسانی برآید ـ و در ملک دکن مهتر جاروا را گویند ـ ن سا ـ

دانگ بروزن بانگ ـ ف ـ بشش یک مثقال و آنرا معرب کرده دانق و جمع آنرا دوانیق بسته اند نجم الدین زرکوب گفته ع منم زرکوب محصولم ز صنعت ٭ بجز آوازی و بانگی نباشد ٭ همیشه در میان زر نشینم ٭ ولیکن حاصلم دانگی نباشد ـ ن ـ

دانگانه با کاف فارسی بروزن بازخانه ـ ف ـ چیزی باشد که چند نفر شریک شوند و هر یک دانگی دهند و آن چیز را خرند و باخود بصحرا و باغ برند و باتفاق خورند چنانکه کمال اسمعیل گفته ع باکف در پاش تو هر دم ز ننگ ٭ ابر زند بر رخ دریا تفو ٭ گرچه مراهست بجز و از فضل ٭ نیست ز دانگانه عراک تو

واصل دران دانگ گانه است یعنی عدد و دانگ و یک کاف را حذف کرده اند ـ ن ـ

دانگو بروزن سانجو ـ همان آش هفت حبه است که در دانگ گذشت ـ ن ـ

دانوش بروزن آغوش ـ ف ـ نام شخصی است که عذرا کنیز خسرو و عذرا کنیزکی بود معشوقه وامق و قصه ایشان مشهور است و آنرا دوانوش هم میگویند که حرف ثانی واو باشد بروزن قباپوش و دوناش نیز گفته اند که حرف ثانی نون باشد بروزن اوباش و دیانوش نیز بنظر آمده که حرف ثانی یای حطی باشد ـ سا ـ

دانه ـ ف ـ ترجمه حب و بذر و آفت زده و فربه از صفات آنست

دانه آتش کنایه از شرر ـ مرزا صائب ع خوشه را بدین دانه آتش دارد ٭ برق باخرمن ما مرد هم آغوشی نیست ـ ب ـ

دانه بر آتش ریختن مرادف فلفل بر آتش ریختن و آن مشهور است ـ سالک یزدی ع بروی لاله رنگ او عرق مشتم کان جادو مرا تا صید خود سازد بر آتش دانه میریزد ٭ ب مص ـ

دانه برچیدن ـ ف ـ دانه برداشتن ـ ف ـ

دانه بستن خوشه و در خوشه بمعنی صائب ع فیض از دیوانگان کم نیست از نوبهار ٭ خوشه بندد دانه زنجیر در زندان ما ٭ قاسم مشهدی ع خوشه خرمن دانه گر بندد دل پروانه است ٭ برق را در خرمن رنگ رو کاهی شود ٭ ب ـ

دانه پاک کردن ـ ف ـ دانه را از کاه جدا کردن ـ صائب ع نکرده دانه خود پاک چون ستاره صبح ٭ غبار خاطر این آسیا نباید شد ٭ ب ـ

دانه چیدن ـ ف ـ کنایه از گدائی کردن ـ ب ـ

دانه خور بجای معجمه و دانه دار بهر دو دال معروف ظهوری ع دریغ از گر بهای دانه دارم ٭ بجای خنده زنجیر میگردم ٭ ب ـ

دانه دان ـ ف ـ تخمدان یعنی موضعی که دران تخم بسیار کاشته باشند و چون نهال شود بجای دیگر برند و بنشانند و در عرف هند آنرا بیری خوانند و نیز مخفف دانه دانه و لهذا بمعنی پریشان و پراگنده هم مستعمل میشود سیف اسفرنگی گفته ع خرمن مه را چو سوخت خرمن تیغ آفتاب ٭ خوشه پروین چو انگ ریخت فرو دانه دان ٭ بعضی گفته اند دانه دان و دان دان یعنی پریشان و پراگنده و بهمین شعر استشهاد آورده اند ـ ب ن ـ

دانه در خاک نشستن و در خاک کردن ـ معروف صائب ع برومندی نصیب خاکساران می شود صائب ٭ نگردد سبز تا در خاک چندی دانه ننشیند ٭ ع تخم چون سوخت برومند نگردد صائب ٭ دانه اشک بامید چه در خاک کنی ٭ ب ـ

دانه ریختن و افگندن و افشاندن و پاشیدن بمعنی والضا مرادف فلفل بر آتش ریختن و برین قیاس دانه پاش ـ سالک یزدی ع بروی لاله رنگ او عرق مشتم که آن جادو مرا تا صید خود سازد بر آتش دانه میریزد ٭ علی خراسانی ع دانه زنهک بنا زمیفگنم هر سحر ٭ بلبل بستان عشق مرغ سرای منست ٭ سلیم ع نیست ممکن کز سرشک دیده دل رام شود ٭ چند بتوان در ره مرغ هوای دانه ریخت ٭ صائب ع بیابان را غزالانیست بی طفلان مجنون لیلی ٭ ز زنجیر جنون پاشیدم از بس دانه در صحرا ٭ ب ـ

دانه زن بازای هوز بروزن آمدن ـ ف ـ نوعی از ساحران و جادوگران باشند در هندوستان که دانه ارزن و جو را بزعفران زرد کنند و افسونی بران خوانند و برکسیکه خواهند بزنند تا مقصودی که دارند برآید ـ سا ـ

دانه زنجیر ـ ف ـ حلقه زنجیر اشرف ع بسکه نگه دوخته غم جسم زمین گیر مرا ٭ می کشد مورچه دانه زنجیر مرا ٭ وله ع کی شود آزاد از زلف گرهگیرش کسی ٭ دانه زنجیر در دام است صیاد مرا ٭ ب مص

دانه سمور و دانه کیش ـ ف ـ کنایه از پوست سمور ـ ابوالنصر نصیرای بدخشانی ع عزیزنا بنیابم بر دمان چون منش ٭ بدوختم بگریبان خویش دانه کیش ٭ اشرف ع بجامه تن ندهد حسن بی غرور اورا ٭ که دام زلف بود دانه سمور او را ٭ ب ـ

دانه کردن ـ ف ـ کنایه از جدا و پریشان کردن و این از اهل زبان بتحقیق پیوسته ظهوری ع مژه از اشک چه درها که نه در رشته کشید ٭ بامیدی که بپای تو نگر دانه کنم ٭ نه لالی ع صراحی سجده مستانه می کرد ٭ زلی تسبیح اشکی دانه می کرد ٭ شیخ نظامی ع ز هر سو شاخ سنبل شانه می کرد ٭ بنفشه بر سر گل دانه می کرد ٭ ب ـ

دانه کشیدن ـ ف ـ بمعنی دانه رسانیدن از عالم استخوان کشیدن ع غم مرغان گرفتار ندارد صیاد ٭ مور از رحم نگرد آن بااین دام کشد ٭ ب ـ

دانه گانه باکاف فارسی بروزن دانه دانه ـ ف ـ اسباب

و کالا و متاع دنیوی باشد - سا -

دانی بکسر نون ع . ناکس و فرومایه و پست و بمعنی نزدیک بمعنی اول از دَنائت و بمعنی ثانی از دُنُوّ - غ -

دانیال اسم عجمی است نام پیغمبری - ا -

دانیدن . ف . بمعنی دانستن و غلطانیدن - فر -

دانیزه و دانیژه بکسر نون . ف . بمعنی عدس باشد - فر -

دانیه بکسر نون ع . نزدیک شونده ماخوذ از دُنُوّ - غ -

داو بروزن کاو بواو . ف . بمعنی نوبت بازی شطرنج و نرد و زیاده کردن خصل قمار یعنی گرو قمار و کلان از صفات اوست انوری گفته ؎ همه در ششدر عجز اند و نزاد او بهفت ، ضربِ لبستان و بزن آنکه تمامی ندبست ، و بمعنی فحش و دشنام و دعوی نیز آمده - و نیز داو بمعنی هر چینه و هر مرتبه ور ده باشد که از دیوار گلی برو بالا می هم گذارند و آنرا دای هم گویند - ن سا -

داوِ اوّل . ف . یعنی نوبت اول و این از اهل زبان بتحقیق پیوسته - ب -

داوِ تمام بواو بعد از الف - ف - داوی که کامل باشد حافظ گوید ؎ او رنگ کو گلچهر کو نقش وفا و مهر کو ، خالی من اندر عاشقی داو تمامی میزنم ، از غوامض سخن -

داوُد نام پیغمبری است و این لفظ سریانی است - م -

داوُدی . ع - نوعی از زره است و نیز نام نباتی است قیح -

داور بروزن خاور . ف . بمعنی حاکم عادل مرقوم شده . ع . چه باید داد آنکس را که باید داد بی داور ، در اصل دادور بروزن داد گر بود و بمرور ایام تخفیف داده اند و رشده و بمعنی دوا و درمان هم بنظر آمده - ن سا -

داوردان بادال ابجد بروزن نافرمان نام دهی است که در طرف غربی و یک فرسخی واسط واقع است و معنی ترکیبی آن خدادان و حاکم شناس باشد - سا -

داورستان . ف . عدالتگاه و محکمه - فر -

داوری . ف . بمعنی حکومت و تصرد و معامله و بمعنی خصومت و جنگ و شکایت و محاکمه از برهان و سراج و با لفظ داشتن و کردن و انداختن و افتادن مستعمل میر معزی ؎ پیش داور بروم او را فتنه شد او ربر و ، تا از کشش داوری افتاد با داوری ، نظامی ؎ کسی را که دولت کند یاوری ، که یارد که با وی کند داوری ، حافظ ؎ لاله ساغر گیر و نرگس مست و برما نام فسق ، داوری دارم بسی یارب کرا داور کنم ، ب -

داوریگاه . ف . محکمه و دار العدالت نظامی ؎ در آن داوری چون تیغ تیز ، که هم رستخیز است و هم رستخیز ، ب -

داو نیافتن کنایه از نانشستن نقشی مراد باشد . و داو یافتن ضد آن که نقش نشستن بمراد باشد و برین قیاس داو زدن و کردن ظهوری گفته ؎ هنگام نرد عیش غم داو نیافت ، در عرصه غم بغیر غم داو نیافت ، داغ تو اگر چه نقش بسیار نشاند ، تا درد دلم نکرد داو نیافت ، سا مص ن -

داه بروزن ماه . ف . خادم و پرستار و دایه را گویند و بمعنی عدد ده نیز آمده رودکی گفته ؎ اختر انند آسمانشان جایگاه ، هفت تابنده روان در دو و داه ، ن -

داها بروزن باها . ف . بمعنی دره و غار کوه باشد - سا -

داهار . ف . بمعنی دره و غار آورده اند - ن -

داه خرابات . ف . کنایه از گدائی خرابات میر یحیی شیرازی ؎ تامی القدح هست منم شاه خرابات ، چون باده کمی گردد شوم داه خرابات ، ب -

داهِر بکسر ها و سکون رای مهمله ع . از نامهای عرب است و رگ سخت - ا -

داه عرب کنیز مردم عرب و چون معیشت اعراب تنگ بود حال داه ایشان پریشان تر باشد و لهذا در فارسی خرابی و پریشانی احوال داه عرب مثل شده ملا طغرا در هجو شیخ محمد خاتون عرب گفته ؎ گوئی همه که هست خاتون عرب ، خاتون عرب نیست که داه عرب است ، بی لب خورده صدره بر زمین از دختر داه عرب ، در مقام روز طالع کوکب نامرد ما ، صائب ؎ هر کجا صائب شود لیلی پرده آن شیرین سخن ، لیلی از داه عرب بسیار باشد داه تر ، ب -

داهِقَه بکسر ثالث و فتح قاف ع . مرد مسافر دور از اهل و شتران مانده از درازی سفر - ا -

داهِل کصاحب ع . مرد سر گشته - ا -

داهل و داهول بضم ها . ف . علامتی که در صحرا سازند برای رمیدن مرغان ، فخری گفته ؎ صبا اگر چه ز نام او سازد نبود ، ابیح ترششش اندر اهل ، و آنرا دیهول یا اله نیز گفته اند - ن -

داهم بروزن کاظم . ف . تاج پادشاهان گویند و آنرا دیهیم نیز خوانند ، و تخت شاهی و چتر پادشاهی را هم گفته اند - سا -

داهِن کصاحب ع . ریش چرب بروغن مالیده - ا -

داهی بکسر ها ع . دانا و زیرک - غ -

داهِیَه بروزن حادثه . ع . بمعنی سختی زمانه و حادثه و کار بزرگ غ -

داهیم بکسر ثالث و سکون تحتانی . ف . بمعنی تاج پادشاهان است و آنرا دیهیم نیز گویند قطران گفته ؎ ایا تا صبح شاه دیهیم داری ، بیا حاسد شاه دیهیم داری ، ن

دای بروزن لای . ف . بمعنی چینه از دیوار یعنی هر مرتبه از مراتب دیوار که از گل سازند جامی گفته ؎ لی دیوار ایمان بود کارش ، ولی شد چار دای از چار یارش ، نظامی گفته ؎ هر چه بنیان خانه تو آئین بود ، خشت پسین دای نخستین بود ، و آنرا داو نیز گفته اند - ن -

دای و دایه . ف . زنی که بچه را بشیر خود پرورد . تا ثیر ؎ ام و اب و خواهر و برادر چه شدند ، کو عمه و عم و خاله و دائی کو ، بنا بی قافیه غزل بر توانائی و برنائی است - صائب ؎ آسمان را دل بسوز و بر شکایت پیشگان ، دایه بیزار است از طفلی که پستان میگزد ، ب -

دائِب بکسر همزه ع . رنج بیننده در کار - ا -

دائبان . ع . روز و شب - ا -

دَأبَة بفتح اول و ثالث . ع . زاغ بد اختر که بر پشت ریش شتر نشیند و منقار زند - دَأَیات بالتحریک جمع - ا -

دائث بکسر ثالث . ع . اصول - ا -

دائِحَة بکسر همزه و فتح حای حطی . ع . درخت بلند و بزرگ دَوائح جمع - ا -

دائِخ بکسر همزه و سکون خای معجمه ع . شب تاریک - ا -

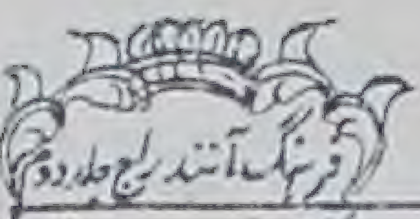
دائِر بکسر همزه و سکون رای مهمله ع . گردش کننده - فر -

دائرة بکسر همزه . ع . خط گرد و هر چیز که محیط چیزی باشد و حلقه و موهای گرد بر جانب سر آدمی یا بر جای گیسو و عزیمت قال الله تعالی عَلَیهِم دائِرَةُ السَّوْء - دَوائِر جمع و کوکب بلا که زبر جینی است - ا -

دایره . ف . سازی معروف که با نگشتان نوازند - ب -

دایره چی . ف . آنکه دایره بنوازد - ب -

دایره زدن . ف . حلقه بستن الفی ؎ گرد هر حلقه بست آن سیاه مه چو هاله که زد دایره گرد ماه ، ب -

دائرهٔ عظمی و دائرهٔ عظیمه بدانکه دائرهٔ عظیمه آنرا گویند که تنصیف کره نماید که این دائره بران کره فرض کرده شود و اگر دائره تنصیف کره نه نماید آنرا دائره صغیره گویند و دائرهٔ عظیمه که اهل هیئت بر فلک فرض کرده اند همگی نه اند اول معدل النهار و این را معدل النهار ازان گویند که چون سیر شمس برین دائره میگردد لیل و نهار برابر می شود در جمیع نواحی تقریباً مگر در ارض تسعین برابر نمی شود و شمس را برین دائره اتفاق سیر در سال دو بار می افتد یکی در اول حمل و دیگر در آخر سنبله و در تحت این دائره در عین محاذات این دائره یک دائره دیگر بر روی زمین فرض کنند بنحیکه اگر دائرهٔ معدل النهار قاطع عالم شده زمین را هم قطع نماید پس زمین از جای که قطع شود همان خط استوا است و خط استوا ازان گویند که در انجا همیشه لیل و نهار برابر باشد بالتقریب دوم منطقة البروج که دائرهٔ معدل النهار را آن تقاطع نموده است حمایلی و چون شمس بهر دو نقطه محل تقاطع رسد لیل و نهار در جمیع بقاع غیر ارض تسعین و ما یقرب منه برابر می شود و این دو محل تقاطع را دو نقطهٔ اعتدال گویند و آن دو نقطه که چون آفتاب ازو گذرد و شمالی شود ویرا اعتدال ربیعی گویند و آن راس حمل است و نقطهٔ دیگر که مقابل آنست چون آفتاب ازو گذرد و جنوبی شود آنرا اعتدال خریفی خوانند و آن راس میزان است و سیر شمس دائما برهمین دائره می باشد و این دائره را منطقة البروج ازان گویند که همه دوازده بروج برهمین دائره واقع شده اند سوم دائره ماره بالاقطاب الاربعه و این دائره است که بر هر دو قطب منطقة البروج و هر دو قطب معدل النهار و بر هر دو میل کلی گذشته است و میل کلی عبارت است از نهایت بعد منطقة البروج از معدل النهار چهارم دائرة الافق و این دائره است که تنصیف فلک میکند درمیان مرئی و غیر مرئی یعنی دائرهٔ افق فرق میکند آنقدر فلک را که بالای زمین دیده می شود درمیان آنقدر فلک که از نظر ناظر محجوب است زیر زمین و طلوع و غروب کواکب باین دائره تعلق دارد و قطبین این دائره سمت الراس و القدم اند و این را افق حسی گویند و نزد محققین افق سه قسم است یکی را بیان کردم و بیان دوم و سوم تطویل را میخواهد و هر یکی ازین هر سه افق بلحاظ حرکت فلک حمایلی است و دولابی و رحوی و دولابی بر خط استوا است و حمایلی در اکثر بلاد معمورهٔ عالم و رحوی یعنی بطور گردش آسیا بر ارض تسعین است که قطب شمالی در انجا سمت الراس باشد پنجم دائره نصف النهار و این دائره است که بهر دو قطب عالم که عبارت از هر دو قطب معدل النهار است گذشته سمت الراس و القدم میگذرد و تنصیف می کند آنقدر فلک را که فوق افق مرئی است و بالضرور غیر مرئی تنصیف خواهد کرد و این تعریف بلحاظ اکثر بلاد معموره است چراکه در ارض تسعین صادق نمی آید ششم دائرة الارتفاع چون قوس ارتفاع کواکب ازین دائره ماخوذ است لهذا باین اسم مسمی گشت و این دائره می گذرد بسمت الراس و القدم و این دائره در روز و شب دو بار با دائرهٔ نصف النهار منطبق میگردد و در هر وقت از محل خود تجاوز می کند هفتم دائرهٔ اول السموات و این دائره است که مرور می کند بسمتین الراس و القدم و بدو نقطه مشرق و مغرب و قطبین این دائره هر دو نقطهٔ جنوب و شمال است و بر خط استوا منطبق می شود بمعدل النهار و در افق رحوی مقاطع معدل النهار می باشد بزوایای قائمه و در آفاق مائله مقاطع معدل النهار نیز باشد مگر بر غیر قوائم هشتم دائرة المیل و این دائره است که مرور می کند بهر دو قطب معدل النهار و شناخته میشود باین دائره بعد کواکب سیاره از معدل النهار و میل منطقة البروج از معدل النهار و باید دانست که هر دو نقطهٔ اعتدالین را میل نباشد و چون کواکب از نقطهٔ اعتدال تجاوز کند پیوسته میل می افزاید تا بمیل کلی که نقطهٔ انقلابین است نهم دائرة العرض و این دائره است که مرور می کند بدو قطب بروج و شناخته میشود بآن عرض کوکب و بعضی متاخرین فن هیئت سوای نه دائره مشهوره مذکوره دائره دهم نیز نوشته اند و آنرا وسط السماء الرؤیة نامند و آن می گذرد باقطاب منطقة البروج و افق و هر دو قطب آن طالع و غارب اند بدانکه سه دائره ازین ده دائره که معدل النهار و منطقة البروج و ماره بالاقطاب الاربعه باشد شخصیه اند یعنی افراد اینها نیستند و هفت دائره باقی که دائرهٔ نصف النهار و ارتفاع و افق و اول السموات و میل و عرض و وسط السماء الرؤیة باشد نوعیه اند یعنی افراد کثیره دارند لیکن دائره افق متعدد نمی شود در موضع واحد و همچنین نصف النهار و اول السموات بخلاف سه دائره باقیه که متعدد می گردند از شرح چغمینی فارسی و دیگر کتب علم هیئت - غ -

دائره کش . ف . پرکار را گویند - فر -

دائره کشیدن و ساختن آن باشد که سایلی برای خود یا غیری بجهت فراهم آوردن زری کاغذی بگیرد و در ان شکل دائره کشد و بنام هر یکی چیزی بنویسد یا از دهنده بجویند که باو رساند و این را در عرف هند چندا گویند. بفتح جیم فارسی و نون زده و دال مهمله بالف کشیده - میر معزی ؎ هر جا که بنام امرا دائره سازند ٭ زان دائره نام تو شمارند نخستین ٭ محمد قلی سلیم ؎ در بزم زمانه بی نوایم ای کاش ٭ مطرب ز برای من کشد دائره ٭ میرزا محسن تاثیر ؎ کشید دائرهٔ صدره ز طوق قمری سرو ٭ رعونت از قد موزون او گدائی کرد ٭ وحید ؎ یک لب لعل کی از بوسه کند سیر مرا ٭ بهر من دائره کاش نکویان بکشند ٭ و نیز بمعنی حلقه کشیدن صائب ؎ ز خط کشید رخت گرد خویش دائرهٔ ٭ فغان که رهزن دلها حصار پیدا کرد ٭ ب -

دائرهٔ نصف النهار دائره ایست سمت الراس و القدم که از جنوب بشمال بهر دو قطب عالم گذشته تنصیف دائره معدل النهار و منطقة البروج میکند - غ -

دائِس کصاحب . ع . خرمنگاه و مرد خرمن کوب و قولهم اتتهم الخیل دَوائس یعنی یکی بعد دیگری آمدند آنها از اسپان - ا -

دائش کصاحب بشین معجمه . ع . از ناحیهای ترسایان است - ا -

دائص بسکون صاد مهمله کصاحب . ع . دزد و داصة جمع و کسی که پیروی والیان و حکام نماید و گرد چیزی بگردد - ا -

دائق کصاحب . ع . گول و احمق و منه دائِقٌ مائِقٌ یعنی سخت گول و متاع دائقٌ مائقٌ متاع که قیمت ندارد جهت ارزانی یا ناروائی آن - ا -

دائگان . ف . جمع دایه خاقانی ؎ ابر از هوا بر گل چکان مانند بزنگی دائگان ٭ در کام رومی بچگان پستان نو دانداخته ٭ فر -

دائِم بکسر همزه و سکون میم . ع . همیشه آرمیده و ساکن - و فی الحدیث نهی علیه السلام عن یبال فی الماء الدائم ای الساکن و سایه آرمیده - ا -

دائِماً . ع . همیشه و مدام - ا -

دائم الخمر . ع . آنکه همیشه شراب و می نوشد - فر -

دائم المرض . ع . آنکه همواره مریض و بیمار باشد - فر -

دائِمیة . ع . همیشگی - فر -

دائِن بکسر همزه و سکون نون . ع . بمعنی قرض دهنده - ع -

دایه و دائی . ف . زنی که بچه را بشیر خود بپرورد سند یکی آن در دائی گذشت . ب .

دایهٔ شوهرکش . ف . کنایه از کرهٔ زمین است و بعربی اکرض خوانند . سرا .

دَبّ بالفتح و تشدید بای موحده . ع . نرم رفتن و سرایت کردن شراب و بیماری در جسم و کهنگی در جامه و بالضم خرس دُبّه مؤنث دِبَاب و دِبَبه کعنبه جمع و طریقه نیک باشد یابد دُبّ اصغر و دُبّ اکبر بنات النعش صغری و بنات النعش کبری و چون مطلق دُبّ اطلاق کنند بنات النعش کبری باشد دو صورت خرس انداز ترکیب کواکب قریب قطب شمالی و من شبّ الی دُبّ یعنی از جوانی تا پیری و دَبّ بالفتح از پس رفتن از دبر جماع کردن و لواطت و اعلام و بمعنی نقش و نگاری که بر جامه کنند و نهان کردن چیزی و نگهداشت آن . ام لد غ .

دَبّاء بفتح اول و تشدید ثانی ع . زن بسیار موی و زن که موی اولین و کوچک بر تن وی بر آمده باشد و بالضم کدو دَبّاءة یکی . ا .

دَباب کسحاب ع . کوهی است مرطی را و کقطام کلمه ایست که بدان کفتار را خوانند بمعنی دِبّی یعنی نرم گام زن و دِبَاب کگتاب جمع دَبّة که دخنور و دعن و آوندی است تخم را و تل ریگ و ریگ توده سرخ . ا .

دُباب بضم اول بروزن گلاب . ف . نوعی از ریحان است و آنرا سوسنبر گویند و آن گرم و خشک است در سیم خوانی را نافع است و بفتح اول هم گفته اند . سا .

دَبّابه کشداده ع . از آلات جنگ است و آن از پوست و چوب باشد و مردان را در آن در آورده در بن قلعه فرستند تا درون آن بوده در قلعه نقب زنند و نرم راه رونده . ا .

دَبابیج بکسر موحده ثانی . ع . جمع دِیباج بالکسر بمعنی دیبا معرب لغز فارسی . ا .

دَبابیس بکسر با ع . جمع دَبّوس کتنور گرز آهنی معرب است . ا .

دَبّاج کشداد ع . دیبا فروش . ا .

دَبّاخ بخای معجمه کرمان . ع . بازیچه است . ا .

دَبار بالفتح ع . هلاک و بالضم روز چهارشنبه و بالکسر جایها نهایی کشت و تره دِبارة یکی روز چهارشنبه در قدیم و در کتاب عین خلیل چهارشنبه است و دشمنی و جویها که در زراعت روند و حوادث و بزرگیها . ا .

دِباساء بالکسر و المد و نیز بالفتح ع . ملخ ماده دِباساءة یکی . ا .

دِباغ بالکسر و غین معجمه ع . آنچه بدان پیرایند و پیراستن پوست را و دَبّاغ کشداد پوست پیرا . ا .

دِباغه بالکسر ع . پیراستن پوست را و رنگ سبز دادن جامه را و پاک کردن پوست و گاهی مجازاً بمعنی آلودن و خشک کردن که رطوبات اصلیه از چیزی آید . اغ .

دباغ خانه بالفتح و تشدید ثانی . ف . جای که پوست و امثال آن پیرایند . فر .

دُبّ اکبر و دُبّ اَصغر بضم اول و تشدید بای موحده دو صورت خرس انداز ترکیب کواکب قریب قطب شمالی یکی کلان و دیگر کوچک که آنها هر دو را بنات النعش صغری و بنات النعش کبری نیز گویند . غ .

دُباکة کثمامة ع . بیخ درخت بریده . ا .

دبال بروزن وبال . ف . میوه ایست که آنرا ترنج گویند . ع .

دُبال بالضم کغراب . ع . سرگین و مانند آن . ا .

دُباله بروزن چغاله . ف . بمعنی دبال است که ترنج باشد . سا .

دَبّة بالفتح و تشدید ثانی ع . کدو و خنور و دعن و آوندی است تخم را و تل ریگ و ریگ توده سرخ و ریگ مستوی و زمین هموار و یکبار نرم گام زدن اسم است مرّة را دِباب کگتاب جمع و موی کوچک و نرم که بر روی باشد دَبّ بحذف تا جمع و آوندی است از آبگینه بشکل مرغابی و بالکسر نرم گام زنی و رفتار نرم اسم است نوع را چنانچه جِلسَة . ا .

دَبج بالفتح و جیم در آخر ع . نقش و نگار . ا .

دُبجُس بالضم و بسکون حای مهمله کشتمخر ع . سطبر و بزرگ خلقت و شیر که اسد است . ا .

دبداب با دال ابجد بروزن مهتاب . ف . آوازه و شان و شوکت و شکوه و عظمت را گویند . سا .

دَبداب بالفتح . ع . طبل . ا .

دَبدَب بفتح اول و ثالث . ع . رفتار مور چه از پای . ا .

دَبدَبة بفتح اول و ثالث . ع . هر آوازی که با آواز بر خوردن سم بر زمین سخت ماند و ماست که بران شیر دوشند و شیر تنک سطبر . ا .

دَبدَبه بفتح اول و ثالث آواز و طبل و نقاره و مجازاً بمعنی جاه و هیبت و بزرگی از فرهنگ حسینی و برهان و در سراج نوشته که ظاهرا این لفظ عربی است . غ .

دَبر بالفتح ع . گروه کبت انگبین واحد ندارد و اَدبُر و دُبُور جمع و زنبوران و بچه های ملخ و بایمعنی بکسر هم آمده و پس آینده هر چیز و مرگ و کوه و خواب هر ساعت و نوشن و ریج و پارهٔ زمین درشت و در دریا مانند جزیره که آب بران آمد و فرو رفته باشد و مال بسیار و بایمعنی بکسر نیز آمده و کشته است بر مُذبل را و نیز در گذشتن تیر از نشانه و باد دبور زده شدن و پشت دادن و سپس رفتن و بالضم و بضمتین سپس پشت خلاف قبل و سپس و آخر هر چیز اَدبار جمع و کون و پشت و گوشهٔ خانه و دَبر کلف ستور پشت ریش دَبَرة پشت ریش و دَبَر بفتحتین دهی است در یمن دَبَری منسوب است بوی و پشت ریش گردیدن ستور . ا .

دَبَران بالتحریک ع . یکی از منازل قمر و آن پنج ستاره است در ثور و در غیاث نوشته نام منزل چهارم است از منازل قمر و آن یک کوکب است تنک روشن و سرخ و آن بجای چشم ثور واقع شده است چون کسی بوقت طلوع آن ادرا بیند کور شود از شرح قران السعدین و منتخب و قاموس .

دَبرَة بالفتح ع . نقیض دولت و پایان کار و شکست در کارزار و پاره و خیابان و یک گرد زمین زراعت دِبار جمع . ا .

دَبَری بفتحتین و کسر را ع . رائی که بعد فوت حاجت در دل آید و نماز که در آخر وقت گذارده شود و درین معنی بسکون وسط هم آید نه بضمتین که آن لحن محدثان است . ا .

دَلبس بالفتح ع . سیاه از هر چیز و بالکسر و بکسرتین دوشاب خرما و انگبین و بکسر گروه مردم و بایمعنی بفتح هم آمده و دُلبَس کعصفر دآسمان را وقتی گویند که مستعد باران باشد . ا .

دلبستان بروزن سبستان . ف . مخفف ادبستان و لهذا اطلاق آن بر مکتب می کنند و بدبستان دادن و بمکتب نشاندن کلیم ع در دل نگه ما رکلیم اشک شوق را این طفل را کسی بدبستان نمی دهد آزبهار . در فرهنگ ناصری نوشته که رشیدی گفته دلبستان مخفف ادبستان است و اگر چنین باشد عربی و پارسی ترکیبی خواهد بود چه ادب تازی و ستان فارسی است و نیز دلبستان نام کتابی است در مذهب و نام مؤلف مذکور نشده و برخی را از قراین ظن غالب آنست که کیخسرو بن آذر کیوان پارسی

نگاشته است -

دبستانی. ف. طفل مکتب خانه را گویند - سا -

دُبْسِیّ بالضم وکسر سین ع. مرغی است مایل بسیاهی که بانگ کند دُبْسِیَّة مونث - ا -

دَبْش بالفتح وشین معجمه ع. پوست باز کردن وخوردن و دَبَش محرکة متاع خانه ومتاع ردی خانه - ا -

دَبْغ بالفتح وغین معجمه ع. پیراستن پوست را ورنگ سبز دادن جامه را وبالکسر آنچه بوی پوست پیرایند دِبْغَة بالکسر مثله - ا -

دَبْغَة بالفتح ع. یکبار پوست پیراستن - ا -

دِبْق بالکسر ع. سریشم که بدان مرغان را شکار کنند مگر در نصاب بضرورت نظم بکسر اول وفتح ثانی آمده - وبفتحتین برآغالانیده شدن بچیزی پس جدا نشدن از آن - ا -

دِبْق بکسر اول وسکون ثانی. ف. حبی است برنگ واندام بندق وآنرا مویز عسلی گویند بسبب آنکه چون بشکنند لعابی سفید و لزج مانند عسل از درون آن برآید گرم وخشک است در دوم و جمیع درمها را نافع است گویند عربی است - سا -

دَبْکَل کجعفر ع. درشت پوست زشت روی وأُمّ دبکل کفتار - ا -

دَبْکَلَة بفتح اول وثالث ع. گرد آوردن شتران پراگنده را از اطراف - ا -

دَبْل بالفتح ع. طاعون وحوض ونهر خرد دُبُول جمع ونیز گرد آوردن وپی در پی زدن بعصا وپیچیدن وبزرگ کردن لقمه برای فرو بردن ونیرو دادن زمین را بسرگین ومانند آن وبالکسر سختی وبی فرزندی زن ودُبَل کصرد سختی وزن فرزند مرده - ا -

دُبْلَة بالضم ع. یکدسته از هر چیز ونوعی از بیماری شکم و باین معنی بالفتح نیز آمده ولقمهٔ بزرگ وسوراخ تیر دُبَل کَکُتَب جمع - ا -

دِبْن بالکسر ع. آغل گوسفندان - ا -

دُبْنَة بضم اول وفتح ثالث ع. لقمهٔ بزرگ - ا -

دبنگ بروزن خدنگ. ف. مرد ابله وبد اندام ابوالفرج و نصیرای گفته ٭ پرور روزگار دون پرور ٭ هر کجا مردکی دبنگ بود ٭ با -

دَبُوب کصبور ع. غار دور تک وفربه از هر چیزی مرد سخن چین موذی وجراحت که خون از آن برآید بسیلان - ا -

دبودار بضم اول وثانی بواو رسیده ودال ابجد بالف کشیده و برای قرشت زده نوعی از ابهل است وآنرا صنوبر هندی نیز گویند وبجای حرف ثانی یای حطی هم بنظر آمده است - سا -

دَبُور بفتح اول وضم ثانی بواو معروف ع. بادی که از مغرب وزد واین باد را اطبا بد شمارند از بحر الجواهر وسروری ومنتخب و مولانا یوسف ابن مانع در شرح نصاب نوشته که دبور ماخوذ از دبر است که بمعنی پشت باشد وچون این باد که از جانب پشت کعبه می وزد دبور نام کردند وبضمتین بیریشه شدن ونقل کردن حدیث را از کسی بعد مرگ او وباد دبور گرد بدین هوا ودر گذشتن تیر از نشانه وباد دبور زده شدن ودَبُّور کتنور جنس ولباس - اغ -

دَبُوس کصبور ع. رُبّ خرما که در روغن اندازند تا گداخته شود وروغن را بگرداند ودَبُّوس کتنور گرز آهنی معرب است دَبَابِیس جمع - ا -

دبوس بالفتح. ف. بمعنی گرز که بتازی عمود گویند دَبُّوس بتشدید معرب آنست مولوی معنوی فرماید در مثنوی بسبب عذر وبت کلام چند شعر مرقوم می شود ٭ مطرب آغاز پذیر ترک مست ٭ در حجاب نغمه اسرار الست ٭ می ندانم که تو ماهی یا وثن ٭ می ندانم تا چه میخواهی ز من ٭ ای عجب که نیستی از من جدا ٭ می ندانم من کجایم تو کجا ٭ چون ز حد می شد ندانم ای شگفت ٭ ترک ما را زین حرارت دل گرفت ٭ برجهید آن ترک و دبوسی کشید ٭ باعلیها بر سر مطرب دوید ٭ در تمام نسخ مثنوی باعلیها با عین مهمله نوشته‌اند وشرحی در حواشی بیان کرده‌اند که با ترک مست که شعر فارسی نشنیده است مناسبتی ندارد واگر با علالا بر سر مطرب دوید خوانند معنی آن درست آید وظن غالب مولف این است که چون ترک مست و متغیر بوده ودبوسی کشیده که او را فروکوبد بترکی با چاکران خود گفته باغلیها یعنی ببندید او را وها از برای تاکید در خطاب است شاید تصحیف خوانی شده باغلیها را که ها جدا بوده متصل کرده باعلیها نوشته‌اند والله اعلم ودبوس بکنایه واستعاره قضیب را گویند - شیخ نظامی در قضیه سگ نر وگرگ ماده وگوسفند وشبان گفته ٭ گرد آوگشته گرد می افشاند ٭ گه دم وگه دبوس می جنبانید ٭ ودبوسه موضعی است از کشتی ودبوسیه موضعی است در سغد سمرقند وطوپوز در ترکی بمعنی دبوس است وآنرا ششپر بپارسی گویند - ن -

دبوساک بفتح اول بروزن عروسک. ف. گل نان کلاغ را گویند وبعربی خبازی خوانند - سا -

دبوسه بفتح اول بروزن سبوچه. ف. نام منزلی از جهاز وکشتی در زیر عرشه که زن ناخدا وحرم اهل جهاز در آن نشینند - اشرف گفته ٭ نگاری از سراپا یا ب بوسه ٭ نگاری کش دهان باشد دبوسه ٭ یکی از ایرانیان می گفت که بدین معنی جا دیده است محمد صالح بیگ ولد میرزا مومن تبریزی گفته ٭ یارب برهان ز شر این عالم ٭ وز کشتی وناخدا وملاحانم ٭ نوعی ز دبوسه خاطرم رنجیده ٭ گر حور دهد دبوسه من نستانم ٭ ب -

دَبُوغ بغین معجمه کصبور ع. بارانی که زمین را بآب خود پیراید - ا -

دَبُّوق کتنور ع. بازی است معروف - ا -

دَبُّوقَاء بفتح اول وضم ثانی ع. سریشم که بدان مرغان را شکار کنند - ا -

دَبُّوقَة بفتح وضم واو مشدد وفتح قاف ع. لغت مولده - ا -

دبوقه بالفتح وضم ثانی. ف. نای انبان خاقانی ٭ من گله زانم او دبوقه زن است ٭ گلهش بین که لعل قوقه اوست ٭ ب -

دبوکی بفتح اول وثانی بواو رسیده وکاف تحتانی کشیده. ف. بمعنی دبوسک است وبعضی گویند دبوکی بزرک است وآن نباتی باشد آفتاب پرست چه بهر طرف که آفتاب رود آن نبات رو بجانب آفتاب دارد وبعربی ملوکیه خوانند - سا -

دَبُول کصبور ع. سختی وزن فرزند مرده وبضمتین نیرو دادن زمین را بسرگین ومانند آن وپیراستن هر چیز ومانند آن ورسیدن کسی را حوادث وسختی ونیز جمع دَبْل بالفتح طاعون وحوض ونهر خرد - ا -

دبه بفتحتین ع. ریگستان وطریق نیک - ا -

دَبَّه بالفتح وتشدید با. ف. ظرفی معین ومقرر که از چرم خام سازند اکثر در آن روغن پر کنند وبضم اول خطاست کذا فی الصراح - غ -

دبه خایه. ف. کنایه از مرد بزرگ خایه - ب -

دبه در پای پیل انداختن رسم است که پیلان را برای دلیر ساختن وتهاپر از کلوخ وغیره کرده در پای آنها می اندازند ومی جنبانند تا از آنها صداهای مکرر موحش برآید وچون اینها بران ثبات ورزند در معارک از آواز تفنگ وغیره بر سر وحشت می آیند. نظامی گفته ٭ ز برخاش او بیش گرم رحیل ٭ فتنداز من این دبه در پای پیل ٭ ب -

دبه در زیر پای اشتر افگندن کنایه از مرتکب شدن بامر خطیر

و بر سر بر خاش آوردن و فتنه انگیختن و بعضی از اهل زبان تحقیق پیوسته که کنایه از رم دادن است و غالبا دبه در پای پیل انداختن و دبه در زیر پای اشتر افگندن یکی است - بیا -

دبه و زنبیل - ف. کنایه از دُبر و قبُل - انوری ؎ عیب ازین بیش نه که کم بوده است * دخلم از خرج دبه و زنبیل * یعنی عیب من بیش ازین نیست که مخنث و دیوث نیستم و دخل من از خرج کردن و فروختن قبُل و دُبر بهم رسیده - ب -

دَبیٰ بفتح اول ع. رفتار نرم و آهسته و ملخ پیاده دَبَاة یکی و مورچه - ا -

دبیب بروزن طبیب - ف. هر چیزی که آنرا نرم کوفته باشند - س -

دَبِیب بفتح اول وکسر ثانی ع. نرم رفتن و سرایت کردن شراب و بیماری در بدن و کهنگی در جامه و سرایت کردن سخن چینی و ایذای کسی - ا -

دَبِیر برای مهمله در آخر بروزن وزیر نویسنده و منشی در برهان و در بهار عجم نوشته که بمعنی منشی و محاسب هر دو آمده و در شرح الفاظ نوشته که این لفظ نزد اکثر فارسی است و نزد بعضی عربی در یکی از رساله معتبره بنظر در آمده که دبیر در اصل دو بیر بود بضم دال چه معنی بیر محافظ است و معنی هم صاحب و حافظ نظم و نثر می باشد و نزد بعضی دبیر بفتح معرب همین دو بیر است - آ - غیاث و صاحب فرهنگ ناصری نوشته در اصل دبیر دو بیر بوده که دو و بیر تبدیل است و بمعنی حافظ نظم و نثر و تازی و پارسی و بیر بمعنی دانش هم گفته اند اصل بپارسی دو بیر است و شاید دبیر معرب آن باشد چه دبیر در عربی بمعنی کاتب و نویسنده نیامده دبور و دابر و دبیر و دباریج یک ازین چهار بدین معنی نیامده و دُبر بضم و بضمتین پشت و مقعد را گویند و پس هر چیزی را نیز گویند و دُبر اللیل والشهر آخر شب و آخر ماه و تدبیر ملاحظهٔ پس کار و در پارسی دیر بمعنی فهم و ادراک و حفظ چیزی و قوه حافظه و صاحب این حال را تند دیر و تیز دیر گفته اند یعنی تیز دانش و تند ادراک و زیرک چنانکه ناصر خسرو علوی گفته ؎ ازین بدکنش حذر کن وزین پس * دروغ او ؎ می نوش گر بهوش بصیری و تیز ویر ؎ هم او گوید ؎ این جهان فریب بسیار است * بفروشد بنرخ سوسن سیر * حیلتش را شناختن نتواند * جز کسی تیز هوش و روشن ویر * احمد بن ابو حامد کرمانی صاحب تاریخ عقد العلی که از معارف و فضلا بوده ازین رباعی خود واضح تر کرده است رباعی ازو زُر جر سیم و وزیری نکنم * میرم بگرسنگی و میری نکنم * با آنکه دو جاه است دو حضرت در تیر * در قعر دو ببر من دبیری نکنم * دَبیر در اشعار قدما بسیار است حکیم عنصری گفته ؎ بوسه دادن نامش بمدح در عنوان * فرود و دبیر از دیده سوی دست دبیر * حکیم ناصر خسرو علوی گفته ؎ ملک را استوار کردستی * بوزیری دبیر باتدبیر * نیست بر عقل میر هیچ دلیل * راه بر تر ز پایهای دبیر * مهتر خویش را حقیر کند * سوی دانا وزیر با تقصیر * و گاهی دبیر بمعنی نقاش و مصور نیز آمده - نظامی در تمثیل با احوال مانی مصور گوید ؎ گذارندگیهای کلک دبیر * بر انگیخته موج زان آبگیر * نگارید زان کلک مانی دبیر * بسنگ مرده بر روی آن آبگیر *

دَبِیر کامیر ع. ریسمان که برگشند بوقت رشتن سپس او یه قبیل آن که فرود آرند بوقت پیچیدن بر دوک و چیزی که آنرا از سینه پس بری -

دبیرستان - ف. مکتب و دیوان - میر مغزی ؎ کتاب عین سلم ترا است از همه قوم * همه صفات نبشتند در دبیرستان * انوری ؎ ابجد نعت تو حاصل زان دبیرستان شود * کاوستادش عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ است * ب -

دبیر فلک - ف. کنایه از کوکب عطارد است - سراغ -

دبیش بفتح اول وکسر ثانی و شین معجمه - ف. جوششی است که از مرضی بهم رسد - فر -

دَبِیغ بفتح اول وکسر ثانی و غین معجمه در آخر ع. پوست پیراسته - ا -

دَبِیق کامیر شهریست بمصر منها الثیاب الدبیقیه - ا -

دَبِیقی بروزن حقیقی نوعی از قماش باشد در نهایت لطافت - سا -

دَبِیل کامیر ع. درخت غضا که در زمین بسیار بود و زمین سست و برگ درخت ارطی پراگنده شده دُبُل کُتُب جمع - ا -

دُبَیلَه بضم اول و فتح ثانی - ف. سختی و ریش عربیلک و نوعی از بیماری شکم - ا -

دَثّ بالفتح و تشدید ثای مثلثه ع. باران ریزه و رمی مقارب از پس جامه و ضرب در دناک و پهلو و پیچیدگی در بدن و دفع کردن و سخن گمان گفتن - ا -

دِثَاث بالکسر بهر دو ثای مثلثه - ع. باران ریزه و دَثَّاث کصیاد شکار کننده مرغان بفلاخن - ا -

دِثَار بالکسر ع. جامهٔ بر تن و جامه که بر بالای جامه دیگر پوشند و آن جامهٔ زیرین را شعار گویند - ا م -

دُثَّة بالضم و فتح ثانی مشدد ع. زکام اندک - ا -

دَثْر بالفتح ع. مال بسیار و بالکسر نیک سر انجام و هشدار و بضمتین چرک جامه و جز آن - ا م -

دَثْط بالفتح و طای حطی ع. بشگافتن زخم را پس روان گشتن چیزی که دران بود - ا -

دَثْع بالفتح و عین مهمله ع. زمین نرم و سخت سپردن - ا -

دَثْق بالفتح ع. ریختن آب - ا -

دَثُور بالفتح و ضم ثانی ع. مرد گرانجان و بی نام و خوابناک بضمتین برگ آوردن درخت و کهنه گردیدن رسم و چرکین شدن ثوب و زنگ آلوده گردیدن سیف و ناپدید شدن نشان و زود فراموش شدن و از یاد رفتن - ا م -

دَثِیمَة کسفینة ع. موش - ا -

دُثَیْنَة کجهینة او کسفینة ع. موضعی است یا آبی است مرنبی سیار بن عمرو را - ا -

دج بضم اول و سکون جیم عربی - ف. هر چیز که دران دوشاب و شیر و عسل و امثال آن مالیده شده باشد و بر دست و پا به چسپید و بفتح اول در عربی مرغ صحرائی را گویند - سا -

دُجَات بالضم ع. جمع دَجَه کثبه سه انگشت بالقمه و گوی یک پیراهن - ا -

دَجَاج بالفتح والکسر ع. ماکیان و خروس را نیز گویند دَجاجَة یکی ج -

دَجَاجَة کسحابة یک ماکیان یا خروس نادر آخر این لفظ علامت تانیث نیست بلکه برای وحدت است و نام شکلی از اشکال شمالی فلک که بصورت ماکیان است - غ -

دَجَال کسحاب ع. سرگین و دَجَّال کشداد جوهر شمشیر و گروه بزرگ و زر داب زر و فریبنده و ملبس کننده و دروغگو و لقب مسیح کذاب که در آخر زمان ظاهر شود و دعوی الهیت کند - ا -

دُجَالَة کثمامة ع. قطران و دَجَّالَة کشداده گروه بزرگ - ا -

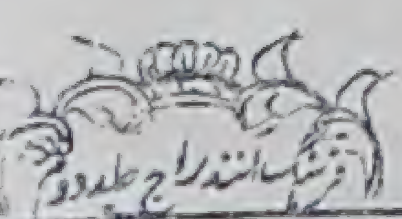
دِجَان بالکسر ع. جمع دَجْن باران کثیر و بالضم ابر تاریک بی باران - ا م -

دَجَّانَة کشداده شتر بارکش - ا -

دَجَة کثبة ع. سه انگشت بالقمه و گوی یک پیراهن دُجَات و دَجّ جمع و دُجَّة بالضم و تشدید ثانی مفتوح شدت تاریکی - ا -

دُجُج بضمتین و سکون جیم ع. شدت تاریکی و کوههای سیاه - ا -

دَجَجَان کرمضان ع. کودک خبر خوار روان پس مادر

دَجَانَة مؤنث - ا -

دَجْدَاج بالفتح وجیم در آخر ع. سیاه وتاریک - ا -

دَجْدَاجَة بالفتح ع. شب تاریک - ا -

دَجْدَج بفتح اوّل وثالث وسکون هردو جیم کلمهٔ است که بدان دجاجه را خوانند و اَسْوَد دُجْدُج بضم اوّل وثالث نیک سیاه - ا -

دَجْدَجَه بالفتح ودال ثانی وجیم ع. خواندن دجاجه را بلفظ دج دج وتاریک شدن شب - ا -

دَجْر مثلثه ورای مهمله ع. لوبیا دُجُر بضمتین مثله وچوب که بران آهن کشاورزی استوار کنند و دُجْر بالضم چیزیکه در بن آن آهن سوراخ دار باشد ودران گندم اندازند وقت کاشتن تا بزمین بریزد و دَجِر کگتف حیوان مست ونشاطی وفیرنده ومبتلا در هرج - ا -

دِجْرَان بالکسر ع. چوب منصوب وادیج و دَجْرَان کسکران حیران ومست ونشاطی فیرنده ومبتلا در هرج دَجَارَی و دَجْرَی کسکاری وسکری جمع - ا -

دَجْل بالفتح ع. دروغ گفتن وسوختن وگائیدن وبریدن زمین را برفتن وقطران مالیدن شتر را یا همه اندام شتر را قطران مالیدن - ا -

دَجْلَة بالفتح والکسر از قاموس ومنتخب وبهار عجم ورودی است که زیر بغداد میرود ومجازاً هر رود را دجله گویند وصاحب موید و مدار وکنز وکشف فقط بالکسر نوشته اند باقر کاشی ؎ هزار دجله کشیدیم وتشنگی باقی است ٭ حرارت دل ازین آب آتشین ننشست ٭ و زخم دجله ریز زخمی که ریم وخون ازان بکثرت تمام روان باشد و نیز دجله کنایه از پیاله ودر فرهنگ فرنگ نوشته که دِجله بالکسر لقب صف سیاه لشکر باشد - ک ب غ -

دَجْم بالفتح ع. قسم وگونه از چیزی وتاریک شدن و دِجَم کعنب دوستان ویاران وخواها و دُجَم کصرد غمرات عشق وتاریکیهای آن ونیز جمع دَجْمَة بالفتح والضم تاریکی و دَجَم بفتحتین اندوهگین شدن - ا -

دَجْمَة بالفتح والضم ع. تاریکی دُجَم جمع ونحن بقا ما سمعت له دُجْمَة (ای کلمة) دِجْمَة بالکسر یک دوست و یار - ا -

دَجْن بالفتح ع. باران کثیر ادجان و دُجُن و دِجَان جمع وتاریکی ابر بر هم نشسته و دُجُنّ کعتل تاریکی وابر تاریک ابر بر هم نشسته بی باران وفرو پوشیدگی ابر بتاریکی وتراکم - ا -

دَجْنَاء بالفتح ع. ناقهٔ تیره رنگ - ا -

دُجْنَة بضم اوّل وفتح ثالث ع. رنگ تیره وهی فی الابل اقبح السواد لبعیر اَدْجَن وناقه دَجْنَاء لغت است ازان - و دُجُنَّة کخرقة وبکسر تین تاریکی وتخفیف هم آمده وابر بر هم نشسته تاریک بی باران دُجُنّ و دُجُنَّات جمع وفرو پوشیدگی ابر بتاریکی وتراکم ویَوْم دُجُنَّة باضافت ووصف هر دو آمده است وکذالک اللیلة تضاف وتنعت - ا -

دَجْو و دُجُوّ اوّل بالفتح وثانی بضمتین وتشدید واو ع. تاریک گردیدن شب وفرو پوشیدن بعض موی بعض را وداخیده نشدن وجماع کردن وتمام وفراخ گردیدن جامه - ا -

دَجْوَاء بالفتح ع. بزماده تمام موی - ا -

دَجُوب کصبور ع. آونده وغراره وجوالی کوچک که برای طعام وغیره با زنان در سفر باشد - ا -

دَجُوجَاة بفتح اوّل وضم ثانی ع. شتر ماده منبسط بر زمین - ا -

دَجُوجِی بفتح اوّل وضم ثانی وکسر جیم ع. شب تاریک وشتر سخت سیاه - ا -

دَجُوجِیَّة بفتح اوّل وضم ثانی وکسر جیم ع. ناقهٔ سخت سیاه - ا -

دَجُون کصبور ع. شتر آبکش وبضمتین مقیم گردیدن درجای والفت وانس گرفتن کبوتران وتاریک شدن روز از ابر - ا -

دُجَی بضم دال وفتح جیم ودر آخر الف مقصوره بصورت یا ع. تاریکی شب از منتخب وصراح و دَجِی کغنی شب تاریک - اغ -

دُجْیَه بضم اوّل وفتح ثالث ع. کازهٔ صیاد وتاریکی - ا -

دَجِیج بفتح اوّل وکسر ثانی بهر دو جیم ع. نرم رفتن بر زمین - ا -

دُجَیْل کزبیر ع. قطران وشعبه است از دجلهٔ بغداد - ا -

دَحّ بفتح اوّل وتشدید حای حطی ع. پنهان کردن چیزی در زمین وگائیدن وگردنی زدن - ا -

دُحَاب بالضم ع. گائیدن - ا -

دَحَاحِیس بفتح اوّل وکسر حای مهمله ثانی ع. جمع دُحَّاس کرمان وکتان کرمکی است زرد رنگ که در جاهای نرم ونمناک مغاکها سازد وطفلان آنرا جهت شکار گنجشکان در دامها می بندند - ا -

دُحَادِح بضم اوّل وکسر دال ثانی وسکون حای حطی ع. کوتاه بالا -

دِحَاس بالکسر ع. خانه پر از اهل آن - ا -

دِحَاض بالکسر وضاد معجمه ع. جمع دَحُوض جای لغزان - ا -

دِحَاق کتاب ع. برآمدن زهدان ناقه بعد از زائیدن - ا -

دِحَال بالکسر ع. جمع دَحْل بالفتح مغاک تنگ دهان فراخ شکم - ا -

دُحَامِس کعلابط ع. مرد گندم گون درشت فربه -

دُحْمُسَان و دُحْمُسَانِیّ بالضم مثله ونیز دُحَامِس بمعنی شجاع و دُحْمُسَان بمعنی احمق و دَحَامِس بالفتح شبهای تاریک وسه شب آخر ماه وآنرا حَنَادِس نیز گویند - ا -

دُحَامِل کعلابط ع. درشت خلقت پر گوشت - ا -

دَحْب بالفتح وبای موحده ع. گائیدن - ا -

دَحْبَأَة بفتح اوّل وثالث ع. گائیدن جاریه را - ا -

دَحْبَة کهمزه ع. انبوه گوسپند - ا -

دَحْث بالفتح وثای مثلثه در آخر ع. مرد نیک گویا - ا -

دَحْج بالفتح وجیم ع. کشیدن بر روی زمین وگائیدن جاریه را - ا -

دِحْجَاب بالکسر ع. آنچه برآمده باشد از زمین مانند حره دُحْجُبَان بالضم کذالک - ا -

دَحْدَاح بالفتح وحای مهمله در آخر ع. کوتاه بالا دَحْدَاحَة و دَحْدَح و دُحَادِح بالضم و دُحَیْدِحَة مصغرا و دَوْدَح و دَحْدَحَة بالفتح مثله - ا -

دِخْدِخ و دِجْ دِجْ بکسر دال ع. هرگاه خواهند که کسی را از حرف زدن وتکلم باز دارند این کلمات را استعمال نمایند - ما

دَحْدَرَة بالفتح ع. غلطانیدن - ا -

دَحْر و دُحُور اوّل بالفتح وثانی بضمتین ع. راندن و دور نمودن دَاحِر و دَحُور بالفتح لغت است ازان - ا -

دِحْرَاج بالکسر ع. گرد گردانیدن - ا -

دَحْرَجَة بالفتح وسکون حای مهمله وفتح رای مهمله وجیم عربی ع. گردانیدن وغلطانیدن - غ -

دُحْرُوجَة بضم اوّل وثالث ع. گوی که گوه گردان - ا -

دَحْس بالفتح وسین مهمله در آخر ع. کشت زاری که پر از دانه باشد وبدی افگندن میان قوم وپر کردن چیز را وپر شدن خوشه از دانها ولغزیدن پاها وپوشیدن سخن را وبطوری پنهان کردن بدی را که معلوم نشود ونیز دستها در پوست بالائین وپوست تنگ گوسپند کردن بوقت سلخ - ا -

دُحْسُمْ بضم اول وثالث ع. مرد گندم گون فربه گرد اندام دُحْسُمان ودُحْسُمانِي نيز مثله واِنَّه لَدُحْسُمان الاَمْر يعني وى اوفساد كننده در كار است -ا-

دَحْص بالفتح وصاد مهمله ع. جنبانيدن مذبوح پای خود را وكاويدن -ا-

دَحْض بالفتح وضاد معجمه ع. جای لغزان وكاويدن بپای و تفتيش نمودن در كار ولغزيدن پای ودور گشتن آفتاب -ا-

دَحْق بالفتح ع. راندن ودور گردانيدن وانداختن زهدان آب منی را وقبول نكردن وكوتاه شدن دست كسی وبرآمدن زهدان ناقه بعد از زائيدن -ا-

دَحْقَبَة بالفتح ع. سخت راندن از پس پشت -ا-

دَحْقَلَة بالفتح ع. دميده شدن شكم -ا-

دُحْقُوم كعصفور ع. بزرگ خلقت دُحْمُوق تقلب مثله -ا-

دَحْل بالفتح ع. مغاك تنگ دهان فراخ شكم كه در آن توان رفت ولبساست كه مير ويانند درخت كنار را وكاواكی در زير آب كنند وكاواكی در عرض پهلوی تنگ چاه وتنگنائی كه ساخته شود در خانهای باديه‌نشينان برای داخل شدن زنان وقتی كه در خانه كسی در آيد واستادنگاه آب اَدْحُل واَدْحال ودِحال بالكسر ودُحُول ودُحْلان بالضم جمع ونيز دَحْل كندن در طرف چاه يا در جانب خيمه گرديدن ودوری گرفتن با گريختن وپوشيده گرديدن وبر سيدن ودر آمدن در نقب ودَحِل كنكتف مرد فروهشته گوشت كلان شكم بسيار مال وزيرك بسيار فريبنده وتشويش كننده در بيع تا قادر شود بر حاجت خود وفربه كوتاه بالا برآمده شكم -ا-

دَحْلاء بالفتح ع. چاه تنگ سر -ا-

دَحْلَطَة بالفتح ع. خلط ملط كردن در سخن -ا-

دَحْلَمَة بالفتح ع. انداختن از كوه يا در چاه -ا-

دَحْم بالفتح ع. سخت راندن وجماع كردن با زن وبالكسر بيخ -ا-

دَحْمَرَة بالفتح ع. پر كردن مشك را -ا-

دَحْمَس كجعفر وزبرج وبرقع ع. سياه از هر چيزی ومرد گندم گون درشت فربه ومشك سر كه -ا-

دُحْمُسان ودُحْمُسانِي بضم اول وثالث ع. مرد گندم گون درشت فربه -ا-

دَحْمَلَة بفتح اول وثالث ع. زن لاغر فروهشته پوست وزن ونرمك نازك اندام از لغات اضداد است ونيز غلطانيدن بر زمين وگذاشتن قوم را برابر شدگان بر زمين افتاده پامال -ا-

دُحْمُور بضم اول وثالث ع. دابه‌ايست كوچك -ا-

دُحْمُوق كعصفور ع. كلان شكم بزرگ خلقت -

دَحَن بفتحتين ع. فربه كوتاه بالا كلان شكم گرديدن ودَحِن ككتف مرد كربز بد باطن وفربه كوتاه بالا كلان شكم -ا-

دِحَنَّة بكسر دال كخنّبة ع. زمين بلند -ا-

دِحِنْدِح بكسر اول وثانی وكسر دال وسكون حای مهمله ع. دابه ايست كوچك وبازی است مرطفلان عرب را وآن چنان باشد كه ميگويند آن كلمه را پس هر كه خطا كند يكبار بر داشته چهان جهان راه رود هفت بار -ا-

دَحْو بالفتح ع. گستردن وفراخ گردانيدن خدا زمين را وگستردن وبرابر گردانيدن باران حصا يعنی سنگريزه را وجماع كردن وبزرگ شدن وفروهشته گرديدن بطن ودست وپا انداختن رفتن اسپ -ا-

دَحُوح بفتح اول وضم ثانی وحای حطی در آخر ع. زن كلان جثه وناده شتر كلان خلقت -ا-

دُحُور بضمتين ورای مهمله ع. راندن ودور نمودن دَحْر ودَحُور بالفتح لغت است از آن -ا-

دَحُوض بفتح اول وضم ثانی وضاد معجمه ع. جای لغزان دِحاض جمع وبضمتين باطل شدن حجت -ا-

دَحُوق بفتح اول وضم ثانی ع. درخشان چشم وناقه كه زهدان آن بيرون افتاده باشد بعد از ولادت -ا-

دَحُول بفتح اول وضم ثانی ع. چاهی كه كنده شود وپس با آن نشود آب آن زير كنار پای وی بيشتر كنده شود تا بر آيد چشمه آب وچاه فراخ جوانب وناقه كه پيش آيد شتران را ويكسو شود از آنها وبضمتين جمع دَحْل بالفتح مغاك تنگ دهان فراخ شكم -ا-

دِحَوَّنَة بكسر اول وفتح ثالث وتشديد نون مفتوح ع. فربه كوتاه بالا كلان شكم دِحَنَّة بكسر دال ودِحِنَّة بكسرتين مثله -ا-

دَحْی بالفتح ع. گستردن وراندن شتر از جا -ا-

دَحْيَة بفتح اول وثالث ع. يوزباشه وبالكسر سردار لشكر ودِحْيَه بن خليفه كلبی صحابی است كه جبرئيل عليه السلام اكثر بصورت وشكل ايشان بحضرت رسالت مآب می آمدند واو شخصی بود بغايت اجمل ونيكوروی وبدين معنی بفتح دال نيز آمده -ا م-

دَحِيق بفتح اول وكسر ثانی ع. دور وچشم سست نگاه -ا-

دُخ بضم اول وسكون خای معجمه ف. بمعنی دخت است كه مخفف دختر باشد. شهاب الدين عبد الله گفته ؎ در چمن دلبری سرو قد وماه رخ ٭ چون تو نديد است هيچ ديده بر چهره دخ ٭ نجت نيز بوزن دخت پسر را گويند چنانكه دخ مخفف دخت است پس نيز مخفف پسر است وگاهی خای دخت را حذف كنند. ودت گويند وآن در ميان لغت دری بسيار است وبمعنی نيكو وخوب بفتح آمده چنانكه سوزنی گفته ؎ تو شاد بادی وآزاد بادی از غم دهر ٭ ز بخت باد همه كار دوستان تو دخ ٭ وبمعنی گياهی كه از آن حصير بافند وآنرا در خراسان لوخ گويند مقدم اصح است وبمعنی فوج وصف نزاری گفته ؎ همچو امواج بحر لشكر شان ٭ متعاقب همی رسد دخ دخ ٭ ورشيدی گفته كه در فرهنگها همين بيت شاهد آورده سهو كرده وبضم اول بمعنی تير كه آتشبازان بهوا افگنند وهوائی نيز گويند -ن-

دَخّ بالفتح والضم وتشديد ثانی ع. دود -ا م-

دَخاخِيل بالفتح وكسر خای ثانی ع. جمع دُخَّل كسكر مرغی است كوچك تيره رنگ -ا-

دَخادِخ كعلابط بهر دو خا ع. مرد كوتاه بالا -ا-

دِخاس بالكسر وسين مهمله در آخر ع. عدد بسيار وزره باهم نزديك حلقها -ا-

دِخال ككتاب ع. شتر آب خورده را ميان دو شتر تشنه در آوردن در آبخور تا بخورد قدری كه نخورده باشد وگيسوهای اسپ وباين معنی بالضم هم آمده ودر آمدن بعض مفاصل در بعض ونيت مرد ونهانی او -ا-

دُخامِس كعلابط ع. سياه سطبر -ا-

دُخان كغراب ع. دود اَدْخِنَه جمع دَواخِن ودَواخِن كذلك علی غير قياس وابناء دخان غنی وباهله اند ودُخان كرتان دود -ا-

دُخان از خاك بر آوردن كنايه از سوخته گردانيدن كسی واين ادعاست سندش در ذيل مرقوم است -

دخان شکستن از آب کنایه از ایجاد کردن دخان از آب بود انوری ؎ از آب لطف هیبت تو بشکند دخان * وز سنگ جذب همت تو برکشد بخار * وله ؎ به آتش تیغ ز آتش برآورند غبار * ز نعل اسپ ز خاکش برآورند دخان - ب -

دخان نوشان . ف . قلیان کشان - خز -

دخت بضم . ف . مخفف دختر است . غ سا -

دختر بالضم . ف . فرزند مادینه چنانچه پسر فرزند نرینه و ایضاً دختر و دختره زن نارسیده و بمعنی بکر و دوشیزه و کنیز و پرستار مجاز است طغرا ؎ زمرواریدِ شبنم تاکهای سبز پیراهن * کنند آرایش دختر چهای خود چه مادر ها * سعدی ؎ بد اختر چه خوش گفت بانوی ده * که روز نوا برگ سختی بنه * ب -

دختر آفتاب کنایه از شراب لعلی باشد . خاقانی ؎ دختر آفتاب ده در تتق سپهر گون * گشته ز زهره فلک حامله هم بدختری * ب -

دختر باره . ف . از عالم غلام باره - ب -

دختر خم کنایه از مطلق شراب - ب -

دختر رز و دختر تاک بتقدیم را بر زای معجمه . ف . کنایه از شراب انگور و خوشهٔ انگور - انوری ؎ دختر رز که تو برطارم تاکش دیدی * مدتی شد که برآونگ سرش در کنب است * کلیم ؎ دختر رز را کنار می کشان یکسو گرفت * پرده گز کارها برداشت خود بر روگرفت * علی خراسانی ؎ در جلوه درآرید دگر دختر رز را * بسیار دلم واله شیرین پسران است * ب -

دختر روزگار . ف . کنایه از حادثه و واقعه - ب -

دختر صوفی . ف . همان ترند که گذشت و ترند صوفه را گویند . مرزا داراب جویا ؎ باز امشب گوئیا با دختر صوفی نشسته * بر زبان عندلیبان گفتگوی غنچه است * مص -

دختر ندر و دختندر . ف . دختر زن از شوی دیگر و دختر مرد از زن دیگر بقیاس پسندر . ناصر خسرو گفته ؎ شیعه تا بندری ای بدنشان * شاید اگر دشمن دختندری * ب ن -

دختر نعش . ف . بنات النعش الوزی ؎ تا به بینی چو در نظام امور * دختر نعش را کند پروین * ب -

دخترک بر وزن تبکده . ف . بکارت و دخترگی و دوشیزگی باشد و مهر را نیز گویند که بر کیسه نهند - سا -

دختر همسایه می ترسم که از راه ببرد این مثل در جائی که تو هم ضرری از همسایه داشته باشد گویند - اشرف ؎ هیچو دهقان خانه ام همسایهٔ رز واقع است * دختر همسایه می ترسم که از راهم برد * ب -

دُختری بر وزن گلبری . ف . بمعنی دختره باشد که دوشیزگی و بکارت است - سا -

دختن بر وزن خفتن . ف . مخفف دوختن و بمعنی اندوختن و جمع کردن هم است . دوشیدن را نیز گویند - ن -

دختندر بر وزن سوزنگر . ف . یعنی دختر زن مثالش در لغت پسندر گذشت ناصر خسرو گفته ؎ شیعه تا بندری ای بدنشان * شاید اگر دشمن دختندری * ن -

دخته بر وزن گفته . ف . مخفف دوخته است که خیاطت کرده شده باشد و بمعنی دوشیده هم آمده است - سا -

دُنجکاد بضم اول و فتح جیم فارسی و کاف تازی و بآخر دال ابجد . ف . کل را گویند که بر سرش مو نباشد و نیز کسی که عظیم القدر باشد و باین معنی بزای مهمله در آخر نیز آمده - فر -

دَخّ بفتحتین و سکون خای معجمه ثانی . ع . سیاهی تیرگی - ا -

دَخْدَاخ بالفتح . ع . دابه ایست کوچک - ا -

دَخْدَار بالفتح . ع . جامه سپید یا سیاه زر تخته لبته معرب تخت دار و زر - ا -

دَخْدَبَة بفتح هر دو دال و نیز بالکسر . ع . دختر مرگ گوشت - ا -

دُخْدُخ کقنفذ . ع . مرد کوتاه بالا دَخَادِخ کعلابط مثله و کلمه ایست که بدان مردم را خاموش گردانند و آنرا از کسی باز دارند دُخْدُوخ کعصفور مثله - ا -

دَخْدَخَة بفتح اول و ثالث . ع . مانده شدن و خوار گردانیدن و باز داشتن و نزدیک گذاشتن گام در رفتار و سرعت نمودن - ا -

دَخْدَرَة بالفتح . ع . زرانده و کردن گوشواره را - ا -

دُخْر بالضم و رای مهمله . ع . خُرد گردیدن و خوار شدن - ا -

دِخْرِش بکسر اول و ثالث . ع . دانا و ماهر در آینده در کار - ا -

دَخْرَصَة بالفتح و صاد مهمله . ع . ظاهر کردن کار را - ا -

دِخْرِیص بکسر اول و ثالث و صاد مهمله در آخر . ع . تیر ز جاجه - ا -

دَخْز بالفتح و زای هوز . ع . بسیار سخت و جماع کردن - ا -

دَخْس بالفتح و سین مهمله . ع . مرد فربه باریک پوست و خرس جوان و پنهان شدن چیزی در خاک همچون دیگدان در خاکستر و ازه نجاست که دیگدان انهارا دَاخِس گویند و دُخْس کصرد خوک ماهی که بهندی سوس گویند و دَخَس محرکةً علتی است که در استخوان سم ستور عارض شود و نیز آماس شدن سم ستور - ا -

دُخْسر بالضم و فتح سین مهمله و سکون رای مهمله . ف . کسی که بر سرش مو نباشد - فر -

دَخَش بفتحتین و سکون شین معجمه . ع . پر گوشت شدن و دُخَش کسکر نوعی از ماهی - ا -

دخش بر وزن بخش . ف . اول و آغاز و ابتدا شمس فخری گفته ؎ بنام شهنشاه اعظم کنند * سعود و کواکب بهر کار دخش * بمعنی تیره و تاریک نیز آمده فردوسی گفته ؎ بخواه آنچه خواهی و دیگر ببخش * مکن بر دل ما چنین روز دخش * ن -

دَخْشَم کجعفر و قنفذ . ع . سطبر درشت و سیاه و کوتاه بالا و نام مردی - ا -

دَخْض بالفتح و ضاد معجمه . ع . پلیدی و دو پلیدی کودک و پلیدی انداختن آنها - ا -

دَخَل بالفتح . ع . علت و عیب و تهمت و باینمعنی بتحریک هم آمده است و چیزی که حاصل شود ترا از محاصل زمین و جز آن ضد خرج و مذهب آن و دل و نهانی و جمیع امور آن و ظرفی که مخترفه زری که از وجه بهای جنس بدست آید و حلوائیان و بقالان و امثال ایشان آن زر را دران می کنند و این مثل گله بود و در عرف هند بکاف فارسی مفتوح و تشدید لام از اهل زبان بتحقیق رسیده و چیله در تعریف مخترفه صفاهان ؎ از داغ نو کهن دل ریشم پر گشت * چو دخل آن جفا کیش * و باصطلاح شعرا اعتراض را گویند و بجا و بیجا و کج از صفات اوست ابوطالب کلیم ؎ تا چند نیش عقرب از دخل کج خورم * کسب کمال شعر دلم را گزیده است * نعمتخان عالی ؎ مشاطه بخال سیه آراست جبینت * در مصرعهٔ ابروی تو این دخل بجا بود * مرزا عبد الغنی قبول ؎ خلق را کی شیوه واکردن گره با ناخن است * کز برای دخل کج در دست ایشان ناخن است * و دَخَل بفتحتین فساد عقل و فساد جسم و مکر و فریب و بیوفائی و عیب حسب و بیماری است و درخت درهم پیچیده و قومی که منسوب کنند خود را بسوی کسانی که نیستند از انها و نیز فاسد شدن عقل و جسم و تباه شدن داخل کار و دُخَّل کسکر درشت اندام مجتمع خلقت و گوشت بی آمیز و علف که از بیخ درخت رسته باشد

و پرهای که داخل بود در ظهران و بطنان از پرها و مرغی است کوچک تیره رنگ دَخَاخِیل جمع و موضعی است نزدیک مدینه میان ظَلَم و مَلحَتَین و نیت مرد و نهانی آن -اب

دَخْلَة بالفتح ع. دهی است بسیار خرما و جای شهد نهادن زنبوران و بهر سه حرکت نیت مرد و نهانی آن و بالکسر رنگی آمیخته در رنگی و آمیختن آن -ا-

دُخْلُل بضم اول و ثالث و نیز بفتح ثالث ع. مرغی است تیره رنگ و نیز مرد و مذهب و دل و نهانی آن و نیز دُخْلُل کقنفذ و درهم آنکه در کار کسی مداخلت کند و کز برج گوشتی که داخل گوشت باشد -ا-

دَخْم بالفتح ع. بزور راندن و از جای برکندن و جماع کردن -ا-

دَخْم بر وزن زخم ف. در دخمه باید -سا-

دخماس بالفتح ت. نام وزنی است -فر-

دَخْمَرَة بالفتح ع. پر کردن مشک را و پنهان کردن و پوشانیدن چیزی را -ا-

دَخْمَسَة بالفتح ع. مرد کر بز -ا-

دخمه و دخم بالفتح ف. سردابه که گبران را در آن دفن کنند و صندوق مرده و گنبذ که بر سر قبر سازند مجاز است سنجر کاشی ع شهید عشق را در دخمهٔ کافر گراندازی ٭ ملک تسبیح سازد از جگر استخوانش را ٭ و نیز دخمه آن چیز را گویند که در مستی از دهان شتر بر آید و بعربی او را شقشقه گویند -ن ب-

دخمهٔ زندانیان ف. کنایه از زمین است -ن-

دخمه فریدون ف. گویند در استخر جای است بدین نام معروف و خانه ایست که آنرا خانه زردشت و بعضی کعبه زردشت گفته اند و آنرا اندیده ام -ن-

دخمه فیروزه ف. کنایه از آسمان باشد -سان-

دُخْن بالضم ع. ارزن که بهندی کنگنی یا چینا است و گاورس که بهندی باجرا گویند در اول سرد و در آخر دوم خشک حابس طبیعت و بسیار قابض و قلیل الغذا و از ارزن لطیف تر و سریع الهضم مقوی بدن و با روغن غذائیت آن بیشتر شود و دَخَن محرکهٔ دود و تیرگی و کینه و بدخلقی جوهر شمشیر و تغیر عقل و دین و تغیر حسب و لبوی و دو گرفتن طعام و بدشدن خوی کسی و ردی و پلید گردیدن و تیره گون شدن و باین معنی بالفتح هم آمده و بالفتح دود بر آمدن و دَخِن کتف مرد تلخ خو -ام-

دَخْنَاء بالفتح ع. گنجشکی است -ا-

دُخَان بالضم ع. مثله و نیز بمعنی روز گرم -ا فر-

دَخْنَانَة بالفتح ع. شب گرم -ا-

دُخْنَة بضم اول و فتح ثالث ع. تیرگی و داروی است خوشبو که خانه را بدان دود کنند و نام مردی و اَبُو دُخْنَة مرغی است و دخنه کردن بفارسی بمعنی دود کردن و دود آلود کردن -ا-

دَخْتَس کجعفر ع. درشت از مردم و شتر بسیار گوشت و در شتاب -ا-

دُخُور بضمتین ع. خرد گردیدن و خوار شدن -ا-

دُخُوص بضمتین و صاد مهمله ع. بیه ناک شدن دختر دَخُوص بفتح اول لغت است از آن -ا-

دُخُول بضمتین ع. در آمدن ضد خرج و بالفتح نام موضعی است -ا-

دُخُون بضمتین ع. بالا بر آمدن غبار و دود بر آمدن از آتش و تیره گون گردیدن ستور -ا-

دَخِيّ بالفتح کرحیّ ع. تاریکی -ا-

دَخْيَاء بالفتح ع. شب تاریک -ا-

دَخِيس کامیر ع. گوشت فربه آگنده و پیوند دست و پای ستور و استخوانگی است میان سم ستور و گوشت اندرون کف دست و عدد بسیار از هر چیز و بسیار از تودهای ریگ و از متاع خانه و گیاه پیچیده -ا-

دَخِيل کامیر ع. آنکه در کار کسی مداخلت کند و نیت مرد و مذهب و دل و جمیع امور آن و دوستی دلی و نیز هر کلمه که داخل کرده شود در کلام عرب و از کلام عرب نه باشد و حرفی که میان حرف روی و الف تاسیس بود مثلاً غین در شاغل و ضاد معجمه در فاضل و اسپی که خاص بگیاه باشد -ا غ-

دَخِيلَة بفتح اول و کسر ثانی ع. نیت مرد و نهانی آن -ا-

دَدْ بفتح اول و سکون دال ابجد ف. درندگان را گویند مانند شیر و پلنگ و گرگ کاوس دیلمی گفته ع ای دل رفتی چنانکه در صحرا دد ٭ نه اندُه من خوردی نه اندُه خود ٭ سعدی گفته ع نه هر آدمی زاده از دد به است ٭ که دد ز آدمی زادهٔ بد به است ٭ فردوسی گفته ع دد و دام را سالیان هزار ٭ خورش ساخت شمشیر اسفندیار ٭ و آنرا دده نیز گویند اسدی گفته ع دل هر دو بیدادگر شان بسوز ٭ که هرگز نه بینند جز تیره روز ٭ بداغ جگرشان کنی آزده ٭ که بخشایش بر ایشان دده ٭ و باصطلاح اهل روم پیر و مرشد را دده گویند و آن در اصل شیخ داده بود که بمعنی خدمتگار پیر باشد و مخفف آن دده بلفظ اشتقاق کما لا یخفی -ن-

دَدْ بالفتح ع. بازی و لهو و فی الحدیث ما انا من دَدٍ و لا الدّدُ منّی و درین لغات دیگر است هذا دَدٌ و دَدًا کقفا و دَدَنٌ -و موضعی است و نام زنی و پارهٔ از زمان -ام-

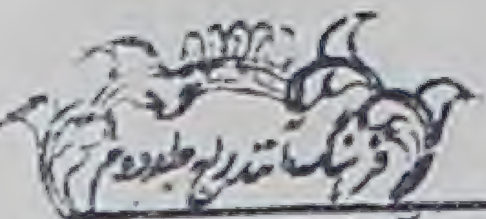
دَدَان کسحاب ع. مرد بیفایده و شمشیر کند و شمشیر بران از لغات اضداد است -ام-

دَدَن بفتحتین و سکون نون ع. بازی و لهو دَدٌ و دَدًا و دَیدَن و دَیدَان مثله -ا-

دد و دام بفتح اول ف. درندگان مثل شیر و پلنگ و گرگ و نیز بمعنی جانوران بی گزند مانند گوسفند و بز وغیره -فر-

دده بفتح اول و ثانی ف. بمعنی دد است که جانوران درنده باشد و قلندر را نیز گویند و دیهٔ کیزک را نیز گویند که فرزندان کلان میکند -سا-

در بفتح اول و سکون رای مهمله ف. درخانه و بمعنی دره کوه ابو المعانی جبلی گفته ع ایا میری که از گرز و سنان و تیغ پیکانت ٭ بود پیوسته اندر بیشه و دریا و کوه و در ٭ هژبران را شکسته تن نهنگان را کفیده دل ٭ پلنگان را گسسته دم گوزنان را دریده بر ٭ دیگر بمعنی مرتبه و نوبت باشد مانند یکبار و دیگر بمعنی باب عربی که بمعنی در است و در کتابها نویسند چنانکه کتابی از حکمای عجم که پیرو زردشت بوده اند هست مشتمل بر صد باب و آنرا صد در گویند و بمعنی دریدن و پاره کردن چنانکه از در درو صفدر و پرده در و این بیشتر ترکیب خواهد و بمعنی درون نقیض بیرون چنانکه درخانه رفت یعنی درون خانه رفت و بمعنی نوع و جنس فردوسی گفته ع من از هر دری گفته دارم بسی ٭ شنیده است گفتار من هر کسی ٭ و این نیز بمعنی باب است چنانکه من نیز گفته ام ع داوری راد و ش انجم انجمن کرد آفتاب ٭ و زسر اندیشه از هر در سخن کرد آفتاب ٭ و آزین در یعنی ازین قسم و ازین نوع و گاهی بمعنی درون و ظرف چون گویند بای بران بیفزایند مانند آنکه ببستان در یا بباغ در یا بخانه در یا بجام در یا بپیمانه در و شواهد آن در اشعار بسیار است و گاهی برای زینت الف و نونی بران بیفزایند بباغ اندر گویند -ع- بسر وند یدم چو تو بکاشمر اندر ٭ من گفته ام ع لولو ناسفته بین و لشکرش اندر ٭ لاله کشگفته بین بعنبرش اندر ٭ و ازین در شواهد در ابیات بسیار است و نیز در تاکل بالمصدر دریدن آمده از فرهنگ ناصری و بهار عجم در جواهر الحروف

در بیان حروف صله نوشته که کلمهٔ در بمعنی فی و این محذوف نیز گردد چنانکه خواجهٔ نظامی گفته ع زن آن به که زیور بود پای او * وای در پای او. و بمعنی الی اثیرالدین اخسیکتی گفته ؎ تا نمازی نشود دیدهٔ من بنده باشک * عشق دستور نه بخشد که کنم در تو نگاه * شیخ شیراز گوید ؎ غیر از تو ملاذ و ملجاُم نیست * هم در تو گریزم ار گریزم * و بمعنی پیش چنانکه خواجه نظامی گوید ؎ مشو عاصی اندر خداوند خویش * خداوندکلم * بپیوند خویش * ز بس زنگی گشته بر خاک راه * زمین گشته در آسمان روسیاه * و بمعنی راکه علم مفعولیت است ؎ ز تو آیتی در من آموختن * ز من دیو را دیده بر دوختن * و بمعنی قرب و مصاحبت امیر خسرو گوید ؎ دل بتو دادست نشانی مرا * در تو رسم گر برسانی مرا * و بجهت تزئین کلام نیز آید و این در اول مصادر و افعال باشد چون درخواستن و دررسیدن و دردادن خواجه نظامی گوید ؎ زمانه چنین پیشها در دهد * یکی دستانه یکی در دهد * و آغاز حد در آمدن بمعنی برآمدن حکیم شرف الدین شفائی گوید ؎ زه کرد کمان غمزه غماز شفائی * کو حوصله کز عهدهٔ این ناز درآید * چه مدار قافیه این غزل بر راز و ناز و درآید ردیف است و از درآمدن و درآوردن بمعنی اندرون درآمدن و درآوردن و یا از راه درمتعارف و این از جهت رفع ایهام بود از راههای دیگر که متعارف نباشند و چنین در عربی نیز آمده مولوی معنوی گوید ؎ اطلبوا الارزاق من اسبابها * ادخلوا الابیات من ابوابها * و این مجاز است از عالم ذکر العام و ارادة الخاص و باقر کاشی گوید ؎ کسی که دست خیالم بدامنش نرسید * ببین چگونه درآورد بجنبش از در من * و در قسمیه ؎ ببر خوردن دوستان در سفره بیاری که غافل درآید ز در * یعنی قسم معشوقی که درون خانهٔ عاشقی درآید و نداند که این خانه کیست و آن خانهٔ عاشق باشد. و درویش واله هروی ؎ واعظ سحری از در میخانه درآمد * سر کرد سخنها که کند هرزه درائی * یعنی در میخانه درآمد و شروع کرد واعظ و نصیحت که پیش رندان هرزه درائی است. و مخفی نماند که کلمهٔ در به جای اتصال و التصاق هم استعمال کنند چنانچه خواجهٔ نظامی گوید ؎ سنان در سنان رسته چون نوک خار * سپر بر سپر بسته چون لاله زار * زبان در زبان گنج پرداختم * از آنجمله سر جملهٔ ساختم * و هرگاه دو لفظ مکرر که در معنی آن مقداری ملحوظ باشد. و لفظ در دران درآید معنی کثرت و بسیاری ملحوظ باشد چنانکه گویند صحرا در صحرا لشکر و دشت در دشت افواج و گویا معنی ضرب که عمل اهل حساب دران ملحوظ است. انتهی.

دُرّ بالضم و تشدید راء مهمله و تخفیف آن فارسیان بر مطلق مروارید اطلاق کنند و در لغت عرب دُرّة بوزن صرّه مروارید کلان را گویند دُرَر جمع و یتیم و مکنون و خوشاب و ثمین و غلطان و ناب و شاهوار از صفات اوست علی رضا تجلی گوید ؎ پر آبله شد چو خوشه هرچند کفم * یک دانه نشد حاصل ازین نه صدفم * باطن همه ناکامی و ظاهر همه کام * لب تشنه و سیراب چو در نجفم * و دَرّ بفتح اول و تشدید را خون و شیر و غنیمت و بسیاری شیر و خوبی و نیکوئی و کار نیکو و ازین جا گویند لله دَرّه یعنی خدای راست خوبی و نیکوئی او * و بسیار دادن ناقه شیر را و بسیار شدن و در رسیدن و پیچیدن نبات و ریزان کردن آسمان باران را و روان و گرم گردیدن سوق و نرم شدن چیزی و بسیار شدن باج و به شدن روی کسی بعد بیماری و نیک گردیدن. ب م ا.

دَرْء بالفتح ع. کجی و کجی نیزه و مانند آن و نام مردی و آنچه از کوه برافتد و بشتاب آمدن توجیه از دور که جائش معلوم نشود و باین معنی بضم هم آمده و نیز دَرْء دور کردن و دفع نمودن و از دور رسیدن توجیه و دور شدن. ا.

درا بفتح بروزن سرا. ف بمعنی زنگ و جرس که با کاروان باشد در آخر این لفظ وقتیکه مضاف یک موصوف شود چون الف صلاحیت حرکت ندارد بجهت اظهار کسرهٔ یا می نویسند و در فارسی همین حال است بر لفظیکه در آخر آن الف یا واو باشد فافهم و فتح لفظ درا از سروری و کشف و مدار و برهان است و در مؤید بکسر تحقیق کرده شده است ؎ بیچو نوای نی ز دل غم تبر که بار بار * گم شده و شنیده ام زمزمهٔ درای را * و بمعنی درون آی انوری گفته ع مرحبا مرحبا درای درای. ن غ.

دَرا بالفتح ع. باز داشتن و دفع نمودن. م.

دِراب بکسر اول ع. جمع دَرْب بالفتح دروازهٔ فراخ از کوچه خرد و دروازهٔ کلان. ا.

دُرابة بضم اول ع. دلیری بر حرب و بر هر کار. ا.

دُرابج کعلابط ع. نا دانان و خرامان در رفتار. ا.

درآب راندن و بآب راندن. ف. کنایه از فریب دادن رسم است در ولایت که جوانان و ظریفان چون درآب درآیند پیشتر از همه هر یکی درآب می رود غوطه میخورد موجب فرح و خندهٔ دیگران او میگردد خواجهٔ آصفی ؎ نمودی چهره در آئینه تا سوزی دل زاهد * بدلسوزی چرا درآب میرانی مسلمان را * طالب آملی ؎ خر بندهٔ تو ای فلک و من خرم ولی * نی آنچنان خری که تو درآب رانیم * ظهوری ؎ چه ذوقی چشم تر از گریهای تلخ خود دارد * فریب خندهٔ شیرین دهانی راند درآبش. ب.

دُرابش کعلابط ع. شتر سطبر. ا.

درآب فرو شدن و فرو رفتن و افتادن غرق شدن و کنایه از معدوم و نابود شدن چنانکه خواجه عبید لوکی گفته ؎ تهی حیدر دلی کز روی مردی * بآب اندر فرو شد نام رستم * و درآب ریختن و انداختن غرق کردن و بمعنی نیست و نابود کردن مجاز است خواجهٔ شیراز ؎ زنهار از آب شمشیر که شیراز از آن تفته لب کردی دگر دارا درآب انداختی * اثر ؎ آن فروغ آفتاب دین که ارباب ستم * ریختند از آتش شمشیر او دفتر درآب. ب ان.

درآبگینه نقش پری دیدن کنایه از دیدن شراب در پیاله یا عکس جمال ساقی دران. ب.

دَرابنة بفتحتین و کسر موحده ع. جمع دربان بالفتح و الکسر نگهدارندهٔ در. ا.

درآب و آتش افگندن و بودن بمحنت و تاب مبتلا شدن و کردن مخلص کاشی ؎ درآب و آتشم از اشک و آه افگند بی رحمی * که در طفلی نگه میداشتم از آتش و آبش. ب.

درآب و عرق افتادن خجلت بسیار کشیدن تاثیر ؎ درآب و عرق بسکه فتاد از قد شوخت * فواره شد آن شمع که در انجمن نشست. ب.

دَرْأة بالفتح ع. دور کردن و دفع نمودن و از دور رسیدن توجیه و دور شدن. ا.

دُرّات بالضم و تشدید راء ع. جمع دُرّة مروارید بزرگ. ا.

درآتش افگندن کنایه از قرین فکر و اندیشه داشتن ثنائی ؎ آسمان شب درآتشم افگند * که دم صبح از دو خاره جست. ب.

درآتش و آب بودن مثل درآب و آتش افگندن و بودن وحید ؎ چنان در آتش و آب است شمع از غم هجران * که جانسپاری پروانه در شمار نیاید. ب.

دُرّاج بالضم کرمان ع. مرغی است رنگین مانند تدرو و مذکر و مؤنث در وی یکسان است دُرّاجة مثله و دُرّاج کشداد سخن چین و خار پشت. ا.

دَرَاجَة بالفتح وتشدید را. ع. حالت برفتن آمدن کودک خرد وآلهٔ است از آلات حرب وآنچنان باشد که عزاره از کاه وچوب وجز آن برساخته مردان در پس آن شده تا بدیوار قلعه رسیده خانه بشکند. ا.

دَرَّاجَة بفتح اوّل وتشدید ثانی وجیم عربی دو برج بزرگ که بطرفین دروازهٔ قلعه می سازند از شرح خاقانی. ع.

دَرَادِح بفتحتین وکسر دال ثانی وسکون حای حطی. ع. جمع دِرْدِح بکسر اوّل وثالث حریص بچیزی وکننده پیر وبیر فانی. ا.

دَرَادِر بفتح اوّل وثانی وکسر رابع وسکون رای مهمله. ع. جمع دُرْدُر بضم نشستگاه دندان طفل پیش از بر آمدن یا عام است. ع.

دَرَادِق بالفتح وکسر رابع. ع. جمع دَرْدَق بالفتح کودک خورد وجز آن وبچارپاست می را. ا.

دراد وزا بفتح اوّل ودال ابجد بواو رسیده وزای هوز بالف کشیده. ف. یعنی درنده ودوزنده که بعربی رَاتِق وفَاتِق گویند که رتق رفتق یعنی بستن وکشادن امور متعلق باو باشد. کمال اسمعیل اصفهانی برای پسر خیاطی گفته ؎ خه خه ای دلبر درادوزا نیک می دری وخوش سیدوزی. از فرهنگ انجمن آرای ناصری ودر برهان وهفت قلزم نوشته که دراد وزا بفتح اوّل ورای مشدد بالف کشیده وضم دال ابجد بواو مجهول رسیده وزای هوز بالف کشیده یعنی کسی آمده که جنگ وصلح ونیکی وبدی را باهم کند وکسی را نیز گویند که دانا وعاقل وصاحب تجربه باشد که اگر احیاناً کاری از و ناصواب سرزند اصلاح آن از این بسنگی تواند کرد.

دَرَّارَه بالفتح وتشدید را کجاوه. ع. دوک.

درارة بروزن هزاره. ف. دیوث وقلتبان را گویند بربان فرس.

دراری بفتح اوّل وثانی وکسر رای ثانی. ع. جمع دُرِّی بضم دال وتشدید را وتخفیف یا نیز آمده بمعنی کوکب چون دُر در صفا ودرخشندگی. م.

دَرَاز بزای هوز در آخر بروزن نماز. ف. نقیض کوتاه باشد چون خواب دراز وعمر دراز وبمعنی احمق مجاز است میر محمد افضل ثابت ؎ دیدیم مارگیری زلف تو مو بمو * حرفی است اینکه عقل نباشد دراز را * صائب ؎ زلف کوته شد وبیدار نگردید ز خواب * چشم مست تو عجب خواب درازی دارد * بازو دراز بالا دراز دست دراز وزبان دراز از مرکبات اوست. ب.

درازا. ف. بمعنی درازی چنانکه فراخا بمعنی فراخی وآزادرازنگی وتراخنای نیز گویند چنانکه سعدی گفته ع. که شبی ندیده باشی بدرازنای سالی. ن.

دراز خوان ودراز سفره بقلب اضافه. ف. دستار خوان دراز که در مهمانها اندازند وآنرا کندوری هم گویند ابو اسحق اطعمه ؎ دراز خوان پر از نان گندمی باید * که در مقابله راه کهکشان آری * ب ن.

دراز دست ودست دراز. ف. غالب وچیره. صائب ؎ زلف دراز دست تو می آورد بدام * چندانکه چشم شوخ تو سر میدهد مرا * ب.

دراز دستی کردن کنایه از ستم کردن وغارت نمودن وتسلّط کامل داشتن بود چنانکه شیخ نظامی گفته ؎ پای سخن را که دراز است دست * سنگ سراپردهٔ او سر شکست * ن.

درازدُم بضم دال دوم وسکون میم. ف. سگ را گویند خاقانی ؎ بسر بزرگی جدان سر که بود بی شان * دراز گوش نهم ودراز دم تواب * ومیمون وعقرب را نیز گفته اند ودر لغت خراسان گاو را نیز گویند ونیز دراز دم حربا را گویند که ترسایان تعظیم آن کنند چراکه حربا تعظیم آفتاب می کند از شرح خاقانی. ساب غ.

دراز دنبال. ف. گاو وگاومیش را گویند. ب فر.

دراز رود. ف. نام رودی است در ترکستان. فر.

دراز شدن. ف. خفتن. غ.

دراز شمشیر. ف. کنایه از تیغ زن سبکدست. ب سا.

دراز کار بکاف عربی. ف. کنایه از شخصی بود که مرتکب کارهای شود زیاده بر مرتبهٔ خود ومتکلم السبحان لاف وگزاف گردد چنانکه رضی الدین گفته ؎ دراز کار بود گر بگسوت کلی * بتاج وتخت کند میل رای پیر وگدای * ن.

دراز کشیدن. ف. پای دراز کرده خفتن. ب.

درازگوش بکاف فارسی. ف. نوعی از خرکه گوش دراز دارد ونصاری تعظیم آن کنند زیراکه مرکوب عیسی علیه السلام بوده است از شرح خاقانی. غ.

درازنا بانون بروزن هزارپا. ف. محل درازی را گویند. فر.

دراز نفس. ف. کنایه از پر گوی وپر حرف ودراز نفسی زیاده گوی سنجر کاشی ؎ دراز نفسی از حد گذشت میکوشم * در اختتام دعا ودر اختصار بیان. ساب.

درازی دامن ودامن درازی. ف. بلندی دامن. ب.

درازی دست ودرازی بازو. ف. کنایه از غلبه واستیلا. نزاری ؎ بغارت کردنش بازو دراز است * از آن چیز است در یغما نغوله * ودرین بیت خواجه نظامی که ؎ دگر بارگفتا مکن گوی باز * که بازوی بهمن چرا شد دراز * اگرچه کنایه از درازی دست است لیکن اشاره است بانمعنی که بهمن دراز دست بود دست او بشابه دراز بود که تا زانو میرسید چنانکه ارباب تواریخ نوشته اند واین کمال صنعت شاعری است. ب.

دِرَاس بالکسر. ع. کوفتن گندم را وسخت گرگین وقطران مالیده شدن بعیر. ا.

دِرَاسة بالکسر. ع. سبق گفتن ودرس کتاب کردن وجماع کردن ودانائی. اغ.

در آستین داشتن ودر شکم داشتن ودر آستین بودن ودر پیش بودن. ف. موجود ومهیا واین از اهل زبان بتحقیق پیوسته سلیم ؎ از نسیمی شگفته می گردد * خنده گویا در آستین گل است * صائب ؎ در گلستانی که عمر ما بدلتنگی گذشت * خنده ها در آستین هر غنچهٔ تصویر داشت * وله ؎ دامن فانوس آن وسعت ندارد ورنه من * گریه ها دارم چو شمع انجمن در آستین * طالب آملی ؎ سجه در دستم مبین طالب که چون دُردی کشان * جام می در آستین دارد دل ناشاد من * ب.

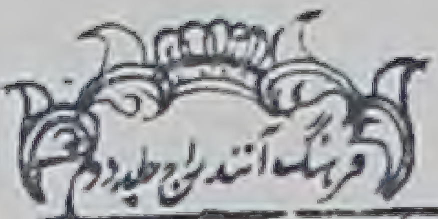
در آستین کردن. ف. کنایه از تصرف کردن وملک خود داشتن باشد. سا.

در آستین کسے نهادن چیزے کنایه از دادن چیزی از عالم نهادن چیزی در دامن کسی نظیری ؎ گر چون نبی است معجزه در آستین شهند * دست از پی سوال نظیری مدار پیش * از غوامض سخن.

در آسیج بفتح اوّل وسین بی نقطه بروزن ایارج. ف. نوعی از لبلاب است وآن رستنی باشد که بر درخت پیچد. سا.

در آسمان باز کردن کنایه از رسیدن وقت اجابت دعا با نظامی ؎ بساز انجمن کانجم آمد فراز * فرشته در آسمان کرد باز *

در آسمان سوراخ شدن وسوراخ شدن در آسمان وسقف آسمان حادثهٔ بزرگ افتادن میر یحیی شیرازی در تعریف کر در شکایت نارسیدن خربزه باشنائی نوشته (نظم) ای بمهر اگر یک صبح در نظر تاریک چشمان فراخ میوه عراق جلوه

سیدادی چه سوراخ در آسمان می شد - ظهوری ؎ هیچ سوراخ نخواهد گشت سقف آسمان * گر سر گاهی ز جیب شادمانی بر کنم * ب
دُرّاعة بضم و تشدید را و فتح عین مهمله - ع - جامه ایست و اکثر جامهٔ صوف را گویند - م -
دَرآغوش کشیدن و در آغوش گرفتن بمعنی طالب آملی ؎ دلا انجام غمی کن امید واران را * که خوش گرفته در آغوش خود خمار مرا * خواجهٔ شیراز * ؎ چو پیراهن شوم آسوده خاطر * گرش همچو قبا گیرم در آغوش * ب -
در آفتاب افگندن - ف - آفتاب دادن لیکن در غیر ساله و بالغ درینصورت نهایت مشکل است چنانکه درین بیت محسن تاثیر ؎ انداختم بروی تو چشم پر آب را * حیف است در آفتاب نگاه داشتم گلاب را * مگر آنکه گویم گلاب درینجا کنایه از شیشهٔ گلاب است - ب -
در آفتاب کردن در آفتاب نشاندن و آن نوعی از تعذیب است - سالک یزدی ؎ بمحفل وچمن ار دلبرم عتاب کند * چراغ را بکشد گل در آفتاب کند * ب -
در افتادن باکسی آویزش نمودن و جنگ و نزاع نمودن و برافتادن از پا افتادن - خواجه شیراز - ع - با دردکشان هر که درافتاد برافتاد * و در آویختن و در آویز مثله میر حسن دهلوی ؎ شانه گه گه با سر زلفت در آویزی کند * آری آنجا هاکرا باشد دو سر خر شانه را * کلیم ؎ دیوانهٔ آن زلفم و از غایت سودا * با باد در آویزم و با شانه در افتم * مرزا صائب ؎ ندارد صرفه کشتی گرفتن با تر بر دستان * بود در خاک دائم هر که با گردون در آویزد * ظهوری - ع - هشیار بست در نیفتد * مخفی نماند که ضابطهٔ فارسیان چنان است که در حال عطف رعایت معطوف علیه کنند بلکه اگر ضمیر متکلم دران بود هر چند معطوف هم باشد رعایت همین متکلم کنند مثلاً اگر گویند ما و تو متکلم مع الغیر آرند و همچنین اگر تو و ما گویند نیز رعایت مذکور منظور باشد و غیر ازین در محاورات دیده نشده مگر درین بیت حکیم رکنائی کاشی ؎ میانجی ار نکند آفتاب پس چکند * مسیح ما و فلک چون بهم در آویزند * آورده و بنای قافیه این غزل بر انگیزند و ریزند نهاده و این کمال غرب وارد است - ب -
دراقن با سین بی نقطه - ف - در برهان گفته بوزن حوادث بلغت اهل شام شفتالو باشد و آن میوه ایست که بعربی خوخ میگویند و در دنبال آن نوشته که دراقن با قاف بر وزن خلائق بمعنی دراقس است که شفتالو باشد بلغت اهل شام و این غلط فاحش است از وجه صحیح بدین معنی دراقن با قاف و نون است چنانکه صاحب قاموس گفته الدّراقن مشدد المشمش خوخ شامیه آن نیز لغت عربی است و بجهت تصحیح غلط این لغت بدان اشارتی می رفت - ن -
دُرافِص بضم اول و کسر فا و سکون صاد مهمله - ع - کلان و دفزک - ا -
دِراق بالکسر - ع - جمع دَرَقَة محرکة سپر و دَرّاق کشداد ترياق دهی - ا -
دُراقِن کعلابط و نیز بتشدید را - ع - زرد آلو و شفتالو و این لغت شامیان است - ا -
دراقیطس بفتح اول و ثانی بالف کشیده و قاف تحتانی رسیده و ضم طای مهمله و سکون سین بی نقطه بیونانی بیخ فیلکوش است و آن گلی است از جنس سوسن و آنرا بعربی اصل اللّوف خوانند - ب -
دِراک کَکِتاب - ع - دررسیدن اسپ جانور وحشی را و پیاپی شدن چیزی بر چیزی و در پی آواز رفتن و نام سگی و دَراکِ کَقَطامِ اسم لفعل الامر ای اَدرِک بسبب اجتماع ساکنین کاف را کسره داده شد و دَرّاک کشداد نام مردی و نیک دریابنده - ا -
دَرّامة کجبّانة - ع - خرگوش و زن کوتاه بالا یا زن کوتاه بالا بدرفتار در خردگی و بالتخفیف خارپشت و بدین معنی بضم هم آمده - ا -
درآمد - ف - داخل شدن و درآمد برآمد بمعنی دخول و خروج و آمد و شد و نیز بمعنی جمع خرج و نیز درآمد بمعنی آمدزر و آنرا آمد خل نیز گویند - تاثیر ؎ بی درآمد نیست تیر طعن را کشتن هدف * میدهی گر تن به پیکان پول مرهم میرسد * حکیم عطائی ؎ درآمدهای داغ از دست مارفت * ندارد خرج دنیا اعتباری * ب -
درآمد کار - ف - همان آمد کار یعنی اقبال و ساعت ایام و بعضی گویند آغاز کار - کلیم ؎ و فور عیش پدید است اندر آمد کار * ازین بهار نمایان بود نکوئی سال * ب -
درآمدن - ف - معروف و ایضاً بمعنی برآمدن مثل برآمدن بمعنی درآمدن مرزا جلالای طباطبا نوشته که درلغت دری در و بر در موارد استعمال بدل یکدیگر می آیند انتهی کلامه فقیر مؤلف گوید تخصیص همین حروف بیجاست بلکه حروف دیگر که ترجمه حروف جاره توانند شد نیز یکی بجای دیگری مستعمل می شود چنانکه در موقع خود معلوم خواهد شد محمد قلی سلیم ؎ در آبم صبوحی چو آفتاب صباحی * که بخت ناشد * ه بیدار من زخواب برآید * شفائی ؎ زه کرد کمان غمزهٔ غماز شفائی * کو حوصله کز عهدهٔ این ناز درآید * و بمعنی ظهور گرفتن و جلوه گر شدن ؎ ز سادگی سینه پر داغ ظهوری است * نقشی که ز بال و پر طاوس برآید * ب -
دِران کسحاب - ع - روباه و بالکسر جمع دَرِن کَکَتِف ریناک وچرک آلوده و جامهٔ کهنه - ا -
دُرّانة کرمّانة - ع - علف ریزهٔ خشک و ریزهٔ خشک هر چیز از شوره گیاه و درخت و تره و دُرّانة کرمانة نام زنی - ا -
دُرابج کعلابط - ع - نازنازان و خرامان در رفتار - ا -
دران سخن است این کلام مثل فیه شی و فیه نظر و فیه بحث است و در عربی خان آرزو ؎ عقیق را که باو نامداری یمن است * شبیه لعل تو گفتم ولی دران سخن است * میر خسرو ؎ کمرت که بر موئیست دران نیست سخن * دهنت یکسر موئیست دران هم سخن است * ب -
درانک بروزن تبارک نام دریائی است که آنرا بیونانی غالاغاطینون خوانند و گویند مقام فرشتگان است - سا -
در انگشت آوردن - ف - کنایه از شمردن چیزها بانگشت برای آسان شدن حساب و می تواند که عبارت از حساب عقد انامل باشد خواجهٔ نظامی ؎ جواهر نه چندانکه آنرا دبیر * بیارد در انگشت یاد ضمیر * و بمعنی نوشتن و در قید قلم آوردن مجاز است -
در انگشت بودن بمعنی در قبض و تصرف بودن ملا طغرا خطاب بساقی گفته ؎ بود در هر انگشت تو صد هنر * که حیران شود دیدهٔ کارگر * نظامی ؎ بهار انگشت کش شد و نکوئی در انگشتم دو صد چون اوست گوئی * ب -
در انگشت کردن انگشتر - ف - بمعنی پوشیدن میر معزی ؎ تا خاتم اقبال در انگشت تو کردند * بر خصم تو شد گیتی چون حلقهٔ خاتم * ب -

دُرّانی بالضم وتشدید ثانی بالف کشیده وکسر نون. ف. نام قومی است از افغانان که در اطراف وحوالی قندهار سکونت میدارند گویند که بسبب کشیدن مروارید در گوش باین لقب ملقب گشتند واین قوم را ابدالی نیز میگویند - فر -

درآویختن ودرآویز. ف. باکسی آویزش کردن سند آن در لفظ درافتادن گذشت - ب -

دَراهِس بالفتح وکسر های هوز وسکون سین مهمله. ع. سختیها وبالضم ب. یا رگوشت از سر فربه بجیم است وسخت - ا -

دَراهِم بالفتح وکسر ها. ع. جمع دِرْهَم بالکسر وفتح ها وکسر آن درم وهو فارسی معروف - ا -

دراهی بروزن سرای. ف. از موقع استعمال معلوم می شود که غیر جرس است وبینهما نسبت عموم وخصوص پس جرس عام بود بهر تقدیر بالفظ بستن مستعمل است صائب ؎ گران خیزند همراهان بی آب ولای من ورنه * ره خوابیده را بیدار میسازد درای من * ملا عبد الله هاتفی ؎ سفر کرده این سفیخی سرای * چنین بست بر ناقه زرین درای * کلیم ؎ زند بنغمهٔ داود طعنه صوت وصلایش * زمانه بر گلو هر خری که بسته درائی * دیگر بمعنی گفت وامر از گفتن است و درای یعنی گوید وبرین قیاس درائید ودرآینده واصل دران درائیدن است فرخی گفته ؎ کسی که زاتر درآید بدرگهی نشود * که چرب گویان آنجا شوند گنگ زبان * وبمعنی امر از درآمدن نیز گذشته باده درای یعنی باده گو - دیگر بمعنی زنگ آهنی است - حکیم فردوسی گوید ؎ از آن روست کاهنگران پشت پای * بپوشند هنگام زخم درای * ب ن -

دِرایَة بکسر اول. ع. عقل ودانش ودانستن - غ -

درآید بروزن سراید. ف. بمعنی بگوید وآواز دهد - سا -

درایش بفتح اول بروزن نمایش. ف. بمعنی تاثیر واثر کردن - سا -

درایندة. ف. بروزن ومعنی سراینده است که گوینده وآواز کننده باشد - سا -

درائیدن بالفتح والکسر. ف. آواز کردن جرس وغیره وگفتن - غ -

درآئینه نقش پری دیدن کنایه از دیدن شراب است در پیالهٔ بلوری ومشاهدهٔ جمال ساقی باشد در جام شراب -

دَرّاب بالفتح. ع. دروازهٔ فراخ از کوچهٔ خرد ودروازهٔ کلان دِراب بالکسر جمع وهر راه که بروم رود یا راه تا ما فیها از آن شجر یکی است وغیر آن بسکون وجای خشک کردن خرما ووبمی است بیمن وموضعی است به نهاوند وبفتحتین خوگر شدن وحریص گشتن - ا -

دربا ودروا ودربایسته. ف. بمعنی محتاج که با آن حاجت باشد وضروری بود - ن -

دربار بالفتح. ف. ملفک اضافت مشهور است بعربی حضرة السلطان وحضرة الامیر گویند از نفائس اللغات ودربار باضافت نیز آمده بدر حاجی گوید ؎ بر دربار جلال احد شیخ دهر بد * همه صافی دم وافی قدم وفرمان بر * از غوامض سخن -

دربار کمان رفتن کنایه از درآمدن بود وبکشیدن کمان چنانکه هاتفی گفته ؎ چو دربار حاجی کمان رفت شاه * تو گوئی که در برج قوس است ماه * ن -

دربارة بالفتح. ف. درباب ودر خصوص - فر -

درباز کردن ووا کردن وکشادن مقابل دربستن وپوشیدن وفرو کردن وفرو بردن وفراز کردن ودرش گرفتن است یعنی بستن است شیخ شیراز ؎ بروی خود در اطماع باز نتوان کرد * چو باز شد بدرشتی فراز نتوان کرد * امیر شاهی سبزواری ؎ ای جام باده برکف ودامن ز محتسب * مناع خیر می گذرد در فراز کن * خواجه جمال الدین سلمان ؎ حور اگر دیده برین روضه کند روزی باز * کند از شرم در روضهٔ فردوس فراز * محمد قلی سلیم ؎ هرگز کسی نیافته ره در حریم وصل * بیهوده چند حلقه زنی در گرفته است * میرزا طاهر وحید ؎ چشم خویش در بروی شیخ وشاب برفتنهٔ دوران * مگیر در شک هرگز کشور مژگان حصاران را * صائب ؎ بجز چشمش که چشم از دیدن من از حیا بندد * گشادن کسی ندیدی که در بر آشنا بندد * از اینجا مستفاد می شود که در بدی کسی وبرکسی بستن بیک معنی استعمال می یابد ظهوری ؎ رندان بجز صلای مستی نبود * چون پرده بر فتادند در دل فرو کنند * طالب آملی ؎ نظر دریچهٔ فرو برده بود که زدرد دوست رسید قافلهٔ باد وتوتیا آورد * ب -

دِرْباس کقرطاس. ع. شیر درنده وسگ گزنده - ا -

دُرْباش بالضم. ف. مخفف دورباش وآن نیزهٔ کوچک دوشاخه است که پیش سواری ملوک برند تا مردم آن را دیده از راه دور شوند - غ -

درباقی شدن. ف. موقوف شدن ودرباقی کردن موقوف داشتن حیاتی گیلانی ؎ این نشاه نه باز چشم مست ساقی است * نیز بیخودی ساختهٔ زراقی است * این راز نه از حکایت اوراقی است * حرف غم عشق قصهٔ درباقی است * هم او گوید در قصیدهٔ قتل تعلق ؎ نهان ورشد شبی اندر سرائیش * بباقی کرد یکدم ماجرائیش * ب مص -

دربان ودروازه بان. ف. حاجب وبواب ملا عبد الله هاتفی ؎ پس آنگه بدر وازها تاختند * ز دروازه بانان سر انداختند * طغرا ؎ قرابه زمی برج ناری شده * ازین آب آتش حصاری شده * ب -

دربان فلک کنایه از آفتاب وماه است - سا -

دَرَبانِیَّة بفتحتین. ع. نوعی از گاو باریک سم تنک پوست که چند کوهان دارد - ا -

دربای. ف. بروزن دروای بمعنی ضروری ما یحتاج ودروای است - سا -

دربایست. ف. بروزن ومعنی دروایست باشد که احتیاج وضرور داشتن است ونوع هم است که جمیع آن انواع باشد ومعنی آن دربایستگان - سا -

دُرْبَة بضم اول وفتح ثالث. ع. عادت وخوی دلیری بر حرب وبر حرکات وکوهان گاو بد اصل ودَرِبَة کفرحة عقاب جری است ودلیر بر شکار - ا -

دَرْبَجَة بالفتح. ع. بعد سختی نرم گردیدن ومهربانی نمودن شتر ماده بر بچهٔ خود - ا -

دریچه بالفتح وبموحده وجیم فارسی. ف. درِ کوچک ملا طغرا ؎ روز وشب دریچهٔ مشرق ومغرب باز است * ورنه از تنگی این خانه نفس می گیرد * ب -

دَرْبَحَة بالفتح وحای حطی. ع. دویدن از ترس وپست وخم کردن پشت خود را ورام وخوار گردیدن - ا -

دَرْبَخَة بالفتح وخای معجمه. ع. تن دادن ورام گردیدن کبوتر برای سفاد وپست وخم کردن کسی پشت خود را وخوار گردیدن - ا -

درانجشت اندائیدن ودرانجشت برآوردن وبربستن

در لفظ دربغل بیاید -

دربدن داشتن . ف . بمعنی دربر داشتن طالب آملی ؎ بردن پوست برتن گر ز نسرین پیرهن دارم ٭ تو پنداری مگر خفتان افعی دربدن دارم ٭ ب -

دربرابر . ف . درمواجه ومقابل وروبرو . شیخ شیراز ؎ دربرابر چو گوسپند سلیم ٭ درقفا همچو گرگ مردم در ٭ فر

دربرسر بیمار نه بستن علی نقی کمره ؎ برزخم دلم پنبهٔ مرهم نه بستند ٭ رسم است که دربرسر بیمار نه بندند ٭ ب -

دربرکردن ودربرکشیدن ودربرگرفتن جامه ومانند آن شرح این مع امثال وشواهد در لفظ درپاکردن نعلین بیاید -

دربزنجیر کردن دراز نجیر کردن - میر خسرو ؎ دل برلعبت سپردم ورفتم ٭ در بزنجیر کردم ورفتم ٭ ب -

دربزین بالفتح وفتح موحده وکسر زای هوز . ف . همان دائره زین است که بالا گذشت - فر -

دربست ودربسته . ف . کنایه از تمام وکمال وبی قسمت والصرف غیری - دانش گفته ؎ می کشم از هرزه گردی پا بدامان جنون ٭ خانهٔ زنجیر اگر دربست ملک ما شود ٭ امیر خسرو ؎ چو در گیسو گره بندی لیساول ٭ که اقطاع ترا دربسته گردد ٭ وحید ؎ گرچه هرگز یک سخن بامن نمی گوید زشرم ٭ باغ حسن لب شکرش مال من دربسته است ٭ صائب ؎ عشرت ده روزهٔ گل قابل تقسیم نیست ٭ وقف بلبل می کنم دربسته باغ خویش را ٭ وله ؎ دهند اگر بتو دربسته خلد وچندان نیست ٭ که گوشهٔ بتواز عالم صفا بدهند ٭ وله ؎ شد ز دنیا چشم بستن جنت دربسته ام ٭ خط کشیدن در جهان خط امانی شد مرا ٭ سنجر کاشی ؎ باندک کوششی یوسف فروشان ٭ زلیخا مصر را دربسته میداد ٭ ب -

دربستن بند کردن در لفظ درباز کردن سندش گذشت -

دربسته خلد . ف . همان خلد دربسته که گذشت - ب -

دَرْبَصَة بفتح اول وثالث وصاد مهمله ع . خاموش ماندن از ترس - ا -

دربغل بالفتح . ف . معروف وبالفظ بودن وداشتن ونهادن وکشیدن وگرفتن مستعمل ؎ من دیوانه را سرگشته دارد این طمع صائب ٭ که گیرم چون فلاخن دربغل یکبار سنگش را ٭ طغرا در تعریف باغ گفته ؎ چو حکمت بنای برآورد شد ٭ بمقراض پرتو شبش کرد شد ٭ گرفته شب خویش را دربغل ٭ که دیگر نباشد ز روبش خلل ٭ ودر تعریف شراب گوید ؎ چو سهم طالع جامش افتد هلال ٭ کشد مهر را دربغل ماه وسال ٭ مرزا بیدل ؎ تیغ غیرت دربغل دارد هوای باغ دهر ٭ چون شفق کردی که بال افشاند اینجا بسمل است ٭ مفید بلخی ؎ از آن شگفته دماغم درین بهار مفید ٭ که همچو صبح مرا جام باده دربغل است ٭ ب -

دربغل کشیدن . ف . بمعنی دربرکردن جامه وامثال آن - صائب ؎ نکشیدیم شبی سیم بری دربرخویش ٭ دست ما همچو سبو ماند بزیر سر خویش ٭ ب -

دربگل یا بخشت وجز آن برستن وبرآوردن وزدن وگرفتن واندائیدن بند کردن دربگل وجز آن - انوری ؎ اگر قضا در هستی بگل براندابد ٭ تراچه باک نه ذات تو مستعد فناست ٭ واله هروی ؎ برسته زیاد خودپسندان ٭ دروازهٔ دل بخشت نسیان ٭ ظهوری ؎ برآورده بیگانه وآشنا ٭ در آشنائی بخشت جفا ٭ صائب ؎ نیرسا ند بوی حق خود را بمخموران خویش ٭ کو برآرد محتسب باگل در میخانه را ٭ وله ؎ چون بعیب وهنر خویش توانی پرداخت ٭ کو که از جهل در آئینه را گل زنده ٭ وله ؎ بگل یکباره نتوان زد در امیدواران را ٭ ار مار انخوانی نامهٔ ما خواندنی دارد ٭ ب

دَرْبَلَة بفتح اول وثالث ع . نواختن دهل ونوعی از رفتار - ا

دربند بروزن فرزند . ف . قلعه را گویند - زجاجی گفته ؎ بهرجای دربند ها کرده شاه ٭ برآورده برجیش تجور شید وماه ٭ ارزقی گفته ؎ بدربند سجستان اوجها کرد ٭ مثال کردهٔ حیدر بخیبر ٭ وهردو تخته که بآن در آینه می سازند وآنرا در عربی مصرعین خوانند نظامی ؎ دو دروار داین باغ آراسته ٭ که دربند از آن هردو برخاسته ٭ ودر بعض نسخ است دروبند بواو عطف وآن کنایه از نظام وآرایش بود چنانچه درین بیت ؎ در وبند اول که دربند یافت ٭ بشرط خردزان خردمند یافت ٭ وشهری که برگذرگاه دریا سازند نیز گویند وبند رمقلوب دربند است ودربند شهریست مشهور برلب دریا از بناهای انوشیروان شاه ایران که چون درآن بند سد مغل وتاتار را راه بآذربایگان وایران نبود اکنون بباب الابواب مشهور است ودر قدیم آنرا ایران دژ می نامیده اند یعنی دروازهٔ ایران که چون آنرا می بسته اند راه آمد وشد بایران از خارج بسته می شده وبعضی گفته اند ایران گوریز یعنی دروازهٔ آهنی وبترکی ترجمهٔ آن تمرقاپی است ب -

دربندان . ف . تخته کردن دکاکین واین را درعرف هند هٹ تال گویند واله هروی ؎ آمد رمضان وماتم رندان است ٭ اسباب تنعم همه در زندان است ٭ شهر رمضان گرچه مبارک شهری است ٭ اما در وی همیشه دربندان است ٭ ب -

دربند چیزی بودن درقید چیزی بودن ؎ حافظ وظیفهٔ تو دعا گفتن است وبس ٭ دربند آن مباش که نشنید یا شنید ٭ محسن تاثیر ؎ بود دربند شوخیهای شیرین تو دل بردن ٭ چو نیشکر حلاوت سرا پای تو می زیبد ٭ وله ؎ ببین لکنتش در زبان تا بدانی ٭ که دربند او هست شیرین زبانی ٭ سعید اشرف ؎ خوبی ورعنائی دبهر سبزی وشیرین لبی ٭ ای پسر چون نیشکر این کارها دربند تست ٭ حسن بیگ رفیع ؎ درگرفتار شدن حاجت زندانی نیست ٭ نیشکر گرچه بلاغ است ولی دربند است ٭ ای درقید است - ب

دربند غیر . ف . کنایه از کسی که یار خود را گذاشته با غیار پیوند د حضرت شیخ ؎ نازم برسم زیرکه دربند غیر را ٭ صد خرقه گر دریده هر یدش نمی کنند ٭ ب -

دَرَبُوب بالتحریک وضم موحده ع . بستورام دَرُّبُوت باشتثناء مثلثه - ا -

درپا کردن نعلین بپای فارسی ودربرکردن ودربرکشیدن ودربرگرفتن جامه ومانند آن نیز بمعنی پوشیدن وپوشانیدن ببرد وبمعنی مذکور مجاز است بلکه دربر افگندن ودربر انداختن جامه وزره وامثال آن - عرفی ؎ حلهٔ مطربانه چاک زنده ٭ زره زلف دربر انداز ٭ واله هروی در مدح ؎ افگنده سلاح فتح بر ور ٭ از آگهی دوام دربر ٭ مفید بلخی ؎ سلاح تازه از داغ خوبان کرده ام دربر ٭ مرا این پوشش دلچسب تا چشم زده باشد ٭ اشرف ؎ بوستان کز لاله پوشیدی قبای نکهتی ٭ داین زمان از برف دربر کرده رخت پنبه دار ٭ ملا وحشی ؎ حلهٔ نورم اگر حور باکراه دهد ٭ پیش اندازم ودیگر ندارم دربر ٭ وله ؎ اگر ز نکهت گل پیرهن کند دربر ٭ شگفت نیست که نیلوفری شود بدنش ٭ شیخ شیراز فرماید - درختان را بخلعت نوروزی قبای استبرق دربرگرفته - ملا عبد الله هاتفی ؎ کشیدند دربزتاج قبا ٭ ببالای آن تیره زرکش عبا ٭ ودربرکشیدن وگرفتن نیز

بمعنی در بغل کشیدن صائب ؎ حسن و عشق پاک را شرم و حیا در کار نیست ٭ پیش مردم شمع در بر میکشد پروانه را ٭ الاهی ؎ در باز کرد و دست ببوسید و در کشید ٭ تنگش چو خرمن گل و تنگ شکر ببر ٭ مفید بلخی ؎ گرفته ابر سیه آفتاب را در بر ٭ بیا و گردش ایام را تماشا کن ٭ میر معزی ؎ تنگم اندر بر گرفت و زلف مشکین بر فشاند ٭ مشک و عنبر بر گرفته انتظار بر من بتنگ ٭ ب ۔

در پای افگندن ۔ ف ۔ کنایه از اهمال و تعطیل کردن است ۔ ن ۔

در پای پیل انداختن ۔ ف ۔ نوعی از سیاست مخصوص پادشاهان و نیز کنایه از رنج و تشویش دادن ۔ ب ۔

در پای چراغ کمر بستن ۔ ف ۔ رسم است که قلندران ولایت مریدان را بر سر مزار پیر سلسله برده در پای چراغ مزار او کمر بسته استاده سازند و گویند کمر بسته پای چراغ است ای مستعد خدمت و مرید است سلیم ؎ از محفل حسن تو رسد فیض بخوبان ٭ خورشید کمر بسته این پای چراغ است ٭ طغرا ؎ در پای چراغ دل من پیر مغان است ٭ از بهر مریدی کمر اهل همم را ٭ رضی دانش ؎ از خاک فیض خیز چمن حاجتی بخواه ٭ فصل بهار پای چراغ است پای گل ٭ ب ۔

در پای کسی افتادن کنایه از عجز و الحاح کردن و در شعر محمد قلی سلیم که در دست و پا افتادن واقع شده گویا لفظ دست درینجا استطرادی است که بمناسبت پا آورده شده و لفظ افتادن برین معنی دلیل است و هو هذا ؎ ز شوقت گاه در دنبال دل همچون صبا افتم ٭ گهی در دست و پای گلرخان همچون حنا افتم ٭ ب ۔

در پرده ۔ ف ۔ پرده که بر در بندند و صورتی که بران پرده کشند آن را صورت در پرده گویند ۔ ب ۔

در پر سیمرغ وطن ساختن کنایه از معدوم شدن باشد چنانکه شیخ نظامی گفته ؎ داد درین دور بر انداخته است ٭ در پر سیمرغ وطن ساخته است ٭ ن ۔

در پریش بفتح دال و بای فارسی ۔ ف ۔ بمعنی گدا که بدر خانها رود و گدائی کند ۔ ن ۔

در پس بفتح اول و ثالث ۔ ف ۔ بمعنی پس و در عقب ۔ فر ۔

در پس زانو نشستن کنایه از مراقبه کردن ۔ ب ۔

در پس کار است ای مشغول بکار است شفائی ؎ گفتمش شوی از تو بیزار است ٭ گفت تا هیچ در پس کار است ٭ واله هروی ؎ اشک بر چهرهٔ ما هست بهار آتش را ٭ عشق بنشاند عجب در پس کار آتش را ٭ و در پس کار ماندن لفظ در نیز بدین معنی است چنانکه گذشت ۔ ب ۔

در پشم کشیدن کنایه از پنهان داشتن و پوشیدن ۔ ب ۔

در پناه گرفتن معروف ۔ امیر شاهی سبزواری ؎ بسایه که گریزم درین بلا که منم ٭ چو اهتمام تو نگرفت در پناه مرا ٭ ب ۔

در پوست افتادن و در پوستین افتادن و بودن ۔ کنایه از غیبت کردن و بد گفتن ظهوری ؎ چون پوست پشتان ترا سعر دگر باشد ٭ رسد شان گر فتند از خیرگی در پوست مجنون را ٭ ملا طغرا ؎ چو دانه از خویش در گفتگو است ٭ فتاد ند طفلان شهرش بپوست ٭ سلیم طهرانی ؎ بدل آزرده ام افتاده جانی در پوست ٭ تقدیر گرم تن خستهٔ ایوب نداشت ٭ وزماست ؎ همچو گرگ اخوان مرا در پوستین افتاده اند ٭ من بیوسف در ته یک پیرهن آسوده ام ٭ و در پوستین انگشتن متعدی منه ۔ صائب ؎ تا بکی در پوستین بیگناهان افگنی ٭ این سگ نفسی که از بهر شکارت داده اند ٭ ب ۔

در پوست در آمدن کنایه از واقف شدن راز کسی ۔ غ ۔

در پوست گفتن سخن را کنایه پوشیده گفتن ۔ غ ۔

در پوست نگنجیدن و در پیرهن نگنجیدن و در پیراهن نبودن ۔ تجربه شاهد است که چون کسی را شادی بافراط دست دهد بی اختیار بر خودی بالد و لباس بر اندامش تنگ می شود و هم بدین معنی است بجای گنجیدن میر خسرو ؎ شاه بدان مژدهٔ شادی فزای ٭ هیچ نگنجید ز شادی بجای ٭ کریمای لد ملا قیدی ؎ جلوهٔ سرو قبا پوشی زخویشم برده است ٭ چند روزی شد که در پیراهن خود نیستم ٭ ؎ تاثیر یک صبح در گلستان بند قبا کشادی ٭ چون غنچه بی یوسف در پیرهن نگنجد ٭ وله ؎ تا گشته عطر زلفت سرمشق نافهٔ چین ٭ در پوست تا قیامت مشک ختن نگنجد ٭ سیف اسفرنگی ؎ تا برگ گل نسرین شد روی سپیا از تو ٭ از خرمی و شادی در پوست نگنجیده ٭ ب ۔

در پوشیدن ۔ ف ۔ بند کردن در ۔ ف ۔ در لفظ در باز کردن گذشت ۔ ب ۔

در په و در پین و در پی بفتح دال مهمله و سکون رای مهمله و کسر بای فارسی و زیادة یا و نون در آخر ۔ ف ۔ بمعنی پیوند و پینه که وصلهٔ جامه را گویند چون آن را در پس دریدگی جامه نهند در پی و در پین خوانند چنانکه شارح قاموس در لغت خلط گوید و در په مخفف در پی و در پین است حکیم سوزنی گفته ؎ سیه گلیم غری ژنده جل و پشم آگنده ٭ که ژنده کیش نه در پی پذیرد و نه رفو ٭ سیف اسفرنگی گفته ؎ سلطان اولیا دیدهٔ تو در طریقت ٭ از جامهٔ خضر نه در جایهٔ تو در پی ٭ حکیم ازرقی گفته ؎ ای بهار کیا بر ژندهٔ لت ٭ شمع عرفان زبهرت افروزم ٭ گر بدوزد برق آن ژنده ٭ در پی از مهر و مه بر آن دوزم ٭ اگر چه اصل آن در پی بود بفتح بای پارسی اکنون بکسر با اکثی و موسی قافیه کنند ۔ ن ۔

در پی بفتح اول و فتح بای فارسی ۔ ف ۔ در پس و در عقب ۔ فر ۔

در پیرهن نگنجیدن و در پیراهن نبودن در پوست نگنجیدن گذشت ۔

در پیش است ۔ ف ۔ یعنی موجود و مهیاست طغرا ؎ از شکست دل خود گوشوار زده حباب ٭ کز صبا هر طرفش شیشه گری در پیش است ٭ ب ۔

در پیش پا افتاده کنایه از بسیار واضح و آشکارا ۔ ملا مفید بلخی ؎ نور خود معنی در پیش پا افتاده را ٭ از سواد سایهٔ پای چراغ این روشن است ٭ ب ۔

در پین بر وزن پروین ۔ ف ۔ در لغت در په گذشت ۔

دَرَّناج با ثای قرشت بر وزن امواج ۔ ف ۔ گیاهی است عاشق آفتاب زیرا که بهر طرف که آفتاب گردد او نیز گردد و آزاد عراق تورگو خوانند ۔

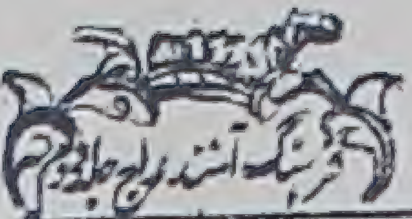
در ته پر گرفتن ۔ ف ۔ گرم کردن چه جانوران برای همین کار بیضه را در زیر پر گیرند تا از وصول هوا خلل پذیر نشود صائب ؎ از آتش گل سینهٔ من گرم نگردید ٭ ای بلبل بیدرد مرا در ته پر گیر ٭ ب ۔

در ته پوست دویدن و در رگ و پی دویدن در رگ و پی کسی سرایت کردن طالب آملی ؎ غنچه را اگر چه دود در ته پوست ٭ گر نه باد سحری شیطان است ٭ سلیم ؎ باخبر باش خبر سید ندای زاهد ٭ سید در رگ و پی دختر رز شیطان است ٭ ن ۔

در ته دندانش نهاد ندای دعای بد در حق او خواستند ۔ ب ۔

در ته دوزخ و امثال آن بمعنی ظرفیت تنها مستعمل میشود عرفی ؎ در ته دوزخ ز شوق جرعهٔ کوثر زدن ٭ بر لب کوثر ز شرم حسرت ته داشتن ٭ در ته میخانه مثله ۔ ب ۔

در ته یک پیرهن بودن کنایه از کمال قرب بودن صائب ؎ اگر خواهی بیوسف در ته یک پیرهن باشی ٭ بده تا ممکن است

از دست دامن فرصت خود را. ب.

دَرْثَع بثای مثلثه کجعفر ع. شتر کلان سال. ا.

دَرْج بالفتح ع. پیچیدن چیزی را در چیزی و نوردیدن کاغذ و طومار و شکن نامه و قصیده و نثری که شاعر یا منشی در کاغذ نوشته باخود دارد بجهت اظهار کمال و نام مقامی است بر عرش که رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم بشب معراج ازان درگذشتند و بالضم صندوقچه و طبله که زیور و جواهر دران نهند و بفتحتین جمع دَرَجه و راهها یا پایهای نردبان. غ.

دَرَجات بفتحات ع. پایهای بلند جمع دَرَجة و درجات سپهر سه صد و شصت اند. غ.

دَرْجَبة بالفتح ع. مهربانی نمودن ناقه بچه خود را. ا.

دَرَجة بالتحریک ع. نردبان و پایگاه درجات جمع و دَرّاجة کهرّة مرغی است و نردبان و بایمعنی بتشدید جیم هم آمده و دُرْجة بضم اول و فتح ثالث پایه و نردبان و خرقه یا چیزی که در کس و کون ماده شتر گذاشته چند روز چشم و بینی وی را بسته دارند پس او را ازین حال اندوهی و دردی بپیچاند. وه و در درزه عارض میگردد پس بندها را می کشایند و آن درجه را ازان محل برآورده بچه دیگر ابران بپالایند پس شتر ماده آن بچه را می بوید و بچه خود گمان می کند بروی مهربانی مینماید و نیز بمعنی پارچه که دران دوا نهاده در کس ناقه گذارند جهت بیماری که دران عارض گردیده دُرّاج کصرد جمع و میانجی که میان دو کس برای صلح باشد و دِرَجة کعنبة جمع دُرْج بضم دوکدان و طبله زنان که پیرایه و جواهر در نهند. ا.

درج چیزی دانستن دانستن آن چیز را حافظ گوید ع آن شد اکنون که ز ابنای زمان اندیشم؛ محتسب نیز درین عیش نهانی دانست. از غواص سخن.

درج فلک و درج دُرّ. کنایه از دهان معشوق است. ن.

درج دهقان کنایه از کتاب تاریخ است چه دهقان مورخ را گویند و قول دهقان را نیز میگویند یعنی سخن معتبر و غیر معتبر هم هست. ما.

دُرْجُج کبرقع ع. نوعی از علف که بگاوان دهند. ا.

درج گل گرفتن کنایه از زیر خاک کردن باشد. ما.

درج گهر گشودن کنایه از سخن خوب نقل کردن باشد. ما.

دَرْجَلة بالفتح ع. دوال پایی است که حمایل سازند و بر کمان پیچند و نیز پی پیچیدن از کمان. ا.

درجوال رفتن و شدن کنایه از فریب و دغا خوردن باشد چنانکه انوری گفته ع وین طرفه که آزموده صد بار ترا هم باز؛ بعشوه در جوال تو شدم. ن.

درجوال کردن کنایه از فریب و دغا دادن باشد. ما.

دَرَجه بفتح اول و ثانی و ثالث ع. بمعنی پایگاه و پایه از منتخب و بحر الجواهر و باصطلاح علم هیئت و نجوم سه صد و شصتم حصه از فلک باشد. بدانکه فلک را چون دوازده بخش کنند هر بخش را برج نامند و چون برج را سی حصه کنند هر حصه را درجه گویند و چون درجه را شصت پاره سازند هر پاره را دقیقه خوانند و چون دقیقه را شصت جا قسمت کنند هر قسمت را ثانیه گویند. بدانکه چنانکه فلک را سه صد و شصت درجه است همچنین بمقابله آن زمین را نیز سه صد و شصت درجه فرض کنند مگر این نیست که مسافت درجه فلک با مسافت درجه زمین برابر باشد بلکه میان مسافت درجه فلک و درجه زمین تفاوت عظیم است چنانچه مسافت درجه فلک یازده لک و هفتاد و هفت هزار و شش صد و بیست و شش کروه باشد و مسافت درجه زمین تقریباً شصت و هفت کروه یا کم می باشد. غ.

درچیزی یا بچیزی گرفتن کنایه از احاطه کردن بود صائب ع بسکه ز دیده ریختیم خون دل خراب را؛ گریه گرفت در حنا پنجه آفتاب را. ب.

دَرْداح بالفتح و حای حطی در آخر ع. راندن بضعیفین و پیر شدن. ا.

دِرْحابة بالکسر و فتح بای موحده ع. کوتاه بالا. ا.

دَرْحال. ف. فی الفور و فی الحال. فر.

درحباله کشیدن و در حباله آوردن در عقد نکاح آوردن تاثیر ع زبس که از گل سوری است رونق چمنش؛ عروس خلد کشد در حباله دامادش. منیر ع سزد که تهنیت او کنم که دختر رز را؛ بعنوی طرب آورد در حباله پیاله. ب.

درحساب بودن در مبحث از کسی در حساب بودن گذشت.

درحساب نگرفتن کنایه از هیچ و پوچ شمردن اثر ع حبذا ارکان این عالی بنا کز منزلت؛ عرش پیش کرسیش خود را نگیرد در حساب. ب.

درحقیقت. ف. فی الواقع. ف.

درحنا گرفتن و در حنا بستن معروف داراشکوه سلطانی ع دیر شد دیر چون نمی آئی؛ حکمت پای در حنا بستند. صائب ع میرسد آخر بجای گریه خونین ما؛ خون ناحق را کسی با در حنا نگرفته است. ب.

درحیض بودن کنایه از ناپاک و تارک الصلوة بودن. مص.

درخ بخای معجمه. ف. مخفف درخت باشد. فر.

درخاک کردن و در زیر خاک کردن و در خاک نشاندن خاکپوش و مدفون کردن و نیز کنایه از معدوم و لاشی انگاشتن زلالی ع به آب دیده گانش غسل دادند؛ چو طفل اشک در خاکش نشاندند. صائب ع آنکس که دشنه در گذر ما بخاک کرد؛ در ره نگذر از برق سبکسیر خار ریخت. وله ع تخم چون سخت برومند نگردد صائب؛ دانه اشک با میدچه در خاک کنی. شیخ شیراز ع درخاک بیلقان برسیدم بزاهدی؛ گفتم مرا به تربیت از جهل پاک کن؛ گفتا برو چو خاک تحمل کن ای فقیه؛ یا هرچه خوانده همه در زیر خاک کن. ب.

درخاک و خون افگندن کنایه از کشتن بخواری صائب ع درخاک و خون فگند مرا ترک زاده؛ مژگان بناز بالش دل تکیه داده. ب.

درخال بالفتح. ف. فگنده و نونهال. فر.

درخانه. ف. خانه سلاطین و امرا که در عرف هند دربار گویند. جا.

درخانه کسی چیزی بودن و نشستن و رفتن. ف. مشغول بجد آن بودن خان خالص ع زان ابروان که ما را آرامگاه جان است؛ پیوسته ترک چشمش در خانه کمان است. محسن تاثیر ع درخانه نازان بت مغرور که دیدم؛ مشکل که دهن تنگیش لب باشد. وله ع نشسته تا بخانه زور ابروان او؛ یکسر کمان غمزه خوبان کباده است. وله ع میر و دهر که نه با یاد تو در خانه فکر؛ بسخنی نیست که شعرش همه بیت الصنم است. این محاوره خصوصیت بفکر ندارد و همچنین مخصوص برفتن نیست چنانکه گمان برده اند. مص.

دُرْخَجیل بالضم کسفرجیل ع. سختی و بلا. ا.

دُرْخُبین کسفرجیل ع. سختی و بلا و مرد سست رو در تنگ کار. ا.

درخت. ف. بفتح اول و سکون خا. ف. ترجمه شجر و جوان کهن سال

برگ پیوند - برهنه خزان دیده - خزان رسیده - ثمر بازده - ثمر بار سوخته - بارور - و بارآور - برومند - خوش ثمر - آبدار - تنومند سرکش از صفات اوست - و با لفظ نشاندن مستعمل خواجه نظامی ؎ درختی نشانم زنیک دانه * چراغی برآرم ز پروانه * و درخت نیز بمعنی دار سیاست آید - ب ک ص -

درختستان - ف - از عالم گلستان - فر -

درخت سنبه بضم سین بی نقطه و سکون نون و فتح بای ابجد - ف - بمعنی همان مرغی است که در دار برد و دارکوب مرقوم شد و سنبیدن بمعنی سوراخ کردن است از فرهنگ ناصری و در برهان آنرا درختنه سنبه نیز گویند -

درخت فاضل کنایه از درختی که در بعضی راههای باشد و مسافران و مترددان بند جامه یا لته وغیره بران بسته از و مراد خواهند و از کثرت این عمل بصورت ژنده پوشی برآمده باشد و در عرف هند آنرا بر گوڈریا گویند و باعتقاد عوام آن درخت مسکن جن است غنی قبول ؎ در فقر علوم خرقه پوشی * تحصیل کن از درخت فاضل * اشرف ؎ چراغ صبحگاهی در خموشی * درختی فاضلی در ژنده پوشی * ب -

درختک - ف - مصغر درخت باشد - فر -

درختک دانا - ف - نام درختی است که هر طرف که آفتاب بگردد او نیز بگردد خاقانی گفته ؎ گر بر درش درختک دانا شدم چه بود * کاقبال بود درخت که دو اختیار کرد * اثیر الدین گفته ؎ باصطناع تو ممکن بود بباغ زمانه * که تخم بقله حمقا شود درختک دانا * و بعضی درخت وقواق را گویند که در جزیره ایست و در افسانها آورده اند و ندیده اند خوانده اند از ناصری و در غیاث نوشته که درختی است در جزیرهٔ اندلس هر که برگ آن زیر سر نهاده خواب کند آنچه فراموش شده باشد باد آید -

در خر کمال کشیدن کنایه از محنت و گرفتاری بود که نجات از آن بصعوبت باشد - ن -

درخش بضم اول و ثانی و سکون خا و شین - ف - بمعنی برق و فروغ و روشنی و تابندگی هر چیز است منوچهری گفته ؎ اگر درخش بهاری ز تیغ توجهدی * ز خاک کو هر الماس رویدی نه گیاه * فردوسی گفته ؎ دو رخشان درخشان چو شمس و قمر * دو لب شان در افشان چو شهد و شکر * حکیم اسدی گفته ؎ درخشان شد و تیغها نیم شب * چو زنگی که بگشاید از خنده لب * و دیگر نام آتشکده ایست که در شهر آرمینه مردی پارسی ساخته و در جهانگیری گوید او بانی ارمینه و آتشکده درخش در شهر شیراز بوده او را ارس ابجل اعراب لقب کرده اند و درهم بقلی باو منسوب و نام دهی است از قاین و قهستان که در انجا گلیم نیکو بافند و بفتح را و دال نیز گفته اند و درخشان و درخشنده و درخشیده و برهمین قیاس در صیغهای دیگر - ن -

درخشان بفتحتین - ف - بمعنی لرزان و تابان - غ -

درخشنده - ف - تابنده - فرن -

درخشیدن بفتحتین - ف - بمعنی تابیدن و پرتو افگندن - غ / ب / ا -

درخط شدن - ف - متغیر و آزرده شدن منیر ؎ خامه را در بنان چو میگیرم * نامه از شرم می شود درخط * ظهوری ؎ زخوبان کشتن جنون درخطم * زخط شان منه درخطر سر خطم * نظامی ؎ ز دینار و غلام و اشتر و گنج * دبیران را قلم درخط شد از رنج * جمال الدین سلمان ؎ درخط از عکس خطوطت سطح لوح لاجوردی * دگل از دور اساست بای دهم تیز تنک * ب -

درخط کسی بودن تابع و محکوم او بودن حیاتی گیلانی ؎ گردن از چنبر وجود برآر * درخط منکر و نکیر مباش * ب -

درخف بضم اول و ثالث - ف - زنبور سیاه را گویند - ن سا

درخم کسی بودن بفتح خای معجمه - ف - در دفع او بودن بقصد در فکر او بودن و خم دادن دفع و رد کردن طالب کلیم ؎ چرا در خم است پیوسته زلفت * دران کوچه ما خانه تنها نداریم * قدسی ؎ ناله ام شیم در خم گردون وار وه * آسمان هر شب ازین بیم بگرداند جا * واله هروی ؎ بی شیشه می حرف نیاید بزبانم * همچون نفس شیشه گرم در خم شیشه * ب -

دُرخِلَة بضم اول و فتح ثانی و کسر میم - ع - بشگفت آرنده و خنداننده - ا -

دُرخمیل کشرجبیل - ع - بمعنی وبلا و مرد سست رو گران - منتخب / ا

دُرخمین بضم اول - ع - بمعنی وبلا و مرد سست رو در تنگ کار - ا

درخواب رفتن و درخواب کردن معروف ملا طاهر غنی ؎ در اول کام رفت درخواب * بایم سفری که کرد این بود * ظهوری ؎ در سایه مژگان تو بیدار شود * هر فتنه که ایام کند درخوابش * ملا قاسم مشهدی ؎ حیرت حسن تو نبض برق را درخواب کرد * راه را گرداب سازی گر برون آئی شبی * ب -

درخواست بالفتح - ف - بمعنی خواستگاری و التماس - موید و جهانگیری / فر

درخواستن - ف - درخواستگاری نمودن و خواهش کردن - فیر

درخواه - ف - بازپرس و التماس و با لفظ داشتن و کردن مستعمل خواجه شیراز ؎ کسیکه جام میش در ازل نصیب افتاد * چرا بحشر کشند این گناه از و درخواه * خواجه جمال الدین سلمان ؎ آورده ام این ثنا و دارم درخواه ز حضرت دعائی * از بهار در کشف درخواه بمعنی گدا و امراز خواستن -

درخود دیدن و درخویش دیدن تاب و طاقت درخود دیدن نا ثیر ؎ اگر میدیدمی طاقت ازین بیش میدیدم * درا بیچیده میدیدم اگر درخویش میدیدم * بکویت گر نیایم دمبدم جانان مرنج از من * ترا خواهم ببینم چون کنم درخود نمی بینم * ب -

درخود فرو رفتن و درخویش فرو رفتن و فرو شدن کنایه از حیران و سراسیمه شدن واله هروی ؎ از حیرت آن چه زنخدان * درخویش فرو شدیم چون کو * ؎ از بسکه بیاد تو فرو رفته بخویشم * بر روی زمین میروم و در ته چاهم * صائب ؎ چنان بفکر تو در خویشتن فرو رفتم * که خشک شد چو سبو دست زیر سر مارا * وحید در تعریف فیل گفته ؎ در آهن چنان گم شد آن چنگجو * که در خود رود کوه آهن فرو * ب -

درخود گریختن - ف - از گرد آوری خویشتن باشد - ن -

درخود نشستن و درخود گریختن - ف - حواس جمع کردن و متوجه بحال خود شدن واله هروی ؎ بخود در نشین گر مکانت باید * بر از چار عنصر بنائی نیابی * ب -

درخور با واو معدوله - ف - بمعنی لائق و سزاوار و آنرا درخورد باضافه دال نیز گفته اند - ن -

درخورد با واو معدوله بروزن شبگرد - ف - بشله - ن سا

درخوش با واو معدوله بروزن سرکش - ف - بمعنی شوق و اشتیاق باشد - سا -

درخون افتادن و درخون کشیدن معروف و نخستین کنایه از کشته شدن نیز باشد طالب آملی ؎ کو نشاء مغز خرد را بخون کشیم * رخسار عقل را بنقاب جنون کشیم * ب -

درخون شدن کنایه از قصد کشتن بود چنانکه مختاری گفته ؎ مردمان از رشک درخون من مسکین شوند * چون بحال عشق او یاد من مسکین کنند * ن -

درخون طپیدن ما یعنی ما که درخون طپیده ایم و اضافی بیانی

همین است و بعضی اضافهٔ عام الی الخاص را و عامهٔ شرّاح کتب فارسی اضافهٔ تشبیهی را اضافهٔ بیانی گویند مثل نای گلو و طبل شکم ملا طغرا ؎ در عاشقی نداریم رنگی ز سرخروی ❊ مانند سرخروئی در به خون طپیدهٔ ما ❊ و ازین قبیل است دلوانهٔ ما قاسم مشهدی ؎ تا قافله سالار جنون فال سفر زد ❊ دیوانهٔ ما دامن صحرا بکمر زد ❊ ب

در ساخون کیسه شدن خواهان قتل و هلاک وی شدن سبق در خون شدن گذشت ـ ب ـ

در ساخویش دیدن بمعنی در خود تاب و طاقت دیدن محسن تاثیر ؎ اگر میدانستم طاقت ز بیشت بیش میدیدم ❊ ترا پیوسته میدیدم اگر در خویش میدیدم ❊ ب ـ

در ساخویش فرو رفتن در خود فرو رفتن گذشت ـ ب ـ

در خوی نشستن در عرق شرم فرو شدن درویش واله هروی ؎ ز شرم روی او گل در خوی خجلت نشست آنسان ❊ که نم یکسان گرفت از هر دو سو دیوار گلشن را ❊ ب ـ

در خیال آمدن متصور شدن خواجه نظامی ؎ نشاند نه مطرب فشاند نه بال ❊ کی آید چنین بازی در خیال ❊ ب ـ

دَرْد بالفتح. ف. مقابل درمان دماد م و بی انجام با بر جا فراخ کمین ـ لنگ از صفات و زهر از تشبیهات اوست و بدرد آمدن و آوردن هر دو مستعمل شیخ شیراز ؎ چو عضوی بدرد آورد روزگار ❊ دگر عضوها را نماند قرار ❊ ؎ لشند شیرین ظهوری ناله در کام و زبان تو ❊ بزهر درد او لوزینهٔ دل را بیارایم ❊ ب ـ

دُرْد و دُرْدَه و دُرْدی بالضم. ف. آنچه به ته نشیند از روغن و هر چیز رقیق و مایع و سائل ناب از صفات اوست و بالفظ خوردن و زدن و مکیدن مستعمل ظهوری ؎ نگه صاف می ام تشنیع نداشت ❊ هوس درد مکیدن دارد ❊ ؎ زهد باید که درد ناب خورد ❊ وز دل خویشتن کباب خورد ❊ شانی ؎ اوّل قدح از دست دلارام کشیدیم ❊ روزی که ز می روزی ما دُرد زدن شد ❊ فائده جناب خان آرزو میفرمایند که دو لفظ در فارسی یافته نشده که بدون یا فارسی است و بهیا عربی چنانچه بازی بمعنی باز که جانور شکاری است و دردی که مقابل صاف است ـ ب ـ

دَرَد بفتحتین ع. بی دندان شدن و فی الحدیث اُمِرْتُ بِالسِّوَاکِ حَتّٰی خِفْتُ لَاُدْرِدَنَّ اَرَادَ بِالْخَوْفِ الظَّنَّ ـ اَدْرَد لغت مذکر است و دَرْدَاء لغت مونث از آن ـ ا

دَرْدَاء بالفتح ع. زنیکه دندان ندارد و نیز دَرْدَاء ریگ توده بوده است مرعرب را و ماده شتر کلان سال یا آنکه دندانهایش از پیری به بن دندان نشسته باشد ـ ا ـ

دردا بروزن فردا. ف لفظی است که گاه افسوس و اسف بر زبان رانند و در لغا مرادف آنست که گفته اند ؎ افسوس که مرغ عمر را دانه نماند ❊ امید بهیچ خویش و بیگانه نماند ❊ دردا و دریغا که درین مدت عمر ❊ از هرچه شنیدیم جز افسانه نماند ❊ حافظ ؎ دل میرود ز دستم صاحبدلان خدا را ❊ دردا که راز پنهان خواهد شد آشکارا ❊ ن ـ

درداب بروزن زرداب. ف. در برهان بمعنی دستنبویه نوشته ـ ن ـ

دَرْدَاب بالفتح ع. آواز طبل ـ ا ـ

درداد بروزن سردار. ف. نام درختی است که پشه بار می آورد و آنرا دارون گویند و نام دیگرش سپیدار است و آنرا پشه دار نیز گویند و بمعنی دربان نیز می آید ـ ن ـ

دَرْد استخوان شکن بالفتح کنایه از درد شدید سمندش در درد گران بیابید ـ ب ـ

دُرْد آشام و دُرْد خور و دُرْد کش و دُرْدی کش و دُرْدی نوش و دُرْدی نوشت بمعنی مولوی معنوی ؎ گاهی امیر صومعه گاهی اسیر بتکده ❊ گه رند دُردی نوشتم گه شیخ و گاهی صوفیم ❊ اسیر لاهجی ؎ جمله وحش و طیر مست جام عشق ❊ جان هر یک گشته دُرد آشام عشق ❊ اهل معنی مست جام وحدت اند ❊ اهل صورت دُرد نوش کثرت اند ❊ طالب آملی ؎ دردی کشان عشق چو سازند بزم خویش ❊ الماس در پیالهٔ زهر فرو کنند ❊ حافظ ؎ غرسم آن قوم که بر دُرد کشان میخندند ❊ در سر کار خرابات کنند ایمان را ❊ ملا غفور لاهیجانی ؎ فلک امشب بکام رند دُرد آشام می گردد ❊ عسس رو خواب راحت کن که امشب جام می گردد ❊ ب ـ

دَرْد آشنا درد پرور و دردمند و دردناک و درد آلود و دردخای و دردخورد بالفتح قریب بمعنی هم صائب ؎ سخت می ترسم چو برگ لاله گردد داغدار ❊ گوش گل از نالهٔ درد آشنائی بلبلان ❊ دانش ؎ هوای سایهٔ گل درد پرور رانمی سازد ❊ نسیمی آورد در جوش دلهای مشوش را ❊ بابا فغانی ؎ سحر ز مسکدهٔ گریان و دردناک شدم ❊ که زد بجز منم آتش چنانکه پاک شدم ❊ باقر کاشی ؎ تا باد عشق پاک من چه کند ❊ نالهٔ دردناک من چه کند ❊ ظهوری ؎ سیر چشیم مبالغه خوان دوا ❊ سینه را ناله دردخائی هست ❊ وحید در تعریف حکاک ؎ بود چون نگین این دل دردخور ❊ که پیمانه اش باشد از خویش پر ❊ اسیری لاهجی ؎ ای وصالت آرزوی جان غم فرسود من ❊ در فراقت شد بگردون آه درد آلود من ❊ ب ـ

درد افتادن بر چیزی معروف مولوی معنوی در دفتر دوم در داستان گفتن مادر یحیی با مریم که در شکم تو طفل است گوید ؎ اینچنین مر آنچنان را سجده کرد ❊ کز سجودش در تنم افتاد درد ❊ ب

دَرْدَاق بالفتح ع. دو کانچه در زمین کوفته و هموار کرده ـ ا

دُرْدَاقِس بالضم و کسر قاف و سکون سین مهمله ع. استخوانی است میان سر و گردن لغت رومی است ـ ا ـ

دُرْدَاقِص بالضم و کسر قاف و سکون صاد مهمله ع. کنارهٔ زیرین از گردن دُرْدَاقصات جمع یا استخوانی است کوچک در مغز سر ـ ا

درد آلود در درد آشنا گذشت ـ فر ـ

دُرْدَام بالضم. ف. گوشه نشین و زاهد ـ فر ـ

دَرد انگیز. ف. معروف ـ فر ـ

دُرْدَانَه بالضم. ف. دُر یکتا ـ فر ـ

دَرْدَب بفتح اوّل و ثالث ع. زنیکه بشب آمد و رفت نماید ـ ا

دَرْدَبَة بالفتح ع. نوعی از دویدن مانند دویدن ترسان که می دود و از ترس چیزی پس و پیش می نگرد و نیز خواری و فروتنی نمودن و فی المثل دَرْدَبَ لَمَّا عَضَّهُ الثِّقَافُ یعنی هرگاه در سختی گرفتار شد فروتنی آغاز کرد ـ ا ـ

درد بر عضو ضعیف میریزد قریب بقول اطبا است که ماده بر عضو ضعیف میریزد صائب ؎ همیشه درد بر عضو ضعیف از عضوها ریزد ❊ که برق بی مروت در نیستان بیشتر افتد ❊ ب ـ

درد بند پای. ف بعربی نقرس گویند ـ غ

دَرْدَبِی بالفتح. ع. طبلک نوازنده ـ ا ـ

درد بیس بفتح هر دو دال مهمله و سکون رای مهمله و کسر بای موحده و یای تحتانی معروف و سین مهمله بروزن خندریس. ف بمعنی زن پیر و بمعنی سختی و بلا و مهره افسون است برای دوستی ـ اغ ـ

دَرْدَجَة بالفتح. ع. مهر آوردن شتر ماده بچه خود را و با هم یکی شدن

وبشتی کردن دو کس در دوستی - ا -

درد چیدن . ف . کنایه از تیمار و بیمار داری و درد دیگری بر خود گرفتن صائب ؎ هر کرا باشد دلی می چیند از چشم تو درد × هر کرا نازی بود بیمار دار چشم تست × طالب آملی در بیمار ممدوح گفته ؎ زردی از چهرهٔ او نیر اعظم برداشت × چید درد از بدنش نرگس بیماریستان × وحید گفته ؎ هیچ بیماری که چیند درد بیماری وحید × از خیال چشم بیمارش دل من خسته بود × و برین قیاس دَرْدچین بمعنی مونس و غمخوار ما خوذ ازین است نظامی ؎ بدین آسمانی زمین توام × ز چشم ولی درد چین توام × ب -

درد چین بالفتح . ف مونس و غمخوار سند آن بالا گذشت - ب -

دِرْدِخ بکسر تین بینهما ساکن ع . حریص بخیری و گنده پیر و بیرفانی دَرَادِخ جمع و اشتری که دندانهایش از پیری رفته و بمغز چسپیده باشد - ا -

دِرْدِحَه بکسر اول و ثالث ع . زنیکه طول و عرض او برابر باشد - ا -

درد حمل . ف . درد زه تاثیر ؎ بکار خویش طبیب از بس آست حیران است × مسیح چاره گر درد حمل مریم نیست × ب -

دَرْدَق بفتح اول و ثالث ع . کودک و شتر ریزه و جز آن و بیانه است می را دَرَادِق جمع - ا -

دُرْدخوار بضم اول و واو معدوله بر وزن برد بار . ف مردم فقیر و دون و فرومایه باشد و کنایه از زمین هم هست - بر -

درد دادن بالفتح معروف میر معزی ؎ جون مرا دردی دهد هجر عنبر بار یار × لعل شکر بار او آن درد را درمان کند × ب -

درد دل . ف . بالفظ زدن و کردن کنایه از زاری نمودن و درد دل گفتن بدین معنی نهادر و دل نیز آمده و از اهل زبان بتحقیق پیوسته که درد دل کردن بمعنی دل خالی کردن و حاصل این نیز همان است وحید گفته ؎ سخن نگفتن ما با تو گرم درد دل است × که گفته اند حدیث نگفته سیدانی × اسیر ؎ سینه صافم باده با گبر و مسلمان میزنم × درد دل با ذرهٔ خورشید تابان میزنم × مخلص کاشی ؎ نیستی بیمار خود ای ناله بالا پا گذار × درد دل بیجا چرا پیش مسیحا میکنی × مولوی جامی ؎ بدینسان هر دل لبیار می کرد × بوسف شوق خود اظهار می کرد × ب -

درد دل کردن . ف . اظهار درد دل کردن سند این بالا گذشت -

دُرْد دل گیردم را در مورد قسم گویند یعنی اگر چنین باشد درد دل بگیرد مرا ای دلم درد کند مخلص کاشی ؎ زاهد این تقوی و پرهیز تو بی تزویر نیست × درد دل گیرد مرا گر درد دین گیرد ترا × ب -

دُرْدُر بضم اول و ثالث ع . نشستنگاه دندان طفل پیش از برآمدن یا عام است دَرَادِر جمع - ا -

دَرْدَرَة بفتح اول و ثالث ع . خائیدن غوره خرما را - ا -

درد رفتن و درد پیچیدن در عضوی و درد نهادن به پهلوی چیزی و درد تراویدن از عضوی هر کدام معروف قاسم مشهدی ؎ زاحتیاجم تراویده چنان درد × که چون رنگ از رخم گشته عیان درد × طالب آملی ؎ از جور حبس ای مه کنعان مثال زار × این درد هم به پهلوی اندوه چاه نه × پس انجه از بعضی محققین برین بیت شیخ العارفین ایراد کرده اند که درد نهادن مسموع نیست از عدم اعتنا توان گفت و هو هذا ؎ درد را یاران بنشست بر دل ما می نهند × آه اگر زین طفلگان چشم دو امید ستم ظهوری ؎ نگرد دو و النقد گنجینه ات × که درد دی نه پیچیده در سفینه ات × صائب ؎ پیش ازین بحر بدل عقده گرداب نداشت × درد از گریه من در دل عمان پیچید × باقر کاشی ؎ بخشم گره گشا شد و گویا که از دلم × درد هزار ساله بیک ناله میرود × ب -

دُرِّ دَر گوش . ف . صفت غلام وغیره واقع شود مفید بلخی ؎ صدف و دهان تراینده ایست دُرِّ در گوش × غلام سبزه خط سیه بهار بود × ب -

در دروازه و در دهلیز و در رسیدن این طریق نوعی از اغلاق استعاره است و شاید که در امثال این کلمات لفظ در بمعنی سرحد بود و این مجاز است و همچنین دروازه در و در وازهٔ اقلیم عرفی ؎ بر سر عمان در موج حلاوت زدن × بر در میدان دل فوج ستم داشتن × وله ؎ مگر ثنای تو از طبع میکند شبگیر × که گوش بر در دروازهٔ دهان آمد × باقر کاشی ؎ نگسلد قافلهٔ فیض زهم تا دم حشر × از در خانهٔ دل تا در دروازهٔ صبح × اثیر الدین اخسیکتی ؎ دل زبرم رخت سفر باز کرد × جان ز پیش تا در دروازه شد × زلالی ؎ بیا پی بر در دروازه آمد × درون آن سواد تازه آمد × میر خسرو ؎ بر در دهلیز شه تاج بخش × جامی او بدید در آمد رخش × منکه زدر دروازهٔ اقلیم سخن لشکری

آراسته ام تا یسند × ب -

دَرَادَرُون بالفتح . ف بمعنی اندرون - فر -

دَرْدَرِي بالفتح ع . دراز خایه - ا -

دَرْدَزَدَه بفتح حرف چهارم که زای هوز است . ف . بمعنی آفت رسیده و دردناک - فر -

درد زه بکسر زای هوز . ف بمعنی درد حمل باشد - فر -

در دست . ف . موجود و مهیا - فر -

در دست و پا افگندن پامال و ذلیل کردن - ب -

در دست و پای کسی افتادن و پیچیدن سماجت و ابرام کردن رفیع واعظ ؎ ما در تلاش خلعت عریانی خودیم × ای فکر جامه این همه در دست و پا مپیچ × ب -

درد سر . ف . ترجمهٔ صداع و نیز کنایه از رنج و محنت و بالفظ آوردن و بردن و بیرون بردن و دادن و کردن و گرفتن و کشیدن مستعمل ؎ صائب جگرش چون جگر صبح شود چاک × یکروز اگر چرخ کشد درد سر ما × وله ؎ نمی بریم بمیخانه درد سر صائب × شراب لعلی با چهرهای گلرنگ است × شوکت ؎ گلاب می کشم از بوی گل که باره از من دماغ تازهٔ او درد سر کشید × کلیم ؎ صندل بکام مال ز خونناب دل کلیم × کز حرف اشتیاق منش درد سر گرفت مخلص کاشی ؎ دیدم بسی خلاف توقع ز دوستان × از صندل ار سخن گذرد درد سر کشم × خواجه جمال الدین سلمان ؎ نه عادت است بخورشید درد سر بردن × که رحمتی کن و بر خاک عین لطف گمار × صائب ؎ گر بیاورد دم بحضرت درد سر معذور دار × منکه دردپای دارم درد سر چون آورم × ب -

درد سنگین و درد گران و درد استخوان شکن . ف . کنایه از درد شدید کلیم ؎ آن درد که استخوان شکن نیست × معمار کهن بنای تن نیست × صائب ؎ فلک پرواز سازد آه را درد گران ما × بر سیمرغ بخشد شیر راز و رکمان ما × ب -

درد شب و دردِ شب و درد سال و درد ماه بالضم . ف . کنایه از آخر سال و ماه و شب از اینجاست که آخرین چهارشنبه صفر را دُرد ماه صفر گویند رسم است که در چهار شنبهٔ آخرین بر پشت بام برآمده رو بکوچه او امی ایستند و آتشی بدست میگیرند و سبوهای کهنه را می شکنند و می گویند صفر از خانه نابدر - اشرف ؎ شده هنگام ماه درد صفر × بادهٔ صاف ریز در ساغر × وله ؎ کنون که

بادهٔ صاف طرب بجام من است * چو دُرد ماه صفر محتسب شکن است * سلیم ؎ به پیری عشق کیفیت پذیرد * که صاف این باده را دُرد سال است * علامی فهامی در اکبر نامه نوشته چون وقت بدُردی شب کشید و کیفیت شراب زور آورد در فرو رفتگی خواب با او هم آغوش شد - ب -

دردشت باوّل مفتوح . ف . نام محله ایست از محلات اصفهان جمال الدین عبدالرزاق گفته ؎ دی بگذشتم چو بهشتان بر دردشت * از بوی گلاب و گل دماغم تر گشت * گفتم که چه حالت است گفتند این دم * آن گلرخ سروقامت اینجا بگذشت * ن -

درد شریك بلا اضافه . ف . غمخوار و مونس * فر -

دَرْدَق بفتح اوّل و ثالث . ع . کودک و شتر ریزه و جز آن و پیمانه ایست می را دَرادِق جمع - ا -

دُردکش . ف . بالضم در لفظ دُرد آشام گذشت - فر -

درد گیر بالفتح . ف . دردناک و دردمند - فر -

درد دل کردن . ف . زاری کردن - غ -

دِرْدِم بکسر اوّل و ثالث . ع . زنیکه بشب آمد و رفت نماید و شتر ماده کلان سال - ا -

در دماغ داشتن در صحبت دماغ بیاید - ب -

دردمن با میم مفتوح . ف . مخفف دردمند است یعنی صاحب درد و کنایه از مردم باذوق و عشقباز و خاکسار حافظ گفته ع دردمندیم و بامید دوا آمده ایم * ن -

دردمند . ف . یعنی صاحب درد سند بالا گذشت بمعنی غمخوار و مونس - فر -

دردمه بروزن سردمه . ف . در برهان قاطع بمعنی کواکب سبعه سیاره آورده - ن -

دردناك . ف . دردمند یعنی صاحب درد بابا فغانی ؎ سحر ز میکده گریان و دردناک شدم * که زد بخرمن آتش چنانکه پاک شدم * ب فر -

در دنبال کسے افتادن در مقام عداوت و بدخواهی او بودن طالب آملی ؎ مرا خلاف و نزاعی بکس نه چیرانم . که مردم بجه افتاده اند در دنبال * ب -

درد نکردن . ف . رحم نکردن سید عبدالله حالی تخلص ؎ گفتمش درد دل خویش دلش درد نکرد * اینهمه مهر و محبت اثری کرد نکرد * خواجه آصفی ؎ دردی که دل ز دست تو میکرد میکند * بر دل چگونه دست نهم درد میکند * ب -

دُرْدُور بضم اوّل و ثالث . ع . گرداب که غرق کند و تنگنایی است بکنار دریای عمّان - ا -

درده بروزن مرده . ف . بمعنی درد شراب و آب و روغن وغیره آنکه در ته ظرف نشیند مولوی گفته ع . تو صافی و من دُرده ام بی صاف دردی خوار شد * و آنرا دردی نیز گویند - ن -

دَرْدِه کراخوش است رئیس و برادرش چون چراغ کسے روشن شود این مثل گویند یعنی امروز فلک بکام او و برادران اوست اشرف ؎ روز جزا بکام نبی و ولی بود * درده کراخوش است رئیس و برادرش * ب -

در دهن افتادن و در افواه افتادن و در زبان افتادن و بودن کنایه از رسوا شدن و آواره گشتن بزبونی و عیب در زبان انگندن و انداختن و در زبان گرفتن و در زبان داشتن متعدی آن ظهوری ؎ بر سر کوچه ها ستانش دارند * نگرفته کناری بمیانش دارند * افسوس که گوشوارهٔ پندم را * از گوش کشیده در زبانش دارند * دانش ؎ رنجبت قسمت نامیت شهرت ای دانش * فگنده همچو سخن عشق در زبان ما را * مولانا لسانی ؎ در زبان عالمی افتادی آخر ماه من * گوشه بنشین که دیگر مجلس آرائی نداشت * خواجه جمال الدین سلمان ؎ پیش از آن کز لب و دندان تو کامی یابم * چون زبان در دهن خلق خدا افتادم * وله ؎ در زمان دولت او کرد آتش سهر کشتی * لاجرم در انجمن شمعش گرفت اندر زبان * اشرف ؎ در دهان خلق افتادم ز تعریف لبش * می شود نقل مجالس چون شود شیرین سخن * راه همصحبتی خلق پُر از چاه بود باخبر باش مبادا بدهنها افتی * آصفی ؎ در حسن باد گل سخنے زیر زبان داشت * انداخت ولی زود نشیمش بزبانها * زکی همدانی ؎ دگر آزادگی با کائناتم سر گران دارد * چو نم از شکایت عالمی را بر زبان دارد * صائب ؎ محو دلجوی پروانه بود روی دلش * شمع دارد بزبان گرچه همه محفل را * وحشی ؎ بلبل گله میکرد ز گل دوش بصد رنگ * گل بود که هر دم بزبان دگرش داشت * ؎ شاهی ز غمش دهان چه بندی * افتاد چو در زبان مردم * شفیع اثر ؎ در زبان جائی افتاده است چون سخن هر که آدمی زاد است * ب -

دُردے بالضم . ف . بمعنی دُرد که در چیز رقیق ته نشین شود و مجازاً بمعنی شراب تیره و باید دانست که دُردی لفظ عربی است و دُرد بدون یای تحتانی فارسی - غ -

دردے شب بالضم . ف . در لفظ درد شب گذشت - غ ا

دُرَر بضم اوّل و فتح دوم . ع . جمع دُرّه که بمعنی مروارید بزرگ است دَرَر بفتحتین بیانه راه و پیشگاه خانه و جای وزیدن باد -

در راه بودن چلینے نصیب و روزی بودن - ظهوری ؎ بشهر خود کسی را رفتنی در راه اگر باشد * بر و شام غریبان زاو همه صبح وطن باشد * سلیم ؎ بود در راه ترا قطع بیابانی چند * ورنه در خانهٔ خود کعبه به پهلوی تو بود * حاذق گیلانی ؎ من بطالع نموده ام نظری * هست در راه گوئیا سفری * و ایضاً بمعنی حاضر و موجود وحشی ؎ حق بارهای سابق گر نه نسبتی را نطق * در جواب آنچه گفتی نکته در راه بود * ب -

در رشته کشیدن و بر لیسمان و در لیسمان کشیدن و بر رشته کشیدن بمعنی معروف . میر معزی ؎ در صف کردم آنرا و انگه بشکر جودش * بر داشتم قلم را کردم برشته گوهر * حسین ثنائی ؎ ملائک از پی زیب جمال حور العین * کشیده گوهر اشکت بریسمان صلاح * تسلی شیرازی ؎ دلهای بجون غرقه در آورده بزلف * چون غنچه که در بهار در رشته کشند * ملا قاسم مشهدی ؎ سر در محیط عشق فرو برده اند خلق * تا گوهر برشته جانی کشیده اند * ب -

در رکاب بودن و دویدن و رفتن و انداختن و در جلو رفتن و در عنان بودن و رفتن و در قدم گرفتن و در قدم داشتن در سواری همراه کسے پیاده رفتن و پیاده گرفتن کسی را سلیم ؎ چون سلیم آخر سوار توسن گردون شدیم * اختر از او چون مه نو در رکاب انداختیم * زلالی * بهر سو شور بی آرام میرفت * قیامت در رکاب جام میرفت * مرزا بیدل ؎ بخیال چشم که میزند قدح جنون دل تنگ ما * که هزار میکده میدود برکاب گردش رنگ ما * خان آرزو ؎ چشم تا کار میکند دریست * سیلها در رکاب دیدهٔ ماست * عرفی ؎ در پی هوس که رود در عنان او نفسی * شبانه روز زند شاطر سپهر تسلنگ * ب -

در رك وپے دویدن مرادف در ته پوست دویدن و آن

گذشت سندش هم در انجا مرقوم شد -

در روش چیزے یعنی در طور و طریقهٔ چیزی حسین ثنائی ؎ در روش حسن و ناز هست بسی خوشنما • غمزه بطرز ستم عشوه برنگ جفا • و مثل و ماننده چیزی - حکیم ازرقی گفته ؎ سنان خصم ترا گر ستاره وصف کنم • ستاره در روش آسمان برآرد رنگ • ب

در روے کسے چیزے گردن یعنی یاد کسی در مواجهه وی - خواجه جمال الدین سلمان ؎ سست عهدی سنگدل یاری و بهر دلت • کس نمی گوید حدیث سخت در روی شما • ب -

در روے کسے گفتن و خندیدن یعنی رو بروی کسی گفتن و خندیدن خواجه شیراز ؎ جو در رویت بخندد گل مشو در دامش ای بلبل • که بر گل اعتمادی نیست گر حسن جهان دارد • ب -

دُر ریختن باول مضموم کنایه از دو چیز است اوّل کنایه از سخنان خوب و پاکیزه گفتن بود دوم کنایه از گریه کردن و اشک ریختن بود • ب

درز بر وزن ارز • ف شکاف جامه و سنگ را گویند و درزن سوزن را گویند و درزی خیاط را گویند درزنان آن رشته که در درزن کشند حکیم سنائی گفته ؎ کر کیر خیره لرز بود • کیسه گس درانده درز بود • هدایت ؎ حسام و تیر ملک از سرو تن اعدا • بجز دریدن و جز دوختن ندارد فن • همی بدو زد و تیغش چو دیبا را درزی • همی بدوزد و تیرش چو جامه را درزن • و همچنین ؎ بجیه درزی بر تن جسمی و حیف • که بدانی برند خود را ارزه • تنگ درزی لیک من خواهم • درزی درزنم تو را در درز • ن -

دَرْز بالفتح ع - ناز و نعمت و دنیا و لذّت آن و درز الثوب شکاف جامه که دوخته باشند معرب است دُرُوز جمع - ا -

درزاده بفتح اوّل و دال ابجد • ف تخته باشد که آسیابانان پیش آب گذارد که آب براه دیگر رود - ن -

در زبان افگندن و انداختن و در زبان گرفتن و در زبان داشتن کنایه از رسوا کردن و آوازه کردن ببدی و عیب اسناد و شواهد آن در دهن افتادن گذشت - ب -

دَرْزَکَه بفتح اوّل و ثالث ع • فرومایگان • و مردم درزی و دوزنده و جولاهه - ا -

در زدن و کوفتن مرادف حلقه بدر زدن مخفی نماند که در زدن برای دو چیز می باشد یکی آنکه آنکس در را واکند تا این کس درون خانه درآید دوم آنکه صاحب خانه بیرون آید • و با اینکس برخورد

درویش واله هروی ؎ در گردون بخواهشهای ناممکن مزن چندین • مخواه از وی سر زلف ایاز و بخت محمودی • ابوطالب کلیم ؎ همیشه پیشهٔ من عجز و کار اوست استغنا • ز گلچین در زدن می آید و از باغبان بستن • نور الدین ظهوری ؎ در کاخ بداعتقادی مکوب • خس شبه از کوی نیت بروب • استاد فرخی گفته ؎ در من چه کوبی ره من چه گیری • چه آرام گیرد دلت با چنانی • نظامی در مدح سکندر ؎ بپیغمبری گویم آنکه درش که خوانده خدا ایز پیغمبرش • حکیم عطائی ؎ سر نمی پیچم ز خدمت گرچه قابل نیستم • حلقهٔ ماه است در گوشم در شب منیر نیم • ف ص -

درز کردن • ف شگفته شدن - زلالی ؎ ره از شتغال پنهان از می کرده زمین تا گاو ماهی درز میکرد • در اینجا لفظ شتغال بمعنے آبله استعمال فرموده و هر دو مترادف هم اند و بمجاز کنایه از فاش کردن و آشکارا شدن باشد - تأثیر ؎ انچه پنهان کرد با دل گوهر دندان او • درز خواهد کرد آخر از لب خندان او • قدسی ؎ زچاک پیرهن صبح درز کرد آخر • که شب چه داشته در زیر طیلسان جفا • ب •

درزگیری • ف • مربوط کردن و کمال وصل کردن دو چیز را باهم - غ -

درزمان بفتح اوّل و ثانی بر وزن ترکمان • ف • رشته ریسمان تافته را گویند که در سوزن کشند از برهان و در لغات و فرهنگهای دیگر درزنان بنون دیده شد -

درزن بر وزن ارزن • ف بمعنی همان سوزن باشد در اصل درز زن بود بمعنی درز بند بدو زای معجمه یک زای معجمه حذف کردند درزن بمعنی بستن بسیار آمده است یا آنکه نون برای نسبت است یعنی منسوب بدرز - خاقانی گفته ؎ چون موی خوک درزن ترسا بود چرا • تار ردای روح بدرزن درآورم • غ ن -

درزنان • ف • ریسمانی که در سوزن کشند و در کشف درزنان نیز بمعنی لومید و زن ترسایان آمده -

درزند بر وزن فرزند • ف • جای بسیار خون ریزش را گویند اعم از جنگ گاه و مسلخ - سا -

درزه بر وزن هرزه • ف • بمعنی تودهٔ خاک و خاشاک و ریگ انوری در صفت سفر گفته ؎ بکوهسار و بیابان اندر آوردیم • جمازگان بیابان نورد که کوهان • چو پشته

پشته درون درزهای خار و خسک • چه پاره پاره درآن خامهای ریگ روان • ن ا -

درزی بیای نسبت • ف • خیاط مرکب از درز معروف یا مخفف درزنان بمعنی رشتهٔ سوزن - خاقانی ؎ خرتیغ کفر سوزش کاذر که دید آتش • جز تیر دیده دوزش درزی که دید صرصر • ب •

در زیر بار کشیدن بار کردن چیزی برابر چیزی - زلالی ؎ شتر در زیر بارت کشیدند • ز سنگینی پس زانو طپیدند • صائب ؎ نیست آسان پنجه با عشق قوی بازو زدن • قطره در زیر بار بحر می باید کشید • ب -

در زیر خاک کردن مدفون و خاک پوش کردن و نیز کنایه از معدوم و لاشی انگاشتن - شیخ شیراز ؎ در خاک بیلقان برسیدم بعابدی • گفتم مرا بتربیت از جهل پاک کن • گفتا برو چو خاک تحمل کن ای فقیه • یا هر چه خوانده همه در زیر خاک کن • ب

در زیر زمین کشیدن و بزیر زمین درآوردن و در زمین کشیدن متعارف است خواجه نظامی ؎ که رومی چو از زنگیان کین کشید • سکندر رکابش در زمین کشید • هاتفی ؎ وزان پس جنیبت کشان کز زمین • نگاور کشیدند در زیر زین • ب

در زیر و بزیر سر و زیر سر داشتن چیزے منظور داشتن چیزی و در خیال آن بودن صائب ؎ کاکل چه گنه دارد دستش ز قفا واکن • هر فتنه که می بینم در زیر سر زلف است • سالک یزدی ؎ روشن بود که شمع چه دارد بزیر سر • پروانه را که رخصت پرواز میدهد • از مصطلحات الشعرا و در زیر ساق است بمعنی در قبض و تصرف اوست - از بهار عجم -

در زیر لب کنایه از آهسته - ثنائی تکلو ؎ هر یوسفی که ساکن زندان غم شود • در زیر لب حواله بچاه ذقن کند • خواجه جمال الدین سلمان ؎ زیر لب میدهم وعده که کامت بدهم • غالب آنست که ما را بزبان میدارد • ب -

در زیر مقراض کردن تراشیدن و جز آن - میر خسرو ؎ خط تو نو میدهد • در زیر مقراضش مکن • سبزه خرد است و هنوزش نیست هنگام درو • ب -

دَرْس بالفتح ع • راه پنهانی و گرگین شدن شتر و سبق گفتن و درس کتاب کردن و جماع کردن با زن و کوفتن خرمن گندم را

وسخت گرگین وقطران مالیده شدن بعیر وخواندن کتاب بامعنی بفارسی بالفظ گفتن و دادن وگرفتن وکردن وخواندن مستعمل خواجه شیراز ؎ بلبل بشاخ سرو بگلبانگ پهلوی × میخواند دوش درس مقامات معنوی × طالب معنوی ؎ گلی که درس تبسم زغنچه نوگرفت × چه خندهای تمکریز بر صبا که نکرد × زلالی ؎ از دو چون خواند بلبل درس فریاد × دلش را بر دغنچه کرد و پس داد × خاقانی ؎ در پیش روان شرع کن درس × از پیش بنهاد گمرهان ترس × مرزا صائب ؎ بمن درس مقامات محبت میدهد بلبل × سیه مستی ببین کردست مطرب سازمیگیرد × طالب کلیم ؎ شب هم از کسب کمال آسوده در بستر نیم × میدهد درس خموشی صورت دیبا مرا × عرفی ؎ محبت درس معنی گوید افلاطون ومطلب کو × که صغری خند ده کبری فرو گرید به برهانش × ظهوری ؎ بلیمی که گفته است درس هنر × بامنی که خورده است خون خطر × و نیز درس حائض شدن وکهنه شدن جامه وکهنه کردن جامه. وبالکسر دم شتر وجامه کهنه أدْرَاس بالفتح ودِرْسان بالکسر جمع - ام ب

درسار بروزن اغیار. ف. بمعنی دیواری که پیش در خانه بکشند که درون خانه پیدا نباشد وپرده را نیز گویند که پیش درخانه برای این بیاویزند وبمعنی درگاه نیز آمده واین مرکب است از در وساره یعنی پرده وحاصل معنی در پرده باشد یعنی پرده در سوزنی گفته. ع. بخت و دولت چه بدرسار سرای تو رسند × هم او گفته. ع. طاق درسار سرای تست محراب ملوک × و سار وساره را بمعنی مکان در گرفته اند زیرا که سار بمعنی جای آمده وزمینی که نمک دارد نمکسار گویند و در هر حال بمعنی کریاس وسرای درست می آید - ن -

درساعت. ف. بمعنی فی الفور - غ -

دِرْسان بالکسر ع. جمع دِرْس بالکسر جامهٔ کهنه - ا -

دُرْسَه بضم اول وفتح ثالث ع. ریاضت - ا -

درست بضم اول وثانی وسکون ثالث وفوقانی. ف. بمعنی صحیح وسالم مقابل شکسته. ظهیر گفته ؎ درست رفت زخاطر شکستگی منش × چو بردمید بنفشه زبرگ یاسمنش × دیگر بمعنی زرمسکوک است که اکنون باشرفی شهرت کرده بوزنی مخصوص بوده که اگر نقصان نداشته آنرا درست می گفتند کمال اسمعیل گفته ؎ چون صبح باز کرد دهان را بمدح تو × جز خشن درست مغربی اندر دهان نهاد × جمال الدین پدر او گفته ؎ مگر که با دخزانی بباغ صراف است × که آفتابش کوره است آبدان سندان × که چون درست مطلس شد است برگ درخت × که چون سبیکه نقره است روی آب روان × شیخ نظامی در باب پرویز که نعل اسپانش از زر بود و میخ آن از چوب تا النعل بیفتد و فقرا برگیرند گفته ؎ هزار آن نعل زرین بود و لبسته × همه میخ درستکها شکسته × معلوم شد که بر نعل نیز اطلاق درست درست است وبمعنی مرد تندرست صحیح المزاج نیز آمده ع. نه شاد و نه درّم و نه درست و نه بیمار × از فرهنگ انجمن آرای ناصری. ودر بهار عجم نوشته درست بضمتین بمعنی راست ومقابل شکسته ومقابل غلط اول بالفظ کردن وشدن مستعمل چون درست کردن نقش ومحضر ونسبت ومانند آن در مسکوک واین محل تامل است وغیر مسکوک اعم از آن که طلا باشد یا نقره نوعی از زر که باشرفی شهرت دارد وبمعنی صحت وتندرستی نیز آورده اند و بهر تقدیر قافیه آن بالفظ جست بفتح جیم وامثال آن از عیوب غیر ملقبه است چنانچه درین بیت فردوسی ؎ بهر شاه بر باره کردم درست × چو از کام شه کس نیاز است جست × نظامی ؎ تمنای شه آنگه آید درست × که بر روی دریا توان پل ببست ×

درستان بروزن نمکدان. ف. شاگردانه باشد وآن درمی چند است که بعد از اجرت استاد بشاگرد دهند - سا -

درست بر آمدن سبو از آب صائب ؎ خواهی درست از آب بر آید سبوی تو × خاموش چون پیالهٔ بزم شراب باش × ب -

درستن بفتح فوقانی وسکون نون. ف. صحیح وتندرست. فر -

درست حساب ودرست سودا ودرست پیمان هر کدام معروف ظهوری ؎ خوشا معامله خوبان درست سودا نیند × بجز آن دل که خرد شکسته × وله ؎ من وشوخ درست پیمانی × که خم زلفش از شکن برگشت × صائب ؎ از دانش انچه داد کم از رزق میدهد × چون آسمان درست حسابی ندید کس × ب -

درست خوان. ف. صحیح خوان - فر -

درست دینار. ف. دینار درست وسکّهٔ درست - فر -

درست کردار. ف. راست کردار - فر -

درست گو بضم کاف فارسی. ف. راست گو وصادق القول - فر -

درسته بفتح اول وثانی بروزن بسته. ف بمعنی عفو ورحمت آمده شیخ رضی الدین علی لالا گفته ؎ هر آنکو کند جرم مردم درسته × کند فضل حق از دمندانش رسته × وبضم اول وکسر را کاه خرد که از گندم وجو شکسته میماند در رشیدی آمده - ن -

درستی بضم اول وفتح ثالث بروزن الفتی. ف. نام دختر انوشیروان است که در حبالهٔ بهرام بود وبکسر ثالث بروزن مفلسی هم آمده است وباین معنی باشین قرشت نیز گفته اند وبضم اول وثانی وسکون سین وکسر فوقانی بمعنی راستی وتصحیح - رفره -

درس خانه ودرسگاه. ف. مدرسه ومکتب. اراده خان واضح گفته ؎ مرا که صوفی صافم زدرسگاه علی × رسیده سینه بسینه علوم حقانی × ؎ بر واز دانشم زعناصر برون نرفت × دارم زدرسخانهٔ او لوح وکنار × ب -

درسخوان با واو معدوله. ف. شاگرد ومتعلم - ب -

درسر چیزی کردن چیزی تلف کردن چیزی درتلاش وجستجو چیزی سعدی ع. مبادا که سر در سر دل کنی × حافظ ؎ حافظ افتادگی از دست مده زانکه حسود × عرض ومال ودل ودین در سر مغروری کرد × از غوامض سخن -

درسر چیزی وبرسر چیزی کردن ودرسر کار چیزی کردن ودر کار کسی کردن وبکار چیزی کردن ودر کار کسی چیزی بردن. ف. صرف آن کردن درویش واله هروی ؎ بکار گریه می کردم دل دیوانه را اما × بعنهای تو دل می سوزدم از خانه ویرانی × چسانم دل کشاید زان پری واله که کرد اکنون × شکنج آستین را یکسر اندر کار پیشانی × طالب آملی ؎ هزار نفس مخالف بکار ما کردند × چها بآئینه بی غبار ما کردند × صائب ؎ میدمد خط تنگ سازد جا بران کنج دهن × بوسهٔ گر میکنی در کار ما وقت است وقت × بیک کرشمه که در کار آسمان کردی × هنوز می پرد از شوق چشم کوکبها × ملا وحشی ؎ دیگر مبر در کار دل این لطف بیش از پیش را × این لبکه ضایع میکنی بر من جفای خویش را × شیخ شیراز ؎ در سر کار تو کردم دل ودین باهمه دانش × مرغ زیرک بحقیقت منم امروز تو دامی × وله ؎ دوش من دوش بدوش تو رسیدست ولم × خواهد امروز که جان در سر آن دوش کنم × وله ؎ ترسم آن قوم که بر دردکشان میخندند × در سر کار خرابات کنند ایمان را × امیر خسرو ؎ عشق است کیمیای ابدای حکیم خیز × تا گنج عمر بر سر این کیمیا کنم × ب -

درسر دندان شدن اینجا هم بمان معنی صرف دندان شدن است. انوری ؎ ناکام کو درسر دندان شود بالاف رعد ٭ فی المثل گر بارد آب زندگانی از سحاب ٭ ب.

درسر شاخ کشیدن نوعی از تعزیر است ملا طغرا در ثمره آورده. فقره. نهال کتهل اگر در باغ ریشهٔ اعتدال نمی دوانید شحنهٔ بهار از میوهٔ شکسته سر در شاخش نمی کشید. خان آرزو درین عبارت قایل بتحریف اند. ب.

درسر شدن. ف. برباد رفتن نظامی ؎ زر و سیم آن بنده در سر شود ٭ که با خواجهٔ خود برابر شود ٭ ب.

درسر شدن و سر نشدن کنایه از هلاک شدن و بزرگی و سری نیافتن چنانکه حکیم سنائی گفته ؎ هیچکس چون تو تاجور نشدند ٭ همه در سر شدند و سر نشدند ٭ ن.

درسر کردن. ف. برباد دادن از شرح سکندرنامهٔ خان آرزو و یوسف الله. غ.

درسر کشیدن. ف. بر سر کشیدن چادر و مانند آن کمال اسمعیل ؎ بوی از رنگ او کشیدگل رنگ آمیز ٭ در سر از غنچه ازین شرم کشیده است لحاف ٭ ملا ظهوری ؎ هوا چادر از گرد در سر کشد ٭ علم طرف دامن بگردون در کشد ٭ ب.

درسر منقار کشیدن کنایه از جای دادن و بر سر زبان آوردن ؎ بر جای عطارد بنشاند قلم تو ٭ گر در سر منقار کشد جنبر احراره ٭

درس روان باصطلاح معلمان درسی را گویند که متعلمان را در اوایل حال دهند پیش از آنکه استعداد معنی فهمی بهم رسد معز فطرت ؎ ندارد حاجت درس روانی چشم بالایت ٭ برآ از مکتب ای ماه سواد شهر روشن کن ٭ ب.

دُرسُفتن بضم سین مهمله. ف. کنایه از سخن نغز گفتن و ازالهٔ بکارت کردن بود چنانکه شاعر گفته ؎ تو شخندی که چون سخن گفتی ٭ عقل بنیاد سمتی که در سفتی ٭ شیخ نظامی در باب معنی دوم گفته ؎ در ناسفته را گر سفت باید ٭ سخن در گوش دریا گفت باید ٭ و له ؎ هر ترانه تر که میگفت ٭ هر ناسفته دری دری می سفت ٭ ن.

درسه بر وزن عرصه. ف. بمعنی درسته است که گذشتن و عفو باشد. سا.

درش بفتح اول و ثانی و سکون شین بر وزن عیش. ف. نوعی از خیار باشد و آن باریک و دراز است و آن را درشی نیز گویند و باول مفتوح و سکون ثانی بر وزن عرش پایگاه ایوان را گویند. خاقانی در صفت براق گفته ؎ جای علفش نه زین کهن درش ٭ از خوشهٔ چرخ و گوشهٔ عرش ٭ ن.

درشبچراغ گوهر شبچراغ باقر کاشی ؎ تاریکی از شبم نرود روز حشر هم ٭ گو اخترم بخانهٔ در شبچراغ دره ولاسه زیر زلف دوتا ره بدعی مناکسی بگو در شبچراغ نظر و شد ٭ اشرف ؎ در فراقت بسکه می دزدم بخود دلو نظر ٭ اشک از چشمم چو در شبچراغ آید برون ٭ ب.

دُرشَنه بضم اول و فتح ثالث. ع. حاجت. ا.

درشت بضمتین. ف. معروفست و بمعنی ناهموار و کلان و بزرگ و سخن تند و تیز آمده است وقتی در رزمیه گفتهام ؎ بهرام تن بسکه تیر درشت ٭ تن جنگیان چون تن خارپشت ٭ بزرگی ز خردی درشتی شنفت ٭ از ناصری ددر بهار عجم درشت بمعنی سخت و تناور و فربه و قوی هیکل چنانکه جامهٔ تن دار را درشت می گویند. سعید اشرف ؎ یکی را تن از ضرب گرز درشت ٭ زیر سپر ماند چون لاک پشت ٭ طاهر وحید ؎ مردم هموار پیش از ما ز عالم رفته اند ٭ سنگ پشت ٭ این درشتانند چون خاکی که در پرویزن است ٭ و بمعنی کلان نیز آمده. شفیع اثر در هجو گوید ؎ از وی لواده خرد و درشتند. و رو سفید ٭ چون کاغذ نوشته زشتند و رو سفید ٭ سلطان علی بیگ رهی در تعریف دریا گوید ؎ نمودی کوه موجش در درشتی ٭ که بودی کوه در روی سنگ پشتی ٭

درشت پسند. ف. کنایه از دشوارپسند می باشد. ن.

درشت گوش. ف. کر و ناشنوا. فر.

درشته. ف. بر وزن و بمعنی درسته است که عفو کردن و گذشتن از گناه باشد. سا.

درشتی. ف. سختی و ناهمواری. شیخ شیراز ؎ درشتی کند با غریبان کسی ٭ که نابوده باشد بغربت بسی ٭ و بمعنی سختی و بدخلقی و تناوری و فربهی نیز آمده. ب مص غ.

درشدن بالفتح. ف. اندرون شدن و داخل گردیدن و بکاری درشدن یعنی مشغول بکاری شدن. فر.

درشکستن. ف. کنایه از تختهای درشکستن و آن اکثر از چوب باشد بعضی جاها از سنگ مرمر نیز دیده شده. نظامی ؎ همه سختی از لنگی لازم است ٭ چو درشکنی خانه بر هم زم است ٭ ب.

درشکم داشتن موجود و مهیا داشتن از عالم در آستین داشتن که کنایه از چیزی در قبض و تصرف داشتن محسن تاثیر ؎ چراغ صبح با آن چراغ دم در خویش سپید زد ٭ که مانند تو لی بی چشم و روی در شکم دارد ٭ قاسم مشهدی ؎ چو صفحه وصف بنا گوش او رقم دارد ٭ سواد نامه ماصبح در شکم دارد ٭ ب مص.

درش گرفته استاغنی لبته است. محمد قلی سلیم ؎ هرگز کسی نبست ره در حریم وصل ٭ بیهوده چند حلقه زنی در گرفته است ٭ ب.

درشن بفتح اول و سکون ثانی و فتح شین معجمه و سکون نون لفظ هندی است یعنی جهروکه یعنی دریچهٔ مکانی که پادشاه در انجا می نشیند. غ.

درشي بفتح اول و ثانی بر وزن حبشی. ف. بمعنی درش است که خیار باریک و دراز باشد. سا.

دَرَص بالفتح والکسر و صاد مهمله در آخر. ع. بچهٔ خارپشت و بچهٔ موش دشتی و بچهٔ خرگوش و بچهٔ موش و بچهٔ گربه و مانند آن دُرَیص مصغر آن دِرصَة کعِنبة و أدراص و دِرصان و دُروص و أدرُص جمع و بالکسر بچه افگنده مادهٔ خر و بچهٔ خارپشت و خرگوش و کلاکموش و موش و گربه و سگ ماده و مانند آن أدراص و دِرصَة جمع. ا.

دَرصاء بالفتح. ع. مادهٔ شتری که از پیری دندان ریخته باشد. ا.

درصحبت فلانی ای همراه فلانی حافظ گوید ؎ هر صبح و شام قافلهٔ از دعای خیر ٭ در صحبت شمال و صبا می فرستمت ٭ از غوامض سخن.

درصحرا نهادن. ف. در معنی راز بصحرا نهادن بیاید. ب.

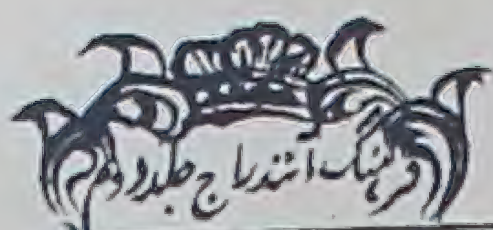
درصفه گفتن در نامه کردن بیاید. ب.

دِرع بالکسر. ع. زره آهن أدرُع و أدراع و دُروع جمع و پیراهن زن أدراع جمع و دَرَع بفتحتین سپیدی گردن و سینهٔ گوسپند و مانند آن و سیاهی ران آن و دَرِع کَکَتِف گیاه تازه و دَرْع بالفتح پوست کشیدن گوسپند را از جانب گردن و جدا کردن گردن آنرا از بند بدون شکستن. ا.

دَرعاء بالفتح. ع. اسپ مادهٔ سپید سینه و سرو سیه بدن. ا.

دُرعَة بالضم. ع. بیخ ما بن که در ریشهٔ درخت پوشیده باشد. دُرَع کصُرَد جمع. ا.

دَرعَث کجعفر. ع. کلان سال شتر ماده. ا.

در عرق شدن و در عرق افتادن کنایه از بسیار خجل شدن مرزا طاهر وحید ؎ از شرم خضر آب بقا در عرق فتاد ٭ عمر دراز بس شب هجران دراز کرد ٭ ب۔

در عقد گرفتن زن در نکاح آوردن او باشد حافظ گوید ؎ وقت آنست که در عقد وصالش گیرند ٭ دختر مست چنین کین همه مستوری کرد ٭ از غوامض سخن۔

دِرْعِمْ بکسر اوّل و ثالث ع. هیچکاره بدزبان ۔ ب۔

در عنان بودن و در عنان رفتن از عالم در رکاب رفتن چنانکه در رکاب بودن گذشت ۔ ب۔

دِرْعَوْس بکسر اوّل و فتح ثالث ع. بنگنجو ۔ا۔

دِرْعِیَّة بکسر اوّل و ثالث ع. پیکانی در زره در آید دراعی جمع ۔ا۔

درغ بغین معجمه بروزن برق. ف بمعنی بندی که در پیش آب بندند که تلف نشود ۔ ن۔

درغال بروزن پرکال. ف بمعنی ایمن و آسوده رودکی گفته ؎ ای شاه نبی سیرت ایمان بتو محکم ٭ ای میر علی حکمت عالم بتو درغال ٭ ن۔

درغاله بالفتح. ف. راهی باشد که از میان کوه بگذرند و آنرا العربی شعب خوانند و فرجه میان دو کوه را نیز گفته اند ۔ ن۔

درغان باول مفتوح بثانی زده. ف. نام شهری است بسمرقند ۔ ن۔

درغست بروزن بدمست. ف. هرزه و نامعقول را گویند ۔ ما۔

درغشت بالفتح بسکون شین معجمه. ف. تره باشد ۔ فر۔

درغلیکن باول مفتوح بثانی زده بلام زده و بای عجمی و کاف فارسی مفتوح بنون زده. ف. دری را گویند که پیش آن پنجره باشد مانند جعفری چه غلیکن بمعنی پنجره آمده ۔ ن ك۔

درغم بروزن شلغم. ف. موضعی است که شراب آن بخوبی مشهور است سوزنی گفته ؎ شراب درغمی از جام شاهی ٭ بشادی نوش کن از بام تا شام ٭ دیگر بمعنی نوائی است از موسیقی ؎ آه گه آنکه نائی چرخ ٭ در غم شود از نوای درغم ٭ از بسکه رسد ز زیر گردون ٭ بر بام سپهر نغمه بم ٭ مولوی معنوی گفته ؎ چنان مستغرقم در غم که مطرب ٭ اگر درغم سراید غم فزاید ٭ ن۔

دُرْغو بضم اول و ثالث. ف. فضله و پس مانده از حلوا که در سبو باقی ماند ۔ فر۔

در غورگی مویز شدن و کردن کنایه از نارسیده بمراد تباه شدن و تباه کردن ؎ خوش ظهوری بکام خوشیها ٭ کرد در غورگی مویز مرا ٭ اثر ؎ نگذاشت چرخ میوهٔ عیشم رسد بکام ٭ در غورگی مویز شد انگور این شراب ٭ ب۔

درغیش بروزن درویش. ف بمعنی بسیار و انبوه و نوعی از زردآلو ۔ ن۔

دَرَف بالفتح ع. پناه و سایه و جانب ۔ا۔

دِرْفاس بالکسر ع. شتر کلان جثه و مرد فربه و سطبر و شتر کلان هیکل ۔ا۔

درفجك بفتح اول و ثالث و رابع. ف. کابوس را گویند فیل۔

دِرَفْس کزبرج ع. شتر کلان جثه و مرد فربه و سطبر و نشان بزرگ و جامهٔ ابریشم ۔ا۔

درفش باوّل مکسور و رای مفتوح. ف. دست افزاری است که کفش دوزان و امثال ایشان بدان کار کنند و آن معروف است و دیگر بمعنی علم است که در روز جنگ برپای کنند امیر معزی در این رباعی هر دو معنی را اراده نموده رباعی شاهی که بزم گاویان داشت درفش ٭ گر زنده شود پیش تو بردارد کفش ٭ ای کرده دل خصم خلاف تو بنفش ٭ مست است دل خصم و خلاف تو درفش ٭ و درفش در اصل پارچه بوده از قماش سه گوشه که بزر منقش کرده بر سر علم و کلاه خود می بسته اند و بترکی بیرق گویند و آن پارچه همیشه از باد در جنبش بوده می لرزیده یک معنی آن نیز لرزیدن است حکیم فردوسی گفته ؎ همه روی آهن گرفته بزر ٭ درفش سیه بسته بر خود بر ٭ در جهانگیری بمعنی برق آورده صاحب برهان نیز پیروی او کرده و بیت حکیم اسدی را سند دانسته ؎ درفش درفشان هم از تیغ و میغ ٭ چنان شعله میزد که در جنگ تیغ ٭ در رشیدی گفته بمعنی برق درخش است نه درفش و درفشان بمعنی لرزان است و برین قیاس درفشد یعنی لرزد ۔ سراج الدین راجی گفته ؎ دل من ز هجر تو ای بیهمال ٭ درفشان چو از باد صرصر نهال ٭ خواجوی کرمانی نیز گفته ؎ قطب دین شاه تهمتن که شهنشه خورشید ٭ بدرفشد چو بکف قبضهٔ خنجر گیرد ٭ و درفشیدن مصدر آنست بمعنی لرزیدن است و بمعنی فشاننده و درافشان بالف باید نوشت یا درفشان باید خواند ۔ ن۔

درفشان بروزن درختان. ف. بحث این لفظ بالا گذشت۔

درفش گاوان و درفش گاویان بکاف فارسی ف. نامش مشهور است یعنی علم متعلق بگاوه آهنگر و گاوه بکاف فارسی و واو دوسی بوده گاو زور و پر قوت و شهر سپاهان که سراسر سپاه ایران در آن شهر جا و مقام داشتند و استعداد جنگ و آلات حرب در آنجا ساخته و پرداخته می شد در دست او بوده در آن زمان که ضحاک تازی برادرزاده شداد عاد حمیری الحکم بر عم خود بر جمشید جم خروج کرده و غلبه یافته ظلم و بیداد او از حد گذشت و بفرزندان مردم در آویخت مردم سپاهان داوری بگاوه بردند گاوه خروج کرده پوست پاره از نطع که در پیش کمر داشت بر سر چوبی کرده دادخواه شد جماعتی انبوه بر گرد وی جمع آمدند و تابع رای وی شدند در آن زمان ضحاک بن علوان که عجم مرد استش میخوانند و در بعد دو پا بسر میبرد گاوه براهنمائی ایرانیان فریدون را که نزد مادرش فرانک پنهان و در لاریجان در بیشه مخفی و بشیر گاو پرورش یافته بود پیدا کرده بپادشاهی برداشته بر سر ضحاک آمدند و او را از میان برداشتند و در چاه دماوند در آویختند تا بمرد چه چاه دماوند معدن گوگرد است و آن درفش را ایرانیان بفال همایون گرفتند جواهر بسیار بران نصب کرده تا زبان اسلام معزز میداشتند و درفش گاویان از شاهد مستغنی است ۔ ع ۔ بدو هر چون علم گاویان خجسته بفال ٭ ن۔

دُرَفْشه بضم اول و ثانی و سکون فا و فتح شین قرشت ف بمعنی تیغ و شمشیر باشد ۔ ما۔

درفشی بکسر اول و فتح ثانی و سکون ثالث و رابع و تحتانی کشیده. ف بمعنی علم و مشهور و انگشت نماست فردوسی گفته ؎ بگفتار کرشیوز بدنهان ٭ درفشی مکن خویشتن در جهان ٭ ن۔

درفشیدن بضم اول و فتح ثانی. ف. لرزیدن و درفشان بمعنی لرزان از رشیدی و از برهان بفتحتین معلوم شده و از مؤید و سراج بضمتین ۔ غ۔

در فلان گریختن. ف. کنایه از پناه بردن بکسی باشد سندش در کسی گریختن بیاید ۔ مان۔

درفنجك بفتح اوّل و ثالث و سکون ثانی و نون که رابع باشد

وجیم مفتوح بکاف زده. ف. گرانی که در خواب بر مردم افتد و آنرا بعربی کابوس خوانند - سا -

دَرْق بالفتح. ع. سخت از هر چیزی و دهی است بمرو و بفتحتین بمعنی سپر که از زخم تیغ حفاظت کند از کشف - اغ -

دَرْقاء بالفتح. ع. ابر - ا -

درقبا رفتن. ف. قبا پوشیده راه رفتن - خواجه شیراز ؎ خورشید خاوری کند از رشک جامه چاک ٭ گر ماه مهرپرور من در قبا رود ٭ میر خسرو ؎ چون کنم تشبیه با سروش که گر سرو بلند ٭ قامتی دارد خرامان در قبا هرگز نرفت ٭ ب -

دَرَقَة بفتحتین. ع. سپر دَرَق و اَدْرَاق و دِرَاق بالکسر جمع - ا -

درقدم کشیدن پای انداز کردن شیخ شیراز ؎ جان در قدمت کشم ولیکن ٭ ترسم نهی تو پای بر خس ٭ ب -

درقدم گرفتن همراه گرفتن ثنائی تکلو ؎ سمند ناز تو بگیرد در من نمیگذرد ٭ که همچو سایه مرا در قدم نمیگیرد ٭ مص -

دُرْقُع بضم اول وفتح ثالث کبرقع. ع. شتر آبکش - ا -

دَرْقَعَة بفتح اول وثالث ورابع. ع. بشتاب گریختن از ستمی و کوشش کردن شتران در چریدن - ا -

درقفا بالفتح. ف. درس - فر -

دِرَقْل بکسر اول وفتح ثانی کسجل. ع. نوعی از جامه و مرد خوش خرام -

دِرَقْلَة بکسر اول وفتح ثانی. ع. بازی است مر طفلان را و بفتح اول وثالث ورابع بشتاب رفتن و پای کوبی نمودن وگشاده گام رفتن و بناز خرامیدن و رام و فرمانبردار گردیدن کسی را - ا -

درقلم نیاوردن کنایه از قلم انداز کردن - شوقی گفته ؎ کشیده ایم قلم بر جریدهٔ عالم ٭ ازین چه غم که نیارند در قلم ما را ٭ ا -

دِرْقِم کزبرج. ع. هیچکاره و نام دجال کذاب - ا -

دَرْقُوع کعصفور. ع. مرد بد دل - ا -

دَرَك بالفتح. ع. دریافتن و بفتحتین رسن پاره که بر گوشهٔ دلو بندند و طبقه و قعر و طبقات دوزخ را درکات گویند چنانکه منازل بهشت را درجات و آنچه در پی چیزی پدید آید از عوارض یقال علیه ضمان الدَّرَك و سکون را درین دو معنی نیز آمده اما فتح بالفتح است و نهایت تک هر چیز اَدْرَاك جمع - یوم الدَّرَك روز جنگ میان اوس و خزرج - م ا -

درك بالفتح. ف. دستارچه را گویند که رومال و روپاک باشد و باین معنی بجای حرف ثانی زای نقطه دار هم آمده است - سا -

دَرَكات بفتحات. ع. جمع دَرَكَة بمعنی نه و نشیب است و این در مقابله درجات است و درکات بمعنی منازل دوزخ است - غ -

درکار بالفتح. ف. بمعنی مطلوب و ضروری - فر -

درکار بردن ملا وحشی ؎ دگر مبر در کار دل این لطف بیش از بیش را ٭ این بس که ضایع میکنی بر من جفای خویش را ٭ ب -

درکارش کردم - یعنی فرصتی یافته حرف کنایه آمیزی با و گفتم و نیشی باو زدم و این در مقامی گویند که از کسی دل بری داشته باشد این لغت از اهل زبان بتحقیق پیوسته - ب -

درکار کردن کسی را در آموختن و در حق کسی چیزی صرف ساختن - غ -

درکار کسے کردن بمعنی حرف درکار کسی کردن مرزا صائب ؎ بیک کرشمه که درکار آسمان کردی ٭ هنوز می پرد از شوق چشم کوکبها ٭ ب -

درکار کسے گرم افتادن مصروف شدن بکار او - میر معزی ؎ بار دیگر باز گرم افتادم اندر کار او ٭ باز نشکیبم همی یکساعت از دیدار او ٭ ب -

درکار گرفتن و درکار کردن زلالی در صفت دختر زال ؎ نشستی گردی نازش گرفتی ٭ زمین ستانه در کارش گرفتی ٭ نعمتخان عالی در محاصره حیدرآباد در زخم خوردن سر فوج پادشاهی بطریق ایهام آورده - نثر - الهی زود برخیزد که درکارش گیرند و عنقریب بشفقت ناهمه سوار شو - محمد سعید اشرف ؎ نیم جانی دارم و آن شوخ مست و بیخبر ٭ خوب وقتی شد دو چار آن به که درکارش کنم ٭ ب مص -

درکاسه نمکاسه داشتن تعبیه کردن چیزی در چیزی از راه مکر و فریب یعنی این چیز بی چیزی نیست و درین کاسه نیم کاسه هست و نمکاسه زیر کاسه هم آمده - ملا طغرا ؎ زناه چاره دهی هرگز نه برسد آن هلال ابرو ٭ که چندین نمکاسه زیر یک کاسه چرا دارد ٭ و در شعر ملا مفید بلخی درین کاسه نیم کاسه دیده شده - ب -

درکام کردن و درکام کشیدن در کام ریختن - ب -

دِرْكَة بکسر اول وفتح ثالث. ع. حلقه زه و دوالی که بدان زه کمان را پیوند کنند و پاره از رسن و جز آن که بدان تنگ اسب و شتر را اگر کوتاه باشد پیوند نمایند - و بفتح اول وثانی وثالث طبقه دوزخ و پایه زیرین دَرَكات جمع - اغ -

درکجامی خورد بمعنی اینست که کجا می زیبد و کی درخور است یعنی نمی زیبد - سا -

درگزین. ف. قصبه ایست از توابع همدان و در قدیم شهری بوده اکنون خراب است قدری از آن باقیمانده بعضی علما و وزرا از آنجا برخاسته اند - ن -

در کسے گریختن کنایه از التجا کردن و پناه اندوختن - شیخ شیراز ؎ غیر از تو ملاذ و ملجا ام نیست ٭ هم در تو گریزم ار گریزم ٭ ب -

درکشتی بست یعنی از کشتی افتاد و در چیزهای دیگر نیز مستعمل میگویند در فلان چیز بست یعنی کشتی را تمام کرد - میر نجات ؎ داده در کشتی خصمانه دگر دست بدست ٭ بنگاهی همه را کشته و در کشتی بست ٭ ب -

درکشیدن. ف. کنایه از نوشیدن و محو نمودن و رد نمودن باشد - سا -

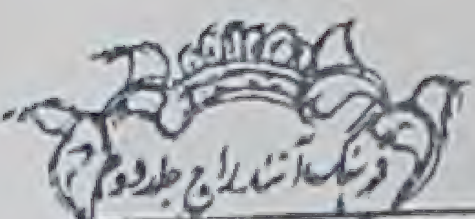
درکف آمدن و در دست آمدن و در چنگ آمدن بمعنی - وحید گفته ؎ دامن عفوت نیاید در کف تدبیر من ٭ عذر تقصیر مرا خواهد مگر تقصیر من ٭ ب -

درکل بفتح اول وضم کاف عربی. ف. لفظ مرکب است بمعنی بالکل و تمام - غ -

دِرْكِلَة بالکسر کسجلة. ع. بازیچه ایست مر عجم را یا نوعی از پایکوبی است یا این لغت حبشیه است - ا -

درکمین ای در انتظار مرزا صائب ؎ عیار وحشت او را نمیدانم همیدانم ٭ که ایام حیات من سرآید از کمین کردن ٭ ب -

درکنار نهادن و گذاشتن و کردن و گرفتن و کشیدن معروف و در قبض و تصرف خود آوردن و در قبض و تصرف کسی دادن - یسین در آرزو و درکنار کشیدن گذشت صائب ؎ نهاده اند ترا لوح خاک از آن بکنار ٭ که چو کودک نشین مشق خاکساری کن ٭ نظامی ؎ چه گنجینها زیر بارش کنند ٭ چه اقبالها در کنارش کنند ٭ هاتفی ؎ که چون کرد فرمانده روزگار ٭ سپاه انبان را سر آمد کنار ٭ میر معزی ؎ دل چو دوزخ دارم اندر عشق و تن چون ماه نو ٭ تا چو حور و آفتاب است آن پریزاده نگار ٭ آتش دوزخ شنیدی مسکن حور بهشت ٭

ماه نو دیدی گرفته آفتاب اندر کنار ٭ ب ـ

درکوزه فقاع بودن کنایه از تنگ عیش و مبتلای محبت بودن فقاع چیزی است مکیف که از غله و موبز سازند ـ محسن تاثیر ؎ او صناع تنگ شاهد کیفیت من است ٭ درکوزه فقاع ز پیمانه خودم ٭ ب

دَرَکَه بفتح اوّل و ثانی و ثالث و سکون رابع ٭ همان دَرَکَة که بالا گذشت ـ غ ـ

درگاله و دگلاله با اوّل مفتوح بثانی زده در هر دو لغت و با کاف عجمی بالف کشیده در لغت اوّل و بکاف مضموم در لغت ثانی ٭ ف ٭ یخ باشد و در بعضی فرهنگها مرقوم است که آبی را گویند که از ناودان تا زمین یخ بسته باشد ـ ن ـ

درگاه بالفتح ٭ ف ٭ آستانه در ملوک و سلاطین و درگه مبدله آن

درگذشتن ٭ ف ٭ معروف ـ فر ـ

دُرگر بکاف فارسی بر وزن دختر ٭ ف ٭ درودگر را گویند یعنی نجار فردوسی گفته ؎ بفرمود تا دُرگران آورند ٭ سزاوار چوب گران آورند ٭ هم او گفته ؎ بفرمود تا دُرگر پاک مغز ٭ همی تخته جست از پی کار نغز ٭ و بالکسر بمعنی درودگر یعنی درو کننده

درگردانیدن بالفتح ٭ ف ٭ غلطانیدن ـ فر ـ

درگردد ٭ ف ٭ ای بیفتد و درگردیدن بمعنی افتادن ٭ ب ٭ محمد سعید اشرف ؎ قمری از بی وطنی چند بهر درگردد ٭ لطف معشوق چه شد سرو چمن درگردد ٭ ب ـ

درگردن افتادن ٭ ف ٭ برگردن افتادن واله هروی ؎ بی هیچ اختیار من این جان گزای رنج ٭ درگردنم فتاد بمانندهٔ دوا ٭ ب ـ

درگردن کسے بستن در عهدهٔ کسی کردن ؎ فکری که بکار خود ترا باید کرد ٭ بهر چه بدیگری رها باید کرد ٭ و نگه که بدینگونه خطائی کردی ٭ درگردن دیگران چرا باید کرد ٭ از غوامض سخن ـ

درگردیدن و درگشتن و درگرد ٭ ف ٭ کنایه از خراب و ویران شدن ـ اشرف ؎ نی همین از سیل سقف خانه‌ها بیدر است ٭ کز فراغت خانهٔ آئینه درگردیده است ٭ ناظم تبریزی ؎ ز گردون جام عیشم چند در خون جگر گردد ٭ از این درگشته یکساعت نیاسودم که درگردد ٭ منصف طهرانی ؎ یاد ایامی که انگم گرم و آهن سرد بود ٭ پیش سر گردانیم صد آسیا

درگرد بود ٭ و این سهو است چه درگرد بودن آسیا بمعنی در گردش بودن آسیا و نهایت مضطرب و سراسیمه بودن است محمد سعید اشرف ؎ قمری از بی وطنی چند بهر درگردد ٭ لطف معشوق چه شد سرو چمن برگردد ٭ ب ـ

درگرفتن صحبت و درگیر شدن صحبت محمد قلی سلیم ؎ مژده یاران که یار از دست ما ساغر گرفت ٭ در میان شعله و خاشاک صحبت درگرفت ٭ محسن تاثیر ؎ دیده تا بستم خیال آن پری تسخیر شد ٭ تا بگل این درگرفتم صحبتم درگیر شد ٭ بابا فغانی ؎ چه درگیرد باین کمگشت خون سودای من با تو ٭ که چون من مشتری بسیار دارد لعل سیراب تو ٭ صائب ؎ شیشه با سنگ و قدح با محتسب یکرنگ شد ٭ کی ندانم صحبت ما و تو خواهد درگرفت ٭ وله ؎ صد پیرهن عرق نگه از شرم کرده است ٭ تا با تو آشنائی ما درگرفته است ٭ اثر ؎ صحبت ما و تو تا صبح هیچ جا درگیر نیست ٭ جای ما در بزم او خالی بود یا جای تو ٭ و درگرفتن بمعنی برافروختن آتش در چیزی اصفهانی ؎ شوق بلبل را بصد بیتابی پروانه سوخت ٭ شب که شاخ گل چو شمع از تاب رویت درگرفت ٭ ب

درگرو بودن گرمی بازار و رواج آن چنانچه گویند حمام فلانی درگرو است ای مردم بسیار برای غسل می آیند و دکان فلان می گردد ای مردم بسیار خرید و فروخت می کنند و این از اهل زبان بتحقیق پیوسته ـ ب ـ

درگره زدن و درگره بستن بمعنی طاطغرا در تعریف فندق ؎ چنان لعل را درگره سخت بست ٭ که از سنگ باید گره را شکست ٭ و هم او در تعریف نی گوید ؎ اگر چه نی از برگ وارسته است ٭ ولی صد نوا درگره بسته است ٭ صائب ؎ تا کجا پوشیده از همصحبتان ساغر زدن ٭ درگره تا چند آب خویش چون گوهر زدن ٭ ب ـ

درگریبان انداختن طفلی را بفرزندی برداشتن او را وحید ؎ ز دل زائیده طفل اشک و چشم از خویش بسپاند ٭ چو فرزندی که اندازند مردم در گریبانش ٭ ب ـ

درگریبان گریختن و چنانچه بعضی از شراح در بیتی این قطعه عرفی که ؎ آنروز که ایثار شجاعت نگذارد ٭ بی بهره تیغت گر آهوی حرم را ٭ هر عطسه که از منخر کمان بدر آید ٭ ریزد بگریبان بقا خون عدم را ٭ نوشته اند که اگر عدم بالفرض

گریخته در گریبان بقا پناه گیرد در همانجا خونش بریزد محل خطر است چه در گریبان گریختن روزمره نیست بلکه در دامن گریختن گویند ـ ب ـ

درگشتن ٭ ف ٭ اعراض نمودن و ابا نمودن ـ فر ـ

درگلاله بفتح اوّل و ضم کاف ٭ ف ٭ در درگاله گذشت فی

درگوش و دروازهٔ گوش و دریچهٔ گوش کنایه از صماخ گوش کمال اسمعیل ؎ بجستجوی خبر جانم از دریچهٔ گوش زمان زمان بسر راه کاروان آید ٭ خواجه نظامی ؎ وعده بدروازهٔ گوش آمده ٭ خنده بدروازهٔ نوش آمده ٭ عرفی ؎ هر حدیثی که رضایت بسماعش نبود ٭ از درگوش سراسیمه بلب گردد باز ٭ ب ـ

درگوش آوردن شنیدن ظهیر فاریابی ؎ نهی زلفین عنبر بار بر دوش ٭ حدیث ما نیاری هیچ درگوش ـ ب ـ

درگوش داشتن یاد داشتن و خاطر داشتن و این مجاز است

درگوش کشیدن و بگوش رسانیدن شنوانیدن

درگه بالفتح و فتح کاف ٭ ف ٭ همان درگاه است که آستانه در ملوک و سلاطین باشد ـ ف ـ لث ـ

درلک و درلیک بکسر اوّل و ثالث ٭ ف ٭ جامهٔ پیش باز کوتاه آستین کوتاه بالا را گویند و آنرا ترلک و ترلیک نیز گویند نجیب الدین جربادقانی گفته ؎ تا بر نهاد عالم و بر قد روزگار دوزد فلک قباچهٔ دوران زجابکی ٭ بادا قبای ملک ببالای قد تو ٭ و نگه بزیر دامن جاه تو درلکی ٭ ن ـ

درلوزینه سیر خوردن و درلوزینه سیر دادن کنایه از دو چیز است اوّل کنایه از فریب خوردن بود چنانکه حکیم سوزنی گفته ؎ اندر ایام تو بر خوان غرور روزگار ٭ ناکسایان کس شده خوردند درلوزینه سیر ٭ دوم کنایه از کاری است که عیش کسی را منغص سازد چنانکه انوری گفته ؎ هر که در پیمان تو در تو نماند چون پیاز ٭ انتقام روزگارش داد درلوزینه سیر ٭ ب ـ

درلوزینه سیر کردن و درمغز بادام سیر آمیختن یعنی در خوشی کسی خلل و غم پیدا کردن از برهان و بهار عجم ـ غ ـ

دَرَم بفتحتین ٭ ع ٭ هموار شدن و پوشیده شدن کعب از گوشت بحدیکه حجم آن معلوم نمی شود و سوده و ریخته شدن دندان

و بالفتح گام نزدیک نهادن خرگوش در شتاب روی و آهسته و نرم رفتن بعیر و بالضم جمع أَدْرَم بالفتح کعب که بسبب پیه و گوشت حجم آن معلوم نشود - ا -

درم و درهم بالفتح . ف . زری معروف بوده و بکسر معرب است و در جهانگیری گفته درهام بمعنی درهم رایج است و رشیدی ازان یاد کرده - میر معزی ؎ ستارگان چو درم‌های ده زنقرهٔ سیم سپید و روشن و گردون چو کلبهٔ ضراب ٭ ن -

درما بروزن سرما . ف . خرگوش را گویند - ن -

درمان بروزن فرمان . ف . علاج بیمار و بمعنی بگذار در فصول امر است - ن غ -

دَرَمَان بفتحتین ع . گام نزدیک گذاشتن در رفتار و نرم رفتن - اک -

درماندگی بالفتح . ف . بیچارگی شیخ شیراز ؎ دوست آن دانم که گیرد دست دوست ٭ در پریشان حالی و درماندگی ٭ فر -

درماندن بالفتح . ف . عاجز و بیچاره بودن - فر -

دَرِمَة بفتح اول و کسر ثانی و فتح میم ع . خرگوش و ذره تابان و نرم و فراخ - ا -

دَرْمَجَة بالفتح ع . مهر آوردن ناقه بر بچهٔ خود - ا -

دِرَم دار بکسر اول . ف . مالدار و غنی - فر -

دِرَم دان . ف . ظرفی که درمها دران نگهدارند - ملا طغرا در تعریف واعظ ؎ قلم دانش ازبس در درم دان شده ٭ غلافش بدستور همیان شده ٭ ب -

دَرْمَس بفتح اول و ثالث ع . خاموش شدن و نهان کردن چیزی را - ا -

درم سرا بکسر اول و فتح سین . ف . ضرابخانه که آن را دار الضرب نیز گویند - ن -

دِرم سنگ . ف . هم‌وزن درم - فر -

درمُشت بالفتح . ف . ترجمهٔ ضبط - ب -

درمغز تاب آوردن کنایه از عزم جنگ مصمم کردن خواجه نظامی ؎ بر آن شد که در مغز تاب آورد ٭ بسوی کمیدبندی شتاب آورد ٭ ب -

درمغز فرو رفتن شراب نشأ مند گردانیدن شراب -

درمق بالفتح کجعفر ع . آرد سفید - ا -

دَرْمَك کجعفر ع . آرد سفید و شسته و خاک نرم - ا -

دَرْمَكَة بالفتح ع . دویدن و نزدیک نهادن گامها را و نیکو و هموار گردانیدن بنا و شکستن خشت حوض آب را - ا -

دَرْمَكَة بفتح اول و ثالث ع . نان میده که سفید باشد - غ -

درم گزین بضم کاف فارسی . ف . بمعنی صراف است مولف فرهنگ ناصری ؎ بنشیند اگر در رهش دمی ٭ بینی بدمی کشته ره نشین ٭ ابوانش چون سطح درم سرا ٭ دامانش چو نطع درم گزین ٭ ن -

درمل بروزن بلبل . ف . غله را گویند که هنوز نرسیده باشد و آنرا بریان کنند و خورند - سا -

درمنه بفتحتین . ف . گیاهی است معروف دوائی . شهاب گوید ؎ بخور عود من باشد درمنه ٭ چنین باشد کسی کو را درم نه ٭ ن غ -

درمنه ترکی . ف . تخم بستیتاج که شبیه بنانخواه می باشد و طعمش تند و در آخر دوم گرم و خشک و بستیتاج را بالفارسی خلال گویند و شاخها باریک دارد و آن نباتی است خاردار برگش با خشونت و ریزه و گلش سفید و ازرق و شاخها بقدر شبری از یک بیخ میرویاند از تحفة المومنین - غ -

دُرْمُوك بضم اول و ثالث ع . پارچهٔ گستردنی - ا -

درمیان بالفتح . ف . مابین و وسط - فر -

درمیان انداختن و آوردن و درمیان داشتن و درمیان نهادن باهم ظاهر و آشکارا کردن درویش واله هروی ؎ با او چو درمیانه نهی از نیاز بحث ٭ از حرف زلف و کاکل او کن دراز بحث ٭ ؎ طره و باد صبا بر سر روی تو هم دارند ٭ درمیان حرف نیوشیدن و پوشیدن را ٭ ؎ انقلابی درمیان آورد چرخ ٭ شاه و لشکر هر یک از یک راه رفت ٭ حسین ثنائی ؎ آفرینش را ببایدچید بر گیسو دکان ٭ همت خوان عطا چون درمیان می آورد ٭ خواجه شیراز ؎ بنفشه طرهٔ مفتول را گره میزد ٭ صبا حکایت زلف تو درمیان انداخت ٭ امیر شاهی سبزواری ؎ هر شب بدل حکایت خود درمیان نهم ٭ دل را ز سوز عشق تو داغی نهان نهم ٭ ظهوری ؎ تا که تن درمیان نهیم که داشت ٭ ذره خورشید در کنار امشب ٭ ب

درمیان آوردن یعنی صفا کردن و ضمان آوردن و میانجی آوردن - ب

درمیان بودن در رهن و در گرو بودن - ب -

درمیان فلان و فلان مو نمیگنجد کنایه است از آنکه بینهما الغایت ربط و اتحاد و یکتائی است محمد قلی سلیم ؎ چو ضعیف شدم در هوای صحبت تو ٭ ولی میان تو و غیر مو نمیگنجد ٭ تاثیر ؎ مدار چون گل رعنا کمال یکرنگی ٭ میان متحد الی که مو نمیگنجد ٭ بدیع کاشی ؎ شد است از دو طرف انجنان محبت گرم ٭ که درمیان من و یار مو نمیگنجد ٭ ب -

درمیان کردن و درنیام کردن تیغ و خنجر و مانند آن بمعنی مولوی معنوی گفته ؎ چون زبانم گرفت خونریزی ٭ همچو شمشیر درمیان کردم ٭ ب -

درمیانی بالفتح و کسر نون . ف . میانجی - فر -

درمیدن بالفتح و کسر میم . ف . عوعو کردن سگ و بمعنی دمیدن - فر -

درن بانون و حرکت غیر معلوم . ف . زلو را گویند و آن جانوری باشد که خون از اعضای آدمی بکشد - سا -

دَرَن محرکة ع . کوهی است به بربر غربی و ریم و چرک و اصل و جای باش و اُمّ دَرَن دنیا و دَرِن گلتف ریمناک و چرک آلوده و جامه کهنه و بقال هو دَرِنُ الْبَدَن - ا -

دِرْنَاس بالکسر ع . شیر که اسد باشد - ا -

درناف گرفتن استخوان . ف . بند شدن استخوان در ناف - ب

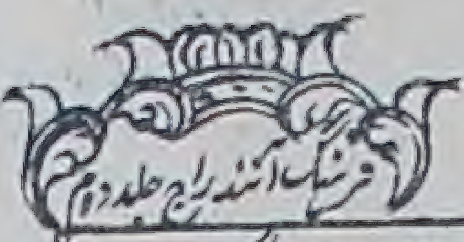
دِرْنَاق بالکسر و لون و قاف بمعنی ناخن و این ترکی است ملا طوقی گفته ؎ اسیر نکبت هجران شدم بدانگونه ٭ که همچو پیل ز سر پنجه رو بدم درناق ٭ ب -

درنامه کردن و درصفحه گفتن . ف . کنایه از نوشتن ؎ درصفحه سلیم از تو چگویدکه نگنجد ٭ یک نکته ز وصف تو بجز دو گل کاغذ ٭ ملا وحشی ؎ تا شود ظاهر که نام من برفت از خاطرت ٭ نام من در نامهٔ یکبار می بایست کرد ٭ ب -

دُرَّنجف بتخفیف و تشدید رای مهمله . ف . سنگی است سفید شفاف مانند بلور - میر ابو القاسم ؎ روشن دل از محبت شاه ولایتم ٭ درنجف شود ز صفا سنگ تربتم ٭ فصاحت خان راضی ؎ در دل دواند ریشه چو موی درنجف ٭ خطی که راضی از لب لعلش بر آمده است ٭ ب -

درنخ کسی افتادن کنایه از آنست که در مقام خرابی و استیصال کسی شوند چنانکه خواجوی کرمانی گفته ؎ فلک درنخ ما فتاده است سخت ٭ ندانم که تا چون شود کار بخت ٭ ب -

درند بروزن پرند . ف . شکل و صورت و شمائل و مانند را گویند

چنانکه فلک درند یعنی فلک بسان و فلک مانند ـ ن مو ـ

درنده بروزن برنده و چرنده . ف . بمعنی فاعل دریدن است که حیوان و انسان بدرا بدرد مانند شیر و پلنگ و امثال آنها و خیاط را نیز توان گفت که قماشها بدراند همچنین شمشیر را گویند چنانکه گفته اند ؎ بود سوزن به از تیغ برنده ٭ که این دوزنده باشد وان درنده ٭ دیگر نام قصبه ایست که درمیان کوهستان ابستان واقع گردیده و برجنوب شهر سیواس اتفاق افتاده و گویند اصل دران دارنده بوده درنده مخفف آنست و سه هزار باب خانه معمور و باغات خوب دارد و در هر باغی عمارتی نیکوست و نهری از کنارش میرود که آنرا آقسو خوانند ـ ن ـ

درنشاندن بالفتح . ف . نشاندن و نهادن مانند نگینه و یاقوت و امثال آن در انگشتری وغیره ـ فر ـ

درنظر آمدن کنایه از رشدن که مقابل قبول شدن است زیرا چه بر سر چه لفظ نظر نوشته میشود نامنظور علیا باشد خواجه شیراز ؎ صالح و طالح مطاع خویش بنمودند ٭ تا که قبول او فتد که درنظر آید ـ ب ـ

درنظر آوردن کنایه از پیشکش کردن و گذرانیدن کمال خجند ؎ گر تو بخواهی بچشم درنظر آریم جان ٭ ور تو بگوئی روان از سر سر بگذریم ٭ میر صیدی طهرانی ؎ عارضی درنظر آورده ام از یاد کسی ٭ که غبار خطش از صافی رو بنجیه اند ٭ ملا وحشی ؎ کسی مرا درنظر آورد که از غایت ناز ٭ جبین برابرو و تند و روی بدیوار نکرد ٭ ب ـ

درنظر داشتن کسے را انتظار خرابی او داشتن ـ اثر ؎ برنگ دیدهٔ مو دارا حوالش بود در بیم ٭ رقیب امروز معلوم است ما را درنظر دارد ٭ ب ـ

درنظر گرفتن منظور نظر داشتن رضیع واعظ ؎ گرفتم درنظر جا شدم آن قدر سوزن را خیابان کردم او یک سر بخود کوه دهامون ٭ ب ـ

درنفق کسفرجل ع ـ تیز رفتن ـ ا ـ

درنک بکسر اول و ثالث ع . نوعی از جامهٔ افگندنی یا گستردنی ـ ا ـ

درنگ بکسر اول بعضی مفتوح دانسته اند و کاف فارسی . ف . چند معنی دارد ضد شتاب است که توقف باشد و آن معروف است ـ فردوسی گفته درنگی نبودم براه اندکی ٭ دو منزل همی کردم از خشم یکی ٭ در جهانگیری بمعنی رنج و محنت که آنرا آدرنگ نیز گویند بدین بیت فرخی استشهاد کرده ؎ فلک چو غیبه بجوشن ستاره زان دارد ٭ که بی درنگ بود چو براو زنی بشتاب ٭ دیگر بمعنی ساعت سوزنی گفته ؎ از زیر تیغ برده بشاهد نظر کنی ٭ چون صوفیان برقص درآئی همان درنگ ٭ و بمعنی صدای ساز و تار و گرز و شمشیر و شکستن آبگینه و چینی نیز آمده و تبدیل ترنگ است که در تا گذشت ـ شیخ ابو سعید ابوالخیر گفته ؎ از باده رخ شیخ برنگ آوردن ٭ اسلام زجانب فرنگ آوردن ٭ ناقوس بکعبه در درنگ آوردن ٭ بتوان نتوان ترا بچنگ آوردن ٭ مولوی گفته ؎ ناگه آن دیوانه شورش در سر ٭ بر در دکان شیشه گر رسید ٭ یکبیک بر سنگ میزد بید رنگ ٭ کز دلش بر دی درنگ شیشه زنگ ٭ ن ـ

درنگی بکسر اول . ف . توقف و تاخیر و دیری ـ فر ـ

درنگیدن بکسر اول . ف . بمعنی درنگ کردن است و آرام گزیدن و ثبات ورزیدن ـ ن س ـ

درنماز کسے بودن نماز جنازهٔ او خواندن ـ اثر گفته ؎ تو در نماز خود اکنون که فرصت است بکوش ٭ مباش غافل از آن دم که در نمازه تواند ٭ ب ـ

درنورد نهادن بفتح نون و واو . ف . در هم پیچیدن و نهان کردن و در سوراخ نهادن و بی نام و نشان کردن ـ خواجه نظامی ؎ گرم شکنی و رنهی درنورد ٭ کفی خاک خواهی زمن خواه گرد ٭ ب ـ

درنوردیدن بفتح نون و واو . ف . پیچیدن و قطع کردن طالب آملی ؎ بساط عیش یاران درنوردم ٭ طرب در خانهٔ ما بدشگون است ٭ ب ـ

درنوشتن بفتح نون و واو و سکون شین معجمه . ف . در پیچیدن فیر

درنوف بضم اول و ثالث کزنبور ع . اشتر بزرگ هیکل و فربه ـ ا ـ

درنوک بضم اول و ثالث ع . نوعی از جامه یا فگندنی و یا پارچه فگندنی و یا پارچه گستردنی ـ ا ـ

درنه بکسر اول و سکون ثانی و فتح ثالث . ف . در برهان بمعنی شمشیر آورده در فرهنگها نیافتم ـ ن ـ

درنهادن معروف ـ میر معزی ؎ برین مثال که دارد فلک دوازده برج ٭ نهاده بود مهندس بر دوازده در ٭ ب ـ

درنیک بکسر اول و ثالث ع . گستردنی ـ ا ـ

درنیل زدن و درنیل کشیدن رنگ کردن به نیل کلیم ؎ در نیل کشد ارنه بود دست رس خون ٭ عشاق تو بی رنگ نپوشند کفن را ٭ صائب ؎ یوسف از غیرت آن نرگس نیلوفر رنگ نرفت تا مصر که در نیل زنم پیراهن ٭ ب ـ

درو بضمتین ع . روشن شدن و درخشیدن کوکب و ناگاه برآمدن و روشن شدن آتش و غدود ناک شدن شتر و آماسیدن پشت وی با غده و گستردن و فراخ گردانیدن چیزی را ـ ا ـ

درو بکسر اول و فتح ثانی . ف . قطع کردن زراعت ـ غ ـ

درواء بفتح اول و سکون ثانی و واو بالف کشیده . ف . بمعنی حیران و سرگشته و نگون و آویخته خاقانی گفته ؎ رهروان چون آفتاب آزاد و خندان رفته اند ٭ من چرا چون ذره سرگردان و درواء مانده ام ٭ و آنرا درواه نیز گفته اند ـ معزی گفته ؎ زبیم آتش تیغش که بر شود به فلک ٭ ستارگان همه در برج خویش درواء اند ٭ و درواي نیز آمده ؎ گر سر از پای سری در دستی ٭ سر نگونا نه زا سری درواستی ٭ در جهانگیری بمعنی درماندگی نیز آورده که چیزی ضروری باشد رشیدی گفته شاهد میخواهد ـ ن ـ

درواخ بالفتح . ف . بمعنی نقاهت از بیماریست شمس فخری گفته ع . که خصم او را نبود زدردها درواخ ٭ حکیم سنائی گفته ؎ گرده خصمان بر او جهان فراخ ٭ تنگ تر از درون گه درواخ ٭ و بمعنی محکم و مضبوط و محقق چنانکه پیر هرات عبد الله انصاری گفته که ذوالنون گفته ـ نثر ـ چون کنی با وی که بضاعت تو هست او بود درد تو موافق دار وی او باشد دامن او را در واخ دار ٭ همچنان گویند کمانم بفلان درواخ است یعنی محکم است و بسر حد الیقین رسیده و بمعنی درشتی و دلیری و غلظت نیز آمده منصوری شیرازی گفته ع . زحل مراتب و مه رایت و اسد درواخ ٭ ن ـ

درواری چیزے افتادن کنایه از اصرار کردن بر آن چیز ٭ ب ـ

درواره بروزن خروار . ف . بمعنی همان درواء یعنی آویخته و آنرا دروازه نیز گویند . و راهی را نیز گویند که از خانه بر بام خانه باز کرده نردبانی براو گذارند و برای بردن و آوردن چیزی بالا روند و زیر آیند . و او را درواره نیز گویند ـ ن ـ

دروازه بالفتح . ف . ترجمه باب و نیز نام حصاری در سر حد روم میر خسرو در تعریف قصر گفته ؎ بانگ گشاد در او دمیدم ٭ رفته بدر بند و بدروازه هم ٭ ب ـ

دروازه بان . ف . در دربان گذشت ـ

دروازه بر رخ کسے کشیدن بند کردن و برآوردن دروازه - ملا شانی تکلو ؎ عشق تو شهربند وجود دم فرو گرفت ، من بر رخ وصال تو دروازه می کشم ، ب -

دروازهٔ نو بفتح نون وسکون واو . ف . محله لولیان . طاهر نصیرآبادی در نسخه مسمی بجواب وخیال در تلاش معشوقه که بجواب دیده آورده - نثر - ، اندر دروازه نو دری بروئیم کشودند ، ب -

دروازه نوش . ف . کنایه از دهان محبوب - خواجه نظامی ؎ وعده بدروازهٔ گوش آمده ، خنده بدروازهٔ نوش آمده ، ب -

دروازهٔ هزار گام بکاف فارسی کنایه از میلهائی که بهر طرف راه از برای نشان فرسنگ بنا کنند - ب -

درواژ بفتح اول وسکون آخر که زای فارسی باشد . ف . بمعنی ضروری و مایحتاج بود و بمعنی سرنگون هم هست - سا ک -

دِرَواس بالکسر وسین مهمله در آخر ع . نام سگے وسگ بزرگ سر وشتر رام سطبر گردن ومرد دلیر باشکوه وشیر درنده - ا -

دَرواقع بالفتح . ف . درحقیقت وفی الواقع - فر -

درواکردن - در لفظ در باز کردن گذشت -

دروان بالفتح . ف . بمعنی دربان وحاجب وبوّاب - فر -

دَرَوان بالفتح ع . بچه کفتار از ماده گرگ - ا -

دروانه بروزن پروانه . ف . سوراخی باشد که بر بام خانه کنند ونردبان بران گذاشته بالا روند وبر آینه - سا ک -

درواه بروزن درگاه . ف . بمعنی سرنگون وحیران و ضروری باشد - سا ک -

درواے بالفتح . ف . بمعنی نگون وآویخته سندش در درواه گذشت - ن -

درو ایست . ف . بروزن ومعنی دربایست که ضروری ومایحتاج است - سا -

دَرُوب کصبور ع . ستور رام مذکر ومونث درو یکسان است بقال جملٌ دَرُوبٌ وناقةٌ دَرُوبٌ - ا -

دروبست بفتح اول وبای موحده وسکون سین مهمله . ف . کنایه از تمام یعنی بی تصرف غیری - غ -

دروبطارس بفتح اول وثانی بواو رسیده وکسر رای ابجد وطای حطی بالف کشیده وزای مکسور وسین ساکن هر دو بی نقطه بلغت یونانی رستنی باشد مانند سرخس وآن بیشتر بر درخت بلوط

کهنه پیچیده شود اگر آنرا با شاخ وبرگ وبیخ بکوبند وبر بیخ موی ضماد کنند موی را ببرد وفالج ولقوه را مفید است - سا -

دروبند نام شهر وبمعنی بند در وقفل بزیادت واو چنانکه تنومند وبرومند - غ -

دُرُوج بضمتین وجیم تازی ع . رفتن وبآخر رسیدن قوم ودر گذشتن ومردن گروهی ونسل نگذاشتن ناقه از یک سال وبچه ندادن ودر نوردیدن نامه را وسخت وزیدن باد وکذا دَرُوج بفتح اول وضم ثانی باد تند وتیز - ا -

درود بضمتین وواو معروف . ف . صلوات وآن از حق تعالی رحمت واز ملائکه استغفار واز انسان دعا واز بهایم وطیور تسبیح بود وبالفظ گفتن وفرستادن ورسیدن ورساندن ودادن مستعمل ودرین بیت محمد قلی سلیم که ؎ نمی بینم بقدر سرسر فیض از سواد هند ، درودی باد از چشم ترم خاک صفاهان را ، وهمچنین درین بیت سیفی ؎ درود گشته روان زین دو چشم تر مارا ، بیاد قامت سرو درودگر مارا ، گویا مخفف دو رود است که کنایه از دو چشم باشد ووجه ایهام خود ظاهر ونیز بمعنی بریدن چوب وغله وعلف میر خسرو ؎ آمد از او رنگ بزرگی فرود ، دست بگل در زد وگفتش درود ، درو مثله پس حاصل بالمصدر درودن ودرویدن باشد ولهذا نجار را درودگر ودروگر نیز گویند وبعضها چنین تفرقه کرده اند که درویدن مخصوص است بغله وآنچه ماناست بدان ودرودن عام است از آنکه غله باشد یا شاخ وچوب ومانند آن ومعهذا استعمال درود با لفظ کردن نیامده برخلاف درو ظهوری ؎ شراب از خوی بروش تخم افشاند ، توان خورشید از رویش درو کرد ، میر خسرو ؎ هر روز بکوی تو جوانان ، جان کاشته وجگر درودند ، خواجه شیراز ؎ مزرع سبز فلک دیدم وداس مه نو ، یادم از کشته خویش آمده هنگام درو ، ؎ بستان نوید سرو دهی هر سحر ، بیاران رفته درودی فرست ، خواجه نظامی ؎ چو دردانه باشد تمنای سود ، که نور در آید بکشت ودرود ، زپیروزی هفت چرخ کبود ، بلیسی داد برشاه عالم درود ، نوای غریب آورم درسرود ، ز هم جان بیشینگار درود ، دردم رسانی رسانم درود ، بیایی بیام زگنبد فرود ، ب -

دَرُودَه بالفتح وتخفیف دوم وتشدید آن . ف . فاصله

میان دو کوه - واله هروی ؎ از آنکه چو دیده مجنون درودشت است پر ، محمل لیلی نگاه امروز از این صحرا گذشت ، تا خبر یراه قافلهٔ بوی گل زنا امنی ، هزار درّه قفسهای عندلیبان است ، واین سهو است وصحیح نام جای در حوالی تفت چنانکه بیاید -

درو دگر بضمتین وواو معروف . ف . بمعنی نجار واین ماخوذ از درودن است که بالضم چوب وزراعت قطع کردن باشد از رشیدی - غ -

درودن بضمتین بروزن کشودن . ف . بمعنی چوب تراشیدن وزراعت قطع کردن از برهان ورشیدی وکشف - غ -

دُرُور بضمتین ع . روان شدن عرق وشیر وغیره وریزان کردن آسمان باران را - وروان وگرم گردیدن بازار ودرهم شدن چیزی وبر ناخن گردیدن تیر وبر ناخن گردانیدن تیر را لازم متعدی وروشن شدن چراغ ودَرُور کصبور ناقه بسیار شیر واحد وجمع درو یکسان است - ا -

دُرُوز بضمتین وزای معجمه در آخر ع . جمع دَرْز بالفتح شگاف جامه که دوخته باشند - ا -

دُرُوس بضمتین وسین مهمله ع . ناپدید شدن نشان -

دُروش بضم اول وواو مجهول بروزن سروش . ف . بمعنی نشتر حجام ومرادف داغ وموافق معنی درفش چنانکه گذشت واین افصح است از درفش چه فا در اصل لغت نیامده بلکه از استعمال متاخرین عجم است که با عرب آمیخته اند . سوزنی گفته ؎ بموسمی که ستوران دروش وداغ کنند ، ستوروار براعدا نهاده داغ ودروش ، جامی در صفت خر پیر گفته ؎ بسکه از روزگار دیده دروش ، نه دُم او بجای مانده نه گوش ، ودرینجا بمعنی آلت سر تیزی که بدان گاو وخر را رانند آمده چنانکه گذشت - ن -

دَرُوص کصبور ع . شتاب رو وبضمتین جمع دَرْص بالفتح بچهٔ خارپشت وبچهٔ موش دشتی وبچهٔ خرگوش وغیره - ا -

دُرُوع بضمتین وعین مهمله ع . جمع دِرْع بالکسر زره - ا -

دروغ بضمتین وبفتح اول نیز آمده . ف . مقابل راست چون گریهٔ دروغ وآه دروغ ووعدهٔ دروغ وصبح دروغ وزشت ومصلحت آمیز از صفات اوست - صائب ؎ زین گریهٔ دروغ که ای ابر میکنی ، آبی بشیر از سر تزویر میکنی ،

۴

فریب عشق بآه دروغ نتوان داد × شکار خضر بدام سراب نتوان کرد × وله ؎ حیف است اگرچه کذب رود بر زبان تو × از وعده دروغ دمی شاد کن مرا × و با لفظ گفتن و بستن و بر داختن و زدن و آوردن و بافتن و بر سر کسی فرو کوفتن بصله بر مستعمل حکیم زلالی ؎ چندان دروغ زشت فرو کوبمش بسر × تا چون کدو شود سر آن قلتبان زباد × مولانا جامی در حیله اندیشیدن برادران حضرت یوسف علیه السلام پیش پدر و انداختن یوسف علیه السلام را در چاه گفته ؎ بهر یک چند بربافند دروغی × ده‌ها زان گوهر خود را فروغی × سیفی ؎ با خود از بهر تسلی از تو می بافد دروغ × دل که بر امید وصلت چاه محنت جاه اوست × شیخ اوحدی ؎ دل چون بدید موی میان تو در کمر × گفت این دروغ بین که بر این را ست بسته اند × باقر کاشی ؎ بمرگ غیر باشد عالمی خوشحال و من غمگین × که می ترسم دروغی بسته باشد از برای او × کمال خجند ؎ دست من و زلف یار حاشا × بر خویش دروغ بسته بودم × میر معزی ؎ زال افسون کرد و سیمرغ آمد از افسون تو × رستم به شد چو سیمرغ اندر و مالید پر × من عجب دارم ز فردوسی که تا چندان دروغ از کجا آورد و بیهوده چرا گفت آن سمر × در قیامت رستم گوید که من خصم تو ام × تا چرا بر من دروغ محض گفتی سر بسر × باغ۔

دروغ زن و دروغ پرداز و دروغ گو بمعنی۔ ظهوری ؎ قلم بشرح محبت دروغ پرداز است × ببال شوق رقم گر ز نامه بر نبرد × کمال اسمعیل بهر دفع زبانهٔ دوزخ × این زبان دروغ زن ببرند × فریع الدهر ؎ جماعتی که ندانند باز سیم از سرب × همه دروغ زن و خربت اند و خیره سر اند × نمک و تبدز دیک شان یکی باشد × از آنکه هر دو بگونه شبیه یکدگر اند ×

دروقت و در حال بمعنی۔ و بمعنی در ساعت میر معزی ؎ هر که بی دیدار وی نام تو خواهد چشم و گوش × کینه ور گردند چشم و گوش او بر یکدگر × گوش او خواهد که چشم او شود در حال کور × چشم خواهد تا که گوش او شود در وقت کر × ب۔

دروقیطون بفتح اول و ثانی بواو رسیده و قاف مفتوح و تحتانی ساکن و نون بواو کشیده و بنون دیگر زده لغتی است رومی و بعضی گویند یونانی است بمعنی نباتی که بدرخت زیتون ماند لیکن از یک گز کوتاه تر می باشد و برگش دراز تر از برگ زیتون است و گل آن سفید می شود و تخم آن بمقدار کرسنه کوچک می باشد و طبع آن بمحو طبع بذر البنج است و اگر زیاده خورند بیم هلاکت بود یا

دروک بضم اول بوزن سلوک . ف . هیزم باریک را گویند یا

دروگر بضم اول و ثانی و فتح کاف فارسی . ف . مخفف درودگر است که نجار باشد خاقانی در مدح پدر خود علی نجار شروانی گفته ؎ نوح نه بس علم داشت گر بد رمن بدی × قنطره هستی ز علم بر سر طوفان او × یوسف نجار کیست نوح دروگر که بود × تا نه هنر دم زنند × در دکان او × و درین معنی عبارت کرده × ن

دَرَوم کصبور ع . زن کوتاه بالا بد رفتار و آنکه بشب آمد و شد کند۔ ا۔

دَرَوْمَش بفتح اول و ثانی کفد و کس . ع . مار۔ ا۔

درون بفتح اول . ف . مقابل بیرون اندرون مزید علیه آن و با لفظ باختن کنایه از قالب تهی کردن ملا طغرا ؎ ز امتحان بدم تیغ یار دست رسید × ز بیم باخت درون را غلاف و از انگشت × و سیه درون و تیره درون از مرکبات اوست و درون نام شهری است از ملک خراسان مابین مرو و نسا واقع شده و با اول و ثانی مضموم پیمانهٔ غله را گویند و بلغت پاستانی ژند و پاژند دعائی بوده که مغان یزدانی در ستایش ایزد تعالی و آذر خوانده بر خورد نیهامی دمیده پس از آن می خورده اند و هر چیز که درون خوانده و بر آن دمیده شده گویند شایسته شد و اگر نه دمیده باشند گویند ناشایسته و لیستن یعنی خواندن و لیسته خوانده شده۔ زراتشت بهرام گوید ؎ زراتشت فرمود لیشتن درون × چو شد سوی برهان دین رهنمون × از آن لیشته میخورده و شاه گشت × ز خوردن همانگاه آگاه گشت × ن۔

درون پرور بفتح اول . ف . کنایه از صاحب مجاهده و اهل دل و نیز کنایه از حق تعالی سنائی ؎ ای درون پرور و برون آرای × وی خرد بخش بیخرد بخشای × ب۔

درونج بفتح اول و رابع و سکون جیم معرب درونک است و آن دوائی باشد بشکل عقرب و بسبب آن درونج عقربی خوانندش گرم و خشک است در دوم گزندگی جانورانرا نافع است گویند اگر قدری از آن در میان خانه بیاویزند از طاعون ایمن باشند و اگر سوراخ کنند و در میان هر دو ران زن حامله آویزند فرزند آن زن از آفتها محفوظ باشد۔ س۔

درونل بالفتح بروزن فرزند . ف . نام پهلوانی ایرانی و اسم داروی است و با اول مضموم بمذهب و فاسق را گویند و این معنی در کتاب ژند مرقوم شده زراتشت بهرام گفته ؎ درو داز مایه بدین خردمند × که درست از ره و آئین درونده × و در فرهنگ برای حطه آمده رشیدی گوید بزاء فارسی است چنانکه خواهد آمد۔

درون دار . ف . کنایه از بد اندرون و کینه ور و منافق باشد۔ امیر خسرو گفته ؎ معتبر عالم و جاهل شده × گر چه درون دار و سیه دل شده۔ ن س ا۔

درونکا بالکسر و بالضم . ف . درو کننده یعنی کسیکه غله می برد۔ فر۔

درون ریش . ف . از عالم دلریش و جگر ریش۔ ب۔

درون سنج . ف . کنایه از صاحب مجاهده و اهل دل عرفی ؎ بمیزان درون سنجان بسنج این نکته پس بنگر × که دردافشان کنی بهتر بود یا راحت افشانش × ب۔

درون نشینان . ف . گوشه نشینان و خلوت گزینان۔ ب فر۔

درونه بفتح اول و چهارم بروزن ممونه . ف . بنجی است دوائی شبیه بکژدم اعراب آنرا معرب کرده دَرَوَنج عقربی گویند و بمعنی درون مولوی گفته ؎ لذت ناچهای تو ذوق بیاچهای تو × می برود سوی لبم محنت شد است در برم × لابه کنم که هی بیا درده بانگ الصلا × او کنف این چنین کند که به درونه خوشترم × و بمعنی قوس قزح و کمان حلاجی نیز آمده کسائی گفته × هست صد کس درونه که بدان پنبه زنند × کمال اسمعیل واضح تر گفته ؎ نرسد بر شرف قدر تو هر شاعر گو × خاطری دار د نظام و زبانی و صافی لفظ قوس ارچه بود شامل نام هر دو × شبه قوس قزح نیست درونه نداف × و بمعنی کمان حلاجی فخر گرگانی گفته ؎ سر سرو قدش شد باژگونه × دوتا شد پشت او همچو درونه × رودکی گفته ؎ سفید برف بر آمد ز کوهسار سیاه × و چون درونه شد آن سرو بوستان آرا × ن۔

درونی بفتح اول . ف . مقابل برونی۔ فر۔

دَرُوْها . ف . نام رودخانه ایست در بلخ۔ فو۔

درویدن بالضم و بالکسر بمعنی درودن۔ غ۔

درویزه و درویژه بازای هوز و زای فارسی هر دو آمده است . ف . بمعنی گدائی کردن بر درها چه یوزه و پویزه بمعنی جستجو و دریوزه

یعنی جستجو از درها بدریوزه کردن - ن -

دَرْوِیش بالفتح . ف . قلب دریوش مبدل دریوزست که بمعنی گدا وگدائی هر دو آمده دریوزه مثله و دروینه قلب آن و معنی ترکیبی آن جستن از درها ست . شاه ناصرخسرو ؏ بنگر که چه میگوید این گنبد گردان ٭ گفتار جهان را ز ره حشمت بنیوش ٭ زین خانهٔ بالفتح وزین معدن کوشش ٭ برگیر یکی از لؤ و مروالغز و دریوش ٭ ب . در غیاث نوشته که چون گدا بوقت سوال از درها می آویزد یعنی درها را می گیرد لهذا گدا را درویش بالفتح گفتند بدانکه چون اطلاق این لفظ بر خدا رسیدگان گوشه نشین صادق نمی آید و زیبائی نماید لهذا فقیر صاحب معرفت رالحیت تمیز درویش بضم دال باید گفت درینصورت مرکب باشد از دُر که بمعنی مروارید است و ویش که در اصل وش بود مزید علیه وش که کلمهٔ تشبیه است چنانکه ساره مزید علیه سار بعنی داور اکسره وداده الف را بقاعدهٔ اماله یای مجهول کردند کسی از اهل لغت این وجه نه نوشته فقیر مؤلف بدعای درویشان از قوانین فارسیه استخراج نموده اگر منصفان پسند نمایند فبها والا معذور دارند -

درویشانه . ف . قدری از طعام که آنرا حاضری و ماحضر نیز گویند ملا وحشی در مثنوی ناظر و منظور بتقریب مهمان شدن ناظر بکلبهٔ درویش صحرا نشین گفته ؎ چو دید آن گنج ویرانهٔ خویش ٭ به پیش آورد درویشانهٔ خویش ٭ وگمان دارم که عبارت از طعامی است که درویشان بگدیه بدست آرند - ب -

درویش پوش . ف . کسیکه درویش را بپوشد از عالم بر سبز پوش و عیب پوش یا کسیکه پوشش او مثل پوشش درویش باشد خواجه نظامی ؎ تهیدست سلطان درویش پوش ٭ گدائی خر و پادشاهی فروش ٭ و درست نیست که گفته شود از عالم سبز پوش و سرخ پوش چراکه درویش چیزی نیست که او را لباس تن کسی توان گفت بهر تقدیر لفظ مذکور که در عامه نسخ سکندرنامه دیده می شود از تصرفات ناسخین است و صحیح شمشیر پوش چنانچه نسخهای قدیمه بخط ولایت بران گواهی میدهند - ب -

درویش دوست . ف . آنکه درویش را دوست داشته باشد از عالم خدا دوست و جهنیا دوست که بمعنی دوست داشته درویش باشد کلام مولانا قومی شیخ شیراز بخطاب اتابک ؎ خدا یا تو این شاه درویش دوست ٭ که آسایش خلق در ظل اوست ٭ ب

درویش سلطان دل . سرور کائنات صلی الله علیه و آله وسلم - ب

دَرّه بفتح اول وتشدید رای مهمله و نیز بتخفیف . ف . درکوه است و مشهور است - هدایت ؎ زنگار رفته اند بکسره ٭ بر در شست و که گشته و دره ٭ کهسار چو دستان سپید موی ٭ بستر زسر موی آستره ٭ و بمعنی شکنبه و شکم که معده بهایم باشد - ناصرخسرو گفته ؎ گرگ از رمه خوران و رمه در کیا چران ٭ هر یک بحرص خویش همی پر کند دره ٭ حکیم کسائی گوید ؎ دره من شده است در نعمت ٭ چون تخدان خصم پر غذره ٭ و صاحب جهانگیری گفته دُرّه بالضم و ضموم بوست چند باشد که بهم دوزند و گناهگاران را بدان زنند تا تنبیه شود و نیز گفته که آنرا بر دهل ذوالفقار زنند و بدان آنهارا بنوازند و این معنی موافق است با دوال علی الکل حال روحی سمرقندی گفته ؎ همی زند مراغر حکیان سنگین دل ٭ چو دُرّه بر دهل عید و بتک پرستدان ٭ و رشیدی در فرهنگ خود از دره مضموم ذکری نکرده ولی در برهان ابن خلف اقتفا بجهانگیری نموده معلوم شد که عربی است و مشدد بکسر اول آمده است و دره بام از توابع شهر جام است و مسکن ایلات هزاره است والله اعلم - ن -

دِرّه بالکسر و تشدید ثانی . ع . آله زدن و شیر و خون و بسیاری شیر و روانی آن و گرمی بازار و روانی آن و ریزندگی باران اسم مصدر است دِرَر بالکسر جمع - ا -

دره آسمان . ف . کنایه از کهکشان است و آنرا العربی مجره خوانند - ما -

دِرْهام بروزن عرجام بمعنی درهم باشد و آن زری است رایج و وزنی است معروف - ما -

دَرَهْرَهَة بفتحتین . ع . ستاره بسیار روشن و کارد سرکج معرب است - ا -

درهردهن نگنجد این نام ای بزرگی گرفتن این نام را هر دهن لائق نیست - ب -

درهشته بروزن سرشته . ف . بمعنی جود و عطا باشد چنانکه گفته اند ؎ بسکه دارد سخا و درهشته ٭ در زمانه نه درم نه زر هشته ٭ - ن -

دره کاری کردن . ف . زدن بدره از عالم چوبکاری کردن ظهوری ؎ بستیش در حساب ستم هموار کنند دره کاری زدم ٭ ب -

دِرْهَم بالکسر و فتح ها و کسر آن . ع . درم و هو فارسی معرب و وزن آن شش دانگ است و دانگ دو قیراط باشد و قیراط دو طسوج و طسوج دو جو میانه و ده درم شرعی و هفت مثقال باشد و درم شرعی را درهم بغلی هم گویند دِرْهام بالکسر مثله دَرَاهِم و دَرَاهِیم جمع از منتهی الارب و در غیاث نوشته که باصطلاح فقه درهم شرعی بهنای آنقدر باشد که در کف دست متوسط الحال آب قرار گیرد و در سراج اللغات نوشته که درم بکسر اول مخفف درهم است و درهم لفظ عربی است نه معرب چنانکه بعضی گمان برند که درم فارسی است و درهم معرب آن و در دَرَاهِم جمع آن چنانکه در کلام مجید در سورهٔ یوسف واقع است هیچ یکی از محققان لغت قرآنی درهم را معرب نگفته لهذا سیوطی وغیره از معربات قرآنی آنرا نیاورده پس درم مخفف درهم باشد و این تخفیف از تصرف فارسیان است و نیز درهم مرغزار بادرخت و بوستان بادیوار -

دَرْهَم بالفتح . ف . بی نظام و پریشان و ناخوش و بیدماغ و بالفظ شدن و بودن و کردن مستعمل کلیم ؎ بود آرایش معشوق جمال درهم عاشق ٭ سیه روزی مجنون سرمه باشد چشم لیلی را ٭ هدایت الله گفته ؎ از بسکه بی تو چمن درهم است بیداری ٭ که سبزه بر رخ گلزار چین پیشانی است ٭ طالب آملی ؎ گاه گاهی که زهجوم عیش یاد غم کنم ٭ گریه را شاداب سازم خنده را درهم کنم ٭ ملاطغرا ؎ دمی نگذرد بر من پریست ٭ که درهم نباشد چو گفتار مست ٭ ظهوری ؎ بنغمهٔ نالهٔ زار را که ناهید درهم کند تار را ٭ ب -

درهم برهم بفتح دال و موحده . ف . پریشان و بی نظام - فرهنگ

درهم بغلی مشهور است که آن زری بود منسوب براس البغل یهودی که نام ضرابی است از عجم که آنرا سکه زند و آن زر برابر یک کف دستی بوده یعنی آن مقدار که چون دست را پهن سازند و آب برکف دستی بریزند برابر ایستد - مام -

دَرْهَمَة بالفتح . ع . برگ حجازی مانند درهم گردیدن - ا -

دُرْهُوس کفردوس . ع . سخت و درشت - ا -

دُرِّي بالضم والکسر و تشدید رای مکسور و تخفیف یا . ع . کوکب درخشنده و بضم دال و تشدیدها و یا نیز آمده یعنی کوکب چون در در صفا و درخشندگی دَرَارِي جمع و درخشندگی شمشیر و روشنی آن دَرْي بالفتح دانستن و فریفتن و خاریدن سر را به مدری و مدل دِرْي بالکسر سیخ و شاخ باریک که زنان بوی موی سر راست کنند - م ا -

دری بفتح اول بروزن پری . ف . منسوب به دره مانند کبک دری و زبان پارسی را از آن دری گویند که در دره و دستان کوهستان و دره بدان تکلم می کرده اند و انچه بشهرستان میگفته اند پهلوی نام دارد زیراکه پهلو شهر را می گفته اند . ع . زپهلو برون رفت کاوس شاه ٭ و آنرا شهری نیز گفتندی و بعضی گفته اند مردم اطراف از دور و نزدیک چون بدرگاه می آمدند زبان ایشان مختلف بود

وهمه کس نمی فهمید از جانب پادشاه مقرر شد که زبانی وضع کنند که بر در شاهان همه بدان تکلم نمایند و جمیع مردم ممالک آن زبان بیاموزند و آن لغتی است که دران نقصانی نباشد چون اشکم و برو و بگو. که الحال شکم و برو و گو استعمال می کنند و در بلخ وبخارا و مرو بدان متکلم بوده اند بالجمله دری و پهلوی معروف اند و در اشعار شاهنامه وغیره مذکور. حکیم عنصری در مدح سلطان محمود گفته ؎ ایا بفعل تو نیکو شده معانی خیر ✽ و یا بلفظ تو شیرین شده زبان دری ✽ حق آنست که دری منسوب بکوه و دره است چنانکه کبک دری کبکهای را گویند که در میان دره کوه پرورش می یابند و بسیار بزرگ بقدر خروسی می شوند و زبان دری زبان اهل کوهستان است مانند تبرستان که بمعنی کوهستان است و پادشاهان آنجا را عربان و خلفا ملک الجبال میخواندند و اهل ری و همدان و دنبور نیز بدری تکلم میکردند و الوار هر ولایت مانند فارس و کوهستان آنجا پارسی دری سخن می گویند و زبانی که اهل شهرها بدان متکلم بودند برای اینکه زبان شهری است چنانکه مذکور شد پهلوی گویند حافظ گفته ؎ بلبل ز شاخ سرو بگلبانگ پهلوی ✽ میخواند دوش درس مقامات معنوی ✽ و پهلوی را پهلوانی نیز میگفته اند چنانکه فردوسی گفته ؎ که چون پهلوانی سخن راندند ✽ همی کنک دژ هوخشش خواندند ✽ شیخ نظامی گفته ؎ مغنی در حزونش آور رخی برده ✽ غزلهای دری آغاز کرده ✽ سوزنی معشوق را در رفتار بکبک دری تشبیه کرده و گفته ؎ دری رفتار جوری یا سمن خد ✽ پری دیدار جوری نار دون قد ✽ از فرهنگ ناصری. و در غیاث نوشته که دری زبانی است از هفت زبان پارسی که بدره کوه منسوب است چه در زمانهٔ سابق در دره های کوه روستاییان بدان ناطق بودند چون مخلوط بزبان دیگر نبود لهذا افصح خوانند و بعضی نوشته اند که در زمانهٔ بهمن چون مردم از اطراف بدرگاه او می آمدند مردمان زبان یکدیگر نمی فهمیدند حکم کرد که زبانی وضع کنند که بر در پادشاه بدو تکلم کنند لهذا دری نامند یعنی زبان درگاه سلاطین و این زبان از دیگر زبانهای فارسی که پهلوی و فارسی صرف و هروی و زاولی و سگزی و سغدی باشد فصیح تر است از رشیدی و برهان.

دریا بالفتح. ف. معروف است تازیان بحر خوانند و قدما از شعرای استاد آنرا الف کرده با معنی و ماوی قافیه آرند. ادیب صابر ترمذی گوید ؎ نماز شام چو صحبت بریدم از ناوی ✽ بریده گشت طریق سلام از سلمی ✽ چو بخت بر لب جیحون فگند رخت مرا ✽ بهم شدیم سه جیحون نه کم ز سه دریا ✽ یکی ز آب و دو از خون که هر دو دیدهٔ من ✽ ز درد و داغ وطن خون گریستند همی ✽ و مراد قافیهٔ شعر دوم است که دو شعر دیگر جهت ربط سخن و تصحیح قافیه نگارش یافت و آنرا دریاب و دریه نیز گویند از فرهنگ ناصری و صاحب بهار عجم گوید که دریاب مزید علیه دریا است. حکیم فردوسی گفته ؎ خجسته درگه محمود زاولی دریاست ✽ کدام دریا که آنرا کرانه پیدا نیست ✽ شدم بدریه و غوطه زدم ندیدم در ✽ گناه بخت من است این گناه دریا نیست ✽ و ژرف. بی پایاب. بی پایان. بیکران. بی ساحل. لنگر دار. بی لنگر. بی زنهار. بی آرام. پر شور. پر آشوب. ناپیداکنار. طوفان خیز. گوهر خیز. از صفات اوست و نیز دریا کنایه از فرج زنان. اشرف ؎ کتلها در و چون سرین زنان ✽ که دریا بود از نشیبش عیان ✽ صائب ؎ عشق می آرد دل افسردهٔ ما را بشور ✽ مطرب از طوفان بود دریای لنگر دار را ✽ وله ؎ گوهر خود را چو آوردی سلامت بر کنار ✽ کشتی تن را بدین دریای بی لنگر گذار. ن.

دریاب بالفتح. ف. دو معنی دارد. اول دریا باشد. فخر گرگانی گفته ؎ عدیل ماهیان باشم بدریاب ✽ که همچون ماهیم همواره در تاب ✽ دوم امر از دریافتن باشد یعنی دریاب. قطران گفته ؎ به پیشگاه بزرگان گرت به نگذارند ✽ فقیر باش و زمین بوس آستان دریاب ✽ شاه نعمت الله کرمانی گفته ؎ بحر است و حباب و آب دریاب ✽ آن بحر درین حباب دریاب ✽ شیخ عطار گفته ؎ تو حل خواهی شدن در آب معنی ✽ اگر هستی یقین دریاب معنی ✽

دریابار بابای ابجد بروزن بهنادار. ف. یعنی جایی که هجوم آب دریا بسیار باشد و گفته اند ولایتهای کنار دریا را نیز گفته اند ع. ماهی بسر نشیمن بدریابار است ✽ و دریاچه را العربی بحیره گویند و در هر کشوری بسیار است از انجمله در ملک فارس یکی دریاچه بختگان است و آن طویل است تخمیناً پنجاه میل باشد و عرض آن دوازده میل است دیگر دریاچهٔ پریشم است که بحیرهٔ فامور گویند که بر جنوبی کازرون دیده ام دورهٔ آن پنج فرسنگ می شود و دریاچهٔ شوری نیز قریب بشیراز و بدریای نمک مشهور است از فرهنگ ناصری. و در بهار عجم نوشته که دریابار از عالم رودبار و جویبار است. صائب ؎ رفت از گریه داغ تیرگی از چهرهٔ بختم ✽ ز عنبر کی سیاهی آب دریابار می شوید ✽ عرفی ؎ سلک دوازده عقدی کزان دو لولو را ✽ علی است ابر مطیر و بتول دریابار ✽ و در لطائف دریابار بمعنی جزائر نوشته.

دریا بجوی خویش بستن اقرار آب را بجوی خویش بستن و آب را بجوی خود آوردن که همیشه هم آنجا باشد و بجای دیگر نرود راقم ؎ موج گوهر میزند از بحر پر شور سخن ✽ خامهٔ راقم طرفه دریائی بجوی خویش بست ✽ ب.

دریا بر رو زدن. ف. مبالغه در بیدار کردن چه تنها آب زدن هم برای این کار کفایت میکند. ملا قاسم مشهدی ؎ چنین کز حیرت رخسار او از خویشتن رفتم ✽ بروی ام گر زنی دریا بهوش خود نمی آیم ✽ ب.

دریا بر سر کشیدن کنایه از خوردن شراب و آب و مانند آن بافصی الغایت. میرزا صائب ؎ دل چه تلخیهای رنگارنگ ازان دلبر کشید ✽ قطرهٔ خونی چه دریاهای خون بر سر کشید ✽ ب.

دریا بند بفتح دال و موحده. ف. بمعنی سنارو آن تنگ آبی را گویند از دریا که تهش نمایان بود و گل داشته باشد تا کشتی دران بند شود و بایستد و نگذرد. فر.

دریاچه بجیم فارسی. ف. مطلق حوض کلان و این از اهل زبان بتحقیق پیوسته. اشرف ؎ دریاچه ایست دست گریبان روزگار ✽ کز رای سائلان بود اش آبشارها ✽ و بمعنی نهر حقیقت است هاتفی ؎ ز دریاچهٔ گنگ تا آب سند ✽ شد بدوش زبون تاجداران هند ✽ ب.

دریا خوردن کنایه از شرب خوردن. ملا قاسم مشهدی ؎ لشکند از چشمهٔ کوثر خمار عاشقان ✽ تشنهٔ گوهر اگر دریا خورد سیراب نیست ✽ ب.

دریاد کردن و دریاد داشتن بخاطر بودن و بخاطر داشتن و متعارف یاد داشتن بحذف کلمهٔ در است و همچنین بیادم نیست مزید علیه یادم نیست. میر نجات ؎ چار شانه است منظر بر قد سروت شمشاد ✽ آسمان سرو قدی چون تو ندارد در یاد ✽ سلیم ؎ بر گفتهٔ احباب بسی گوش نهادیم ✽ حرفی نشنیدیم که در یاد نباشد ✽ وله ؎ میکنم چندانکه فکر آشنایان وطن ✽ نیست دریا دم کسی کورا توانم یاد کرد ✽ ب.

دریادل. ف. کنایه از سخی و کریم. فر.

دریادیده . ف . چیزی که دریارا دیده باشد . تاثیر ؎ عبیر خال ابروت کز تا فریاج بو گرفت ٭ چشم دریادیده در بحر کمان عنبر ندیده ٭ صائب ؎ عاشق سرگشته را از گردش دوران چه باک ٭ موج دریادیده را از شورش طوفان چه باک ٭ سیل دریا دیده هرگز برنمی گردد بجو ٭ نیست ممکن هر که مجنون شد دگر عاقل شود ٭ ب

دَرْیارَو بفتح رای مهمله آنکه در دریا رود و از عالم آتش رو و موکب رو . ملا عبد الله هاتفی ؎ گله خود دریاروان چون حباب ٭ برآراسته خود همه روی آب ٭ ب .

دِرْیاس بالکسر و سین مهمله در آخر ع . شیر - ا .

دریاشکوه و دریادل و دریاکف و دریاگر هر کدام معروف . حافظ ؎ از که دریاگری آموخت خیال تو مگر ٭ همنشین شده این اشک چو پرویز من است ٭ صائب ؎ اشک دریای گرد جاهی گردد ٭ آب از فوت سرچشمه روان میگردد ٭ نظامی ؎ قلب اندرون شاه دریاشکوه ٭ سپه گرد بر گرد دریا چو کوه ٭ ب

دریافتن بالفتح . ف . تحقیق کردن و وارسیدن . ف ک .

دِرْیاق و دِرْیاقَة بالکسر و الفتح ع . تریاق دی و دَرّاق کشداد مثله - ا .

دریاک . ت . بروزن و معنی تریاک است که افیون باشد و دفع کننده زهر را نیز گویند و معرب آن تریاق است - ما .

دریاکار . ف . آنکه کار دریا کند . میرخسرو ؎ گفت کای از ضمیر دریاکار ٭ گشته بازرگان دریابار ٭ ب .

دریاکش و دریانوش . ف . کنایه از شرابخوار و که بدیر مست شود و این مقابل تنگ شراب است اما دریاکشیدن و دریاها برسر کشیدن و دریاخوردن کنایه از خوردن شراب و آب و مانند آن باقصی الغایت . ملا قاسم مشهدی ؎ تشنگان از چشمه کوثر خمار عاشقان ٭ تشنه گوهر اگر دریا خورد سیراب نیست ٭ صائب ؎ دل چه تلخیها که از زنگار رنگ سازان ولبکر شید ٭ قطره خونی چه دریاهای خون برسر کشید ٭ وله ؎ برنیارد سر مردان دریاکش از خمار ٭ دیده آهو چه تسکین دل مجنون دهد ٭ وله ؎ شوق دریاکش و در شیشه کم ظرف فلک ٭ آنقدر خون جگر نیست که یکجام شود ٭ میرخسرو ؎ در مجلس وصال نه دریاکشند مستان ٭ چون دور خسرو آید می در سبو نماند ٭ ب

دریاکشادن . ف . کنایه از دریا برآوردن . خواجه نظامی ؎ سپه راندن از زرف دریا برون ٭ کشادن ز شمشیر دریای خون ٭

دریاگوش بکاف فارسی . ف . بمعنی مهره و صدف - فر .

دِرْیان بالکسر و فتحتین ع . دانستن یا دانستن بنوعی از حیله - ا .

دریانورد و دریارَوْ . ف . آنکه در دریا رود و از عالم آتش رو و موکب رو . هاتفی ؎ گله خود دریاروان چون حباب ٭ برآراسته خود همه روی آب ٭ ب .

دریاوکان بکاف تازی . ف . جهان و بر و بحر - فر .

دریائی بالفتح و کسر همزه . ف . در صفات کشتی و سفینه و دل مستعمل و مراد از آن سرگشته و مشوش و پریشان است . میرنجات ؎ پریشان خاطری چون زلف یار بیوفا دارم ٭ دل دریائی چو کشتی بی ناخدا دارم ٭ صائب ؎ چه خونها کرد در دل عاشقان از لعل سیگونت ٭ چه کشتیها درین یک قطره خون گردید دریائی ٭ ز حسن شوخ تو نظاره تماشائی ٭ سفینه ایست که گردیده است دریائی ٭ ب

دریای اخضر . ف . در جهانگیری کنایه از آسمان است و نام دریای از هفت دریا که هر یکی شاخی از بحر محیط است .

دریای بصره . ف . کنایه از پیاله بزرگ پرشراب . خاقانی ؎ خوز دیک دریای بصره طاقت بغداد جام ٭ بس پیاپی دجله را در جرعه دان افشانده اند ٭ ب .

دریای ثالث بهردو ثای مثلثه . ف . جناب خیر المدققین در شرح این بیت که ؎ چو دریای ثالث نمط شوی خاک ٭ ز ثالث ثلاثه جهان کرد پاک ٭ میفرماید که همه دریا سه قسم اند . اول بحور و انهار که بر روی زمین اند چنانچه مشهور و معلوم همه است . دوم دریاهای فوق آسمان چنانکه اهل نقل از آن روایتها کرده اند و اگر از انها انهار بهشت که مکان آنها بر فوق سماوات اراده کنند نیز موجه است . سوم دریای معلق بین السماء و الارض که عبارت از ابر بود و آنرا ایزد تعالی برای تقاطر آفریده تا زمین را از قاذورات بشوید و سرسبز هم گرداند . غ .

دریای حامله . ف . کنایه از دریای مروارید و قبیل کنایه از شراب بواسطه نشاطی که در وست - ب .

دریای زرافشان دریاچه ایست متصل بسمرقند - ب .

دریای شهد . ف . در عنصر دانش دریای سرهند وحید در تعریف پالوده بست ؎ بدریای شهدش فگنند خجت چو پالوده باکشتی لخت لخت ٭ حکیم فردوسی گفته ؎ بیاورد دیهیم عماری و مهد ٭ گذر کرد زانسوی دریای شهد ٭ ب .

دریای قیر . ف . کنایه از شب تاریک و دوات پرسیاهی - ب .

دریای سائله کنایه از دریائی است که مروارید داشته باشد و شراب را نیز گویند - ما .

دریای لعل . ف . کنایه از پیاله و صراحی و خم شراب سرخ - ب .

دَرْیَة بالفتح و الکسر ع . دانستن یا دانستن بنوعی از حیله - ا .

دَرِیَّة گلر بیة ع . حلقه که بر تیر و نیزه بر بایند آنرا برای آموختن دستور و جز آنکه در پس آن تیرانداز پنهان شود جهت انداختن صید را - ا .

در یتیم بالضم . ف . مروارید بزرگ و آبدار که در صدف همین یک دانه تنها پیدا شده باشد از سراج اللغات - غ .

دِرْیج کسکین ع . طنبور یا چیزیست مانند طنبور که نواخته میشود - ا .

دُرَیْجان بضم اول و کسر ثانی و جیم عربی ع . معرب دریگان است - فر .

دریچه بفتح اول و کسر رای مهمله و یای معروف جیم فارسی ف بمعنی در کوچک و همین شهرت دارد مگر در زیاده بودن این یای تحتانی تامل است لیکن اکثر استاذان دریچه بزیادت یای تحتانی آورده اند چنانچه عرفی گوید ؎ دریچه اش ابضیا دیده سهیل یمن ٭ نشیمنش بهوا کعبه نسیم بهار ٭ غالب ظن آنست که دریچه در اصل دریزه بود که زای معجمه را بجیم فارسی بدل کرده اند و دریزه مرکب است از لفظ در و لفظ یزه که بیای تحتانی و زای معجمه باشد بمعنی خورد و کوچک در حالت ترکیب یارا ساکن کنند پس دریزه بمعنی دروازه کوچک باشد چنانکه مشکیزه و ناویزه بمعنی مشک کوچک و ناو کوچک و بعضی دربچه نوشته اند بیای موحده و این خالی از غرابت نیست . طغرا گوید ؎ روز شب دریچه مشرق و مغرب باز است ٭ ورنه از تنگی این خانه نفس می گیرد ٭ از چراغ هدایت و خیابان - غ .

دریچه گوش . ف . کنایه از صماخ گوش . کمال اسمعیل گوید ؎ بجستجوی خبر جانم از دریچه گوش ٭ بزمان زمان براه کاروان آید ٭ ب .

دریخانه و درخانه بفتح اول . ف . بمعنی درگاه و دربار پادشاه - غ .

دُرَیْد بضم اول و فتح را ع . نام مردی است و تصغیر ادرد

یعنی بی دندان و این دُرَید دانشمند است مشهور استاد و میرو صاحب کتاب جمهرة اللغه - م -

دُریدن بضم اول بروزن بریدن - ف - بمعنی دردیدن باشد که بریدن غلط است و بفتح اول بمعنی پاره کردن باشد - س -

دریده چشم - ف - کنایه از شوخ چشم - ب -

دریده دهان و دهان دریده و دهن دریده کنایه از بیجا باگوی ظهوری سه دریده دهان را بگفتن مسپار × لبش را ز دندانش در پنجه آر × ب -

دَدِیرکامیر و رای مهمله ع - مرد گردانندام پیاتا و مغرور تیز رو و چراغ روشن و تیز بمعنی تیز دویدن یا ترم دویدن است و روان شدن - (غ ی) - ا -

دَرِیس کامیر و سین مهمله ع - دُم شتر و جامهٔ کهنه - ا -

دِرِیس بکسرتین - ف - نام بازی است و بشین معجمه هم دیده شده - غ -

دُرَیص بضم اول و فتح را و صاد مهمله ع - مصغر دِرص بالفتح بچهٔ خارپشت و بچهٔ موش دشتی - ا -

دُرَیع بضم اول و فتح را و عین مهمله ع - مصغر دِرع بالکسر بمعنی زره علی غیر قیاس و القیاس دُرَیعَة بالها - ا -

دریغ بکسر اول و ثانی بتحتانی مجهول کشیده و بغین نقطه دار زده - ف - کلمه ایست که در محل تاسف و تحسر گویند و باین معنی با لفظ خوردن و بمعنی مضایقه نمودن با لفظ داشتن مستعمل خواجه شیراز سه صبا ز منزل جانان گذر دریغ مدار × وزان بعاشق مسکین خبر دریغ مدار × خواجه جمال الدین سلمان سه ناگفتنی است راز دهانت ولی بود × خوردن دریغ بر سخنی کز دهن برفت × ملا طغرا در تعریف پیر مغان گفته سه هوس را چو آورده در زیر تیغ × کشش خورده بر تیغ او صد دریغ × سالک یزدی سه در تیغ من ز غیرکشی یا ز اختلاط × بر وضع خویش و حال تو یکسان خورم دریغ × انگشت دریغ و پشت دست دریغ ترکیب می آید و دریغ بضم اول هم آمده است - ب - سا -

دریغا بکسرتین - ف - درین لفظ الف زائد است و می تواند که برای ندبه باشد که در آخر مندوب زائد کنند برای مد صوت و خان آرزو نوشته که الف در یغا رابطه بود بمعنی دریغ است و همین قسم الف خوشا و بسا بمعنی خوش است و بس است - غ -

دریغ و درد - ف - بجای دردا و دردا حافظ گوید سه عیان نشد که چرا آمدم کجا بودم × دریغ و درد که غافل ز کار خویشتنم ×

از غوامض سخن -

در یک پله داشتن دو چیز را عبارت از برابر شمردن هر دو را سه در ترازوی قیامت نیست صائب سنگ کم × عشق در یک پله دارد کعبه و بتخانه را × ب -

در یک پیرهن خوابیدن با کسی کنایه از کمال قرب بود صائب سه با خیال یار در یک پیرهن خوابیده ام × بر ندارم سر ز بالینش هر که بیدارم کند × ب -

در یک ترازو دو من سنجیدن کنایه از لنست که در یک مملکت دو پادشاه ممکن نباشد چنانکه شیخ نظامی گفته سه جز این با منت هیچ درخواست نیست × که در یک ترازو دو من راست نیست ×

دَرِیکَه کسفینه ع - رانده از صید و جز آن - ا -

دریگان با ثالث مجهول و کاف فارسی بروزن حریفان - ف - نوعی از اعمال و اشکال نجومی باشد و معرب آن دریجان باشد - س -

دَرِیم کامیر ع - پر گوشت خوش اندام - ا -

درین بفتح اول - ف - مخفف دراین - فر -

دَرِین کامیر ع - علف ریزهٔ خشک و جامهٔ کهنه و ام دَرِین زمین قحط زده - ا -

دُرَینَة کجهینة ع - گول - ا -

در پیچیدن بکسر اول و ثانی و کسر جیم فارسی - ف - بمعنی زدن فی درین کاسه نیمکاسه هست در کاسه نیمکاسه داشتن گذشت ملا مفید سه به پاک ظرفان ز انعام حسنی × دلم را در آفاق تا داسه هست × مرا بی طبق داد بی کاسه آنکس × درین کاسه البته هم کاسه هست × نون را بنوعی باید خواند که با تلفظ نشنود × ب -

دریواس با ثالث مجهول و واو بروزن بلیناس - ف - چارچوب در را گویند - رودکی گفته سه دروازه و دریواس فرو گشته تر آمد × بیم است که یکباره فرو دآید دیوار × و بکسر اول هم آمده است - ن - سا -

دریوز بروزن هر روز - ف - بمعنی رفتن بدرها و در اصل جستجوی در بوده زیرا که یوز بمعنی جوینده و جستجو کننده و گدائی کننده است و آنرا دریوزه و دروزه نیز گویند - سوزنی گفته سه کنون ای غلتبان زین و ریدان در بمیهی رو چون گدایان تو بدریوز × عبدالرحمان جامی در سلسلة الذهب گفته سه ای خدا کمترین گدای توام × چشم بر خوان کبریای توام × میروم بر در تو هر روزه × شئ لله زنان بدریوزه × ن -

دریوزگی بالفتح - ف - گدائی و در برهان لفظ کلمه گی زائد است چنانکه در جملگی چراکه لفظ دریوزه بمعنی گدائی است کما قیل فقیر مؤلف گوید که چون در اصل دریوز است و دریوزه بزیادت یا بمعنی سائل و سائلی هر دو آمده پس دریوزه بمعنی سائل گرفته یای مصدری بآن ملحق کردند درینصورت های مختفی موافق قاعده بکاف فارسی مبدل گشته دریوزگی شده - غ -

دریوزه بروزن هر روزه - ف - بمعنی دریزه است که گدیه و گدائی باشد و با لفظ کردن و آمدن و فرستادن مستعمل و ما بقی از تحقیق این لفظ در لفظ در و فیس گذشت - صائب سه نوری از پیشانی صاحبدلان دریوزه کن × شمع خود را میبری دل مرده زین محفل چرا × ب -

دریوش بروزن خرگوش - ف - تبدیل زائیست با شین بمعنی گدا و محتاج - سوزنی گفته سه ای نخلق بشر نخلق سروش × قهر جود و رز دانش کوش × به تو نگر دلی و کف جواد × نخوی ماند در جهان دریوش × حکیم لامعی گرگانی سه ستیزه کرد همی تا نه بیند سرخ لبش × فسوس کرد همی با چراغ روی نکوش × بنبید باد و لب او برنگ بود خجل × چراغ باد و رخ او بروشنی دریوش × و نام حاکم همدان که پادشاه بابل گردید و بدار یوش موسوم است -

دز بکسر اول و سکون زای تازی - ف - قلعه و حصار عموماً و قلعه بالای کوه خصوصاً - اسدی گفته سه تو گفتی که تن بد مگر چرخ و ماه × هر آنرا سر آن کوه و آن دز کلاه × و دزدار قلعه دار را گویند و دز بهمن در اردبیل بر سر کوه سیلان در غایت استحکام بوده و آنرا روئین دز نیز می گفته اند اکنون ویران دژ است در لارجان مازندران دزک نام قلعه بوده که صاحب تاریخ مازندران گفته که فریدون دران ده دزک که قصبه آن ناحیه است متولد شده پس از چندی فرانک مادرش او را بحدود سوانه کوه لتبریه موسوم بشلاب بوده توقف کرد پس از چندی بده لیور آمد در آنجا پرورش یافت و بزرگ شد از فرهنگ ناصری - در بهار و برهان نوشته که دژ بزای فارسی هم آمده است بلکه همین مشهور است و سند بزای عربی - خواجه نظامی گفته سه کجا بستدی فرخ آئین دزی × چه از زورمندی چه از عاجزی × -

دزاد بالفتح - ف - بمعنی معمار - فر -

دزافتا بکسر اول و سکون ثانی و فتح همزه و فای ساکن و فوقانی بالف کشیده . ف . دژی بوده در فارس از بناهای شاپور شیخ نظامی گفته ؎ دژ افتا که بنخش نور دارد ، بنا گویند کز شاپور دارد ، ن .

دزاندیس . ف . در جهانگیری باول مکسور و ثانی مفتوح بنون زده و دال مکسور و یای مجهول بمعنی همانا و گویا و ظاهرا آید رودکی گفته ؎ اگرچه در وفای شبهی دلیس ، نمیدانی تو قدر من دژاندیس ، ن .

دُزد بالضم و سکون زا و دال ابجد . ف . ترجمه سارق و نیز بمعنی دزدی . قاسم ارسلان ؎ جادوی چشم و هندوی خال آنت میکنند آشکار و پنهان دُزد ، وحید . در تعریف دزد ؎ زدیی آتش برخان دهان ، مرگ صفت رفته بهر جا نهان ، برده ز اندیشه زر سا صنم ، سکه ربوده بنگاه از درم ، کرده اگر کیسه بری خیال ، برده نم از قطره حرارت ز نار ، قفل که مهر لب در ها شدی ، واز نفسش غنچه صفت وا شدی ، نشه ربودی ز کف جام گل ، پیرهن رنگ ز اندام گل ، و بوسه دزد . کفن دزد . کفش دزد از مرکبات آن است . ب .

دزدار بالکسر بر وزن بسیار . ف . قلعه دار . خواجه نظامی ؎ فرستاده پنهان بدزدار خویش ، که پیش آورد برگ ز اندازه بیش ، بگفتا که دزدار این کوهسار ، فرستاده است بر در بامید بار

دُزد افتادن . ف . ریختن دزد در جای بقصد غارت و تاراج . ابوطالب کلیم ؎ غم زمانه ز نابیدلان ندارد رنگ ، بدستان دزد که در خانهٔ گدا افتد ، ب .

دُزد افشار و دزد افشره . ف . کسیکه در ظاهر خویشتن را صاحب اعتبار وا نماید و در باطن شریک و محرم راز دزد باشد مولوی گفته ؎ دلم دزد و نظر آن دزد را دزد ، عجب آن دزد و دزد افشار چون نیست ، نظامی گفته ؎ او دزد و من گدا ز من از شرم ، دزد افشره است این نه آزرم ، از بهار و صاحب انجمن آرای ناصری گوید که این دو لغت را جز بدین ترکیب در جای دیگر ندیده ام .

دِزدام بالکسر . ف . بمعنی قید خانه و زندان . سفر .

دزدانهٔ دیده که دُردانه اسیر است رسم است که زنان دردانه یا ظرف ریزه بقدر سه نظافت بوطای سربند بزعم آنکه اگر کسی چشم بد کند آن دردانه یا ظرف ریزه خود بخود از هم شکند و صاحبهٔ خود را از آسیب عین الکمال محفوظ دارد هرگاه کسی در صدد اضرار بود و نتواند ضرر رساند این مثل گویند آقا رحیم شاپور ؎ دل در شکن طرهٔ جانانه اسیر است ، دزدانه در و دیده که دردانه اسیر است ، ب .

دُزد بُرده بضم موحده . ف . بمتاع مسروق . نظامی ؎ اگر دزد برده برآرد نفیر ، برد دست او شحنهٔ دزدگیر ، ب .

دزد ترازو بالضم . ف . آنکه سنگ کم داشته باشد و بدان سبب گویا از جنس چیزی می دزدد . اثر ؎ بدعمل را دائم از نقصان مردم راحت است ، سنگ کم دزد ترازو را نگین دولت است ، ب .

دزد حنا . ف . سفیدی که در دستها ماند بعد از بستن حنا و آن بسبب نقوش و خطوط دست بود و این از اهل زبان بتحقیق پیوسته وقیل سفیدی که وقت بستن حنا سهوا بماند و آن اکثر در فاصلهای انگشتان بود . وحید در تعریف حنا ساز گوید ؎ نظر بر رخ اوست از خط مرا ، بشب روز دزدم چو دزد حنا ، فطرت ؎ کسیکه بخت سیاهش بقدر از غیب است ، برنگ دزد حنا روسفیدیش عیب است ، رفیع ؎ بیجا نمی شود دل در خون نشسته ام ، دزد حنا ز دست لب شستن نمیرود ، محمد سعید اشرف ؎ سیاه شد از بیم رهزنان خود را بدست ، کرده چون نقش نگین دزد حنا نام آشکار ، سلیم ؎ هر کجا راهزنی برخیزد ، با تو چو دزد حنا همدست است ، تاثیر ؎ تواند مردمک چون اشک خونین ریخت در پایش ، که آن دزد حنا بر خلق راه گفتگو بسته ، ابوتراب فتوت ؎ از بیم پاس شحنهٔ عدل تو از جهان ، دزد حنا گریخته از دست گلرخان ، ب

دزد خانگی و دزد خانه . ف . دزدی که همخانه باشد اما ؎ سد راه مرگ نتواند شدن تن پروری ، بهر دزد خانگی دیوار می باشد عبث ، سلیم ؎ در سینه هرچه بود سپردم بدست عشق ، آری همین علاج بود دزد خانه را ، ب .

دُزد شمع بشین معجمه . ف . ریشه که از گل شمع گرفتن بماند و آن هر طرف شمع که می افتد می گدازد . ب .

دُزدگاه بکاف فارسی . ف . جای بودن دزدان . استاد عنصری گفته ؎ اندران ناحیه بر فتن کوچ ، دزدگه داشتند کوچ و بلوچ ، ب .

دُزدگیر . ف . شحنه و لفظ باز که شناختن و گرفتن دزد در عهدهٔ اوست . ب .

دَزدمه . ف . در جهانگیری آورده که باول مفتوح بثانی زده و دال مفتوح . ف . کواکب سیاره را گویند و بوسلیک گفته ؎ بمرادت چون نگردد تا قیامت دور چرخ ، گر تو در سیر ند دایم مهر و ماه و دزدمه ، این لغت را در فرهنگ رشیدی نیافتم همانا صحیح ندانسته شاید دزدمه باشد که در حرف را گفته خواهد شد . ن

دُزدی بالضم . ف . سرقه . فر .

دزدی بوسه . ف . این را در حالت خواب می توان کرد ؎ دزدی بوسه عجب دزدی پر عاقبت است ، که اگر باز ستانند دوچندان گردد ، ب .

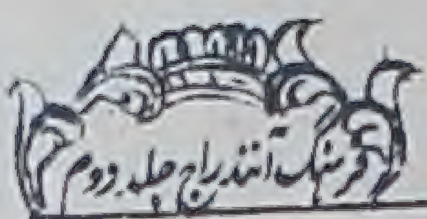
دُزدیدن بالضم . ف . معروف و بمعنی پنهان کردن چون دزدیدن نفس و لب و سر و پهلو و سال دزدیدن کم گفتن سالهای عمر . صائب ؎ این کهن سالان که میدزدند سال خویشتن ، کهنه دزدانند در تاراج مال خویشتن ، و بمعنی سلب کردن و ربودن چون هوش دزدیدن و میل دزدیدن و ذوق دزدیدن و جز آن . قاسم مشهدی ؎ ز لبس دست تماشائیش ز رخسارش صفا دزدیده ، چو گرد سرمه بعد از مرگ باشد بور در خاکم ، طاهر وحید ؎ فغان من ز دل عاشقان هوس دزدد ، دراز سرمه خاکسترم نفس دزدد ، بود ملاحت خال سیاه لعل لبت ، چنانچه میل شکر از دل مگس دزدد ، بیاد زلف تو دل آنقدر بتنگ آید ، که ذوق شب روی از خاطر عسس دزدد ، سر دزدیدن و پهلو دزدیدن و جگر دزدیدن از مرکبات اوست . ب .

دزدیده بود آنچه نماند بجدا او نداهر جنسی باید که یک گونه با مالک مشابهتی داشته باشد و اگر احیانا مطلق انجبت ولوث فریبی بود ممکن است دزدیده باشد نه از و چنانچه عرب گوید المال یشبه بصاحبه . ب .

دِزغاله بالکسر . ف . قلعه و شهر پناه و برج . فر .

دزفول . ف . در اصل دز پول بوده یعنی قلعه و پل و آن در شوشتر واقع است و از غرائب بناهای روزگار است . ن .

دزک بر وزن فلک . ف . بمعنی قلعهٔ کوچک و دستار و دستارچه رودکی گفته ؎ ای طرفهٔ خوبان من ای شهره وری ، لب را

ز سر دژک بکن پاک زمی * شمس فخری گفته ۵ تو ئی حقیقت مقصود
حق ز بعد رسل * نه زان شهان که ندانند خود کله ز دژک * و نام
محله نیز هست بشیراز به سر دژک معروف. ن.

دژکاه ف. بفارسی نام محلی بوده در قدیم الایام معروف
و بحصانت موصوف اما اکنون نامی از آن باقیست وقتی بجانب کلهدار
و بندر کنگان مسافرتی روی داد از انجا عبور کردم نرگس زاری
وسیع در حوالی کلهدار دیده شد. رودخانه قراقاچ که ما بین شیراز
و دشت ارژن میگذرد منبعش از جبال الوار و جبل دار است
از بلوکات کوهمره و کوار و خفر و سیکان و قیر و کارزین گذشته در
صحرای دژکاه به رودخانه که از فیروزآباد می آید متصل شده از تنگ
دشتی و جنب قریه کالی گذشته در نزدیکی بندر کنگان بدریا اتصال
می یابد. ن.

دژمار بضم اوّل نام جایی است باذربایجان که کان سرب و
لاجورد در انجا بوده و لاجورد را بدو نسبت داده لاجورد دژماری
می گفتند. ن.

دژمنش بالکسر و فتح میم و کسر نون و سکون شین معجمه. ف. بمعنی
کلان و بزرگ و بی اندازه و بمعنی آسوده و سیر و مانده و افکار. فر.

دژندیس بکسر اوّل و دال ابجد بروزن فرنگیس بمعنی جانا و ظاهر
و گویا باشد سندش در دژاندیس بزیادتی الف گذشت. سا.

دژهرج بکسر اوّل و سکون ثانی و های مفتوح برای قرشت جیم
زده. ف. در برهان بمعنی بیت المقدس آورده و خطا کرده آن
دژهوخ است که بتصحیف دژهرج خوانده و در مقام خود بیاید. ن.

دژینه بفتح اوّل و کسر ثانی و فتح نون. ف. بمعنی درفش. فر.

دژ بضم اوّل و سکون زای فارسی. ف. بمعنی زشت و بد و ترش
و خشم چه آن نیز زشت و بد است و بعضی باین معنی بکسر دال گفته اند
مانند صاحب برهان و بقول رشیدی اوّل اصح است و دُژ نیز
بدل دژه و بهمه معانی با آن موافق است. از فرهنگ ناصری. و بالکسر
قلعه و حصار باشد و چسبندگی را نیز گفته اند و بمعنی پدر نیز بنظر آمده است
و بفتح اول نیز درست است از برهان.

دژآباد و دژآگاه و دژآگه و دژآکام و دژاکاه
بکسر اوّل. ف. بمعنی بد و زشت و سهمگین و خشم و قهر آمده اکثر اطلاق
این بر سباع کنند شمس فخری گفته ۵ برفق و رای متین کرد خلق را
تسخیر * بکین و بطش نکرد و به بی ثباتی و دژه * فرخی گفته ۵ گمدن

شیر دژآگاه بصد غمراز بیم * اندر آن بیشه که یک جا گراو کرده گذر *
حکیم اسدی در صفت اژدهای که گرشاسپ کشته گفت ۵ دژ
آگه ردی سهمگین منکری * بزور و دل از هر ددی برتری *
دم آهنج کوهی است نخچیر نیست * بران کار گرنیزه و تیر نیست * ن ب

دژآلود. ف. در دژخی بیاید.

دژآلون بروزن طلاگون. ف. بمعنی حیف و دریغ و افسوس باشد
و مؤید الفضلا بهمین معنی بعد از واو الف نوشته بوده که دژالوان باشد. سا ب

دژآنگاه با کاف فارسی بروزن نظام شاه بمعنی دژآگاه است
که سهمگین و خشم آلود و قهرناک باشد. سا ف.

دژآهنج و دژآهنگ بجیم تازی و کاف فارسی و بفتح ها در
هر دو لغت. ف. بدخوی و خشمگین و سهمناک و بدکردار باشد
و بمعنی تیر تخش و ژوبین که سنان کوچک باشد هم آمده است
حکیم عنصری گفته ۵ بیک خدنگ دژآهنگ تنگ داری تنگ
تو بر پلنگ شخ و بر نهنگ دریا بار * ن سا.

دژآهنگ افراسیاب. ف. تماری بوده که افراسیاب
بدانجا گریخته بود. سا.

دژبراز بفتح بای ابجد بروزن دلنواز. ف. بمعنی خشم آلوده
و خام طمع و عیب جو دژبرازان جمع آنست ابوشکور گفته ۵
پلنگ دژبرازی دیا بر کوه * که شیر چرخ شد از کینش ستوه * ن

دژبرام. ف. یعنی زشت خو که زشت خوئی از طبیعی و ذاتی باشد
فخر گرگانی در رامین ویسه گفته ۵ نیارامید بو دژبرامش * همان
استیزه خوی خویش گامش * ن.

دژبرو بکسر اول و سکون ثانی و ضم ثالث و رای قرشت و
واو ساکن. ف. یعنی برابرو گره زده و قهرآلوده و بدخشم
زیرا که برو بفتح اول بمعنی ابرو است. ابوشکور بلخی گفته ۵
یکی دژبرو بیست پرخاشخر * کزاو هست شیرژیان را حذر * بفتح
اوّل هم درست است. ن سا.

دژپسند بفتح اوّل و سین بی نقطه و بای فارسی بروزن سربلند بمعنی
بدپسند و هر کار و مشکل پسند آمده فخر گرگانی گفته ۵ بگر دژخیم و لیسه دژپسند است *

دژپیه و دژپی بکسر اوّل و ثالث که بای پارسی باشد و سکون ثانی و های
هوز. ف. بمعنی گرمه‌هایی است که در میان گوشت و پوست آدمی و حیوانات
بهم میرسد و بعربی آنرا غده و غدد می گویند و باینمعنی مشهور است. ن سا

دژپیه بکسر اول و ثالث و سکون ثانی و تحتانی ظهور ... شلیه

دژخیم و دژخی و دژخیله بالکسر. ف. بمعنی بدخو و تند
مزاج چه خیم بمعنی عادت و خو در عربی نیز همین معنی دارد و
این نام بیشتر بر جلاد مردم کش اطلاق شود. فردوسی گفته
۵ بدژخیم فرمود کاین را بگوی * بدرا اندر آویز برتاب روی *
وله ۵ بدژخیم فرمود تا تیغ تیز * برآرد تنش را کند ریزریز. ن.

دژخی و دژآباد و دژآلود بکسر خای معجمه. ف. تند و خشمگین
و اکثر اطلاق این کلمه بر سباع کنند خسروانی ۵ کی ببر دژآلود است
در جنگ * که دارد از مصاف شیر زنگ * بهرامی ۵ اگر ببر
دژآبادش ببیند * چو سگ اندر پس زانو نشیند. ن ب سا.

دژک بکسر نون و سکون کاف. ف. آبله و گرهی که بر ریسمان
از بافتن افتد. ن.

دژکاک بکسر اوّل بروزن تریاک. ف. کرگس را گویند و آن
مرغی باشد مردار خوار و بفتح اوّل هم آمده است. سا.

دژکام بروزن اکرام. ف. سهمناک و خشمگین را گویند و
بمعنی زاهد و پرهیزگار هم هست و خواجه سرا را نیز گفته اند و
دژکامه مثله. سا ه.

دژگوار بالفتح. ف. گوشت که هاضم و گوارنده نباشد. فر.

دژگیر بالضم و کسر کاف فارسی. ف. ترش و حامض و تند و
تیز. فر.

دژله بالکسر. ف. بمعنی دجله. فر.

دژم بضم اوّل. ف. یعنی ترش و آشفته و غمگین و این در
اصل دژمن بوده بنون یعنی خشمگین و بمعنی مخمور و رنجور و اندیشه مند
نیز آمده و اینمعنی را بر غیر آدمی نیز اطلاق کنند او را دژمان نیز
گویند از فرهنگ ناصری. و در بهار نوشته بکسر اوّل و فتح دوم بمعنی
بیزار و نگون و گرفته چون دل دژم و روی دژم و زلف دژم
و چشم دژم و شاخ دژم واله هروی ۵ افسردگی طبع بود و همه
فکرت * نبود ثمر دست رسی شاخ دژم را * ادیب صابر ۵ قد
من شد چو دو زلف دوست بخم * دل من شد چو دو چشم دژم دوست
دژم * میر معزی ۵ هر کرا آن چشم دژم ببیند و آن زلف دوتا *
اگر آشفته و شوریده شود هست سزا * وله ۵ از غم بود که گاه بهار
و گهی کسوف * دارند روی خویش دژم ابر و آفتاب * شیخ شیراز
۵ چو نقش بندت در ایوان شاه * دژم روی کرد دست دژشتا
و نباه * لا بیخو رجامی ۵ در کمند کاکلی گشتم اسیر * کی سر زلف دژم

باشد هرا -

دژمان بکسر اوّل بروزن کرمان. ف. بمعنی افسوس و دریغ داشتن و حسرت باشد - سا -

دژمناك بالکسر. ف. غمگین واندوهناک - فر -

دژن و دژند بضم اول و فتح ثانی و سکون نون. ف. بمعنی تند و تیز و بدطعم و خشمگین آمده - ن -

دژنام بالضم. ف. بمعنی دشنام و ملامت و بمعنی آبله دُژبر - فر -

دژك بضم اوّل و ثانی. ف. پاره و ریزه و ریزه و پارچه - فر -

دژواخ و دژوان بالفتح. ف. بمعنی غلظت و درشتی و تاسف و حسرت و امثال آن - ن -

دژوند. ف. بمعنی فاسق و بدمذهب و معنی ترکیبی آن زشت مانند چه وند بمعنی مانند باشد - زراتشت بهرام گفته ؎ درود از ما بر دین خردمند ٭ که دور است از ره آئین دژوندان

دژه بفتح اوّل و ثانی. ف. تیر خشم و قهرآلود را گویند بکسر اوّل هم آمده است - سا -

دژهخت و دژهوخت و دژهوخ بالکسر. ف. نام بیت المقدس است یعنی قلعهٔ افراخته مبارک و آنرا دژهوخ گنگ نیز گفته اند و وقتی بخت النصر بخرابی آن مامور شد چنانکه گفته اند ؎ کعبهٔ نظم سخن خراب شد از تو ٭ همچو ز بخت النصر خطیرهٔ دژبخت ٭ حکیم اسدی گفته ؎ بدژبخت گنگ آمد از راه شام ٭ که خوانیش بیت المقدس بنام ٭ بتازی کنون خانهٔ پاک خوان ٭ برآورد والیوان ضحاک دان ٭ هم او گفته ؎ چو نوح آمد و ساخت اید ره رنگ ٭ کشید اتش بجای دژهوخت گنگ ٭ فردوسی گفته ؎ کنون سلم را رای جنگ آمده است ٭ که یاد دش ز دژهوخت گنگ آمده است ٭ ن -

دژگیو بفتح اول و ثانی و کسر کاف فارسی. ف. آله است آهنی که بدان خمیر چسپیده تغار را دور کنند - فر -

دژهوست و دژهوست گنگ بالکسر و فتح کاف فارسی. ف. بمعنی دژهخت گنگ است که قبلهٔ پیشینیان و بیت المقدس باشد - سا -

دَش بالفتح و سکون سین بی نقط. ف. بمعنی شبیه و نظیر و مانند است عنصری گفته ؎ ندید و نه بیند ترا هیچکس ٭ دگر رزم مثل و دگر بزم دس ٭ فرخی گفته ؎ یکی خانه کرد و بد فرخار دس ٭ و آنرا دِیس نیز گویند - ن -

دَسّ بالفتح و تشدید سین مهمله ع. پنهان کردن و قطران مالیدن شتر را و زیر خاک دفن کردن چیزی یا عام است دِسّیسی مثلا -

دساتیر بکسر اوّل و بفتح نیز گفته اند بعقیدهٔ پارسیان قدیم ایران نام کتابی است آسمانی که برمه آباد اوّل پیغمبر ایشان نازل شده و دران زبانی دیگرگونه که نتوان فهمید و ساسان پنجم آنرا بپارسی قدیم پای جی یعنی ترجمه تحت اللفظ نوشته در توحید و تجرید و حکمت و طاعات است و آن چهارده صحیفه است که بر چهارده بزرگوار نازل و وارد شده است و آنرا در بمبئی با ترجمه و بانگریزی ترجمه کرده اند و بایران رسیده و لغات آن نیز با آنست هما تا ابن خلف تبریزی صاحب برهان آنرا دیده و بعضی نقاش را ذکر کرده اینک حاضر است و مطالب خود پسند دران بسیار است و در نزد پارسیان بس عزیز است و آنرا تمجید کنند و در معنی و حقیقت آن پارسیان گویند اصل دران دساتیر است یعنی دهنده روشنی زیرا که تیر بمعنی روشنی و علم و هنر و هر چیز است یعنی حقائق این نامه روشنی و نور دهنده قلوب خوانندگان آنست و باساتیر یعنی روشنی و نور قدیم زیرا که باس زمان قدیم را گویند و قدیمیان را بپارسی باستانیان خوانند و باساتیر حقائق از منه گذشته را گویند که از پیغمبران سابق بمردم رسیده و داساتیر یعنی دهندهٔ حقائق و معارف است که یزدان باشد و نو رند ترجمه تازه ایست که از حکما برناههای یزدانی قدیم نگاشته شود و گفته است ساسان پنجم در نامه ساسان نخست که ما بدین فرو گذاریم چه ما را خواست آنست که با ساتیر که در داساتیر نگاشته ایم و هر کس نیارد خواند پس این نورند اهر یزدانی در آغاز خواند تا نخستی از دادار بدیدآورنده یاد گیرد - مؤلف گوید اینکه بعضی این لغت را معرب و جمع دستور دانند اساطیر است نه دساتیر و شاعری در مدح شعر خود گفته ؎ بر این دُرّ دری زیبد اگر موبد نماز آرد ٭ نه بر رهستای زردشت دساتیر مه آبادی - ن -

دساتین بفتح اوّل و کسر تای مثناة جمع دستان سرود و نغمه و حکایت و افسانه را گویند - فر -

دِسار بالکسر و راء مهمله در آخر ع. میخ آهن و رشته الیف خرما یا رسن از آن که بدان تختهای کشتی را استوار کنند دُسُر بضمتین و دُسْر بالضم جمع - ا -

دَسّاس بفتح اوّل مهر و سین مهمله کشاده ع. ماری است خبیث که دهن ندارد و از بینی گزد و دم را از سر او فرق نتوان کرد -

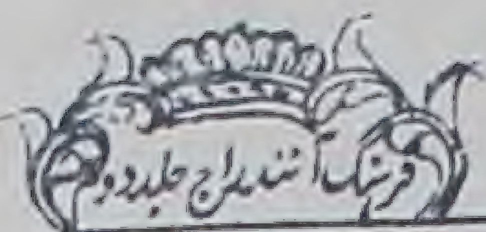
دَسّاسة بفتح اوّل و تشدید و فتح سین مهمله ع. سمار وغ سپید یا جانوری است سپید یا خراطین است - ا -

دُساقی بضم اوّل کسکاری ع. جمع دُسْقان بالضم جاسوس و میانجی در میان مرد و زن - ا -

دِسام ککتاب ع. سرپوش شیشه و مانند آن و آنچه بدان گوش و جراحت را استوار بندند - ا -

دُسَّة بالضم و تشدید سین مفتوح ع. بازیچه ایست کودکانرا -

دست بروزن مست. ف. مقابل پای و بدین معنی ترجمه ید و دستان جمع - شیخ شیراز ؎ دستان که تو داری ای پریرخ ٭ بس دل ببری به مکر و دستان ٭ و له در حکایت پادشاه غور گفته ؎ بدستان خود بند از و برگرفت ٭ سرش را ببوسید و در بر گرفت ٭ و بمعنی پنجه و نفع و فایده و قدرت و ظفر و نصرت و فیروزی و همت و خالو و کرت و نوبت و طرز و روش و دستور و قاعده و نوبت بازی شطرنج و نرد و مانند آن و این همه مجاز است بمعنی طرز و قسم از این دست یعنی ازین نوع و قسم مولوی معنوی گفته ؎ من اگر دست زنانم نه ازین دست زنانم ٭ نه از اینم نه از آنم من از آن شهر کلانم ٭ شمس الدین محمد حافظ بطریق ایهام گفته ؎ ساقی گر باده ازین دست بجام اندازد ٭ عارفانرا همه در شرب مدام اندازد ٭ مسیح کاشی ؎ ولی چه دست سخن آورم برت پیداست ٭ که مور سوی سلیمان چه دستگاه برد ٭ و بمعنی قدرت چنانکه گویند فلان در نیکاردستی دارد - شیخ شیراز ؎ دست بر خون عاشقان داری ٭ حاجت تیغ برکشیدن نیست ٭ و بمعنی مسند ملوک عربی است لیکن فارسیان نیز استعمال کرده اند - انوری در مدح وزیر گفته ؎ زهی دست وزارت از تو دستور ٭ چنان کز پای موسی پایهٔ طور ٭ و مسند و صدر کوچک را نیم دست گویند و بر چیز تمام نیز اطلاق کنند مانند یک دستخانه یعنی خانه که همه چیز درسته باشد ای خانه که نشیمن و خوابگاه و مطبخ و پایگاه و طویله و یک دست خلعت یعنی از سر تا پا و یک دست سلاح یعنی از خود تا موزه و در مرغان شکاری بجای عدد بود چون یک دست باز و یک دست جره و این قسم در هر نوع مناسب آن گویند مثلا یک زنجیر فیل و یک راس اسب و یک نفر آدمی و یک منزل خانه و این در دفاتر هندوستان رایج است حتی که یک دو ترا آهو نویسند و دو در بدال هندی و واو مجهول و رای مهمله ریسمانی باشد که آهو و خر آن

بند * مثال بمعنی خلعت ولباس اشرف گوید ؎ لباس نازکی
سالک زنقش بوریا دارد * که گر صد دست می پوشد بعریان
میزند پهلو * کمال گوید ؎ خواهی که راست گردد نیشت دوتای
من * یک دست خلعتم ده ویکسر چارپای * و دست باصطلاح
اطبا اجابت طبیعت را گویند وآن عبارت از دفع شدن ماده بود
از راه اسفل - و بمعنی اول گهرپاش وگهر باز و گهرفشان و گهر
گستر و درفشان ورآد وجواد و همت پیشه و وآهیب و دریابخش
وسیمین وبلورین ویرنگار ونگارین ونگارکرده ونگار دیده
وحنای حنالبته - بوسه فریب - قدح پیمای - گریبان دشمن
خواب آلود - رعشه دار - رعشه ناک - دراز - کوتاه - از صفات
اوست وبعضے از شعرای هندوستان دست بست بپای فارسی
لبته اند واراده معنی دست کوتاه نموده و درین تامل است و
هو هذا ؎ مراست دست طلب بست و دامن تو بلند * ز کوتهی
است که دستم بمد عا نرسد * و قلم از تشبیهات اوست - ملا طغرا
در تعریف براق ؎ بلوح زمین از قلمهای دست * کند خط یاقوت
را پای بست * آتش دست و آتشین دست - پولاد دست - ابر دست
باد دست - سبکدست - چابکدست - بالادست - پست دست -
پیش دست - تر دست - تنگدست - تهیدست - چرب دست -
خام دست - خشک دست - خیزران دست - دراز دست - دور دست
سپید دست - سنگین دست - پسادست - یکدست - چابک دست
روی دست - پشت دست - سر دست - از مرکبات اوست * ب * ن
دَشت بالفتح ع - بمعنی دشت و دست جامه و دست کاغذ
واوراق و دست خانه و مسند ملوک و جز آن معرب است - ا م -
دستا بر وزن لبتا - ف مخفف و مرخم دستار است که مندیل
ورو پاک باشد * سند این در دستار بیاید - ن ر ا -
دست آب - ف - بمعنی آب دست یعنی وضو - خاقانی در تحفه گفته
ع - دست آب ده مجاورانش * ن -
دست ابرنجن بفتح همزه وسکون موحده - ف - بمعنی دست برنجن
است که دستینه زنان باشد وآن میلی است از طلا و نقره - ن
دست آختن - ف - دست دراز کردن وحرکت دادن آن
بطرف چیزی - شیخ شیراز ؎ چو نتوان بر افلاک دست آختن *
ضروری است با گردشش ساختن * ب -
دست آخر و دست پسین دست درین ترکیب بمعنی نوبت است

سند و شواهد آن در دست اول بیاید - ب -
دستاد بالفتح و دال ابجد در آخر - ف بمعنی بسیار و زیاده - فر -
دستا دست بفتح اول - ف - یعنی نقد دست بدست دادن - ن
دستار بر وزن رفتار - ف - مرکب است از دست و آر که کلمه
نسبت است بمعنی شال سر و پریشان و زرتار از صفات و گنبد
از تشبیهات اوست و بالفظ بستن و پیچیدن و چیدن و آشفتن
و پریشان شدن مستعمل یعنی ؎ تا شود فرش زیارتگاه ارباب
ریا * خویش را زاهد بزیر گنبد دستار بست * فطرت ؎ چه
پروا دارد از شبهای تار عاشقان شوخی * که لبریز شفق گردیده
از گل صبح دستارش * صائب ؎ اگر چه مستی حسن از سرش
بر دست بیرون خط * زبرکاری همان دستار را مستانه می پیچد *
واله هروی در مدح درویش غلام علی ؎ در حوزه تعلیم سخن جایزه
دارد * زان مرد که دستار هنر بسته سر از او * و دستا بحذف را
مخفف و مرخم دستار است کمال اسمعیل گفته ؎ بسکه می شویم و
همی گویم * جبه خویشتن و دستارا * ریزه ریزه شدی ز زخم کدین *
پوششم ار نه بودی از خارا * ب ن -
دستاران بر وزن زرداران - ف بمعنی شاگردانه یعنی اجرت
وفردی که پیش از کار کردن بمزدور دهند - استاد عسجدی گفته
؎ البتی قصب اندر سرای دوست بمشتی زر * به یک بوسه بدهما را
امروز بدستاران * ن -
دستار بر زمین زدن - ف - عاجز نالی و دادخواهی
صائب ؎ تا گشودیم نظر رزق فنا گردیدیم * چون شگوفه
بزمین پیش که دستار زنیم * ب -
دستار بزرگ بسکون را - ف بمعنی قلتبان - شفائی ؎
با بوی تو کوچک دل و دستار بزرگ است * آورده از
پشت پدرشان دیوثی * ب -
دستار بند بفتح موحده - ف کسیکه کار دستار بندی با او
متعلق باشد - فر -
دستار بندان - ف - کنایه از سادات و مشائخ و صدور
وعلما و فضلا و متقیان وامثال آنها که بتازی ارباب عمائم
خوانند - شیخ شیراز ؎ چو قاضی بفکرت نویسد سجل * نگردد
ز دستار بندان خجل * ب -
دستارچه - ف بمعنی رومال و سفره کوچک - خاقانی گفته

؎ دستارچه بین زبرگ شمشاد * طوق غبغب سمن برانزاد * و نیز
بمعنی پارچه که بر سر نیزه بندند وآنرا طره هم گویند و بمعنی کمربند و
بمعنی رومال که در گلوی اسپ بندند و بمعنی هدیه وتحفه و بمعنی مبارکباد
دادن نیز نوشته اند از شروح و دستارچه ساختن بمعنی هدیه و
تحفه فرستادن و ارسال کردن و بر دست داشتن باشد - ب ن غ
دستارچه ساز - ف - هرچه از تحفه و هدیه در دستارچه کرده فرستند - ب
دستارخوان - ف - سفره زیرا که آنرا بر بالای خوان کرده
در مجلس می آرند و بالفظ کردن وافتادن مستعمل ثابت ؎ فیض
حق کرد و نصیب خاکساران بیشتر * نیست بی نعمت اگر دستارخوان
افتاده است * میرزا عبدالغنی قبول ؎ زخست خورد بازنان
کس که نان را * کند معجر خویش دستارخوان را * در مدح سیف خان
؎ خلق را برداشت از خاک مذلت رفعتش * در زمان او همین
دستارخوان افتاده است * سند نخستین بعد ازین بیاید - ب
دستارخوانچی معروف سیفی ؎ دلبر دستارخوانچی جا بجایش
میکنم * سر ببالش میکشم دستارخوانش میکنم * ب -
دستار در گلو کردن کنایه در تکفیر و رسوا و بیحرمت کردن عرفی
؎ امرت بمصلحت قدمی گر بسنگ زد * دستار در گلوی قضا کرد
روزگار * و بعضی محققین میدانند که درین بیت بمعنی بزور محکوم
کردن است و حاصل معنی آنکه حکم تو هر جا از روی مصلحت قدم بر سنگ
زد یعنی عزم راسخ نمود روزگار قضا را بزور بر همان پله آورد - ب -
دستار سیمابی - ف - بمعنی سفید - بدرچاچی ؎ ز فرق زنگی گریان
فتد دستار سیمابی * چو بازآن رومی خندان نهد بر سر کلاه زر * ب
دستار مثقب بکسر میم وسکون ثای مثلثه - ف - چوبی که بر دسته
مثقب باشد و سر دسته مذکور دران بود و وقت گردانیدن مثقب
در میان آن بگردد وآنرا انجار بدست دهم بگیرد و بزور بکشد تا زود
سوراخ شود - وحید در تعریف مثقب گفته ؎ ز معنی گرش کوتهی کرد
ریش * ولی رفته کار ریش ز دستار بیش * ب -
دستاره بالفتح اره دستی و کوچک - فر -
دست از آستین برآوردن و بیرون کردن و بیرون
آوردن بمعنی - صائب ؎ چون برآرد شوکت حسن تو دست از آستین *
شق چو ماه عالم آرائی کند آئینه را * صفحه را جیب و بغل گنجینه گوهر شود *
خامه صائب چو دست از آستین بیرون کند * و له ؎ گل خورشید چون
صبح از گریبانی شود طالع * که دست از آستین در دامن شبها برون آرد - ق

دست از چیزی بردن. ف. بگسترآن رسیدن از اهل زبان بتحقیق پیوسته. ب.

دست از چیزی برکندن ترک آن کردن. مولانا ثنائی ؎ کم کم داغ بتان برکنده ام دست نیاز ٭ اندک اندک نقد بسیاری بدست آورده ام ٭ ب.

دست از دامن کسی گسستن و افگندن کنایه از جدا کردن. ثنائی ؎ طاقتم بنگر کزان تیغی که بر سر خورده ام ٭ در دم از دامان لب دست فغان افگنده ام ٭ خواجه شیراز ؎ شاها فلک از بزم تو در رقص و سماع است ٭ دست طرب از دامن این زمزمه مگسل ٭ ب.

دست از دهان و دهن برداشتن بی پرده سخن گفتن و صرفه نکردن در دشنام دادن و بد گفتن و هر چه بر زبان آید بی تحاشی گفتن. فرج الله شوستری ؎ کرده از بس عرصه بر من تنگ دور روزگار ٭ من هم آخر غنچه سان دست از دهن برداشتم ٭ رفیع ؎ شرم را می باید اول از میان برداشتن ٭ کی بآسانی توان دست از دهن برداشتن ٭ طالب کلیم ؎ از دهن غنچه صفت دست اگر بردارم ٭ قفل دیگر ز حیا بر لب اظهار من است ٭ ب.

دست از سر چیزی نگذاشتن ترک نکردن آن چیز و از سر آن برنخاستن. حافظ گوید ؎ سبز است در و دشت بیا تا نگذاریم ٭ دست از سر آبی که جهان جمله سراب است ٭ و این نادر و نشهود است از چیزی برنداشتن یا سر چیزی از دست یا از کف نگذاشتن است اول مشهور است. دوم ظهیرای تفرشی گوید ؎ وقتی آن شد که چو فواره ز کف نگذاریم ٭ سر آبی که بیان ساغر سرشار زنیم ٭ از غوامض سخن.

دست از سر کسی گرفتن کنایه از امداد و اعانت دریغ داشتن. ب.

دست از قفا وا کردن معروف. صائب ؎ کاکل چه گستاخ دارد دستش ز قفا وا کن ٭ هر فتنه که می بینی در زیر سر او دست ٭ ب.

دست از کسی برنداشتن از سرش وانشدن بدون حصول مقصود. ملا کاشی یقین تخلص ؎ از تو تا نقد آمرزش نمیگیرم نمی میرم ٭ چو مزدوری که دست از کار فرما برنمیدارد ٭ ب.

دست از لباس بیرون کردن پوشیدن جامه باین طرز که دست در آستین کنند برای ساعت نیک و باز برآرند و چند آن بر وقت دیگر اندازند و این در هندوستان مرسوم است تاثیر ؎ جامهٔ هستی به تن بهر قیامت کرده ایم ٭ دست بیرون زین لباس از بهر ساعت کرده ایم ٭ ب.

دست از ماست نح و نصرت و نوبت و فرصت. سنجر کاشی ؎ دست از ماست بهر رزم که هست ٭ تیغ از ما و غلاف از دگران ٭ ب.

دست آزمای. ف. بمعنی مصدری و اسم فاعل هر دو آمده. میر خسرو ؎ چه کم دیدی از ابلق رزانگی ٭ در آئین مردی و مردانگی ٭ که با خصم ما کرده دست آزمای ٭ بسوی زبونی شوی رهنمای ٭ شمشیر گشتند دست آزمای ٭ در آن هم نشد قالبی زخم سای ٭ نظامی ؎ اگر چرخ گردان خطای نمود ٭ باین خانه دست آزمائی نمود ٭ سوادش حروفی است دست آزمای ٭ همان آب لوحش جان افزای ٭ ای حریفی است که هر قلمی آزمائی توانند نوشت ٭ ب.

دستاس بالفتح. ف. آسیای که بزور دست بگردد ٭ داراب بیگ جویا ؎ پای ثابر ازپی روزی و نانی و شکم ٭ تا تو چون دستاس سرگردان مشتی گندمی ٭ بدیع الزمان نصیرآبادی ؎ که میخواهد لب نانی ز چرخ از سنگدستیها ٭ که غیرت میکند دستاس امروز استخوانم را ٭ ب.

دستاغ بروزن زنگار رنگ. ف. بمعنی فلاخن باشد. سا.

دست آسیا. ف. باضافه دست چوبی که دست در آن زده آسیا گردانند. صائب ؎ از شوق جستجوی یار از گردش نمی مانم ٭ اگر در سنگ پایم همچو دست آسیا باشد ٭ ب.

دستاش بالفتح بار و لبستهٔ هیزم و همه. فر.

دست آشنا. ف. کنایه از صاحب معامله. شفائی ؎ شکوه را امشب بلب دست آشنا میخواستم ٭ رنجش محبوب را دشمن جدا میخواستم ٭ ب.

دست افزار بتقدیم زای معجمه بر رای مهمله. ف. آله که کار دست بدان کنند و پاافزار کفش را گویند. ظهوری ؎ گر نفس میخواست بهرش می تراشیدیم اثر ٭ در هنرمندیست آه و ناله دست افزار ما ٭ قافیه غزل بازلر و پرکار است. ب مص.

دست افسوس. ف. معروف. میرزا صائب ؎ چون نباشد گوهر دندان صدف خمیازه ایست ٭ دست افسوسی بود بی گوهر دندان صدف ٭ ب.

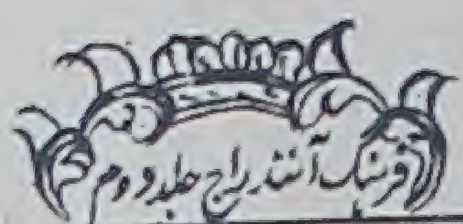
دست افشار و مشت افشار چیزی نرم که بزور دست افشرده شود چون طلای دست افشار و زر دست افشار و زر مشت افشار که خسرو پرویز از آن ترنجی ساخته بود و این مشهور تر است و در اشعار استادان سیم دست افشار و یاقوت دست افشار و مغز دست افشار و سیب دست افشار نیز آمده و پسین در شعر میرزا طاهر وحید دیده شده و حکیم زلالی گفته ؎ زبسکه مغز مرا کرده عشق دست افشار ٭ خمیر مایهٔ دیوانگی شد آخر کار ٭ داراب بیگ جویا ؎ بستی گر رسد دستم بلبهای نمک سودش ٭ شود یاقوت دست افشار لعل خنده آلودش ٭ اگر گوییم که بطریق ادعا است باشد در نیصورت شعر از مزه می افتد ٭ ظهوری ؎ ترنج سیم دست افشار خسرو ٭ انار سینهٔ شیرین وشان کو ٭ از ینجا مستفاد می شود که اطلاق سیم بر طلا نیز صحیح است ٭ دانش ؎ فشارم لای می کارم همین است ٭ طلای دست افشارم همین است ٭ صائب ؎ اگرچه خسرو دارد طلای دست افشار ٭ تصرف دل شیرین بدست کوهکن است ٭ ب.

دست افشان. ف. چیزی که بدست افشانده شود چون تخم دست افشان. اثر ؎ وقت حاصل نخورد غیر تاسف ممسک ٭ تخم این مزرع پیداست که دست افشان نیست ٭ و نیز کنایه از حرکات سکناتی که در حالت رقص بدست کنند. خواجه شیراز ؎ یار ما چون سازد آهنگ سماع ٭ قدسیان بر عرش دست افشان کنند ٭ حکیم زلالی گفته ؎ قد شمشاد دست افشان گردش ٭ بساط ارغوان گلبرگ زردش ٭ و دست برافشاندن مثله. ثنائی ؎ مطرب با بنواز تا سرو سهی بالای من ٭ برفشاند دست و عیند جانفشانیهای من ٭ شیخ شیراز ؎ قاضی ار با ما نشیند برفشاند دست را ٭ محتسب گر می خورد معذور دارد مست را ٭ ت.

دست افشاندن از چیزی کنایه از جدا شدن و ترک گفتن از وی. مولوی معنوی گفته ؎ طبع سیر آمد طلاق آرزو براند ٭ پشت بروی کرد دست از وی فشاند ٭ صائب ؎ جسم خاکی چیست کز وی دست نتوان برفشاند ٭ گرد دست و پای خود چون گربه لیسیدن چرا ٭ و بمعنی رقص کردن نیز آمده. ب غ.

دست افگن با کاف فارسی کنایه از خادم و پرستار و مغلوب و زبون و یادگار و نشان که از دست گذارند چون تصویر و خط و جز آن. ب سا ک.

دُستاق بالضم و فوقانی بالف کشیده و قاف. ف. بندی و محبوس از اهل زبان بتحقیق پیوسته. فطرت ؎ شدم دستاق ترک روز و شب در خانهٔ زینی ٭ تبسم حقهٔ لعلی تغافل عشوه آئینی ٭ میرزا طاهر وحید ؎ ز هیبت تو نمود است دست و بارا گم ٭ بدان طریق که در زیر تیغ کین دُستاق ٭ باقر کاشی ؎ ای داور دادگر

حدیثی * گویم که کنی هزار تحسین * دیروز که ساختند دستاق * مارا در سلک آن ملاعین * شطرنج من او فتاد بی مرد * نی مانده پیاده و نه فرزین * ب -

دستاگرد بفتح اول و کاف فارسی . ف . دستاره را گویند فیـ

دست امتحان . ف . بقلب اضافه کنایه از زور آزمائی . ب

دست آموز . ف . مرغی را گویند که آنرا بردست تعلیم داده باشند و با صاحبش رام گشته برد برود و باز آید و گاهی همچنین وحشی را نیز تعلیم کنند و مالوف می سازند - ظهوری ؎ خوش آنکه بعشق صاف کرده لاتیش * جانش چو رود مهر تو گیرد جائش * شهباز غمت اگر چه دست آموز است * می باید از آه رشته بر پایش * اوحدالدین انوری ؎ شیر گردون پیش شیر رایت * سخره چون آهوی دست آموز باد * ع - ریسمان بر پا چه حاجت مرغ دست آموز را * ب ن -

دستان بروزن مستان . ف . جمع دست چنانچه در دست گذشت و بمعنی مکر و حیله و دستانگری و لقب زال پسر سام نریمان از اولاد گرشاسب و جمشید که بواسطه شاگردی سیمرغ و آموختن علوم غریبه از دانایان او را بمکر و حیله منسوب می کرده و جادو میخوانده اند فردوسی از قول اسفندیار بعد از زخمهای تیر و بهبود یافتن رستم دیگر روز گفته ؎ تو از جادوی زال گشتی درست * و گرنه کنارت همه دخمه جست * میر معزی ؎ شهی کو با رسولان تو بیعت کرد در غزنین * که با پیلان بدرگاه است فرستد خدمتی در خور * همه دستانگری بود آن چو پیدا گشت راز او * خرد هم داستان نبود که باشد شاه دستانگر * و بمعنی نغمه و آواز آمده بنابرین بلبل را هزار دستان گفته اند حکیم فرخی بکنایه در مدح خود گفته ؎ هزار دستان دستان زدی بوقت بهار * کنون همی نزند تا در آمدست خزان * هزاره دستان امروز در خراسان است * بمجلس ملک اینک همی زند دستان * شیخ سعدی بمعنی مقامات آوازه نغمه گفته ؎ گویند مگو سعدی چندین سخن از عشقش * می گویم و بعد از من گویند بدستانها * زیرا که دستان نشانی باشد بر سواعد آلات ذوات الاوتار که دلالت کند بر مخرج نغمه معین از نغمات - سوزنی گفته ع . زنند از فضل و عدل تو به بستان بلبلان دستان * و زال را دستان زند نیز می گفته اند معنی ترکیبی آنرا فکر و دستان بزرگ یافته اند چه زند که نام نامه پارسیان است بمعنی بزرگ است و آنرا مه زند نیز میخوانده اند - فردوسی از قول سیمرغ حکیم گوید ؎ نهادم ترا نام دستان زند * که با تو پدر کرده دستان و بند * ب .

دست انبویه . ف . گلوله مرکب از عطریات که در دست گیرند برای بوئیدن و هر میوهٔ خوشبو که در دست کرده بوینـد بخصوص میوه شبیه بخربزه کوچک که بوی خوش دارد و مزه ندارد - صاحب قاموس گفته شمام بروزن شداد خربزهٔ الست ... حنظل مخطط بسرخی و سبزی و زردی و آنرا دستنبویه خوانند خاقانی گفته ع . دستنبوی است خلد الورد ت -

دست انداختن کنایه از دو چیز است - اول کنایه از شناوری کردن باشد - دوم کنایه از تمسخر نمودن بود ن

دست انداز حرکت دادن دست را برای کاری چون ذرد یدن و گره بریدن و تیر انداختن و خاریدن و آسیب زدن و حمله بردن و صدر و مسند گستردن و شنا کردن و بمعنی مسافت دست نیز آمده - ظهوری ؎ هر نغمه بلند و پست در رقاصی است * بزمی است که تو به مست در رقاصی است * مطرب بنواز تیغ تعدی پامال * دست اندازی که هست در رقاصی است * مخلص کاشی ؎ خاکساری پیشه کن در هر زمین چون گردباد * در ره افتادگی بر چرخ دست انداز کن * صائب ؎ شکوهٔ زلف از زبان ما نمی آید برون * زیر دست انداز او چون شانه پا افشرده ایم * سالک قزوینی ؎ سالک از بس دوستی پامال مردم گشته ایم * ورنه دشمن را نباشد تاب دست انداز ما * انوری ؎ پایهٔ قدر تو جایی است که از حضرت او * چرخ را عقل برون کرده بده دست انداز * ب .

دستان زن و دستان طراز . ف . بمعنی نغمه سرا و دستان گر بمعنی مکار و حیله و جادوگر - در دستان گذشت ب

دستان زند بفتح زای هوز و سکون نون و دال . ف لقب زال بن سام که بمکر و حیله معروف بود چه دستان بمعنی مکر و حیله آمده و زند بمعنی بزرگ است گویند زال را سیمرغ این نام نهاده است و او حکیمی بوده است - ر ا ب -

دستانه بالفتح . ف . موزه دست - فر -

دست آوردن بچیزی کنایه از غالب و توانا بودن بر چیزی سندش در دست داشتن بر چیزی بیاید -

دست اورنجن با واو . ف . بمعنی دست برنجن باشد که دستینه است و آنرا از طلا و نقره و غیر آن هم سازند - ر ا -

دست اول . ف . مقابل دست آخر و دست بسین لفظ دست درین ترکیب بمعنی نوبت است - حکیم فردوسی گفته ؎ ندانم که دیدار باشد جزین * یک امشب بکوشیم دست بسین * فطرت ؎ ای که دایم میکنی با غیر قصد اختلاط * دست اول سرخطی از چین پیشانی بگیر * صائب ؎ من گرفتم که قمار از همه عالم بردی * دست آخر همه انداخته می باید رفت - ب -

دست او نمی رود یعنی کاری از دست او نمی آید - طالب آملی ؎ طاؤس وش ز بس بتجارت مقیدم * دستم نمی رود که ز گل پا برآورم * ب -

دستاویز . ف . بالفتح چیزی که تمسک بدان کنند . و آنرا وسیله مدعای خود سازند - آصفی ؎ حلقه زلف گرهگیر تو دست آویز ماست * گر چه زاهد سبحهٔ صد دانه دستاویز یافت * سلمان ؎ روز محشر در جواب پرسش سودای کفر * هیچ دستاویز ما را نیست جز موی شما * ب

دستاهنگ بالفتح . ف . دست افزاری است کاشتکاران و مزارعان را - فر -

دست بآب رساندن کنایه از وضو کردن و از اهل زبان بتحقیق پیوسته که بمعنی ریدن است حاجی محمد تقی بسمل تبریزی ؎ ای که خلق روح بخشت دمی بسمل کرد لطف * شیشهٔ عطر بهاری همچو مینای حباب * ؎ همچو آب جو ندارد بی نصیب از رنگ و بوی * میرسانم من بیادت هر سحر دستی بآب * ب -

دست با پادشاه کنایه از برابری کردن با پادشاه باشد - ب

دست باد پیما کنایه از دستی که حرکتش لغو بود - صائب ؎ چون لئیمم دست بر هم کز شمار نقد عمر * رنگ افسوسی بدست باد پیما مانده است * ب -

دست بادست بسیار نزدیک است دست بدست مثله و ایضا جلد و شتاب دستا دست مثله - زلالی ؎ کار گر عیب چو دستم گرفت * دست بدست آمد و دستم گرفت * مرتضی قلی قهوچی باشی ؎ با خزان دست بدست است بهاری که تراست * حیف ... که چون رنگ حنائی در خواب * سعید اشرف در تعریف چنار ؎ ز هر شاخش که برده از صبا دست * رهی باشد بگردون دست با دست * ب -

دست باز. ف. کسی را گویند که آنچه در دست داشته باشد همسر را ببازد و تمام کند و بمعنی دست انداز هم آمده است که تعدی و حواله بی حساب باشد و شخصی را گویند که در شطرنج و نرد مهره آلتی و مهره که دست نهند هما نرا بازی کنند - سا.

دست بازی. ف. کنایه از انبساط و ملاعبت - کلیم ؎ بدستبازی درد مفاصلم مشغول × وگرنه درد دل خویش را کنم اظهار × و در حجت ساطع در شطرنج بهر مهره که دست بگذارند بدان بازی کنند و عوام این را دست مهره گویند - ظهوری ؎ در کسب عیار خویش گدازی ایست × در مکر گوئی نفس درازی ایست × مرغ داغ پسند بدم و یاران مرهم × در عرصهٔ عشق دستبازی ایست × ملا نیر گفته ؎ دست بازی کنم ار با سر زلف تو مرنج × دست امید دراز است چه تقصیر مرا × دست بازی زور آزمائی - بـ غ -

دست باف کنایه از آسان ع -

دست باکسی فرو کوفتن آماده هم آوردی و برابری با او شدن چه رسم پهلوانان است که چون با حریف بر کُشتی آیند دستهای خود بر شانه کوبند و آن کنایه از اظهار توانائی و برزوری خود است - فیرنجات ؎ چون گل از باد صبا آن گل گلزار امید × دست باهر که فرو کوفت دگر کوفت ندید × سنجر کاشی ؎ گردون بزبر دستی خنجر گربا من × نادست فرو کوبد پشتش بزمین باشد × ب -

دست باکسی یکی کردن با او اتفاق کردن - اثر ؎ کرده با خرگان نگاهش دست در قتلم یکی × تا مسلمان تیغ از بالای کافر نبرند × ب -

دست بالا. ف. کنایه از غالب و مسلّط ملا خیالی ؎ دل از زلفش نگهدارای خیالی × که هندوئی است دزد و دست بالا × و دست بالا کردن کنایه از تظلم و فریاد از مصطلحات - صائب ؎ بوستان از شاخ گل دستیکه بالا کرده بود × در زمان سرو خوش رفتار او بر دل گذشت - ب -

دست بالین کردن دست را خم داده بزیر سر گذاشتن چنانکه مردم مفلس بسبب نابودن تکیه باین نوع دراز می کشند صائب ؎ عرش و کرسی معنی در زیر پا افتاده است × چون بوقت فکر صائب دست بالین می کند × ب -

دست بامن ده این کلام در هنگام کمال طرب و خوشی استعمال کنند و اغلب که مضمون هندی است - لاادری ؎ ای که گردی آئینه بروی حجاب × دست بامن ده که گشتی کامیاب × ب -

دستبانه بالفتح. ف. بمعنی دستانه و موزه است - فر -

دست باهم دادن و بهم دادن معروف - صائب ؎ نقش اوضاع جهان مختلف از بیش بست × این نگاری است که چون دست بهم داد خاست × نیاز و ناز را باهم حسابی در میان باشد × بگردش دست باهم داد و چشمی زمین رنگی × ب -

دست بدامن و دامان کسی دادن مرادف دست ببعیت دادن که عبارت از مرید شدن است - مفید ؎ فاش دامن پاک تر اندار دگل × مرید حسن تو ام میدهم بدامان دست بیاغ -

دست بدامن کسی نمودن و آویختن و زدن قریب بمعنی هم دست در دامن رفتن لازم منه - شیخ شیراز ؎ آستین از جنگ مسکینان گرفتم در کشد × چون تواند رفت چندین دست دل در دامنش × ؎ زلیخا چو گشت از می عشق مست × بدامان یوسف در آویخت دست × ب -

دست بدست. ف. در دست با دست گذشت - ب -

دست بدست بردن و رسیدن کنایه از زود دوستانه بردن و رسیدن و باعزاز و اکرام بردن و رسیدن - قدسی ؎ گوهر مدحی که من در حرمت ریختم × دست بدستش برند تا حرم کبریا × وله ؎ یار ز بزم میکشان های چه دست میرسد × همچو پیالهٔ شراب دست بدست میرسد × ب -

دست بدست حریف دادن در شروع کُشتی دست یکدگر گرفتن چنانکه مرسوم است و دست با حریف فرو کوفتن این صور در هنگام کُشتی گرفتن بدید می آید یعنی آماده هم آوردی و برابری با او شدن در دست باکسی کوفتن گذشت - ب -

دست بدست کسی پیوند کردن امداد و اعانت کردن مسیح کاشی ؎ بس بلندی بخشدت روز جزا این دست کرم × دست خود پیوند اگر با دست کوتاهی کنی × ب -

دست بدعا زدن و بردن و بر آوردن و برداشتن و کف در دعا بر آوردن و دست بر فلک شدن کنایه از بلند کردن و بلند شدن دست در وقت دعا خواستن خواجه نظامی ؎ چو این داستان گفته شد یک بیک × بخوشنودی دست شد بر فلک × صائب ؎ در خرابات چه حاجت بمناجات من است × دست برداشته دایم بدعا تاک آنجا × خواجه شیراز ؎ محراب ابروان بنما تا سحرگهی × دست دعا بر آرم و در گردن آرمت × ؎ کف در دعا بر آر ظهوری که در اشک × از مهر شاه عصر آورده گوشوار × تاثیر ؎ فوت شد بس که ز من مطلب ناخواستنی بجا دست زدم چشم اجابت تر شد × وله ؎ ای اجابت کف بر آورد لب با این برگشای × اختصاری در دعا در داستان آورده ام × ب

دست بدل. ف. در اصل کنایه از شخصی است که نزدیک بود که دلش از دست برود و او خواهد که ضبط آن کند و مقصود نداشته باشد و از اینجا بعضی گمان برده اند که کنایه از عاجز و ناتوان است و این شعر میرزا بیدل استناد آورده ؎ چه سلیمانی است ای غافل مدانه گیری ز مور دست بدل × ولی دشت بیاضی ؎ شوق نگذاشت که دستی نه نهم بر دل ریش × ورنه این راز نهفتن ز تو پنهان عیب است

دست بدلال و بیع دادن و دست بزیر شال بردن و دست بدست دادن در صد دبیع و شرا بودن چه رسم است که حالت تشخیص قیمت کالا دلال نخستین دست بایع را زیر جامه بدست خود گرفته باشارات معینه اصابع تعین قیمت کند بعد از آن همین دستور مشتری اختیار کند و در هندوستان این رسم مخصوص دلالان نخاس است - تاثیر ؎ واعظ مکن مصافحه را دست پیچ زهد × کی خود فروش دست بدلال میدهد × اشرف ؎ بهله در سودا بود دلال را × می بر د دستی بزیر شال او × ظهوری ؎ گر به بیعش اجل و هد دستی × کیسه پر کنم بسود و زیان × یحیی کاشی ؎ از تو متاع حسن و ز ما نقد جان و دل × دستم بده بدست که سودا مبارک است × ب -

دست بدندان گزیدن و بدندان کندن و بدندان گرفتن و دست گزیدن و دست کندن و دست بدندان ستدن حالتی است که در هنگام غضب و خشم و تحسر و تاسف بر آدمی طاری می شود و از آن جهت دست را بدندان می گزد - خواجه شیراز ؎ از بسکه دست میگزم و آه می کشم × آتش زدم چو گل بتن لخت لخت خویش × صائب ؎ از بسکه نوبهار بتعجیل میرود × شاخ شگوفه دست بدندان گرفته است × ب -

دست بدیوار دادن و بدیوار کشیدن و دست بر دیوار بودن از خیرگی چشم دست بدیوار بودن و نابینا یا نه باستعانت آن راه خانه رفتن - زلالی ؎ ز عکس روی او

مهر زر اندود ٭ به پایانی دست بر دیوار می بود ٭ صائب ؎ نیست بر دیر و حرم دیدهٔ حق بین را کار ٭ کور در جستن ره دست بدیوار کشد ٭ محمد قلی سلیم ؎ ز ضعف دست بدیوار داده آمده ام ٭ بهر دو گام زمانی ستاده آمده ام ٭ ب -

دست برابرو و بر بالاے ابرو گرفتن تاب نظاره نیاوردن میر نجات ؎ خورشید در مشاهدهٔ آفتاب تو ٭ بی اختیار دست برابرو گرفته است ٭ حکیم زلالی ؎ بی نظاره مهر از تاب آن روی گرفته دست بر بالای ابرو ٭ ب -

دست برآوردن کنایه از چهار چیز است اوّل کنایه از شفاعت و دعا کردن باشد دوم کنایه از تربیت یافتن سوم کنایه از غالب آمدن است - چهارم کنایه از دعوی کردن باشد - ن -

دست بر بر نهادن بهر دو بای موحده و سکون هر دو رای مهمله - ف بمعنی سلام کردن و سلام مردم ولایت چنین باشد که دست بسینه نهند - غ -

دست بر پشت چنبر کردن بفتح جیم فارسی و سکون نون و فتح بای موحده که از اجتماع نون با میم متلفظ می شود بمعنی دست بر پشت حلقه کردن یعنی هر دو دست مجرم در پس پشت او بهم بستن - غ

دست بر تخته بستن در دست به تخته بستن بیاید -

دست بر ترکش زدن مهیای جنگ شدن و باصطلاح آراستن معشوق است خویشتن را که آن هم در معنی مستعد جنگ شدن است اسمٰعیل ایما ؎ بهر مژگان سیاهت سرمه در کار نیست ٭ میزنی در صید دلها دست بر ترکش چرا ٭ وله ؎ از خوی تو فتنه در جهان آتش زند ٭ عشقت میلی بروی هر سر کس زند ٭ صد قلب بیک کرشمه پامال شود ٭ زان دست که مژگان تو بر ترکش زند ٭ ب

دست برجن با جیم بر وزن دست بستن - ف مخفف دست برنجن است و آن حلقهٔ طلا و نقره و امثال آن باشد که در دست کنند - سا

دست بر چشم نهادن کنایه از قبول کردن ملا طغرا در تعریف طنبور گوید ؎ از چون نو احسته صاحب اصول ٭ نهاده بر چشم دست قبول ٭ ب -

دست بر چوب بستن عاجز گردانیدن و بیدخل کردن و نوعی از سیاست مقرری است - صائب ؎ بر چو بسته غیرت من دست شانه را ٭ دست اینچنین بزلف نسیم صبا نیافت ٭ ب

دست برد بضم بای ابجد و سکون را و دال بی نقطه - ف کنایه از غلبه و قدرت و نعمت و دولت - خواجه نظامی گفته ؎ بداد و دهش در جهان پی فشرد ٭ بدین دست برد از جهان دست برد ٭ و بمعنی بازی بردن ماخوذ از معنی اوّل است ؎ تا جهان رسم دست برد نهاد ٭ دست بردی چنین ندارد یاد ٭ ب -

دست برداشتن معروف و باصطلاح کشتی گیران دست خود بر زمین بند کردن و حریف را بدعوی گفتن که بردار - میر نجات ؎ دست بر داشتنت را چو فلک تاب نداشت ٭ پشت دستی زمه و مهر به پیش تو گذاشت ٭ ب -

دست بر دندان نهادن مرادف انگشت بر دندان زدن - ملا طغرا ؎ همچو طغرا بر دربی اختلاطی نیز هم ٭ تا بکی از صحبت دست بر سر دندان زدن ٭ ب

دست بر دل - ف کنایه از بیقرار و مضطرب زیرا که هر کرا دل می طپد دست بر دل خود می گذارد و در شرح الشعر بمعنی عاجز - غ

دست بر دل نهادن و بر دل گذاشتن کنایه از ضبط دل کردن و تسلی دادن و اغلب که دست بر سینه نهادن نیز بهمین معنی باشد نه بمعنی که بیاید - وحید ؎ ای که میگوئی ببند در عاشقی دستی بدل ٭ می طپید نا نشان که بر دل دست نتوانم گذاشت ٭ صائب ؎ اینک سیاه برق عنان ریز میرسد ٭ دست مروتی بدل خوشه چین گذار ٭ وله ؎ بحر را سر پنجهٔ مرجان نیندازد ز جوش ٭ چند بر دل می نهی از بهر تسکین دست را ٭ دلی دشت بیاضی ؎ شوق نگذاشت که دستی بهم بر دل خویش ٭ ورنه این راز نهفتن از تو نهان می بایست ٭ ب -

دست بردن از چیزے کنایه از سبقت کردن و پیشدستی نمودن - صائب ؎ دست از مشاطه در نازک ادائی برده ام ٭ شانه از مژگان بران زلف چلیپا میکشم ٭ حسین ثنائی ؎ ای برده از طراوت دسته از بهار دست ٭ از خون کیست باز ترا در نگار دست ٭ ب -

دست بر دوش افگندن و انداختن و گذاشتن و دست بر دوش انداختن - برخاستن بنا بر ضعف دست بر دوش کسی گذاشته راه رفتن یا برخاستن مرزا جلال اسیر ؎ ناتوان ناله که از سینهٔ ما میخیزد ٭ دست بر دوش دل افگنده ز جا میخیزد ٭ صائب ؎ سنبلی دست بدوشش سمن انداخته بود ٭ زلف خورشید بناهی تو بیاد م آمد ٭ ظهوری ؎ جهان مست از شوق هر چیز هست ٭ که بر دوش شاخ افگنده جلوه دست ٭ -

دست بر دوش زدن - ف مهربانی و شفقت کردن از قبیل دست بر پشت زدن که مرسوم هندوستان است - ب

دست بر دهان بردن کنایه از پشیمانی و افسوس و تاسف خوردن باشد - سا -

دست بر دهان کردن کنایه از چیزی خوردن باشد ٭ و دست بر دهان بودن کنایه از خاموش بودن - سا ب -

دست بر رخ گرفتن و بر رو گرفتن کنایه از روی پوشیدن و این از جهت شرم و حیا بود - صائب ؎ سحر که باد صبا از رخش نقاب گرفت ٭ دو دست خویش بروی خود آفتاب گرفت ٭ کمال اسمٰعیل ؎ دوشیزگان خاطر من بین که غنچه وار ٭ بر رخ گرفته اند ز تو شرمسار دست ٭ ب -

دست بر روے دست و بر سر دست و بر بالاے یکدگر نهادن بیکاری و بی شغلی - صائب ؎ نام خود را کوهکن کرد از سبکدستی بلند ٭ دست خود بر روی دست ای آهنین بازو مته ٭ وحید ؎ سعی ناکرده برانداز گهر میگردد ٭ چون صدف دست و حیدا منهی بر سر دست ٭ سلیم ؎ خفته در راه تو از عجز ای غزال شیر گیر ٭ دست بر بالای یکدگر نهاده شیرها ٭ ب -

دست بر زانو زدن و بر سر زدن و ماندن اکثر در وقت فقدان مطلوب باشد و اوّل در نماز نیز معهود است غنی ؎ در سر نماز دست بزانو زند چرا ٭ زاهد اگر ز کرده پشیمان نگشته است ٭ مرزا محمد قلی میلی ؎ میلی چو مگس دست بسر مانده و خلقی ٭ کام دل خویش از شکرستان تو یابند ٭ واله هروی ؎ تاسف میخورد بر عمر ضائع کردن مردم ٭ مگس گر میزند دستی بسر آهسته آهسته ٭ و صاحب مرأت جهان نما در ذکر ابو البشر آورده که مرقوم است که چون آدم دل از حرقت فرقت فردوس کباب و سینه از حرارت هجرت جنت در اضطراب دست حوا گرفته با بر او غربت نهاد جبرئیل در رسید و فرمان رسانید که دستها یله کنید و از یکدیگر جدا شوید حوا دست بر سر میزد و میزارید و آدم بران خود می کوفت و میخروشید از ینجاست که مردان در زمان مستیلای درد و غم نسبت آدم دست بر ران کوبند و زنان وقت غلبهٔ رنج و بلا بعادت حوا دست بر سر زنند ٭ ب -

دست بر سر کنایه از تاسف و تحیر و حیرانی باشد - ن سا -

دست برسر کشیدن و دست بسر کردن از سر واکردن و رخصت دادن کسی را که مخل دانند و این گویا سلام رخصت است ؛ اشرف ؎ رازداری نبود شیوهٔ زاهد چو به از در میکده اش دست بسر باید کرد ؛ رفیع واعظ ؎ در دل آسای پریشانان مباش از شانه کم ؛ کز نوازش زلف را دست برسر می کشند ؛ و هم درین محل گویند براه غلطش انگنید و وطیان گویند این را بربط کنید ؛ ب -

دست برسر گرفتن در مقام ادای تسلیم و کورنش و در محل شدت درد و ضعف هر دو مستعمل می شود - زلالی ؎ بنفشه بدست را برسر گرفته ؛ که از سیلیش رنگی برگرفته ؛ ب -

دست برسر نهادن قبول کردن و دست بسینه نهادن که نوعی از تعظیم متعارف هندوستان است که آنرا اسلام کردن هم گویند حزنی ؎ دی آمدی کرشمه کنان همره رقیب ؛ دستی بسر نهادم و دستی بدیده هم ؛ اثر ؎ سپهر معلی ز کف الخضیب ؛ بفرمان او دست برسر نهاد ؛ صائب ؎ دست و پا ماهست برسر دست پیش کس منه ؛ برسر مردی بنامردی منگن معجری ؛ ب -

دست برسینه نهادن در دست بر دل نهادن گذشت ؛ ب -

دست برفلک شدن . ف . در لفظ دست بدعا زدن گذشت . ب -

دست برقفا بستن و برقفا پیچیدان و دست برکنف بستن و از قفا واکردن هرکدام معروف - میرزا صائب ؎ برلب آب بقا از تشنگی جان میدهد ؛ دست هرکس را که حیرت برقفا پیچیده است ؛ طالب آملی ؎ دست مژگان برقفا بندیم گر عتیب او ؛ در دل هر پارهٔ دل نشتر شانی شکست ؛ ب -

دست برکاری بستن ابرام و استادگی دران کار کردن ؛ ب -

دست برکسی بستن در خرابی او بودن - مخلص کاشی ؎ ای که بهر قتل مخلص دست داری برکمر ؛ خوش دگر دستی برین نخجیر لاغر بسته ؛ ب -

دست برکمر داشتن و زدن نخوت و غرور کردن - صائب ؎ تکمه و عقده های من چه هر روز منشکلتر ؛ که چون سرو از غرور نیست دست دایم برکمر دارد ؛ قاسم مشهدی ؎ زپیچ و تاب میانش چگونه سر بپیچم ؛ دلم گرفته بدستی که برکمر دارد ؛ معز فطرت ؎ چند دل بعونت که میکند کجه گل ؛ چو سبله پیچ شمر دست برکمر زده را ؛ ب -

دست برکمر ماندن کنایه از بیکار معطل ماندن و رعنائی و خودنمائی کردن - ب -

دست برگلو آوردن کنایه از گلو افشردن ؎ سلیم قطرهٔ آبی نمی توان خوردن ؛ چه دست بود که غم برگلوی ما آورد ؛ ب -

دست برلب زدن میرزا محمد زمان راسخ ؎ ازین حلم تهی فریاد زد جوش ؛ سبک دستش زدم برلب که خاموش ؛ ب -

دست برمالیدن کنایه از آماده و مهیا شدن برای کاری - ظهوری ؎ زسا طور غم استخوانم شکست ؛ بسلاخی غصه برمال دست ؛ ب -

دست برنجن . ف . دستینه باشد از طلا و نقره و مانند آن که زنان در دست کنند بعضی از شارحین نصاب در وجه تسمیه دست برنجن آورده اند که چون زینت ثقیل است و دست را از و برنجد ازان جهت دست برنجن و یا برنجن گویند و نون برای رابطه است انتهی و صواب آنست که مرکبست از سه کلمه یکی دست دوم او رنج مبدل اورنگ یعنی زیب و زینت سوم نون رابطه یا نسبت و دست ورنجن مخفف و دست برنجن و دست برجن بحذف نون مبدل آن و برین قیاس یا برنجن و یارنجن و یاورنجن و یا اورنجن پس معنی ترکیبی آن زیب دهنده و آراینده دست و پا بود منوچهری گفته ؎ پدید آمد هلال از جانب کوه ؛ بسان زعفران آلوده مجن ؛ چنان چون دو سر از هم بازکرده ؛ زروی سرخ یکتا دست برجن ؛ شیخ عطار گوید ؎ من از دست دل پرشیون خویش ؛ همی پیچم چو دست اورنجن خویش معروفی ؎ زیبا اورنجن آن سرو نوشاد ؛ بگل در مانده پای سرو آزاد ؛ بدر الدین ؎ کند حور بهشتش طوق گردن ؛ اگر از پا بیفتد پاورنجن ؛ خاقانی ؎ گرده زنی نجیب سرمست ؛ یارنجن و یاو یارهٔ دست ؛ از برهان و جواهر الحروف -

دست برنهادن . ف . کنایه از نشان دادن - انوری ؎ تو دران اندازهٔ از کبریا کاندر وجود ؛ هیچکس را دست برنتوان نهادن کو همه است ؛ ب -

دست برون کردن . ف . کنایه از قطع کردن دست باشد چنانکه حکیم انوری گفته ؎ با چنین دست مرا دست بردن کن پس ازین ؛ گر قناعت نکنم . دست کشد پیش نیاز بدن -

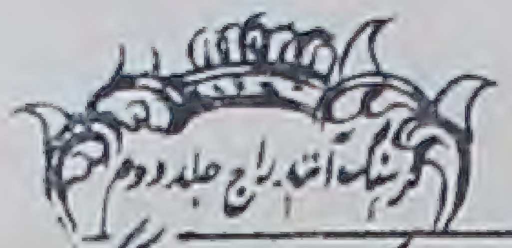
دست برهم کنایه از دست بسته - انوری ؎ پیش شمال امرت پای شمال در گل ؛ پیش سحاب دستت دست سحاب برهم ؛ ب -

دست برهم سوده و دست افسوس مرادف کف افسوس - میرزا صائب ؎ در ریاض آفرینش خاطری آسوده نیست ؛ برگ عیش این چمن جز دست برهم سوده نیست ؛ وله ؎ چون نباشد گوهر دندان صدف خمیازه ایست ؛ دست افسوسی بود بی گوهر دندان صدف ؛ چون نسایم دست برهم کز شما نقشکر ؛ رنگ افسوسی بدست باد پیما مانده است ؛ ب -

دست بزیر زنخ ستون کردن و داشتن و دست زیر سر ستون ساختن و دست ستون زنخ بودن و کردن و دست ستون سر کردن و دست ستون تهِ رو بودن عبارت از حیرت - صادق بیگ ؎ بر بستر افگند بیماری حشمت مسیحا را ؛ ستون سر کند اعجاز حسنت دست موسی را ؛ سنجر ؎ زنج آهنگی این سقف معلق ؛ دستم همه عمر ستون ته رو بود ؛ کمال اسمعیل ؎ سنان که عامل فتنه است در ولایت تو ؛ چو من ستون زنخ کرد دست بیکاری ؛ زلالی ؎ خالت که بنفشه دید پیوست ؛ در زیر زنخ ستون شدش دست ؛ عرفی ؎ دست مجردات ستون زنخ بود ؛ آنجا که فطرت تو زند سایبان علم ؛ مولانا لسانی ؎ شب سرم صد ره بدامن می فتاد از ضعف تن گر نه دست از غصه زیر سر ستون می ساختم ؛ وحید ؎ غنچه دست از شاخ در زیر زنخ دارد وحید ؛ هرکرا دیدیم از صاحبدلان در فکر اوست ؛ فردوسی ؎ ورا دید با دیدگان پر زخون ؛ بزیر زنخ دست کرده ستون ؛ ب -

دست بزیر سنگ بودن و دست در ته سنگ و زیر سنگ و بزیر سنگ آمدن و دست زیر کف ماندن کنایه از مغلوب و زبون شدن و گرفتار و مبتلا ببلا و عقوبت گشتن میر خسرو ؎ گنبدی کاندر و بت سنگ است ؛ غلغلش تا بزاز در سنگ است ؛ کس دران سنگ یک دمی ننشست ؛ که نباید بزیر سنگش دست ؛ وله ؎ برگیر شیشه را می و آهسته اش بکش ؛ دست تو گر زکوه غم آمد بزیر سنگ ؛ حضرت شیخ ؎ در زیر سنگ مانده که غم از فسردگی ؛ پیغام چاک را بگریبان که می برد ؛ نادم گیلانی ؎ ازین دیار سفر سخت مشکل است مرا ؛ که دست در ته سنگ است و خار در ته پا ؛ ب -

دست بستن کسی زبون و بیمقدار کردن کسی - عرفی گوید ؎ نخوش متاعی بازار عشق می ترسم ؛ که دست حسن نه بندد کساد بازاری ؛ از غوامض سخن -

دست بسته . ف . کنایه از مُصلّی و بخیل و زبون و مغلوب بمعنی عجیب و غریب و آن صفت کار واقع شود چنانکه گویند فلانی کار دست بسته کرد از سراج اللغات - ب رغ -

دست بسر و دست بر سر چون کسی را از دیدن امری غریب حیرانی و شگفتی عارض حال او میگردد سر را بهر دو دست گرفته در فکر فرو میرود و لیس دست بسر کنایه از صاحب این حال باشد و نیز کنایه از متواضع و فروتن ـ آن سرور کائنات و آن فخر بشر « جبریل امین ز قرب او دست بسر « ب -

دست بسر کردن کنایه از وداع یکدیگر کردن و رخصت دادن چه درین هنگام دست بر سر هم می نهند. سعید اشرف ـ راز دار کجا نبود شیوهٔ زاهد چو سبو « از در میکده اش دست بسر باید کرد « ب

دست بسر نشستن و داشتن و گرفتن و بر سر زدن . ف . سیلی بسر زدن در هنگام حسرت و افسوس - شانی تکلو ـ از سر کوی تو بیدل شده بر پا نشود « که بجایش دگری دست بسر ننشیند « بدیعی سمرقندی ـ نشسته بکنجی در اندیشهٔ تو « گهی سر بزانو گهی دست بر سر « قدسی ـ زمانه دست بسر گیرد از شنیدن آن « زدرد دست اگر شمهٔ کنم اظهار « فغفور لاهیجانی ـ تا چند بسفلگان نهد این تعظیم « کو بخت که در مصیبت نفس لئیم « دستی بر سر زنم بجای کورنش « خاکی بر سر کنم بجای تسلیم « ب .

دست بشاخ زدن و افگندن کنایه از یار نو گرفتن و مراد نو خواستن - خواجه مجد الدین همگر ـ گفتم که باندیشه و بارای درست « خود را بدر اندازم ازین واقعه چست « کز مذهب این قوم ملالم بگرفت « هریک زده دست مجر بر شاخی سست « صائب ـ در دامن تسلیم در آویز که چون تاک « هر دم نتوان دست بشاخی دگر افگند « ب -

دست بر قبضه شمشیر بکف ای آماده جنگ - فر -

دست بکاسه . ف . کنایه از دریوزه و مفت خوری « بلخی ـ چگونه مهر تو پنهان کنم که شحنهٔ عشق « مرا بداغ تو دست بکاسه یافته است « ب

دست بکیسه و عشق بدروازه اشاره بکسی است که زر و مال را بهتر از عشق و محبت داند - ب -

دست بلند ساختن و دست بلند شدن و دست بلند کردن معروف . صائب ـ خودستائی نیست کار شمع ورنه دست شمع « بهر دامنگیری پروانه ما شد بلند « انتظار قتل کار عاشقان ساخته است « تا تو میسازی بلندی کوه تمکین دست را « ولـه ـ در حریمی که کند دلبر ما دست بلند « جیب پیراهن یوسف که قبا نتوان کرد « ب -

دست بند - ف - یعنی دستینهٔ زنان معروف است دیگر بمعنی رقصی است که دست یکدیگر را گرفته برقصند - حکیم اسدی گفته ـ بهر برزن آوای رامشگران « بهر گوشهٔ دست بند سران « نظامی در صفت عیش و رقص گفته ـ ساعتی دست بند میکردند « بر سمن ارشمیخند می کردند « مختاری بمعنی اول گفته ـ ارغوان یعنی چو دست دلبران پر دست بند « شاخ گل یعنی چو گوش نیکوان پر گوشوار « و منیر در کارستان آورده ـ که بدستان زنان دستوری داد که چنگ بدست آرند و دست بند و دسته نگار آغاز کنند « بمعنی اول میر معزی در تعریف خزان ـ گشت دست یاسمین ز آسیب اوبی دست بند « گشت گوش ارغوان ز آشوب اوبی گوشوار « ب لن -

دست بندی آنست که یکیک دست حیوانات را رسن بسته بمیخ می بندند - خواجه نظامی ـ گهت چون فرشته بلندی دهد « گهی باد دان دست بندی دهد « ب -

دست بوس و دست بوسی از عالم پابوس و پابوسی - ملا مفید ـ از بهر دست بوسی آن شوخ هیچو زلف « صد کوچه ره بسایهٔ شمشاد میروم « انوری ـ اگرچه دل هدف تیر محنت است و غم است « و گرچه تن سپر تیغ آفت است و بلاست « بروزگار خوش است این همه جز آنکه لئیم « بدست بوس خداوند روزگار جدا است « ب -

دست بویه . ف . نوعی از خربزه است - فر -

دست به تخته بستن معطل و بیکار گردانیدن و نوعی از سیاست مقرری است - تاثیر ـ خوش اختلاط گرم باین طرز میکند « آخر به تخته باد صبا دست شانه بست « ب -

دست به تیغ کردن و کشیدن بمعنی - طالب آملی ـ تا کی تحمل سخن این و آن کنم « نزدیک شد که دست به تیغ زبان کنم « ب

دست بیرون کردن کنایه از جدال و قتال کردن میر خسرو ـ بیا تا باهم دست بیرون کنیم « زره در نخوی و تیغ در خون کنیم « بکوشیم تا بخشش کردگار « کرا بر سر آرد سر انجام کار « و نیز کنایه از دست بریدن و دست قطع کردن و دست قلم کردن مثله انوری ـ با چنین دست مرا دست برون کن پس ازین « گر قناعت نکند دست کسی پیش نیاز « ب -

دست ببیعت باصطلاح مشایخ دستی که ببیعت داده شود و دست به بیعت دادن بمعنی مرید شدن - قاسم مشهدی ـ گرچه پای طلب قدیم بر زده ایم « هنوز می چلد از شوق دست بیعت ما « ب

دست به بیع دادن . ف . در صدد بیع و شری بودن « دست بدلال و بیع دادن گذشت - ب -

دست پاچه شدن و کردن کنایه از مضطرب و سراسیمه شدن و کردن سنجر کاشی ـ ز شان مجلس شه دست پاچه گشته ز دور « بهر دو دست شه هند می کند تسلیم « یحیی شیرازی ـ آنکه از عشق پاچه تنبان « پیرهن چاک کرده تا دامان « بر سر کله انچه خون نکنند « پاچه اش دست پاچه چون نه کنند « ب -

دست پاك کنایه از سه چیز است - اوّل کنایه از دست خالی و فقیر بود - دوم کنایه از پرهیزگار و متدین باشد - سوم دستمال را خوانند . و دست مال نیز بمعنی مندیل و گرفتار و زبون نیز آمده مثل پایمال - ب ان -

دست پخت چیزی که بدست پخته باشند اعم از آنکه حیوان بود یا نبات حتی که بر طعام مطبوخ نیز اطلاق کنند - عرفی ـ از دست پخت طبع بالذت است و بس « بر خوان عقل هر که شود میهمان علم « خواجه نظامی ـ همان روشنک را که دخت من است « بدان نازکی دست پخت من است « ب -

دست پرور و دست پرورد و دست پرورده پرورش یافته بدست مثل طفلی را که دایه اش باشد گویند این دست پروردهٔ اوست - از اهل زبان بتحقیق پیوسته - قدسی ـ شیرش تمام سینه پسند است و دلنشین « این غمزه دست پرور طرف کلاه کیست « اسیر ـ گرچه از دست کسی رانیست رنگی از حنا « نیست یک گل در چمن کو دست پرور تو نیست « طالب آملی ـ طفل اشکم دست پرور نسیم صبح نیست « داغ دارد باغبان لالهٔ خودروی من « ب -

دست پس بفتح بای فارسی و سکون ای النقطه . ف . بمعنی آخرکار باشد و حصلی را گویند که قمار بازان در آخر بازی بیکدیگر دهند دست ندی را نیز گویند که در مرتبه و رتبه از مسندهای دیگر کمتر باشد و دست پسین مثله - سا -

دست بس زده کنایه از انست که در سودا دیر میکند و بهانه می آرد تا چیزی از نرخ کم شود - ب -

دست پسین . ف . در دست اول گذشت -

دست پناه . ف . آتش گیر را گویند - فر -

دست پیچ مرادف دست آویز - نوعی شیرازی ؎ عارضش را با گل خورشید گفتم تو امست * کرده زلفش دست پیچ این حرف وا این در هم است * صائب ؎ از خط بچهرهٔ تو نغز مده تو دلشادم * که دست پیچ برای نگاه پیدا شد * وله ؎ قضا را دست پیچ خود کند از بکجروی نادان * گناه لغزش خود کور دایم بر عصا بندد * مخلص کاشی ؎ دست پیچی نیست زین بهتر برای اعتبار * یار مکتوبم بدست خویشتن پیچیده است * تاثیر ؎ واعظ مکن مصافحه را دست پیچ زهد * کی خود فروش دست بدلال میدهد * و بمعنی پنجه کردن باکسی از زور و قوت او معلوم شود * خواجه نظامی ؎ کنم دست پیچی به سنجاب یان * زنم سکه بر سیم سقلابیان * و مخلص دست پیچ بمعنی نوعی از ماهی آورده باستناد این بیت محمد سعید اشرف ؎ ضعیفان صید ماهی کیش کرده * قناعت دست پیچ خویش کرده * و درین تامل است دست پیچ نیز بمعنی ذریعه باشد - غ

دست پیراهن کنایه از آستین نوشته اند - ب -

دست پیش . ف . بمعنی گدا و سائل - فر -

دست پیش آوردن و پیش کردن و دست کشی کردن کنایه از دریوزه و گدائی کردن - صائب ؎ بقدح دست مکن پیش خم باده دراز * تا بود مهر زمه نو گرفتن ستم است * محمد قلی سلیم ؎ از ان تهی کف آرزو گدای تر ام * که دست پیش تو نتوانداز حیا آورد * ب -

دست پیش داشتن کنایه از منع کردن باشد - ملا شانی تکلو ؎ هوس بر آتش وصل تو خویش را زده بود * اگر حجاب نمیداشت دست پیش مرا * و در بعضی از فرهنگها کنایه از گریه کردن و دست بدعا بر آوردن مرقوم است چنانکه شیخ نظامی گفته ؎ دست چنین پیش که دارد که ما * زاری ازین پیش که دارد که ما * و دست پیش داشتن نیز کنایه از دست بستن پیش کسی باشد و اعتراز و اکرام کسی کردن - شیخ شیراز ؎ گفت خاموش که هر کس که جمالی دارد * هر کجا پای نهد دست بدارند ش پیش * نیز کنایه از گدائی - صائب ؎ چو دست پیش تو دار د کسی گره کردی * دلی بوقت خراش دل آهنین چنگی * و دست پیش کسی دراز کردن هم بدین معنی است - ب ان -

دست پیش دهن گرفتن و گذاشتن در وقت حرف زدن از غایت ادب مخاطب دست پیش دهن گیرند تا ناگاه آب دهن یا بوی دهن بر مخاطب نرسد - ظهوری ؎ نهان سر گوشی از غنچه بالوی تو می فهم * که دست برگ از روی ادب پیش دهن گیرد * ب -

دست پیش کسے داشتن و دراز کردن کنایه از گدائی و دریوزه گری کردن و دست بدعا داشتن و منع کردن ؎ هوس بر آتش وصل تو خویش را زده بود * اگر حجاب نمیداشت دست پیش مرا * و بمعنی اول صائب ؎ چو دست پیش تو دارد کسی گره کردی * دلی بوقت خراش دل آهنی چنگی * مسیح کاشی ؎ ازبهر بوی دست دو عالم گران پرست * دستی دراز پیش صبائی نکرده ایم * وایضاً بخشش کردن تاثیر ؎ خجلتم هست اگر قدرت احسانم نیست * دست اگر پیش ندارم سر من در پیش است * ب -

دست پیمان انچه از نقد و جنس و زیور قبل از مزاوجت بعروس دهند و در جهانگیری مهر معجل و کابین و در سروری مطلق اسباب داماد و دست فیمان معرب آنست - ناظم هروی ؎ که داماد طرب در بزم سامان * بجز جامی ندارد دست پیمان - غ

دست تاك و مرجان و چنار و سرو همان پنجهٔ تاک وغیره صائب ؎ گرچه دست سرو کوتاه است از دامان گل * سرو بالای که ما داریم سرتا پا گل است * سلیم ؎ برمن گذشت سروی از شوق دامنش * همچو چنار دست من از کار و بار شد * صائب ؎ هرگز از مژگان کشادن دیدهٔ ما وا نشد * کی گره از کار دریا دست مرجان واکند * وله ؎ آنکه گاهی دست بر دلهای غمگین می نهد * در ریاض آفرینش غیر دست تاک نیست * ب

دست تنگ مفلس و محتاج - فر -

دست تو بر سر من کنایه از انست که هر چه تر انصیب و میسر شده مرا هم نصیب شود - سا -

دست جستن بضم جیم . ف . گدائی کردن - غ -

دست چالاک کنایه از دزد باشد - فر -

دست چپی و دست راستی در قصهٔ امیر حمزه مذکور است که پهلوانان کرسی نشین وی دو قسم بود ند یکی بر دست راست می نشستند و یکی بر دست چپ وی و مالک اشتر از قسم دست چپی بوده - اشرف ؎ ای شاه نجف منم غلام در تو * آزادیم از غلامی قنبر تو * در قصهٔ حمزه گشته ام دست چپی * خالص ز برای مالک اشتر تو * ب -

دست چرب و دست چربی اول باضافه و دوم بسکون فوقانی و جیم فارسی . ف . امداد و اعانت کردن و بقولی ثروت و مکنت - مرزا صائب گفته ؎ درین زمانه که امید دست چربی نیست * مگر چراغ ز خود روغنی برون آرد * یحیی کاشی ؎ سوز بده استگرمی شمع ای بتان هند * کوته کنید از سرم این دست چرب را * صائب ؎ مکش منت ز دست چرب این سنگین دلان صائب * که روغن میکشند از دانهٔ ریگ روان سود اهل * اثر ؎ دست چربی چون دو چار نگشت * مانند عسول * هر چه دارد در کف از ابرام کمجامی بری * وله ؎ تا بخویش از حرص دکان توقع چیدهٔ * پردهٔ فیروزه استاد دست چربی دیدهٔ * ب -

دست چرب بر سر کشیدن اظهار شفقت و مدارا کردن و قبلی رشیخند کردن و در برابر آن گویند - دست خشکی بر سرمالید و مدارا کرد - بمعنی چیزی بما نداد - و مدارای خشک گذراند - صائب ؎ بیه گرگ است که بر پیرهنم مالیدند * دست چربی که کشیدند عزیزان بسرم * ب -

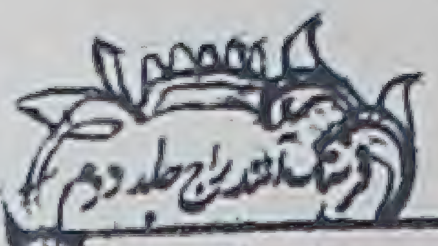
دست چمك بفتح جیم فارسی و میم و سکون کاف بمعنی دست قدرت و زور چه چمک بروزن نمک بمعنی قوت و قدرت و بیشی و افزونی و بیندستی و شان و شوکت آمده - سا فر -

دست چنبر کردن و حلقه کردن معروف - صائب ؎ چون شمع دست در کمرم گریه حلقه کرد * این تیغ آبدار مرا بر کمر بس است * وله ؎ من و عشقی که دست چرخ را چنبر کند زورش * گذارد در فلاخن کوه قاف عقل را شورش * ب -

دست چوب . ف . چوبدستی - فر -

دست چین بکسر جیم فارسی . ف . برگزیده و خلاصه و چیز چین نیز بیاید ملاطغرا در هجو بوالحجی نوشته - نظم - کتاب دلپسند نان و حلوای شیخ را باعتبار نام نظم دست چین گفته و چیزیکه آنرا بدست چینند و انتخاب کنند عبارت ابو الفضل - در زمستان پس از چار پنج روز برگها بگر دانند و دست چین سازند و در زمستان دو درود - ب -

دست حمایت بکسر حای حطی . ف . دستی که بدان حمایت چیزی کنند - صائب ؎ از آه حسن را خطری نهایت است * خط بر چراغ

حسن تو دست حمایت است» ب ـ

دست حمایل کردن دست در گردن کسی انداختن ـ ب

دست خر بفتح خای معجمه ف ـ کنایه از نره خر و بمعنی دشنام مغلّظه ماخوذ ازین است ـ ملا طغرا ـ چون بنا شد ساحری را قفل دانش بای گاو» نزد علیسائی کلید معرفت دست خر است» فوقی ـ مدعی دیگر عجب دستی بیا مانش زده» در جهان یارب که دایم دست خر کوته بود» شفائی ـ دران قطار عجب بحیوان بد مستند» که بارشان سر فیل است و دست خر سر بار» شیخ شیراز ـ کسم پای هر غنی نیاور د بپیش» ولی دست خر رفت زاندازه بیش» ب ـ

دستخط و دست نوشت چیزی که بدست نوشته باشند سنجر کاشی ـ تا بخط نوای صنم گشته سواد روشنم» نامده در نظر مرا دست نوشت دیگران» ملا طغرا در هجو مفتی گوید ـ سجلی که بروی کند دستخط» شود محضر گفتگوی غلط» غنی ـ سر رشته تدبیر نیفتاد بدستم» جز خط کف دست مراد ستخطی نیست» ب ـ

دست خطر ـ ف ـ آن دست نرد و شطرنج باشد که دران شرط و گرو بسیار کرده باشند و سندی را نیز گویند که دران رفعتی یا مضرتی باشد ـ سا ـ

دستخوان بر وزن هفت خوان ـ ف بمعنی سفره و دستارخوان و پیش انداز باشد ـ سا ـ

دست خود بوسیدن و بوسه زدن چون از دست کسی کاری عمده برآید این عبارت را در آنوقت استعمال می کنند صائب ـ دست خود بوسید هر کس دامن پاکان گرفت» شد زلیخا رفته رفته یوسف از سودای عشق» وله ـ پای من بر سر گنج است چو دیوار یتیم» دست خود بوسه زند هر که کند آبادم» وله ـ من آن لعل گران قدرم بساط خاک را صائب» که بوسد دست خود هر کس مرا از خاک بردارد» ب ـ

دست خورده و دست فرسوده کالای مستعمل و تباه شده اشرف ـ ترا ز سیلی استاد رخ فسرده شود» متاع از نظر افتد چو دست خورده شود» تاثیر ـ مده بدست طبیبان عنان نبض حیات» متاع عافیت خویش دست خورده مکن» ب ـ

دست خوش بفتح تای مثناة و سکون واو معدوله و شین معجمه ـ ف ـ کنایه از مغلوب و زبون ـ ظهیر الدین فاریابی گفته ـ عقل است بر سر آمده کائنات داد» هم پایمال شهوت و هم دست خوش هواست» مجیر الدین بیلقانی ـ تا دست خوش جهان نشدم من که در دست قناعتیم ممکن» و نیز چیزی را گویند که حصول آن سهل و آسان بود و نیز چیزی که از مالش دست فرسوده و مضمحل شده باشد و بمعنی شخصی که مسخره باشد از چار شربت و رشیدی و لطائف و خان آرزو در شرح سکندر نامه بمعنی قدرت و استعمال و مشق نیز نوشته است ـ ب سا ن غ ـ

دست خون بسکون فوقانی و صاحب جهانگیری باضافت آورده ـ ف ـ آخر بازی نرد را گویند که کسی همه چیز را باخته و گرو بر جان بسته و حریف مشدر ساخته و داو بر مهره کشیده باشد در جهانگیری بتفصیل نوشته که حاصل این است که بازنده در چنین هنگام باید که بخون خود تن در دهد چنانکه خاقانی گفته ـ دست خون است و مهره خصل حریف» آه در ششدر خطر ماییم» ابن یمین گفته ـ با حتیاط روای دل که دست خون است این» که روح در گرو است و حریف بس طرار» خاقانی گفته ـ یار این دل خاکی را بمهره ندید بدست خون» امسال همان خواهد از یار تلف شد ن

دست دادن ـ ف ـ کنایه از غلبه و تسلط او عالم حکم و دست دادن کنایه از حاصل شدن و عهد بستن چنانکه گویند دستی بده و بیعت کردن بهر سه معنی از اهل زبان بتحقیق پیوسته ظهوری ـ گر به تیغش اجل دهد دستی» کیسه بر کنم ز سود و زیان» خالص ـ سر مرا با تیره بختان دست الفت داده است» هر که دارد چشم بیماری پرستاریم ما» صائب ـ تا چند نهد روی بر آن کف پا» میر نیز داگر دست دهد خون حنا را» و جناب خیر المدققین در شرح این بیت ـ شه از مهربانی بدو داد دست» بتعظیم شد پیش و بر زانو نشست» میفرمایند که دست دادن عبارت ازان است که چون شخصی از شخصی امری موافق با مرضی خود می بیند دست بر دست وی میزند و وصول دست او را بر دست خویش میخواهد یا آنکه بعضی بزرگان چون میخواهند که تفرجی بکنند یا راهی بروند کسی را که مقرب بلکه همسر خویش میدانند دست بر دستش گذاشته راه میروند یا آنکه دست خود را بدست او داد که تو دستگیر من شو شرم دست گرفتن نگهدار و احتمال دارد که بمعنی پیمان بستن بود ـ ب ـ

دست داشتن و دست برداشتن و دست کشیدن از چیزی کنایه از باز ماندن ـ حافظ ـ دست از طلب ندارم تا کام من برآید» یا تن رسد بجانان یا جان ز تن برآید» طالب آملی ـ از بادپای سعی من ای دل بدار دست» کین توسن است دشمن جان تازیانه را» جلالای کاشی یقین تخلص ـ از وتا نقد آمرزش نمی گیرم نمی میرم» چو مزدوری که دست از کار فرما بر نمی دارد» و نیز دست داشتن کنایه از غالب و توانا بودن ـ شیخ شیراز ـ گر دست بجان داشتمی همچو تو بر ریش» نگذاشتمی تا بقیامت که برآید» محمد اسحق شوکت ـ بخود نهاده بکنارم سری دمن» دست نگاه خویش بروی تو میکشم» ب ـ

دست داشتن و یافتن و کردن و آوردن و رسیدن بر چیزی کنایه از غالب و توانا بودن بر چیزی ـ شیخ شیراز ـ کنون دشمن بد گهر دست یافت» سر دست مردی و جهدم بتافت» وله ـ گر دست بجان داشتمی همچو تو بر ریش» نگذاشتمی تا بقیامت که برآید» خواجه شیراز» تا بگیسوی تو دست نا سزایان کم رسد» هر دلی در حلقه زلف تو یارب یارب است» و حق آنست که درین بیت معنی حقیقی است ـ الوری ـ برده حکمت گوی از باد صبا» کرده دست برابر مطیر» نظامی ـ از ان ابر عاصی چنان ریزم آب» که نارد دگر دست بر آفتاب» ب ـ

دست دراز ـ ف ـ مرادف دست بالا و دست دراز کردن بچیزی یعنی دست یاختن ـ کمال خجند ـ چشمت بسعی غمزه در فتنه باز کرده» زلفت بظلم دست تطاول دراز کرده» ب ـ

دست درازی ـ ف ـ ظلم و تعدی ـ فر ـ

دست در آستین داشتن کنایه از فارغ بودن از کارها است و پنهان کردن دست در آستین ـ ن ب ـ

دست در آستین کردن کنایه از دست باز داشتن بود و پنهان کردن دست در آستین ـ ن ب ـ

دست در آستین کشیدن و شکستن معطل ماندن و موقوف کردن کار و پنهان کردن دست در آستین ـ ظهوری ـ دست در آستین کشید طبیب» سوخته نبض در تب عاشق» صائب ـ نفتی تا زبا دست طمع در آستین بشکن» عصا را چی کنند این قوم از دست گدا بیرون» ب ـ

دست در آغوش و یا گردن کسی کردن صائب ـ از ان همیشه تر و تازه است سنبل زلف» که بیحجاب کند با تو دست در گردن» وله مصرعه ـ دست در آغوش با خورشید عالمتاب کرد» ب ـ

دست در بغل بودن و داشتن و نهادن و دست بر سر دست بر روی دست و بر بالای یکدیگر نهادن و دست در حنا گذاشتن. ف. کنایه از معطل و بیکار بودن

و دست در آستین کردن و کشیدن و شکستن و داشتن مثل و نیز کنایه از پنهان کردن دست در آستین. میر مغری ؎ کاشکی بودی بمیدان رستم دستان ترا ٭ تا کشیدی دست خویش از تیر تو در آستین ٭ ظهوری ؎ دست در آستین کشید طبیب ٭ سوخته نبض در تب عاشق ٭ و له ؎ لب ت طوق بندگی راه نفس بر قمریان ٭ دست تاکی در بغل زامساک باشد سرو را ٭ و له ؎ فرصت خاریدن سر نیست از حیرت مرا ٭ دست خود را در بغل پیوسته دارم همچو سرو ٭ شیخ شیراز ؎ مرد با زنده پوشان شام و شبگیر ٭ چو رفتی در بغل نه دست تدبیر ٭ طاهر وحید ؎ سعی ناکرده بر از در و گهر می گردد ٭ چون صدف دست وحیدا به تهی بر سر دست

دست در ته سنگ بودن و دست در زیر سنگ بودن مغلوب و زبون چیزی بودن. نادم گیلانی ؎ ازین دیار سفر سخت مشکلست مرا ٭ که سنگ در ته دست است و خار در ته پا ٭ میر خسرو ؎ برگیر شیشه می و آهسته اش بکش ٭ دست تو گر ز کوه غم آید بزیر سنگ ٭ ب.

دست در خون زدن کنایه از جنگ کردن. فردوسی ؎ روم خیمه بر طرف جیحون زنم ٭ ابا دشمنان دست در خون زنم ٭

دست در دامن رفتن در دست بدامن کسی نمودن گذشت

دست در دندان ماندن کنایه از متعجب و حیران ماندن میر خسرو ؎ خفته برخاست از زمین خندان ٭ ماند بیننده دست در دندان ٭ ب.

دست در دهن گرفتن کنایه از منع کردن از گفتن. ثنائی تکلو ؎ تو با من همزبانی و مرا صد آرزو در دل ٭ که چون خواهم بگویم خرم دستم در دهن گیرد ٭ ب.

دست در رکاب زدن کنایه از دویدن در جلو کسی. میرزا بیدل ؎ کنون که میگذرد عیش چون نسیم ز باغ ٭ چو گل خوش آنکه زند دست در رکاب ایاغ ٭ ب.

دست در روغن داشتن کنایه از ثروت و مکنت داشتن و این از اهل زبان بتحقیق پیوسته. ب.

دست در کاری زدن کنایه از شروع کردن در آن ب

دست در کمر کردن و دست کمر کردن و دست بر کمر کردن و دست در میان کردن و بردن و افگندن و آوردن و دست در کمر رفتن و شدن هر کدام معروف. خواجه شیراز ؎ این سرکشی که در سر سرو بلند تست ٭ کی با تو دست کوته ما در کمر شود ٭ و له ؎ من گدا هوس سرو قامتی دارم ٭ که دست در کمرش جز بسیم و زر نرود ٭ و له ؎ چو در میان مراد آورید دست امید ٭ ز عهد صحبت ما در میانه یاد آرید ٭ زلالی ؎ تماشا ز رویش مست افگند ٭ چو کاکل در میانش دست افگند ٭ باقر کاشی ؎ کسی ز غمزهٔ خونریز یار جان نبرد ٭ اگر ز زخم اجل دست در میان نبرد ٭ میرزا صائب ؎ باید بزخم جنگل شهباز تن دهد ٭ چون سهله هر که دست کند در میان دشت ٭ آملی ؎ اکنون که دست بر کمر توبه کرده ایم ٭ بنگر نیاز باشی می با ایاغ ما ٭ حسین ثنائی ؎ اگر به بزم لقائی تو آتش افروزند ٭ آب خضر کند دست در کمر آتش ٭ عبد اللطیف خان تنها ؎ بهر شکست توبه میان تنگ بسته است ٭ ساقی که کرده دست کمر با سبوی ما ٭ سنجر کاشی ؎ بوقت پویهٔ آن آسمان حشر با کوه ٭ ز بیم لرزه زمین دست در کمر دارد ٭ ب.

دست در کیسه زدن کنایه از سخاوت و جوانمردی کردن ب

دست در گریبان کسی بودن کنایه از آویزش و پیکار کردن. عرفی ؎ آز را دستش از سخاوت تو ٭ در گریبان گنج قارون باد ٭ ب.

دست در گل داشتن آماده بر تعمیر بودن. صائب ؎ گرچه در تعمیر جسم غافل از دل نیستم ٭ دست در گل دارم اما پای در گل نیستم ٭ ب.

دست در گلو کردن کنایه از رسوا و تشهیر و بیحرمت کردن. عرفی ؎ امر بمصلحت قدمی گر بسنگ زد ٭ دستار در گلوی قضا کرد روزگار ٭ و بعض محققین میفرمایند که درین بیت بمعنی بزور محکم کردن است و حاصل معنی آنکه حکم تو هر جا از روی مصلحت قدم بر سنگ زد یعنی عزم راسخ نمود روزگار قضا را بزور بر جای آورد. ب.

دست در نهادن انوری ؎ عشق سرور و لهو مرا در نهاد دست ٭ سودای جام و باده مرا در سر اوفتاد ٭ ب.

دست در یک کاسه کردن با کسی. صائب ؎ پاک اگر شوید ز دست از چرک دنیا خاکیان ٭ دست در یک کاسه با خورشید چون عیسی کنند ٭ ب.

دست دست فلانی است و دست دست اوست کنایه از غلبه و تسلط از عالم حکم حکم اوست و دور دور او. تأثیر ؎ بدست دست بت خویشتن پرست من است ٭ چرا بخویش ننالم که دست دست من است ٭ ظهوری ؎ مدعی میدانم از انتقامم فارغ است ٭ دست دست اوست هم گر دست دست من شود ٭ اثر ؎ می کشاید ناخن از عقد در کار جهان ٭ دست دست آن کسی باشد که زر پیدا کند ٭ خاقانی ؎ دست دست اوست جان ما دای او ٭ پای صورت در میان نتوان نهاد ٭ صائب ؎ از تند باد حادثه شمع را نجز ٭ چون دست دست نیست بدست حمایتی ٭ ب.

دست دهی کنایه از امداد و اعانت و تحمل که اشارت بآن رسم باشد که چون امری غریب یا سعی عجیب از شخصی صادر شد آن شخص را حریف وی دست خود بر دست وی میزند و اظهار خوشی مینماید ب

دستتر برون کفتر. ف. اره کوچکی را گویند که بیکدست کار فرمایند و بمعنی داس کوچک دندانه دار هم آمده است. سا.

دست راست کنایه از وزیر اعظم باشد چنانکه حکیم سنائی گفته ؎ منکه از دست ایم و آنم ٭ من کنون دست راست سلطانم ٭

دستر خوان. ف. مخفف دستار خوان است چرا که آن جامه است که واضع آنرا بجهت پوشیدن خوان طعام وضع کرده و چون طعام خورند آنرا زیر خوان گسترند. غ.

دسترد بفتح را و سکون دال ابجد. ف. بجای انگشتر دزد مستعمل. شانی تکلو ؎ شعر شانی آتش است از بهر آن نارد حسود دست رد بر نظم و حرف آبدار من نهد ٭ ب.

دسترس بفتح رای و سکون بای نقطه. ف. کنایه از امکان مقدور و قدرت و ثروت. خواجه نظامی ؎ بزرگیت باید درین دسترس ٭ بیاد بزرگان بر آور نفس ٭ مرا کاشکی بودی آن دسترس ٭ که نگذاردی حاجت کس بکس ٭ مسیح کاشی ؎ بس بلندی بخشدت روز جزا این دسترس ٭ دست خود پیوند اگر با دست کوتاهی کنی ٭ ب

دست رسیدن بر چیزی کنایه از غالب و توانا بودن بر چیزی. خواجه شیراز ؎ تا گیسوی تو دست ناسزایان کم رسد ٭ هر دلی در حلقهٔ زلف تو یا رب یا رب است ٭ و حق آنست که درین بیت بمعنی حقیقی است. ب.

دست رنج بفتح رای و سکون نون و جیم. ف. کنایه از حرفه و پیشه کاری بود که بدست کنند چنانکه حکیم فردوسی گفته ؎ یکی کاخ بد تارک اندر سماک * نه از دست رنج و نه از آب و خاک * و مزد کاری را نیز گویند که بدست کرده باشند چنانکه شیخ نظامی گفته ؎ دست خوش کس نیم از بهر رنج * دست کشی میخورم از دست رنج * شیخ اوحدی گفته ؎ زوجه رنجی که دست رنج خورد * گرگ برّه بر وجه خواهی کرد * دست مزد مثله. و بالفظ خوردن مستعمل میر خسرو ؎ چو مردان دستکاری پیشه کردم * چو نیکان دست رنج خویش خوردم * ب.

دست روان کردن آنست که اطفال چون ابتدا نوشتن می کنند نخست بالای لوح مدی از بن سر تا آن سر می کشند تا دست روان شود از اهل زبان بتحقیق پیوسته. ب.

دسترة بروزن مسخره. ف. بمعنی دستر که داس کوچک دندانه دار است و یکدسته دارد و در اصل دست ارّه بوده یعنی ارّه کوچک که بیکدست کار میکردند * سوزنی گفته ع. خیز و بردار تیش و دستره وبیل و کلنگ *.

دستریک بفتح اوّل و کسر رای مهمله. ف. بمعنی رندهٔ نجار و رنده وارّه کلان و بمعنی جدول و مسطر معماران. فر.

دست زدن بفتح زای هوز و دال ابجد. ف. آواز دادن بدو دست باصول مرادف کف زدن و نیز کنایه از خوشحالی ونشاط کردن مولوی معنوی گفته ؎ غم را چه زهره باشد تا نام ما برد * دستی بزن که از غم و غمخوار فارغیم * ب.

دست زدن با کسے کنایه از برابری کردن بادی. ب.

دست زیر سر ستون ساختن و در زیر زنخ ستون شدن این احوال در وقت تعجب و تفکر و تاسف و تحسر بر آدمی عارض شود سنایش در دست بزیر زنخ ستون کردن گذشت.

دست زن بفتح زای هوز. ف. مقابل پای کوب که ترجمهٔ رقاص است بر بقیاس دست زنان و نیز کنایه از نادم و پشیمان. صائب ؎ دست در دامن هر خار علائق مزنید * تا برآئید ازین خرقه تن دست زنان * و بمعنی دست زدن. خواجه آصفی ؎ نیست در زلف اسیر انرا مجال دست زن * عمر بیاران دل شبهای کوته دسته ـ

دست ساز. ف. چیزیکه بدست ساخته باشند. خاقانی ؎ بر آنکه دست ساز فلک است * یا بی نمک است یا سراسر نمک است * ب.

دست سبو. ف. دسته که در گردن سبو باشد و دست و دهان کرده سبو را از جا بر دارند و بکار دارند. معز فطرت ؎ دل خراب مرا زندگی بنجو ثابت است * که نبض دست سبو موج بادهٔ ثابت است * صائب ؎ همیشه عید باشد در خرابات * زمی دست سبو دایم بیکار است * ب.

دست ستون زنخ بودن و گردن و سر کردن و دست ستون تهٔ رو بودن عبارت از حیرت که بر آدمی عارض میشود سندش در دست بزیر زنخ ستون کردن گذشت. سا.

دست سناک باسین بی نقطه بروزن هفت رنگ. ف. بمعنی دستا سنگ است که فلاخن باشد. سر.

دست سوزة بروزن هفت روزه. ف. دختری یا زنی باشد که او را خواستگاری نموده باشند اما هنوز نکاح نکرده باشند. سا.

دست شانه بشین معجمه والف کشیده و فتح نون و سکون ها. ف. نوعی از شانه باشد که بدان ابریشم در هم و پیچیده را باز کشایند. فر.

دست شستن. ف. کنایه از ترک دادن باشد چنانکه شیخ نظامی گفته ؎ چو بد دل شد این لشکر جنگجوی * بیار آب و دست دلیران بشوی * و نیز ناامید شدن. ن غ.

دست شفا بکسر شین. ف. حکیم حاذق باشد. فر.

دست شکسته. ف. کنایه از مردی معاش و بی هنر و بی مایه باشد یعنی کسی را گویند که سبب تحصیل معاش از مایه و هنر و کمال علم و فضل و قدرت و شجاعت و امثال اینها نداشته باشد. سا.

دست شوے بضم شین معجمه. ف. چیزی خوشبو که بعد از خوردن دست بدان بشویند ابوالفضل در آئین خوشبو خانه نوشته و کنایه از نومیدی. میر خسرو ؎ هر دو درین فتنه ازین دست شوی * کانچه رهی بر آمد ز جوی ای از جستجو کردن. غنی ؎ دانه چین چرخ گشتن دست از جان شستن است * شد صدف را آخر از آب گهر بیمانه پر *

دست صلیبی کردن بفتح صاد مهمله و کسر لام و بالای موحده. ف. کنایه از آماده خدمت شدن و دست بستن پیش مخلوق باشد خواجه نظامی مصرعه پیش کسے دست صلیبی مکن * ب ما.

دست طنبور بطای مهمله. ف. دستهٔ طنبوره. ملا طغرا در تعریف صراحی گفته ؎ چو از جوش قلقل فزونه دنش * کند دست طنبور در گردنش * ب.

دست غیب بفتح غین معجمه. ف. لقب گروهی از سادات میرزا است نصیرآبادی در احوال میرزا ناظم که هم از ان جماعه است آورده که سبب شهرت ایشان بدست غیب آنست که شخصی از عناد شجره از ایشان طلبید از غیب دستی پیدا شده شجرهٔ ایشانرا بر آورد. ب.

دست فال و دست لاف. ف. سودای اوّل که در عرف هند آنرا بوهنی گویند و بسین معلوب است. معروفی ؎ دست فالی که جود او کرده * گرد از بحر و کان بر آورده * و سروری همین بیت سند دست لاف آورده. میر خسرو ؎ من از لافی زنم از نامهٔ خویش * شناسم دست لاف خامهٔ خویش * ظهوری ؎ تا شب در سودای طرب بسته شود * با غم روزی که دست لافی نکنم * ب.

دست فتنه در زیر سر بودن باعث فتنه بودن سندش در لفظ فتنه در سر بودن بیاید. ب.

دست فروش. ف. آنکه کالا را بدست گرفته در کوی و بازارها بفروشد. دانش ؎ متاع دست فروشان این دیار گل است * بساط عیش بیارا که وقت سامان است * مخلص کاشی ؎ زهی ز سحر کف کافیت ید بیضا * یکی ز دست فروشان حسن تو موسی * ب.

دست فرو کوفتن. ف. آماده کشتی شدن. غ.

دست فلان بر سر من یعنی آنچه او را میسر شد مرا هم نصیب باشد نورالدین ظهوری ؎ ظهوری میروی از سختی بخت * مکن یا شست دستت بر سر من * ظهوری بسر کوی محبت * ز پا افتاد دستت بر سر من * غیاث منصور تکرت ؎ آشنائی یکسر مو نیست با این کافرم * محرمی از زلف او ای شانه دستت بر سرم * ب.

دست فلان مریزاد دعائی است مشهور در حالت تحسین شخصے که از دست او کاری نمایان بر آمده باشد گویند. حافظ ؎ مریزاد دستی که انگور چید * مرزاد پایی که در خم فشرد * طالب ؎ سیر گلشن می کنم مست تماشای بهار * دست شاخ گل مریزد می بجا جام میکند * ب.

دست قدرت. ف. بمعنی قوت و توانائی. فر.

دست قطع کردن و دست قلم کردن بمعنی دست بریدن و دست بیرون کردن مثله. ب.

دست قلم. ف. مقطوع الیدیعنی دست بریده. فر.

دستک بالفتح. ف. دست بر دست زدن برای خواندن

وطلب کردن کسی و باصطلاح ارباب نغمه آوازدادن بدو دست باصول مقابل باکوفتن. ملاطغرا در تعریف چنار ؏ بود در طرب صاحب دستگاه * ناسته ز دستک زدن هیچگاه * و دستک بمعنی کاغذ مهری که بامر حاکم نویسند چنانکه در هند معروف است. تاثیر ؏ تاثیر در خزانهٔ داغ است دست من * نقد مراد حاجت طومار و دستک است. لک کا لف.

دستکار بقلب اضافه بر وزن دستیار. ف. بمعنی ساخته و معمول هر کس کمال اسمٰعیل گوید ؏ چون آستین ز دست گذشت کار من * او در نمی کشد ز چنین دستکار دست * و استاد چابکدست ماهر که دستکاری چیزها کند چون جراح وکحال و زرگر چنانکه فلکی گفته ؏ گل چون طبیب دستکار آراسته بر جویبار آید که نرگس رانجار از دیده بردارد بسبل * حکیم ازرقی در صفت باد سرد گفته ؏ با دخوارزمی چو سنگین دل نه رشک دستکار * دست بر سیار دارد آستین پر نیشتر * ن.

دست کاررفته معروف. صائب ؏ از دست کار رفته ما بی خبر مباش * چون هیله دست در کمر یار میکنیم * ب.

دستکاری بالفتح. ف. آنست که بعد اتمام کاری و یا صنعتی تزئین و اصلاح آن نمایند تا هر که درگنه آن در رود و خرده در ان نتواند گرفت مثلاً مندیل را بعد از بستن بر سر زانو گذارند و بیارایند. اشرف ؏ بار میکارند بر طرف خیابانها چنار * باغ را هر قدر دست دستکاری میکنند * ب.

دستکاله بالفتح. ف. بمعنی داس باشد. فر.

دست کجی بکاف و جیم تازی. ف. دزدی فوجی نیشاپوری ؏ ای زلف مبر دل کسانرا * این دست کجی ز سر بدر کن * ب

دستکره بفتح اول و سکون سین مهمله و فتح کاف و رای قرشت و های مدوره زده. ف. نام شهریست که در عراق عجم بوده و مطلق شهر را نیز گویند. کا فر.

دستک زدن. ف. دست بر دست زدن برای خواندن وطلب کردن کسی و باصطلاح ارباب نغمه آواز دادن بدو دست باصول مقابل باکوفتن. ملاطغرا در تعریف چنار ؏ بود در طرب صاحب دستگاه * نه استاد ز دستک زدن هیچگاه * ب.

دستک زن بر وزن چشمک زن. ف. کنایه از مطرب و سازنده بود از فرهنگ ناصری. و در برهان نیز بمعنی نادم پشیمان نوشته.

دست کسے دادن بمعنی بدست کسی دادن. سعید اشرف ؏ رخصت اشکی بچشم گوهر افشان میدهیم * هر چه باد اباد خود را دست طوفان میدهیم * ب.

دست کسے گرفتن. ف. کنایه از امداد و اعانت وی کردن حسین ثنائی ؏ باد از فیض همدمی دلت * کش خرد مرجع و تاب گرفت * آنچنان شد که گاه لغزیدن * دست اندیشه را شراب گرفت * ب.

دست کش بفتح کاف و سکون شین قرشت. ف. کنایه از دو چیز است اوّل کنایه از گدا باشد چنانکه شیخ نظامی گفته ؏ ساقی دست کش جام تست * مرغ سحر دست خوش نام تست * کمال اسمٰعیل گفته ؏ ای دست کش تو این مقوس * وی دستخوش تو این مقرنس * دوم کنایه از کسی باشد که دست کوران گرفته بهر جانب برد. ن.

دست گشادن و واکردن. ف. مقابل دست بستن و بلند کردن و دراز کردن و نیز کنایه از سخاوت و جوانمردی خواجه شیراز ؏ گه سخا چو گشاید دو دست جود و کرم * وجود سائل مسکین رسد بعقد سوال * صائب ؏ کاکل چگونه دارد دوش ز و فا واکن * بر فته که می بینی در زیر سرا پرده است * انوری ؏ گشاد طرهٔ او بر کمین جانها دست * کشید غمزهٔ او در کمان ابرو تیر * ؏ سحاب تیره سهیات است بی باران شود صائب * زروی صدق در دلهای شب دست دعا بگشا * ب.

دست کشی. ف. بمعنی مالیدن و لامسه کردن باشد و گدیه و گدائی را نیز گویند. سا.

دست کشیدن کنایه از دست دراز کردن باشد بطمع چنانکه حکیم انوری گفته ؏ با چنین دست مرا دست برون کن پس ازین * گر قناعت نکند دست کشد پیش نیاز * و کنایه از گدائی کردن هم باشد. ن.

دست کشیدن از چیزے کنایه از بازماندن سند ش در لفظ دست داشتن گذشت. ب.

دست کشی کردن و دست کفچه کردن کنایه از دریوزه و گدائی کردن بود سلمان ؏ بحر محیط کفچه کند چون سفینه دست * آنجا که همت تو کشد سفرهٔ عطا * ظهوری ؏ بجو بد نطولی خم طبع بیست * گشا بهن دامن بکن کفچه دست * شیخ شیراز ؏ ز دیگدان لئیمان چو دود بگریزند * نه دست کفچه کنند از برای کاسهٔ آش * ب ن

دست کله بفتح کاف و لام. ف. چیزی باشد از چرم بافته یا از ریسمان تافته که دستهای اسیا را بدان بندند و بمعنی اشبه و نظیر هم آمده است. سا.

دست کلیم بفتح کاف کنایه از آفتاب. غ.

دست کندن. ف. کنایه از دست گزیدن است و افسوس و پشیمانی خوردن باشد. ن سا.

دست کوتاه. ف. کنایه از ناتوان و بی قدرت. ب.

دستگاه و دستگه بالفتح و کاف عجمی. ف بمعنی قدرت و جمعیت و سامان و ثروت آمده. سعدی گفته ؏ چه خلاف عهد دیدی که وفای ما بریدی * مگر آنکه ما فقیریم و تو دستگاه داری * و بمعنی جائی که بالش و مسند را در انجای گذارند چه دست بمعنی مسند است. ن.

دستگاه وجود. ف. کنایه از قوای بشری آمده که ده باشد پنج برونی و پنج درونی است پنج برونی سامعه و باصره و لامسه و ذائقه و شامه باشد و درونی واهمه و خیال و متصرفه و حافظه و حس مشترک. سات.

دست گذار بضم کاف فارسی و ذال نقطه دار بالف کشیده و رای بی نقطه زده. ف. کنایه از مددگار باشد و تحفه و یادگار و چیزی که آنرا بدست فراهم آورده و جمع کرده باشند. استاد فرخی ؏ همتش برتر از توانائی است * دادنش بیشتر ز دست گذار * ولهٔ ؏ چنانکه بود ندانستمش بجا که ستوده * جز این نبود مرا جز دروغ دست گذار * انوری ؏ از سحر بیان تو و اعجاز کف تست * گردست گذاری است قلم را و کرم را * ب.

دست گذاردن. ف. تسلیم کردن غنیمت ؏ بیا بگذار ریش شاه با دست * که از بوی کباب دل شوی مست * و دست گستاخ کردن و دست باختن مثله. خواجه شیراز ؏ چو جای بزم بود بنید بجام باز ده دست * چو وقت رزم بود تیغ جان ستان گیرد * طالب آملی ؏ بگیر ناخن دستم بسینه کن گستاخ * که زیر دامن این پنبه جراحتهاست

دست گرلے کنایه از مغلوب و زبون. انوری ؏ آن فلک جاه ملک مصر شه کز بد و وجود * فلکش پای سپر شد ملکش دست گرای * ب

دست گردان و بدست گردان. ف. چیزی که بعاریت گیرند

چون قرض بعاریت گرفتن و بالفظ کردن و گرفتن و دادن مستعمل مخلص کاشی — چون تهیدستی ز حد بگذشت سامان میدهند ، گوهر غلطان صدف را دستگردان میدهند ، اشرف — دستگردان نکنم لب رخ جانان ساغر ، قرض بیوجه چو افتاد بلا می باشد ، امیر معزی — گرفتم از کف ساقی پیالهٔ زرین ، چو مفلسی که بگیرد بدست گردان زر ، خسرو — حریف معنی گل را بجان خرد هر چند ، که سهل قیمت کالای دستگردان است ، فاضل کاشی — موسم نوروز زر دست زرداران خوش است ، ما که مستانیم ساغر دستگردان میکنیم ، رسم است که روز نوروز وقت تحویل زرها را بدست میگیرند و این را مبارک می شمارند چنانچه در هندوستان شب دوالی با همسر خود قمار باختن همین حکم دارد ، ب.

دست گرفتن . ف . منع کردن و باز داشتن از کاری و مدد کردن و دست بریدن بمعنی بریدن . مخلص کاشی — کشکول فقر باد چو شد شاخ بی ثمر ، دست ار دهنده نیست سزائش گرفتن است ، و بمعنی منع کردن . خواجه آصفی — بسوی تیغ برد دست و من هلاک شوم ، ز بیم آنکه بگیرند دست یار را ، نظام دستغیب — دل دوش خبر ز چشم مست تو گرفت ، جان نشأ ز لعل می پرست تو گرفت ، هیچو اهتی از لطف برنزی خونم ، آزرده ام از حنا که دست تو گرفت ، میلی — گردید تیر غمزهٔ مستش بخون من ، هر چند دست او بشفاعت حنا گرفت ، و همچنین دست کسی گرفتن . حسین ثنائی — باده از فیض هلالی ملت کش خرد مرحج و آب گرفت ، آنچنان شد که گاه لغزیدن ، دست اندیشه را شراب گرفت ، ب.

دست گزیدن بضم کاف فارسی و زای نقطه دار . ف . بمعنی صدر مجلس و مسند طلبیدن است چه دست بمعنی صدر مجلس و مسند باشد و بفتح کاف بمعنی دریغ و افسوس خوردن . سا ه

دست گزین بضم کاف و زای نقطه دار تحتانی رسیده و بنون زده . ف . اسپ جنیبت را گویند که اسپ کتل است و هر چیز که آنرا انتخاب کرده باشند و کنایه از شخصی است که پیوسته خواهد در مسند و صدر مجلس بنشیند . سا ه .

دست گستاخ کردن و دست باختن تسلیم کردن . خواجه شیراز — چو جای بزم بود بند بجام باز دست ، چو وقت رزم بود تیغ جانستان گیرد ، طالب آملی — بگیر ناخن و دستم بسینه گستاخ ، که زیر دامن این بیتها جراحتهاست ، ب.

دست گسستن از چیزی — کنایه از جدا کردن بود . شیخ شیراز — چو دست از همه حیلتی در گسست ، حلال است بردن بشمشیر دست . ب

دست گل شدن . ف . گل آلوده شدن دست . وحید — میرسد از سازش ما پای در آسودگی ، گر خدا از دست در تخمیر آدم گل شود ، ب.

دستگه بالفتح . ف . جای صدر و مسند چرا که دست بمعنی مسند آمده و بمعنی قدرت و سامان . غ.

دستگی بالفتح . ف . کنایه از همدست و مدد و معاون و پوستی که بجهت نشاندن باز و شاهین و جز آن بر دست کشند از عالم بهله و باصطلاح ارباب دفاتر هندوستان پوستی که اوراق معاملات ضروری در آن نگاهدارند و هر وقت همراه ایشان می باشد . ملا طاهر نصیر آبادی در احوال میر غیاث الدین منصور نوشته که در جانب نبیرهٔ غیاث الدین منصور دستگی فارس دار از جانب همشیره زاده میر محمد زمان مشهدی است ب

دستگیر بالفتح ف . کسی که او را بدست گرفته و اسیر کرده باشند و کسی که کسی را بدست برگیرد و بنواز د بمعنی فاعل و مفعول هر دو می آید . سلیم — ببین بشانه که دعوی شب روی می کرد ، که چون بکوچهٔ آن زلف دستگیر شده است ، ملا هاتفی — ز شیر جوان تا بروباه پیر ، برفتند و کردند شان دستگیر ، کمال اسمعیل — وقت قیام هست عصا دستگیر من ، بیچاره آنکه او کند از دستوار پای ، ب ن.

دستگیری . ف . امداد و اعانت و یاری . فر.

دست لاف لام بالف کشیده . ف . قلب دست فال بمعنی سودا و معامله . اوّل محروقی گفته — دستلافی که جود او کرده ، گردان بحر و کان بر آورده ، ظهوری گفته — تا شب در سودای طرب لب نشود ، با غم روزی که دستلافی نکنم ، ت.

دستمال بالفتح . ف . آنچه بدست مالیده باشند و مغلوب وزبون و مندیل و دستار و پارچه مربعی که بدان دست آلوده را پاک کنند و ظروف طعام و این همه مجاز است و برین قیاس دستمال شوی و آنرا در هندوستان دیگ شوی گویند . سیفی — تا گشته ام سگ صنم دستمال شوی ، بهر ز جام جم بودم آن سفال کوی ، او کاسه شوید و به دو چشم پر آب خویش ، سوی دکانش آب کشایم سبو سبوی ، ب

دستمالچه بالفتح بجیم فارسی . ف . پارچه کوچک مربعی که بدان دست آلوده را پاک کنند . فر.

دست مایه . ف بمعنی سرمایه . غ.

دست مرجان . ف . پنجهٔ مرجان . صائب — هرگز از مژگان کشادن دیدهٔ ما وا نشد ، کی گره از کار دریا دست مرجان وا کند ، ب

دست مرد بفتح میم و رای مهمله . ف . کنایه از مدد و معاون باشد دستیار بتحتانی و رای مهمله مثله . حکیم سنائی — بود تو شرع بر تواند داشت ، زانکه او روشن است و بود تو تار ، وین نیاید بدست تا بود است ، مرترا دست مرد و پای گذار ، استاد — نیست مرد ماندگان فاقه را جز یادی و عطایت دستیار ، ب

دست مردی با تای مثناة فوقانی موقوف . ف . کنایه از یاری و مددگاری باشد و با تای مکسور کنایه از قدرت و قوت است . ن

دست مزد بضم میم و سکون زای نقطه دار و دال مهمله . ف . اجرت و مزدوری و بمعنی مکافات نیکی و بدی نیز هست . امیر خسرو — چو مردان دستکاری پیشه کردم ، چو نیکان دست مزد خویش خوردم ، غ ن ب.

دست موزه بر وزن هفت روزه . ف بمعنی تحفه و ارمغان و دست آویز باشد . سا.

دست موسی . ف . آفتاب و ید بیضا . خاقانی — بر آید ز جیب فلک دست موسی ، ز سامری نقد میزان نماید ، علی خراسانی — بر نور روی تو گر افتد بچاک سینه ام ، این دل صد پاره ام چون دست موسی میشود ب

دستنبو و دستنبویه بالفتح . ف . خلوله مرکب از عطریات و هر میوه خوشبو که بدست گرفته بویند و ثمری باشد کوچکتر از خربزه که آنرا بهندی کچری نامند . ب غ.

دست نشان بنون و شین معجمه . ف . نهالی که آنرا بدست خود نشانده باشند و گماشته که او را بکاری نصب کرده باشند و محکوم و تابع . کلیم — همچون نهال دست نشان بهر تربیت ، بردم بریده خار گر از پا کشیده ام ، ب.

دست نماز . ف . کنایه از وضو باشد . ب.

دست نمودن کنایه از اظهار قدرت و قوت نمودن . فردوسی — یکی برخروشید چون پیل مست ، سپر بر سر آورد و بنمود دست ، میر خسرو — تو بمه دستی نمودی و آفتاب ، ز ریشته دندین بگریخته ، ب.

دست نوازش بالفظ بر دوش زدن و بر دوش کشیدن و بر سر کشیدن مستعمل . نویدی طهرانی — آشفتگیهای دلم هرگه بیادش میرسد ، دست نوازش بر سر زلف پریشان میکشد ، صائب — پشت و پای چون سبو داریم در دیر مغان ، گو مزن دست نوازش آسمان

بردوش ماه ولهٔ میکشی دست نوازش برسر خود سالها باره نانی اگر و کاسهٔ سائل کنی * ب ۔

دستوار با واو بروزن دستیار ۔ ف ۔ عصا و چوب دستی و مانند آن دست برنجن را نیز گویند ۔ ب سا ۔

دستواره بالفتح ۔ ف ۔ بمعنی عصا و چوب دستی شبانان ۔ کمال گفته ؎ وقت قیام هست عصا دستگیر من * بیچاره آنکه او کند از دستواره پای * و دستواره یعنی دست مانند و بمقدار دستی آوحدی گفته ؎ چه خوری نان دستوارهٔ او * نظری کن بدستوارهٔ او * ابوالفرج رونی بمعنی عصا گفته ؎ بر پای ظلم هیبت او پای بند شد * در دست عهد دولت او دستواره گشت * ن ۔

دستوان بالفتح ۔ ف ۔ بمعنی دستانه ۔ فر ۔

دستوانه بالفتح ۔ ف ۔ آنچه از آهن سازند و روز جنگ بر دست کنند و بتازی آنرا قُفّاز گویند بضم قاف و تشدید فا و زای معجمه در آخر و در نسخهٔ انباری بمعنی بارهٔ دست گفته مرادف دستینه و آن زیوری است که زنان در ساعد بندند ۔ ن ۔

دست و بغل شدن و بودن و گشتن و رفتن دست در بغل یکدیگر در آوردن تا حریف را بر زمین بیندازند و بعضی بمعنی برابری و مساهمت هم گمان برده اند و همچنین دست و گردن گشتن با کسی کنایه از کمال اختلاط و گرمجوشی ۔ کاشی گوید ؎ با فلک دست و بغل میروم ای خواجه ببین * که تماشاست تلاش من دو زبردست بهم * ملا فوقی یزدی ؎ ازو در آسمان چه مطلبی که کاخ بادپاست دست و بغل * میرزا صائب ؎ صبح با خورشید تابان چون شود دست و بغل * از بیاض گردن و رخسار دلبر یاد کن * شانی تکلو ؎ او برغم دست و گردن گشته با همصحبتان * من بفکر آنکه صحبت دست از هم چون دهد * ظهوری ؎ دامن بر آتشم مزن افسرده نیستم * با شعله گشت دست و بغل پرنیان من * ب ۔

دست و پا ۔ ف ۔ بسعی و تلاش ۔ کاشی گفته ؎ کس نشد رنگین سخن بی سعی در میدان عشق * زین حنا هر کس برد قسمت بقدر دست و پا * ب ۔

دست و پا افشاندن در وقت نزع بسمل و مانند آن بود باقر کاشی ؎ پس از گشتن خلاصی ده ز بند خویش باقر را * مبادا دست و پای در دم جان کندن افشاند * ب ۔

دست و پا بوسیدن مرادف از دست و پا افتادن که گذشت ب ۔

دست و پا زدن ۔ ف ۔ کنایه از طلب کردن است بجد و جهد تمام و دست و پا کردن نیز کنایه است از جد و جهد کردن ۔ صائب ؎ تا که اندیشهٔ این عالم پر شور کنی * دست و پا چند درین خانهٔ زنبور کنی * وله ؎ در سر اندیشهٔ ادراک عقل آخر سر گذاشت * در دل دریا شناور چند دست و پا کند * وله ؎ چقدر دست و پا زدم صائب * که دل از دست رفت و دست از کار * اشرف ؎ برای پرده پوشی کس چه دست و پا زند اشرف * بدیوانی که از اعضای خود باشد گواه آنجا * شیخ شیراز ؎ که گفت بهیچون در انداز من * چو انداختی دست و پای مزن * و دست و پا زدن نیز کنایه از جان کندن بود * ن با ۔

دست و پا گم کردن کنایه از مضطرب و سراسیمه شدن و بعضی محققین میفرمایند که گم کردن خود بمعنی مغرور و متکبر بودن است و نشناختن مرتبهٔ خویش و ازین مطلع بمعنی بیخودی و بیهوشی از کمال ترس معلوم میشود که این فارسی بلیغ باشد ۔ مفید بلخی ؎ خویش را از بیم چرخ کینه ور گم کرده ام * دست و پا چون طفل از ترس پدر گم کرده ام * ظهوری ؎ گم کند مجرم چو هنگام عتابش دست و پا * عفو او پنهان نهد لفظ امان در دهان * ب ۔

دست و پا نهادن چیزی را کنایه از اعتنا کردن بشأن وی و معزز و محترم داشتن آنرا ۔ مولوی معنوی فرماید ؎ ساحران در تف از دست خدا * کی نهند این دست و پا را دست و پا * کذا قال بعض الفضلا ۔ ب ۔

دست و تیغی دارد در مقام شجاعت گویند و دست و دلی دارد ۔ در مقام سخاوت گویند ۔ دانش ؎ کشاد کار خود را از در بتخانه میجویم * بسوی می عجب دست و دل و قفل کرم دارد * ب ۔

دست و دامان کنایه از توسل ۔ سعدی گفته ؎ اگر دعوتم رد کنی ور قبول * من و دست و دامان آل رسول * ب ۔

دست و دل ۔ ف ۔ بمعنی قوت و همت ۔ سندش در دست و تیغی دارد گذشت ۔ غ ۔

دست و دلی دارد ۔ ف ۔ بمعنی دارد و در مقام سخاوت گویند و این مرادف دست و دل دار باشد در لفظ دست و تیغی دارد گذشت ۔ ب ۔

دست و دهان ۔ ف ۔ بنهایت قرب چنانکه گویند خانه اش ازینجا دست و دهان است از اهل زبان بتحقیق پیوسته ۔ ب

دست و دهان آب کشان کنایه از متوضیان ۔ صائب گفته ؎ این زهد فروشان ز خدا بی خبرانند * این دست و دهن آبکشان پاک برانند * ب ۔

دست و دهن با آب کشیدن و دست و دهن آب کشیدن و دست و دهان با آب کشیدن و دست و رو تازه کردن و دست و رو شستن و رو با آب کشیدن ۔ دست و دهن شستن و این از اهل زبان بتحقیق پیوسته و اغلب که موافق مذهب امامیه بود که برای تطهیر دهن را نیز با آب غوطه میدهند ۔ تنها گفته ؎ زاهد حباب وار دهان بر مکش با آب * چون موج عاقبت ز تو قطع نفس شود * صائب ؎ جائی رسیده است رعونت که میکشان * دست و دهان خود بهوا آب می کشند * محمد قلی سلیم ؎ کرشمهٔ تو اگر دست از شراب کشد * ز باده دست و دهن را سبو بآب کشد * صائب ؎ ترا در خواب غفلت رفت عمر خوش چنان آخر * نکردی دست و روی تازه زین آب روان آخر * ؎ گرفت دامن گل شبنم از سحر خیزی * ز گرد خواب بشو دست و رو تو هم برخیز * غنی ؎ زاهد بچشم باده پرستان دم وضو * ماند بگربه که کند تازه دست و رو * ب ۔

دستور بالفتح بروزن مستور ۔ ف ۔ بمعنی صاحب سند و صدر یعنی وزیر چه دست بمعنی مسند باشد ۔ الوری گفته ۔ ع ۔ آفرین برحضرت دستور و بر دستور باد * و در اصل دست ور بود یعنی صاحب سند چنانکه گنجور و رنجور یعنی صاحب گنج و رنج و حیم مضموم کرده گنجور و رنجور بوزن مستور خوانند ۔ دیگر بمعنی رخصت آمده و آنرا دستوری نیز گویند که فرید علیه آن است ع ۔ دستور گریه دادم چشم گهر فشان را * دیگر بمعنی پیشوای ملت زردشت که بمنزلهٔ وزیر معنوی باشد ۔ هاتف اصفهانی گفته ؎ مغ و مغ زاده مؤبد و دستور * خدمتش را تمام بسته میان * شیخ نظامی در معنی رخصت گفته ؎ هر سخنی کز ادب آرایش است * دوری است * دست برآو مال که دستوری است * رشیدی گفته بمعنی هر قاعده و قانون که اصل حسابی باشد و از آن قاعده قواعد اقتباس نمایند و استنباط کنند و از جهت دستور گویند چوب کننده دراز را که بر بالای کشتی بعرض نهند و میزان کشتی بآن نگهدارند و این لغت را عرب تصرف کرده اول آنرا که مفتوح است مضموم ساخته استعمال نمایند چرا که وزن فعلول بالفتح در عربی نیامده ۔ ن ۔

دستور بند بالفتح موحده ۔ ف ۔ متصدی و قاعده ایجاد ۔ سنجر کاشی گفته ؎ امور ملک را دستور بندم * به تدبیر و بر آنم از کرم

دستور بن

دستورجن باجیم بروزن قصد کردن. ف. بمعنی دست برنجن است که دستینه طلا و نقره و امثال آن باشد. سا.

دستورکه بفتح اول وتای موقوف وفتح واو ورای مهمله وهای زده. ف. اره دستی.

دستورنجن. ف. بروزن بمعنی دست برنجن است. سا.

دستوری بالفتح وضم فوقانی. ف. مزید علیه دستور بمعنی رخصت واجازت باشد. اثیرالدین اخسیکتی ؎ تا نمازی نشود دیده من بنده باشک * عشق دستوری نبخشد که کنم در تو نگاه * خواجه نظامی ؎ چو دستوری آمد بدستور شاه * که گیرد دو اسپه سوی رزمگاه * ونیز چیزی باشد که بر سر چیزی ستانند چنانکه شخصی یک من انگور خرید سیبی بر سر آن میگیرد. ظهوری ؎ گریه شعر بدستوری کنم * گرد هر خنده شیرین دستوری ها.

دست وگردن گشتن باکسی کنایه از کمال اختلاط وگرمجوشی شدنش در لفظ دست وبغل شدن گذشت. ب.

دست وگریبان شدن کنایت از نهایت قریب شدن و آویزش وپیکار کردن. کلیم ؎ طالع خصم فگن در همه میدان دارم * وین هنر بین که بکس دست وگریبان نشدم * ب.

دستوم بروزن مخدوم. ف. بمعنی تذکر است که آن ثبات معانی در نفس انسانی باشد. سا.

دستون بضم اول وثالث. ف. بمعنی سرگین جانوران باشد و نام نباتی است. فر.

دسته بفتح اول بروزن جسته. ف. هر چیز که نسبت بدست دارد چون دسته شمشیر ودسته تبر ودسته تیشه ومانند آن ودسته جندل مرادف دسته سنگ است که مقابل هاون بود و گاهی بر یک چیز فراهم آورده نیز اطلاق کنند چون دسته گل ودسته کاغذ ودسته جاروب. میرخسرو ؎ زلال خضر دل مرده را اثر نکند * دم مسیح نگیرد بدسته جندل * ایضاً بسی دسته گل دلفریب * کوشش صد دسته نموده بزیب * وله در تعریف تیر ؎ بسیه عقابی که چو ماهی نشست * جسته باآنکه که ماهی نجست * نی غلطم بیشه لشکر تیر راست * بیکی از دسته شمشیر خاست * دسخره ومضحکه وگستاخ. سلمان ساوجی گفته ؎ بنفشه دسته ازان می‌شود بمجلس باغ * که در بهار بپوشد لباس تقوی را * ناصرخسرو ؎ من ز دست تو دلستان شده ام * دسته جمله دوستان شده ام * رودکی گفته ؎ نیست از من عجب که گستاخم * که تو کردی باو لم دسته * وباصطلاح کبوتربازان جوقی از کبوتران. سالک یزدی ؎ کبوترباز معشوقی بدام آورده دلها را * که از خیل ملک هم چون کبوتر دسته دارد * وجمعی از مردم. محمد قلی سلیم گفته ؎ جدا شدیم ز همصحبتان خوش ارزنی * که بود دسته گل را حسد بدسته ما * وبمعنی یاری ومعاونت نیز آمده. وبالضم بمعنی سنگ باشد که بعربی حجر است. ب ن سا.

دسته چلك بکسر جیم فارسی ولام وسکون وکاف. ف. بمعنی چالیک است وآن دو پاره چوب باشد که اطفال بدان بازی کنند یکی دراز بقدر سه وجب ودیگر کوتاه بمقدار یک قبضه وهر دو سر چوب کوچک تیز می باشد وبعربی چوب بزرگ را مقلاة وکوچک را قله خوانند. سا.

دسته دار. ف. سپهبد وسرلشکر. فر.

دسته دمیدن معروف. علی قلی بیگ ترکمان ؎ گر نوزد صرصر قهر تو بر کوهسار * دسته سنبل دمد تا بابد از دمن * ب.

دستهٔ شمشیر. ف. نام آلتی است که بدان تیر راست کنند وبعضی گفته آنرا بهندی بانک گویند وبدان تیر می تراشند. از شرح قران السعدین. غ.

دستهٔ طا. ف. شکل الفی که در حرف طا نویسند ولهذا طای مطبقه را طای دسته دار گویند واین از اهل زبان بتحقیق پیوسته. ب.

دستهٔ قید مجلد. ف. دسته شکنجه میر الهی در هجو دو کوزه لوله دار گوید ؎ که باشد هر یکی را لوله در طول * فزون از دسته قید مجلد * ب.

دسته کردن کنایه از جمع کردن وفراهم آوردن. ظهوری ؎ اثرها دسته کن از امتحان در دسته بینش * که هر که تن بر آمد شد فلک پامال رفتارش * وله ؎ واعظ چه کنی دسته حدیث گل وسنبل * برخیز که شوریده دماغ است دل ما * ب.

دستهٔ کلید تحویلداران چند کلید را دسته کرده نگاه میدارند. ملا مقیم جوهری ؎ بهار دسته کلید از بغل برون آورد * ز دانشمندان دل ما را خدا نگهدارد * ب.

دستهٔ مروارید علاقه مروارید. میر معزی ؎ همیشه تا زبهار وخزان زمین هوا * شود چو چهره لیلی وچون دم مجنون * هوا گسسته کند دستهای مروارید * زمین نهفته کند فرشهای بوقلمون * ب.

دستی بروزن مستی. ف. بمعنی ظرفی که بدست توان برداشت وا استعمال توان کرد. دستیج معرب آنست وبمعنی دستینه یعنی یاره نیز آورده اند. ن.

دستی وپشت دستی این عبارت در محلی که مخاطب را در صفتی ومنقبتی ممتاز یابند گویند ومراد آن باشد که پیش تو پشت دست بر زمین گذاشته ایم بالجمله غایت اظهار عجز خود نمودن. تاثیر ؎ خوبان زپشت دست صد روی دست خوردند * دستی چنین که دارد دستی وپشت دستی * ب.

دستیاب بالفتح. ف. میسر ودستیاب شدن میسر شدن. غ.

دستیار بروزن بختیار. ف. مددگار ومعد وبمعنی سلاح نیز آمده. استاد بمعنی اول گوید ؎ نیست سر درماندگان فاقه را * جز ایادی وعطایت دستیار * غ ب.

دستیاره بالفتح. ف. دست برنجن که از نقره وطلا باشد. فر.

دستیاری بالفتح. ف. امداد واعانت ومددگاری. فر.

دست یافتن. ف. کنایه از ظفر یافتن وغالب شدن بود چنانکه شیخ سعدی گفته ؎ کنون دشمن بدگهر دست یافته * سر دست مردی وجهدم بتافت * ن.

دست یافته. ف. کسیکه مرادش حاصل ومیسر شده باشد. غ.

دستیانه بالفتح. ف. بمعنی دستانه ودست برنجن وبمعنی چابک تازیانه. فر.

دَستیج بفتح اول وکسر فوقانی ع. معرب دستی است وآن بالا گذشت. فر.

دستیکه نتوان برید باید بوسید یعنی چیزیرا که از خود جدا نتواند کرد او را باعزاز تمام پیش خود نگاه باید داشت.

دست یکی کردن باکسی ساختن. ب.

دستینه بروزن چرمینه. ف. حکمی که از جانب حاکم برای محکومی نویسند وبابت او دهند. درین ایام برقم وفرمان معروف شده وانچه بزرگان بخط خود نویسند دستخط گویند. منجنیک گفته ؎ مرا بباغ تو دستینه نوشت چنان * که تیره گرد دار تنگ ما توی از وی * وبمعنی دست برنجن. ملا جامی گفته ع. ز دستینه دو ساعد دیده رونق * نظامی گفته ؎ بسی کز آن مراد دستینه سازند * بر ازیشمی که در دستم گدازند * ودستینه رباب وعود وابریشم وچرم آن که بر دسته رباب بندند زیرا که بمنزله دست برنجن است مر ساعد رباب را وبمعنی دسته کارد وشمشیر نیز آمده. خاقانی گفته ؎ دل

بگیسوی چنگ بربدیده جان بدسینهٔ رباب دسید ـ ن ـ

دستخط بالفتح . ف . بحذف فوقانی مخفف دستخط باشد ـ غر ـ

دَسْر بالفتح . ع . نیزه زدن و شگافتن و راندن و جماع کردن و اصلاح نمودن کشتی به دسار و سخت سپوختن میخ آهن در چیزی دُسُر و دُسْر جمع دِسَار است که بمعنی میخ آهن و ریسمان از لیف خرما پارسن ازان که بدان تختهای کشتی را استوار کنند ـ ا ـ

دَسْرَاء بالفتح . ع . کشتی که بسینهٔ خود آب را دفع کند دُسُر بالضم جمع ـ ا ـ

دَسْع بالفتح . ع . راندن و قی نمودن و پر کردن و بند کردن سوراخ زا در یکبار و پوشیده شدن رگ در گوشت و بخشیدن و برآوردن شتران نشخوار از شکم بدهان ـ ا ـ

دُسْفَان بالضم . ع . جاسوس و میانجی بمیان مرد و زن

دُسَافی کسکاری جمع و زن جلبی و قلتبانی ـ ا ـ

دُسْقَة بالضم . ع . زن جلبی و قلتبانی ـ ا ـ

دَسَق بفتحتین . ع . پر شدن حوض بحدی که آب از کنارهایش بریزد و سپیدی آب حوض و درخش آن ـ ا ـ

دساک بفتح اول و سکون ثانی و کاف . ف . رشتهٔ ریسمان تابیده را گویند که بر سوزن می کنند با تیغ بالشین نقطه دار هم آمده است

دَسْکَرَة بالفتح . ع . ده و معبد نصاری و زمین هموار و برابر و میخانه و خانهای عجمیان که دران شراب و ملاهی باشد یا بنای است مانند کوشک که گرد آن خانها باشند دَسَاکِر جمع و دهی است بنهر الملک ازان ده است منصور بن احمد حسین و دهی است نزدیک شهرابان ازان ده است احمد ابن بکر و بن شیخ خطیب نورادی و دهی است میان بغداد و واسط ازان ده است ابان بن ابی حمزه و دهی است بخوزستان ـ ا ـ

دسکره بروزن مسخره بمعنی شهر و ده و مخفف دست کرد و دست کرده بمعنی قلعه و حصار و نام چند جای متعدد است و شهری بوده در عراق عرب نزدیک دجله فیما بین بغداد و واسط و آنرا شهروان میگفتند نزاری قهستانی گفته ؎ بکهپایه یکی دسکره ٭ که بر دستکاریش باد آفرین ٭ استاد لبیبی گفته ؎ کاروانی همی از ری بسوی دسکره شد ٭ آب پیش آمد و مردم همه بر قنطره شد ٭ گله دزدان ز دور چو آن سید بدند ٭ هر یکی زان شیان کفتی که یکی قسوده شد ٭ ن ـ

دَسْم بالفتح . ع . سر بند بستن شیشه را و جماع کردن با زن و ناپدید شدن و اندک تر کردن باران زمین را و ستبر کردن دررا و بند کردن گوش و جراحت و داخل کردن دران چیزی که بند کند آنرا و قطران مالیدن شتران را و موضعی است نزدیک تکه و انا علی دَسَمِ الْاَمْر یعنی بر کنارم ازان کار و دَسَم محرکة چرکش و چربش گوشت و چرب شدن و ریم و چرک و دُسْم بالضم جامه های چرکین ـ الخ

دَسْمَاء بالفتح . ع . لغت مؤنث آدسم بالفتح تیره گون ـ ا ـ

دُسْمَة بالضم . ع . تیره گون ـ ا ـ

دسمه بروزن کفتره ف . غله باشد شبیه بماش بعربی دجج خوانند باین معنی باشین قرشت هم آمده است ـ سا ـ

دسمه بروزن تسمه . ف . نوعی از غله است ـ ن ـ

دسورده بفتح اول و واو بروزن پروده . ف . چوبی باشد که بدان گلولهٔ خمیر یعنی نان را پهن کنند ـ سا ـ

دسولک بضم اول بروزن سلوک . ف . هیزم باریک را گویند و بفتح اول هم آمده است ـ سا ـ

دُسُومَة بضمتین . ع . بمعنی چیزی که بهندی چکنائی گویند خواه از روغن گاو و غیره باشد خواه از روغن گاو و خواه لمزبیه ـ غ ـ

دسه بفتح اول و ثانی . ف . بتمه ریسمان و ابریشمی باشد که بعرض کار در نورد پیچاند چون جولاهه جامه بافته را ازآن بر دو نورد بفتح نون و واو و سکون را و دال بی نقطه چوبی را گویند که جامهٔ بافته را بران پیچند و گلولهٔ ریسمانی را نیز گویند و بضم اول گلولهٔ سنگ را گویند

دَسِیس بفتح اول کامیر ع . گماشته پنهانی که بدوانند و کسیکه او را پنهان بجای فرستند تا خبر بیارد و کباب و پوشیده داشتن مکر و حیله را ـ ا ـ

دِسِّیسَی بکسر اول و تشدید سین مکسور و بآخر الف بصورت یا ع . پنهان کردن و زیر خاک دفن کردن چیزی را ـ ا ـ

دَسِیع کامیر و سکون عین مهمله ع . بن گردن ـ ا ـ

دَسِیعَة بفتح اول و کسر ثانی و فتح عین مهمله ـ ع . بخشش یقال فلان ضخم الدسیعة یعنی بخشش بزرگ و بخشیدن و راندن و برآوردن شتر نشخوار از شکم بدهان و سرشت که مردم بران آفریده شده و کاسهٔ کلان و میخانه و خوان بزرگ و قوت و توانائی ـ ا ـ

دَسِیم کامیر ع . مرد بسیار ذکر یا کم ذکر ـ ا ـ

دسین و دسینه بالضم و سین مکسور بروزن دفین و دفینه ف . تخم باشد سیف الدین گفته ؎ تازه بعهد تو باد گلشن دولت تا دل گل تازه از رباب و سین است بدن ـ

دش بفتح اول و سکون شین معجمه . ف . بمعنی خود آرائی و خود کامی مولوی معنوی گفته ؎ از فش خود و ز دش خود باز ره ٭ که سوی شهر یافت آن شهباز ره ٭ و بضم بمعنی بد و زشت و ازین ماخوذ است دشنام یعنی نام زشت و دشمن بمعنی بد نفس و دشوار و دشخوار یعنی مشکل زیراکه مانند زشت است در تنفر طبیعت از رشیدی ـ ن غ ـ

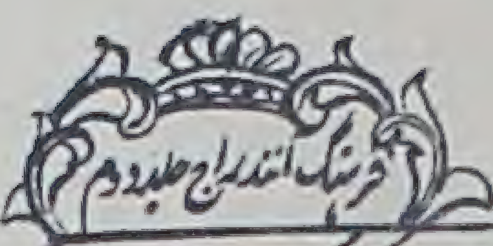
دَشّ بالفتح و تشدید شین معجمه ع . رفتار و رفش و دشیشه ساختن و آن آشی است که از گندم کوفته ترتیب دهند ـ ا ـ

دشبد بفتح اول و بای موحده و سکون دال مهمله . ف . استخوان شکسته ـ غر ـ

دشبل . ف . بضم اول بروزن مقبل . ف . گرهای را گویند که در میان گوشت و پوست بهم رسد معنی ترکیبی آن دشت بیل یعنی گره بد است و بیل بمعنی گره و تار را انداخته اند دشبل شده است همچو دشمن و دشت بمعنی بد و چو من بوده یعنی بد دل و زشت دل چه من بمعنی دل هم آمده و دشنام هم ازین ماخوذ است یعنی نام زشت و بد و دشم نیز بمعنی دشمن است چنانکه یاس و یاسمن و براهام زردشت را چون بزرسیلی نبوده از مال دنیا تجمل نمی کرده باین لقب ملقب کرده بودند یعنی دشمن زر و براهام را اکنون اعراب ابراهیم کرده اند و ابراهیم عربی نیست پدر دامان براهام را برهمن گویند و اعراب بر آنها براهمه جمع بسته اند و در معنی دشت وصال شیرازی رحمة الله گفته ؎ زان باده کزان خمکده عیسو بازا ٭ فرقی ننهد باصره از معبد نه دشت ٭ زان باده که گر در بخیلی بگذاردش ٭ هموار شود پیش بادیار و بر دشت بود دشوار که اصلش دشت دار و دشخوار که دشت خوار بوده ماخذش ازینجاست و دشتبیل هم باینمعنی است ـ ن ـ

دشبیل بضم اول و سکون ثانی و بای فارسی بتحتانی کشیده و بلام زده بمعنی دشبل است که غدد باشد و آن گرهی است در میان گوشت و پوست و معنی ترکیبی آن دشت بیل است یعنی گره بد چه دشت بمعنی بد و زشت و بیل بمعنی گره باشد و بجهت تخفیف تا را انداخته دشبیل شده است همچو دشمن که آن دشت من بوده یعنی بد دل و زشت دل چه من بمعنی دل هم آمده است و دشنام که بمعنی دشتنام بوده و دشوار که دشتوار و دشخوار که دشتخوار و مانند آن ـ سا ـ

دشت بفتح اول بروزن طشت . ف . چند معنی دارد بمعنی صحرا و بیابان ـ انوری گفته ؎ در حدود ری یکی دیوانه بود ٭ سال و مه

گردے بگوه و دشت گشت ٭ در تموز و دی بسالی یک دو بار بهجایب شهر آمدی از سوی دشت ٭ دیگر نام شهریست از خراسان که بدشت بیاض مشهور است. مولوی گفته ؎ در بخارا بنده صدر جهان ٭ متهم شد گشت از صدرش نهان ٭ مدتی ده سال سرگردان بگشت ٭ گه خراسان گه قهستان گاه دشت ٭ صحرای ترکستان که دشت قبچاق باشد معروف است و قریه بوده در سیاهان که اصل مولانا جامی از انجا بوده و پدرش بخراسان رفته آن درجام متولد شده و آنرا در دشت نیز گویند که کمال در نفرین اهل ولایت خود گفته ؎ ای خداوند هفت سیاره ٭ پادشاهی فرست خونخواره ٭ تاکه در دشت راچو دشت کند ٭ جوی خون آورد بجو باره ٭ قهجگاه هر جا صحرای صاف است آنرا دشت گویند در هر ولایتی که باشد. مانند دشت ارژن فارس و دشت و دشتستان و دشت عرب و هر جاکه کوهستان باشد کهستان گویند. و معرب آن قهستان است و باوّل مضموم بمعنی بد و زشت بود و آن گذشت ۔ و دشت بالفتح نیز بمعنی سودای اوّل بنقد مثل اوّلِ دشت باضافه که در عرف هند آنرا بونی گویند چو صبح از دوکانداری چیزی بنسیه طلبند. بگویند هنوز دشت نکرده ام و چون دشت کند. فلوس را بدندان زده بگوید دشت از دست حلال زاده و این از اهل زبان بتحقیق پیوسته میرنجات ؎ رنگین نگشته دامن صحرا ز خون ما ٭ دشتی نکرده است بهار از جنون ما ٭ تاثیر ؎ در محبت نسیه دل بردن فراوانست و بس ٭ هست اگر دشتی درین سودا بیابان است و بس ٭ اما بمعنی اوّل جگرتاب بسینه تاب. آتشین. دلکشا. از صفات اوست. ب ن

دشت افروز نام سیرگاهی است. باقر کاشی ؎ دشت افروز از نظر کی میرود ٭ جلوه گاه گلعذاران یاد باد ٭ ب۔

دشتان بالفتح. ف. زن حائض را گویند۔ ن۔

دشت بان بالفتح. ف. از عالم مرزبان و باغبان. خواجه نظامی ؎ لی گورکز دشتبانان کم است ٭ نامردمیهای این مردم است٭ ن

دشت بیاض. ف. قصبه در خراسان از انجاست ولی دشت بیاضی طغرا ؎ صفابخش جوی ریاض آمده ٭ همانا ز دشت بیاض آمده ٭ مص ب۔

دشت پیما و دست سیر و دشت نورد. ف. بمعنی. غیاثای حلوائی ؎ سخت سوزنده دل و دشت نورد آمده است ٭ طفل اشکم مگر از دامن مجنون برخاست ٭ سنائی ؎ اد سایه دشت

دو پریشان نسازد دش ٭ گر یک نظر ز حفظ تو افتد بر آفتاب ٭ حاتر ؎ لوای دلم از هیچگوشه پیدا نیست ٭ بغیر آهوی چشم تو دشت پیمائی ٭ ب

دشت خاوران ولایتی است معروف از خراسان و از انجا است روند و مهنه. و نسا و ابیورد. و دره. کز و مرقد سلطان العارفین شیخ ابوسعید ابوالخیر در شهر مهنه واقع شده و چون آن گنبد از کاشی آبی است اتراک آنرا کوک گنبذ گویند و در خاوران مذکور شده است۔ ن۔

دشتخوار بالضم و واو معدوله. ف. بمعنی دشخوار است که بیاید۔ فر۔

دشت سواران. ف. صحرائیان که در دشت و بیابان قیام و سکونت دارند۔ فر۔

دشتک باوّل مفتوح و تای مفتوح بکاف زده. ف. نام ولایتی است در فارس قریب بشهرک و میر صدر الدین و میر غیاث الدین منصور که پدر و پسر بودند. و از فضلاء و علماء مشهور اند از انجا برخاسته و دشتی و دشتستان نام دو ولایت از گرم سیرات فارس میباشد۔ ن

دشت کربلا کردن طواف آن مقام واجب الاحترام کردن ؎ اشرف استفتاح اوراد دعای هم نکرد ٭ رفت روز عمر و دشت کربلای هم نکرد ٭ و دشت کربلا نام موضعی مقتل امام مظلوم حسین رضی الله عنه ۔ ب۔

دشت لاله. ف. دشتی که سرتاسرش لاله گل کرده باشد و آن لاله خودرو است یحیی شیرازی ؎ میرس از آب و رنگی کوهسارش ٭ هزاران دشت لاله داغدارش ٭ ب۔

دشت موغان و دشت افروز هر کدام نام سیرگاهی۔ باقر کاشی ؎ دشت افروز از نظر کی میرود ٭ جلوه گاه گلعذاران یاد باد ٭ سلمان ؎ بهار خانه چین عرصهٔ گلستان است ٭ مخمور بهار مغانش که دشت موغان است ٭ ب۔

دُشتنام بالضم. ف. بمعنی دشنام است که بیاید۔ فر۔

دشت نیزه وران بکسر نون و فتح زای هوز و فتح واو و رای مهمله بالف کشیده. ف. عبارت از دشت یلان یمن. حکیم فردوسی ؎ هم ایران و هم دشت نیزه وران ٭ همان تخت شاهی و تاج سران ٭ ب۔

دُشتی بالضم بروزن پشتی. ف. ولو را گویند که آنرا اشلوک و ذاخیم نیز خوانند و آن کرمی است سیاه که بهر جاکه بچسبانند خون را بمکد۔

مولوی گفته ؎ هر وزین خانه ای مجنون که کردی خون تر ٭ هجران خون ٭ چو دشتی را فرو بردی عجایب نیست خون ریختن ٭ ن

دُشتیاد بضم اوّل بر وزن سرخباد. ف. بمعنی یاد کردن بدی و دشمنی که بعربی غیبت گویند۔ ن ر ۸۔

دشتیبان بالفتح و کسر فوقانی و بای موحده بالف کشیده. ف. نگهبانی که بر مزارع مزروعه و کاشته برگمارند و نیز نام جاهای متعدد واقع فارس و نیز نام جای در ترکستان۔ فر۔

دشخوار باخای شخذ و واو معدوله. ف. بمعنی دشوار است حکیم ناصرخسرو گفته ؎ گر آسانی همی بایدت فردا ٭ بگیر از بهر دنیا کار دشخوار ٭ مولوی گفته ؎ جام جفا باشد دشخوار خوار ٭ چون زکف دوست بود خوش بود ٭ ن۔

دشخوار پسند بالضم. ف. دشوار پسند۔ فر۔

دشخوارگر بالضم و فتح کاف عجمی و سکون رای مهمله. ف. عبارت از زمین سنگلاخ و کوهستان و دشوارگر مرادف آن۔ فر۔

دُشخواری بالضم. ف. بمعنی دشواری۔ فر۔

دُشخیم بالضم و کسر خای معجمه. ف. بمعنی بدخو و بدطبیعت چه دُش بمعنی بد و خیم بمعنی خوی باشد۔ فر۔

دِشتِه بکسر اوّل و ثانی و سکون سین بی نقطه و فتح فوقانی. ف. در برهان بمعنی محسوس باشد و دشتها بمعنی محسوسات آورده والله اعلم۔ ن۔

دشنک بفتح اوّل بروزن رشک. ف. رشته تابیده را گویند که بر ستون کشند و ریسمان خام را هم گفته اند و بضم اول و کسر اوّل هم درست است باکاف فارسی نیز آمده است۔ سا۔

دشکی بالضم. ف. ریسمان خامی که زنان رسند و در دوک مانند بیضه پیچیده شود و آن بیضه مانند را دشکی و دشک و فرموک خوانند۔ ن سا۔

دشم بکسر اوّل و فتح ثانی و سکون میم. ف. درفش کفشگران را گویند و بکسر اوّل و ضم ثانی وقت سه پاس یعنی بعد الظهر و نیز نماز شام۔ فز۔

دشمنان بالضم. ف. بمعنی دشمن است و در اصل دشمان بوده که بپارسی افادهٔ معنی دو ضد میکرده است و در حقیقت دو ضد بایکدیگر دشمن باشند۔ ن۔

دُشمَة بضم اوّل و فتح ثالث ع. مرد بی خیر یا عام است ا۔

دشمسا بامیم بروزن کفترف. غله ایست شبیه بماش وبتازی ورجح گویند بسین مهمله نیز آمده. ن -

دشمك بالفتح بروزن لشمک. ف. رشته سوزن را گویند. ن

دشمگیر. ف. لقب ابوطالب پدر کاوس شمس المعالی حاکم گرگان ودر اصل یعنی دشمن گیر چون مخفف شده بعضی ازارباب لغت بسهو دال واو داشته معنی غلط کرده ومشهور شده و درضمن کاوس تحقیق آن می آید. ن -

دشمن بالضم. ف. مرکبت از دش بمعنی زشت ومن بمعنی دل یعنی کسیکه دل زشت داشته باشد چون دشنام که بمعنی زشت است وبمجاز بنام زشت خواندن مستعمل بهر تقدیر این مرکب مقطوع الاضافة هم آید چون دشمن وعده ودشمن خان ومان ودشمن حیا. وحید چون تو دشمن وعدهٔ از آشنا روبان شهر بیوفائی اعتی بمهر لی رردی که دید ظهوری سینه چاکان دم تیغ بلا آزار دوست. لی سرو پان دشت شوق دشمن خان ومان نغائی شکوه را امشب بلب دست آشنا میخواستم رنجش محبوب را دشمن حیا میخواستم واین لفظ گاهی بمعنی مفرد آید وگاهی بمعنی جمع درین لفظ توافق لسانین است بفارسی وهندی. ب غ

دشمن دار ودشمن کام مقابل دوستدار ودوستکام یعنی آنکه هم مراد دشمنان باشد. دانش در مقام فخر چشم از عیب عریانی بپوش التفات دوست دشمن کام میخواهد مرا استاد فرخی زبیم تیغ تو آنرا که دشمن دار تو باشد همه ساله دورخ برگونه دیدار تو باشد انوری دولت دوستکام باد ومباد هیچ دشمنت جز که دشمن کام شیخ شیراز برمن منند دشمن کام آخر ای دوستان گذر مکنید. ب -

دشمن شکنی. ف. هزیمت دادن دشمن را ومغلوب وعاجز ساختن اورا - فر -

دشمن کاه. ف. کاهندهٔ دشمن. ب -

دشمن گزای بکاف فارسی. ف. کنایه از رنجانیدن وهلاک کردن خواجه نظامی بادشمن گزائی وخصم افگنی کشاده برو بازوی جهنی. ب -

دشمن وعده ودشمن خان ومان ودشمن حیا مقطوع الاضافة است در لفظ دشمن گذشت. ب -

دشمنی بالضم. ف. بغض وعداوت وبالفظ کردن وداشتن مستعمل خواجهٔ جمال الدین سلمان روز خفاش است کوران کور بختی زانکه او دشمنی در خفیه با خورشید خاور میکند. ب -

دشمه بروز چشمه. ف. مبارزی بوده ایرانی - ن -

دشیر بروزن تقصیر. ف. بمعنی دشمن ونقیض وضد باشد وعناد العلم را نیز گفته اند. ن -

دشن بفتح اول وسکون ثانی ونون - ف. بمعنی دست لاف است که سودای اول اصناف باشد. سا.

دَشْن بالفتح. ع. بخشیدن - ا -

دشنام بالضم. ف. در اصل دشت نام بود دشت بمعنی زشت ونام عبارت از القاب وخطاب وبالفظ گفتن وکردن ودادن وزدن وفرستادن وکشیدن مستعمل. ظهوری در یوزه خواری نتوانند عزیزان دشنام کشیدن زپیت حادعائیست والهٔ هروی واعظ مفت میکده سرکرد مجلس دریده برندان همه دشنام فرستاد وحشی برخاستم که دست دعائی برآورم دشنام داد وخش دگرراه راند ورفت میرحسن دهلوی من از اخلاص میخواندم دعائی آنان برختم من دشنام کردند میرخسرو اگر دعات کنند از پی غرض مشنو دعاش کن که زند از نصیحت دشنام ولهٔ کسی کش پیش اوگفتی نکونام زدش اندر قفا صد گونه دشنام خوش دشنام از مرکبات آنست - ب -

دشنام گیر. ف. آنکه دشنام شنود وبجوش نیاید. شفائی امروز چون تو قابل هجوی نگار نیست دشنام گیر تر زتو در روزگار نیست. ب -

دشنك بروزن پلنگ. ف. در برهان وفرهنگها خاصه جهانگیری گوید شهری بوده از ملک خطا مستند به بیت حکیم فردوسی که گفته خطائی وچینی ودشنگی ودهر زچون سیاوش ندارند بهر وظن غالب این است که واوعطف را درین بیت دال خوانده باشد. ودیگر علاف خونه خرباست ومعنی بند آب نیز رشیدی آورده - ن -

دشنگی بفتحتین وکسر کاف فارسی. ف. بمعنی روزگار آمده. آغاجی گفته دشنگی بشوخی وشنگی خویش ربود آن بت شنگ را از برم

دشنه بالفتح. ف. کارد بزرگ چنانکه قصابان دارند کشیده تر از خنجر که در فارس خاصه لارستان حربه آنهاست وبالفظ شکستن وزدن ونهادن وخوردن وآراستن مستعمل طالب آملی دشنهٔ غمزه بیارای که آشوب دلم نه نشیند بجگر کاوی نشتر مژگانی چند ولهٔ انتعاشی را ملال از پی وبالا میکشم دشنه بردل میخورم گر خاری از پا می کشم ولهٔ خندهٔ عشرت هزاران دشنه در جانم شکست گریه ماتم تزد چینی در ابرویم هنوز ابوالنصر نصیرای بدخشانی دی دشنه که بردل کافر زد کسی امروز عشق یار نهد بر گلوی ما صائب برهنه پا سر گلگشت وادی دارم که دشنه برجگر برق میزند خارش خاقانی گفته ع. دشنه مکش همچو صبح تشنه مکش چون سراب. ب.

دشنه شکار کسیکه بدشنه شکار کند مستفاد می شود ازین بیت حضرت شیخ گرد ندرزه پوست براندام شهیدان مژگان کسی دشنه شکار است به بینید. ب -

دشنهٔ صبح کنایه از روشنی صبح است. شیخ نظامی مرآن روم سالار تازی حشم که چون دشنهٔ صبح مردم کشم. ن -

دَشْنَی کسکری. ع. شهری است بصعید مصر اعلا از آن شهر است فقیه پرهیزگار احمد بن عبدالرحمان دشناوی - ا -

دشوار بالضم. ف. مرکب از دش بمعنی زشت ووار کلمه نسبت است وبمجاز بمعنی مشکل وصعب وبالفظ کردن وزدن مستعمل میر معزی هرچه دشوار است آسان باد بر شاه جهان هرچه آسان است بر بدخواه او دشوار باد ولهٔ بیک اشاره ویک لفظ او شود آسان هرانچه دهر بر آزادگان کند دشوار. ب -

دشوار پسند مشکل پسند. فر -

دشوار گیر بالضم. ف. در برهان بمعنی کوه وکوهستان آورده گر بمعنی کوه است شاید کوهی که دشوار بران توان رفت مقصود باشد در فرهنگها نیافتم. ن -

دشواری بالضم. ف. سختی. فر -

دَشْوَة بالفتح. ع. نیک درآمدن در جنگ - ا -

دشیشك بفتح شین دوم بروزن لطیفک. ف. شب را گویند یعنی لیل خوانند. سا -

دشیشگه. ف. در فرهنگها وبرهان بوزن فریفته بمعنی شب آورده ظن مؤلف این است که اصل دران دیشیگه بوده باشد واو را حذف کرده اند ونون را شین خوانده اند - والله اعلم - ن -

دَصّ بالفتح وتشدید صاد مهمله. ع. خدمت کردن بر طاپشا دلبیان را

دَصْدَصَة بفتح اول وثالث. ع. غربال را بدست زدن تا آرد درا فرو ریزد - ا -

دَضّ بالفتح وتشدید ضاد معجمه ع. خدمت کردن با رعایت حقوق وآداب آن - ا-

دَظّ بالفتح وتشدید ظای معجمه ع. راندن وشک کردن ودریدن ا-

دَع بالفتح وسکون عین مهمله ع. بمعنی بگذار وباینمعنی صیغهٔ امر است وبفتح اوّل وتشدید عین مصدر است بمعنی دفع کردن از منتخب وغیر آن - غ-

دُعا بالضم ع. حاجت خواستن أدْعِیه ودعوات بفتحات جمع - وتیغ وشمشیر وخدنگ تیر از تشبیهات اوست وبالفظ رسیدن ورسانیدن ورفتن مستعمل وبالفظ کردن وگفتن کنایه از وداع شدن نیز باشد. وبدعا آمدن شروع کردن در دعا خواجه شیراز ع. بدعا آمده ام هم بدعا دست برآر ، واله هروی ؎ معما گوست حسن وعشق در حلش بود دعا چیز ، چو من صاحب سلامت گفتم او گفتا دعا کردم ، میر معز فطرت ع. لکن آلودهٔ دشنام لب را من دعا گفتم ، مومن استرآبادی ؎ راحت ز تن وجان ز دل آرام دعا گفت ، اینها همه از عشق دلآرام دعا گفت ، میر مغری ؎ بر تن وجان تو هر مومن دعاگو یدهمی ، وان دعا در دولت تو هست وقتی مستجاب ، محمد علی طالب ؎ زبان ودل موافق ساز هنگام دعا کردن ، بیک انگشت نتوان عقده از سر رشته واکردن ، مرزا بیدل ؎ بطرز دامن ناز او چه ز خاکساری ما رسد ، نه ز دان هره بلندی که بگرد سر مه دعا رسد ، سلیم ؎ خواهم ز درت بار سفر بر بندم ، تا حال ثنا کنون دعا می گویم ، خواجه شیراز ؎ بر بوی آنکه جرعهٔ حاجت بما رسد ، در ضبطهٔ دعای تو هر صبح وشام رفت ، وله ؎ بملازمان سلطان که رساند این دعا را ، که بشکر پادشاهی ز نظر مران گدا را ، وله ؎ صلاح از ما چه میجوئی که مستان را صلا گفتم ، بدور نرگس مستت سلامت را دعا گفتم ، وله ؎ از هر کنار تیر دعا میکنم روان ، باشد کزان میانه یکی کارگر شود ، سنائی ؎ آن درون ریشم که چون گیرم بکف تیغ دعا ، آسمان مهر شفاعت بر نهد بر پای من ، جمال الدین سلمان ؎ قوافل دعوات از زمانه در همه وقت ، رفیق کوکبهٔ صبح کاروان مساست ، ونیز باستجاب شدن ومستجاب آمدن ومستجاب کردن - ملا نظیری ؎ مراد خلق بیک دیدن تو حاصل شد ، دگر نماند دعائی که مستجاب کنند ، وشاعر گوید ؎ مگر دعای من خسته مستجاب آمد ، که بخت باز مرا سوی آن جناب انداخت ، صائب ؎ هنوز وقت ملاقات دوستان غافل ، که هر دعا که کنی مستجاب می گردد ، ونیز دُعاء باقی گذاشتن شیر در پستان تا دیگر فزود آید و دِعّا بتشدید عین خواننده - ب ا

دَعّاعَة کجبّانة ع. انگشت سبابه - ا-

دَعّاب بفتح اوّل کشداد ع. مرد با مزاح - ا-

دُعابَة بضم اوّل وفتح بای موحده ع. بازی ومزاح ومزاح کردن اسم است ومصدر ومورچه است سیاه ودَعّابَة بالفتح وتشدید ثانی مرد با مزاح - ا-

دِعاث بالکسر وثای مثلثه در آخر ع. جمع دِعث بالکسر باقیماندهٔ آب در حوض وجز آن وکینه ودشمنی - ا-

دَعادِع بفتح اوّل وکسر دال ثانی وسکون عین ثانی ع. گیاهی است که دران آب می باشد که در گرما آنرا گاوان میخورند - ا-

دِعارَة بالفتح والکسر ع. تباهی وفسق وپلیدی - ا-

دَعّاع کسحاب ع. عیال ریزهٔ مرد ودُعاع کغراب نخلهای متفرق وپراگنده ومورچهای سیه باز ودُعاعَة یکی ودانهٔ درخت بری است سیاه مانند شونیز دبکار زنان هم آید. ودَعّاع کشداد گرد آرندهٔ دعاع را که دانه است - ا-

دعا کردن ودعا گفتن رخصت کردن ووداع شدن از مصطلحات - غ-

دعاگوے ودعاگو بمعنی . میر مغری ؎ دعا گرند بشاخ چنار مرگل را ، تدرو فاخته وعندلیب وقمری وسار ، اگر دعاگر گل بر چنار مرغانند ، چرا چو دست دعا گر شدست دست چنار ، و بدعا آمدن شروع کردن در دعا حافظ ع. بدعا آمده ام هم بعلم دست برآر ، ب-

دِعام بالکسر ع. ستون خانه وچوبکه بران وادیج انگور ومانند آن نهند دَعائِم جمع ونام مردی است ودُعام کغراب بطنی است بزرگ از عرب - ا-

دِعامَة بکسر اوّل وفتح رابع ع. ستون خانه وچوبکه بران وادیج انگور ومانند آن نهند. دَعائِم جمع ومهتر قوم که بروی تکیه کنند در کارها وچوب چرخ وهما دعامتان - ا-

دَعامِص جمع دُعْمُوص بضم اوّل وثالث جانوری است پاکرمی است سیاه که در باریکیها وقت فرو رفتن آب آن پیدا شود و آنرا بفارسی کفجلیز نامند - ا-

دَعاوِیٰ بفتح اوّل وفتح واو ع. جمع دعویٰ چنانکه فتوی و فتاوی وبکسر واو نیز درست است از شرح اصول اکبری - غ.

دعاے باران . ف. نماز استسقا از مصطلحات - ملا طغرا ؎ بلینا بپای ساغر چون سر نهد بسجده ، چیزی دگر نخواند غیر از دعای باران ، غ-

دعاے بگاه بیای فارسی دعای مخصوص سحرگاه - واله هروی ؎ تا رفته بجا آمدنت خواست دل از حق ، مقرون اثر باد دعای بگاهم ، ب-

دعاے جوشن بفتح جیم وشین معجمه وسکون نون . ف . دعای معروف که روز جنگ برای حفظ خود خوانند وچون جوشن وقایه نفس خود دانند - اسیر ؎ کشتهٔ تیغ تو کی باکش ز طعن دشمن است ، زخم تیغت چون حایل شد دعای جوشن است ، صائب ؎ تن چو شد از زخم جوهر دار حصن آهن است ، دل مشبک چون شد از پیکان دعای جوشن است ، ب-

دعاے قدح ودعاے گندم هر کدام نام دعائی است ماثور از ائمه که بر گندم خوانند وقسمت کنند - محمد قلی سلیم ؎ بغیر حرف می از میکشان چه میخواهی ، که در نماز نخوانند جز دعای قدح ، ب-

دعاے ماثورة بضم ثای مثلثه وفتح رای مهمله بمعنی دعای کز آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم وصحابه کرام منقول است - فر-

دَعائِم بفتح اوّل وکسر همزه ع. جمع دِعام ودِعامَة بالکسر ستون خانه وچوبکه بران وادیج انگور ومانند آن نهند - ا-

دَعِب بفتح اوّل ککتف ع. مرد با مزاح وبالفتح راندن و مجامعت نمودن ومزاح کردن - ا-

دُعْبُب کقنفذ ع. بازی ومزاح وسرود گوی نیکو وجوان باریکمیان تنگ پوست ومرد با مزاح وثمر گیاهی است یا آن عنب الثعلب است ا-

دِعْبِل کزبرج ع. بیضهٔ غوک وناقهٔ توانا ودزد ونام شاعری خزاعی که رافضی است وشتر بلند - ا-

دَعْبَلَة بالفتح ع. مادهٔ شتر توانا ودزد - ا-

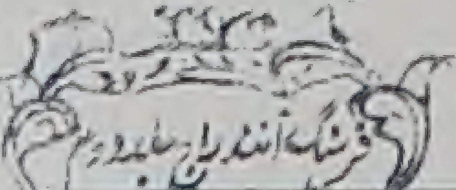
دُعْبُوب بضم اوّل وثالث ع. راه واضح وکوفته ومرد ضعیف مسخره ومورچه است سیاه ودانهٔ است سیاه که خورده می شود وبیخ تره است که مقشر کرده میخورند وشب تاریک وکوتاه بالا زشت هیئت وشادمان ومخنث وگول واسب دراز هیکل - ا-

دُعْبُوث بضم اوّل وثالث وثای مثلثه در آخر ع. مابون که صاحب علت لیشت باشد - ا-

دُعبوس بضم اول و ثالث. ع گول -ا-
دُعبیّة بضم اول و کسر ثالث و تشدید تحتانی مفتوح ع. بادیه -ا-
دَعت بالفتح ع. سخت راندن کسی را و نشمین راحت
و ن آسانی -اغ-
دَعث بالفتح و ثای مثلثه در آخر ع. اول بیماری و باریک
نمودن خاک بر زمین بدست یا بپا و رسیدن کسی را فراخه و سستی
و دِعث بالکسر باقیمانده آب در حوض و جز آن و کینه و دشمنی
اَدعاث و دِعاث بالکسر جمع -ا-
دَعز کجعفر ع. گول و بالکسر شتر قوی که هر چیز را بشکند و ویران
سازد -ا-
دَعثَرة بالفتح ع. ویران کردن و شکستن بنا -ا-
دَعثور کعصفور ع. حوض گرداگرد برآورده یا حوضی که آراستگی
آن تمام و خوب نباشد یا آنکه گرداگرد آن شکسته و ریخته باشد
و بسیار از چارپایان -ا-
دَعَج بفتحتین و سکون جیم ع. نیک سیاه شدن سیاهی چشم
در فراخی آن یا نیک سیه شدن سیاهی چشم در نیک سپیدی آن -ا-
دَعجاء بالفتح ع. جنون و آول از سه شبهای محاق و آن شب
بیست و نهم است و دوم آن سرار است و سوم آن فلته و هی
لیلة الثلثین و چشم نیک سیاه و زن سیه چشم -ا-
دُعجة بضم اول و فتح ثالث ع. بمعنی نیک سیاه شدن سیاهی
چشم در فراخی آن یا نیک سیه شدن سیاهی چشم در نیک
سفیدی آن -ا-
دَعلب بالفتح و دال مهمله ع. لقب ام حبین که جانوری است
و نام زنی -ا-
دَعداع بالفتح ع. کوتاه بالا و نوعی از نرم و آهسته دویدن -ا-
دَعدع کجعفر ع. زمین بی نبات و دُعدُع بضم اول و ثالث
کلمه ایست که بدان گوسپندان را زجر کنند یا امر است بزجر
گوسپندان -ا-
دَعدَعة بالفتح ع. آهستگی دویدن و پر کردن کاسه را و
بانگ برزدن بز را و جنبانیدن پیمانه و خنور را تا بیشتر برد -ا-
دَعَر بفتحتین و رای مهمله در آخر ع. تباهی و فسق و پلیدی و
دود برآوردن چوب وافروخته نگردیدن و آتش ندادن آتش زنه
و دَعِر ککتف چوب ردی بسیار دود و باینمعنی بفتحتین و بضم اول

و فتح ثانی نیز آمده. و نیز دَعِر ککتف چوب و جز آن که سوخته شود
و نا افروخته فرو میرد و چوب پوسیده و ردی و دُعر بالضم کرک
چوب خوار و مالک بن دعر برآرنده یوسف علیه السلام از چاه است
و ذعر بذال معجمه نوشتن از تصحیفات است -ا-
دَعرَیة بالفتح ع. سختی -ا-
دَعَرة بفتحتین ع. تباهی و فسق و پلیدی باینمعنی بسکون ثانی هم آمده -ا-
دِعرِم کزبرج ع. مرد شتر روی کوتاه بالا و بیچاره و شتری که آب
پس خورده شتران را خورد -ا-
دُعسوس بضم اول و ثالث ع. ناکس -ا-
دَعز بالفتح و زای هوز در آخر ع. راندن و جماع کردن -ا-
دَعس بالفتح و سین مهمله در آخر ع. آگندن خنور و سخت سپردن
و دست میان پوست بالا بین و پوست تنگ گوسپند انداخته پوست
کندن و نیزه در زدن بجای و نشان و راه بسیار نشان و سپرده و بالکسر
پشته ریگ توده مدور و این لغتی است در دِعص بصاد مهمله -ا-
دَعسَبة بالفتح و فتح موحده ع. نوعی از دویدن -ا-
دَعسَجة بالفتح و فتح جیم ع. شتابی کردن و تیز رفتن -ا-
دَعسَرة بالفتح ع. سبکی و شتاب -ا-
دَعسَقة بالفتح و فتح قاف ع. حمله آوردن و پامال کردن
شتران حوض را و شکستن و کوشش کردن در رفتار و پیش آمدن
و پس رفتن و راندن جمیعا و دُعسُقة بضم اول و ثالث و
تشدید قاف مفتوح شب دراز -ا-
دَعسُوقة بفتح اول و ضم ثالث ع. جانوری است -ا-
دُعشُوقة بضم اول و ثالث و فتح قاف ع. جانوری است یا
جانوری که بکوکال ماند و یقال للصبیة المراة القصیرة
یا دُعشوقة -ا-
دِعص بالکسر و صاد مهمله در آخر ع. و دِعصة بالها
ریگ توده گرد یا پشته ریگ مجتمع یا پشته خرد از ریگ دِعَص
و اَدعاص و دِعَصة جمع و بالفتح کشتن کسی را گرما یا عام
است و لگد زدن -ا-
دَعصاء بالفتح ع. زمین نرم تفسیده بآفتاب -ا-
دَعظ بالفتح و ظای معجمه ع. دخل کردن تمام نره در کس -ا-
دِعظایة بالکسر ع. کوتاه بالا و بسیار گوشت کو دراز بالا باشد -ا-
دِعفِس بکسر اول و ثالث و سکون سین مهمله ع. بختری که

آب پس خورده شتران خورد -ا-
دِعفِصة بکسر اول و ثالث و فتح صاد مهمله ع. زن لاغر -ا-
دَعفَقة بالفتح و فتح فا و قاف ع. گولی -ا-
دَعق بالفتح ع. راه کوفته و پاسپرده و نیز سخت سپردن و کوفته
کردن راه را و پراگنده کردن ناف مشک را و پاشنه زدن اسپ
را تا شتاب رود و برانگیختن و رمانیدن و پامال کردن شتران
حوض را و شکسته گردیدن کنارهای آن و کوفته و پاسپرده گردیدن
راه -ا-
دَعقة بفتح اول و ثالث ع. گروه شتران و باران که یکبار آید -ا-
دَعک بالفتح ع. نرم گردانیدن درشتی جامه را بپوشیدن و
نرم گردانیدن جامه را و غلطانیدن کسی را در خاک و مالیدن
خرم را و دَعِک ککتف مرد بسیار ستیهنده و گصر دشت و
کوکال و مرغی است و بفتحتین گولی و گول شدن -ا-
دِعکایة بالکسر ع. زن پر گوشت و مرد پر گوشت دراز یا
باشد یا کوتاه بالا -ا-
دَعکة بالفتح ع. گروه شتران و باران که یکبار آید این لغتی
است در دَعقة و جانب و راه -ا-
دَعکسة بالفتح و فتح کاف و سین ع. نوعی از بازی است
مرمجوس را و بفارسی آزادست بند گویند و آنچنان باشد که
باهم دست گرفته رقص کنند -ا-
دَعلکة بفتح اول و ثالث ع. نرم کردن زمین را بپا سپردن -ا-
دَعکن کجعفر ع. نرم و نیکو خو و ستور رام -ا-
دَعکنة بفتح اول و ثالث و رابع ع. شتر ماده فربه درشت
و بکسر اول هم آمده -ا-
دَعَل بفتحتین و سکون لام ع. فریب -ا-
دَعلج کجعفر بجیم در آخر ع. جوال پر و جامهای رنگ برنگ و
کسی که بلا حاجت رود و بسیار خوابد و گیاه درهم پیچیده بعض
آن از بعض قوت گرفته و جوان خوبروی نازک بدن و تاریکی
و گرگ و خر و شتر ماده که از راندن راه نرود و نام اسپ عامر بن طفیل
و اسپ عمرو بن شریح و نشان بی آینده و رونده و نام جماعتی -ا-
دَعلجة بفتح اول و ثالث ع. گرد آوردن آب را در حوض و نیز
رفتن و آمدن و تاریکی و بسیار گرفتن و غلطانیدن -ا-
دَعلقة بفتح اول و ثالث ع. دور رفتن و خساست و فرومایگی

دکافتن وجستن چیزے - ا -

دَعَمْ بفتحتین ع. قوت و فربهی و دِعَمْ کعنب جمع دِعْمَة ستون خانه وچوبی که بران وادیج انگور ومانند آن نهند و بفتح فرانهادن ستون را یا ستون کج شده را راست کردن و مجامعت کردن با زن یا سپوختن نره را در کس زن یا تمام انداختن آنرا دران - ا -

دِعْمَة بالکسر ع. ستون خانه وچوبی که بران وادیج انگور ومانند آن نهند دِعَم کعنب جمع - ا -

دَعْمَصَة بفتح اول وثالث وفتح صاد مهمله ع. دعموص ناک گردیدن آب و دُعْمُوص جانوری است یا کرمی است سیاه که در بارکین ها وقت فرو رفتن آب آن پیدا شود - ا -

دَعْمَظَة بفتح اول وثالث وفتح ظای معجمه ع. داخل کردن تمام نره در فرج زن - ا -

دُعْمُوص بضم اول وثالث ع. جانوری است یا کرمی است سیاه که در بارکین ها وقت فرو رفتن آب آن پیدا شود و آنرا بفارسی کفچلیز خوانند دَعَامِیص و دَعَامِص جمع وبسیار درآینده در کارها و زیارت کننده ملوک وسلاطین و دُعْمُوص مردی بود بد یار زنا کننده که اورا خدای تعالی بصورت دعموص مسخ کرد - ا -

دُعْمِیّ بضم اول وکسر ثالث وتشدید تحتانی ع. دره دگر وراه فراخ یا میانه وسخت ومحکم از هر چیز وآسیی که در سینه یا سر سینه آن سپیدی باشد - ا -

دَعْن بالفتح ع. برگهای خرما که بعض را با بعض بر رسنی از پوست خرما بافته بران خرما گسترند و دَعِنٌ ککتف بدخو وبد غذا و دِعَنّ کجذب بیباک دِعَنَّة بالتا جمع - ا -

دِعَنَّة بکسر اول وفتح ثانی وتشدید نون مفتوح ع. جمع دِعَنّ کجذب بی باک - ا -

دَعْنَکر و دَعْنَکَران بفتح اول وثالث وسکون نون وفتح کاف وسکون رای مهمله ع. ناگاه به بدی پیش آینده - ا -

دَعَوَات بفتحتین ع. جمع دَعْوَت که بمعنی دعاست از خیابان وبسکون عین خطاست - غ -

دَعْوَت بالفتح ع. خواندن وطلب داشتن کسی را برای دادن طعام وغیره وبکسره بسیری خواندن ودر نسبت دعوی نمودن بمعنی اول بالفظ کردن مستعمل خواجه شیراز ع بروای زاهد و دعوت نکنم سوی بهشت × که خدا در ازل از اهل بهشتم نسرشت × غ

دُعْوُج بضمتین وجیم ع. دیوانگی وجنون - فر -

دُعُوُد بضمتین ع. جمع دَعْد بالفتح لقب ام حبین که جانوری است ونام زنی - ا -

دَعُوس کصبور ع. مرد نیک درآینده در کارزار - ا -

دَعْوِی بفتح اول وسوم ع. خواسته شده وخام وبی اصل از صفات اوست و بالفظ داشتن وکردن وآوردن وآمدن مستعمل طالب آملی ع نقص همت بین که از میدان نزهتگاه حشر × شکر قاتل برده و دعوی خون آورده ام × صائب ع دعوی عشق ز هر بوالهوسی می آید × دست بر سر زدن از هر مگسی می آید :: واله هروی ع بادیه پیمائی است پیش اهل تجرید ار کنی × سایه تابان است واله دعوی وارستگی × تنها ع بجز خود قسمها مخورم شاها اگر انیست × ندانم بروز حشر دعوی با چه کس دارم × ب -

دعوی بکرسی نشاندن دعوی را بدلایل گواهان ثابت کردن - غ -

دعوی داری . ف . بخود گمان کمال غیر واقع داشتن محتشم کاشی ع زهی طغیان حسنت بر شکست کار من باعث × ظهورت بر زوال عقل دعوی دار من باعث × ب -

دعوی قطع شدن انفصال یافتن دعوی . تاثیر ع دعوی تیغ قطع شد از جبین ابروش × نوکیسه هلال کنون در دویدن است × تحتم

دعوی گر . ف . از عالم دعوت گر وثنا گر وسند آن در لفظ تخت جمشید بیاید - ب -

دَعِیّ بفتح اول وکسر ثانی وتشدید یا بر وزن فعیل ع. بفرزندی گرفته شده که آنرا متبنی نیز گویند أدْعِیاء جمع قال الله تعالی وماجعل ادعیاءکم ابناءکم - وبمعنی حرامزاده و ولد الزنا نیز آمده - اغ -

دُعَیْمِیص بضم اول وفتح ثانی وکسر میم وصاد مهمله در آخر ع. نام بنده سیاه زیرک کاردان رهبر دانا - ا -

دَغ بفتح اول وسکون غین معجمه . ف . زمین بی علف وسر بی موی طاس وهر دو چار ضرب بنده را گویند یعنی ریش وسبل وابرو و مژه را پاک تراشند - ن -

دغا بر وزن هوا . ف . بمعنی دغل وسیم ناسره وزر قلب ومکر و حیله و دغا و دغل و در اغلب معانی مترادف اند و بالفظ خوردن وکردن مستعمل وبمعنی فریبنده ومردم ناراست مجاز . خسرو ع جان میرسد هر دم بلب دانی که بازی چیست این × هر نازه دستوری مده چشم دغا را هر زمان × وله ع بداد وصل مده بوسه جان نخواهم داد × ولیک کاه شمردن دغا نخواهم کرد × ظهوری ع تاکی دغا خورم ز نوای بیوفا برو × بگذاشتم × بمدعیان مدعا برو × ب

دغاباز . ف . فریبنده . ملا وحشی ع در بزم عشق نرد مرادی نمی زنیم × نازرو که چون رقیب دغاباز نیستم × ب -

دَغَاضِی بالفتح ع. شتران که گلو گرفته شوند بسبب بسیار خوردن گیاه صِلّیان - ا -

دِغَال بکسر اول ع. جمع دَغَل بفتحتین فساد وتباهی - ا -

دُغَام کغراب . ع . بیماری است که بحلقوم عارض شود - ا -

دَغَامِر بفتح اول وکسر میم وسکون رای مهمله ع. مردم زیرک تیز فهم وبی باک دلیر - ا -

دَغَاوِل بالفتح وکسر واو ع. سختیها وبلاها واحد ندارد - ا -

دَغْبَجَة بفتح اول وثالث ورابع ع. بر آبخور آوردن شتر از ابر روز - ا -

دُغَة بضم اول وفتح ثانی ع. لقب زنی گول از قبیله عجل که او ضرب المثل بوده در حماقت یقال احمق من دغة واصله دَغْوٌ او دَغْیٌ والهاء عوض - ا -

دَغَت بالفتح وتای مثناة در آخر ع. خبه کردن - ا -

دَغْثَر بفتح اول وثالث ع. گول - ا -

دَغَل بضم اول بر وزن جغد . ف . بمعنی عروس باشد که زن داماد است

دغدار بالفتح . ف . مخفف داغدار است و بنده عیب ناک را نیز گویند وبضم اول ترکی پرنده ایست که آنرا چرغ وشاهین وباز شکار کنند -

دَغْدَغت بالفتح ع. طعن کردن وسستی کلام وفسوس وپنهان کردن چیزی وجستن بند سر مشک را جهت گشادن ونرم مالیدن چیز را و خارش درون گلو و بغل و در فرج زن ونره وقت انزال ودر جای باریک از کف یا قفد لا یکون لبعض الانسان - ا -

دغدغه بر وزن غلغله . ف . معروف است وبمعنی وسوسه وواهمه وتشویش است در خاطر بالفظ بردن مستعمل صائب گفته ع شکر قدح تلخ مکافات چگویم × کز خاطر من دغدغه روز جزا برد × دیگر بمعنی جنبانیدن انگشتان در زیر بغل کسی برای خندانیدن او و آنرا غلغلیچ نیز گویند و آن بضم دال است ع. کودکان با خنده آرد غلغلیچ × ب ن

دغدغناك بنون والف کشیده. ف. معروف این لفظ را ملاطغرا در انوار المشارق آورده - ب -

دُغدو باول مضموم بثانی زده بروزن پرگو. ف. نام مادر زراتشت گویند که نسبش بفریدون فرخ می پیوسته است زراتشت بهرام گفته ؎ روایت کند موبد روزگار * که بگرفت دغدو بزردشت بار * ن -

دَغ بالفتح ع. فشردن کسی را تا بمیرد - ا -

دَغرة بالفتح ع. ربوده گرفتن چیزیرا - ا -

دُغرُور بضم اول وثالث ع. آنکه مردمانرا بسیار بخشش کند و به بدی پیش آید - ا -

دَغرَی بالفتح وبفتحتین ع. روا رو درآمدن در حرب جای ودَغرا بالفتح والمد کذلک - ا -

دغسر بروزن افسر. ف. کسی را گویند که سرش کچل و بی موی باشد - س -

دَغَش بفتحتین وسکون شین معجمه ع. تاریکی وبالفتح بناگاه درآمدن و در تاریکی درآمدن - ا -

دَغَص بفتحتین ع. بسیار خوردن شتران گیاه صلّیان ازالیس گلوگرفته شدن ازپیچیده شدن آن گیاه در اطراف حلقوم دَغاصی بالفتح لغت است ازان ونیز دَغَص پرخشم شدن وامتلا آوردن شتر را چنانکه نشخوار نزند - ا -

دَغصان بالفتح ع. خشمناک - ا -

دَغف بالفتح ع. گرفتن بسیار - ا -

دَغفاء بالفتح ع. کلمه ایست که چون برکسی فسوس کنند و تحمیق وی نمایند گویند یا ابا دَغفاء ولَدتَ هاقِفا را ای شیأ لا راس له ولا ذنب والمعنی کلّفها مالا تطیق ولا تکون - ا -

دَغفَر بالفتح ع. شیر سطبر - ا -

دَغفَش کجعفر ع. نام مردی - ا -

دَغفَصة بالفتح ع. فربهی وافزونی گوشت - ا -

دَغفَق کجعفر ع. زندگانی فراخ وسال ارزانی وفراخی دَغفَقة بالفتح ع. بسیار ریختن آب را وسخت باریدن باران درابتدای باریدن - ا -

دَغفَل بفتح اول وثالث ع. بچه پیل یا بچه گرگ و زندگانی فراخ بارزانی ودرهای بسیار - ا -

دَغَل باوّل وثانی مفتوح. ف. حیله وناراستی بالفظ کردن مستعمل وصاحب این صفت را نیز گفته اند ودغلی بمعنی ناراستی وزرو سیم ناسره شیخ سعدی گفته ؎ تا چه خواهی خرید ای مغرور * روز درماندگی بسیم دغل * ملا جامی گفته ؎ ازجهان شاه وسروری چو علی * گرکسی سرکشد زهی دغلی * درویش واله هروی ؎ زنهار که تن درندهی تعب کسانرا * تا خصم دغل کرد تواند زدعا کن * ن ب -

دَغَل بفتحتین ع. فساد وتباهی ودرخت انبوه درهم پیچیده وبسیاری گیاه ودرهم آمیختگی آن وجای خوف وهلاک اِدغال ودِغال جمع - ا -

دَغلتمش بفتح دال ولام وسکون غین معجمه وتای فوقانی وکسر میم در ترکی بمعنی سفته شده - غ -

دغل خاکدان کنایه از قالب آدمی ودنیا وعالم سفلی باشد -

دغل دراے بفتح دال. ف. عیب گوی ومنافق - ب -

دغل دری بفتح دال ابجد ورای بی نقطه بتحتانی زده. ف. کنایه از عیب جو وعیب گو ومنافق باشد - س -

دغل زن. ف. دغاباز وناراست کار - فر -

دغلی بروزن علی. ف. بمعنی حرام زادگی وعیاری ومکاری وناراستی کردن باشد - س -

دَغَم بفتحتین ع. دیزه وآن تنک سیاه بودن است روی اسب وتیغو زهای وی لنسبت برنگ سایر بدن ودغما دغما شغما از اتباع است - ا -

دَغماء بالفتح ع. ماده اسپ دیزه وگوسپند که هر دو گوش و زیر کام او سیاه باشد وزنی که درمینی سخن گوید - ا فر -

دَغمار بالفتح ع. چیزیکه پنهان وپوشیده باشد - فر -

دُغمان بالضم ع. سیاه جرده یا سیاه دفزک ونام مردی وباینمعنی بفتح هم آمده - ا -

دَغمَر بالفتح ع. معرفة دهی است بکنار دریای عمان - ا -

دَغمَرة بفتح اول وثالث ع. درآمیختن خلق وعیب وبدخوئی - ا -

دَغمَری بفتح اول وثالث وکسر رای ع. خوهای درآمیخته بدو دُغمُری بضم اول وثالث ومثله - ا -

دَغمَشَة بفتح اول وثالث ع. بشتاب کردن در رفتار - ا -

دَغمَطة بفتح اول وثالث وظای معجمه ع. داخل کردن تمام نره را در فرج زن یا حرف ثانی عین مهمله است وگذشت - ا -

دُغمُور بضم اول وثالث ع. مرد بدصفت وبدخو - ا -

دُغمُوظ بضم اول وثالث وظای معجمه درآخر ع. بدخو - ا -

دَغن بالفتح ونون درآخر ع. ابرناک بودن روز - ا -

دُغُنّة بضم اول وثانی وفتح نون مشدد ع. ابر بهم نشسته ابر تاریک بی باران ونام مادر ربیعه بن رفیع - ا -

دَغنَجة بفتح اول وثالث وفتح جیم ع. سطبری زن وگرانی آن و گام نزدیک گذاشته رفتن ومیل کردن شتران بسوی آب وپیش آمدن وپس رفتن - ا -

دَغوة بفتح اول وثانی وثالث ع. خوی بد ودَغیَة مثله دَغوات ودَغیات جمع یقال فلان ذو دغوات ودغیات ای اخلاق ردیه - ا -

دَغوشة بفتح اول وثالث وفتح شین معجمه ع. درآمیختن مردم درکارزار یا در بانگ وفریاد - ا -

دغول بروزن قبول. ف. بمعنی جاافرده وآنرا داغول و خشوک وجامغول وسند نیز گویند - ن -

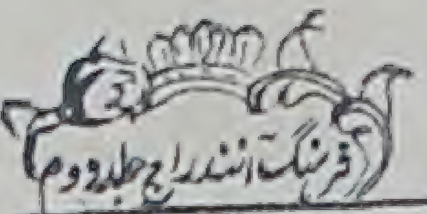
دُغُون بضمتین ع. ابرناک شدن - ا -

دغوی باول مفتوح بثانی زده وواو مفتوح. ف. نام دشتی است که گیو وتوس در شکارگاه آن دختر گرشیوز برادر افراسیاب را یافتند وپیش کیکاوس آوردند وکاوس اورا بزنی پسندید و داشت وسیاوش ازو متولد شد ودران دشت گستهم بن نوذر برادر توس ولهاک وفرشید ورد برادران پیران ویسه کشته شدند - ن -

دُغُبّنة کجهینة ع. نام احمقی است یا نام زنی مشهور در حماقت - ا -

دف بالفتح. ف. سازی معروف وبالضم وتشدید معرب آن وگرد آن از تشبیهات اوست وبالفظ نواختن وزدن مستعمل لیبین کنایه از گدائی کردن نیز بود ملا طغرا در تعریف عمارت ؎ چو خواهان می برد کف زده * تو گوئی بدست طرب دف زده * شوکت ؎ مطربان ازبهر دفع فتنه کف بیرون کشند * نغمها رخت خود ازگرداب دف بیرون کشند * ب -

دَفّ بالفتح وتشدید فا ع. پهلو از هر چیز یا کناره آن وآواز کفش وقت رفتن وموضعی است نزدیک مکه میان حرمین وپشته ریگ ودیگ زمین ونرم از رفتار شتر ورفتار سگ وسازیکه در سرودها زنند و باینمعنی بضم هم آمده وهو الاشهر دُفُوف جمع وجنبانیدن مرغ

هر دو بال را در پریدن و باد بر دادن چیزی را و از بیخ برکندن و نرم رفتن - ا -

دِفْءٌ بالکسر ع. شدت گرما و تحرک و ناخوشی اَدْفاء جمع و شیر و پشم و بچهٔ ستور و مانند آن که نفع گیرند از وی قوله تعالی والانعام خلقها لکم فیها دِفْءٌ و دهش و پس پردهٔ دیوار وانچه بدان پوشش نمایند از پشم و صوف و مانند آن - ا -

دَفاءٌ بفتحتین ع. خیمه و جامهٔ گرم پوشیدن - ا -

دَفاءَة بفتحتین ع. شدت گرما - ا -

دَفاتِر بفتح اول وکسر تای فوقانی و سکون رای مهمله ع. جمع دَفْتَر از عالم فرامین که جمع فرمان است - غ -

دَفادِف بفتح اول وکسر دال ثانی ع. جمع دَفْدَفَة پشتهٔ زمین - ا -

دَفار کقطام ع. داه و دنیا اُمّ دَفارِ مثله - ا -

دَفاع بفتح اول و ثانی و عین مهمله ع. معرفةٌ علم است مر مادهٔ گوسپند را و دِفاع کشتن کسیکه استخوان کاسه را بکسو کند تا بجای وی گوشت پاره آید و دُفّاع کرمان موج بزرگ از دریا و سیل بزرگ و هر چیز بزرگ که بدان مثل وی دفع کرده شود - ا -

دَفّاف بر وزن صرّاف ع. آنکه دف نوازد سیفی ؎ حافظ که زلفش خوشکلامی دارد * باروی چو مه حسن تمامی دارد * دفاف خوش آواز نکو روت از ان * در دائرهٔ حسن مقامی دارد * ب -

دِفاق گکتاب ع. ناقهٔ جهان و شتاب رو و اسپ مادهٔ شتابرو و شتر شتاب رو یا کشاده گام یا آنکه گاهی برین پهلو رود گاهی بران پهلو و دُفاق کغراب موضعی است یا رود باری است و توجبه که بر کند رود باررا - ا -

دفالی بفتح اول وکسر لام. ف. دف نواز را گویند - فر -

دَفْآن کسکران ع. مرد جامهٔ گرم پوشیده - ا -

دِفان بالکسر ع. چاه انباشته دُفُن بضمتین جمع - ا -

دَفْأی کسکری ع. زن خیمه نشین - ا -

دَفائِن بفتح اول وکسر همزه جمع دفینه که مال مدفون باشد - ا -

دفائی بفتح اول وکسر همزه ع. باران آخر بهار - ا -

دَفَّة بالفتح وتشدید ثانی مفتوح پهلو یا کنارهٔ هر چیز و روی آن و دو طرف مصحف وانچه بدان مصحف را فراهم آرند و دو پوست که بالای سر طبل باشد - ا -

دَفْتَر بالفتح ع. مجموعهٔ حساب و مجموعهٔ شعر در قاموس نیز آمده ظاهرا معرب کرده اند دَفاتِر جمع و بالفظ ساختن و پرداختن و گرفتن و کشادن و نوشتن و شستن و پریشان شدن و بر هم خوردن و بر هم زدن و بسیلاب دادن و بآب افتادن و بجیب نهادن مستعمل میر معزی ؎ برامید آنکه ما را نیز صحبت کی بود * من طالع گرفتم او همی دفتر گرفت * فطرت ؎ برهم زدیم دفتر رنگ پریده را * برنام هیچکس رقم وصل یار نیست * طالب آملی ؎ حال رموز عشق در اوراق محنت است * بیهوده چند دفتر راحت بهم زنیم * صائب ؎ از نسیم دفتر ایام بر هم میخورد * از ورق گردانی لیل و نهار اندیشه کن * و سر دفتر بمعنی میر دفتر - ن ب -

دفتر بند بیای موحده و سکون نون و دال. ف. شخصی که دفتر را مرتب و مجموع سازد - فر -

دفتر پارین را گاؤ خورد در محل تمام شدن کاری و بآخر رسیدن چیزیکه اهتمام بشان او باشد گفته می شود و در ضمن آن دفتر را گاؤ خورد نیز گذشت. ظهوری ؎ آن بوی نمانده سنبل پر چین را * در باغ گلی نیست مر آن گلچین را * امسال حساب گاؤ تازی دگر است * گاؤ آمد و خورد دفتر پارین را * خان آرزو می فرمایند تحقیق آنست که مثل مشهور آن دفتر را گاؤ خورد است و چون لفظ آن اشاره به بعید است ظهوری لفظ پارین را برای موزونی بکار برده درین صورت اشاره بمعنی مثل باشد. و نه آوردن مثل و دلیل یا رسالهٔ امثال و محاورات زبان دانان است فافهم و فتامّل - ب -

دفتر ثبتی بثای مثلثه و سکون بای موحده معروف شفائی ؎ برای شاعران در نفی و اثبات * بباید دفتری ثبتی چو قصّاب -

دفترچه. ف. مصغّر دفتر لیکن ازین رباعی فیّاض معنی علیحده آن مستفاد می شود. رباعی مشهور بعشق تو ستمگر گشتم * حرف غم عشقم که مکرر گشتم * می تا زکه مثل تو ندیدم هر چند * دفترچهٔ حسن را سراسر گشتم * ب -

دفترخانه معروف - ب -

دفتر را گاؤ خورد کنایه از آنست که حساب آخر شد - سا -

دفتر قاضی. ف. شکنبه - ب -

دفتر مخلّد بفتح میم و سکون خای معجمه. ف. باصطلاح مرزبانان دفتر ایران دفتریست که همیشه دائمی شود و باحتیاط زیر مهر می باشد و تغیر و تبدیل دران راه نمی یابد پس کاغذی که همیشه باحتیاط باید داشت دران نگاه میدارند و آنرا دفتر مخلّد نام است - ب

دفترنگار و دفتری. ف. محرر و نویسندهٔ دفتر. میر خسرو ؎ متاعی زهر صنفی بیش از شمار * که در دفتر آورد دفترنگار * ابو نصر نصیرای بدخشانی ؎ جای مداد آب طلا ریزد از قلم * بنویسد ار زبخشش او حرف دفتری * و کاغذ دفتری عبارت از کاغذ ردی است چنانکه بیاید - ب -

دفتر هندی و کتاب هندین و بیاض هندین کنایه از کار بیهوده و چیز بی اصل و بی حقیقت و اصلش اینست که مقصود نام مسخره بود که هر چه می گفت اسناد بکتاب هندی که چیزی نبود می نمود از ینجا دفتر هندی و کتاب هندی بمعنی ماخوذ شهرت گرفته. والهی قمی ؎ روح مقصود گر بجوانداین * نبرد نام دفتر هندین * محمد قلی سلیم ؎ حساب کار سکندر گرفتن آسان است * چه دفتر هندین را کشود آیینه * ملا طغرا ؎ طغرا از کتاب هندین مسئله جوشد * بشنو که چه در فخر با حباب حرام است * میر الهی ؎ شیدای منافق که سرا پاش بدست * هم خرمهره هم رد است و هم تخم دد است * با آنکه کلوخ چین بود اشعارش * دیوانش سکندر از کتاب هند است * ناظم تبریزی در اظهار جهل همچو انه زبان خودش گوید ؎ در بیاض هندی هم دو سه سطری دارم * از تمر نامهٔ خاقانی اصفهانی * و نیز کنایه از فرج زن است. صفاهانی زبا ندانی در رقعه که از خاتونی بشوهرش نگاشته نگاشته فقرهٔ دیگر محاسبهٔ بی عزتی آن مردک بی ادراک در دفتر هندین ما تخفیف یافته سوگند بخصیهٔ محتسب و ایر قاضی که اگر زیاده از یکماه بوطن خود می آئی دفتر هندین خود را چون جوال پشمین تو در هم دوزم * شفائی نیز گوید ؎ از گه و پشم و سرش است و خری ترکیبش * در کتاب هندین نسخهٔ این معجون است * ب -

دفتر نویس. ف. محرر و نویسنده - فر -

دفتری. ف. در دفترنگار گذشت - فر -

دفته بر وزن هفته. ف. شانهٔ جولاهگان است که بآن کار کنند و دفتین نیز گویند - ن -

دفتین بالفتح بر وزن غمگین. ف. شانهٔ جولاهه که در بافتن هر بار بدست حرکت میدهد از برهان و در بهار عجم نوشته که بمعنی مقوای خوشنویسان و نقاشان که در ان کاغذهای خود را باحتیاط نگاه دارند نیز آمده - غ -

دَفْر بالفتح. ف. بسپوختن و دست در سینهٔ زدن و راندن و دَفَرَ اللّٰه و دفار و سختی و بلا و بفتحتین بد بو شدن طعام و دافر و ان کردن و طعام

دخواری و دَفِر کتف گنده والمؤنث بالها - ا -

دَفْرَاء بالفتح ع - مؤنث اَدْفَر و گیاه بدبو که شتر آنرا نخورد و لشکری که از و بوی زنگ آهن آید - ا -

دفزك بفتح دال و زای معجمه و سکون کاف - ف - بمعنی سطبر و ستبر و غلیظ و ضخیم از هر چیز - ن -

دَفْص بالفتح و صاد مهمله ع - تابانی و نرمی و فعل آن مستعمل نیست - ا -

دَفْض بالفتح و ضاد معجمه ع - پاره کردن و شکستن - ا -

دَفْطَسَة بفتح اول و ثالث و فتح سین مهمله ع - ضائع کردن کسی مال خود را - ا -

دَفْع بالفتح ع - چیزی بکسی دادن و دور کردن و باز داشتن - صائب ؎ غبار منت احسان گران تر از دهٔ است ٭ بجستن اگر آن دفع دردسر نکنی ٭ میر معزی ؎ فرتو دفع کرد و قبول تو سهل کرد ٭ از مستمند محنت و برناتوان ستم ٭ ب -

دَفْعَة بالفتح ع - یکبار و بالضم باران که بیکبار آید - دُفَع بضم و فتح جمع و آنچه بریزد از مشک یا آوند یکباره - ا -

دَفْغ بالفتح و غین معجمه ع - کاه ارزن و آنچه از باد بر دادن بیکسو جدا بیفتد - ا -

دَفْق بالفتح ع - ریختن و ریزانیدن آب و بفتحتین بیرون آمدگی دندان شتر و دِفَقّ کجف شتر تیز رو و شتر شتاب رو یا گشاده کام یا آنکه گاهی برین پهلو رود و گاهی بران پهلو - ا غ -

دُفْقَة بالضم ع - یکباره یقال جاء القوم دُفْقَةً واحِدَةً ای بمرّةٍ وَاحِدَةٍ - ا -

دِفَقّی بکسرتین و تشدید قاف مفتوحه کزکّی و نیز بفتح فا ع - ناقه تیز رو کریمة النسب یا ناقه که هنوز بچه نزاده باشد و اسب ماده نکو رفتار شتاب رو - ا -

دفاك بر وزن فلک - ف - بمعنی هدف و نشانهٔ تیر حکیم سنائی گفته ؎ هرگز ز روی دفر و دف در مصاف عشق ٭ تیر امید کی جو سپهان بر دفاک زنیم ٭ ن -

دفکش بفتح اول و ثالث - ف - روزنی باشد در حرم سرای که زنان از ان نظر کنند - فر -

دِفْل بالکسر ع - گیاهی ست تلخ که بفارسی خرزهره نامند فقیع آن زهر قاتل است و شکوفه اش مانند گل سرخ و بار آن مانند خرنوب و آن انواع می باشد در آخر سوم گرم و خشک طلای نخبهٔ آن بعد از انکه ساییده باشند جهت جرب و حکه نافع و مطبوخ شاخ و برگش با روغن جهت جرب جمیع حیوانات و ضماد آن جهت ورم و درد زانو و پشت و طلای مغز آن دوازده بار بعد صاف کردن جهت ازالهٔ برص و پاشیدن آب جرم مطبوخ آن برای دفع کیک و دیوچه - و قطران که بشتران سرگین مالند و قیر که در خنور و کشتی مالند تا آب نزهد از وی - ا -

دفله بالفتح - ف - دف کوچک - فر -

دِفْلی بالکسر کذکری ع - بمعنی دِفْل است که بفارسی خرزهره نامند - ا -

دَفْن بالفتح ع - مرد گمنام و بیقدر و پوشیدن و پنهان کردن در خاک یا عام ست و رسیدن و بالکسر بیماری که معلوم نگردد مگر بعد انتشار فساد و بدی آن و بفتحتین جمع دِفَان بالکسر چاه انباشته - ا -

دُفَنَاء بضم اول و فتح ثانی ع - جمع دَفِین کامیر پنهان - ا -

دِفَنَّاس بالکسر ع - مرد گول فرومایه و مرد بخیل و راعی کاهل که بخواب رود و شتران را بگذارد که تنها چرا کنند - ا -

دِفِنْس کزبرج ع - زن گول و مرد گول فرومایه و زن گران جسم - ا -

دف نواز - ف - معروف دفالی مرادف آن - ملا طغرا ؎ نجوش خوانی دف نواز تدرو ٭ بر غولهٔ زلف رقاص سرو ٭ ب -

دفنوك بالفتح بر وزن مفلوک - ف - بمعنی غاشیه است که هنگام سواری چاکران بر دوش افگنده پیشاپیش اسب خواجه خود روند و چون فرود آید آنرا بر روی زین کشند ٭ حکیم منجنیک ترمذی گفته ؎ از بزرگی که هستی ای خوشنوک ٭ چاکرت برکتف نهد دفنوک ٭ ابو حفص سغدی بمعنی چقماق آورده و این بیت را شاهد کرده ؎ کون چو دفنوک پاره پاره شده ٭ چاکرت برکتف نهد دفنوک ٭ ن -

دَفْنِیّ کعربی ع - نوعی از جامهای خطدار - ا -

دَفْو بالفتح ع - خسته را کشتن - ا -

دَفْوَاء بالفتح ع - درخت بزرگ و عقاب کج منقار و ناقه دراز گردن - ا -

دَفُوع کصبور ع - بسیار رانده و دفع کننده - ا -

دَفُوف کصبور ع - عقاب که نزدیک زمین شده باشد وقت فرود آمدن و بضمتین جمع دَف سازی که در سورها زنند - ا -

دَفُوق کصبور ع - اسب ماده نیکو رفتار شتاب رو - ا -

دَفُون کصبور ع - بندهٔ گریخته و شتر رمیده یا آنکه بی حاجت همچو گریختگان هر سو رود و از مردم و شتر و ناقه که عادتش چنان باشد که بر آبخور میان شتران بود - ا -

دفه بفتح اول و قای مشدد - ف - رشیدی گفته آله جولاهان است که تار جامه بدان هموار کنند وقت آهار دادن چنانکه خاقانی در قسیمه خود گفته ع - به دفه جدو ماسوره و کلاوهٔ چرخ - ن -

دَفْی بالفتح ع - خسته را کشتن - ا -

دَفِیء کتف ع - جامه گرم پوشیده - ا -

دَفِیف بفتح و کسر ثانی ع - قریب زمین پریدن یا بر زمین نشسته جنبانیدن طایر هر دو بال را و نیز دفیف بمعنی نرم از رفتار شتر و نرم رفتن - ا -

دَفِین کامیر ع - پنهان اَدْفَان و دُفَنَاء جمع و چاه یا حوض که بعض یا تمام آن انباشته باشد و زن پنهان دَفِنی کسکری جمع و بیماری که معلوم نشود مگر آنوقت که فساد وی منتشر گردد و آبلها بر اطراف و لب برآید - ا -

دَفِینَة بفتح اول و کسر ثانی ع - پنهان و گنج و مالی که در زمین کرده باشند دَفَائن جمع و موضعی ست و منزلی است در بنی سلیم را و زن پنهان - ا غ -

دَفِئِیَّة بفتحتین ع - هر خار بار و نتاج پیش از تابستان - ا -

دَق بفتح اول و سکون قاف قرشت ع - بمعنی گدائی و نوعی از لباس پشمینه و بمعنی اعتراض و مواخذه کردن در کار کسی نوعی از قماش نفیس و بالفتح و تشدید کوفتن و آرد کردن و بالکسر باریک و اندک و نام علتی ست که آدمی را باریک کند از برهان و لطائف و منتخب و مؤید از غیاث و در بهار عجم نوشته که دق بمعنی گدائی مجاز است زیراکه آن در دیگران کوفتن است برای تحصیل مراد خود ؎ اگرچه عادت دق بلیت الوری را لیک ٭ زدرگه تو کند یارب ارشاید دق ٭

دَقَارِیر بفتح اول و کسر رای مهمله ع - جمع دِقْرَار بالکسر ازار کشتیبان - ا -

دَقَارِیس بفتح اول و کسر چهارم ع - روباه ها - ا -

دق از دلبر بفتح دال اول و کسر دال دوم و فتح بای موحده - ف - نام فنی از کشتی از بهار عجم و در چراغ هدایت بمعنی خوش آیند مؤلف گوید که این اسم مرکب است از چهار اسم دَق بفتح بمعنی کوفتگی که ملال است بسبیل مجاز - میر نجات بمعنی اول گفته ؎ بنگر از دلبر با کشتی دق از دلبر ٭ کین نهالی است که دارد ز رعونت

دلبر بود - غ -

دَقاع بالفتح والضم ع. خاک - ا -

دُقاق کغراب ع. ریزه و شکسته از هر چیز و باریک و اندک و بکسر جمع دَقیق که بمعنی باریک است و بالفتح و تشدید ثانی کوبنده چیزی و قصار که جامه را می کوبد و آرد فروش - غ -

دَقاقة بفتح اول ع. کوبه که بدان برنج و مانند آن کوبند - ا -

دِقال بکسر اول ع. جمع دَقَلة بالتحریک گوسپند لاغر و خرد و خوار - ا -

دَقّ الحصیر بالفتح ع. بوریاکوبی چون کسی خانه نو سازد و طعامی مهیا گرداند و مردم را دعوت کند آنرا در عجم بوریاکوبی و در عرب دَقّ الحصیر گویند و بمعنی محنت و مشقت نیز آمده از لطائف - غ -

دَقائق بفتح اول و کسر همزه ع. جمع دَقیق آرد باریک و چیز اندک اما فارسیان لفظ دقائق را که جمع است مفرد اعتبار کرده بها که ضمیر جمع پارسی است آورده اند سندش در لفظ حقائق گذشت -

دِقّة بکسر اول و تشدید قاف مفتوح ع. باریک شدن - ا -

دِقّت پسند بالکسر ف. دشوارپسند و مشکل پسند - فر -

دَقدَقة بالفتح ع. شور و غوغا و آواز سم ستوران - ا -

دَقَر بالفتح ع. مرغزار نیکو بسیار گیاه دَقَرَی بالتا مثلثة - ا -

دِقرار بالکسر بهر دو رای مهمله ع. ازار کشتیبان دَقارِیر جمع - ا -

دِقرارة بالکسر ع. سخن چینی و خلاف و عادت بد و خصومت و سختی و دروغ و سخن چین و ازار کشتیبان و ازاره مرد کوتاه بالا پلید زبان و سخن بد دَقارِیر جمع - ا -

دُقران بالضم ع. چوبهای داوبچه رزه دُقرانة یکی - ا -

دَقَرة ع. مرغزار نیکو بسیار گیاه - ا -

دُقرور بضم اول و ثالث ع. ازار دَقارِیر جمع - ا -

دُقرورة بالضم ع. خلاف و ازار دَقارِیر جمع - ا -

دَقَری بفتحتین کجمزی ع. مرغزاری است و مرغزار نیکو بسیار نبات - ا -

دُقسة بالضم و فتح و سین مهمله ع. دانه است مانند گاورس و دابها ست کوچک بفتح صحیح و صواب است - ا -

دقش بالفتح ع. نقش است وزناً و معنیً دقشة دابه ایست کوچک تر از سنگ خوار که خانها دارد یا مرغی است همچنان - ا -

دق شیخوخت بفتح شین معجمه و سکون تحتانی و ضم خای معجمه تبی بود که بر مزاج غالب شود بی حرارت و این مشابه به دق باشد و اکثر مشایخ را حادث شود و علامت آن لاغری و درشتی پوست - غ -

دقطامانون بفتح اول و سکون ثانی و طای حطی و میم بالف کشیده و نون بواو رسیده بنون دیگر زده بیونانی بودنه بری باشد و آنرا اشکطرامشیع نیز گویند اگر گوسپند ازان بخورد بجای شیر خون از پستانش برآید و آنرا القلة العزال خوانند - سا -

دَقَع بفتحتین ع. برخاک چسپیدن از خواری و ناگوار شدن شتربچه از شیر و نیز دَقَع محنت و درویشی و راضی بودن باندک از معیشت و بدحالی و تحمل شدائد و خواری فقر - ا -

دَقعاء بالفتح ع. ارزن ردی و بیچکاره و زمین بی نبات و خاک - ا -

دَقف بالفتح ع. برخاستن شهوت علت پشت دُقوف بالضم مثله - ا -

دُقفانة بالضم ع. هیزکونی - ا -

دُقَق بضم اول و فتح ثانی و سکون قاف ع. جمع دُقّة بالضم و تشدید قاف مفتوح خاک نرم که بباد برو فته شود از زمین - ا -

دَق کردن ف. کدیه کردن - بدر چاچی ؎ ز جود دست کرم جز من نمانده در عالم ٭ مذکری که کند بر سر منابر دق - ب -

دَقَل بفتحتین ع. چوب کشتی و نخل بربار و خرمای زبون از منتخب و شرح نصاب و بالفتح بمعنی ناتوانی و باز داشتن کسی را و محروم گردانیدن و زدن بینی و دهن کسی را یا در پس سر و ریش کسی زدن - ع ا -

دَقَلة بالتحریک ع. گوسپند لاغر و خرد و خوار دِقال بالکسر جمع - ا -

دَقم بالفتح ع. اندوه سخت بر و ام در آن و شکستن دندان کسی را بپشت و در آمدن باد در کسی و وزیدن و بفتحتین زبان و نیز بمعنی ریختن دندانهای پیشین کسی - ا -

دِمَقس کقمطر ع. ابریشم - ا -

دَقن بالفتح ع. باز داشتن و محروم گردانیدن و نیز دقم بر روی زدن کسی را یا عام است - ا -

دُقوس بضمتین ع. شتاب رفتن در شهرها و فرو رفتن میخ در زمین و حمله کردن پس دشمن و برکردن چاه را - ا -

دَقوف بضمتین ع. برخاستن شهوت علت پشت - ا -

دَقوق بفتح اول کصبور ع. دارویی است که برای چشم کوفته شود و شهریست میان بغداد و اربل و آنرا دَقوقی بالقصر و دقوقا بمد هم گویند - ا -

دَقوقة بفتح اول و ضم ثانی ع. گاوان و خران خرمن کوب - ا -

دَق و لق بفتح دال و لام معرب دک و لک است بمعنی صحرای بی گیاه و درخت از رشیدی و در برهان نوشته که این لغت از اتباع است و نیز بمعنی سر بی موی باشد - غ -

دِقّة بالکسر و تشدید قاف ع. باریکی و خامه و بالضم گرد و غبار و نمک و باتوابل آمیخته از منتخب و بالفتح و تشدید قاف و در آخر یای نسبت فارسی بمعنی چوبیکه بآن چیزها گوبند و لباس گدائی - غ -

دَقی بفتحتین ع. چندان خوردن فصیل شیر را که ناگوار گردد و دَقِیَ کفرح لغت نذکر است از ان و دَقِیَة و دَقَوان و دَقوی کسکری لغت مؤنث - ا -

دقیانوس بالفتح نام پادشاه ظالم که اصحاب کهف بخوف او از شهر خود گریخته و در غار پنهان شده بودند - از لطائف - غ -

دَقیرَه کسفینه ع. مرغزار نیکو بسیار گیاه - ا -

دَقیق کامیر ع. آرد و باریک از هر چیز ضد غلیظ و کار پوشیده و دو رو خلاف واضح و کم خیر و محمد بن عبدالله دقیقی استاد ابن ماجه است - ا -

دَقیقة بفتح اول و کسر ثانی ع. چیزیکه باریک باشد. و باصطلاح نجوم دقیقه بمعنی یک حصه از شصت درجه تمام درجه های فلک سیصد و شصت باشد بانکه فلک را دوازده برج اند و هر برج راسی درجه و هر درجه را شصت دقیقه و هر دقیقه را شصد ثانیه از غیاث - و نیز بمعنی گوسپند و منه قولهم ماله دَقیقة و لا جَلیلة ای غنم و ابل - ا -

دقیقه یاب بتحتانی و بالف کشیده ف. باریک بین دقیقه شناس و خرده دان - فر -

دلک بفتح اول و سکون کاف تازی ف. بمعنی نصیب و تقدیر - حکیم انوری گفته ؎ گر ترا یزدان بزرگی داد و راضی نیست خصم ٭ خصم را گو دفتر تقدیر باید کرد حک هر دو به یزدان اقدح اکر دا است

سلطان واجب است * شاه و[illegible] شد چون حق نکو کرد است دک * جهانگیری این بیت را شاهد بر معنی تقدیر کرده و همانا خطا رفته زیرا که دک بمعنی پای بست دیوار که چینه بران گذارند که بعرف این زمان شالیده گویند والا بمعنی دیواری است که بر بالای دک گذارند تا بهر جادی که لازم شود منظور حکیم این است که اگر خدا ترا بزرگی داد خصم تو راضی نیست تغیر تقدیر نخواهد شد چه بنیان این کار را یزدان کرده سلطان نیز به یزدان اقتدا نموده بر آن بنیان که اصل بوده دیوار بر نهاده - دیگر بمعنی کسیکه چهار ضرب زده باشد یعنی ریش و سبیل وابرو و مژه پاک بتراشد و آنرا دک و لک گفتندی اکنون کاف را بقاف بدل کرده دق ولق گویند. و بعضی گفته اند در اصل دغ ولغ بوده بکثرت استعمال غین بقاف بدل شده چنانکه لهجهٔ بعضی عجم است - و بمعنی گدا و دک زدن گدائی کردن است سیف اسفرنگی گفته ؎ بر سر خوان سخن لذت زمن خواه که نیست * در ابای سخن هیچ سیه کاسه دک * انوری به بمعنی با قاف قافیه کرده و گفته ؎ اگرچه عادت دق نیست انوری را لیک * ز ده گه تو کند یارب ار بباید دق * دیگر بمعنی محکم و مضبوط است - اثیرالدین گفته ؎ ز جنبش طراز یده معمار دوران * اساس بنا های این بقعه را دک * دیگر بمعنی صدمه است که آنرا آسیب و دکه نیز خوانند کمال غیاث گفته ؎ ازان روز یاد کن که کند همچو خاک پست کوه تنت زبانهٔ آتش بضرب دک * دیگر بمعنی کوه و صحرای خالی از سبزه و گیاه که در دغ گذشت - دیگر بمعنی چهره طیان گفته ؎ کسی را که نامش نیا شناکنیم * دک و دیم او را تماشا کنیم * دک و دیم مرادف یکدگر اند - ن -

دَکّ بفتح اول و تشدید ثانی ع. ریگستان هموار و توده دِکاک بالکسر جمع - و نیز دَکّ کوفته کردن کسی را بماری ها نباشتن چاه را بخاک و پنهان کردن و بیمار گردیدن و نیز دک کوفتن و ویران کردن و هموار نمودن قال الله تعالیٰ فَدُکَّتَا دَکَّةً وَّاحِدَةً و هموار زمین در بلندی و پستی در رفتن خاک و برابر و هموار کردن آن و دُکّ بالضم درشت و سطبر و کوه نرم دَکَّکَة جمع و نیز جمع اَدَکّ اسپ پهنا پشت یا عام است - ا -

دَکَّاء بفتح اول و تشدید ثانی ع. بشتهٔ زمین از خاک نرم و زمین هموار دَکَّاوَات جمع اکلا واحد لها و شتر ماده بی کوهان یا پست کوهان - ا -

دَکَادِك و دَکَادیك ع. جمع دَکْدَك و دَکْدَاك ریگ انباشته و برابر شده یا ریگ خفسیده بر هم نشسته - یا زمین درشت - ا -

دُکَاس کغراب ع. خواب که غلبه کند بر کسی - ا -

دُکَاع کغراب و عین مهمله ع. بیماری سینه است و شتر و مبتلا بعلت دکاع گردیدن مَدکُوع گرفتار بعلت دکاع لغت است ازان - ا -

دِکَاك بالکسر ع. جمع دَکّ بالفتح ریگستان ناهموار و توده - ا -

دَکَاکِین بفتح اول و کسر کاف دوم ع. جمع دُکّان استانه کنز - ا -

دَکَالی بالفتح والضم کسکاری ع. نام شیطان - ا -

دُکَّان و دُکَّة بالضم و تشدید ع. مرادف حانوت بجای حطی و نون آخر فوقانی دَکَاکِین جمع و فارسیان بتخفیف استعمال نمایند. و تلفظ و کتابت آن بواو بعد الدال غلط فاش بلکه خطا است - مسیح کاشی ؎ دکه عطر فروشی بکشاد سر کوی * که بود موی تو خوش غالیه سائی عجبی - ب -

دکان آرائی و دکانداری. ف. کنایه از چرب زبانی و تکلف کردن در فروختن کالای سهل به بهای گران ایما ؎ می رحم از کرم ایما خود فروشی میکند * مشتری کی می توان کرد از دکانداری هراه * غنی ؎ از دکانداری نیارد هیچکس روزی بدست * کی بشاهین حرزه می توان کردن شکار * ب -

دکان آواره کردن و در رو افتادن جرهم زدن دکان و برهم شدن ؎ بهائی بیخودی را چار کرده * دکان عقل و دین آواره کرده * مسیح کاشی ؎ ای سر شک دمبدم سهل است گر مفلس شدن * داد خواهد گشت فرصت چون دکان در رو فتاد * ب -

دکان باز کردن و واکردن کشادن دکان در لفظ دکان بستن بباید - ب -

دکان بد و لاب گشتن بمال دیگران خرید و فروخت کردن - صائب ؎ خانه آبادی معموری سیلاب کند * تاجری را که بد و لاب دکان می گردد - ب -

دکان برچیدن حکیم حاذق او حکیم همام ؎ ضرر و نفع چو دکان برچید * یاس اندر حقیقت است امید * ب -

دکان برخود چیدن معروف ؎ از متاع عاریت برخود دکانی چیده ام * دام خود خواهد زمن هردم طلبگار خدا * ب -

دکان بستن و دکان تخته بند گذاشتن و دکان تخته کردن مقابل دکان کشادن و دکان باز کردن و واکردن ظهوری ؎ چو بر لعل معنی کشاید دکان * بدخشان بدخشان بر آید زکان * اگر عشق دکان نمی کرد باز * بکجا خرج می گشت کالای ناز * طالب آملی ؎ دکان بر بنه عیسی کاندرین عهد * مسیحائی کم از بیماری نیست * فضل علی بیگ امتیاز ؎ زلف بتان ز شانه دکان تخته میکند * از شرم حلقهای خط مشکبوی تو * تاثیر ؎ کمر بناز چو آن مه ز حجاب می بندد * دکان جلوه گری آفتاب می بندد * وله ؎ چنان علم بسخن شد نهال خامهٔ من * که تخته کرد دکان انوری و سعدی را * صائب ؎ مهرهٔ گل گرد از گرد کسادی آفتاب * هر کجا حسن گلو سوز تو دکان واکند * وله ؎ کو تخته دکان که آمد نمی شود * طفلی که تخته بر سر استاد نشکند * ملا طغرا در الهامیه آورده فقره آلات کلمات بصناعتی در پای کار بر سر هم برنخیته که اگر بیخای شروانی به بیند دکان تخته بند گذاشته که نطق به ثنا سامری در ردگری نگشاید. میر خسرو ؎ ز ناتوانی حشمت جهان گو شد خراب * طبیب را نبود چاره جز دکان بستن * ب -

دُکانچه بضم اول و فتح جیم فارسی. ف. دکان خرد و نیز تخته باشد پیش دکان که دکاندار متاع و کالای خود را بران عرض نماید - ف -

دُکان چیدن اشیا را جدا جدا چیدن تا هر کس هر چه خواهد فراگیرد از اهل زبان بتحقیق پیوسته عالی ؎ ز سودا بت تو اگر گشته ام بااین پریشانی * دکان آرزو چیدم تماشا کن چها دارم * ب -

دکاندار. ف. معروف - فر -

دکانداری. ف. در دکان آرائی گذشت - فر -

دکان طبیب از عالم دکان عطار نظیری ؎ شهد لبهای تو دکان طبیبان بر بست * دست در دامن تیغ نگهت مرهم زده * از غوامض سخن -

دکان کشادن و کشیدن در لفظ دکان بستن سمع خواهد گذشت

دکان گرداندن و دکان گرد آوردن کنایه از رونق روز بازار و رواج یافتن متاع سندش در دکان گردیدن بباید -

دکان گردیدن. ف. کنایه از رونق بازار و رونق و رواج یافتن متاع و برین قیاس دکان گرداندن و گرم ساختن متعدی

غنی ~ نهان شد شمع در فانوس و بیتاب است پروانه * تقریب دکان خویش خوبان گرم میسازند * اشرف ~ عیش را بازار گرم از گردش ساغر بود * همچو ساقی کس نگرداند دکان زندگی * ~ گشت سودای تو ام مایهٔ سرگردانی * آری از گرمی بازار دکان میگردد * شانی تکلو ~ فتادهٔ بدیاری که جنس دانش را * نمی‌خرند اگر صد دکان بگردانی * صائب ~ نمرده عمر کسی جاودان نمی‌گردد * خراب تا نشود این دکان نمی‌گردد * محسن تاثیر ~ در بیهوده گردی تخته کردن کرد مشهور م * قدم بیرون ز خود ننهاده مانند دکان گشتم * حق تحقیق آنکه گردیدن بمعنی رونق و رواج مخصوص بدکان نیست گویند خانه در گردیدن است و میخانه و حمام در گردیدن است ـ طغرا ~ تا ز چشمت هر طرف میخانها در گردش است * ترک نازت میخورد اینجا شراب آنجا شراب * هم او در توحید گوید ~ تخته سلطنت چون تختهٔ نرد * از دو نقش شهان چون مهره در گرد * گویند سلسلهٔ فلان چیز بگرد آمده است یعنی رونقی بهم رسانیده است صالح هروی ~ جان حزین را دگر مژدهٔ درد آمده است * سلسلهٔ عشق ما باز بگرد آمده است * از گرد افتادن از رونق افتادن است ـ طغرا ~ دستگاه سینه ریشان نیست غیر از ناله * بی فغان از گرد می افتد دکان آسیا * ب مص ـ

دکان گرفتن و دکان گرم ساختن کنایه از رونق بازار سند بسین بالا گذشت میر خسرو ~ لعل او در دلبری استاد بود * خط دکان ز استاد بالا ترگرفت * ب ـ

دکان نهادن و دکان واکردن ظهوری ~ تا ظهوری در سخن دکان نهاد * رخصت شاه دکن می بایدم * و سند بسین در لفظ دکان بستن گذشت ـ

دَکّاوات بفتح اول ع جمع **دکاء** شبه زمین از خاک نرم و زمین هموار ـ ا ـ

دَکَّة بالفتح و تشدید کاف مفتوح ع ریگستان هموار و دکانچه برابر و هموار که بروی نشینند و موضعی است بغوطهٔ دمشق ـ ا ـ

دکچی بضم اول و سکون ثانی و جیم فارسی بتحتانی ف فرموک را گویند و آن ریسمان رشته شده است که مانند بیضه در دوک پیچیده شده باشد و بعربی نَصْلَة خوانند و بضم ثانی هم آمده است ـ سا ـ

دَکْدَاک بالفتح ع ریگ انباشته و برابر شده یا ریگ چفسیده برهم نشسته یا زمین درشت ـ ا ـ

دکو بفتح دال و ضم کاف عربی نام آبی است میان آذربیجان و شروان از شرح خاقانی غ ـ

دکران بالضم ف دوک که بران ریسمان می‌تابند بعربی آنرا مِغْزَل خوانند ـ فر ـ

دک زدن بزای نقطه دار بر وزن گرگدن ف بمعنی گدیه و گدائی کردن باشد ـ سا ـ

دک زده بروزن مسخره ف کسیکه چار ضرب زده باشد یعنی ریش و بروت و فره و ابرو را در هم تراشیده باشد در بعضی صورت زدن بمعنی درو کردن و بریدن خواهد بود ـ ب سا ـ

دَکْس بالفتح ع خاک زدن بر روی کسی و بالتحریک نشستن بعض چیزی بر بعض ـ ا ـ

دکش کردن محاورهٔ لوطیان است او را برانده و دست ببرش کردم ـ ب ـ

دَکَک بفتحتین ع بی کوهان بودن شتر مصدر است یا اسم مصدر ـ ا ـ

دِکَکَة کجرة ع جمع **دُکّ** بالضم درست و سطبر و کوه نرم ـ ا ـ

دَکَل بفتحتین و سکون لام ع فراهم آوردن کل ریا بدست تا بلند آید و با سپر کردن ـ ا ـ

دکل با اول و ثانی مفتوح ف امردی را گویند که دست و پایش رگ لک و کنده داشته باشد و خطش هنوز ندمیده و آنرا اَنگل نیز گویند امیر خسرو در مذمت مغلان گفته ~ مشت و کلان و کله ریشان * قربوق و لوزنان جوشان * هم او گفته ع دکله پر رشک بر پشت دکل * ن ـ

دکلان بضم اول ف آلت تابیدن پشم و ابریشم آن چوبی است مدور و میخی چوبین بر آن نهاده اند پشم و ریسمان را بدان تاب دهند سیف اسفرنگی گفته ~ زلف کان از رخنه چنبد پای بند دل نگردد * باد کرد دکلان جبا تخت سلیمان بر نتابد * ن ـ

دَکَلَة محرکة ع گل سیاه و لای تنگ و گروهی که بسلطان گردن ننهند جهت عزت خود ـ ا ـ

دَکْم بالفتح ع دست در سینه زده راندن کسی را و سپوختن و کوفتن بعض را بر بعض ـ ا ـ

دَکَن بالفتح ع برهم نهادن رخت را و بفتحتین مائل بسیاهی شدن چیزی ـ ا ـ

دکن و دکهن بفتح اول و ثانی نام ولایت و دیار معروف است از طرف مشرق محدود است بدریا و از مغرب بگجرات و از شمال بدیار هند و از جنوب بارض چیناپتن بکسر جیم پارسی و نون مع الالف و بفتح بای فارسی و تای منقوطه و سکون نون و آن ملک مشتمل است بر شش صوبه و هر صوبه محتوی بر بلاد بسیار و امصار بیشمار و از اهالی اسلام ملوک بهمنیه در ان مدتها سلطنت داشته اند پس از ایشان ملوک طوائف در انجا حکم رانی کردند و از بافته‌های نفیسه آن ولایت حریری با یران می آورند که آنرا منسوب بدکن داشته دکنی می نامیده اند ـ وصال شیرازی در تعریف دکن گفته ~ چرا دلم نبود عاشق هوای دکن * که اندروست دو یار عزیز قبلهٔ من * و از اعاظم سادات در آن ولایت سید محمد گیسو دراز و سادات حسینی اولاد سید نور الدین نعمت الله کرمانی ولی بوده و سید رضا علی شاه از اکملین ارباب معارف در آن ولایت بولایت معروف و یکصد و چهل سال عمر داشته ـ ن ـ

دَکْنَاء بالفتح ع اشکنه بسیار نواهل ـ ا ـ

دُکْنَة بضم اول و فتح ثالث ع رنگ که بسیاهی زند ـ ا ـ

دکنیا بر وزن اغنیا نخل خرما را گویند بزبان ژند و پاژند ـ سا ـ

دلک و دیلک با دال ابجد بروزن زر و سیم ف این لغت از اتباع است بمعنی سر و صورت و سر و رو باشد چه دک بمعنی سر و دیم بمعنی صورت و رو بود و سندش در دک گذشت ـ سا ـ

دک و لک بتشدید ثانی بر وزن و معنی دق و لق است که خشک و خالی صحرای بی علف و سر بی موی باشد این لغت نیز اتباع است و دق و لق معرب آنست ـ سا ـ

دَکْهه بالفتح ع همه کردن در روی کسی ـ ا ـ

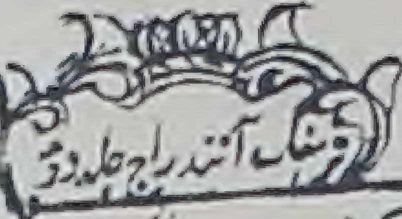
دکه بالضم و تشدید کاف عربی مخفف دکان از مصطلحات ـ شفائی گوید ~ بر در دکهٔ دشنام فروشی بیجا * آمدی نقد حسد در کف و سودا کردی * و بالفتح و تشدید مفرس دهکه که لفظ هندی است ترجمه صدمه ـ غ مص ـ

دکه آدم گری دکان بهم رسیدن آدمی که عبارت از انسان است ـ فوقی ~ باوجود هرزه گردیها که کردم نیست حیف * بر سر بازار دوران دکهٔ آدم گری * ب ـ

دکیا بر وزن اشیا ف بلغت ژند و پاژند بمعنی پاک شوم و طاهر گردم باشد ـ سا ـ

دِکِیسَة کسفینة ع گروه مردم ـ ا ـ

دَکِنَاک کامین ع. روز تمام و سال تمام. ا.
دُکَیْنَاء بضم اول و فتح ثانی ع. مصغر اداء است کوچک از جنس هوام. ا.
دَگدَگ بفتح هر دو دال و هر دو کاف فارسی. ف. آواز بر هم زدن دندان از شدت سردی. طغرا ؎ در فصل زمستان چه عجب گر ز تبکت بر گوش خورد دگدگ لرز دندان تصویر. ب.
دِگدِگ بکسر هر دو دال و هر دو کاف فارسی. ف. عبای است که از لوطیان گویند؎ خدام اکفل پوش دینه لوکنا. در لسان است که بزرگان که دگدگی دارد. ب مص.
دگر بکسر اول بروزن جگر. ف. مخفف دیگر است که بمعنی باز باشد چون اضافه بچیزی کنند افاده غیریت و تکرار تفضیل ولغه دکنند ع. دگر هر چه تو گوئی مخالفت نه کنم. ع. دیگری را در کمند آورد که ما خود بنده ایم. و آنرا دیگر بار و دیگر باره نیز گویند ؎ همه هیدها بکردی هله میر بار دیگر. سنگ خویش را رها کن که کند شکار دیگر. از فرهنگ ناصری. و جناب خیر المدققین میفرمایند که لفظ دگر افاده معنی عطف و تکرار کند چنانچه گویند. زید دمی بنشست و دگر برخاست و رفت لیکن اکثر چنان است که صدور یا وقوع فعل قبل وابی لفظ دگر منسوب بذات واحد می باشد چنانچه در امثال مذکور و گاه این عطف و تکرار نظر بصدور فعل از ذات واحد یافته نمی شود چنانچه بگوئی من یار را دعا کردم دگر او دشنام داد و از ین قبیل است درین بیت ؎ یکی داد باغی بری توشه. ندادش ز باغ آن دگر خوشه. و هر چند در ظاهر متاخر از فعل دوم واقع شده لیکن من حیث الرتبه مقدم است بران و متوسط بین الفعلین است که داد و نداد باشد یعنی یکی داد باغی بمفلسی و آن مفلس خوشه هم ازان باغ دگر بوی نداد تا بباغ چه رسد. ب.
دگر شدن حال متغیر شدن حال ملا نسبتی تهانیسری ؎ رسید ز من بیارکه احوال تو چون است. تا حال برد شرح دهم حال دگر شد.
دگرگون بروزن جگر خون. ف. بمعنی سرنگون و روی باز پس کردن و تغییر رنگ و تغییر حال آنرا دگر گونه نیز گویند مسعود سعد گفته ؎ طبع هوا بگشت و دگرگونه شد جهان. حال زمین دگر شد از گشتن آسمان. دور سپهر گشت رحائی و چون رحا. کافور سوده ریزد بر باغ و بوستان. ظهوری ؎ که این سر فدای مروشاهست. دگر گون نگردد خدا شاهست. ؎ کافر تا تار برون از شماره گرد و دگر گونه بر اشتر سوار. ن.
دَگَل بفتحتین. ف. بمعنی دغل که مذکور شد. غ.
دگله بالفتح. ف. قبای سپاهیان که معروف است. غ.
دُگمه بالضم. ف. بمعنی تکمه. فر.
دل بکسر دال و سکون لام. ف. ترجمه قلب و فواد و در اصطلاح صوفیه دل لطیفه ربانی و روحانی و او حقیقت انسان است و مدرک و عالم و عارف و عاشق و مخاطب و معاتب همان است هر که دل را دریافت خدا را دریافت و هر که بدل رسید بخدا رسید دانی که دل چیست و کجا است دل منظر خدا است و مظهر جلال و جمال کبریا است و منظور لطف الهی است و چون قالب رنگ دل گیرد همرنگ دل شود قالب نیز منظور الهی باشد. و آب کرده. آبله فرسود. آتشین. آتشین مزاج. آرامیده. آزاده. آسوده. آشوب گستر. آگاه. آواره. آشفته. اشکبار. افتاده. افسرده. الفت خیز. امیدوار. اندوه پرست. اندوه پرور. بدگمان. باخته. بادپیمای. بریان. بلاکش. بیحوصله. بیطاقت. بیتاب. بیقرار. بی صبر. بی آرام. بی آرزو. بی مدعا. بی معرفت. بی رحم. بیهوده. بی نوا. بی انفعال. بیباک. بیحاصل. بی قید. بی طالع. بی غش. بیگناه. بیگانه خوی. بیداد منش. بیدار. بیدار مغز. پاک گوهر. پر آرزو. پرجوش. پرخون. پرخروش. پر شور. پرتاب. پر اضطراب. پرغم. پر رشک. پرشکوه. پریشان. پیکان پسند. بی تدبیر. تنگ. تاریک. تیره. تیره فام. تمام عیار. جمع. چارچاک. حادثه پرور. حسرت پرست. حیران. حیرت زده. حیرت نظاره. حاضر جواب. خام. خام طمع. خاکسار. خراب. خسته. خودرای. خودسر. خودپسند. خوش عنان. خوش مشرب. خوش. خون شده. خون کرده. خون گشته. خون چکان. خونین. خونابه باز. داغدار. داغ داغ. دردمند. دو نیم. دیوانه خوی. دیوانه. درخون طپیده. درد فرسوده. درد منش. راحت فروش. رم دیده. رمیده. رم کرده. روشن. ریش. زار. زخم خورده. زنده. سوخته. سوزان. سوزنده. سرگشته. سودازده. سودای. سنگین. سرد. سرکش. ساده. ستمزده. شیدا. شادمان. شب زنده دار. شکسته. شده. صاف. صدچاک. صدپاره. عاشق. مصیبت. غفلت پرست. غم پرست. غم آشام. غمدیده. غم زده. غم سرشته. غم فرسوده. غم کش. غمناک. غمگین. فرزانه. کامیاب. گداخته. گرفته. گرفتار. گرم. لخت لخت. لذت شناس. مجروح. محزون. مبتلا. مشکل پسند. منیر. معمور. مومین. نرم. نازک. ناشاد. نازیده. وارسته. والا نژاد. وحشت زده. وحشت گرای. ورق ورق. ویران. ویران. هجران کشیده. هرجائی. هوشیار. یک پرده تنگ تر از حباب. یک پرده نازکتر از کتان. از صفات. و شیشه. سبوی. پیمانه. کوزه دولاب. جوی. سفینه. سیماب. خانه. قفل. سوزن. سنگ. سفال. گوی. لوح. صفحه. نقطه. دانه. خوشه. غنچه. گره. ترنج. شمع. نافه. عروس. طفل. از تشبیهات اوست. صائب ؎ دل تنگش کجا بر تشنه دیدار می سوزد. سبک دستی که بر می آید از آئینه مقصودش. و له ؎ چندین هزار شیشه دل را بسنگ زد. ما افسانه ایست اینکه دل یار نازک است. و له ؎ بهم بستم که چندین خار خواهد رفت در پایم. شکستم بی سبب در خرقه ثن سوزن دل را. و له ؎ آبروی رشته از بسیاری گوهر بود. خوشنمای دل بران زلف پریشان باز نیست. و له ؎ می توان دامن آهی از پشیمانی کشید. لوح دل را تخته مشق هوس کردن چرا. و له ؎ هر طرف نافه دل بود که میریخت بخاک. هر گره کز سر زلف تو صبا وا می کرد. و له ؎ بر نقطه دل است چو پرکار سیر من. این مرغ قانع است بیکدانه آشنا. کلیم ؎ نه زخم خورد که خون دل خراب نخورد. غرور او زسفال شکسته آب نخورد. طالب آملی ؎ دل نه ترنج آبله داری است در برم. دبن طرفه کبن ترنج من از ناردان پرست. وحید ؎ همچو آن قفل که از حرف کلیدش باشد. دایم از حرف کشایان بگشاید دل من. ظهوری ؎ بر سنگ کوی عشق شکستم سبوی دل. آمد بکار خاک زهی آبروی دل. عرفی ؎ اگر طفل دلم را دایه جور آید و گر مرهم. بهنگام تکیدن زهر میریزد ز پستانش. خان آرزو ؎ این دل سر گشته از خود دهی پر از گدازه. بر سر چاه زنخدان کوزه دولاب بود. خواجه شیراز بود ؎ شمع دل عشاقان بنشست چو او برخاست. افغان ز نظر بازان برخاست چو او بنشست. و نیز دل بمعنی قصد و خیال مجاز است. خواجه نظامی ؎ بدین دل که زکدامی در آیم. که این گنج را سر برگشایم. ب لک.
دُل بالضم. ف. مرضی است که چون گرهی در درون شکم عارض شود

و گویند جهلک است - ن -

دَلّ بالفتح تشدید لام - ع - ناز و ناز نمودن زن بر شوهر خود و روش نیکو و سیرت - ا -

دِلاء بالکسر ع - جمع دَلْو بالفتح آوند آب کش - ا -

دلّاب بالضم تشدید ثانی - ف - صندوقچه که در دیوار نصب نمایند - فر -

دل آب دادن کنایه از متلذذ و محظوظ شدن از تماشا و جز آن از عالم چشم آب دادن - ب -

دَلاة بالفتح ع - دلو خرد یا عام است دَلی کعلی جمع - ا -

دِلاث بالکسر و ثای مثلثه در آخر ع - شتاب رواز ناقه و جز آن دُلُث بضمتین جمع - ا -

دُلاثِر علابط بکسر ثای مثلثه ع - بشتاب رو - ا -

دُلاخ بالضم کغراب ع - زن کلان سرین دِلاخ ککتاب جمع - ا -

دِلاد بالکسر - ف - بمعنی داماد - فر -

دل آرائی - ف - معروف - عرفی ه آراستی از آفت نازت دل عرفی * ای ناز دل آرای تو آرایش آفت * ب -

دل آزار - ف - ظالم و ستمگر - شیخ شیراز ه مبر تلخ عیشی زروی ترش * بآب دگر آتشش باز کش * دلی کو ندارد بجوئی نظر * باندک دل آزار ترکش مگیر * ب -

دل از دست رفته و دل از کف داده و دل افتاده و دل شده و دل باخته کنایه از عاشق صادق - خواجه شیراز ه بس تجربه کردیم درین دیر مکافات * با دل شدگان هر که در افتاد بر افتاد * و در بعضی نسخ است با دُرد کشان * و هم او گوید ه اجرها باشدت ای خسرو شیرین دهنان * که نگاهی سوی فرهاد دل افتاده کنی * وله ه آن غنچه که شاهدی نهفت * با دل از دست رفته می گفت * تا تر اقدر خویشتن باشد * پیش چشمت چه قدر من باشد * محمد علی طالب ه بهر جا قامتش چون من دل از کف داده دارد * برنگ نقش پا در سر قدم افتاده دارد *

دل از کار بردن معروف مسیح کاشی ه دلم از کار لبهای شکر بار برد * نه آنکه شیرینی لبشد دل از کار برد * ب -

دل از سینه سبک کردن سینه صافی - اقامت صفاهانی ه دل سبک گردان ز کین تا قابل نیکان شوی * باغبان بیرون کند

از خاک گلشن سنگ را * ب -

دلاسا - ف - آسایش دادن بدل و آسایش دهنده بدل و آسائش یافته شده بدل - ب -

دلاسا می شوم از عالم تسلی می شوم و از عالم خبر شدم است بطریق مجاز - اشرف ه از کنار و بوسم اکنون دل نمی گیرد قرار * منکه از شوقش به پیغامی دلاسا می شوم * ب -

دلاسائی - ف - دلداری و غمخواری و بالفظ کردن و فرمودن مستعمل - فر -

دل آسمان - ف - کنایه از ستاره و وسط آسمان - ب -

دل آشوب و دل زداے و دل شگاف و دلدوز هر کدام معروف - صائب ه هر که از مژگان دلدوز تو مے جوید امان * راه گردانیدن از تیر قضا دارد امید * از بهار * و در فرهنگ انجمن آرای ناصری نوشته که دل آشوب نام درختی است خوش قد و قامت که چون برگش پنج شاخ دارد و آنرا پنج انگشت گویند و بر لب جویبار ها روید و معشوق را نیز دلارام و دلاشوب گویند - ب -

دِلاص بالکسر و صاد مهمله ع - نرم تابان و زره نرم و تابان و نیز جمع دَلیص بفتح اول و کسر ثانی بسیار لغزنده و زمین هموار و دَلّاص کشداد زمین نرم و هموار و شتر ماده رام و نرم - ا -

دِلاظ ککتاب و ظای معجمه ع - همدیگر را راندن - ا -

دُلّاع کرمان بالضم بعین مهمله ع - صدف گرد یا نوعی از صدف دریا و بالتخفیف بطیخ هندی - ا -

دُلاعِش کعلابط ع - شتر رام و ناقه سست و فرنگ فروشنده گوشت - ا -

دُلاعَه بالضم ع - سیب نیم رس مایل بشیرینی - ا -

دل افسردن و دل کاویدن و دل پیچیدن و دل از کف افتادن و دل مالیدن و دلی فرو ریختن هر کدام معروف شیدای هندی ع - پی پیچیدن دل بس بود یک تار زلف او * ب -

دَلّاک بالفتح و تشدید لام - آنکه در حمام اندام مردم را بمالد و کیسه کند - غ -

دل آگاه - ف - دانا و هوشیار و بیدار دل - فر -

دَلّال کشداد ع - فراهم آرنده بایع و مشتری و نام جماعتی و

دَلال کسحاب بمعنی ناز و غمزه و اشاره بچشم و ابرو را گویند و در مدار و مؤید و سروری بکسر اول بمعنی ناز - ا غ -

دَلالت بر وزن ملالت ع - راه نمودن ه لبسوخت حافظ و بوی ز زلف یار نبرد * مگر دلالت این دولتش صبا بکند * ب -

دلالت التزامی آنست که دلالت لفظ بطبعیت دلالت مطابقی بر چیزی باشد که آن چیزی خارج از حقیقت موضوع له آن لفظ باشد مگر لازم آن بود چنانکه دلالت لفظ انسان بر کاتب و ضاحک در ضمن معنی حیوان ناطق و این را التزامی برای آن گویند که مدلول یعنی کتابت و ضحک لازم موضوع له است که حیوان ناطق باشد - غ -

دَلالت تضمنی آنست که دلالت لفظ بر جزو موضوع له باشد در ضمن دلالت مطابقی چنانکه دلالت لفظ انسان بر حیوان یا بر ناطق در ضمن مجموعه حیوان ناطق و این را تضمنی برای همین گویند که مدلول یعنی حیوان یا ناطق در ضمن موضوع له که حیوان ناطق باشد بلحوظ و مفهوم می شود - غ -

دلالت مطابقی آنست که لفظ بر تمام موضوع له خود دلالت کند چنانکه دلالت لفظ انسان بر مجموعه حیوان ناطق که موضوع له اوست و این را مطابقی بهمین سبب گویند که مطابقت لفظ بر تمام موضوع له است که حیوان ناطق باشد و بدانکه موضوع له معنی وضعی را گویند که واضع برای همین معنی لفظے را وضع کرده باشد و مدلول معنی مرادی را گویند - غ -

دَلّاله بالفتح و تشدید لام اول ع - زنیکه دیگر زنان را بدراه کند - غ -

دَلام کسحاب ع - سیاهی و سیاه - ا -

دِلام بکسر اول - ف - نیزه کوچکے باشد که آنرا ژوبین گویند و در جنگ بجانب دشمن اندازند - ناصر خسرو گفته ه کمانت خاطر و حجت سپرت باید ساخت * ترا سزای دلامش دلام باید کرد * ن -

دُلامِز کعلابط بالضم ع - شیطان و مرد توانا و دور بین و تابان بدن دَلامِز بالفتح جمع - ا -

دُلامِزة بالضم و الفتح ع - دزدان پلید زشت - ا -

دُلامِس کعلابط سین مهمله ع - بلا و سخت تاریکی - ا -

دُلامِص کعلابط بصاد مهمله ع - رخشان و زر رخشان - ا -

دل انداختن - ف - دل دادن و بیدل شدن - حیاتی ه دل منه از غم اگر تیر تو از جان گذرد * تا نگویند لبسهمی سپر انداخته * ب -

دل انگیزان نام لحنی است از موسیقی - منوچهری گفته ه بزار دستان لحن دل انگیزان است * باد سحری سپیده دم خیزان است * ن -

دلاور . ف . شجیع و بهادر . دلاوری شجاعت و دلیری . فر .

دلاویز و دلپذیر و دلخواه و دلدار همه بمعنی معشوق و محبوب است و آن را دلخواسته نیز گویند . ن .

دلایهت بنای مثلثه کعلابط . ع . شیر و مرد جری و پیش رو آن و کارزار . ا .

دلائل . ع . جمع دلیل بمعنی برهان و حجت . فر .

دلائل ثلثه . ع . در اصطلاح فنافی الشیخ و فنافی الرسول و فنافی الله و نزد منطقیین دلالت مطابقی و دلالت تضمنی و دلالت التزامی . غ .

دلب بضم اول و سکون ثانی و بای ابجد . ف . درخت چنار را گویند و بعربی برگ آنرا اوراق الدلب خوانند خشک شده آنرا بکوبند و بر ریشهای تر و سوختگی آتش افشانند نافع باشد .

دلباد بفتح هر دو دال نام خیمهٔ کلان . غ .

دُلبَة بضم اول و فتح ثالث و سکون تا . ع . درخت چنار و سیاهی . ا .

دل بچیزی دوختن مترادف دل بستن . قدسی ؎ دل دوختن بوعدهٔ معشوق بیوفا ٭ جز آرزوی خام خیال محال نیست ٭ ب .

دَلبَجَة بفتح اول و ثالث و رابع . ع . خم و لبت کردن پشت را . ا .

دل بدریا کردن کنایه از سخاوت فوق المقدار از مصطلحات . غ .

دلبر بالکسر . ف . از اسمای معشوق است . فر .

دل بر چیزی لرزیدن و سوختن کنایه از مردمی نمودن و رحم کردن و غمخواری کردن . میرزا صائب ؎ کی بجانهای گرفتار دلش خواهد سوخت ٭ یوسف مصر اگر زحمت زندان نبرد ٭ ب .

دل بر سر زبان داشتن مافی الضمیر بزبان آوردن . طالب آملی ؎ چون کنم راز عشق را خس پوش ٭ منکه دل بر سر زبان دارم ٭ ب .

دل بر کسی لرزیدن . کنایه از غمخواری و مهربانی باشیدن کسی .

دل برگرفتن و دل برکندن مقابل دل بستن سند شن در لفظ دل گرفتن بیاید . ب .

دل برهم خوردن پریشان شدن دل . ب .

دل بر لب و روی دویدن کنایه از خون گریستن . نظیری ؎ زبان کردی اگر در ناله اهمال ٭ دلش بر لب دویدی مژه تبخاله .

شانی تکلو ؎ دل میاورد بروی سنمارِ غصه رقیب ٭ هر گه کز یاد شانی آزرده دل کنم ٭ فردوسی در یوسف زلیخا گفته ؎ چو در گوش خواهر شد آن گفتگوی ٭ همه برد و دیدش دل از تن بردی ٭ ب .

دلبستگی . ف . علاقه معنوی . ع .

دل بستن و دل دوختن و پیوستن و نهادن بر چیزی مو در چیزی در دل گرفتن بیاید .

دلبسته . ف . کنایه از عاشق دل داده . فر .

دل بصد جا رفتن در حالت بدگمانی میباشد . امیر شاهی ؎ جان من هر گه که جای میروی ٭ عاشقا زدل بصد جا میرود . صائب ؎ جای زمیروی که دل بدگمان من ٭ تا باز گشتن تو بصد جا همیرود ٭ ب .

دل بفلان چیز صید و دلبعنی چرای آنست . ب .

دل بفلان چیزی کشیدن ای میخواهد . صائب ؎ دل تاب زلف چلیپای کشید بی اختیار ٭ نافه تا افتاده و را زناف آهو تیره شد ٭ ب .

دل بگرداندن از چیزی . ف . در لفظ دل گرفتن بیاید . ب .

دلبند . ف . کنایه از فرزند محبوب و عزیز . فر .

دُلبُوث کعفر لوس . ع . گیاهی است آن نوعی از سوسن صحرائی است .

دلپذیر بیای فارسی و دال نقطه دار . ف . بمعنی دلاویز است که مطلوب و مرغوب و دلخواه باشد . سا .

دل پر بودن . ف . لبریز شکایت بودن . غنی ؎ چون آستین همیشه جبینم زچین پر است ٭ یعنی دلم ز دست تو ای نازنین پر است ٭ میر محمد هاشم شهید ؎ خالی نساخت گریه دلم را ز سیل خون ٭ از من چرا همیشه دل آسمان پر است ٭ و تنها پر بودن نیز لبریز شکایت بودن . ب .

دل پرسی بضم بای فارسی احوال پرسی . رفیع ؎ دل پرسی رقیب ز افسردگی کمن ٭ چون زنده نیست مار بافسون چه احتیاج . نسیمی ؎ غم نمی خود از طلاست گر بدل پرسی مرا ٭ سوی ما چون غم خود نسیم می بود آمدن . ب .

دلپسند بالکسر مرغوب و دلاویز . فر .

دل پیشه بر وزن بیشه . ف . کنایه از خوشی است . ف سا .

دل پیوستن بر چیزی و در چیزی در لفظ دل گرفتن بیاید . ب .

دل تنگ و دل سرد و دلگران و دل گرفته و دلگیر .

دل زده کنایه از ملول و ناخوش و تحقیق آنست که دل زدن از چیزی و دل زده شدن از چیزی سیر شدن از چیزی و سیر کردن چیزی بنوعی که دیگر بدو میل نماند بلکه تنفر بهمرسد . حسن بیگ رفیع ؎ بی لب لعل تو مخمور دیم دل را زو شراب ٭ محتسب بنشین که ما را باده

خود کرد احتساب ٭ تا غیر ؎ کم گشت تاثیر سیل آن دهانم اندکی ٭ گرچه دار اشهد و شکر اندک اندک میزنا . صائب ؎ پیش ازین بود نگاه تو تنگدل محتاج ٭ این زمان دل زده زین جنس فراوان شده . طالب آملی ؎ منم که دل زده از چیدن گل بوسم ٭ لب گزیده تراود زباغ افسوسم . میر معصوم ؎ بی رخت باده نکردیم بجام ٭ دلگران شیشه ز محفل برخاست . دانش ؎ لب تشنه تیغیم بگو قاتل ما را ٭ گو آب که شیرینی جان زد دل ما را . وله ؎ شگفتگی گل روی بساط احباب است ٭ نسیم ماست ازین بزم دلگران رفتن . غنی ؎ غنی بزرگ محبت لبی پشیمانم ٭ ز زلف یار گرفتم دل و شدم دلگیر . خسرو ؎ دل عادت بر داز خوردن سنان در رزم ٭ چون هزار زند دل اگر سنان انیست . غنی ؎ بسکه دل سرد م زتار و پود هستی چون کتان ٭ می تواند پرتو مهتاب سوزاندن مرا . ب .

دل تهی کردن و خالی کردن و سینه خالی کردن اظهار در دمافی الضمیر کردن و دل تهی شدن و خالی شدن از چیزی . صائب ؎ دل نگردید شب وصل تهی از گله ها ٭ طی شد این وادی و هموار نشد آبلها . و له ؎ دل چون تهی از درد و غم یار توان کرد ٭ این ظلم چسان بر دل انگار توان کرد ٭ ب .

دَلَث بالفتح . ع . نزدیک گذاشتن کام خود را در رفتار دُلُث بضمتین دِلاث بالکسر شتاب رو از ناقه و جز آن . ا .

دَلثاء بالفتح . ع . ناقه که از ضعف گردن خود دراز کند . ا .

دُلثة بالضم . ع . گروه . ا .

دَلثَم کجعفر و علبط . ع . شتاب رو . ا .

دَلج بفتحتین و سکون جیم . ع . شب روی اول شب اسم است ادلاج را من الافعال . ا .

دَلَجان بفتحتین کرمضان . ع . ملخ بسیار . ا .

دُلجَة بالضم و الفتح . ع . شب روی آخر شب اسم است ادلاج را من الافتعال . ا .

دل جوی . ف . معروف . نور العین واقف ؎ نداشت حاجت مشاطه حسن دلجویش ٭ جواب صاف بآئینه میدهد رویش . ب .

دلچسپ مشهور است و خاطر چسپ ایضا و دلنشین و دلاویز آنچه بدل آویزد و چسپد و ازین جهت بمعنی مطلق مرغوب و مطلوب

آمده. صائب ــ چشم بد دور از آن زلف دلاویز که هست ٭ از دو سو مصحف رخسار ترا بسم الله ٭ وله ــ نظر بخط دل آویز آن دل آرا کن ٭ شکستهٔ قلم صنع را تماشا کن ٭ تاثیر ــ تیری نزد بغیر که زمن خطا نشود ٭ آن دلفریب هر چه کند دلنشین کند ٭ وله ــ تا جای غیر پهلوی آن نازنین نبود ٭ هرگز میانهٔ من او دلنشین نبود ٭ وله ــ خواب را بر کوهکن تصویر شیرین تلخ کرد ٭ کار چون دلچسپ شد خود کار فرما می‌شود ٭ ظهوری ــ داغ از دانهٔ حالت چه بلا دلچسپ است ٭ آه از جلوه قدت چه قدر موزون است ٭ وله ــ شعر مضمون دزد اگر شهد است خاطر چسپ نیست ٭ معنی از طبعش اگر آمد کند آورده است ٭ ب.

دُلَح بالضم کصرد بحای حطی ع. اسپ که بسیار عرق آرد و دُلُح کرکع جمع دَالِح کصاحب ابر بسیار باران و دُلُح بضمتین جمع دَلُوح کصبور ابر بسیار آب - ا.

دَلَخ بفتحتین و سکون خای نخذ ع. فربهی و فربه گردیدن و دَلِخ ککتف فربه و دُلَّخ کرکع جمع دَلُوخ کصبور خرمابن بسیار بار و شتر فربه ا.

دلِ خاک بکسر ثانی. ف. کنایه از چهار چیز است اول کنایه از انبیا و اولیا باشد دوم کنایه از قبر است سوم کنایه از درون زمین بود چهارم کنایه از گاو ماهی است که زمین بر پشت آنست - ن.

دُلَخَة کهمزه ع. زن کلان سرین - ا.

دل خراش بلا اضافه. ف. جانکاه و جانگزا - فر.

دِلخسته بالکسر. ف. پریشان خاطر و غمناک - فر.

دِلَخْمَّ بکسر اول و فتح ثالث و تشدید میم ع. شتر دفزک کلان جثه و بیماری است سخت و شکر خوابی یا خواب گران و گران از هر چیز - ا.

دل خشک کردن بچیزی کنایه از افسرده شدن صائب ــ جمعی که زیر چرخ شبی روز کرده اند ٭ چون شمع دل خشک بنسیم سحر کنند ٭ ب.

دلخواه و بدلخواه و دلخواسته خوب و مرغوب ــ دلخواه زهری خورده ام شهد و شکر را خجلتی ٭ روی و نشاط و عیش را زیبا غمی خوش کرده ام ٭ واله هروی ــ دلنشینی ز عدم نامده واله بوجود ٭ نیست دلخواه کسی شادم اگر دل تنگم ٭ مولانا بدر چاچی ــ بدر این منزل ویرانه بدلخواه من است ٭ از اقالیم جهان شهر سپاهان کم گیر ٭ از بهار عجم و در برهان دلخواه و دلخواسته کنایه از معشوق هم هست ٭ ب.

دل خود خوردن و دل خوردن و خائیدن کنایه از غم و غصه خوردن و برین قیاس دل خور. صائب ــ ز تنگ دانه مخور زیر آسمان دل خویش ٭ بآب خشک محال است آسیا گردد ٭ وحید ــ دل را بره بیهده کامی نتوان خورد ٭ این میوه عزیز است بخامی نتوان خورد ٭ دانش ــ دل خود مخوری دانش ز محتاجی نمیدانی ٭ که ربطی هست پنهان با کریمان بی نوایان را ٭ طالب آملی ــ در خم طرهٔ تو شیوهٔ ماست ٭ دل بدندان شانه خائیدن ٭ مسیح کاشی ــ در واقعهٔ دل خور جانکاه برادر ٭ مار الخلط هر دو بنگاشته باشند ٭ ب.

دل خوش بلا اضافت. ف. راضی و قانع و شادمان و دلخوشی بمعنی خوشنودی - فر.

دلخون بالکسر. ف. کنایه از مشتاق و مهجور باشد - ما.

دل دادن. ف. کنایه از دلیر ساختن و استماله دادن و تقویت دل کردن میر رضی دانش ــ روی خندان طبیبان دل دهد بیمار را ٭ باغبان بکشا ز ابرو چین که بیمار دلم ٭ غنی ــ بیدلان را گاه گاهی می توان دادن دلی ٭ دای که ایزد صورت دل داد پیکان ترا ٭ ظهوری ــ عشق اگر دل دهد کبوتر را ٭ جگر از سینهٔ عقاب کند ٭ و عاشق شدن و گرم الفت گردیدن. ظهوری ــ تا ره ندهی که می تواند ره داد ٭ تا دل ندهی که می تواند دل داد ٭ و بمعنی رخصت دادن دل مجاز بالحذف است صائب ــ سخن بلشود دلنشین ز دود صائب ٭ اگر دل دهد دلربائی که دارم ٭ سراجای نقاش ــ زد و بتیغش دلم چون دهد که رو تابم ٭ که هر گهم بنگه گشت داز تغافل سوخت ٭ دل آمدن هم بمعنی است سنجر کاشی ــ با لب آماده فریاد هر شب بر در ت آیم و دیگر دلم ناید که بیدارت کنم ٭ سالک یزدی ــ نباشد دور گر قاصد جواب نامه دیر آرد ٭ کسی را دل نمی آید که از کوی تو برگردد ٭ ب.

دل داده. ف. کنایه از عاشق - فر.

دلدار بالکسر. ف. از اسمای معشوق است - فر.

دلداری. ف. استمالت و غمخواری - فر.

دِلْدَال بالکسر ع. اضطراب کردن و جنبانیدن سر و عضا را در رفتار - ا.

دل در گریبان افگندن - زنان ولایت جهت رفع بدخوئی اطفال دل گوسپند در گریبان اطفال اندازند و این از عقیدیات است ٭ مخلص کاشی ــ طفلی که بدخوئی کند از مهر سوزد دایه اش ٭ دل در گریبانش فگن شاید که تیمارش کند ٭ ب.

دل دریا کردن جود و سخا زیاده از مقدور کردن - صائب ــ تو دریا کن دل ای ساقی و خم را در میان آور ٭ سر ما گرم ازین پیمانهٔ کم کم نمیگردد ٭ ب.

دل دریائی. ف. کنایه از دل مشوش و پریشان ٭ میر نجات ــ پریشان خاطری چون زلف یار بیوفا دارم ٭ دل دریای چون کشتی بی ناخدا دارم ٭ ب.

دُلْدُل بضم هر دو دال نام مادهٔ استر سپید بسیاهی مایل که حاکم اسکندریه بحضرت رسول صلی الله علیه وآله وسلم فرستاده بود آنحضرت بامیر المومنین علی کرم الله وجهه بخشیده برای سواری از منتخب و صراح. و نیز بمعنی خارپشت یا خارپشت بزرگ یا جانوری است مانند آن وامر عظیم - اغ.

دل دل کنان کنایه از مضطرب و حیران. خاقانی ــ بغداد جانها روی او ٭ طرار دلها موی او ٭ دل دل کنان در کوی او چون خود فراوان دیده ام ٭.

دل دل کردن و دل و دل کردن بواو عطف اضطراب و بیقراری کردن - صائب ــ کی بدست سنبل فردوس دل خواهیم داد ٭ تا که در سودای زلف یار دل دل میکنیم ٭ سنجر کاشی ــ دنبال چشم او دل و دل کرده میروم ٭ در گریه راه را همه گل کرده میروم ٭ ب.

دلدوز. ف. معروف صائب ــ هر که از مژگان دلدوز تو هیچ امان ٭ راه گردانید ن از تیر قضا دارد امید ٭ ب.

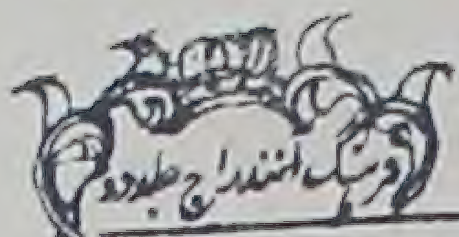
دل دویدن. ف. عاشق شدن - اسیر ــ مشکل که در نظر و هستی بهم رسد ٭ آسایشی که در قدم دل دوید گیست ٭ و طمع کردن وله ــ دل دویده و چشم ندیدهٔ داری ٭ ز آرزوی طمع در گذر از خجلت باختن ٭.

دل دویده دل حریص و آزمند سندش بالا گذشت - ب.

دلدهی. ف. تسلی کردن و دلیری کردن و عاشق شدن از جهانگیری و چار شربت و مصطلحات - غ.

دل را بدریا کردن و دل تهٔ دریا کردن و انداختن هر چه بادا گویان بر در توکل زدن و بر سوخ همت بکار خطرناک کمر بستن و آماده هلاک خود شدن که بیم جان داشته باشد. سالک قزوینی ــ چون حباب از هر شکستی دل بدریا می کنم ٭ ناخن موج گره از کار خود وا می کنم ٭ سعید اشرف ــ اشرف از گردون نیابی گوهر مطلوب را ٭ تا نیفتی از پی درین ره دل بدریا چون حباب ٭ صائب ــ در محیط آفرینش از حبابی کم مباش ٭ کز نظر وا کردنی دل را بدریا کرده است

دلربا بالکسر وضم رای مهمله. ف. معروف - ب -
دلربا لقده بکسر دوم یعنی دردلربائی لق درترکی علامت مصدر است مثل مافی ولفظده بفتح دال بمعنی درکه علامت ظرفیه است - غ -
دل روز و دل شب کنایه از نیمهٔ روز و میانهٔ شب. صائب ؎ درین دو وقت اجابت کشاده پیشانی است ٭ دل شب از غم تن سپیده دم برخیز ٭ وله ؎ گر به بیداری غرور حسن مانع میشود ٭ می توان دلهای شب آید بخواب عاشقان ٭ ب -
دلریش بالکسر ف. دلفگار که کنایه از عاشق باشد - فر -
دل زده. ف. در لفظ دل تنگ گذشت - ب -
دل زمین. ف. کنایه از گور که مرده را درآن نهند داخل مشله - ب -
دل زنده بلا اضافه. ف. کنایه از بیدار دل و دانادل زیراکه علم را بحیات وجهل را بموت تشبیه داده اند و شب زنده دار شب بیدار را گویند پس هردو معنی مجاز است از قبیل ذکر الملزوم وارادة اللازم مقابل دل مرده - صائب ؎ دل مرده که سر بگریبان خواب برد ٭ کافور ساخت یاسمن ماهتاب را ؎ از خشن پوشی چه پروا عارف دل زنده را ٭ پشت آئینه چو شد روشن گهر زر گو مباش ٭
دَکَس بفتحتین وسکون سین مهمله ع. تاریکی وتابکی در تاریکی وروئیدگی و درآخر گیاه برگ آرد و باقیمانده روئیدگی أدکاس جمع ومالی دکس نیست مارا مکر و فریب - ا -
دل ساده. ف. دل صاف بی کینه. شیخ شیراز ؎ یکیرا چو سعدی دل ساده بود ٭ که با ساده روئی درافتاده بود ٭ ب -
دلسا از بالکسر. ف. مرغوب ودلپسند وگوارا - ف -
دل سپردن بچیزی معروف. نظامی ؎ چون سخن گوی سخن با بپایان برد ٭ هرکسی دل بران سخن بسپرد ٭ ب -
دلستان بالکسر بسکون لام بمعنی دلربا و دلکش وازاسمای معشوق است ودلستان بر قیاس گلستان بتحریک لام نیز آمده - خاقانی گوید ؎ خال مشک اندروی گندم گون خاتون عرب ٭ عاشقان را آرزو بخش و دلستان آمده ٭ از فرهنگ فرنگ وغوامض سخن -
دل سرد. ف. در دل تنگ گذشت - ب
دل سرد شدن و بر شدن از چیزی و دل بردا شتن کنایه از ملول و ناخوش ولبریز شکوه بودن اسیری لاهجی ؎ سرد شد اوردل از کار جهان ٭ بود کارش روز و شب زار و فغان غنی ؎ چون آستین همیشه جبینم زچین پراست ٭ یعنی دلم ز دست تو ای نازنین پر است ٭ میر محمد هاشم شهید ؎ خالی نساخت گریه دلم را ز سیل خون ٭ از من چرا همیشه دل آسمان پر است ٭ ب -
دل سوخته. ف. پریشان خاطر وغمناک وعاشق دلفگار فیه
دلسوز و دلسوزه. ف. آنکه دلش برحال دیگران بسوزد کمال اسمعیل ؎ مجمر آسا سزاوار پای کشد در دامن ٭ زانکه دلسوز و خلق است رون چو این مجمر ٭ از بهار عجم ودر فرهنگ ناصری نوشته که دلسوز بمعنی مشفق ومهربان و بمعنی قسمی از اقسام شقایق نه لاله خواجوی کرمانی گفته ؎ چه خوری خون چو لالهٔ دلسوز ٭ خوش نظر باش و بوستان افروز ٭ خوش نظر و بوستان افروز نیز نام دو گل است معروف و یکی از لاله های معروف را لاله دختری گویند کنارهای آن بغایت سرخ ومیانش زرد و سیاه است و آنرا الفا آتی آذرگون و بعربی شقائق النعمان خوانند. حکیم ناصر خسرو گفته ؎ بفضل بندهٔ یزدان نه ٭ نامی تو ٭ خدای را تو چنانی که لاله نعمان را ٭ -
دلسوزی بالکسر ف. بمعنی شفقت ومهربانی - فر -
دِلشاد بالکسر وشین معجمه بروزن بهزاد. ف. بهمت و بخشش وعطا و بمعنی نشاط وخوشحالی هم هست - سا فر -
دل شب باضافه. ف. کنایه از نیم شب باشد سندش در دل روز گذشت - ب غ -
دلش درد نکرد ای رحم نیاورد وقت نکرد. سید عبدالله عالی ؎ گفتمش درد دل خویش دلش درد نکرد ٭ این همه مهر و محبت اثری کرد نکرد ٭ ب -
دل شده بلا اضافت. ف. کنایه از عاشق صادق. خواجه شیراز ؎ بس تجربه کردیم درین دیر مکافات ٭ با دلشدگان هر که درافتاد برافتاد ٭ در بعضی نسخه با دردکشان - ب -
دل شکسته. ف. بمعنی شکسته خاطر و محزون وغمناک. ف.
دِلشکن و دِلگسل و دل شکاف و دلکوب و دل آزار قریب بمعنی هم کلیم ؎ در خمار باده دلکوب است سیر گلستان ٭ در دیر از خنده گلها چرا باید کشید ٭ قاسم مشهدی ؎ هرگز مگو که دل بمن آن دلگسل دهد ٭ ای کاش جان بگیرد و کم نیست گل دهد ٭ غنی ؎ همیشه دل بدست از بهر یار دلشکن دارم ٭ بمار در جهان کس این دل و دستی که من دارم ٭ شیخ شیراز ؎ دلی که ندارد بجولی نظیر ٭ بانمک دل آزار ترکش مگیر ٭ ب -
دلشگفته بالکسر. ف. بشگفته خاطر و شادمان - فر -
دل شیرین کردن. ف. بکنایه از خوش کردن خسرو ؎ بدان شیرین کنم باری دل ریش ٭ که ریزم بر شکر شور دل خویش ٭
دَلَص بفتحتین وسکون صاد مهمله. ع. کهن سال و دندان ریخته گردیدن ناقه و دَلِص گلفت زمین هموار ومرد بیار بلغزنده دِلاص بالکسر جمع - ا -
دَلْصاء بالفتح ع. زن لغزنده و ماده شتر کهن سال دندان ریخته - ا -
دَلِصَة بفتح اول وکسر ثانی ع. زمین هموار و شتر ماده افتاده دندان -
دل طاق کردن کنایه از تجرد گرفتن و ترک تعلق کردن - ب -
دَلْظ بالفتح وظای معجمه ع. زدن کسی را یا سپوختن در سینه وی و بشتاب رفتن - ا -
دِلَظْم بکسر اول وفتح ثانی ع. شتر دانا و مرد درشت و دَلْظَم کجعفر شتر ماده کلان سال و دِلِظَم کزبرج وسِجِل دِجَر دِحل وادْرَب مثله - ا -
دَلَظی کجمزی ع. بسیکه میگریزی از ان و بجنگ وی ایستادن نتوانی - ا -
دَلْع بالفتح وعین مهمله ع. بیرون کردن زبان را از دهان و بیرون آمدن زبان از دهان لازم متعد و دُلَع کصرد نوعی از خارپشت بزرگ - ا -
دِلَعاث بالکسر وثای مثلثه در آخر ع. شتر توانا بر گوشت رام - ا -
دِلَعاس بالکسر وسین مهمله در آخر ع. شتر رام و ناقهٔ دفرک فروشته گوشت - ا -
دِلَعْب کسبحل ع. شتر دفرک - ا -
دُلَعَة بضم اول وفتح ثالث ع. مدگی است در نزد وشاخ و فتح ماده - ا -
دَلْعَث کجعفر وثای مثلثه در آخر ع. شتر توانا بر گوشت رام دِلْعاث کقرطاس و دِلْعَث کسبطر مثله - ا -
دَلَعْنی بفتحتین وبآخر الف بصورت یا ع. سطبر - ا -
دَلْعَس کجعفر ع. شتر ماده دفرک فروشته گوشت دِلَعْس

کهتر برود دِلعیص کقندیل مثله - ا -

دَلعاث کجعفر ع. ناقه درشت فروهشته اندام - ا -

دِلعوث کجِرْدَحْل ع سطبر دَلعَنی بفتحتین مقصوراً مثله - ا

دِلعَوس بالکسر کفردوس ع. زن دلیر خودرای نافرمان و شتر ماده دلیر در شب خوگر سیر اول شب و کهن سال توانا و دفرک فروهشته گوشت - ا -

دَلغاطان بالفتح و غین معجمه بالف کشیده و طای حطی بالف کشیده باخر نون دهی است بمرو از آن ده است فقیه فضل الله محمد بن ابراهیم دُلغاطی در شاطی بذال معجمه گفته - ا -

دِلِغاظ بکسرتین و ظای معجمه در آخر ع. مرد آزمند غیبت کن - ا -

دَلف بالفتح ع. آهسته رفتن برفتار قیدیان و دِلف بالکسر مرد دلیر و شجاع و بالضم جمع دَلوف کصبور عقاب تیز پرواز و بضمتین ماده شتری که بار بار برخیزد و ابو دُلف از کنیت های عربان است معدول از دالف - ا -

دِلفاق بالکسر ع. راه روشن نمایان دَلفق کجعفر مثله - ا -

دل فرو ریختن بمعنی دل افسردن - ب -

دلفروز بالکسر ف. نشاط انگیز و فرحت خیز اسیری لاهجی ؎ کجا حسن دل افروز تو دیدی عاشق بیدل ٭ اگر لطف تو نگشودی نقاب از روی جان افزا ٭ ب -

دل فروگیر. ف. مکانی که دل در انجا قرار گیرد - قدسی ؎ بتماشای خیال تو مرا جای نیست ٭ دل فروگیرتر از گوشهٔ کاشانهٔ چشم ٭ ب -

دلفریب و دل آرای و دلکشای و دلکش و دلفروز معروف ؎ چشم دارم که مرا از دو جهان طاق کند ٭ طاق مردانهٔ ابروی دلارای کسی ٭ عرفی ؎ آراستی از آفت نازت دل عرفی ٭ وی ناز دلارای تو آرایش آفت ٭ وله ؎ سر بسیر فاختگان حلقهٔ بیرون در زند ٭ سرکش افتاده ز بس سرو دلارای کسی ٭ عمر گشته ساخت خال دلارای او مرا ٭ پرکار کرد نقطهٔ سودای او مرا ٭ اسیری لاهجی ؎ کجا حسن دل افروز تو دیدی عاشق بیدل ٭ اگر لطف تو نگشودی نقاب از روی جان افزا ٭ جان طالب جمال دل افروز یار ماست ٭ غافل که یار با همه دم در کنار ماست ٭ ب -

دِلفکار. ف. دل ریش و محزون - فر -

دل فلان چیز نیست ای میل و خواهش فلان چیز عرفی ؎

صد گونه سبب طی شده یک ره نشکستی ٭ امشب که دل بوسه ناز آمدنت نیست ٭ ب -

دُلفین بضم اول و کسر ثالث ع. جانوری است دریائی که غریق مرا نجات دهد در دریا از غرق - ا -

دَلق بالفتح و قاف قرشت ع. بیرون کردن شمشیر از نیام و لغزانیدن و نوعی از پشمینه که درویشان پوشند و بفتحتین وابه است کوچک بسمور ماند معرب دله که قاقم است و دُلق بضمتین جمع دَلوق کصبور اسب اهوار خلقت سخت دونده که بیکباره و بناگاه برسد اغ

دُلّق بالضم و تشدید لام و قاف باقر کاشی ؎ این گفته که قلقش بکن هان ٭ و آن گفته که دلقم بده هین ٭ ب -

دَلقاء بالفتح ع. شمشیر بآسانی برآینده از نیام و شتر ماده دندان ریخته از پیری که چون آب خورد از دهنش بیرون افتد - ا -

دلق پوشی بضم بای فارسی. ف. درویش و زاهد - فر -

دلقک بفتح دال و قاف نام مسخره از لطائف - ع -

دَلک بالفتح. بدست مالیدن بدن را و مالش دادن از منتخب و ادب دادن و ادب دادن کسی را روزگار و آزموده کار گردانیدن و بضمتین زوال آفتاب و غروب و سیاهی از لطائف و نرمی و سستی - غ ا -

دل کاویدن معروف. میر معزی ؎ برریزند خون دلش بر زمین ٭ بکاویند مغز سرش برکمر ٭ ب -

دلکده. ف. از عالم میکده و بت کده - مولوی معنوی گفته ؎ ترک دل و جان کردم تا بی دل و جان گردم ٭ یکدل چه محل دارد صد دلکده بایستی ٭ ب -

دل کردن. ف. رغبت کردن تاثیر ؎ جای بدل نشینی آنجا ندیده است ٭ کی دل کند خدنگ تو کز دل گذر کند ٭ ب

دِلکش بالکسر ف. مرغوب و مطبوع - فر ب -

دلکشا. ف. طرب افزا و فرحت انگیز و مسرت خیز - فر ب -

دل کعبه کردن کنایه از توجه بدل کردن - ب -

دل کندن از چیزی معروف -

دل کوب در دل شکن گذشت - ب -

دل کور بضم کاف. ف. بسیاه دل مقابل روشندل - فر -

دلگر بفتح اول و فتح کاف فارسی و سکون رای مهمله. ف. بکران طعام باشد و آن طعامی است که بر بقیهٔ دیگ چسپیده است

و بزور کفگیر جدا کنند - سا -

دل گران بالکسر. ف. مرادف گرانجان و بمعنی ملول و دلتنگ میر معصوم وجدان ؎ بی رخت باده نکردیم بجام ٭ دلگران شیشه ز محفل برخاست ٭ ب -

دل گرفتن و برگرفتن و کندن و برداشتن و گردانیدن و گسستن و تافتن از چیزی و دل بگردانیدن. ف. مقابل دل بستن و دل دوختن و پیوستن و نهادن بر چیزی و در چیزی - امیر شاهی سبزواری ؎ مرا اگر چه نبینی و رو بگردانی ٭ دلم چگونه ازین آرزو بگرداند ٭ امیر خسرو ؎ من همانم و زدل از هستی خود برکندم ٭ گو رخ خویش در آئینهٔ تماشای کرد ٭ شیخ شیراز ؎ سود دارد که همه عالم بتو پیوستند ٭ دل نیک بداد که دل از وی بگسستی ٭ ظهوری ؎ بحسرت دل از جان و تن برکنند ٭ سراسیمه بر قلب دشمن زنند ٭ قاسم مشهدی ؎ بدریا قطره چون گردید واصل ترک سر گیرد ٭ کسی چون با تو بنشیند چه سان دل از تو برگیرد ٭ کسی کو بتاید ز بیلانش دل ٭ کسی کو بپیچد ز فرمانش سر ٭ بریزند خون دلش بر زمین ٭ بکاویند مغز سرش برکمر ٭ خواجه شیراز ؎ نباید بستن اندر چیز و کس دل ٭ که دل برداشتن کاری است مشکل ٭ مرزا صائب ؎ بشور بختی از آن دل نهاده ام که نمک ٭ برای تلخی بادام بهتر از قند است ٭ میر معزی ؎ هر آن عاقل که او بندد دل اندر طاعت یزدان ٭ نشاید گر به پیوندد دل اندر خدمت سلطان ٭ ب -

دل گرم کردن کنایه از عاشق شدن بود - ن سا -

دل گرفته کنایه از ملول و غمگین - در دلتنگ گذشت - ب

دل گرمی. ف. بمعنی مدد - غ -

دلگیر بالکسر ف. غمگین و محزون و گرفته خاطر در دلتنگ گذشته

دَلّ بفتحتین و سکون لام ع. ناز و کرشمه - ع -

دَلَم بفتحتین ع. اندک فروهشتگی لب و جانوری است که بمار ماند و در حجاز میباشد. و نام مردی و قمری بالوعی از کبوتر صحرائی است بلغت اهل مصر و نیز دَلَم سخت سیاه شدن یا تاریکی و نرمی و فروهشته شدن لب و دُلَم کصرد فیل و نام مردی و نیز جمع ادلم سیاه از مردم و خر و جز آن - ا -

دِلَم بضم اول و ثانی بعضی فتح لام گفته اند. ف. جوششی است

باخارش که پوست را سیاه کند. وآنرا العربی شری گویند. ع
چنین ز دگر دید سر تا پا گرفتار دلم - ن -

دَلمَاء بالفتح. ع. شب سی ام از ماه - ا -

دل مالیدن. ف. معروف. ب -

دل مانده. ف. غمگین واندوهناک. فر -

دلم فلان چیز میدهد یعنی جویای آنست. ب -

دل مرده. ف. مقابل دل زنده. صائب ؎ دل مرده که سر بگریبان خواب برد ٭ کافور ساخت یاسمن ماهتاب را ٭ ب

دِلَمز بکسر اول وفتح لام وسکون میم وزای هوز. ع. سخت درشت و بضم اول و فتح ثانی و کسر ثالث مرد توانا دور بین و تابان بدن - ا -

دِلَمِس بکسر اول وثالث مع سختی و بلا و دُلَمِس کعلبط بلا و سخت تاریکی - ا -

دُلَمِص کعلبط. ع. رخشان و سر که موی مقدم آن ریخته باشد - ا

دِلَمِظ بکسر اول وثالث وسکون ظای معجمه. ع. ماده شتر کهن سال - ا

دِلمک بفتح اول وثانی. ف. جانوری است که چون به بدن آدمی رسد ریش کند وآنرا العربی ساتیلا گویند واین مخفف دلمک است و در فرهنگ بضم دال گفته اند - ازرقی گفته ؎ دلمکی می کند هزار بخیه ٭ مرد را هست بیشمار بخیه ٭ ن -

دلمل بروزن بلبل. ف. نخود خام وسبز که در غلاف باشد وآنرا بریان کنند و هر غله خام سبز که با خوشه آن بریان کرده نخود خواه جو خواه گندم مثل آن - از برهان و رشیدی - غ -

دلم نیاید. ف. ای رخصت نمی دهد مرادف دل نمی‌آید - سنجر کاشی ؎ با لب آماده فریاد هر شب بردرت ٭ آیم و دیگر دلم نایدکه بیدارت کنم ٭ سالک یزدی ؎ نباشد دور اگر قاصد جواب نامه دیر آرد ٭ کسی را دل نمی آید که از کوی تو برگردد ٭ ب

دلمه بفتحتین. ف. پنیری که پنیر مایه بران زنند تا اندکی غلیظ شود و بفتح دال وسکون لام بمعنی دلمک آمده که از جنس عنکبوت زهردار است وسم او مهلک است وگفته اند قوه ماسکه را چنان زایل کند که آب و باد آدمی بی اختیار او باشد تا درگذرد - یوسفی طبیب گفته ؎ آنرا که گزید دلمه از بهر بهی ٭ باید که سفوف کرده شونیز دهی ٭ انگاه بآب گرم اشخار و نمک ٭ مرهم کنی و بموضع نیشش نهی ٭ ن -

دلنشین. ف. مرغوب و پسندیده - فر -

دَلَنظی بفتحتین کحبنطی. ع. شتر تیز رو یا شتر درشت فربه والالف للالحاق والمونث بالهاء - ا -

دَلَنفَع بفتحتین کسفرجل. ع. راه نرم دَلانِع جمع - ا -

دلنگ بروزن پلنگ. ف. بندی باشد که از چوب و علف و خاک در پیش آب بندند. دقیقی گفته ؎ خمر را چو از آب خواهی برنگ ٭ سخت استوارش کن از گل و لنگ ٭ رشیدی بمعنی شیشه و کلند گفته که بدان سنگ کنند - در جهانگیری گوید حربه ایست چون نیزه کوچک وآنرا اشل گویند - دیگر بمعنی غلاف خوشه خرما وانچه شاخ خرما بران باشد آنرا دشنگ نیز خوانند و با دال وثانی مکسور بمعنی آویخته باشد وآنرا آونگ گویند مولوی معنوی گفته ؎ زلفکش را صد دل وجان شد دلنگ ٭ زیرک هر بندگی وتار کی ٭ و دلنگان بمعنی آونگان آمده یعنی آویخته شده. ن

دلنگان بروزن زمستان. ف. بمعنی آونگان است که آویزان وآویخته باشد - سا -

دل نمودن کنایه از مردی نمودن و رحم کردن و دل برچیزی لرزیدن و سوختن مثله - ب -

دلنواز و دلدار و دلجوی و دلبر و دلبند و دلستان و دلربای و دلشاد و دلستان هر کدام معروف نور العین واقف ؎ ما داشت حاجت مشاطه حسن دلجویش ٭ جواب صاف بآئینه میدهد رویش ٭ وله ؎ می شود صد آه چون مجمر اگر آهی کشم ٭ رخنه کرد او بس بدل مژگان دلجویش مرا ٭ ب -

دل نهاد. ف. بمعنی دل نهاده شده از عالم پیش نهاد که بمعنی پیش نهاده شده است. صائب ؎ دل نهاد قفس جسم نمی شد صائب ٭ دل سرگشته اگر راه بجای میداشت ٭ کلیم ؎ بستام چشم امید از مهربانیهای خلق ٭ دل نهاد زخم بی مرهم بسان مجرم ٭ علامی شیخ ابوالفضل نوشته -- تا اصلاح دیده آنحضرت نباشد لعتبار رائی شاید و مردم هم دل نهاد نمی شوند - مسیح کاشی ؎ بظاهر ارچه رود بر زبان حکایت حج ٭ دلی بکعبه نه بندم که دل نهاد بتم ٭ ب -

دل نهادن در چیزی و بر چیزی خواجه شیراز ؎ هم جان بدان دو نرگس جادو سپرده ایم ٭ هم دل بران دو سنبل هندو نهاده ایم ٭ صائب ؎ بشور بختی ازان دل نهاده ام
کرنمک ٭ برای تلخی بادام بهتر از قند است ٭ ب -

دَلو بالفتح. ع. آوند آبکش دِلاء بالکسر و دُلِیّ بالضم و دِلِی بکسرتین جمع و برجی است در آسمان و داغی است مر شتر را و سختی و بلا و نیز دلو در چاه فرو هاکردن دلو او کشیدن دلو را از چاه و آهسته راندن ناقه را و نرمی کردن با کسی و شفیع گرفتن کسی را بسوی کسی - ا -

دل واپسی. ف. بتعلق خاطر چون کسی سفر کند و پابند محبت عیال واطفال باشد گوید میروم لاکن دل واپسی دارم از این رو بیقرارم صائب ؎ چه فارغ اند ز دل واپسی عزیزانی ٭ که دل بجلوهٔ زیبای بیوفانه دهند ٭ ب -

دُلُوج بضمتین. ع. تهی کردن شیر دوشیده را از شیر در کاسه و تهی کردن دلو را از آب - ا -

دل وجان را یکی کردن کمال اهتمام در کاری کردن. غ

دُلُوح بضمتین وسکون حای حطی. ع. راه رفتن بکوتاه گام با بار گران بر پشت - ا -

دَلُوخ بفتح اول کصبور وخای معجمه در آخر. ع. خرمابن بسیار بار وشتر فربه دُلُخ کرکع و دَوالِخ جمع - ا -

دل ودماغ. ف. گویند فلانی دل ودماغ ندارد - سالک یزدی ؎ به بیدماغی مجنون مصاحبی خواهم ٭ که حرف پرسم وگوید دل ودماغ کجاست ٭ کلیم ؎ دماغ بر فلک و دل بزیر پای بتان ٭ من چه طلبی دل کجا دماغ کجا - ب -

دل ودین زدن دل ودین بتاراج بردن حضرت غنیج ؎ دل ودین را زدند مغبچگان ٭ دو سه ساغر زدیم رندانه ٭ ب -

دل وزبانش یکی است یعنی ظاهر و باطن او یکسانست و نفاق ندارد - ب -

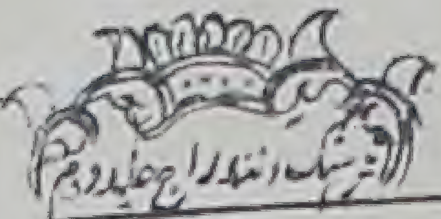
دلوش بسر چاه رسید یعنی کارش تمام شد. و عمرش بسر آمد گنج ب

دُلُوص بضمتین وصاد مهمله در آخر. ع. نرم وتابان گردیدن ع دِلَّوص کسنّور بمعنی حرکت کننده - ا -

دَلوع کصبور. ع. ماده شتری که پیشروی کند شتران را دُلُوع بضمتین بیرون آمدن زبان - ا -

دَلوف کصبور. ع. عقاب تیز پرواز دُلُف بالضم جمع - ا -

دَلوق کصبور. ع. اسپ استوار خلقت سخت دونده که بیکباره و بناگاه برسد دُلُق بضمتین جمع وشتر ماده دندان ریخته از پیری

وشمشیری که بآسانی برآید از نیام - ا۔

دُلُوك كقصور ع . بوی خوش که بخود در مالند و موضعی است بجلب و تضمین گشتن آفتاب از بالای سر و فرو شدن آفتاب و قوله تعالی أَقِمِ الصَّلٰوةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ - یراد به زوالها عن کبد السماء وغروبها ایضًا واصله المیل - ا۔

دُلُولَة بضمتین ع . رهنمونی کردن و توفیق راست کرداری دادن ا

دِله بالکسر ف . خداوند دل چنانکه گویند یک دله و ده دله و بمعنی دل منوچهری گفته ؎ خسرو تنه مملکت و او چون دله ملک ٭ مملکت چو قران او چو معانی قرانست ٭ و بمعنی درون چنانکه عماریٰ را که سه کنبه در درون آن باشد سه دله گویند مولوی معنوی گفته ؎ با من صنما دل یک دله کن ٭ گر جان ندهم وانگه گله کن ٭ یعنی خاص من باش و ده دل صد یک دله است چنانکه هم او گفته ؎ شرح این بگذارم و گیرم گله ٭ از جفای آن نگار ده دله ٭ و بفتحتین روباه سپید که از پوست آن پوستین کنند و آن پوستین را نیز گویند و معرب آن دلق است و در فرهنگ گوید دله گربهٔ صحرائی است نظامی گفته ؎ روز و شب از قاقم و قندز چراست ٭ این دله پیسه پلنگ واژدهاست ٭ هم او گفته ؎ گربهٔ دست درازی مکن ٭ با دلهٔ ده دله بازی مکن ٭ و بلام مشدد نام زن حیله گر مشهور است حکیم فرخی گفته ؎ همیشه تا بصورت لوز کمتر باشد از آهو ٭ همیشه تا بقوت شیر برتر باشد از دله ٭ ز مهر آنکه از جنگ تو فردا چون رها گردد ٭ کنون دایم همی خواند کتاب حیلهٔ دله ٭ حکیم اسدی طوسی ؎ در صفت مرغابیان گفته ؎ یکی رود کز سیم گفتی مگر ٭ بر بسته است گردون زمین را کمر ٭ ز هر سو بلی اندر دروی بجوش ٭ بتان پرندین بر دله پوش ٭ یکی کرته هر یک بخورشید تنگ ٭ همه چشمه چشمه بنفشی ورنگ ٭ زده کرته و جامه چاک از برون گشاده بر و سینه سیمگون ٭ چو جنگی سپاهی فزون از شمار ٭ زره پوش و جوشن بر و ترک وار ٭ ن ۔

دَلّه بالفتح ع . رایگان یقال ذَهَبَ دَمُهٗ دَلْهًا یعنی خون او رایگان رفت و نیز دَلَه تسلی یافتن از اندوه و عشق و تسلی یافتن ناقه از مهر بچه و نیز رفتن دل و عقل و سرگشته و دیوانه شدن از عشق و اندوه و مانند آن بایمعنی بفتحتین هم آمده - ا۔

دِلْهَاث بالکسر و ثای مثلثه ع . بمعنی شیر درنده که آنرا اسد گویند از شرح نصاب و کنز - غ ۔

دِلْهَام بالکسر ع . شیر و مرد رسا و زمین - ا۔

دَلْهَث کجعفر و دِلْهَاث کجلباب و دُلَاهِث کعلابط ع . هر سه بمعنی شیر و مرد جری و پیش درآینده در کارزار - ا۔

دَلْهَثَة بالفتح ع . بشتابی و پیش روی - ا۔

دلهرا بکسر دال بروزن افتراف . نام راجه ملک چلم بوده چنانکه عنصری گفته ؎ خراج قیصر روم است و سر گزیت چلم ٭ بهای بندگی دلهرا باجیپال ٭ بخاطر میرسد که نام او دُلَه رای بوده بضم دال و فتح لام و اظهار ها ، و دُلَه رای باجیپال گفته - ن ۔

دَلْهَم کجعفر ع . تیره و تاریک و گرگ و سنگخوار و مدهوش عقل رفته از عشق و نام مردی - ا۔

دَلْهَمَس کسفرجل ع . مرد دلیر دوربین و شب رو و شیر و امر دو دغیر و اضح و شب سخت تاریک و مرد چابک سطبر - ا۔

دلی بکسر اول و ثانی بتحتانی کشیده مخفف دهلی است و آن شهری است مشهور در هند و منسوب بدان را دهلوی گویند - ن ۔

دُلِیّ بالضم و کسر لام ع . جمع دَلْو بالفتح بمعنی آنچه از آبکش - ا۔

دَلیده بفتح اول بروزن رسیده ف . غله از آسیا شکسته که آرد نشده باشد از برهان و سراج - غ ۔

دلیر و دلیری ف . جرأت و مردانگی و شجیع و بالفظ شدن و کردن مستعمل . خواجه نظامی گفته ؎ چو کوهه فرو برد گاو زمین ٭ برون جست شیر سیه از کمین ٭ بر آفاق شد گاو گردون دلیر ٭ بر آمد ستاره چو دندان شیر ٭ ب ۔

دَلِیص بصاد مهمله کامیر ع . نرم تابان و درخشان و آب زر - ا۔

دَلِیظ بظای معجمه کامیر ع . رانده از درهای ملوک و سلاطین - ا۔

دَلِیع کامیر ع . راه فراخ و نرم - ا۔

دَلِیف بفتح اول کامیر ع . آهسته رفتن برفتار قیدیان و نیز دَلِیف رفتار پیر - ا۔

دلیك بروزن شریک ف . ثمرهٔ گلی است صحرائی - ن ۔

دَلِیك کامیر ع . خاکی که باد آنرا بیخته و برده باشد و طعامی است که از مسکه و شیر یا از مسکه از خرما ترتیب دهند و روئیدگی است و باره گل سرخ که سپس گل آید و شیرین می باشد و بخرمای ترجی ماند در گلابی و سرخی و خرمای تر در شیرینی و در بین یکدیگر را هدیه میدهند - و مرد آزموده کار دُلُك کعنق جمع - ا۔

دل یکی کردن اتفاق کردن دو کس در امری - ب ۔

دَلِیل کامیر ع . راه نماینده و راه و نفارسیان بمعنی حجت و برهان استعمال نماینده و ناطق و روشن از صفات اوست و بالفظ دادن مستعمل

اَدِلَّة جمع ملا طغرا ؎ چراغان دهد گر دلیلی بکس ٭ دو صد باغ نورس بود پیش و پس ٭ از بهار و در غیاث نوشته دلیل در اصطلاح اهل مناظره عبارت است از آنچه لازم آید از دانستن وی دانستن چیزی دیگر و در اصطلاح اطبا بول رنجور را گویند که طبیب مرض بیمار از آن معلوم می کند ۔

دلیل تُرسی بضم تای فوقانی و سکون رای مهمله و کسر سین مهمله عبارت از برهان ترسی است و این چو برهان سلمی است که مذکور شده و باین برهان ترسی ثابت می کنند در علم حکمت متناهی بودن ابعاد و ابطال می نمایند عدم تناهی ابعاد را و ترسی از آن گویند که در بن بحث شکلی می کشند بصورت تُرس یعنی سپر - غ ۔

دَلِیلی بهر دو یای معروف ع . نوعی از سیب است - غ ۔

دلینس بفتح اول و ثانی بتحتانی رسیده و نون مذکور بی نقطه زده یونانی نوعی از صدف کوچک باشد و آنرا تا خام است نمک سود کرده می خورند و چون پخته شد نمیتوان خوردن - ر ما

دم بالضم ف . دنب و دنباله و انوری در صفت اسب گفته ؎ ای زرین نعل آهنین سم ٭ ای سوسن گوش خیزران دم ٭ خواجه جمال الدین سلمان ؎ مار را چو دم گسستی سر ببایدکوفتن ٭ کار ما دم گسسته نیست کار سرسری ٭ و بمعنی دنبال و عقب چیزی - و دمادم مانند بیاپی و بالفتح نفس و افسون و فریب . حافظ گفته ع - دمی با غم بسر بردن جهان یکسر نمی ارزد ٭ شیخ سعدی گفته ع هر دم از عمر میرود نفسی ٭ اثیر الدین اخسیکتی گفته ؎ دم بداد ناجرا دام طرازان حواس ٭ زانکه پروانه در اوج مکان میکردم ٭ و بمعنی نخوت و تکبر نیز آمده حکیم اسدی طوسی گفته ؎ بمردی و گنج و سپاه از تو کم ٭ نیم حیست این طمع واین باد و دم ٭ دیگر بمعنی بوی باشد که بتازی شم گویند مولوی گفته ؎ پیاز و سیر بینی بری دمی لوی از آن پیاز دم آهوان چین ترسد ٭ ابن یمین گفته ؎ چون تاب گرفت زلف سنبل ٭ آورد صبا دم قرنفل ٭ و دمش مصدر است دیگر بمعنی دم آهنگران که آنرا دمه و بتازی منفخ گویند در فرهنگ بمعنی وزن شعر آورده مولوی گفته ؎ چون یکی پاره پوست ملک توانی گرفت ٭ زشت بود در دکان کوره و دم داشتن ٭ هم او گفته ؎ گاوه که داند زدن بر سر ضحاک پتک ٭ کی شود کش پای بند کوره و سندان و دم ٭ دیگر بمعنی آه آمده و همان نفس است و بمعنی افسون

هم گفته اند امیر معزی سمرقندی گفته ؎ گاهی ز بیم زلف تو خوانم فسون دم ٭ گاهی ز ترس وسوسه گردم همین دعا ٭ سیف اسفرنگی گفته ؎ اگر مرخواب فتنه را هر شب ٭ بخت بیدار او بدم بندد ٭ و تیغی طرف تیز کارد و خنجر و شمشیر که بتازی حدّ گویند و دَم نیز بمعنی وقت چون دم صبح و دم شام و سپیده دم ـ تاثیر ؎ تا یاد رخی گشته چراغ دل تاثیر ٭ بالکی از صبح ندارد دم شامش ٭ و بعضی از ائمه محققین بر آنند که در صبحدم بمعنی دمیدن است بخلاف شام دم که درینجا غیر از معنی وقت اراده نمی توان کرد بهر تقدیر بمعنی نفس ـ نقصان ـ سیراب ـ دلنواز ـ روح بخش جان پرور از صفات و دود از تشبیهات اوست ـ و مرکبات آن ـ افسرده دم ـ افعی دم ـ خجسته دم ـ سپیده دم ـ سپیده دمان ـ فرخنده دم ـ مبارک دم ـ دمگیره ـ ن ب ـ

دَمْ بالفتح ـ ع ـ نباتی است و خون دمان و دمیان تثنیه آن

دِمَاء بالکسر جمع و بشد ید ثانی طلا کردن و مالیدن و خانه را گچ اندودن و رنگ کردن جامه را و قیر مالیدن کشتی را و طلا کردن دام را بر چشم خانه و هموار و برابر کردن زمین را و سخت شکنجه کردن و شکستن سر کسی را و زدن آن را و بشتافتن و هلاک کردن و میت گردانیدن و برجستن اسب بر ماده و هموار کردن و برابر ساختن و بر سر مالیدن خاک را و آگنده بیه گرانبار گردیدن و دِمّ بالکسر دبه خایه ـ ا

دِمَاء بکسر اول ـ ع ـ خونها و این جمع دَم است که بمعنی خون باشد ـ غ

دما بر وزن هوا ـ ف ـ بمعنی دم و نفس و در فرهنگ و سایر گویند بکسر اول بمعنی مزاج و نهاد و سرشت و طبیعت و بمعنی ردو خانه است بزبان زند و پاژند ـ ن ـ

دم آب اندکی از آب و این ترجمه جرعه است و بالفظ داشتن و زدن مستعمل ـ ظهوری ؎ سیرآنان که نشنیدند بجان تلخ لقب تشنه آنان که زنتخت دم آبی نزنند ٭ و یکی از شعرا گوید ؎ چون شعله بر آتش اضطرابی دارم ٭ چون زلف بخویش پیچ و تابی دارم ٭ شمشیر دم از برای مهمانی خصم ٭ گر هیچ ندارم دم آبی دارم ٭ ب ـ

دم آتش فشان کنایه از دم گرم و گیر است مقابل دم سرد که کنایه از دم افسرده باشد ٭ ب ـ

دِمَاث بالکسر و با آخر ثای مثلثه ـ ع ـ جمع دَمِث گلنف جای نرم ریگناک ـ ا ـ

دَمَاثَة بفتح اول و چهارم ثای مثلثه ـ ع ـ نرمی و همواری هر چیز و نرم خوئی ـ غ ـ

دُمَارِق بضم اول و کسر رابع و سکون رای مهمله ـ ع ـ زمین نرم و شتر بسیار گوشت ـ ا ـ

دُمَاج کغراب ـ ع ـ موضعی است و صلح پنهان یا صلح کامل و استوار و بدو ماج گکتاب مثله ـ ا ـ

دُمَاحِس بضم اول کعلابط و کسر حای حطی و سکون سین مهمله ـ ع ـ آنکه کو شیر باشد ـ ا ـ

دُمَاحِل بضم اول و کسر رابع ـ ع ـ گرد در هم آمده ـ ا ـ

دُمَاخ کغراب بخای معجمه ـ ع ـ بازی است مر تازیان بیابان باش را و دِمَاخ گکتاب کوههای بزرگ ـ ا ـ

دمادم بفتح هر دو دال ـ ف ـ یعنی نفس بنفس و دمبدم و پیوست انوری در هجا گفته ؎ ای خواجه تراسری بود و طاس ٭ مالیده و سر حرّه و محکم ٭ موی نبود بر او و گر هست ٭ از تنهائی گرفته ماتم ٭ پس با سر آن جنانت ریشی است ٭ مانند یکی سپید پرچم ٭ ریش از پی کندن پیاپی ٭ سر از در سیلی دمادم ٭ ای حکم ترا اقضا پیاپی ٭ وی امر ترا قدر دمادم ٭ و تعجب از ملا سروری که بمعنی زمارم بهر دو رای مهمله نیز آورده و این تحریف است در بیت ناصر خسرو مستند او و هو هذا ؎ بسیار بگوی هر چه بابی ٭ باخار مدار گل زمارم ٭ و بضم اول بمعنی متعاقب و متوالی و دنبال یکدیگر آمده است ـ ن ب سا ـ

دُمَادِم کعلابط ـ ع ـ نوعی از لوبیای هندی است و آن دو صنف می باشد نیک سرخ و سرخ شفاف و بر سر او نقطه سیاهی هر دو گرم و خشک و قاطع سیلان آب دهن و خوردن نیم دانگ از آن هر دو مقوی است مر دماغهای اطفال را و بالفتح شتهای نرم خاکین ـ ا

دَمَار بر وزن خمار ـ ع ـ بمعنی هلاک و بوار چنانکه مسعود رازی گفته ؎ مخالفان تو موران بدند و مار شدند ٭ بر آر از سر موران مار گشته دمار ٭ مده امان شان زین بیش و روزگار مبر ٭ که اژدها شود ار روزگار یابد مار ٭ و در فارسی بکسر اول شهرت دار دانا عالم خراج و رواج و این نوعی از تفریس است و تفصیل این معنی در تحقیق لفظ خراج گذشت ـ وانچه درین لفظ بمعنی دماغ در مردم شهرت دارد غلط محض است ـ ن غ ـ

دَمَارَة بفتح اول و رابع ـ ع ـ هلاک کردن ـ ا ـ

دِمَاس بالکسر ـ ع ـ هر چیز که ترا بپوشد و پنهان کند ـ ا ـ

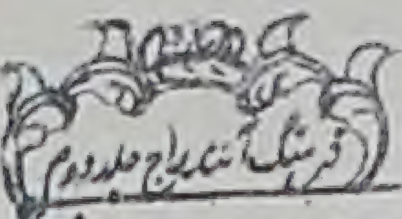
دم اسد بفتح اول ـ ف ـ دم بمعنی دعوی و اسد لقب حضرت علی مرتضی کرم الله وجهه و خلاصه معنی دم اسد دعوی محبت علی مرتضی است ـ غ ـ

دُمَاشِق کعلابط ـ ع ـ ناقه و شتر تیز رو و مرد تیز رو ـ ا ـ

دِمَاع بالکسر و عین مهمله در آخر ـ ع ـ داغ و اثر آب چشم بر رخسار تا بینی و دُمَاع کغراب رونیدگی است و دُمَّاع کرمان آب که از تاک چکد در بهاران و حبان دانه و آب چشم که از علتی یا از پیری باشد و دَمّاع کشداد خاک نمناک در روز باران نرم ریزه ـ ا

دِمَاغ ـ ع ـ بالکسر و غین معجمه بمعنی مغز سر یا پوست تنگ سر یا که پوست تنگ که زیر کاسه سر است و اطبا چنین تشریح کرده اند که عضوی است که محل روح نفسانی است و آن مرکب است از مخ و آورده و شرائین و غشای رقیق که ملاقی نفس اوست و غشای صلب که همچون لطانت این غشا است و حماس مجف است و شکل دماغ مثلثی مخروطی است و لفظ دماغ را باین معنی که مذکور شد بفتح خواندن نباید چراکه معنی دماغ بفتح اول چیزی بر سر کوفتن است و کسره لفظ دماغ که بالا مذکور شد از منتخب و قاموس و بحر الجواهر و کشف و لطائف ثابت است و گاهی لفظ دماغ بطریق مجاز بمعنی عجب و تکبر و طاقت نیز می آید و صاحب بهار عجم نوشته که دماغ بالکسر است مگر در محاوره فارسیان بفتح نیز جائز است بمعنی مغز سر و بمعنی نخوت و غرور مجاز است و بمعنی نشه و کیف چنانکه گویند فلانی دماغ رسانده و بمعنی خواهش و درخواست لیکن باین معنی در محل تعظیم و بزرگی آید اکثر در مضاف مصادر یا آنچه بدان ماند آید چنانچه گویند دماغ حرف زدن ندارم و گاهی باشخاص هم آید راقم ؎ بهر کس نسبت باشد روی آن حرف بر بر ورا ٭ همین از ناز آن بدخو دماغ من نمیدارد ٭ و نیز دماغ بمعنی بینی چون موی دماغ موی بینی و این کنایه از مخل بود و نیز نادر شاه کسی را که حکم به بینی بریدن میکرد می گفت که دماغش ببرید و بدین معنی مقطع ملا نسبتی ؎ تو اگر دماغ داری دل نسبتی بکن بو ٭ بدازین نچیده باشی گل باغ آشنائی ٭ و مغزه ـ تر ـ خشک ـ لطیف ـ سودائی ـ شگفته ـ از صفات ـ و شمع ـ جوی ـ مجمر از تشبیهات اوست صائب ؎ ما دماغ خشک را از باده گلشن کرده ایم ٭ بارها این شمع را از آب روشن کرده ایم ٭ و پریشان دماغ ـ آشفته دماغ ـ تازه دماغ ـ خوش دماغ بید ماغ ـ از مرکبات آن باشد ـ ا غ ب ـ

دماغ آرایش دادن ـ ف ـ کنایه از سر خوش شدن و کردن سندش در دماغ رسیدن بیاید ـ ب ـ

دماغ بالا بردن و دماغ ببالا رفتن نخوت و غرور باهم رسانیدن سندش در دماغ کردن بیاید - ب -

دماغ آشفته و دماغ باخته معروف - سلیم ؎ هیچ نباغ گل طبیب هر دماغ آشفته شو * هوشمندان را گل و دیوانگان را چوب باش * ظهوری ؎ سنبل دماغ باخته عطر سنبلش * گل صد زبان که لعل کند حرف از گلش * - ب -

دماغ بیهوده پختن کنایه از کثرت فکر و چون کثرت حرکت فکری باعث گرمی دماغ است لهذا چنین گفته - از خیابان - غ -

دماغ پختن و سوختن کنایه از رنج و محنت بسیار کشیدن باقر کاشی ؎ بسینه هر نفسم صد هزار داغ مسوز * برای سوختنم اینقدر دماغ مسوز * چنانچه از گفتگو دماغ میسوزد از صحبت نیز دماغ سوختن مستفاد می‌شود - فیاض ؎ محض از برای خاطر پروانها بعزم * شب تا صباح شمع نشست و دماغ سوخت * و برین تقدیر اعتراض بعضی برین شعر حضرت شیخ صحیح نباشد ؎ از صحبت صوفی نشنان سوخت دماغم * ای باده پرستان ره میخانه کدام است * شیخ نظیر ؎ هر آنکه تخم بدی کشت چشم نیکی داشت * دماغ بیهوده پخت و خیال باطل بست * - ب -

دماغ تر - ف - دماغ چاق و صحیح و بالفظ دادن مستعمل همچنین دماغ رسیدن و آرایش دادن و رسانیدن بمعنی سرخوش شدن و شگفته کردن دماغ - دانش ؎ دماغی میرسانم بر سر راه چمن دانش * سرم گرمست از می بوی گل از باد می آید * تاثیر ؎ چنان دماغ نگارمن از شراب رساند * که رخنه رخنه لب را بآفتاب رساند * ملا نسبتی تهانیسری ؎ نرسیده باغی چو بجام بباغ شدیم * دماغ برسانیم بید ماغ شدیم * واله هروی ؎ زهشیاری دماغی دارم آرایش کن مستی * دهان تلخ است از خمیازهٔ آن نشاء افیونی * وله ؎ بیا که مایهٔ هرگونه انتعاش توئی * که بی تو می نرسد هیچ از شراب دماغ * مسیحا المتخلص بصاحب ؎ باده کی بی ابر مستانرا دماغ تر دهد * نخل عیش میکشان در آب باران بر دهد * ؎ دگر امشب عجب مستانه میخوانی غزل مخلص * بهار امیرسد از گردش چشم دماغ تو * غنی ؎ عقل اگر داری مکن کسب کمال از ناقصان * که رسد آخر دماغت از شراب نیمرس * و بعضی محققین دماغ گرم استعمال فرموده اند چنانکه درین بیت حاکم ؎ باده جام صهبا که گردیده است * خوش آینده ابر و هوا معتدل * و بجای مصرع اول

ع - دماغ مرا گرم کن زانکه شد * ب -

دماغ دار - ف - ظاهر آنست که بمعنی مغرور و متکبر باشد لیکن ازین مصرعه شفیع اثر بمعنی سرخوش و تازه دماغ مستفاد می‌شود - ع - شاهی است زینق از می عشرت دماغ دار -

دماغ دزدیدن و دماغ گرفتن از چیزی کنایه از اعراض کردن و بیدماغ شدن ظهوری ؎ آنانکه خوبه نکهت کاکل گرفته اند * در بوستان دماغ ز سنبل گرفته اند * صائب ؎ دماغ نکهت و بوی نسیم زلف کراست * ز بوی سیب زنخدان دماغ می دزدم * ب -

دماغ رسانیدن مست و سرخوش شدن - غ -

دماغ رسیدن و آرایش دادن و رسانیدن سرخوش شدن و شگفته کردن دماغ سندآن در دماغ تر گذشت -

دماغ ساز بودن بمعنی دماغ چاق بودن و رسیدن دماغ شفیع اثر ؎ ز شوق وصل تو دایم دماغ من سازست * که می هوای تو پیوسته در کدو دارم * - ب -

دماغ سوختن محنت بسیار کردن و فکر بسیار نمودن متعدی و لازم هر دو بسبب گفتگو واقع شود گاهی بسبب صحبت نیز دیده شده فیاض لاهیجی ؎ محض از برای خاطر پروانها بعزم * شب تا صباح شمع نشست و دماغ سوخت * شیخ علی حزین ؎ از صحبت صوفی نشنان سوخت دماغم * ای باده پرستان ره میخانه کدام است * از غیاث و غوامض سخن -

دماغ شستن پاک کردن دماغ از وساوس نعمتخان عالی ؎ شسته است ابر چهرهٔ گلهای باغ را * گو یک سبوی می که بشوئیم دماغ را * ب -

دماغ فشردن و شگافتن و گزیدن هر کدام معروف میرزا بیدل ؎ بی جلوهٔ آن سرو قد گلگشت باغم میگزد * گل میخراشد دیده ام بلبل دماغم میگزد * طالب آملی ؎ انگیزیم رشحهٔ فیضم بمغز نیست * گوی بتیغ شعله دماغم فشرده اند * ب -

دماغ کردن دفروختن نخوت و غرور کردن و دماغ بالا بردن و بالا رفتن و در دماغ آمدن و در دماغ داشتن نخوت و غرور بهم رسانیدن و چه در دماغ دارد مرادف چه در سر دارد - میرخسرو ؎ بوی خسرو نمی کشی ز دماغ * بیش ازین خود دماغ نتوان کرد * ظهوری ؎ دماغی ببالا عبث برده * چه چوبی زخود آنچه بسپرده * طغرا ؎ قرابه ادیب دماغ آمده * به تعلیم او در دماغ آمده * باده در سر

یار در بر میرسد مارا کلیم * چون صراحی گر دماغ خویش بالا برده ایم * ب -

دماغ گرفتن از چیزی کنایه از اعراض کردن و بیدماغ شدن ظهوری ؎ آنانکه خوبه نکهت کاکل گرفته اند * در بوستان دماغ ز سنبل گرفته اند * ب -

دماغ گرم کردن در دماغ تر گذشت -

دماغ نرم کردن معروف - زلالی ؎ دران نشاء که مارا گرم گردد * دماغ بندگی را نرم گردد * خدای بنده پرور گشت صاحب * بجلبه بندگان مطلوب و طالب * ب -

دُماغه بالضم - ف - همان تماغه بفوقانی اشرف ؎ هر کس که بغیر او نظر بازی کرد * شد عینک او دماغه دیدهٔ او * و تماغه بمعنی کلاه شاهین و باز و امثال آن - ب -

دماغی - ف - متکبر و مغرور - فر -

دَمال کسحاب - ع - خرمای بوی گرفته سیاه و کهنه و آب آورد و سرگین و پاسپرده ستوران از پشک و خاک و تباهی غورهٔ خرما پیش از رسیدن چنانکه سیاه گردد - ا -

دَمالِج بفتح اول و کسر لام و سکون جیم - ع - جمع دُملُج بضم اول و ثالث و نیز بفتح ثالث بازوبند - ا -

دُمالِص بسکون صاد مهمله کعلابط - ع - رخشان دُمَلِص کعلبط مثله - ا -

دَمالِق بکسر لام - ع - جمع دُمْلِق کعلبط سنگ تابان گرد و دُمالِق کعلابط سنگ تابان گرد و مرد سر سترده و کس فراخ - ا -

دَمالیج بفتح اول و کسر لام - ع - جمع دُملوج سنگ تابان و بازوبند و نیز دَمالیج زمینهای سخت - ا -

دِمام ککتاب - ع - داروی است که بر چشم خانه و پشت و پیشانی کودک مانند و هر چیزیکه طلا کرده شود و ابر بی آب و نیز دِمام جمع دَمیمَة زن حقیر - ا -

دَمامَة بفتح اول و رابع - ع - زشت روی - ا -

دمامه بروزن تمامه - ف - بمعنی نقاره و طبل است و بالفظ زدن مستعمل - ملا طغرا در توحید ؎ خروس سحر در وصول هلال * دمامه نواز و بنامش زبال * و بمعنی نفیر نیز گفته اند نزاری قهستانی گفته ؎ دمامه در دمید ناز نگاهی * روان گشتند چون دریا سپاهی * هدایت ؎ بچرخ رفت ز هر صف نفیر جنگ و نی و دف * دم دمامه

وشستند عزلیوار عن وعزمره ب ن -

دَمَامِیس بفتح اول وکسر میم ثانی ع . جمع دَیْمَاس بالفتح والکسر خانه وسیع تاریک وگلخن وحمام - ا -

دَمَامِیل بفتح اول ع . جمع دُمَّل کسکر نوعی از ریش یا عام است - ا -

دمان بروزن امان . ف بمعنی وقت وزمان وبمعنی فریاد کننده از روی غضب یا از روی شادی مفرط منوچهری گفته ؏ بزبی بحبینان سالیان دراز ٭ دنان ودمان وجهان وچران ٭ وبمعنی نعره وزنان وفریاد کنان نیز آمده فرخی درصفت جیحون گفته ؏ . دمنده اژدها یتیم آمد ٭ ودمان بمعنی تیز رفتن نیز بوده صاحب فرهنگ منظومه بنظم آورده ؎ هست دژهوخت گنگ اسم مکان ٭ تیز رفتن بود دمان ودنان ٭ وبمعنی زمان در دساتیر آمده ودمان کش بمعنی وقت وزمان ومدت است وزمان معرب دمان است وبمعنی دمنده اژدهای قهر لامعی نیز گفته ؎ ابری برآید اکنون هر بامدادشته ٭ چون اژدهای شیفته برمردمان دمان ٭ از ناصری - ودر بهار عجم نوشته که دمان در اصل بمعنی نفس زننده است لیکن از مواقع استعمال بمعنی بانگ زننده وبقهر حمله کننده مستفاد می شود - انچه بعضی گفته اند که جز درصفت پیل ومار مستعمل نمی شود این تخصیص بیجاست زیرا که درصفت شیر ونهنگ ودریا وسیل وباد وبرق ونار نیز آمده - هاتفی ؎ زسیلاب کین پای ننهاده پس ٭ که سیل دمان رو نتابد زکس ٭ خاقانی ؎ چون شود بحر آتشین از تیغ ٭ با نهنگ دمان درآویزد ٭ محمد حسن حسن بجای برق جهان برق دمان بسته واین غریب است ؎ چشم شوخش گر برد در لحظه دلها دور نیست ٭ زانکه از برق دمان دارد نگه چالاک تر ٭ عبد الواسع جبلی ؎ کو تیغ شاه را بوغا در کفش یمین درجنگ شیر سرکند بیداژدر دمان ٭ انوری ؎ بحکم مار دمان را برآرد از سوراخ ٭ زبهر طعمه راسو ولقمه القلق ٭ سعدی فرماید ؎ نه مرد است آن به نزدیک خردمند ٭ که با پیل دمان پیکار جوید ٭ فردوسی ؎ بیامد بکردار باد دمان ٭ سر پر زباسخ دل پر گمان ٭ دو لشکر چو دریای آتش دمان ٭ کشادند باد از کمینها کمان ٭ تیغ آن دل شیر وچرم پلنگ ٭ دریغ آن هژبر دمان روز جنگ ٭ ودر فراهم سخن دمان نیز بمعنی در وقت وفی الفور آورده فردوسی ورسیدان سیمرغ بپیش زال گفته ؎ بیامد دمان تا به نزدیک زال ٭ ازین جهان مرغ فرخنده فال ٭ -

دَمَان کسحاب ع . خاکستر وسرگین ودبوسیدگی وسیاهی که بخرما بن رسد وتیره ودهنده زمین را بسرگین - ا -

دَمَانَك بفتح اول ونون وسکون کاف عربی . ف . قرامین . فر -

دمان کش بروزن کمانکش . ف . بمعنی وقت وزمان ومدت وگاه باشد - سان -

دماور بفتح اول وواو وسکون رای مهمله . ف ضیق النفس . فر

دماوند بروزن زراوند . ف . نام شهری است مشهور از مازندران وکوهی نیز هست منسوب بآن شهر گویند ضحاک را در آن کوه محبوس کرده اند - سا فر -

دَمْ آهنج بالفتح . ف . بمعنی دماور یعنی ضیق النفس - فر -

دَمَائِم بفتح اول وکسر همزه ع . جمع دَمِیمَه زن حقیر - ا -

دمایه بضم اول وفتح تحتانی . ف . سر شیر را گویند که بترکی قیماق باشد - فر -

دم باز بالفتح . ف . فریبنده ودغاباز وچاپلوس - فر -

دم بجو دکردن . ف . بکنایه از خاموش ماندن . خیالی ؎ تا نکستی نرسد از طرف محتسبش ٭ دم بجو دکرد صراحی وسر خویش گرفت ٭ ب -

دمبدم بالفتح . ف . ترجمه آناً فاناً ودمادم شمله ؎ کلیم آن گردش چشم ونگاهی دمبدم کم شد ٭ چو ساقی سرگران گردید ساغر دیر میگردد ٭ ف - ب -

دم بر آمدن . ف . مقابل دم فرورفتن - ب -

دم برهم زدن ودم بر انداختن کنایه از مانده کردن ودم گیر ساختن - خواجه نظامی ؎ همان شیردل دم برانداختش ٭ شکاری زبون دیده نشناختش ٭ چو شیر یکه آتش بدم در زند ٭ دم گاو یان را بهم برزند ٭ ب -

دم بستن . ف . خاموش شدن از مصطلحات واله هروی ؎ دیده را مژگان زبان است ونگه عرض نیاز ٭ نیستم از گفتگو خاموش اگر دم بسته ام ٭ -

دم بسته . ف . خاموش . فر -

دم بشمار افتادن کنایه از حالت نزع میرزا صائب ؎ درکام شعله دم بشمار افتاده است ٭ برنمیزند هنوز زخامی کباب ما ٭ کلیم ؎ دم بشمار چون فتند ردم وهمین دلا ٭ قدر بداسی آن زمان تا لکر بی حساب را ٭ ب -

دم بُخت . ف قسمی از پلاو است - فر -

دِمَّة بکسر اول وتشدید میم مفتوح ع . بیش وموریچه ومرد کوتاه بالاحقیر وگربه وگوسپند وآغل گوسپندان وشکل شتر وگوسپند بالضم روش وبازیچه است ودیگی از سوراخهای کلاکموش - ا -

دم تسلیم . ف . وقت مردن وجان سپردن وخاموشی وفرمان بردن خاقانی ؎ دل من پیر تعلیم است ومن طفل زبان دانش ٭ دم تسلیم عشر عشر سرزانو دبستان دانش ٭ ت -

دُمْنَك بضم اول وسکون ثانی وفتح ثالث وکاف ساکن . ف . مرغی است برابر گنجشک پیوسته درکنارهای آب نشیند ودم جنباند وآنرا بیونانی طرغلویس وبعربی عصفور الشوک خوانند - سا -

دم تیغ وخنجر ومانند آن کنایه از آبداری وتیزی تیغ ودم تیغ ورد تیغ نیز گویند وهر کدام در مبحث خود مذکور شود وبالفظ ریختن وبرگشتن مستعمل دانش ؎ برصف اهل ملامت خویش را تنها زدم ٭ برنگشتم تا دم شمشیر وخنجر برنگشت ٭ صائب ؎ نکشد تیغ زبان صائب بهر بیهوده گفتاری ٭ که از غاجز کشیها این دم شمشیر میریزد ٭ ظهوری ؎ می توانم تارک افلاک بشکافم هنوز ٭ گرچه شمشیر دعای من دم تاثیر ریخت ٭ سالک یزدی ؎ بچون دشمنان تیغ اوخمی دارد ٭ بکار من برد از جورتا دمی دارد ٭ ب -

دَمَث بفتحتین وسکون ثای مثلثه ع . نرم گردیدن ودَمِث گکتف جای نرم ریگناک دِمَاث جمع - ا -

دَمْثَر کجعفر ع . شتر بسیار گوشت دُمَثِر کعلبط ودِمَثْر کسجل مثله - ا -

دَمْثَرَة بفتح اول وثالث ع . نرم وسپرده شدن بستر - ا -

دَمْج بالفتح وجیم عربی در آخر ع . موی تافته وبالکسر دوست بمعنی -

دمجام بالفتح وجیم عجمی . ف . بمعنی دود وبوی دود فر -

دُمْچه بروزن غنچه . ف . دم کوتاه را گویند ودنباله هر چیز را نیز گفته اند - سا -

دُمْچی بالضم . ف . این لغت ترکی است دوال که زیر دم اسپ باشد بعربی ثَفَر بفتح ثای مثلثه وفا ورای مهمله در آخر وبسکون فا نیز آمده بفارسی پاردم وبترکی قولیشقون بضم قاف باشد از لفاکس -

دُمَحْسِی بضم اول وحای حطی وکسر سین مهمله ع . مرد سیاه چرده وفربه وتوانا - ا -

دَمْحَق کجعفر ع . شیر شب مانده ودُمَحِق کقنفذ دارو بینی - ا -

دَمْحَقَة بفتح اول وثالث ع. تر کردن جامه را بآب سبوس. ا

دَمْحَلَة بفتح اول وثالث ع. غلطانیدن و دُمْحُلَة کعلبطة زن فربه یا زن نیکو خلقت متناسب اعضا. ا.

دَمْخ بالفتح وخای معجمه در آخر. ع. بلند گردیدن و شکستن سر کسی را و کوهی است. ا.

دُم خر پیمودن. ف. هرزه کاری کردن از لطائف. غ.

دَمْخَقَة بفتح اول وثالث ع. گرانبار رفتن. ا.

دمخنیوس باخای نقطه دار وسین بی نقطه بروزن ارمنیوس. ف. نام سوداگری بود که عذرا را از منقلیوس دزدید. سا.

دم خود بکسی سپردن وقت مردن راز خود با او گفتن و قایم مقام خود کردن. اشرف در تعریف قلیان گوید ؎ شب از هجرش چو زلف تاب خورده * بدوش صبحدم دم را سپرده * چو تیغ زنگ خورده بشمشیر اجل دم را سپرده * ملا طغرا ؎ چو عیسی از ینجانه اسباب برد * دم خود بشمشیر نازش سپرد * غزالی مشهدی ؎ آنها که چون مسیحا راه بقا سپردند * لب از سخن چو بستند دم را بجا سپردند

دم دادن ودم خوردن فریب دادن و فریب خوردن ظهوری ؎ بمنزل کی این یار می برد دل * بدم مصلحت گر نمیخورد دل * میر خسرو ؎ آنکه دمت داد مسیح است اگر * مرده نه هیچ دمش را مخور * ب.

دم دادن تیغ را ظاهر آنست که تیغ صیقل را خم داده زور می کنند اگر صیقل می باشد نمی شکند چنانچه در هندوستان رواج دارد. قاسم مشهدی ؎ چند از بیتابی دل تیغ او را دم دهم * قامتی را راست سازم بازوی را خم دهم * ب.

دمدار بروزن هشیار. ف. دنباله کش لشکر که بعربی ساقه و بترکی چنداول گویند. فردوسی ؎ چو دمدار بر داشتی پیشرو * بمنزل رسیدی بهمین نو بنو * ب.

دَمْدَامَة بالفتح ع. گیاهی است که بیخ آن مانند گزر خورده شود و بنهایت شیرین می باشد دَمْدَام جمع. ا.

دِمْدِم بکسر اول وثالث ع. گیاهی خشک و بیخ صلیان محیل. ا.

دَمْدَمَة بفتح اول وثالث ع. هلاک و نیست گردانیدن و گفتن کسی را در خشم و نیز دَمْدَمَة خشم و بر زمین چسپانیدن چیز برا و اندوهگین کردن. ا.

دمدمه بفتح هر دو دال. ف. فریب و مکر و آواز طبل و دهل حکیم نزاری گفته ؎ دمدمه میزنند بر سر بازار عشق * همسر جان میدهند کیست خریدار عشق * واین معنی با دمامه نیز مناسب است مولوی نیز گفته ع. زین دمدمه زنان بترسند * و بمعنی آواز دهل سیف اسفرنگی گفته ؎ اگرچه دمدمه جاه دیر می پاید * بشعر نیک بود زنده نام مردم زاد * واین شعر بمعنی مکر و فریب مناسب است که نزاری گفته ؎ ملک قناعت بده بدست طمع باز * سغوی نشاید نه بون دمدمه زن * و دیگر بمعنی سرکوب قلعه است و آن برج مانندی است که در برابر قلعها از چوب و سنگ و گل بسازند و بر بالای آن توپ و خمپاره کشیده بقلعگیان محصور بیندازند.

دمدمیا با تحتانی بروزن اژدرها بلغت ژند و پاژند بمعنی دریا باشد که بعربی بحر خوانند. سا.

دمدول بالفتح بواو. ف. بمعنی کوزه گر و سفالگر. فر.

دمر بفتحتین و سکون رای مهمله. ف. بر رو خوابیده که در تازی منکوس گویند. فوقی یزدی ؎ بگلشن غزلی غنچه خفته ام اما * کسی نچیده گلی از حدیقه دمر * م ؎ چو گلها که می چینم از باغ عیش * دمی کان بسر را دمر میکنم * ب مص.

دَمْرَاء بالفتح ع. گوسپند کم شیر ناگاه در آینده از زنان و جز آن. ا.

دُمَّرِغ کعلبط ع. مرد بسیار سرخ. ا.

دَمَّرْغِی کقبیطی ع. سخت سپید. ا.

دَمْ زدن بالفتح برای هوز. ف. کنایه از سخن گفتن و خاموش بودن و توقف کردن کاتبی گوید ؎ هیچکس یکسر مو از دهنت آگه نیست * دم از آنجا نتوان زد که سخن را ره نیست * ابن یمین ؎ ای ماه دل افروز بگردان قدح می * چون ماه فلک دم مزن از دوربیانی * صائب ؎ هر که چون صائب دلش گوهرشناس وقت شد * دم زدن را عمر جاویدان تصور میکند * کلیم ؎ بسکه از ذوق خموشی دم زدن دشوار شد * هر نفس کز دل کشم بیگانگی را تن کشم * ب.

دم زده. ف. بمعنی دم بریده میرزا صائب ؎ در کار مار دم زده انگشت مار گیر * هرگز نبوده است زمین دل گزیده تر * ب.

دُمْس بالفتح وسین مهمله در آخر ع. گالبد مردم و جز آن و سخت تاریک شدن و پنهان کردن در خاک و دَمَس بفتحتین چیز پنهان کرده شده و هو بمعنی مفعول کالنقض بمعنی منقوض و دُمُس بالضم کارهای بزرگ. و بفتحتین جمع دَمُوس کصبور شخصی که پوست را جهت بر کندن موی آن در خاک پنهان کند. ا

دمساز بروزن شهباز. ف. بمعنی همنفس و همراز. ن.

دم سرد بوزن همدرد. ف. کنایه از کسی که سخنش در نگیرد ظهوری ؎ ز دم سردی واعظان پر مجوش * بعفو رحمت ایزد تو ساغر بنوش * و باضافه کنایه از دم افسرده مقابل دم آتش فشان که کنایه از دم گرم و گیراست. ب.

دم سنجابی و دم نیمسوز بفتح سین و سکون نون و جیم بالف کشیده. ف. کنایه از آه مظلوم. ب.

دُم سنجه بضم اول و کسر ثالث و سکون ثانی و نون که رابع باشد و فتح جیم. ف. ابابیل را گویند. سا.

دمسه بکسر اول و سکون ثانی و فتح ثالث ابریشم سفید را گویند و معرب آن دمسق است. سا.

دم سیاوشان بفتح دال و کسر میم و سین مهمله. ف. دوائی است سرخ رنگ که آنرا خون سیاوشان نیز گویند و بعربی دم الاخوین نامند. ع.

دُمسیچه با جیم فارسی بروزن دزدیده بضم اول و یای معروف. ف. مرغ کوچک خاکستری و سپید درهم باشد که بیشتر در کنار آبها نشیند و دم بر زمین زند بعربی صعوه و بهندی ممولا گویند خاقانی گفته ؎ چو موسیچه همه سر بر هواکش * چو دمسیچه همه دم بر زمین زن * و بعضی بجای یا نون بجای جیم پارسی جیم تازی گفته اند و اول اصح است. ن غ.

دَمَش بفتحتین و سکون شین معجمه ع. شورش دل از گرمی یا از خوردن دوا. ا.

دمش بفتح اول و کسر میم و سکون شین. ف. مغز درخت و قلب درخت را گویند. فر.

دمِ شام. ف. از فصحا تحقیق کرده شده که صبح نیست والا شام دم نیز صبح می بود و این محل تامل. تاثیر ؎ تا یا در سخن گشته چراغ دل تاثیر * بابی کمی از صبح ندارد دم شامش * ب.

دِمَشق بکسر اول و فتح میم و بکسر قین نیز شهری است پای تخت ملک شام بنا کرده دمشاق بن نمرود از منتخب و کنز و در صحاح

بکسر اول و فتح میم نقط در مؤید بدار و کشف بکسر ثلثین نوشته اند و خان آرزو در خیابان نوشته که لفظ دمشق از قاموس بکسر اول و فتح میم معلوم می‌شود و قیاس نیز همین میخواهد درین صورت انچه فاضل چلپی در حواشی مطول بکسر میم گفته و انچه شهرت دارد و آنانکه با عشق قافیه کرده اند همه اشکالی دارند مگر آنکه گوئیم لفظ عجمی است زیرا که دمشق نام غلام نمرود و آنرا بنا کرده برین تقدیر صحیح می‌تواند شد هرچند برای فارسیان ضرورتیست چراکه اینها در بعضی الفاظ عربیه تصرف گونه دارند و شارح فاضل نوشته که دمشق بکسر میم نیز بعضی جائز داشته اند - غ -

دِمِشقِیْن کفلسطین ع. دهی است بمصر - ا -

دَم شمردن . ف . کنایه از ایام بسر کردن نظامی ے با سان گذاری دمی هشیار « که آسان زید مرد آسان گذار » ب -

دَم شناس بفتح اول و کسر شین . ف . کنایه از حکیم حاذق نظامی ے زبان دان کی مردم دم شناس « طلب کرد کو کس ندارد هراس » -

دَمْص بالفتح و صاد مهمله در آخر ع . شتاب کردن در هر چیز و افگندن ماده سگ بچه را و ماکیان تخم را و با لکسر رستهٔ بنا یا چینهٔ دیوار هر چه بر فراز رستهٔ بنا باشد و رستهٔ بنا را دهص گویند و دَمَص بفتحتین باریکی دنبالهٔ ابرو و سطبری پیش آن و کمی موی آن دَمْصاء بالفتح ع . زن باریک دنبالهٔ ابرو و این مؤنث اَدْمَص است که بمعنی مرد باریک دنبالهٔ ابروست - ا -

دم صبح صبحدم و سپیده دم بعض محققین برانند که دم صبح بمعنی صبح نیست بلکه بمعنی دمیدن صبح است - ب -

دَمْع بالفتح و عین مهمله در آخر ع . اشک چشم از اندوه یا از شادی دُمُوع جمع و دمع باصطلاح حکما علتی است که آب از چشم بیرون می‌آید و نیز بمعنی اشک باریدن چشم و با ینمعنی بفتحتین نیز آمده و بضمتین نشان و اثر آب چشم بر رخسار - ا -

دَمْعان بالفتح ع . کاسهٔ لبریز - ا -

دَمْعَة بفتح اول و ثالث ع . قطرهٔ سرشک و علتی است که مدار چشم همواره تر و پر آب باشد و دَمْعَة العشاق حب النیل است و دمعة الشجر لبلاب است بغایت جالی و جهت ستردن موی مجرب و دمعة الکرم آب تاک که در ایام بهار چکد و ذو الدمعة لقب حسین بن زید علی بن حسین بن علی بن ابی طالب رضوان الله علیهم و دَمِعَة کفرحة زن زود سرشک -

دَمْغ بالفتح و غین معجمه ع . سر شکستن کسی را چنانکه بدماغ رسد و زدن بدماغ کسی و درد رسانیدن آفتاب دماغ کسی را - ا -

دمغازه و دمغزه بالضم . ف . استخوان دمگاه که بعربی عُصْعُص گویند وجه تسمیه‌اش اینکه غاز شگاف است و غازه انچه شگاف دارد و چون این استخوان سوراخ دارد و از آن دم بیرون می‌آید بدین نام موسوم شده و برین قیاس برغازه زیرا که از آن پر میرویه مولوی گفته ے جمع گردد بر وی آن جمله بزه « کو سری بوده است و ایشان دمغزه » ف -

دم فرو رفتن . ف . مقابل دم برآمدن است . جمال الدین عبدالرزاق ے ز بس خروش برافتاده کوه را لرزه « ز بس نهیب فرو رفته آسمان را دم » ب -

دَمَق بفتحتین ع . باد و برف معرب دمه و دزدی - ا -

دِمَقْس کهزبر ع . ابریشم یا ریسمان پیله که نوعی از ابریشم بد است یا دیبا یا کتان - ا -

دِمَقْص بصاد مهمله ع . شله - ا -

دم قلم . ف . صریر قلم خواجه جمال الدین سلمان ے بانگ افشانی دم قلمت نی « شرم ندارد که در میان شکر آرد » ب -

دم قمری بفتح دال و ضم قاف . ف . نام لحنی از موسیقی از شرح خاقانی - غ -

دَمْک بالفتح ع . سائیدن و آرد مانند کردن چیزی را و استوار کردن و تاب دادن رسن دلو را و بر جستن فحل بر ناقه - ا -

دمکش بالفتح . ف . آنکه همراه کسی در سرود و نغمه موافقت و متابعت کند سلیم ے زاهد بیا و پرده بر افگن ز راز خیش « ما دمکش توایم آهنگ ساز خیش » و بمعنی مطلق سرود گو و نغمه زن نیز آمده ظهوری ے زبان را مطرب بزم سخن کرد « نفس را دمکش ساز سخن کرد » ب

دمکشی . ف . در نغمه سرای با دیگری موافقت کردن و یاری آواز دیگری کردن - غ -

دَمَکْمَک کسفرجل ع . سخت و توانا و آسیای نیک آرد کننده -

دُم گاؤ بکسر ثانی و کاف فارسی . ف . لنفیر را گویند و آنرا گاؤدم نیز گفته اند و تازیانه ایست بترکیب دم گاو - مولوی گفته ے گر خری دیوانه شد یک دم گاو « بر سرش چندان بزن کاید بجا » خاو تبدیل خواب است چنانکه دمی تبدیل دم است و دنبال منسوب است که در آخر چیزی استعمال می‌شود ضد اول - ت -

دم گاو از سینه رستن دم گاو بر سینه بستن بهنگام گریز مسخرگان ایران شفائی ے آن گاو دم از سینه بیرون رسته که می برد « عاقبت بدر خانهٔ یاران بکجا رفت » ا -

دمگاه بر وزن همراه . ف . کورهٔ آهنگران و مسگران را گویند و گلخن حمام را نیز گفته اند - سا -

دَم گرفتن . ف . کنایه از سکوت ورزیدن و توقف نمودن و ترک دادن و تن زدن باشد - سا -

دَمْ گرفته . ف . یعنی نفس گرفته و کوچه‌ای را گویند که در جای دباغت گندیده و متعفن شده باشد - ن -

دُم گرگ بضم اول بکسر ثانی . ف . کنایه از صبح کاذب چه صبح کاذب را در حق طول و تاریکی بدم گرگ تشبیه داده اند و آنرا بتازی ذنب السرحان گویند و این بعینه ترجمه آنست نظامی ے چو صبح از دم گرگ برزد زبان « بخفتن در آمد سگ و پاسبان » خاقانی ے دم گرگ است یا دم آهو « که همه مشکبار بند وصبح » ب -

دم گرگ بر پای میش بستن کنایه از انتقام ضعیف از قوی گرفتن - نظامی ے جهان نیز اگر بود کز راه خویش « دم گرگ را بست بر پای میش » ب -

دم گرمی دارد . ف . یعنی دم گیرائی دارد و نیز گویند وقت را گرم کن یعنی گیمی بزن و در امثال این موارد می‌گویند - ب

دم گریبان کنار گریبان از طرف بالا - طغرا ے بهانه جوی شهادت به میکند شیم شیر « رسد بکام چو باشد دم گریبان تیر » ب -

دمگسستن . ف . بمعروف مجد همگر ے دلم خرید و غم جان فشاند در قدمش « گرش دمی نخورم غم شود گسسته دمش » ب

دُمگو بضم اول و فتح کاف فارسی . ف . مخفف دمگاو و نیز کنایه از احمق و ظاهرا نام فنی از کشتی هم باشد میر نجات ے شیخنا آمده بر سر کشتی لشتو « ریش گاو تد مشایخ تو چرائی دم گو » ب -

دُمگه و دمگاه بالضم . ف . که دم از انجا رود مولوی در قصهٔ قزوینی و کبودی زدن دم شیر گفته ے از دم و دمگاه او دیم دم گرفت « دمگه او دمگهم محکم گرفت » و بفتح کورهٔ آهنگر و زرگر و جای نفس که عبارت از گلو باشد و تون حمام که گلخن گویند مولوی معنوی گفته ے گه دَطاف آتشم گه در شگاف آتشم « با دآهن دل سرخرو

از دمگه آهنگرم، و دمگه بمعنی جای نفس که دهان باشد مولوی معنوی در مثنوی گفته ع من چه گویم چون مرا بر دوخته است، دمگه او دمگهم را سوخته است، ن -

دَمْل بالفتح ع. اصلاح کردن زمین را بانیرو دادن بسرگین و اصلاح نمودن میان مردمان و به کردن دوا دل را و فاعله داخت بیلان و نیز بمعنی نرمی و نرمی کردن و بفتحتین به شدن و نیکو گردیدن جراحت و دُمَّل کسکر و ریش دِمْلان بالکسر جمع و دُمَّل کسکر نوعی از ریش یا عام است دَمامیل جمع - ا -

دم لابه بالضم و بای موحده - ف. دُم جنبانیدن سگ بعجز والحاح او برای نان و غیره و معنی ترکیبی آن لابه که بدم کند و بمعنی تملق و چاپلوسی و عجز و فروتنی مجاز است و با لفظ کردن مستعمل - ب ن

دِمْلاج بالکسر و جیم در آخر ع. همواری کاروی و درستی صنعت - ا

دُمْلُج بضم اول و ثالث ع. بازوبند بفتح لام هم آمده دَمالج جمع ا

دَمْلَجَة بالفتح و فتح لام و جیم ع. همواری کار و درستی صنعت دِمْلاج بالکسر مثله - ا -

دُمْلُحَة بضم اول و ثالث و فتح حای حطی ع. زن پُرگوشت فربه و بفتح اول و ثالث و رابع غلطانیدن - ا -

دُمَلِص کعلبط سکون صاد مهمله ع. رخشان دَمالِص کعلابط مثله - ا -

دُمْلِق کعلبط ع سنگ تابان گرد دَمالِق بفتح اول و کسر رابع جمع - ا -

دُمْلُوک بضم اول و ثالث ع سنگ تابان گرد - ا -

دِمْنٌ کعنب ع. چیزی که با آن دیگ شکسته بسته شود از عونان و مانند آن و خون - ا -

دُمَّمَة کهمزة ع. یکی از سوراخهای کلاکموش - ا -

دِمَن بکسر اول و فتح میم و سکون نون ع. سرگین جمع گشته چیزها که خاکروبه و نجاست در آنجا اندازند و بمعنی مطلق سرگین از سراج و منتخب و در منتهی الارب دِمْن بکسر اول و سکون ثانی بمعنی سرگین دلیشاک شتر و گوسپند جز آن نوشته و نیز دِمَن کعنب جمع دِمْنَة بکسر اول و ثالث آثار خانه و سواد مردم و آثار باشش مردم و کینهٔ دیرینه یا عام است و جای نزدیک خانه و دَمَن بالفتح بوسیدگی و سیاهی که بجز این رسد - ا -

دمن بر وزن چمن - ف. مخفف دامن است و نیز دمن نام معشوقهٔ نل است که او را جهٔ هندوستان بوده - سرا -

دمنان بالفتح - ف بمعنی دوست و دمساز و موافق - فر -

دِمْنَة بکسر اول و فتح ثالث ع. آثار خانه و سواد مردم و آثار باشش مردم و کینهٔ دیرینه یا عام است و جای نزدیک خانه و دِمَن بحذف تا و دِمَن کعنب جمع و نام شغالی رفیق کلیله که سعایت شنزبه به پیش شیر نموده او را بقتل رسانید و کتاب کلیله دمنه که آنرا بید پای برهمن در وقت رای دابشلیم راجهٔ گجرات بر زبان حیوانات تالیف نموده محتوی است بران قصه و دیگر امور سیاست مدن و جز آن و از ینجاست که بدین نام موسوم ساخت و یقال هو دِمْنَةُ مال یعنی او نیکو سیاست کننده شتران است - ا -

دمندان بر وزن قلمدان - ف بمعنی دوزخ باشد و آتش را نیز گویند. زراتشت بهرام گفته ع درخت بار ور درکشتمندان چو بنشانند رستند از دمندان، شهاب گفته ع گرد از خشم تو چو زهر طبرزد، گردد از لطف تو چو آب دمندان، و شهری از توابع کرمان بوده که قریب بآن کوهی معدن نشادر داشته و از آنجا به بلاد می برده اند و بخاری مانند دود از غار آن متصاعد می شده پس متکاثف می گردیده و آن نشادر خالص بوده - کافی ظفر همدانی گفته ع از کرمان سوی دمندان ... بر دیه نیشاپور، ن -

دمنده بر وزن رونده - ف. فریاد کننده را گویند - سرا

دم نرم داشتن بانگ گرمی حریف از جا رفتن اشرف ع باجو هر مردی اند هر چند ولیک، چون خنجر مومی دم نرمی دارد، ب دم نرمی دارد یعنی سلیم النفس است و نیز گویند پیش فلانی رفتیم دم نرمی دارد یعنی اش درین کار دارد و این از اهل زبان بتحقیق پیوسته - ب -

دم نطعی - ف. نام فنی از کشتی - میر نجات ع ای جوان سازی و خوش برسر نازی بخدا، بدم نطعی صد ناز و نیازی بخدا، یعنی در برابر صد نطعی پوش و امی ایستی و از انها پای کم نمی آری - ب

دم نگهدار - ف. یعنی هیچ مگو - ب -

دمنه بالفتح - ف. فرجهٔ تنور و بالکسر روباه مطلق و نام روباهی که در کلیله و دمنه قصهٔ آن مسطور است و بر فتان و مکاران نیز اطلاق کنند و بهر معنی بفتح نیز آمده خاقانی گوید ع نه دمنه چون اسد نه در منه چو سنبله است، هر چند نام بیهده کاتب افگند

در همین معنی حکیم نزاری قهستانی گفته ع مگو تا نیاید بخوتم برون بتزویر چون دمنه بر شنزبه، ن -

دم نیمسوز - ف. کنایه از آه مظلوم - دم نجابی مراد فی آن ب

دمنه دانی بروزن پهلوانی - ف. خرقه که در دمنهٔ تنور یعنی سوراخ تنور گذارند کمال اسمعیل گفته ع زیرا که هیچکار نیاید الا زبرای دمنه دانی، ن -

دم والپسین دم آخر - فر -

دم و باد دال مهمله در آخر - ف. همان باد و دم که کنایه از خودستائی و خودنمائی است - میر خسرو ع زین دم و بادی که توان در گرفت، پرده زکارش نتوان برگرفت، ب -

دم و بوست و دم و دود اسباب عیش و سامان ضیافت چنانکه گویند فلانی بی دم و دود است یعنی اسباب عیش ندارد و همچنین فلانی بی دم و دود شد و فلانی دم و دودی ندارد سعید اشرف در تعریف قلیان گوید ع بخوان او صلای دشمن و دوست، ز لطفش کو کناری را دم و پوست، رضی دانش ع تا بود پهلوی چربی با تو هر کس یار تست، چشم مردم پر دم و دود است چون شمع محفل است، درویش واله هروی ع بعهد باد گرم و سرد دنیا دیدگان ... یاران مسافر، دم و دودی حریفان معاشر، حکاک شیرازی ع چو اخگر روزگاری شد نه دودی نه دمی دارم، حیاتی گیلانی ع آن تازه گل باغ رسالت که زبویش، در عالم جان دود و دمی سیف و شتاییست، طغرا ع در آتشم نگشت که بی دود و دم نشین، غم بر دلم گماشت که در بر علم نشین، قبول ع کسی بی بهره از نان و پنیر من نمی بودی، چو صبح و شام اگر میبد چشم من همدم دودی، کلیم ع اشکی ز دیدهٔ بچکاند حدیث من شمعم که هست دود و دمی بی اثر مرا، ب -

دُمُوج بضمتین و جیم تازی ع. در آمدن در چیزی و استوار شدن دران و گام کوتاه زدن و شتاب دویدن خرگوش - ا -

دُمُوس بضمتین و رای مهمله در آخر ع. بی دستوری در آمدن و بیدی ناگاه در آمدن و هلاک کردن دَمار و دَمارَة مثله و ناپدید شدن نشان جای و مکان - ا -

دمور بر وزن سمور - ف. آواز آهسته و نرم و نام مردی از خویشان افراسیاب که در قتل سیاوش شرکت داشته - ن -

دَمُوس بفتح اول کصبور ع. شخصی که پوست را جهت برکندن موی آن در خاک پنهان کند دُمُس بضمتین جمع و دُمُوس بضمتین سخت تاریک شدن و ناپدید گردیدن جای و صلاح کردن میان مردم و پوشیده داشتن خبر را و جماع کردن با زن را.

دُمُوع بضمتین و عین مهمله ع. جمع دَمع اشک چشم از اندوه یا از شادی -ا-

دَمُوق کصبور ع. تباه بی خیر و بضمتین بناگاه درآمدن بی دستوری و شکستن دندان کسی را و درآمدن صیاد در کازه و بسیار نوشیدن شراب را -ا-

دَمُوك بفتح اول و ضم ثانی ع. چرخ دلو سبک گرد یا بسیار سخت یا چرخ بزرگ که بر آن آب بشتر آبکش کشیده شود و هر چیز تیز رو و سریع باشد. دُمُك بضمتین جمع و آسیای زود آرد کننده و دُمُوك بضمتین دویدن خرگوش و تابان و نرم گردیدن چیزی و بلند برآمدن آفتاب -ا-

دَمُون کصبور ع. مرد زشت و نام جائی -ا-

دَمُوي بفتح اول و ثانی و کسر واو ع. منسوب بدم یعنی خون باشد -غ-

بازیچه ایست مر کودکان را -ا-

دمه بفتحتین بروزن رمه. ف. بمعنی باد و برف و سرما شیخ نظامی گفته ؎ دمه دم فرو گیر چون چشم گرگ ٭ شده کار گرگینه دوزان بزرگ ٭ و آنرا باد دمه نیز گفته اند و آلتی باشد از مس که اکثر بصورت بطی سازند در شکم و منقار آن سوراخی بود چون قدری آب در شکمش انداخته بر آتش نهند باد تند از سوراخ و منقارش بیرون می آید و زکال بسیار در نیم ساعت می افروزد و بمعنی آلت دمیدن آهنگران از برهان و ناصری و شرح قران السعدین و شرح سکندرنامه از خان آرزو و کشف و رشیدی و سراج -غ-

دُمِی بضم اول و کسر ثانی ع. خون آلوده گردیدن و نیز جمع دَم بمعنی خون و دُمَیٌّ بضم اول و فتح ثانی مصغر دَم و دَمِیّ بفتح اول و کسر ثانی منسوب به دَم -ا-

دُمًی بضم اول و بآخر الف بصورت یا ع. جمع دُمْیَة بضم اول و فتح ثالث پیکر منقوش از سنگ مرمر و عاج و مانند آن یا پیکر منقوش که دران سرخی هم باشد یا عام است -ا-

دمیا بروزن دریا بلغت ژند و پاژند خون را گویند و بعربی دَم خوانند -سا-

دِمْیَاط بالکسر و طای حطی ع. شهری است بر ساحل نیل از مضافات مصر دِمْیَاطی بالکسر نوعی از جامه لطیف که از شهر دمیاط آرند -ا-غ-

دُمْیَة بضم اول و فتح ثالث ع. پیکر منقوش از سنگ مرمر و عاج و مانند آن یا پیکر منقوش که دران سرخی هم باشد یا عام است و بت دُمًی جمع -ا-

دُمَّیْجَه بضم اول و فتح میم مشدد و فتح جیم ع. مرد بسیار خواب که همواره ملازم خانه باشد -ا-

دمیدن بروزن خمیدن. ف. دم در چیزی کردن بمعنی روئیدن مترادف رستن چون دمیدن گل و سبزه و غنچه و بهار و برف و خط و تخم و بمعنی جوش زدن چون دمیدن خون و عرق و آبله و بمعنی دم دادن چون دمیدن کرنا و روح و نفس و افسون و دعا خواندن و آه و بمعنی وزیدن چون دمیدن باد و بو و بمعنی طلوع کردن چون دمیدن سپیده صبح و آفتاب و تجلی و غیره و بمعنی کردن چون دمیدن زهر در طعام بندش در مبحث زهر باید و این باب لازم و متعدی هر دو آمده باقر کاشی ؎ دمید صبح و نبود خوب ستی بکر ٭ صبوحی برن از باقی شبانه خویش ٭ سنجر کاشی ؎ سپیده دم که بعون سپهر زنگاری ٭ دمیده صبح امیدم ز فیض بیداری ٭ و له ؎ گر نشد مرغ سحر داد رس شیون ما ٭ گل خورشید دمد از چمن روزن ما ٭ ظهوری ؎ خزید در سحر کام فصل فرو دنیا ٭ دمیده از سحر شام غره شوال ٭ محمد قلی سلیم ؎ بسکه بر من چشم او افسون سوداهی دمید ٭ جای ناخن حلقه زنجیر از پا میدمد ٭ ملا محمد امین وفاری ؎ خدنگ خصم ز قهر تو قهقری برگشت ٭ چنانچه غنچه پیکان دمیدش از گل ناق ٭ مرزا بیدل ؎ ستم است اگر هوست کشد که بسیر سرو سمن درآ ٭ تو ز غنچه کم ندمیده در دل کشا بچمن درآ ٭ کلیم ؎ طالب از باغ امیدم مید مد گلهای یاس ٭ واژه گون سیر است آری کوکب سیاره ام ٭ صائب ؎ دمیده در شب آخر زمان سپید حشر ٭ بخفتن تو چو اصحاب کهف نیست روا ٭ ظهیر الدین فاریابی ؎ نسیم زلف تو در باغ دامنی افشاند ٭ دمید نکهت عنبر ز طره شمشاد ٭ حکیم شفائی ؎ باهمه لب بستگیها صد چمن گل میدمیم ٭ باد دامان امیدی گر بخار دمن دمد ٭ عبد الرزاق فیاض ؎ هر سال تازه خون شهیدان کربلا ٭ چون لاله میدمد ز گریبان کربلا ٭

شفیع اثر ؎ چو خط یار دمد درس عشق تعطیل است ٭ مگر کنند سبقهای خوانده را تکرار ٭ کلیم ؎ مدام تا که دمد آفتاب بعد از صبح ٭ همیشه تا که بتابد چراغ پیش از شام ٭ چنین که تخم تجمل مید مد از خاک ٭ فریب دانه درین دامگه نخورد شکار ٭ شانی تکلو ؎ کوی سلمی که تجلی دمد از خاک آنجا ٭ طور عشق است و کلیمش من غمناک آنجا ٭ و بر دمیدن بصله بر جوش زدن و بخشم آمدن فردوسی ؎ چو رستم بپیام سپهبد شنید ٭ چو دریای آتش بکین بردمید ٭ و بمعنی حمله کردن و لاف زدن نیز نوشته اند - فائده مخفی مباد که غیر معنی اول همه مجاز است -ب ن-

دَمِیس بسین مهمله کامیر ع. چیز پنهان کرده شده -ا-

دَمِیغ بغین معجمه کامیر ع. سر شکسته و آنکه دماغ او را آسیب رسیده باشد و دَمِیغ الشیطان لقب مردی -ا-

دَمِیق کامیر ع. در چیزی درآمده مَدْمُوق مثله -ا-

دَمِیك بکسر دوم بروزن شریک. ف. بمعنی زمین و بوم و بسکون دوم و فتح تحتانی نام قریه ایست از غزنین که شهاب الدین غوری بزخم یکی از ملاحده در انجا کشته شده -ن-

دَمِیك کامیر ع. برف و ماه تمام -ا-

دَمِیم کامیر ع. حقیر و زشت و دِمَام بالکسر جمع و دیگ شکسته سپرز و جز آن طلا کرده بر دی -ا-

دن بروزن من. ف. فریاد و غوغای و نشاط و بنشاط رونده و امر بنشاط رفتن هم هست چنانکه منوچهری گفته ؎ همه روزه دو چشمت سوی معشوق ٭ همه وقته دو گوشت سوی ارغن ٭ همه ساله بدلبر دل همی ده ٭ همه ماهه بگرد دون همی دن ٭ و دِن بکسر دال در ترکی ترجمه حرف از که بعربی ترجمه آن من و عن باشد -ن غ-

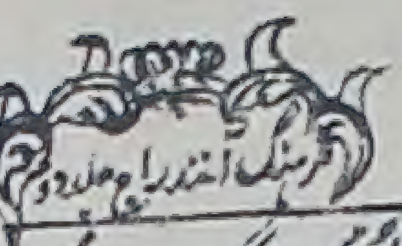
دَنّ بالفتح و تشدید ثانی ع. خم بزرگ ثار اند و دیا دراز تر از سبو دِنَان بالکسر جمع -ا-

دَنَا بالفتح ع. موضعی است و نیز دَنَا بمعنی ناکس و ضعیف و نزدیک و حقیر گردیدن -ا-

دَنّاء بفتح و تشدید نون ع. مونث اَدَنّ مرد کوز پشت و اسپ کوتاه دستها -ا-

دَنَأ بفتحتین ع. کوز پشت گردیدن -ا-

دَنَاءَة بفتح اول ع. ناکسی و زبونی -ا-

دِنّابَة بکسر اول و تشدید ثانی و فتح موحده ع. کوتاه بالا۔ ا۔
دِناج بالکسر و جیم ع. استواری و استوار کردن کار۔ ا۔
دَناسة بفتح اول و فتح سین مهمله ع. ریمناک گردیدن لباس و معیوب و زشت گردیدن خلق۔ ا۔
دَناعة بفتح اول و رابع که عین مهمله است ع. ناکس و بخیل گردیدن۔ ا۔
دَنافِس کعلابط ع. بدخو۔
دِنّامَة بالکسر و تشدید نون و فتح میم ع. زن کوتاه بالا و مورچه۔ ا۔
دَنان بالفتح. ف. مرادف دمان و جان و نیز ضمنا معلوم میشود۔ ن
دِنان بالکسر ع. جمع دَنّ بالفتح و تشدید نون خم بزرگ قارانده و یا درازتر از سبو۔ ا۔
دَنانِیر بفتح دال و کسر نون ثانی ع. جمع دِینار چراکه دینار در اصل دِنّار بود بکسر دال و تشدید نون پس نون اول را بیا بدل کردند در حالت جمع نون اصلی که بیا بدل شده بود باز آمد از بحر الجواهر۔
دَناوَة بفتح اول و فتح واو ع. نزدیک شدن و خویشی و قرابت۔
دَنأی بالفتح کسکری ع. زن کوژ پشت۔ ا۔
دِنایَة بکسر اول و فتح رابع ع. ناکس ضعیف و نزدیک و حقیر گردیدن۔ ا۔
دَنانِر بفتح اول و کسر همزه و سکون رای مهمله ع. جمع دینار رقیق۔
دُنب بضم اول. ف. بمعنی دم است که صد سر باشد۔ ن۔
دِنَّب بالکسر و تشدید نون مفتوح ع. کوتاه بالا دِنّبة و دِنّابة مثله۔ ا۔
دُنبال بالضم. ف. بمعنی پس چیزی و عقب و دُم حیوانات و بفتح اول مسخره را گویند۔ ن غ۔
دُنبال کشتی. ف. بمعنی دنبوسه بروزن سبوچه بمعنی آخر دنبوس است که خانه پس کشتی باشد۔ ف ر۔
دنباله بالضم. ف. چیزی که مشابه به دنبال باشد و دنبال بمعنی دم چارپایان در ینصورت حرف ها برای تشبیه باشد و بمعنی پس و عقب نیز آمده باینمعنی حرف ها زائد باشد و دنباله میوه بمعنی تالزه آن غ ف
دنباوه بالضم و فتح واو. ف. دمدار و بمعنی عقب لشکر۔ فر۔
دنباوند بفتح اول دناوند بروزن خداخند کوهی است در مازندران مشهور و بدماوند و این نیز تصحیف است در لفظ دنباوند. بالضم بیای تحتانی و فتح واو بیاید۔ ن ر۔

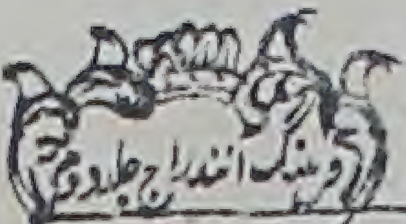
دُنج بضم اول و ثالث و سکون حای حطی ع. بدخلق۔ ا۔
دنبر بروزن قنبر شهری است از هندوستان جهانگیری گوید اسم گریوه است در راه کشمیر رشیدی گوید که این لفظ دنبر است بکسر واو و دال الصحیف است و فارسیان با را بواو بدل کنند مانند کابل و کاول و نای نیز نامی است بنون و میم و گمان برده اند که آن قلعه کانگره است تحقیق آنست که این ولایات سند است و نای قریب بلاهور است و همان قلعه است که مسعود سعد سلمان سی و دو سال با آن فضل و کمال در آنجا محبوس بوده و گفته ه نالم ز دل چو نای من اندر حصار نای ٭ پستی گرفت طالع من زین بلندجای ٭ فردوسی گفته ع ۔ هم از کابل و دنبر و مرغ و نای ٭ ن۔
دنبره بروزن زنگله. ف. آن سازی است مشهور مشابه بدنبه بره و یک بای آن محذوف شده دنبره باقی ماند و عرب آنرا معرب کرده طنبور بطای حطی مؤلف کرده اند چون تا و دال نیز تبدیل می یابند دنبوره طنبوره شده و آن دنبک و تنبک نیز کرده اند. منوچهری گفته ه بدهقان کدیور گفت انگور ٭ مرا خورشید گرد آبستن از دور ٭ فرو ریزم بجم خسروانی ٭ در ان سالی هر امسال محصور ٭ بیا دشهریارم نوش گردان ٭ بیا بانگ چنگ و موسیقال و طنبور ٭ ف۔
دنبغزه. ف. بمعنی دم غازه است که استخوان دم حیوانات چرنده و پرنده باشد۔ سر۔
دُنبَک بضم اول و فتح با. ف. دهلی باشد دم دراز که آنرا از چوب و سفال هم سازند و بازیگران آنرا در زیر بغل گرفته نوازند و آنرا تنبک نیز گویند۔ ن۔
دُنبل بضم اول و سکون دوم و فتح بای موحده و لام در آخر. ف. ریشی که بیشتر بر ساق و بدن اسفل برآید بعربی آنرا دُمّل گویند میرزا بیدل ه چرخ دریوزهٔ مرهم کند از خاک درش ٭ تا کمر بشود اندر خم پشتش دنبل ٭ از نفائس۔
دنبوقه بضم دال و بای تازی. ف. رشیدی گفته موی آویخته از قفا و طره و شملهٔ دستار است و این لغت را مؤلف در جهانگیری ندیده ظن غالب این است که فارسی نباشد چه قاف در فارسی نیامده۔ ن۔
دُنبه بضم اول و سکون نون که بقرب بای موحده میم به تلفظ می آید. ف. بمعنی سرین و دُم نوعی از گوسپند که پهن باشد که سرین

آنرا چکتی نامند و مجازا باطلاق جزو بر کل مجموع گوسپند را دنبه گویند و نام طعامی و بمعنی مکر و فریب نیز آمده بمعنی اول یحیی کاشی ه محو دیدار دنبه گردیده ٭ هجو اغلامی سرین دیده ٭ میر نجات ه شیخ مرطوبی ما دنبه سستی دارد ٭ گوسفندی است که اندازه درستی دارد ٭ غ۔
دُنبه دادن. ف. کنایه از غافل کردن و فریب دادن باشد و سحر کردن و افسون خواندن برای کاستن و گداختن کسی را۔
دُنبه فروش سیفی ه دلیر دنبه فروشم که ز جان می چربد ٭ لطفا از همه خواهان جهان می چرب ٭ ب۔
دنبه کشکک بشین معجمه بهر سه حرکات عربی. ف. دُنبه که در آتش بزند و کاف سوم برای نسبت است۔ غ۔
دُنبه گداز بکاف عجمی و دال مهمله و زای هوز در آخر. ف. ظرفی باشد که دنبه گوسفند در میان آن برشته کنند و نوعی از سحر و جادوی هم هست و آن چنان باشد که ساحران بنام شخصی سوزن بسیار بر دنبه گوسفند بخلانند و افسونی خوانند و آنرا در قبر کهنه بیاویزند و چراغی در زیر آن روشن کنند تا از حرارت آن چراغ دنبه بگداز آید و چندانکه دنبه می گدازد آن شخص نیز میگدازد و لاغر می شود تا بمیرد۔ محمد سعید اشرف ه تب و تابی فروغ افزون شمع را کرده است دنبه گداز ٭ ب۔
دنبه نهادن. ف. کنایه از فریب و بازی دادن باشد و سحر کردن برای کاستن و گداختن کسی۔ سر ب۔
دِنّة بالکسر و تشدید نون مفتوح ع. دابه ایست کوچک که بمورچه ماند۔ ا۔
دُنُج بضمتین و سکون جیم ع. دانشمندان کانه جمع دَلُوج بالفتح از منتهی الارب و در فرهنگ فرنگ نوشته که دُنُج بضمتین جمع دالاج است بمعنی دانشمند که معرب دانا است۔
دَنح بالنون و حای حطی و حرکت مجهول در برهان قاطع آورده گوید بمعنی طلوع است و مرادش عیسی علیه السلام است از نهر اردن رود معروف نزدیک دمشق است و نام روز ششم کانون الآخر هم هست مؤلف گوید چنان معلوم می شود که این لغت سریانی است نه پارسی و مصحح برهان گوید که در کولیس دِنح بالکسر است و عیدی است میان عیسویان که روز دوازدهم تولد عیسیٰ مقرر شده گویند دران روز ستارهٔ عجیب که قصهٔ آن در انجیل است طلوع کرده که

دلالت بر ظهور عیسیٰ داشته — در قاموس گوید دنخ بالکسر عید
است میان عیسویان — در هر حال این لغت پارسی نیست - ن -
دَنْخَان بفتحتین ع. گرانبار رفتن از گرانی بار - ا -
دُنْد بالضم - ف - زنبور بالفتح نادان — ولی باک شمس فخری گوید
ے در اصابت تیز دفکرت خود — عقل مخطی شناس — عالم دند پیمه
بیضے استخوان پهلو است که آنرا دنده نیز گویند مختاری گفته ے
بجای سینه دهان و بجای گردن چشم — بجای دنده ش تارک بجای
کتف عذار — دیگر بمعنی فقیر و مفلس ے دند و ملک یکی شمر و
بهره جوی باش — از بدره زر ملک و از بشیر دند — و مخفف دندان
نیز هست گویا این معرب دَنت باشد که لغت هندی است ابوالفرج
رونی گفته ع. بشکل پیل یک دندش نگه کن — دیگر بمعنی خاین و
بی دیانت ابو شکور گفته ے بخواند انگهی زرگر دند را — ز همسایگان
هم تنی چند را — دیگر بمعنے دست افزار جولاهان است و آن چوبے
است بعرض پارچه که به بافند دندانه دندانه و از هر دندانه اش
تاری بگذرانند محتشم گفته ے ندارد نخ کار پیوند من — شکسته است
دندانه دندمن — دیگر بمعنی گدائی که آنرا شاخ شانه گویند سببش
این است که شاخ گوسپند و شانه بدست گیرند و بر در دوکانها آن شاخ
را بر شانه کشند چنانکه از وی آن صدا خیزی باد دهند و اگر ندهند بر خود
زخم زنند تا چیزی بگیرد - شیخ عطار گوید ے یکی دندی میان داغ
و دردی — ستاده بود بر دکان مردی — بدو می گفت دکاندار
بر پیچ — که تا خود زخم نکنی ندهمت هیچ — دیگر بمعنی تالو که جب اللسان
گویند - گویند نام گیاهی نیز هست و آنچه دهان را میفشرد و در هم کشد
و زمخت باشد مانند مازو و پوست انار و مانند آنها و اینکه گویند
دندش نرم کن شامل دندان و پهلو هر دو خواهد بود - ت -
دَنْدا بالفتح - ت بمعنی خراب و تباه و در میان و وسط کوه فیا
دندان بالفتح - ف - ترجمه سن است و بمعنی دهان و بوسه -
باقر کاشی ے چند دندان بجگر غوطه دهم سخت کجاست — که بگیرم
ز لب لعل تو دندانی چند — خسروی ے ز لعل یار دندانی گرفتم —
حیاتی یافتم جانی گرفتم — و بمعنے طمع و توقع و خواهش نزاری قهستانی
ے میان دو رشته لولو میان حقه لعل — چه گویمت که عجب
چه دندان است — بابا فغانی ے دندان مجلس به چیزی هر کسے
دندان فرو نبرده — امید با بران لبهای شکر خند خواهد بود — و
بمعنی دریغ و مضایقه مجاز است و مسی مالیده کنز — از صفات

وحب نبات بستاره - پروین تگرگ - قطره شبنم - قطره
شیر - گوهر تسبیح - قفل - بسمار - از تشبیهات اوست - فیضی ے
در راه سخن زپای بندان — مسمار بپای لب ز دندان — فیاضی
ابهری ے کلید گنج سعادت شود زبان در کام — گشاده گر نکنی
قفلهای دندان را — سلیم ے دهن چون زاهدان پاک دامان —
گسسته رشته تسبیح دندان — بلور بهای جامی ے گر شد گهرے ز
درج نوشینت کم — در حسن نگشته هیچ تمکینت کم — صد ماه ز اطراف
رخت می تابد — گویا که ستاره زیر دینت کم — آصفی ے دندان
تست قطره شیر و لبت شکر — در کاهاست شیر و شکر بهر آن
لذتیا — ثابت ے نمود بما حب نبات از این دندان — هر گاه
شکر خند تو بکشاد دکان را ے نیست بر پشت لب او خط مشکین
کز صفا — عکس دندان مسی مالیده گردید آشکار — خواجه نظامی
ے ژاله از نرگس فرو بارید گل را آب داد — وز تگرگ روح پرور مالش
عناب داد — ب -
دندان ابریز و دندان ابریش و دندان پریز و
دندان پرلیش و دندان افریز و دندان افریش و
دندان فریز و دندان فرلیش و دندان گاؤ بکاف تازی
- ف بمعنی خلال و آن چوبی باشد که میان دندانها را بدان پاک
کنند — و در هندوستان آنرا از سیم و زر سازند و بالفظ کردن
مستعمل - ب ن -
دندان از چیزے کندن بفتح کاف تازی امید بریدن.
یحیی کاشی ے چون کنم از دل خونین دندان — که بیاقوت لبش
همرنگ است — ب -
دندان از دور نمودن کنایه از خویشتن را دشمن و معاند
قرار داده مستعد پرخاش شدن و بر حریف بدگمان گشته از رفتن
نزدیک وی احتراز نمودن - ب -
دندان آسیا در دندان خورد بیاید -
دندان افگندن و دندان شکستن معروف و برین قیاس
دندان شکن - میرزا صائب ے گر نگردد طعنه سنگین دلی دندان شکن
می توان خون خود از لبهای او آسان گرفت — کمال خجند ے
گر بسنگ ستم عشق تو دندان شکند — دل ولبهای تو دندان
طمع بر نکند — میر معزی ے چو تیغ او شکند شیر شرزه را چنگال —
چو تیر او فگند پیل مست را دندان — ب -

دندان بجون در بردن و دندان خونین شدن
و دندان بر سر دندان نهادن کنایه از تحمل نا ملایم کردن
شیخ شیراز ے که بندی که دندان بجون در برد — ز حلقوم بیدادگر
خون خورد — صائب ے از آن بر میوه فردوس باشد دیده [illegible]
که زان سیب ذقن خونین نگر دیدست دندانش — وله ے چون
صدف هر کس که دندان بر سر دندان نهد — گوهر شهوار جای حرفش
آید بر زبان — محمد طاهر کاشی نقاشی تخلص ے دانی که چیست تیغ
زخم زبان خلق — دندان ز در و بر سر دندان نهادن است — سنجر
کاشی ے دل که بار آسمان نابرده را بر جان نهاد — فرصتش بادا
که دندان بر سر دندان نهاد — و دندان بجون بردن کنایه از
گزیدن و گزیدگی - ب ن -
دندان بدندان زدن حسرت و افسوس خوردن طالب
آملی ے تا بکام عنبر دیدم لعل یار — چون گهر دندان بدندان میزدم
نجف قلی بیگ والی تخلص ے تا کدامین بی نوا امشب بکام دل
رسید — از کواکب آسمان دندان بدندان میزند — آقا حسین
ولد مولانا جمال الدین خانساری ے مسواک چه سود زاهد پاک
روان — صد ریشه فرو برده طمع بر دل و جان — از ذکر زبانی
تو هر دم تسبیح — دندان ز غصه میزند بر دندان — خواجه آصفی ے
دندان طمع بر لب لیلی و ده مجنون — بر گوشه از و خال کبودی است
نشانها - ب -
دندان بدندان نشستن و دندان بدندان
کلید شدن کنایه از بسته شدن دندان باهم چنانکه بزور نتوان
توان کشاد و این قسم حالت در صرع و بیهوشی و مانند آن می باشد
وحید در تعریف حاجی گفته ے اثر کلبتین وی از صرع دید — که دندان
او شد بدندان کلید — سلیم ے ادبس فشرده ام بهم از جور روزگار
دندان من چو بخیه بدندان نشسته است — کلبتین بفتح کاف تازی
و فتح موحده و مثناة فوقانی و سکون یای حطی مجهول و نون ابزار
آهنگران و مسگران و زرگران - مص ب -
دندان برآوردن طفل و دندان بیرون کردن
بمعنی شوکت ے چون مسیح آمد ز مهد غنچه گل خندان بردن — گرد طفل
بوستان از نسترن دندان برون — شیخ شیراز ے یکی طفل دندان
برآورده بود — پدر سر بفکرت فرو برده بود — وحید در تعریف
شانه تراش گوید ے ز دندان بود شانه اش در شکنج — چو طفلی که

دندان برآرد بسرنج ٭ دندان برون آمدن لازم منه وحید گفته ؎ ز دندان نیست غیر از لب گزیدن مطلبی دیگر ٭ ازان رو طفل را دندان پیش اول برون آید ٭ صائب ؎ ز مشرق میشود هر اختری در وقت خود طالع ٭ رسد چون نوبت نان طفل را دندان برون آید ٭ ب ۔

دندان بر جگر افشردن دل بر هلاک نهادن وجرأت بر کار دشوار نمودن سند آن دندان بر دل افشردن بیاید ۔

دندان بر چیزے داشتن در سروری کنایه از بغض داشتن وکینه ورزیدن ۔ میر معزی ؎ از نهیب هجر آن سیمین بر وزنخین او ٭ بر خروش موذنان شهر دندان داشتم ٭ الوری ؎ وارد از غصه آسمان دندان ٭ بر که بر نفس همت پیوست ٭ و در برهان کنایه از چشم داشتن وتوقع کردن و در کاری بسیار بجد شدن واقدام نمودن دندان در کار کسی داشتن و در کار کسی فرو بردن مثله کمال اسمعیل ؎ حشمت بکار خصم چو دندان فرو برد ٭ تا بپشت گاؤ و ماهی آسمان فرو برد ٭ میر خسرو ؎ اگر گویم که دارم بالبت کاری بجای لب ٭ چرا باید چنین در کار باد ندان فرو بردن ٭ بیش ازین گر چرخ دندان داشت در کار کسی ٭ ز دگره اینک بلعبت هم بدندان کرد باز ٭ ب ۔

دندان بر چیزے کردن وبند کردن ودندان بودن و سرخ کردن بچیزے کنایه از طمع وتوقع خواهش آن داشتن حسن بیگ رفیع ؎ از عشق بنا گوش تو در حلقهٔ گوشت ٭ دندان طمع کرده گهر بند شکستیم ٭ ناظم هروی ؎ مکن چو موج بخون شراب دندان سرخ ٭ که می شود رخ دین زرد و چشم ایمان سرخ ٭ میر خسرو ؎ گرت دندان بهم بندد به پرهیز ٭ بمال مردمان دندان مکن تیز ٭ سیف الدین اسفرنگی ؎ ای حلقهٔ خاتم سلیمان ٭ بر لعل تو تیز کرده دندان ٭ ب ۔

دندان بر حرف خود گذاشتن و بر سر حرف خود گذاشتن بر حرف خود قایم بودن اسمعیل ایما ؎ چون قلم محرم اسرار جهان میگردی ٭ میگذاری بسر حرف اگر دندان را ٭ بجلی کاشی ؎ کی خواجهٔ ما یاوه بلب راه دهد ٭ کز کون دهان زیر ریش گوز نهد ٭ جو بر سر حرف برگذارد دندان ٭ دندان باید که بر سر حرف نهد ٭ و از اهل زبان بتحقیق پیوسته که فلانی دندان بر حرف خود گذاشت یعنی هیچ است که سخنی نگوید نمیگفته خاموش ماند و تمام نکرد ۔ عبدالله وحدت قمی ؎ از حرف زدن طفل چو می بند د طرف ٭ رسم است که سازد گهر دندان حرف ٭ یک حرف ازین رمز بگویم یعنی ٭ دندان باید گذاشتن بر سر حرف ٭ واز حرف خود برگشتن وبخلاف قرار داد عمل آوردن ایضا تاثیر ؎ گشته از روسیاهی منکر پیمان چرا ٭ میگذاری چون قلم بر حرف خود دندان چرا ٭ ب ۔

دندان بر دل افشردن و بر جگر افشردن و بر جگر داشتن و بر جگر گذاشتن و بر جگر نهادن و در جگر غوطه دادن تاب ومکروهات آوردن ومتحمل آن بودن قاسم مشهدی ؎ آسوده هر که ترک حرام و حلال کرد ٭ دندان فشرد بر دل و تن را خلال کرد ٭ صائب ؎ دندان بدل چگونه فشارم که میشود ٭ لب باز کردنت پر پرواز بوسه را ٭ وله ؎ بوی خون می آید از لب میگون یار ٭ تا بیاد او که دندان بر جگر افشرده است ٭ وله ؎ مرید نام را نبود گزیر از خون دل خوردن ٭ نگین دایم ز نقش خویش دندان بر جگر دارد ٭ وله ؎ بسکه در لقمهٔ من سنگ نهفته است فلک ٭ بی تامل نگذارم بجگر دندان را ٭ ابوتراب فرقت ؎ نی همین بلبل بگلشن در غمت افسرده است ٭ گل ز شبنم بی تو دندان بر جگر افشرده است ٭ ب ۔

دندان بر سنگ آمدن سنگریزه ومانند آن زیر دندان در آمدن در اثنای طعام خوردن ۔ تاثیر ؎ تا بر سفینهٔ دل شوق تو ناخدا شد ٭ دندان زلنگر آمد بر سنگ ناخدا را ٭ ب

دندان برون آمدن وحید ؎ ز دندان نیست غیر از لب گزیدن مطلبی دیگر ٭ ازان رو طفل را دندان پیش اول برون آید ٭ ب ؛

دندان بزهر خائیدن بزای هوز کنایه از گفتن سخنی که ناشی از نهایت عداوت ودشمنی بود ۔ شیخ شیراز ؎ نخائید بیش از کینه دندان بزهر ٭ که دون پرورست این فرومایه دهر ٭ ب

دندان بفارسی نهادن و ماندن و گذاشتن و دندان بفارسی فهمیدن حرف وقبول کردن واصل این از صاحب زبانی بتحقیق پیوست که محصلانی که از برای تحصیل در قصبات می نشستند برای شلتاق مطلقاً فارسی نمی گویند بالفعل کسی که سخن نمی فهمد یا آنکه قبول نمی کند می گویند دندان بفارسی نمی گذارد و عوام دنده بفارسی نمی گذارد گویند ماخذش فارسی نه فهمیدن ترک است که آنها غیر از زبان ترکی نمی دانند ۔ اشرف ؎ خوانی کشیده ام ز سخنهای با مزه ٭ دندان بفارسی نگذاری چه فائده ٭ وله ؎ دندان بفارسی نه نهد غیر پیش ما ٭ تا پیروی حافظ شیراز کرده ایم ٭ حاشیه نیست ممکن ترک من فارسی نداند ٭ گر ز قند فارسی سازم جهان را پر شکر ۔

دندان بکام شکستن ٭ دندان از بن بر کندن کنایه از نهایت ذلیل ورسوا کردن ومغلوب وزبون گردانیدن ظهیرالدین فاریابی ؎ کدام حادثه دندان نمود با تو ٭ که صولت تو ز بن بر نکند دندانش ٭ کمال اسمعیل ؎ ستارگان را دندان بکام در شکنم ٭ بگاه عربده گر با سپهر ستیزم ٭ ب ۔

دندان بکام فرو بردن و دندان بکار کسے فرو بردن اقدام نمودن بجد در کاری وکنایه از کامیاب شدن ومستولی گشتن باشد ۔ شیخ شیراز ؎ شنیدم که وقتی گدازاده ٭ نظر داشت بر بادشه زاده ٭ همیرفت و می پخت سودای خام ٭ خیالش فرو برده دندان بکام ٭ کمال اسمعیل ؎ حشمت بکار خصم چو دندان فرو برد ٭ تا پشت گاؤ و ماهی آسمان فرو برد ٭ ب ن ۔

دندان بلند اسپ پیر سال را گویند که از پیری دندانش از گوشت بیخ خود اندکی بیرون برآمده باشد از شرح خاقانی غ

دندان بهم خوردن حالتی است که از سرمای شدید بهم سبب و دندان باهم خورد و آنرا دکدک دندان هم گویند ۔ مرزا محمد اکبر دولت آبادی ؎ نمی جست از دل آتش شراره ٭ بهم میخورد دندان ستاره ٭ ب ۔

دندان پیل ۔ ف بمعنی عاج وستون و میخ از تشبیهات اوست ظهوری در تعریف پیل ؎ بخاک ار کند میخ دندان فرو ٭ بهای دهد گاؤ کوهان فرو ٭ ستونهای دندان تابان چنان ٭ که دریای بام فلک نردبان ٭ ب ۔

دندان تاسف و دندان حسرت تمامی فوقانی معروف شیخ شیراز ؎ همیگفت حاتم پریشان چو مست ٭ بدندان حسرت همیکند دست ٭ ب ۔

دندان تر بر کسے داشتن در صدد هلاک او بودن ۔ حسن بیگ رفیع ؎ بر من از گریه ارباب هوس ظاهر شد ٭ که برین طائفه دندان تری دارد عشق ٭ ب ۔

دندان تیز کردن بمعنی جیبیدن باشد وکنایه از براکردن

بخصومت ورزیدن وکینه خواستن هم هست۔ ونیز دندان تیز کردن و دندان نهادن کنایه از طمع بستن باشد چنانکه سیف اسفرنگی گفته ؎ ای حلقهٔ خاتم سلیمان ٭ بر لعل تو تیز کرده دندان ٭ سان۔

دندان حوت بحای حطی۔ ف. کنایه از باران ریزه و اشک چشم۔ ب۔

دندان خاے بخای معجمه۔ ف. سگ گزنده وچیزی نلسان افضل الدین خاقانی ؎ چون کنار شمع بینی ساق من دندانه دار ٭ ساق من خائید گوئی بخت دندان خای من ٭ میرخسرو ؎ چه سگ در کوچه دندان خای باشد ٭ بروزن سنگ تا بر پای باشد ٭ ملا شانی تکلو ؎ خون چندین خاندان در گردن کلک من است ٭ بر کسی دندان بخاید چشم دندان خای من ٭ ب۔

دندان خر۔ ف. کنایه از احمق وگول وکون خر وکیر خر نیز گویند۔ میرخسرو ؎ خورد سگ وخوک بدندان بد ٭ بر همه دندان خرو بخرد ٭ ب۔

دندان خرد و دندان آسیا هر دو باضافه صاحب ذخیرهٔ خوارزم شاهی گوید مجموع دندان آدمی ۳۲ سی و دو است چهار دندان پیش پیای فارسی که آنرا بتازی ثنایا گویند وازپس آن چهار دندان رباعیات وازپس آن چهار دندان نیش بنون که آنرا بتازی انیاب بالف ونون ویا وبای موحده گویند وازپس آن شانزده دندان آسیا وآنرا بتازی طواحن واضراس نیز گویند. وازپس آن چهار دندان خرد واین بعضے را نباشد ودر هندی عقل ڈاڑھ خوانند سید حسن خالص ؎ گو درشت بمردم مگر نمیدانی ٭ که در دهان تو دندان آسیائی هست ٭ میرخسرو ؎ ز عدلت گرگ را زان گونه دندان خرد رسته ٭ که بر لسته لب از خون خوردن بز چون کم آزاران ٭ ب۔

دندان داشتن و دندان فرو بردن کنایه از دو چیز است اول کنایه از خشم داشتن وکینه ورزیدن با غیر دوم کنایه از اقدام نمودن وسخت مجد شدن بود در کاری کمال اسمٰعیل گفته ؎ خشمت بکار خصم چو دندان فرو برد ٭ تا پشت گاؤ ماهی آسمان فرو برد ٭ ظهیر فاریابی گفته ؎ دندان فرو مبر بامید ای دل ارتراء ٭ روزی لب نگار بکامی

زبان دهد ٭ ن۔

دندان دراز۔ ف. بمعنی حریص۔ غ۔

دندان دراز کردن کنایه از حریص گردانیدن ودر طمع انداختن۔ شیخ نظامی ؎ شکر پاره بانوک دندان براز ٭ شکر خواره را کرده دندان دراز ٭

دندان در سینه فرو بردن کنایه از گزیدن بتکلیف دلون ؎ ز مهر آنکه لاف بیدلی زد پیش تو دریا ٭ گهر در سینهٔ دریا فرو برده است دندان را ٭ ب۔

دندان در شکم بودن معروف میرخسرو ؎ حسود را که از و بود در شکم دندان ٭ همه ز خون جگر رنگ چون انار گرفت ٭

دندان در کار کسے داشتن و در کار کسے فرو بردن در دندان بچیزی داشتن گذشت۔ ب۔

دندان رمح۔ ف. کنایه از آهن پارهٔ سر تیز که بر بالای نیزه بنشانند۔ انوری ؎ حدت دندان رمح زهرهٔ جوشن درید ٭ صدمهٔ آسیب گرز تارک مغفر شکست ٭ ب۔

دندان رنجش انچه وقت استماع سخن اول از عروس بعروس دهند چنانچه رونما وقت دیدن روی او باو دهند ٭ این از اهل زبان بتحقیق پیوسته۔ اشرف ؎ چو از لب عقد مروارید راندی ٭ بدندان رنجش اول دل ستاندی ٭ ب۔

دندان رنجش معروف و دندان گرفتن از کسی متعدی صائب ؎ انان دندان زبیران گردش افلاک میگیرد ٭ که از غفلت همیدارد بپیری لب گزیدن را ٭ ونیز دندان گرفتن از کسی کنایه از بوسه گرفتن۔ باقر کاشی ؎ چند دندان بجگر غوطه دهم بخت کجاست ٭ که بگیرم ز لب لعل تو دندانی چند ٭ خسرو که احوال او میر علی شیر در ترجمهٔ مجالس النفائس نوشته ؎ از لعل یار دندانی گرفتم ٭ حیاتی یافتم جانی گرفتم ٭ ب۔

دندان زد بفتح زای هوز وسکون دال ابجد۔ ف. کنایه از طمع کرده شده۔ نظیری ؎ دندان زد هزار نگاه گرسنه بود ٭ لعل لبش که باده بآن رنگ وبو نبود ٭ ب۔

دندان زدن۔ ف. کنایه انگزیدن وجنگ کردن لسین در دندان زنی بیاید۔ صائب ؎ امتحان بیکار باشد آن دل چو سنگ را ٭ بیضهٔ فولاد مستغنی است از دندان زدن ٭ میر معزی ؎ ای لباخصم که باشیر همی زد دندان ٭ خدمت او لضرورت

زبن دندان کرده استاد فرخی ؎ گر تو ای شاه مراد در بن شیر کنی ٭ تا مرا گاه طپانچه زند وگه دندان ٭ ور بلا کرز تو بیزار شوم بیزارم ٭ از خدائی که فرستاد باحمد فرقان ٭ وبعضے بمعنی خوردن هم نوشته اند ٭ ب۔

دندان زر در موسیقار بشکل دندان چیزی در سوراخها نصب کنند وبیشتر رنگ آن زرد باشد از چراغ هدایت سندش در دندان موسیقار بیاید۔ غ۔

دندان زنی برابری وخصومت کردن۔ حکیم سوزنی ؎ کسیکه با تو بدندان زنی برون آید ٭ بود زمانه مرا ورا حریف دندان کن ٭ ب۔

دندان سا باسین بی نقطه بالف کشیده۔ ف. تخم خرفه را گویند که بعربی بقلة المبارکه خوانند۔ سا۔

دندان سپید کنایه از شگفته وخندان خواجه نظامی ؎ سیاهان بران کار دندان سپید ٭ ز خنده ولب رومیان نا امید ٭ ب۔

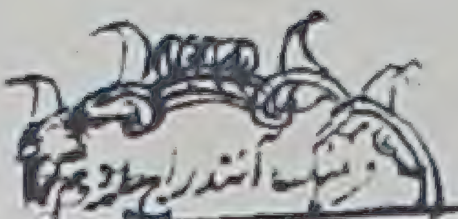
دندان سپید کردن خندیدن وتبسم کردن ودر برهان کنایه از اظهار عجز کردن وتواضع وفروتنی کردن ملا قاسم مشهدی گفته ؎ ای که در ظلمات عشرت کردهٔ فرگان سپید ٭ تا نیفشد بخیهات بر رو مکن دندان سپید ٭ میرخسرو ؎ گر بروی زهرهٔ گردون کنی دندان سپید ٭ بو شرف جای مهت گو یا که بر رو بیتی کنی ٭ ب۔

دندان سرخ کردن رغبت کردن وخواهش کردن از جهار شربت ومصطلحات۔ غ۔

دندان سیاه کردن دندان مسی مال کردن۔ قبول ؎ برای ماتم نان است دیگر نیست منظوری ٭ سیه در هند اگر احباب می سازند دندان را ٭ ب۔

دندان شب جناب خیر المدققین در شرح این بیت ؎ شب آن به که پوشیده دندان بود ٭ همان لحظه میرد که خندان بود ٭ میفرمایند که از دندان شب ستارها اراده نمی توان کرد چه ظهور کواکب واین خندانی علامت قوت داشتن رنگ شب است بلکه مراد از ان سپیدهٔ صبح است که موجب انعدام شب می شود۔ دندان صبح مثله۔ ب۔

دندان صبح کنایه از سپیدهٔ صبح صائب ؎ تعدها ی

مشکل خود را سراسر عرض کن * تا نگردید ست خونین از شفق دندان صبح * ب ـ

دندان طمع بالفظ زدن و برکندن مستعمل کمال خجندی ؎ گر بسنگ ستم عشق تو دندان شکنند * دل زلبهای تو دندان طمع برنکند * آصفی ؎ دندان طمع بر لب لیلی زده مجنون * بر گوشهٔ او خال کبودی است نشانها * ب ـ

دندان فریز بفتح فا و کسر رای مهمله و تحتانی و زای هوز. ف. بمعنی دندان ابریز است که خلال باشد ـ سا ـ

دندان فگن. ف. قسمی از ماهی که گوشت آن بغایت لذیذ و لطیف باشد از شرح خاقانی ـ غ ـ

دندان کاو بکاف تازی. ف بمعنی خلال است که نان و گوشت و زیادتی که در دندان مانده باشد بدان بیرون آورند و آنرا دندان آبریز و دندان ابریش و دندان افریز و دندان افریش و دندان بریز و دندان بریش و دندان فریز و دندان فریش نیز گویند ـ ن ـ

دندان کردن در بهار عجم کنایه از اعراض کردن و رو برتافتن و دریغ داشتن و مضایقه نمودن سراج الدین سکزی ؎ از لب و دندان او گر بوسه سازم طمع * لب چو بکشایم که با من او چه دندان می کند * از غوامض سخن ـ

دندان کشیدن و دندان گرفتن برکندن دندان و دور کردن آنرا مخلص کاشی ؎ زمانه بهر چه دندان کشد ز کام صدف اگر نه با دهنت لاف زد ز بدگهری مد صائب ؎ شد کند از ملایمت من زبان خصم * دندان مار را به نمد می توان کشید * سلیم ؎ سر اگر بر من گرانبا شد ز سر وا می کنم * درد دندان هر که نتواند گشید دندان کشد * تاثیر ؎ هر گونه بلیه به ز مسنون گشتن دندان بکش و منت مسواک مکش * و مرزا عبد القادر بیدل بمعنی دندان بر آوردن طفل بسته و این محل تامل است ؎ دردی از انس است استعداد لذتهای دهر * طفل می ترد ز شیر آن دم که دندان می کشد * ب ـ

دندان کنان بضم کاف تازی. ف. کنایه از عجز و الحاح و زاری کنان و ترسان ـ خاقانی ؎ او سر گران با گردنان من در پیش بر سر زنان * دلها دوان دندان کنان دامن بدندان می دوانند * ؎ شاهدان آب دندان آمده در کار آب * خفته را از خواب خوش دندان کنان انگیخته * ملا منیر مصرعه گهر خواست زنهار دندان کنان * و دندان کردن کنایه از اعراض کردن و رو برتافتن و دریغ داشتن و مضایقه نمودن سراج الدین سکزی ؎ از لب و دندان او گر بوسه سازم طمع * لب چو بکشایم که با من او چه دندان می کند * و دندان کنان بفتح کاف کنایه از قطع طمع و بی وقری و بیقراری و زاری و رسوائی باشد ـ ب ن سا ـ

دندان کندن کنایه از قطع طمع کردن ـ سا ـ

دندان کوه کنایه از لعل و یاقوت ـ شاعر گوید ؎ گشته شد دندان کوه از زخم پیکان خنده زد * دریا بریش آسمان * یعنی بریش آفتاب * ب ـ

دندان گرفتن از کسے در دندان ریختن گذشت ـ ب ـ

دندان گوساله بکاف فارسی نوعی از تیر است که پیکانش از استخوان باشد و پیکان آنرا بشکل دندانه گوساله ساخته باشند خسرو دهلوی گفته ؎ دلیرانش کز کین دلیر افگنند * بدندان گوساله شیر افگنند * ان ـ

دندان گیر. ف. اسب و سگ بدخو که هر دم را بدندان بگزد خسرو ؎ هر که چو بی لبسگ دندان گیر * نتوند مرده و مردار بود * ب ـ

دندان ماهی و دندان شیر بیای معروف معروف و نیز دندانی که از شیر ماهی شانه و دسته کارد و خنجر و غیر آن سازند مرزا طاهر وحید در تعریف شانه سازی ؎ اسیری که شیرینی یاد داد یک انگشت از شهد و صافت چشید * نگردید چون شانهٔ عاج پیر * دهانش بود پر ز دندان شیر * محمد اسحاق شوکت ؎ لازم افتاد است نرمی و درشتیها بهم * باشد از دندان ماهی دستهٔ شمشیر موج * ب

دندان مزه بفتح میم و سکون زای نقطه دار. ف. شیرینی و میوه را گویند که بعد از طعام خورند ـ سا ـ

دندان مزد بضم میم و سکون زای نقطه دار و دال بی نقطه. ف. نقد و جنسی را گویند که چون جمعی از فقرا را مهمان کنند بعد از خوردن طعام بایشان دهند و روانه کنند. و آنرا مزد دندان نیز گفته اند ـ حکیم سنائی گفته ؎ مرد خندان لب نباشی مرد سندان دل مباش * مزد دندان مزد نبوی مرد دندان زن مباش * سوزنی گفته ؎ بدندان مزد از دو خواهم قمیصی * اگر اطلس دهد یا خاره و یا خز * و دندان مز بفتح میم بی دال میوه یا شیرینی را گویند که بعد از طعام بخورند و بمزند ـ ن ـ

دندان موسیقار. ف. چیزیست که بشکل دندان ساخته در موسیقار تعبیه کنند. و بیشتر رنگ آن زرد باشد از جهت خوشنمائی طغرا ؎ بدور بینی قانون نغمه پردازی * شد سفید چه دندان زرد موسیقار * دندانه موسیقار هم آمده ـ ب ـ

دندان نما بضم نون. ف. بسیار نمایان و آشکار چون بخیه دندان نما خندهٔ دندان نما ـ تاثیر ؎ عقده سخن بخندهٔ دندان نما به بنا * خاکی بفرق شهرت در عدن بریز * و کنایه از خشمگین و غضبناک و کسیکه اظهار عجز و فروتنی کند نیز نوشته اند * ب ـ

دندان نماید یعنی خوشحال شود و بخندد و بترساند و غضب شود و زاری کند. و عاجز گردد ـ سا ـ

دندان نمودن کنایه از دو چیز است اول کنایه از ترسانیدن و تخویف و تهدید کردن باشد چنانکه حکیم سنائی گفته ؎ چون نمود او بدشمنان دندان * تنگ شد بر عدو جهان چو دهان * کمال اسمعیل گفته ؎ چو دندان نماید سر کلک تو * شهادت نماید زبان سنان * دوم کنایه از خنده کردن بود ـ ن ـ

دندان نهادن کنایه از قبول کردن و رغبت نمودن و طمع بستن در چیزے و دندان نهادن بر خلاف آن کذا فی البرهان ـ ب ـ

دندانه بر وزن مردانه. ف. چیزی که مشابه بدندان باشد چو دندانهٔ تیغ و دندانهٔ کلید و دندانهٔ سین و بالفظ ریختن و افتادن و کردن مستعمل ـ ملا قاسم مشهدی ؎ ناله چون مضطرب افتد نگشاید در وصل * آه عاشق نه کلیدی است که دندانه کند ـ میر خسرو ؎ گرچه که دندانه فتادش به تیغ * هم سر بدخواه برد بیدریغ * مرزا بیدل ؎ شد نفس از کار و عقدهٔ غنچهٔ دل وا نشد * این کلید از پیچ و تاب قفل با دندانه ریخت * و دندانه نیز کنگرهٔ عمارت را گویند ـ خاقانی گفته ؎ قصری که بنام آن طراز ند * دندانه اش آفتاب سازند * هم او در باب ایوان مداین گفته ؎ دندانهٔ هر قصری پندی دهدت نو نو * پند سر دندانه بشنو ز بن دندان * ن ـ

دندانی کردن. ف. شرمنده کردن صائب ؎ صبح را شرم تبسم خند تو دندانی کرد * غنچهٔ گل بکدامین لب و دندان خندد * ب

دندش بر وزن رنجش. ف. سخن گفتن باشد با کسی چنانکه

دیگری نیابد - سا -

دِ نْدِم کزبرج ع. گیاه کهنه سیاه - ا -

دِنْدِن بکسر اول و ثالث ع. علف سیاه خشک شده یا درخت سیاه خشک و بیخ صریان و سخن بآواز خفی که مفهوم نشود - ا -

دَنْدَنَه بفتح اول و ثالث و رابع ع. بانگ کردن مگس و درجلی آمد شد کردن کسی و آواز مگس و زنبوران و سخن بآواز خفی که فهم نشود و بآواز خفی سخن گفتن که فهم نیابد - ا -

دَ نْ نه بفتح اول و ثالث و نون و سکون ثانی. ف. آهسته سخن کردن در زیر لب باشد کمال اسمعیل گفته ؎ تیزی که بانگ رعدهم وزیر آن بود ✻ در زیر لب چو دندنهٔ ناتوان کند ✻ و آنرا دندنش نیز گویند و دندیدن مصدر آنست و شیرازیان دندیدن بضم لام لندیدن گویند در خراسان نیز شایع است - ن -

دندیدن بروزن رنجیدن. ف. در زیر لب آهسته آهسته باخود حرف زدن باشد از روی قهر و غضب و جوشیدن از خشم شیرازیان لندیدن بضم لام میگویند و خراسانیان نیز - سا -

دَنَس بفتحتین و سکون سین مهمله ع. ریمناکی و ریمناک شدن و ریمناک گردیدن ثوب و معیوب و زشت گردیدن خلق و دَنِس بکسر نون آلوده بریم و مرد آلوده آبرو و زشت خو اَدْناس و مَدانِیس جمع - ا -

دَنَع بفتحتین و سکون عین مهمله ع. انچه ببینداز دشتر کش از ستم وخواری و فرومایگان و ناکسان و نیز دَنَع خواهان طعام و گرسنه گردیدن جهی و آرزومند و امیدوار آن گشتن و فروتنی نمودن و خوار شدن و ناکس و بخیل گردیدن - ا -

دَنِغ بفتح اول و کسر نون و سکون غین معجمه ع. مرد فرومایه و ناکس دَنَغَة بفتحتین جمع - ا -

دَنَف بفتحتین ع. بیماردایی مذکر و مؤنث و تثنیه و جمع در آن یکسان است و بیمار گران شدن و نزدیک شدن آفتاب بفرو شدن و زرد گردیدن و نزدیک شدن کاری و نیز دَنَف بیماری ملازم - ا -

دِنْفاس بالکسر و سین مهمله ع. مرد گول فرومایه و مرد بخیل و راعی کاهل که بجواب رود و شتران را بگذارد که تنها چرا کنند و دِنّاس بتقدیم تا بر نون مثله - ا -

دَنْفَخ بفتح اول و ثالث و سکون خای معجمه ع. سطبر و نام مردی - ا -

دِنْفِس بکسر اول و ثالث و سکون سین مهمله ع. زن گول - ا -

دَنْفَشَة بفتح اول و ثالث و فتح شین قرشت - ع. هر دو چشم فرو خوابانیده دیدن و چشمک زدن - ا -

دِنْقِصَة بکسر اول و ثالث و فتح صاد مهمله ع. دابه است کوچک وزن لاغر - ا -

دَنُق بالفتح ع. سپستان در اول تر و در حرارت و برودت معتدل مسهل محرور المزاج و مواد سوداوی و مسکن حدت صفرا و عطش و مقوی امعا و جهت حرقت بول و صرفهٔ حار و اخراج کرم معده نافع و دُنُق بضمتین جمع دَنُوق کصبور کسیکه نفقه را بر عیال خود تنگ کند - ا -

دَنْقَة بفتح اول و ثالث ع. دانه است ردی سیاه تلخ که درگندم روید بهندی مُنمنا یا اکرا است و دَنَقَة بفتحتین گندم دیوانه و آن نوعی از دَنْقَة است بالفتح - ا -

دَنْقَر بفتح اول و ثالث و سکون رای مهمله ع. شوره - ا -

دَنْقَرَة بفتح اول و ثالث و رابع ع. جستجو کردن کارهای مشکل یا کارهای حقیر و رکیک را - ا -

دَنْقَرِي بفتح اول و ثالث و کسر را ع. اسب کوتاه زشت حقیر دِنْقِرِي بالکسر مثله و مرد زشت و حقیر و کوتاه - ا -

دَنْقَسَة بفتح اول و ثالث و فتح سین مهمله ع. تباهی افگندن میان قوم و پست نمودن سر از فروتنی و خواری و خوابیده چشم دیدن - ا -

دَنْقَش بفتح اول و ثالث و سکون شین معجمه ع. نام شخصی - ا -

دَنْقَشَة بفتح اول و ثالث و رابع ع. هر دو چشم فرو خوابانیده دیدن و تباهی انداختن میان مردم - ا -

دنقه بفتح اول و سکون ثانی و قاف مفتوح ع. همان دَنْقَة است که گذشت - سا -

دَنْکَسَة بفتح اول و ثالث و فتح سین مهمله ع. پنهان گردیدن درخانهٔ خود و بیرون نیامدن برای حاجت قوم و آن عیب است -

دنگ بروزن سنگ بکاف فارسی. ف. آلتی است که بدان برنج کوبند چون یکسر او بنهادن برنج رسد سر دیگرش بلند شود و همچنین بالعکس و چون او را با حرکت دهند باد نگ گویند و برنج کوب را دنگی گویند مولوی گفته ؎ گر بسجده آدمی سر در نشد ✻ دنگ هر زنار زنجیر شدی ✻ ابوطالب کلیم در صفت اسپ خوابیده گفته ؎ بکون نشست چو سر از سکندری برداشت ✻ بچوب دنگ توگفتی نشسته است کلیم ✻ و دیگر بمعنی احمق و بهمین شاعر گفته ؎ تا پرگار تو در دائرهٔ خط دیده ✻ چون من از دائره بیرون شده دیوانه و دنگ ✻ و آلالی خونسارتی در معنی صدای که از برهم خوردن سنگ یا دو چوب برآید این بیت گفته ؎ در جهان دیوانه را دنگی بس است ✻ خانهٔ بر شیشه را سنگی بس است ✻ و دیگر بمعنی نقطهٔ پرکار آمده شاعر گفته ؎ توئی مانند دنگ و من چو پرکار ✻ بگردت بی سر و بی پای گردم ✻ و اسب دراز گردن بی اندام را با دنگ برنج کوبی منسوب داشته دنگال گویند - ن -

دنگاله و دنگداله بفتح اول. ف. آبی را گویند که از جای بلندی تا بزمین یخ بسته باشد یا از ناودان تا بزمین آویخته باشد چنانکه شاعر گفته ؎ خلم از دماغ و بینی من تا بریش ✻ پای گشته است دنگاله زسردی و از خار ✻ -

دنگل باوّل مفتوح بثانی زده و کاف فارسی مکسور. ف. بمعنی ابله و احمق و دیوث و بی اندام است شمس فخری گفته ؎ جارکس نیست در ممالک شاه ✻ ظالم و بهیر و مسف و دنگل ✻ رشیدی گفته که شمس فخری در معیار جمالی او را با گل و مل قافیه نموده و چنین نیست - معیار جمالی حاضر است و مطلع این قطعه این است ؎ دشمن پادشاه عادل دل ✻ باد دایم به تیغ کین بسمل ✻ -

دنک و دوال کنایه از اسباب تجمل و شان و شوکت - قول ؎ بعد مردن طمطراق شیخ افزون می شود ✻ طبل رحلت بهر او دنگ و دوالی بیش نیست ✻ ب -

دنگی بکسر اول و ثالث. ف. آن مرد دنگ کوب را گویند و دنگ سر محلی را گویند که آن دنگ در انجا کار می کند - ن -

دِنَّمَة بکسر اول و تشدید نون مفتوح و فتح میم ع. زن کوتاه بالا و مورچه دِنَّامَة بالکسر و تشدید نون مثله فیهما - ا -

دَنَن بفتحتین و سکون نون ع. کوژپشتی و پستی و فرو رفتگی سینه بگردن - ا -

دُنُوّ بضمتین و تشدید واو ع. نزدیک شدن و قریب بلوغ

دَنْوَاش بکسر اول و سکون ثانی و واو با الف کشیده و شین نقطه دار زده. ف. نام مردی است که عذرا معشوقهٔ وامق از او بزور خواست - ا -

دَنُوءَة بضمتین و فتح همزه ع. فرومایه و بی باک گردیدن - ا -

دُنُوح بضمتین و حای حطی در آخر ع. رام گردیدن - ا -

دُنُوع بضمتین و عین مهمله ع. ناکس و بخیل گردیدن - ا -

دَنُوق کصبور ع بکسیکه نفقه را بر عیال خود تنگ کند دُنق بضمتین جمع و کضمتین تتبع و جستجو کردن مذاق امور را - ا -

دنه باول و ثانی مفتوح . ف . صدا و ندا و زمزمه را گویند که از غایت خوشی و نشاط خاطر از آدمی سر زند. منوچهری گفته تا توانی شهریارا روز امروزین مکن ٭ جز بگرد خم خرامش جز بگرد خم دنه ٭ دنه گرفته یعنی خرام و شادی و نشاط گرفته - ناصر خسرو گفته مثل است آنکه چو موشان همه بیکار بمانند ٭ دنه شان گیرد و آیند و سر گربه بخارند ٭ ن -

دنه گرفته بالفتح متکبر و ناسپاسی کننده نعمت الهی باشد و بمعنی خوشحال و شادمان هم هست و تند براه رونده و دونده سندش بالا گذشت - س -

دنی بر وزن غنی . ف بمعنی بشادی و خوشحالی بخرامی - ناصر خسرو گفته ای شده مشغول بنا کردنی ٭ گرد جهان بیهده تا کی دنی ٭ دنیدن بمعنی دویدن بنشاط و خوشحالی است - چنانکه گفته ای دنیده همچو خون گرده زجان از خون دن ٭ خون دن خونت بخواهد خورد گردون مدن ٭ دنیدن مصدر این لغت است - ن -

دَنِیّ بفتح اول و کسر نون و تشدید یا ع . در استعمال فارسیان مخفف بمعنی ناکس و پست فطرت و سفله و بمعنی نزدیک شونده بمعنی اول مشتق از دنائت است و بمعنی ثانی مشتق از دنو از منتخب و لطائف و دُنَی بضم اول و الف بصورت یا در آخر جمع دُنیا این جهان نزدیک - غ ا -

دُنیا بالضم ع. این جهان و معنی اصلی زن بسیار نزدیک شونده است مشتق از دنو که بمعنی قریب باشد چرا که دنیا اقرب است بسوی آدمی به نسبت عقبی یا بمعنی زن سخت و خسیس و ناکس در بن صورت مؤنث ادنی است مشتق از دنائت که بمعنی ناکسی و زبونی است از شرح مقامات حریری و سروری و مدار - بدانکه الف لفظ دنیا را بخلاف لفظ عقبی و ضربی و نصری وغیره برسم الخط عربی و فارسی بشکل الف نویسند چرا که اینچنین الف که بعد یای تحتانی واقع شود بشکل الف نویسند چنانکه در علیا وغیره مگر در لفظ یحیی عیسی بیا نگارند - دُنی بضم اول و یای مقصوره در آخر جمع دنیا مثل کبری و کبر و دُنیاوِیّ و دُنیَوِیّ و دنییّ منسوب است بدنیا - دنی حال . و دنی وح . و دون خسیس بد سرشت فانی - از صفات اوست - غ ا ب -

دنیا پرست بفتح بای فارسی . ف . معروف که دنیا دار باشد فهما دنیا دوست و دنیا خدا و دنیا پرست و دنیا دار هر کدام معروف - درویش واله هروی ٭ ز دنیا و دنیا خدایان نفورم ٭ چه فرق است اندر زاینه تا بزانی ٭ به از خبث دنیا پرستان ندارم ٭ بیاران آن سرزمین ارمغانی ٭ سعدی گفت چشم تنگ دنیا دار را ٭ یا قناعت پر کند یا خاک گور -

دنباوند بالضم . ف . نام کوهی است مشهور بدماوند و آن در مازندران است و گویند اصل دنیا آوند بوده و آوند بمعنی ظرف است یعنی دنیا ظرف آن است و ملوک دنباوند را در قدیم مصمغان گفتندی چنانکه ملوک جبال طبرستان را اسپهبد و ملوک هند را بلهر و ملوک قنوج را رای و مهراج ابوریحان در آثار الباقیه گوید که فریدون ارمائیل خوان سالار ضحاک را که مأمور بود بکشتن مردم و آوردن مغز سر آنها برای مار ضحاک خواست بکشد چون ثابت گردد که گوسپند را کشته و مردم را رها کرده در کوهسار دماوند دیده شدند او را حکمران دماوند کرد و نشاند بر تخت زرین و مصمغان لقب داده این لقب بر حکام دماوند باقی ماند و گویند چون فریدون بر ضحاک مستولی شده او را گرفته بجاهی که دران کوه بود معلق آویخت تا بود و برین قیاس چون ضحاک بدخو بود و پارسیان مار و دیو میگفتند آن کوه را دیو آوند خوانده اند و بمرور بدماوند معروف شده و برین تقدیر دیو آوند انسب است چه دنیا لغت عربی است و آوند پارسی و مخالف اند - مؤلف گوید آن کوه آتشی است و اهل سیاحت و فرهنگ و مهندسین فرنگ بحکم شهریار عهد بتحقیق معادن آنجا رفته اند که چهار فرسخ ارتفاع آنست و بر قله اش سی جریب زمین هموار و چاهی است که ازان روشنائی و دود ازان بر آید و گویند معدن کبریت است و چاهها متعدده دارد و نزدیک شدن بآن مایه قطع نفس و هلاکت است - فرید الدین اصفهانی درین معنی گفته از غاله مکن آه مراد و دماوند و زگریه مکن چشم مرا چشمهٔ آمو ٭ حکیم فردوسی نیز در باب ضحاک گفته بیاورد ضحاک را چون نوند ٭ بکوه دماوند کردش به بند ٭ بماند او بر آنگونه آویخته ٭ ز او خون دل بر زمین ریخته ٭ گسسته شد از خویش و پیوند او ٭ بماند اندران کوه در بند او ٭ وصل آن در دماوند تحقیق خواهد شد - ن -

دُنیاوِی بضم ع. منسوب بدنیا - ف ا -

دنیدن بر وزن رسیدن . ف بمعنی دویدن بنشاط و بخوشحالی براه رفتن و بمعنی انجای در آمدن و از خشم و قهر جوشیدن هم گفته اند - و دنیده بر وزن ندیده بمعنی بنشاط خرامیده و بخوشحالی راه رفته - س -

دَنِیع کامیر عین مهمله در آخر ع. ناکس بی خیر و بی عقل دَنِیعَة مثله - ا -

دَنِیق کامیر ع بکسیکه تنها خورد در روز و در شب در روشنی ماه تا مهمان او را نه بیند - ا -

دَنِین بفتح اول و کسر ثانی ع. آهسته سخن گفتن که فهمیده نشود و بانگ کردن مگس و سخن بآواز خفی که بفهم نیاید - ا -

دُنیَوِیّ بضم دال و سکون نون و فتح یا و کسر واو ع. منسوب به دنیا و بضم دال و کسر نون و سکون یا غلط است و دُنیاوِی بسلامت داشتن الف نیز جائز - از صراح و ابن حاج نوشته که دنیاوی بواو و دُنیائِی بهمزه هر دو غلط است - غ -

دَنِیَّة بفتح اول و کسر نون و تشدید تحتانی ع . ناکس و زبون و سفله - غ -

دُنیه دار بالضم . ف . زین بیت اسیری لاهجی بمعنی دنیا دار مستفاد می شود ای جستجوی منصب و اسباب حرص جاه ٭ این کار بار دینی و دُنیه دار هیچ ٭ ب -

دُنیِیّ بالضم ع. منسوب است بدنیا - ا -

دَنِیئَة بفتح اول و کسر ثانی و فتح همزه . ع عیب و نقیصت - ا -

دَوّ بالفتح و تشدید واو بیابان و شهری است - ا -

دو بالفتح . ف . امر از دویدن و نیک دو شخص خوب دونده و بالضم عدد معروف که ترجمهٔ اثنین باشد و این بر لفظ جمع نیز بیاید فردوسی در هلاک سیامک بدست دیو گوید ٭ همه جامها کرد فیروزه رنگ ٭ دو چشمان پر از خون و رخ باده رنگ ٭ مولوی معنوی ٭ اگر بد بدهٔ من بخیر آن خیال آید ٭ بکنده باد مرا هر دو دیدگان بکلبند ٭ از فرهنگ فرنگ و غوامض سخن -

دَوَء بالفتح ع. بیمار گردیدن - ا -

دَوَاء بهر سه حرکت و مشهور فتح است ع. دارو و چیزی که

بآن درمان کرده شود - اَدْوِیَه جمع دوا کی ضرب علیه
آن از عالم مومیا مومیائی و بمعنی مرهم مجاز است از قبیل تسمیه
الشئ باسم جنسه - علی خراسانی ؎ زهر غم ریخت بجوناب که
این مرهم نیست * عشق بر چاک دلم بست دوائی که مپرس خسرو
؎ غمزه کشوخت جراحت میکند * هر کرا العلت دوائی می شهد
و بالفظ کردن و جستن بمعنی معالجه و درمان کردن - انشی ؎
باده در خم کهنه چون گردد دوائی می شود * دختر زبیر چون شد
مومیائی می شود * و له ؎ آرزو نبود به نزهت چون گدائی
در بهشت * می بود بیکار بیشت چون دوائی در بهشت *
نظامی ؎ بمن ده که از وی دوائی کنم * مس خویش را کیمیائی
کنم * محمد صالح ستاره ؎ رخساره و لب او در دم را دوا کرده
گلقند آفتابی آخر دوائی ما کرد * و له ؎ بتاریخ وفات آرزو
مصرعی گفتم * ز نومیدی دوائے درد ہائے بید واکردم * خواجه
شیراز ؎ طبیب عشق مسیحا دم است و مشفق لیک * چو درد در تو
نه بیند کرا دوا بکند * دوائی درد خود اکنون از ان مفرح جوی
که در صراحی چینی و شیشه حلبی است * ب -
دَوَاءُ المِسْك بکسر میم و سکون سین مهمله ع * معجونی است
مقوی قلب که مشک جزو اعظم آنست * غ -
دوآب بالضم نام ملکی است در هندوستان که در میان دو رود
که گنگا و جمنا واقع است - فر -
دَوَاب بفتح دال و بای موحده مشدد ع * جنبندگان
و این جمع دَابَّة است که تشدید بای موحده باشد ماخوذ از
دبیب که بمعنی بر زمین جنبیدن است و تای تانیث در دَابَّة
برای تقدیر موصوف باشد مثل تای ذَبِيحَة پس دابه را
در اصل لغت بمعنی جنبنده که مطلق جاندار باشد مگر اکثر استعمال
این لفظ در حیوانات است که بران سوار شوند و بار برند مثل اسب
و خر و شتر و فیل و استر و جاموش و گاو از منتخب - غ -
دَوَاة بفتح اول و ثانی ع * ظرفی که دران سیاهی کتابت
نگاهدارند و کسانی که دلوات بدو الف خوانند خطا است و بفارسی
آمده خوانند بر وزن خامه دُوِي بحذف تا و دُوِيّ بضم اول
و کسر ثانی جمع و پوست حنظل و پوست دانه انگور و پوست خربزه نیز
است در ذال معجمه - از بهار عجم - غ ا -
دوات آشوب * ف * میلی که بدان صوف و لیقه دوات را
بر هم زنند و مبدل مخره کش گویند - ب -
دوات دار بدال * ف * همان که در عرف حال آنرا قلمدان بردار
گویند - طاهر نصیرآبادی در احوال جلال بیگ نوشته که وی در اوائل
حال دوات دار مرزا طالب خان بود - میر معزی ؎ چو در سیحر
بمشک سیه بر آمیزی * دوات دار تو زیبد نبیره مشکان * ب
دوا آتش * ف * کنایه از دو لب معشوق باشد - سا -
دو آتشه * ف * شرابی که مکرر و دو نوبت کشیده باشند - فر -
دوا تکو بکاف فارسی * ف * آنکه دواتها را بسازد و دویتا گر
امالهٔ آن سیفی ؎ کی از دویتا گر خودم اگذر باشد * بچون خود
بدہم خط دویتا گر باشد * ب -
دُوَاج کغراب و جیم تازی ع * بالاپوش و لحاف بدو او نیز آمده
از منتخب * و در لطائف بکسر اول بمعنی لباس و در برهان دواج
بفتح اول بمعنی لحاف و در سروری بفتح اول بمعنی قبا - غ ا -
دَوَاجِن بالفتح و کسر جیم ع * جمع دَاجِن گوسپند انس گرفته ا
دَوَاحِق بفتح و کسر حای حطی ع * جمع دَاحِق خرمای
دو رنگ زرد - ا -
دَوَاحِيل بالفتح و کسر حا ع * جمع دَاحُول پایی دام صیاد
که برای شکار گورخر بر زمین فرو نشانند گویا که آن گورخر
رانده شده است بهر شکار - ا -
دَوَاخِس بفتح اول و کسر خای معجمه و سکون سین مهمله ع
در دَخْس گذشت - ا -
دَوَاخِل بالفتح و کسر خا و سکون لام ع * جمع دَاخِلَة
نهانی زمین - ا -
دَوَاخِن و دَوَاخِين بالفتح و کسر خا و سکون نون ع *
جمع دُخَان کغراب بمعنی دود این جمع خلاف قیاس واقع شده
آدخنه قیاسا - ا -
دُوَاد بالضم کغراب ع * کرم ریزه و کرم خشک و هر دو نیز رد
و شتابنده - ا -
دُوَادِم کعلابط ع * و دُودِم کعلبط آب سرخ است که از
درخت طلح یا درخت تیر بیرون آید و اکثر از کوه بیروت از
بلاد شام خیزد و گویند در جوف درختهای کهن مسکون میگردد
دا افعال قایم مقام مومیائی است که در بدل وی مستعمل میشود - ا -
دَوَادُو بفتح اول و دال ابجد بر وزن رواروه * ف *
دویدن بهر طرف باشد - از بی هم و شخصی را نیز گویند که خدمات
جزئی با و رجوع باشد و هر ساعت او را بکاری فرستند - سا
دُوَار بضم اول و رای مهمله ع * گردش سر از علتی و بفتح اول و
تشدید یا و او بسیار گردش کننده از منتخب و بحر الجواهر - و نیز
دَوَّار زندانی است بیمامه و کعبه شرفها الله تعالی و باین معنی
بضم هم آمده و بتی است - ا غ -
دَوَّارَة بالفتح و تشدید ثانی و فتح را ع * پرکار و گوی بالا آمین
و هر چیز ساکن را دَوَّارَة و دَوَّارَة گویند و چون حرکت داده
کنند دَوَّارَة و دُوَّارَة بضم و دُوَارَة بالضم ریگ توده
گرد که وحوش گرد آن گردند و پاره گرد از سر و باین معنی بفتح هم آمده
و شکنبه گوسفند - ا -
دَوَارِج بفتحتین و رای مهمله ع * پایهای ستور - ا -
دواری بفتح دال و کسر رای مهمله * ف * زری است مسکوک
از طلا که هر یک موازی پنج و شانی باشد حکیم منوچهری دامغانی
گفته ؎ جز بر در شهنشه بر درگهی نرفتم * نه بر در بخارا نه بر در
بخاری * چون تو نه ام که خدمت کهتر کنی و مهتر * بهر دو دو شانی
وز بهر یک دواری * ن -
دَوَّادِي بالفتح بتشدید واو و تحتانی ع * روزگار و دو نیکه ا
دوازده بالضم و حرف رابع زای هوز * ف * ترجمه اثنا عشر که
عدد معروف است - فر -
دوازده امام * ف * اول امام حضرت علی دوم امام حسن
سوم امام حسین - چهارم امام زین العابدین - پنجم امام محمد باقر -
ششم امام جعفر صادق - هفتم امام موسی کاظم - هشتم امام علی موسی رضا
نهم امام محمد تقی - دهم امام نقی - یازدهم امام حسن عسکری - دوازدهم
امام مهدی - سلام الله علیهم اجمعین - غ -
دوازده جوسق با جیم و واو و سین مهمله و قاف معرب
دوازده کوشک است که مراد از ان دوازده برج فلکی باشد - سا
دوازده رخ * ف * جنگی بوده است عظیم و رزمی مشهور میان
گودرز و پیران از تورانی و ایرانی و آن جنگ در دامن کوه گناباد
واقع شده و آن موضعی است از خراسان و هم دران جنگ
پیران ویسه با چند برادر خود کشته شد - سا -
دوازده مقام * ف * در اصطلاح موسیقی مقام پرده سرود
را گویند و آن دوازده اند چنانکه اول راست - دوم صفاهان

سوم پسلیک - چهارم عشاق - پنجم زیر بزرگ - ششم زیر کوچک - هفتم حجاز - هشتم عراق - نهم زنگله - دهم حسینی - یازدهم رهاوی - و دوازدهم نوا - و بعضی بجای صفاهان شباب نوشته اند - ع -

دوازده میل . ف . کنایه از دوازده برج است - ن

دَوّاس کشداد ع . شیر و مرد دلیر و ماهر و دیّاس بالیا مرد خرمن کوب - ا -

دو اسبه بالضم . ف . کنایه از سرعت و استعجال و چاپاری رفتن بود چنانکه حکیم خاقانی گفته ؏ زانکه دو اسبه رسید موکب فصل ربیع ٭ دهر حرف بازیافت قوت یوم الشباب ٭ هم او گفته ؏ رانده از رجبه دو اسبه تا مناره یکسره ٭ از سم گوران دل شیران هراسان دیده اند ٭ ن -

دو اسبه شتافتن و تاختن و شدن سرعت عبارت از انست که هر سوار دو دو اسب همراه بگیرد تا بر یکی سوار شود و دیگری خالی همراه باشد و چون اسپ سواری مانده گردد بر آن دوم سوار شود و چون این نیز مانده گردد باز بران اول سوار شود نظامی ؏ پرخاش زنگی شتابان شوند ٭ دو اسبه بسوی بیابان شوند ٭ صائب ؏ غبار قافله عمر چون نمایان نیست ٭ دو اسبه تازی لیل و نهار را دریاب ٭ ب -

دُوَاسَة کثمامة و کسحابة ع . جماعت مردم - ا -

دَوَاسِر کعلابط ع . شتر بزرگ هیکل توانا قوی جثه - ا -

دو آسیا . ف . کنایه از زمین و آسمان است چنانکه شیخ سعدی گفته ؏ مابین آسمان و زمین جای عیش نیست ٭ یک دانه چون جهد بمیان دو آسیا ٭ ن -

دَوَاعِی بالفتح و کسر عین مهمله ع . خواهشها و باعثها و این جمع دَاعِیَة است - ا -

دَوَاغِص بالفتح و کسر غین معجمه و سکون صاد مهمله ع . جمع دَاغِصَة آئینه زانو و آب صاف تنک - ا -

دَوَافِع بالفتح و کسر فا و سکون عین مهمله ع . جمع دَافِعَة زمین نشیب و نرم که در آن آب رود -

دُوال بالضم بر وزن جوال . ف . بمعنی تسمه و در فرهنگ چرم حیوانات و چرمی که بجای چوب بر طبل و کوس زنند خسرو دهلوی گفته ؏ هم او ریخت در کاس طاعت زلال ٭ هم او کوفت بر کوس دولت دوال ٭ عضایری رازی گفته ؏ دوال گرد اندام پیلوا رعد ٭ چو بر زنند بران کوس پیلی تو دوال ٭ ارزقی هروی گفته ؏ و لیکن روز کوششش پیر دراند ٭ دوال پیر فربه شیر لاغر ٭ و حکیم سنائی بمعنی مکر و حیله آورده ؏ ننگرم من سوی دوال شما ٭ نشوم نیز در جوال شما ٭ در جهانگیری بمعنی زمرد آورده برین بیت رفیع الدین لنبانی کرده ؏ زبهر ساعد شاخ ابر ساخت گوهر کش ٭ که قطره در خوشاب است و سبزه شبه دوال ٭ و گوید بمعنی شمشیر نیز آمده و نظامی گفته ؏ چو زخم دوالی بدید ٭ بسینه سوی رخت برادر کشید ٭ ن

دوال از پشت سر کشیدن کنایه از کمال قوت و زورمندی بود ظهوری ؏ از تو روباه با یدار پنجه ٭ کشد از پشت شیر شرزه دوال ٭ ب -

دوال باز بموحده و الف کشیده و سکون زای هوز . ف . کنایه از دو چیز است - اول معروف است و شرح آن در ذیل می آید دوم کنایه از دغاباز و محیل است و آنرا دوالک باز نیز گویند - ن -

دوال بازی . ف . قماری است معروف و آن چنان است که مقامران دوال را دولا پیچیده بنوعی ته ساخته پیچ داده بر زمین می نهند و میلی از آهن بدست داو زننده میدهند که سر آن میل را در ته دوال بوجهی بگذارد و بر زمین استوار نماید که وقتی که سرهای دوال را بکشند میل را در میان آن دوال بماند و دوال را بدر رفتن ندهد پس اگر این معنی صورت گرفت داو می برد و اگر میل بر زمین قایم ماند و دوال از ان جدا شد داو کرد - ب -

دوال بر دهل زدن کنایه از دهل نواختن . خواجه نظامی ؏ خروش غنوده فرو کوفت بال ٭ دهل زن بزد بر تبیره دوال ٭ ب -

دوال پا به بای فارسی . ف . وصل پای و بمعنی مکار و دغاباز کسیکه پاهایش مانند تسمهٔ دوال چرمی نرم و باریک می باشد - فر -

دَوَالِخ بالفتح بکسر لام و سکون خای معجمه ع . جمع دَلُوخ کصبور شتر فربه - ا -

دوال در گلو کردن کنایه از خفه کردن . میر خسرو گفته ؏ قصب مپوش مکن در گلو دوال قصب ٭ که در گلوی ما زوسی دوال خواهی کرد ٭ ب -

دوال قصب بقاف و صاد مهمله و سکون بای موحده . ف . کنایه از حلقهٔ گریبان از شرح قران السعدین - غ -

دوالک بر وزن مبارک . ف . دوالی را گویند که بدان قمار بازند و نام داروی هم هست از برهان و خان آرزو در شرح سکندرنامه نوشته که دوالک نوعی از قمار بازی است که بدوال چرم می بازند

دوالک باختن بموحده مکر و حیله کردن - ب -

دوالک باز . ف . همان دوال باز است که محیل و مکار باشد مرادف تسمه باز و این مجاز است میر خسرو ؏ شود بمرتبه با آسمان دوالک باز ٭ کسی که گوشهٔ فتراک تو بدست افتاد ٭ جلالای طباطبا ؏ مشتی ابله دل دوالک باز ٭ آستین کوته آن دست دراز ٭ و دوالک بازی بمعنی مکر و حیله ورزی و عیاری کردن هم هست -

دوال کشادن . ف . کنایه از پرواز کردن . خواجه نظامی ؏ چو باز از نشیمن کشاید دوال ٭ شکسته شود کبک را پر و بال ٭ ب

دواله بضم اول بر وزن کلاله . ف . چیزی است شبیه بریسمانهای باریک بهم پیچیده بر شاخهای درخت صنوبر و بلوط متکون می شود بهترین آن سپید و خوشبوی تازه و بدترین سیاه رنگ و یاقوت قابض و با شراب مقوی باه و مفرح معده و دل و جگر از تحفه نقل شده و آنرا بهندی چهار چهیله گویند - غ -

دوالی بر وزن جلالی . ف . نام حاکم انجا ز در عهد اسکندر که اسکندر تو شاید بر دعی ره ایزنی باو داد چنانکه نظامی گفته ؏ دوالی بنام آن سوار دلیر ٭ دوالک همی باخت مانند شیر ٭ و بالکسر جشنی است مر هندوان را که شب آن روز جشن کنند و مثالش در بحث چراغ روشن کردن هنود گذشت - ن ب -

دِوَالی بکسر اول و واو بالف کشیده و کسر لام جشنی است که هندوان در هندوستان می کنند و در شب چراغها می افروزند و این لفظ هندی است . تاثیر گفته ؏ از باده چراغ کرد روشن ٭ چشم تو چو هندو دوالی ٭ وحید گیلانی گوید ؏ زلفت ز نقد دلها اثار اخت گنج و افروخت ٭ از عارضت چراغی چون هندوی دوالی ٭ و تحقیق این لفظ در چراغ روشن کردن هنود گذشت - ب

دَوَالِیب بالفتح و کسر لام ع . جمع دولاب - فر -

دَوَالِیک بالفتح و کسر لام ع . نوبت بنوبت گردیدن و بنوبت برکاری بودن دَوَالَیْک بکسر لام مثلثه بر سر پای آمدن کسی در رخنایه پیش تو - ا -

دُوَام ع . گردش سر و آنرا دوار نیز گویند و بالفتح همیشگی و همیشگی نمودن - ام -

دُوّامة بالضم و تشدید ثانی کرمانه چرخ گردان مانندی است

چوبین که طفلان بدان بازی کنند می افگنند آنرا بر زمین پس میگردد وآواز می کند بفارسی باد برست - دُوّام جمع -ا-

دَوَامِكُ بفتح اول وثانی وکسر رابع ع. جمع دَامِكَة سخت ودیلا -ا-

دوان بروزن روان. ف. بمعنی دونده است ونام دهی است از مضافات قصبهٔ کارزان وانا نجاست جلال الدین محمد علامی دوانی -ن-

دواندن بالفتح. ف. خجل وکمدر کردن از مصطلحات وچراغ هدایت اشرف در هجو اسب ؎ بره ازبس کنایتها که خوانند * خران از طعنه اش آخر دوانند * ومعنی ساختن وآماده کردن طغرا در تعریف برشکال ؎ گرش صافی باده گرد ضرور * دواند ملک پرده بچشم حور * خواطب بمطرب ؎ گر آنار غنون سیم خاهد بپیش * دواند بمیخانه صندوق خویش * ومعنی سرایت کردن چون دویدن می وستی در چیزی صائب ؎ هر اگر دست چون آئینه حیران مجلس آرائی * که می از رگ مست از دویدن باز میدارد * ومعنی فریب دادن نیز نوشته اند دویدن لازم آن چون دویدن چشم کنایه از آماده ومهیا شدن وی وبسیار نگاه کردن در تجسس چیزی - تاثیر ؎ کاری نتوان ای اجل دیده وران کرد * چشم لب بی کاری که دود خوب توان کرد * سعید اشرف ؎ بسکه چشم مید ود بر جام وساغر می نهد * دیده ام را موج می زنجیر برپا چون حباب * ب-

دَوَاوِين بفتح اول وکسر واو ع. جمع دِيْوَان بالکسر فراهم آمدنگاه کتب وکتاب که دران لشکریان واهل عطیه مکتوب باشند -ا-

دَوَاهِي بفتح اول وکسر های هوز ع. حوادث وسختیهای زمانه این جمع دَاهِيَة است که بمعنی حادثه وآفت باشد -غ-

دَوَايَة کثمامه وبکسر هم آمده ع. بسر شیر وجغرات وسر شوربه ودر سیح ومانند آن وآن پوست تنگ است مانند پوست اندرون بیضه که از وزیدن باد بر شوربا ومانند آن بسته گردد وبالضم کبودی دندان -ا-

دَوَائِحَ بفتح اول وکسر همزه وسکون حای حطی ع. جمع دَائِحَة درخت بلند وبزرگ -ا-

دَوَائِر بکسر همزه که حرف چارم است ع. جمع دائره -غ-

دَوَائِرِ فَلَکِي ع. بدانکه دوائر عظام یعنی دائره های کلان که فلک را تنصیف می نمایند یازده اند اول دائرهٔ معدل النهار - دوم دائرهٔ منطقة البروج - سوم ماره بالاقطاب الاربعة - چهارم دائرهٔ میل - پنجم دائرهٔ ارتفاع - ششم دائرهٔ افق - هفتم دائرهٔ نصف النهار - هشتم دائرهٔ اول السموات نهم دائرهٔ ارتفاع - دهم دائرهٔ وسط السماء الرویة - وسوای اینها دوائر صغار اند یعنی دائره های کوچک که فلک را برابر دو نیم نسازند وآنها بسیار اند از شرح چغمینی وغیره نوشته شد -غ-

دَوَائِس بفتح اول وکسر همزه وسکون سین مهمله ع. در دَائِس گذشت -ا-

دُوَالِيسِتي. ف. بمعنی دو صدی طغرا گوید در مشابهات ربیعی یکه تازان ریاحین نامی چار بان سبزه بمنصب دوالیستی خرم گردیدند - از غوامض سخن -

دَوَائِي بزیادهٔ یا ع. منسوب بدوا از عالم مومیا ومومیائی این تصرف فارسیان متاخرین است ودر قدیم نبود - اشرف گوید ؎ باده در خم کهنه چون گردد دوائی می شود * دختر رز پیر چون شد مومیائی می شود * از چراغ هدایت در لفظ دوا گذشت -غ-

دَوْب بالفتح وسکون بای موحده ع. کوشش نمودن ورنج دیدن در کار -ا-

دو بادام ودو مرجان. ف. کنایه از دو چشم ودو لب است قطران تبریزی گفته ؎ چو بگشاید نگار من دو بادام ودو مرجان را * بدین نازان کند دل را بدان رنجان کند جان را * من از مژگان بیارایم بمروارید مرجان رخ * جوازسی وسحر دارید بردارد دو مرجان را * هم او گوید ؎ کرد بادام اندرش دو رشته تیر خدنگ * زیر یاقوت اندرش دو رشتهٔ در بها * ن -

دوباروح بااول وثانی رسیده وبای ابجد بالف کشیده ورای بی نقطه بواو رسیده وبجای حطی زده. ف. دوائی است که آنرا عروس در پرده گویند وکاکنج همانست وباخای نقطه دار نیز آمده است -سا-

دوبارهٔ بالضم ف. مکرر چون حیات دوباره وعمر دوباره صائب ؎ از داغ نارنگی جگر پاره پاره یافت * از آفتاب صبح حیات دوباره یافت * وله ؎ از هستی دوروزه بتنگ آمد عارفان * تو ساده لوح طالب عمر دوباره * وله ؎ اگر بروی تو بار دگر نظاره کنم * چو صبح زندگی خویش را دوباره کنم * ب-

دوباز بالضم وزای هوز در آخر. ف. نوعی از کبوتران است وقسمی از کاغذ با دنیز باشد -فر-

دوبال با بای ابجد بروزن رومال. ف. بمعنی دوال است که تسمه وچرم حیوانات باشد ومکر وحیله را نیز گویند وبمعنی زمرد وشمشیر آبدار هم آمده است -سا-

دوبالا بالضم. ف. دو برابر وبالفظ رفتن وشدن وکردن وکشیدن وگشتن مستعمل. باقر کاشی ؎ یکطرف جام شراب ویکطرف روی نگار * ظرف ما کیف دوبالا بر نتابد بیش ازین * وله ؎ میرسد از پی تسخیر دلم پادشهی * شه مژگان سیهی شوخ دوبالا نگهی * طالب آملی ؎ بر بلبل از فراق گل وگلستان چه رفت * بر من هجر دوست دوبالای آن رود * صائب ؎ آرزوی در کهن سالی دوبالا می شود * نعل حرص پیر از قد دوتا در آتش است * وله ؎ سنگ اطفال بدیوانگی ما افزود * خندهٔ کبک ز کهسار دوبالا گردد * وله ؎ میکند ناز دوبالا بعدازین بر قمریان * دست اگر بردوش سرو آن سرو قامت می کند * اشرف ؎ جلوهٔ نازش رسائی داد بیداد مرا * کوه تمکینش دوبالا کرد فریاد مرا * مخفی نماند که بیداد درینجا بمعنی تظلم وفریاد است که اکثر با داد مستعمل میشود داد وبیداد می گویند واینجا هر چند صورت داد وبیداد پیدا است اما داد بمعنی مذکور نیست واین از جملهٔ صراف شاعری بود ملا جامی بخود ؎ می کند گلشن دوبالا نشأ بینا بیم * نالهٔ بلبل زند مضراب قانون مرا * ب-

دو بحر زدن شعر گفتن بنوعی که بدو بحر توان خواند واین از محسنات است محمد طاهر نصیر آبادی در احوال ملا میری جرباد قانی نوشته که مرزا فصیحی هروی در بیتی دو بحر زده بود -ب-

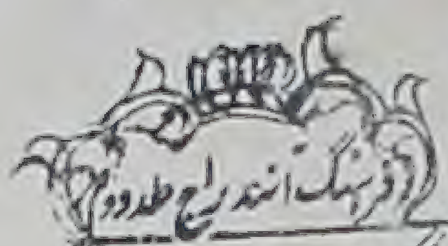
دو بخشه بفتح بای موحده وسکون خای معجمه وفتح شین معجمه بمعنی مضاعف -فر-

دو بد و بالضم. ف. در ملحقات مقابله از دو کس بنوعی که ثالثی دران نباشد سیفی ؎ گه قمار آن مه چو رو برو باشم جز این مراد ندارم که دو بدو باشم از بهار - قدر صفت قلزم نوشته که دو بدو کنایه از عاشق ومعشوق آمده که دران سوم نگنجد -

دو برا بضم بای ابجد ورای قرشت بالف کشیده بروزن موکشا بلغت ژند وپاژند تیغ وشمشیر را گویند -سا-

دو برابر. ف. دوتا ودو چندان ودو بخشه ومضعف -فر-

دو برادران. ف. دو مرغ اند شکاری کوچکتر از عقاب در شکار یکدیگر را امداد کنند تا آن صید را بگیرند وبمعنی غلبواژ

دنیز آن دو ستارهٔ روشنی را گویند که بر سینهٔ دب اصغر است و آنرا بهفتور رنگ کهین خوانند و بعربی فرقدان گویند - س ک۔

دو برجی ۔ ف ۔ کبوتری که در یک برج قرار نگیرد یحیی کاشی در تعریف دولتخانه گوید ؎ کند سوی خود برج از این منزلها دو برجی شده چون کبوتر دلم ٭ آنرا دو بامه نیز گویند سنجر کاشی ؎ جائی نمیر دم ز در و بام این حرم ٭ نی زان کبوتران دو رنگ دو بامه ام ٭ و دو برجی بمجاز شخص هرزه گو را گویند سعید اشرف ؎ ز حسن خادم هندی و گرجی ٭ شده چشم تماشائی دو برجی ٭ وحید ؎ دل از غم آن بت دو برجی ٭ سوراخ بود چونان گرجی ٭ و باصطلاح لوطیان شخصی که امرد باره و زن باره باشد سند آن در لفظ خرجی گذشت ۔ ب مص ۔

دو بر هم زن ۔ ف ۔ شخصی که بسعایت و غمازی میان دو کس نزاع انداز د شفیع اثر ؎ شیوهٔ صلح و صفا کار دو بر هم زنان نیست ٭ همچو مقراض نیاید ز سخن چین اصلاح ٭ ب ۔

دو بُعد بالضم بای موحده ۔ ف ۔ عبارت از عرض و طول ۔ غ ۔

دَوْبَل بجوهر ۔ ع ۔ خوک یا خوک نر یا خوک بچه دَوَابِل جمع و بمعنی خر بچه یا خر خطائی خُرد اندام و گرگ سیاهی آمیخته بسپیدی و روباه و لقب اخطل نصرانی شاعره ۔ ا ۔

دو بل بروزن نوفل ۔ ف ۔ بیوفا و بی حقیقت را گویند حکیم ناصر خسرو گفته ؎ تن دو بل بیوفاست ای خواجه ٭ چند طلب مراد ازین دو بل ٭ عقلت یک سو است گل بدیگر سو ٭ بنگر بکدام جانبی مایل ٭ ن ۔

دو بیتی ۔ ف ۔ نام منصب و صاحب این منصب را هشتاد هزار دام مقرر باشد چون چهل دام را یک روپیه می شود باین حساب دو هزار روپیه می شوند ۔ غ ۔

دو بیتی خواندن ۔ ف ۔ سرود گفتن ۔ ب ۔

دو پا بابای فارسی بروزن زوفا ۔ ف ۔ کرم سرخی است که در درخت بلوطمی باشد و بآن ابریشم و امثال آن رنگ کنند و در دواها نیز بکار برند ۔ س ۔

دو پادشاه قهار کنایه از شب و روز باشد که لیل و نهار است ک ۔

دو پاره ۔ ف ۔ دو بخش ۔ فر ۔

دو پایه بالضم ۔ ف ۔ عبارت از انسان است که دو پای دارد با عام است ۔ نر ۔

دو پروانه ۔ ف ۔ کنایه از شب و روز باشد ۔ فر ۔

دو پرویزنی ۔ ف ۔ معده که دو بار بخته شده باشد ۔ غ ۔

دو پلکا بفتح بای فارسی ۔ ف ۔ نوعی از کبوتر باشد و قسمی از سنگ نیز است که بدان انگشتری سازند ۔ فر ۔

دو پیازه ۔ ف ۔ نوعی از قلیه و نانخورش که می پزند ۔ فر ۔

دو پیکر ۔ ف ۔ برج سوم از دوازده بروج فلکی که بعربی آنرا جوزا گویند و برج مذکور بصورت دو کودک برهنه است که پی بهمدیگر آمده اند و بهمین جهت به عربی توامان نیز گویند ۔ غ ۔

دوتا بالضم و تای مثناة بالف کشیده ۔ ف ۔ مرادف دو بالا و خمیده و منحنی دوتو و دوته و دوتاه مثله علی خراسانی ؎ اگرچه داشت ازین بیش ذوق یکتائی ٭ ز آسمان قدم اکنون بسی دوتاه تراست ٭ بنای قافیه غزل بر سیاه و تباه است خواجه جمال الدین سلمان ؎ بر سرش خورشید میلرزید با چشم پر آب ٭ بر درت گردون همی گردید با قد دوتاه ٭ سالک قزوینی ؎ سالک صلیب بتکدهٔ سیئات ماست ٭ قدی که در نماز دوته می کنیم ما ٭ مولانا بنائی ؎ از آن دم چرخ را قامت دوتو شد ٭ که آه من گریبان گیر او شد ٭ ظهوری ؎ بصد بند هر دل شود مبتلا ٭ شود رشتهٔ حسن هر جا دوتا ٭ ب ۔

دوتار ۔ ف ۔ نام ساز مثل ستار ۔ غ ۔

دوتا شدن ۔ ف ۔ متغیر شدن اعم از آنکه حرف باشد یا چیزی دیگر تنها گوید ؎ زاهد ترا سلوک بحق رهنما نشد ٭ خود داریت ز رفتن مسجد دوتا نشد ٭ ب ۔

دوتائی بروزن کجائی ۔ ف ۔ بمعنی پوشیدنی و از مفاد اشعار استادان سلف بمعنی پوشش زیر قبا فهمیده می شود شاه کبود جامه گفته ؎ گر کسی بودی که بپشیم چارتائی بر زدی ٭ همه این دوتائی در برمن هر زمان یکتاستی ٭ حکیم سنائی گفته ؎ یکتا و دوتا کردم در مدحت و خدمت ٭ یا بم اگر از جود تو دستار دوتائی ٭ هم او واضح تر گفته ؎ گفتمت یکی شعر دو هفته بسی مایه ٭ در تقویت حسی و نطقی و نمائی ٭ دارم طمع از جود تو هر چند نه ارزد ٭ پیراهن و دستار و زیر پوش و دوتائی ٭ ن ۔

دوته نام قریه ایست در کوهستان کشمیر و دار الامارهٔ حاکم کاکاو دبنسا ایست و این دو طائفه شصت هزار خانه اند ۔ ن ۔

دوتن بفتح تا و سکون نون ۔ ف ۔ دو کس و دو شخص و دو مرد ۔ فر ۔

دوتو بفتح تا و سکون واو ۔ ف ۔ در دوتا گذشت ۔ فر ۔

دوته بفتح تا و سکون ها ۔ ف ۔ همان دوتا است که گذشت ۔ فر ۔

دوتهی بفتح فوقانی ۔ ف ۔ جامه دو ازابره و آستر که باهم دوزند بر قیاس یک لائی و دولائی بیاید سعید حسین خالص که از ایران بهندوستان آمده نظر بهوای این ملک چنین بسته ؎ آه سرد که تا گرم گرفتست که بازه دوتهی پوش برنگ گل رعنا شده ٭ ب مص ۔

دو تیغه بازی رسم است سپاهیان ولایت را که بهر دو دست تیغ را گرفته بگردانند چنانکه بنه بازی که در دکن کنند ۔ تاثیر ؎ زان هر دو زمین بسر فرازی ٭ تا چرخ کند دو تیغه بازی ٭ و برین قیاس دو تیغه باز بهادری که بدو دست تیغ زند ۔ طالب آملی ؎ گز بره تا کی مقراضه چار بریش ٭ که باد و شاخه پیکان چو ذو الفقار افتاد ٭ بسینهٔ صف اعدا که خیل مور انند ؎ دو تیغه باز چو نوک زبان مار افتاد ٭ و بمجاز دو کاره گردی عموماً و شیدبازی و امرد بازی خصوصاً و این از بعضی ثقات بتحقیق پیوسته و زخم دو تیغه باز استعاره است بنهایت تازه صائب ؎ ای صبح آه سرد ترا انتظار کیست ٭ زخم دو تیغه باز توانذ و الفقار کیست ٭ ب ۔

دو تیغه می باز د یعنی با طرفین سازش دارد ۔ ب ۔

دَوْثَه بفتح اول و ثالث که نامی مثلثه است ۔ ع ۔ شکست و شکستن لشکر را ۔ ا ۔

دَوْج بالفتح و جیم عربی ۔ ع ۔ خدمت کردن ۔ ا ۔

دو جنیبه و دو گاو پیسه کنایه از شب و روز حکیم خاقانی گفته ؎ روز و شب دیده دو گاو پیسه در قربانگهش ٭ صبح را تیغ و شفق را خون قربان دیده اند ٭ ن ۔

دو جهان و دو دنیا و دو عالم و دو سرای و دو گیتی عبارت از این جهان و آن جهان که عالم آخرت است مغایر بغزی در دعائیه ؎ در دو گیتی از ثنا و از ثواب آراسته ٭ درج اعمال تو در دست کرام الکاتبین ٭ دست بر هم میزنم از حسرت دامان او ٭ منکر شت با لبسامان دو دنیا میزنم ٭ مخلص کاشی ؎ آنکه از خلق تو امن بدلی جا گیرد ٭ ظلم باشد که دل آزاد دو دنیا گیرد ٭ ب ۔

دو چار و دو چهار ۔ ف ۔ رشیدی گوید یعنی ملاقات و این عبارت است از آنکه دو چشم چهار شده مؤلف گوید این بس مختصر است چه دو چار شدن رسیدن دو کس باشد بیکدیگر بیک ناگاه و بیشتر در میان فصحا استعمال شود حکیم فرخی گفته ؎ هر که با تو

بجنگ شد دوچار ✕ باظفر نزد او یکی است ✕ ب ✕ مولوی راست ✓ نزد با من میان راه تنگی ✕ دوچاری او دوچاری او دوچاری ✕ شیخ عطار گفته ✓ کدام صدر اجل دیده که با او هم ✕ اجل نخورد دوچارے درین سپنج سرای ✕ للمؤلفه در رزمیه ✓ دو بود چاک شد از تیغ شاه مرکب و مرد ✕ بلی دوچار شود چون به تیغ گشته دوچار ✕ بکتف هرتن کان تیغ برق سیر رسید ✕ زتنگ توسن تا سر بچاک کرد گذار ✕ ن -

دوچار زدن و دوشش نشستن عبارت از نقش دوچار زدن و نقش دوشش نشستن واله هروی گفته ✓ دوششی باین رسائی نشست عاشقی را ✕ تو و فکر کشتن من و ذوق جان سپاری ✕ خواجه شیراز ✓ منصوبه هوائی تو حافظ کنون چو باخت ✕ در ششدر غمت دلش افتاد در دوچار ✕ ب -

دو چشم چار شدن ن کنایه از ملاقات و مواجهه دو کس با یکدیگر که آنرا دوچار شدن نیز گویند - ن -

دو چشمه . ن . کنایه از آفتاب و ماه و شب و روز بود - ن -

دو چشمهٔ روان کنایه از دو چیز است - اول کنایه از دو دیدهٔ گریان باشد - دوم کنایه از دو پستان زنان شیردار چنانکه حکیم سنائی در باب تربیت اطفال بعد از وضع حمل گفته ✓ بعد از آن الف داد با پستان ✕ روز و شب پیش تو دو چشمه روان ✕ ب -

دو چند بالضم . ف . بمضعف . فر -

دو چوبه بالضم . ف . نوعی از خیمه که بدو چوب برپا کنند - فر -

دو چهار . ف . بمعنی دوچار است که رسیدن دو کس باشد بیکدیگر بےخبر - سا -

دَوحَة بالفتح و فتح حای حطی ع . درخت بزرگ و تنهٔ درخت دُوح جمع - ا -

دو حجرهٔ خواب . ف . کنایه از دو چشم باشد - فر -

دو حرف . ف . مراد از لفظ کن که کلمهٔ عربی است بمعنی بشو و این صیغهٔ امر است از کان یکون که حق تعالی روز ازل بر پیدا شدن مخلوقات امر کرده بود پس عالم همان زمان موجود شد - غ -

دو حرف بے نوا . ف . اشاره بکلمهٔ کن است - ن -

دو حرف بے هوا . ف . اشاره باسم مبارک هو زیرا که کاف و نون در عدد هفتاد باشد و باین صورت (۷۰) و این عدد علی نوشت چرا که صفر اشاره بمقام نیستی و فقر است در دست اوست و اسم مبارک هو عددش یازده است و رقمش این است (۱۱) و آن اشاره بمقام وحدت ذاتی و وحدت صفاتی است بلی هوا از هر آرایش مبرا باشد و نیز بعضی علما عدد گفته‌اند مظاهر حضرات خمسه است بحسب ظاهر عدد و بدو تلفظ کنند باسم ها شود و عدد آن ده عدد او شش پس واوان متولد شود و در حال ترکیب هو گردد و ضمه هو اشاره بترقی سمے اوست از ماسوی و این شعر حکیم سنائی مشیر باین معنی است ع - کن دو حرف است بی نوا هر دو و هی تواند بےنوا بودن دو حرف کن از آن باشد که مفتاح گنجینهٔ خلقت ممکنات است و ممکنات همه نقص و فنا و فقر است پس کن دو حرف بےنواست یعنی چیزی در دست او نیست و هو دو حرف بلا هواست چه آنجا که تجلی مسمی او بود ضلالت و هوا راه ندارد - ن -

دو حور لقاف . کنایه از عقل و روح - فر -

دَوْخ بالفتح و خای معجمه ع . خوار شدن و مستولی و غالب شدن بر بلاد -

دوخ باول مضموم و واو معروف بر وزن و معنی لوخ یعنی علفی که از آن حصیر سازند و بوریا بافند - دیگر بمعنی صحرائے که از علف و شاخ و گیاه خالی باشد و سر بموئی را که اصلع گویند بفارسی دوخ چکاد گویند چه دوخ بمو و چکاد تارک سر باشد حکیم شاکری گفته ✓ روی مرا در دگر دز زرد تراز زر ✕ کردن من عشق کرد نرم تر از دوخ ✕ زر اشت بهرام گفته ✓ شود رخ زر دشت لوخ گردد ✕ تنت باریک همچون دوخ گردد شمس فخری گفته ✓ عجب مدار که فرق سپهر بیمو است ✕ که شد ز سیلی تادیب شاه دوخ چکاد ✕ ن -

دو خاتون و دو خاتون بینش کنایه از دو چیز است اول کنایه از مردمک چشم است - دوم کنایه از مهر و ماه بود چنانکه حکیم خاقانی گفته ✓ بدین دو خادم چالاک رومی و حبشی ✕ درم خریده دو خاتون خرگه سنجاب ✕ هم او گوید ✓ بروز از پی این دو خاتون بینش ✕ یکی زال آئینه گردان نماید ✕ ن -

دو خاتون در گه سنجاب و دو خاتون بینش مهر و ماه و مردم چشم سندش بالا گذشت - ب -

دو خادم حبشی و رومی . ف . یکی از روز و شب سندش در لفظ دو خاتون گذشت - سا -

دوخت بالضم . ف . ماضی دوختن و دوشیدن باشد یعنی پاره را بهم وصل کردن و شیر را دوشیدن و بمعنی ادا کردن و گذاردن دام یا حق کسی باشد - ن -

دوختن بروزن سوختن . ف . بمعنی دوشیدن و بمعنی اندوختن یعنی جمع کردن نیز آمده - مولوی گفته ✓ مادرش بود آن فریب اهرمن خوش دام بجیداز عطایش دوخته ✕ سراج الدین راجی گفته ✓ شیر هر ماس دوخت تدبیرش ✕ دام افلاس دوخت احسانش ✕ و دوخته برین قیاس - ن -

دوخته بروزن سوخته . ف . دوشیده وادا کرده و گذارده را نیز گویند - سا -

دوخ چکاد با جیم فارسی و کاف بروزن کور سواد بمعنی اصلع باشد و آن شخصی است که سر او ساده و بی موی بود چه دوخ بمعنے ساده و چکاد بمعنی تارک سر و فرق سر است و کچلی را نیز گویند که سر او مانند کون طاؤس باشد - سا -

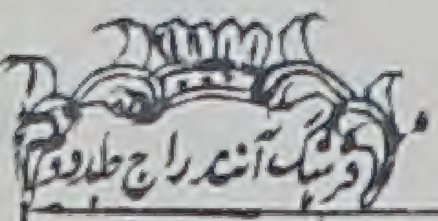
دَوْخَلَّة بالفتح و تشدید لام و تخفیف آن ع . زنبیل از برگ خرما که در آن خرما نهند یا عام است - ا -

دو خواهر . ف . دو ستاره شعرای شامی و شعرای یمانی باشد و آنها را دو خواهران هم گویند . و بعربی اختا سهیل خوانند و عبور و غمیصا نیز گویند - سا -

دو خیط ملوّن بفتح خای معجمه و سکون تحتانی و طای مهمله . ف . کنایه از صبح کاذب و صبح صادق باشد - سا -

دود بروزن زود . ف . ترجمان دخان و زلف و گیسو و سنبل و شاخ و موج از تشبیهات اوست و رفتن و آمدن را بدان تشبیه دهند - فردوسی گفته ✓ چو بشنید گودرز برگشت زود ✕ بهر پیشم آمد بکردار دود ✕ شیخ شیراز ✓ سیاهان براندند کشتی چو دود ✕ که آن ناخدا ناخدا ترس بود ✕ جمال عبدالرزاق ✓ رای عالی آن شهاب ثاقب است اندر غش ✕ کش بیک ساعت بر آید موج دود از دودمان ✕ ابوالفرج رونی ✓ روی بقنوج کرد شعلهٔ عزمش ✕ سوی فلک راند شاخهای دخان را ✕ زلالی ✓ که یعنی تو برگلخن همین بود ✕ بچین گلبرگ داغ و سنبل دود ✕ ✓ الشیون گیسوی دود از قضایش ✕ فرو رقصید از سر تا بپایش ✕ طالب آملی ✓ شعله‌وی دارد م جا دو خیال ✕ زان چو زلف دود پیچان میرود ✕ و نیز دود بمعنی غبار خاطر و اندوه استعمال شده قطران گفته ع از دل خویشان سور و خرمی نبرد دود ✕ دود ✕ ب ن -

دُوْد دال اول مضموم و واو معروف ع . بمعنی کرمها و

این اسم جمع است و واحد آن دُوْدَه که بمعنی یک کرم است از منتخب وصراح وبحر الجواهر وکنز - دِیْدان بالکسر نیز جمع آمده است ـ غ م -

دُوْدَاة بالفتح ع. شور وغوغا وبانوج واثر گهوارهٔ طفل - ا -

دود از دماغ بر آمدن کنایه از هلاک شدن ورنج ومحنت کشیدن - ب

دود از نهاد و دود از نهاد چیزے بر آوردن مرزا صائب ؎ تا سبزهٔ خط از لب جانان بر آمده ٭ دود از نهاد چشمهٔ حیوان بر آمده ٭ حضرت شیخ ؎ چون سر کنم حدیث لب لعل یار را ٭ گرد از نهاد چشمهٔ حیوان بر آورم ٭ ب -

دود آساے و دود پیماے درصفات آه مستعمل - ب -

دود افگن . ف . قسمی از ساحران باشند که عود ولوبان ودانه سپند ومقل وامثال آن بر آتش نهند که باعتقاد ایشان جن حاضر شود وسحری که اراده کرده اند بفعل آید چنانکه خاقانی گفته ؎ دود افگن را بگو که بس نالانم ٭ دودی بر کن که دود گین شد جانم ٭ بر من چو بدل کرد بدل جانانم ٭ دل گردانی بکن که سرگردانم ٭ هم او گفته ؎ زان غمزه دود افگن آتش فگنی برمن ٭ هم دل شکنی هم تن دلدار چنین خوشتر ٭ ن -

دود آلود . ف . انه عالم خاک آلود باشد - فو -

دودالله بروزن گوساله . ف . نام بازی است اطفال را وآن چنان باشد که دو چوب بر آورند یکی بزرگ بمقدار سه وجب و دیگری کوچک بمقدار یک قبضه وهر دو سر چوب کوچک را تیز کنند و بر زمین گذارند وچوب بزرگ را بر آن زنند تا از زمین بر خیزد فی الحال چوب بزرگ را بران زنند تا برآن دور رود وشخصے دران دور که ایستاده است اگر آنرا گرفت بازی از دست والا بر داشته بیندازد وچوب درازی بعرض بر زمین گذاشته اند اگر آن شخص در اثنای انداختن بران چوب بزند بازی برابر و باشد والا نه و این بازی را در خراسان کال چینه ولاد بازی و در جای دیگر پله چوب گویند وچوب کوچک را در فارسی پل و بزرگ را چینه ولعربی کوچک را قُلَه وبزرگ را مقلا ٭ لا خوشتر

دود انبار . ف . در نثر حیاتی گیلانی ـــ صحرا و سبزه دود انباری ولاله وگل اخگر زاری ٭ ب -

دود آهنگ با کاف فارسی . ف بمعنی دود کش است چه یکی معنی آهنگ کشیدن است وآن سوراخی است که در حمامها ومطبخها وبخارها گذارند تا دود بیرون شود و دو سفال را که برای گرفتن دوده برروی هم نهند نیز گفته اند . شیخ نظامی گفته ؎ آتشی چون سیاه دود بر نگ ٭ کاورد سر برون ز دود آهنگ ٭ عثمان مختاری گفته ؎ آفاق بپای راه او فرسنگے است ٭ بر آتش ما سپهر دود آهنگی است ٭ در پای امید ماست هر جا خاری است ٭ بر شیشهٔ عیش ماست بر جا سنگے است . دود آهنج بجیم عربی بایمعنی آمده - ن سا -

دود بر آمدن و برخاستن وبلند شدن از چیزے بمعنے معروف مرزا بیدل ؎ دود یاس از خانهٔ خورشید خواهد شد بلند ٭ یارب آن آئینه و را محرم جوهر مکن ٭ صائب ؎ سرو دودی است که از آتش دل خاسته است ٭ تا که زد از نفس گرم نیستان آتش ٭ وله ؎ تا سبزهٔ خط از لب جانان بر آمده ٭ دود از نهاد چشمهٔ حیوان بر آمده ٭ ب -

دود بر انگیختن وبر آوردن از چیزے کنایه از سوختن و خراب کردن وبرین قیاس دود کردن بمعنی ظهور کردن . حضرت شیخ ؎ چون سر کنم حدیث لب لعل یار را ٭ گرد از نهاد چشمهٔ حیوان بر آورم ٭ طالع نگر که خار وخس مانکرد دود ٭ جای که ماهتاب بسوزد سپند را ٭ شاعر گوید ؎ از کلاه نمدی دود کند اخگر عشق ٭ این نه عودی است که در مجمر افسر سوزند ٭ باقر کاشی ؎ عشق آمد ودود م زدل تنگ بر آورد ٭ صد آه که آئینهٔ من زنگ بر آورد ٭ میر معزی ؎ آتش هیبت تو دود بر انگیخت ز نهاد ٭ نهد وانه رخ ازان دود سیه گشت چو قیر ٭ ب -

دود پیچیدن در سر وجز آن و دود بسر رفتن و بسر داشتن هر کدام معروف . مرزا بیدل ؎ سرو نبود آنکه بیدل در چمن بالیده است ٭ از خیال قامتش دودی بسر دارد بهار ٭ وله ؎ در سرم پیچید آخر دود سودای کسی ٭ ورنه عمری بود کین دیگ بی دستار بود ٭ قاسم مشهدی ؎ پیچیده دود زلفش در خانهای مردم ٭ نارودی آتشینش چشم پر آب بنید ٭ ب -

دُوْدَک بضم اول وفتح ثالث ع . کرم دُوْد دِیْدَان جمع - ا -

دود جگر و دود دل کنایه از آه . خواجه شیراز ؎ سیاه نامه تر از خود کسی نمی بینم ٭ چگونه چون قلمم دود دل بسر نرود ٭ وحید ؎ ز رسوائی دلم جمع است در محشر اگر جویم ٭ که از دود دل من صبح محشر شام میگردد ٭ قاسم مشهدی ؎ نباشد خالی از دود جگر پیغام مشتاقان ٭ کشائی چون سر مکتوب تا بوی کباب آید ٭ فیضی ؎ هر لاله که گرد مشک نجون آل ٭ از دود جگر برو نهم خال ٭ ب -

دود چراغ و دود مشعل هر کدام قسمی از خربزهٔ خوب و دوم رنگی آسمانی مایل بسیاهی نیز واین از اهل زبان بتحقیق پیوست تاثیر ؎ بی دولتیش بود سجل ٭ هر کس که نخورد ده دود مشعل ٭ نا دود چراغ او نخوردی ٭ دانا بلند بلی نبردی ٭ ونیز دود مشعل کنایه از اسباب جاه وحشمت . اشرف ؎ میرسی آخر بدولت گر کنی تحصیل علم ٭ از ترقی دود مشعل میشود دود چراغ ٭ ونیز دود چراغ رنج وتعب که در تحصیل کسب کمال کشند - ب -

دود چراغ خوردن رنج وتعب کشیدن در تحصیل علم ومطالعهٔ کتب . صائب ؎ ستاره ریزی کلک سیه زبان صائب ٭ ز فیض خوردن دود چراغ میدانم ٭ اثر ؎ چو نامه از سخن خلق می شود روشن ٭ که هر کسی چه قدر خورده است دود چراغ ٭ ب

دود خام معروف زلالی ؎ بی آزادی چون ما غلامان که میسوزیم همچون دود خامان ٭ ب -

دود خانه و دود و دمان . ف . تبار وخاندان دوده مشعله ز الفتی نواده آقا شاه علی ؎ دود وده بتجرید بزرگی بنسب نیست ٭ عیسی بفلک سود سر بی پدری را ٭ حکیم سوزنی در مدح سیدی گفته ؎ ایا ستوده بتو دود خانهٔ نبوی ٭ جهان گرفته بعزم صواب ورای قوی ٭ ونیز دوده بمعنی دود چراغ که مرکب ومداد ازان سازند و در چشم نیز کشند وحید ؎ چراغ است تشبیهی آنهم که از وی ٭ لبی دوده بر سقف گردون نشسته فایق ؎ پروانه گو بسوز که در چشم می کشند ٭ خوبان هند سرمه ز دود چراغها ٭ ب -

دود دل و دورباش و دُود و دودم هر سه کنایه از آه باشد چنانکه شیخ سعدی گفته ؎ آتش سوزان نکند بر سپند ٭ آنچه کند دود دل مستمند ٭ شیخ نظامی گفته ؎ چو دارا جواب سکندر شنید ٭ یکی دورباش از جگر بر کشید ٭ حکیم انوری گفته ؎ ملک بخشا مینه در حرمان همچون خدمت ٭ چون خلافت بی علی بود ست بی زهرا فدک ٭ پای چون آتش شکسته دل چو آتش بیقرار ٭ مانده در اطوار دود ودم چو ماهی در شبک ٭ ن -

دود دل خالی کردن درد دل بیرون دادن تاثیر ؎ پر ز دست خویش چون غلیان کدورت می کشم ٭ همدمی کو تا ز خود دود دلے

خالی کنم * ب -

دود دماغ نخوت و غرور - ب -

دودر بالضم اول و فتح ثالث و سکون رای مهمله . ف . تکمه و گوی گریبان را گویند . فر -

دَوْدَرای بالفتح کعصوطری . ع . دختر کوتاه بالا دَوْدَری تای بالفتح و الف مقصورا آنکه بدون حاجت آمد و شد نماید - ا -

دودری بالضم و فتح وال و کسر را و یای معروف . ف . کنایه از جان باشد . فر -

دود ست زدن خوشحالی کردن . ب -

دو دسته زدن و دو دستی زدن تیغ و مانند آن عبارت از زدن تیغ بقوت تمام چنانکه در هندوستان برجو رنگ میزنند - میر خسرو ؎ برخسرو غمزده تمام است * شمشیر جرانی دو دستهٔ ب

دو دستی در آویختن و دو دست گرفتن کنایه از نهایت بی تکلفی و بیجابی بکار بردن - واله هروی ؎ کوشانه زبان بازگش و باد صبا یابی * کان زلف با آن هروی در آویخت دو دستی مخان خالص ؎ جز چاک پیراهن که دو دستش گرفته است * دست کسی بگوی گریبان نمی رسد - ب .

دودکردن بکاف تازی . ف . ظهور کردن از مصطلحات شاعر گوید ؎ از کلاه نمدی دود کند اخگر عشق * این نه عودی است که در مجمر افسر سوزد * قاسم مشهدی ؎ شد عمرها که گرم تغافل گذشته * من سوختم همان نگهم دود می کند * ب مص -

دودکش بفتح کاف . ف . روزنی که برای بیرون رفتن دود در مطبخ و حمام و جز آن سازند . شفائی ؎ ای بینی تو دودکش شعلهٔ تیز * وی ریش تو تیر بحر را دست آویز * از حملهٔ هجوم پس بینی بگریز * برخیز زلنجت کوه بینی برخیز * طغرا ؎ شد ز خط زلفش لب سرخی با نشی عیان * دودکش لاله ساخت غنچه بید و در راه وطاهر نصیر آبادی در رقعات خود مسمی بجواب و خیال آورده آنکه از دود عود دماغش پریشان می شد در دودکش حمام معاش داد و انتهی - پس آنکه گفته لغت هندی است از عدم تتبع بود ب

دودگاه بکاف فارسی . ف . جای که از آن دود بر آید عرفی در قصیده گوید ؎ بدو د گلخن امید دودگاه هوس * که با دماغ منش هردو راست قرب و جوار * ب -

دودگرد . ف . تیرگی و کدورت - میرزا رضی دانش ؎ بی کدورت عالمی خواهم که چشم وا کنم * در میان دود گرد صبح و شام افتاده ام * ب -

دودگین . ف . دودآلود - فر -

دو دل و دودله . ف . متفکر و سراسیمه بر عکس یکدله چنانکه مولوی معنوی گفته ؎ با با ضما دل یکدل کن * گر جان ندهم انگه گله کن * تا ثیر ؎ آنکه در یاد کسی چون گل رعنا دو دل است * منفعی عشق برین است که خونش بحل است * صائب ؎ دو دل شوم چو بز نش مرا نگاه افتد * چو رهروی که رهش بر سر دو راه افتد * و دودله اغراق است - مولوی گفته ؎ شرح این بگذارم و گیرم گله * از جفای آن نگار دودله * شیخ نظامی گفته ؎ دو دل بر داشتن از یکدلی نیست * دو دل کردن کسی را عاقلی نیست * مؤلفه ؎ در هوای تند شوخ دل کسلم * در رخ خوب هر دو منفعلم * دل * انم با تو درهم با آن * در میان دو دلبر دو دلم * - ن -

دُوَدِم بضم اول و فتح واو و کسر دال ثانی کعلبط و دُوَادِم کعلابط . ع . آب سرخ است که از درخت طلح یا درخت غیر بیرون آید و اکثر از کوه بیروت از بلاد شام خیزد و گویند در جوف درختهای کهن منکون می گردد در افعال قایم مقام مومیا است و در بدل وی مستعمل می شود - ا -

دودمان بالضم . ف . همان دودخانه که یعنی خاندان و خانواده است . ن -

دُوُدُنیا . ف . دو عالم - نظیری ؎ هر که از معشوق غافل گشت لذت در نیافت * دیدهٔ بی معرفت را در دو دنیا نور نیست * از خواص سخن -

دُوْدُوْء کعصفور . ع . آخر ماه و شب بست و نهم و سی ام و شب بست و هشتم و نهم یا سه شب از آخر ماه - ا -

دوده بر وزن سوده . ف . دودمان و خانواده را گویند حکیم ارزقی گفته ؎ شعاع درخش تو بر هر که تا بد * نزاید ز اولاد آن دوده دختر * صبای کاشانی گفته ؎ از بیت فراق دوده و دود * باقی بهجات باشد و بود * روشن کن دودمان دوده بل دوده مزایل وجودی * دیگر یعنی دود چراغ برای ساختن مداد سعدی گفته ؎ آتش به نی قلم در افتاد * وین دوده که میرود دخان است * دیگر اسب قوی هیکل سیاه را گویند - فرخی گفته ؎ براه اندر پدید آمد سواری * چو کوه دوده زیر ش راهواری * ن

دود هنج و دود هنگ همان دود آهنگ است - ن -

دودی . ف . آتشی که فقرا و قلندران افروزند و بهندی الاو خوانند ب

دوْر بالفتح و سکون رای مهمله - ع - گرد و سپهر این چیزی و حلقه و دائره چون دَوْر افق و دور خط و دور رخ و دور قفس و گردیدن و گردش چون دور جهان و دور فلک زلالی ؎ زلس جوشیدن گل بیش و پس بود * بجوم ناله بر دور قفس بود * میر خسرو ؎ دور جهان روز نو از سر گرفت * موسم نوروز جهان در گرفت * خواجه جلال الدین سلمان ؎ گرده دور رخ و زلف تو مرا سر گردان * تا چه آرد دگرم گردش دوران بر سر انوری ؎ تا زمام حدثان در کف دور است مقیم * تا عنان دوران در کف چرخ است مدام * و با صطلاح اهل تنجیم هر دور سیصد و شصت سال شمسی است چنانچه از تفهیم ابوریحان معلوم می شود انوری ؎ تا زمام حدثان در کف دور است مقیم * تا عنان دوران در کف چرخ است مدام * ب -

دور بالضم اول بر وزن مور . ف . نقیض نزدیک باشد و بالفتح اول یاد کردن درسهای گذشته تا فراموش نشود عبدالواسع جبلی گفته ؎ می کنم درس عشق روز از بر * شب همه دود جور میخوانم * و در بعض نسخ نوشته اند . ع . شب همه شب چو دور میخوانم * و اخبار جاسوس که با مرا نویسید دور گویند و جاسوسی که نوبت بسر دور خوانند در جهانگیری یعنی پیالهٔ شراب آورده و بیت امیر خسرو نوشته ؎ ساقیا می ده که امروز م سر دیوانگی است * دور پر گردان که مرگم از تهی پیمانگی است * رشیدی گفته یعنی پیاله دوره است نه دَوْر و معرب آن دَوْرق است و حق با اوست ؎ در جام کن آن می مروق * آن آتش قید سوز مطلق را * کز فیض ربیع زیب هر ربعی * رونق شاه ستاره و استبرق را * ساقی در چنین بهاری نغز * تجدید نما بدور دورق را * ن -

دور ادوار از عالم گوناگون . ف . حیاتی گیلانی ؎ گر بروی کنند نسبت حور * جانش نسبتی است دورا دور * امیر شاهی ؎ ز گنج وصل تمنا کنم نه گنج حضور * خوشم بخواری هجر و نگاه دورا دور * ب

دورآسران بر وزن زر در آوران . ف . یعنی پادشاه جادوگران که معاصر زردشت بوده او را دراسرون با واو نیز گفته اند - ن

دوراغ با غین نقطه دار . ف . دروغ و ناستی را گویند که تبردار ان کرده باشند و اصل دروغ راغ بوده یعنی دروغی که از صحرا و دامن کوه

آورده اند و در شیراز استعمال آن متداول است - ن -

دور افتاده کنایه ازان است که حقیقت را خوب ادراک نتواند کرد - تاثیر ؎ مه برآمد بدرخش گفتم که لوحش ساده است ٭ آفتاب این لاف زد گفتم که دور افتاده است ٭ وکسیکه فهم سخن کما ینبغی نتواند کرد گویا از ادراک افتاده است - ابراهیم جاهی ؎ کرده ام رد هیچ خورشید ترا نسبت بماه ٭ مه کجا رویت کجا بسیار دور افتاده ام - ب -

دَوَران بالفتح - ع - بمعنی است در دَوَر بفتحتین نیز آمده و بالفظ افتادن و نهادن و گردانیدن و زدن و کردن مستعمل - میر معزی ؎ توآن شهی که فلک تا ترا همی بیند ٭ نگردد و نکند بی مراد تو دوران ٭ خواجه شیراز ؎ شب صحبت غنیمت دان و داد خوشدلی بستان ٭ که بس دوران کند گردون و بس لیل و نهار آرد ٭ وله ؎ ساقیا در گردش ساغر تعلل تا بچند ٭ دور چون با عاشقان افتد تسلسل بایدش ٭ اشرف ؎ مردمان از کتخدائی در بدر افگنده است ٭ همچو پرکار از پی جفت دوران میزنند ٭ ونیز دَوَران و دَوَر بمعنی العلت و دوار گردیدن و دوار گشتن سر را گویند - و دُوران بالضم جمع که اسم بمعنی سرای - ب ا -

دوراندر بالضم و فتح الف و سکون نون - ف - چاه عمیق و کوزهٔ فراخ - فر -

دوراندیش - ف - عاقل و دوربین - فر -

دوران سرون - ف - بمعنی دوراسران است - سا -

دورانی بالفتح و کسر نون - ف - منسوب بدوران - فر -

دوراے بروزن جوباے - ف - نای که مطربان نوازند و آنرا العرب مزمار خوانند - و بای نقطه دار هم آمده - سا -

دورباد بالضم و دال ابجد در آخر - ف - بمحل دعا مستعمل است مرادف خدا نخواسته - فر -

دوربار بالضم و رای مهمله در آخر - ف - دو نیزه که در قدیم از دو طرف ملوک در حین سواری نگاه میداشتند از شرح خاقانی - غ -

دورباش باول مضموم - ف - نیزه بود دو شاخه که بزر و گوهر مرصع کرده پیشاپیش پادشاهان می برده اند تا مردم از دور دیده راه خالی کرده دور شوند هنوز در هندوستان متداول است که پیشاپیش پادشاهان برند ونیز در روز جنگ اگر کسی گمان بجانب پادشاه اندازد بآن دفع کنند و این دورباش در زمان قدیم متعاوف بوده و بالفظ خوردن و زدن مستعمل امیر خسرو ؎ چنان می کشید آه سینه خراش ٭ که میزد بخورشید و مه دورباش ٭ وله ؎ زآه صبحدم در سر خراشی ٭ خورم پوشیده در جان دورباشی ٭ ونیز دورباش کنایه از تیر و نیزه و غمزه و آه جگر سوز آمده - امیر خسرو گفته ؎ گهی از گوشهای چشم خواندن ٭ گهی از دورباش غمزه راندن ٭ نظامی ؎ چو دارا جواب سکندر شنید ٭ یکی دورباش از جگر برکشید ٭ ب ان -

دوربیست بضم دال و سکون واو و رای مهمله و فتح بای موحده و سکون سین مهمله و تای فوقانی قریه ایست اکنون قریب بشهر طهران و آنرا اکنون ترشت و درشت خوانند بشین معجمه ظن غالب آن است که بای موحده یای بوده است و دریست نام داشته و اکنون ترشت شده چه در پارس نزدیک کازران و شاپور قریه ایست که آنرا دریست گویند - ن -

دور بکام کسے رفتن و دور بکام کسے زدن معروف صائب ؎ صائب کنون که دور بکام تو میرود ٭ بشکن بساغری سر دست خمار را ٭ حافظ ؎ گردون دون اگر دو سه روزی بکام تو ٭ دوری زند مباش بدان غره زینهار ٭ ب -

دوربل بفتح بای ابجد بروزن موجل - ف - مردم بیوفا و بی حقیقت را گویند - سا -

دوربین بالضم - ف - کنایه از مردم عاقل و دوراندیش ونیز دوربین نوعی از عینک که بدان چیز دور را باسانی توان دید و چیزی باشد که احوال دیار ناخدا بدان معلوم کند و برای استعلام لشکر بیگانه هم بکار آید - مرزا صائب ؎ در وادی که ره بلقا میروند خلق ٭ در قعر چاهیم از نظر دوربین خویش ٭ ب مص فر -

دَوْرَة بالضم و فتح را - ع - دهی است میان قدس و خلیل و ازان ده است بنو الدوری که قومی است بمصر - ا -

دور ترک بتای فوقانی - ف - بسیار دورتر با نمینے کاف برای تعظیم باشد چنانکه در رسالهٔ عبد الواسع و در رسالهٔ مجمع البحرین نوشته که این کاف زائد است - غ -

دور رخ نهادن کنایه از مات دور رخی کردن چرا که چون بمقابل شاه حریف هر دو رخ نهاده کشت دهند بالضرور او را مات واقع گردد - غ -

دورخولی بضم اول و خای نقطه دار بواو رسیده و لام تحتانی کشیده - ف - نوعی از سوسن صحرائی است و آنرا العرب بسیف الغراب خوانند چه برگ آن بشمشیر می ماند - سا -

دورخی بالضم رای مهمله و کسر خای نقطه دار - ف - نوعی از نکان باشد - فر -

دوردراز - ف - بمعنی دور و بعید - فر -

دوردست - ف - کنایه از مسافت دراز نظامی ؎ زبانگ سگان کامد از دوردست ٭ رمیدند گرگان و روباه پست ٭ ونیز کنایه از چیزی است که رسیدن بآن مشکل و سخت دشوار باشد - بان -

دور دور فلانے است بالفتح - ف - یعنی حکم حکم اوست از عالم دست دست او و این از اهل زبان بتحقیق پیوسته - صائب ؎ عقل و فطرت بجوی بستانند ٭ دور دور شکم و دستار است ٭ قبول ؎ در نظر آن نرگس مستانه است ٭ دور دور ساغر و پیمانه است - ب -

دُوَر راندن تمامه بسر بردن ظهیر فاریابی ؎ چه وقت عزلت و هنگام انزواست مرا بدین زمانه دور تمتع زگنبد دوار ٭ هوای هنوز زمانه تمتع از گنبد فلک بسر نبرده ام ای تمتع حاصل نکرده ام - از غوامض سخن -

دورس باسین بی نقطه و حرکت مجهول - ف - گیاهی است که تخم آنرا شوکران گویند و خوردن بیخ آن جنون آورد و بر دورس تفحص معروف است زیرا که آنرا از نفت یزد آورند و بیخ نفت خوانند - ن -

دور سیر و دور گرد بمعنی - صائب ؎ اگر چون قطره در دریا کثرت راه ما افتد ٭ خیال دورگرد یار تنهائی کند ما را ٭ خسرو ؎ عنبر از فدریش دورسیر ٭ پاک چو امکان لغیر چو عیر ٭ مرزا رضی دانش ؎ دیر بر سر آن غزال دورگرد آمد مرا ٭ از طپیدنهای دل پهلو بدرد آمد مرا ٭ ب -

دور فرود و دور فرود - ف - چیزی بسیار عمیق و صاحب قعر - ف کا -

دَوْرَق کجعفر - ع - سبوی گوشه دار و شهریست بخوزستان از آن شهر است بشیر بن عقبه و قلعه است برجوی از دجله و پیمانهٔ شراب و آن سه رطل یا چهار رطل بغدادی است و هو معرب من الفارسی و در قاموس دورق الانطاکی بست چهار قسط است - ا -

دَوْر قمر - ف - از زمانهٔ آدم تا این زمان همه دور قمر است و دور هر کوکب سیاره هفت هزار سال بیاشد و دور قمر دور آخر است از جملهٔ ادوار از هفت ستارگان و آدم در ابتدای دور قمر پیدا شده انداز برهان و سراج اللغات و مؤلف گوید که چون از آئین اکبری

دریافت شود که تا امسال که سن یکهزار و دوصد و چهل و دو هجری
است آدم را هفت هزار یکصد و هفتاد سال شمسی گذشته ازین
معلوم می گردد که بالفعل دور قمر نیست بلکه دور زحل باشد و از آن
تا حال یکصد و هفتاد سال شمسی گذشته اند ۰ منیر ؎ ز رعبش
خلق را جان در خطر بوده ۰ همانا فتنهٔ دور قمر بوده ۰ خواجه شیراز ؎
این چه شوری است که در دور قمر می بینم ۰ همه آفاق پر از فتنه و شر
می بینم ۰ غ ب ـ

دور کردن سر گردیدن سر صیفی قلی بیگ ؎ آسمان کیست که
خواهد کسی جور کند ۰ آنقدر هرزه نگردد که سرش دور کند ۰ ب ـ

دور کسے گردیدن ۰ ف ۰ مرادف گرد کسی گردیدن تاثیر ؎
دور او می گردم و از سر فدا می کند ۰ چون توان کردن بلی دور
این تقاضا می کند ۰ ب ـ

دورکل بفتح و ضم کاف عربی ۰ ف ۰ نوعی از سرود ـ غ ـ

دورگوشمال باول مفتوح بثانی زده بکاف فارسی ۰ ف کنایه
از زمانهٔ پر فتنه و ظلم و ایام فقر و حادثه بود ـ ن ـ

دورگیر بالفتح ۰ ف ۰ عبارت از کسی که در زمان خود همان کس
والی باشد و بس و معنی ترکیبی آن تسخیر کنندهٔ آفاق است خواجه
نظامی ؎ ملک شاه محمود و نوشیروان ۰ که بردند گوی از همه خسروان
پذیرای بند وزیران شدند ۰ که از جملهٔ دورگیران شدند ۰ و
نیز کنایه از شر اجوار هم او گوید ؎ من آن دورگیرم که دارای
گرد ۰ ز من جا بجا می برد جان بهم نبرد ۰ لیکن درین بیت بضم دال
نیز می توان خواند یعنی چیزیکه دستش بدان متعذر باشد و
از من دور بود در مکان و منزلت من آنرا می گیرم چه جای آن چیز
که از من نزدیک باشد و زیردست بود در قدر و منزلت ۰ ب ۰

دورگیران بفتح اول ۰ ف ۰ بمعنی باده نوشان و میخوارگان و
پادشاهان باشد بسندش بالا گذشت ـ سا ـ

دورنگ و دوروی و دوزبان و دوسر کنایه از منافق که
ظاهرش خوب و باطنش چنان نباشد ملا وحشی گفته ؎ همه رنگ
حیله بینیم بس پردهٔ فریبت ۰ برو ای دورو که هستی ز گل دو
رو دوروتر ۰ ملا وحشی ؎ بلبل آن به که فریب گل رعنا نخورد ۰
که در دوستی و وفاداری یاران دو رنگ ۰ انوری ؎ خود جهان
که با تو دو سر شد چو ریسمان ۰ کاکنون همه جهان نه بر چشم سوزن است
و دو رنگ و دو روی نیز کنایه از عالم توان گفت بواسطهٔ شب
و روز مختلف هدایت ؎ بیندیش از این سرای دو رنگ ۰ که نتوان
درین خانه کردن درنگ ۰ ب ن ـ

دورنگی ۰ ف ۰ کنایه از نفاق و ریاکاری ـ فر ـ

دورو بضم اول و رای مهمله ۰ ف ۰ گل رعنا را گویند زیرا که دورو
دارد یک روی سرخ است و یک روی زرد و کنایه از مردم مزور
و غیر صادق نیز آمده ـ حکیم فرخی گفته ؎ از مجلس با مردم دوروی
برون کن ۰ پیش آر می سرخ و فرو کن گل دورو ۰ باغی است بدین
زینت و آراسته از گل ۰ یکسو گل دوروی و دگر سو گل خودروی ۰
تا این گل دوروی همی روی نماید ۰ زین باغ برون رفتن ما را نبود روی
و آنرا رعنا و زیبا گویند ۰ هدایت ؎ دورویه گل نظر کن در طرف بوستان
هر روی او جمالی دیگر گرفته است ۰ روی نشان ز چهرهٔ عاشق ربوده است
روی اثر ز طلعت دلبر گرفته است ۰ یا زرگری بدیع باظهار صنع خویش
روی ز برگ گل را در زر گرفته است ۰ ن ـ

دوروزه و دوروزی کنایه از مدت قلیل چون هستی دوروزه و نیز
کنایه از صحت و تندرستی فخر گرگانی گفته ؎ دوروزی و درستی مر ترا باد ۰
مبادا از بخت بر جان تو بیداد ۰ و نیز کنایه از کار رایج توام و لقاست ۰ ب ن

دوروُنه بالضم ـ ف ۰ کمان حلاجان که از آن پنبه زنند ۰ ف

دوروئی بالضم ۰ ف ۰ کنایه از نفاق از غیاث و نیز دوروئی
صنعتی است و آن عبارت از کلامی است که اگر نظر بر حروف ملفوظ
بی تغیر نقاط بدو زبان توان خواند چنانچه نظم ـ بَهائی خانه داری
یا خریده ۰ دُموری آب داری آن تریدی ۰ کوئی
بریدی ترشدی ۰ که آنرا بفارسی هم توان خواند ؎
بهائے خانه داری یا خریده ۰ دو مورے آب دادی آن
توریدی ۰ کوئی بریدی ترشدی ۰ از رسالهٔ عبد الواسع ـ

بازاید است ای غافل گردی ۱۲

دوره بروزن شوره بواو مجهول ۰ ف ۰ مرتبان کوچک که در میان
آن شهد و معجون نگهدارند از لطائف ـ غ ـ

دوری بالضم ۰ ف ۰ ترجمه بُعد ـ فر ـ

دُوَّری بالضم و کسر را و تشدید یا ع ـ منسوب کسی بقالی ما به
دُوری نیست دران کسی ـ ا ـ

دوریسه بالضم و کسر را ۰ ف ۰ نوعی از رومال یا دستمال و نیز
قسمی از قالین بشین معجمه هم باین معنی آمده ـ فر ـ

دوری و دوستی ـ ف ۰ از دورها سرگرم محبت بودن ـ
اثر ؎ صلح و صفا نتیجهٔ دوری و دوستی است ۰ از مهر در مقابل
مه را رسد ضیا ۰ ب ـ

دوز بواو مجهول و زای هوز در آخر ۰ ف ۰ امر از دوختن و
نیز بیجال گلنگ را گویند ـ و بعضے دوزناره بترکیب هیجوزردو
و خیمه دوز و پاره دوز و پنبه دوز و پالان دوز و پرده دوز و
تاج دوز ـ ب ـ

دوزانو زدن خلل زانو زدن جلال اسیر ؎ بت پرست حیرت
آئینه روئی شد اسیر ۰ کز ادب آئینه در پیشش دو زانو میزند ۰
از غوامض سخن ـ

دوزاے ۰ ف ۰ بروزن و بمعنی دو رای است که نای مطربان باشد

دوزبان ببای موحده ۰ ف بمعنی منافق ـ غ ـ

دوزخ ۰ ف ۰ نقیض بهشت بمعنی جای دودناک و دوزخ
تیره و بد و اهل تحقیق بمعنی اخلاق زشت اصطلاح کرده اند ـ
چنانکه گفته اند مصرعه بهشت و دوزخت با تست در پوست ۰ و
نام درکات سبعه که در زیر هفتم زمین تو بر تو و در میان هر یکے فاصله
هفتاد ساله راه است و ماران و کژدمان و دیگر بلاها دران سکونت
دارند نعوذ بالله ـ درکهٔ اول جهنم و آن گذرگاه هر یکے و جای اهل کبائر
است که بی توبه مرده اند ـ درکهٔ دوم لظی و آن مسکن ستاره پرستان
است ـ درکهٔ سوم حطمه و آن مستقر بت پرستان است ـ درکهٔ چهارم
سعیر و آن مکان ابلیس و متابعان اوست ـ درکهٔ پنجم سقر و دران
ترسایان باشند ـ درکهٔ ششم جحیم و آن محل مشرکان است ـ
درکهٔ هفتم هاویه و آن منزل منافقان و زنادقه و کفار است ـ ب ن

دوزخ آشام ۰ ف ۰ از عالم دریا آشام ـ ملک قمی ؎ جان فدای
دوزخ آشامی که در گرمای حشر ۰ العطش میگفت و سیل چشمهٔ کوثر نداشت ـ غ ب

دوزخی باظهار فتح زای معجمه نه بزای معجمه موقوف ۰ ف ۰ منسوب بدوزخ

دوزندگی ۰ ف ۰ سوزنکاری ـ فر ـ

دوزنگی زهی ۰ ف ۰ کنایه از روز و شب و نیز کنایه از جوانی و
پیری است ـ فر ـ

دوزنه و دوژنه بزای منقوطه و زای فارسی ۰ ف ۰ بمعنی
نیش زنبور و سوزن و نیشه همانا در زنه بوده است اما عبارت سامی
این است ـ الشعر الگس که دو زنه دارد ظاهرا لفظ دو را علحده
و زنه را علحده گمان برده و در قاموس گوید که الشعر الگس سرخ
و کبود که بر ختر و سگ نشیند و چیزی منکر و درشت دارد که
در سامی گفته دو زنه دارد همانا دو زنه یعنی دو نیش مگس که باشند

خرطوم فیل آویخته است وبدان دو نیش عضو را گزد ودر برهان دوزینه بمعنی نیش جانوران گزنده آورده است - ن -

دوزیدن بالضم . ف . بمعنی دوختن - فر -

دوزیره . ف . قسمی از برنج باشد - فر -

دوژه بضم اول وفتح زای فارسی . ف . گیاهی است که خار آن گیاهی است خاردار بمقدار فندقی وخارها بران رسته وبر دامن آویزد ورها نکند شاعر گفته ؎ بدلها اندر آویزد دو زلفش * چو دوژه کاندر آویزد بدامان * ن -

دوژینه بروزن پوزینه . ف . بمعنی دوزنه است که نیش جانوران گزنده باشد - سا -

دَوس بالفتح وسین مهمله . ع . خرمن کوفتن وپامال کردن وچیزیرا روشن کردن وصیقل نمودن وخواری وجماع نمودن بمبالغه ونام قبیلهٔ از یمن وبالضم زنگ زدانیدگان - غ ا -

دوسانید بروزن جوشانید . ف . بمعنی چسپانید ودوسانید در آتش بمعنی چسپیدن وبرین قیاس دوسنده ودوسیده ودوسانیدن چنانکه شیخ نظامی گفته ؎ خجسته کاغذی بگرفت در دست * بعینه صورت خسرو دران بست * بدان صورت چه صنعت کرد نختی * بدوسانید بر شاخ درختی * شیخ اوحدی گفته ؎ آب گندیده خاک پوسیده * در تو چون نفس وروح دوسیده * وبمعنی لغزیدن نیز آمده است - ن -

دوسانیدن . ف . بمعنی چسپانیدن سندش بالا گذشت - ن سا -

دوست بالضم . ف . مقابل دشمن واین ظاهرا در اصل دوس بوده که بمعنی چسپیدن وپیوستن بچیزی است وبمرور ایام از معنی اصلی مهجور گشته بمعنی ماخوذ شهرت گرفته پس دوست ودوستان هر دو مزید علیه این باشند از عالم دست رست ودست رس وستان اسیری لاهیجی ؎ عدوی خویش دان زاغ وزغن راهم * بعنقا وهما گر دوستانی * بلبل بار دوست جراست ودست در پیش دوست دنیا دوست - ب -

دوستار بالضم . ف . بمعنی دوست دار - فر -

دوستانه . ف . محبانه - فر -

دوست بین بابای ابجد بروزن پوست چین . ف . نام روز بست ودوم است از ماههای فلکی - ن -

دوست دار . ف . بمعنی محب ویکدل ویکرنگ ودوستدار کی محبت ویکدلی - فر -

دوست دوست زدن بمعنی دوست دوست گفتن - مخلص کاشی ؎ قبله من تا بدل کرد خیال تو جای * میزند هم عضو عضو بر در دل دوست دوست * ب -

دوست روی ودوست خوی ودوست انگیز ودوست کام ودوستی هر کدام معروف وپیش بالفظ کردن یصله یا مستعمل قبا دبیگ کوبکی ؎ با کائنات کرده ام آن دوستی کر یار * در هر دلی که جلوه کند در دل من است * کمال اسمعیل ؎ آمد سوی مقر شرف باز دوستکام * تائید بر یمینش واقبال بر یسار * خواجه جمال الدین سلمان ؎ دشمنان گفتند کام دوستان ناکامی است * عاقبت سلمان بزعم دشمنان شد دوستکام * واین مقابل دشمن کام است نظامی ؎ که بود از پدر دوست انگیزتر * بدشمن کشی تیغ او تیز تر * میرخسرو ؎ کس بتکلف نشود دوست روی * تا بطبیعت نشود دوست خوی * ب -

دوستکام . ف . نقیض دشمن کام است یعنی کسیکه بحسب مراد دوستان مقصود او حاصل باشد وپیاله است که بیاد دوستان خورند وآنرا دوستکامی نیز گویند - ن غ -

دوستکان . ف . بمعنی دوستکام است که هر قوم نشده چه در فارسی میم بالنون تبدیل می یابد چنانکه بام را بان نیز گفته اند ودوستکانی پیاله وشرابی که با دوست خورند یا از مجلس خود از برای او فرستند حکیم سنائی در مدح بهرام شاه غزنوی گفته ؎ شد از عدل شاه ملک پناه * گرگ با میش دوست کانی خواه * عبد الواسع جبلی گفته ؎ چو در مجلس او تو حاضر نبودی * فرستاد نزدیک تو دوستکانی * ن -

دوستکانی . ف . پیاله وشرابی که با دوست خورند یا از مجلس خود از برای او فرستند زلالی در شعلهٔ دیدار ؎ چشم نرگس ناتوانی میدهد * داغ لاله دوستکانی میدهد *

دوستی . ف . مقابل دشمنی سندش در دوست روی گذشت - فر -

دوسر بضم اول وفتح سین مهمله . ف . کنایه از منافق ومرائی که ظاهر خوب وباطن چنان نباشد -

دَوسَر بفتح اول وثالث . ع . شتر بزرگ هیکل وتوانا ونام لشکر نعمان بن منذر وشیر سخت وقوی جثه وچیز قدیم وکهنه واسپ دوسری نره سطبر وکندم دیوانه وتنک وگیاهی است که دانه آن را ماش گویند - ا -

دوسرانی بفتح اول بروزن لن ترانی . ف . بمعنی گنده وسطبر وبزرگ باشد - سا -

دَوسَرانی . ع . شتر بزرگ هیکل توانا دوسری مثله - ا -

دَوسَرَة بالفتح . ع . شتر ماده بزرگ هیکل وتیز رفتار چون هر دو زنخ - ا -

دَوسَری بالفتح . ع . بمعنی دوسرانی - ا -

دوسری بالضم . ف . نوعی از خیمه شفیع اثر ؎ دشمن جان ترا عزم بیابان فناست * دایم از نیزه زبهرش دوسری بر سر ماست * وگر باشی که بر روی محمل کشند از عالم خلاف تاثیر ؎ زان روان از دست عنان سرکش آن رشک پری * محمل لیلی محجوب بزیر دوسری * ودوسری نیز بمعنی نفاق آمده - ب غ -

دَوسَک کجوهر . ع . شیر یکه اسد باشد - ا -

دوسند بثانی مجهول بروزن موبند . ف . بجسپند ولاصق شوند کا -

دوسنده بروزن دوزنده . ف . بمعنی چسپنده باشد وزمین لغزنده وگل چسپنده را نیز گویند وبکسر ثالث هم بنظر آمده است -

دوسنگ . ف . نام دو کوه متصل مکه معظمه که آنرا صفا ومروه گویند - فر -

دوسه دهلیز . ف . کنایه از دو چیز است اول کنایه از عناصر اربعه است . دوم کنایه از حواس خمسه باشد - ن -

دوسه عربانی چند . ف . در سبحه چند گذشت - ب -

دوسه قندیل . ف . کنایه از هفت کوکب است وهر ستاره روشن را نیز گفته اند وکنایه از فلک هم هست - سا -

دوسیدن بروزن بوسیدن . ف . بمعنی چسپیدن وملصق شدن ورسیدن ولغزیدن باشد ودوسیده بثانی مجهول بمعنی چسپیده وخود را چسپانیده باشد - سا -

دوش بروزن گوش . ف . بمعنی شانه آدمی که بتازی کتف باشد کرسی از تشبیهات اوست . زلالی ؎ زاو رنگ سرین تا کرسی دوش * گرفته تا رگ تنگش در آغوش * ودوش گذشته را نیز گویند که آنرا شب دوش وشب دوشینه نیز گویند ومر از دوشیدن هم هست یعنی بدوش شیخ سعدی گوید ؎ آن سیل که دوش تا کمر بود * امشب بگذشت خواهد از دوش * وآنرا دوشین ودوشینه نیز گویند حکیم ناصر خسرو گفته ؎ در دلم

تا بسحرگاه شب دوشین ٭ هیچ تا را میدان خاطر روشن بین ٭ دوشینه بگوی می پرستان ٭ بیچاره تحی بزهر دیدم ٭ اکنون از خمار سرگرانم ٭ زر داده‌ام و درد سر خریدم ٭ وظرفی که دران شیر دوشند شیر دوشه و گاودوشه گویند بمعنی گوشهٔ دیوار نیز آمده خانه بدوش سبکدوش - ن ب -

دَوَش بفتحتین و سکون شین معجمه ع . تباه شدن چشم از علت چشم و نیز بمعنی ضعف بصر و تاریکی آن و کوچکی چشم و تنگی وے یا کجی چشم - ا -

دَوْشَاء بالفتح ع . زن تباه چشم - ا -

دوشا بالالف کشیده . ف . هر چیز که آنرا امید دوشند مانند گاو و گوسپند اسدی گفته ؎ ز گاوان صد و سی هزار از شماره ٭ نیشان دوشا هزاران هزاره ٭ اما ترکیب گوشا و دانا و گویا اقتضا می کند که بمعنی دوشنده باشد والله اعلم - ن -

دوشاب بالضم . ف . شیرهٔ انگور و شیرهٔ خرما از لطائف و منتخب و بعضے گفته اند که شیرهٔ انگور که آنرا یک دو روز نگاهدارند تا ترش شود و بهمین سبب آنرا دوشاب خوانند که آب انگور است و شب بران گذشته - غ -

دوشاب دل . ف . خلیق و جسپان اختلاط و آنکه هر ساعت دلش بچیزی کشد و دوشاب دلی هر ساعت بچیزی میل کردن مثل زنان باردار - خان خالص ؎ عیش خود را تلخ سازد عاشق دوشاب دل ٭ خوش نباید این شکر شیری از خسرو مرا ٭ سلیم ؎ کی می جنگ منجوانی ٭ گو عود دد بلی انگور هم دوشاب دل بود ٭ ب -

دوشاخه بفتح خای معجمه . ف . چوب و پیکان و نیزهٔ دو شاخ و آلتے است که بر گردن مجرمان نهند و محبوس کنند و آنچه بر پای نهند کُنده گویند چنانکه بهشتی کنجه در باب خود گفته ؎ شر کنده نهاد سر و سیمین تن را ٭ زین واقعه شیون است مرد و زن را ٭ افسوس که در کُنده نخواهد سودن ٭ پایی که دوشاخه بود صد گردن را ٭ دیگری گفته ؎ پیش پیکان دوشاخش از برای سجده را ٭ شیر چون شاخ گوزنان پشت را کردی دوتا ٭ ن -

دوشاخه کردن . ف . نوعی از تعزیر است - ملا طغرا ؎ مشرف و روشن بیک شمع را از لگن بمعتراض کنده و دوشاخه کنند - ب -

دوشانه بفتح نون . ف . نوعی از نیزهٔ دو سر باشد - فر -

دوشانیدن بالضم . ف . متعدی دوشیدن است - فر -

دوشاهین بکسر های هوز . ف . بمعنی دستهٔ ترازو آمده و جانور شکاری را نیز گویند و آن حروف است کنایه از نسر طائر و نسر واقع هم آمده - کا فر -

دوش بر زدن بفتح موحده و سکون رای مهمله . ف . کنایه از شادی کردن و آنرا کتف بر زدن نیز گویند لیکن ظاهر آنست که کنایه از مغرور شدن و خویشتن را گم کردن باشد - چنانکه خاقانی گفته ؎ بی سران را سو کردن غم ز آن بر مزن دوش که بار اجر غم است ٭ ن ب -

دوش خوردن مشه مرادف پهلو خوردن ظهوری ؎ دوشی نخورد قصر شهان خانه بد و غم ٭ سر حلقگی از ماست ولی حلقه بگوشیم ٭ وله ؎ ایوان گو گرعرش سزد تمثیلش ٭ گر دیده علوی آسمان تحویلش ٭ گاهی که کند ماه تهی پهلوئی ٭ زانست که خورده دوشی از قندیلش ٭ وله ؎ قیمت گوهرم چه سنگین است ٭ کوه از دوش خورده از مثقال ٭ ب -

دوش دادن . ف . کنایه از امداد و معونت کردن و این ترجمهٔ هندی است چه در هندوستان رسم است که مردم جنازهٔ میت را بدوش برداشته میروند تا چون از آنها مانده شود دیگری بر دوش خود بگیرد و این را در عرف ایشان دوش دادن گویند و ظاهراً بهمین معنی منظور میان ناصر علی است درین بیت ؎ وضع تمکین خرد محرم این راز نبود ٭ لغزشی بایدی کرد که دوشم دادند ٭ و میان شرف الدین در شرح همین بیت نوشته که دوش دادن مشتبه است در هر دو معنی مذکور دوش که شب گذشته و شبانه باشد اما بمعنی دوم ترجمهٔ هندی می نماید و صحیح شانه دادن و خان آرزو میفرمایند که بمعنی پهلو دادن محاوره است نه شانه دادن بهر تقدیر در صحت این لفظ تامل است عبد الرزاق فیاض ؎ غافل مشو ز لغزش پا اینجا که ٭ در زیر بار هر دو جهان دوش داده اند ٭ ب -

دوش دزدیدن از عالم سر دزدیدن واله هروی ؎ دوشی می دزند ز بارش سرد چون بعد از حباب ٭ از هوایت گر تهی مینا بسر گردانی ٭ ب -

دوش زدن مف . کنایه از تحریص نمودن و اشاره کردن بدوش و متنبه گردانیدن کسی را بصباحت کاری نظامی ؎ سمن گرز نخجگی بر گل زندی دوش ٭ غلامان بنا گوش از بن گوش ٭ و برابری کردن خان خالص ؎ هر رند تنگ می اسبو دوش نمی زند ٭ میخانه از بن پیش

نظام دستی داشت - محمد قلی سلیم ؎ زاهد چو حرف توبه خود میزند سلیم ٭ هر دم سبوی باده بمن دوش میزند ٭ ب -

دوشش . ف . بمعنی داو دوازده که در بازی نرد می باشد - غ -

دوشش نشستن . ف . عبارت از نقش دو چار زدن نقش دوشش نشستن - درویش واله هروی ؎ دوششی باین بساط نه نشست عاشقی را ٭ تو و فکر کشتن من و ذوق جانسپاری خواجه شیراز ؎ مقصوبه هوای تو حافظ کنون چه باخت ٭ در ششدر محنت دلش افتاد در دو چار ٭ ب -

دوشنک بالضم و فتح شین و سکون کاف . ف . بمعنی بزغاله و بعضے گربه و قالین و بستر و توشک - فر -

دوشکن بفتح کاف و سکون نون . ف . نوعی از پیراهن یا قمیص که از دوش بیاویزند - فر -

دَوشَلَة بالفتح و فتح شین و لام ع . سر نیزه - ا -

دوشمال بالضم . ف . دستمال و پارچه که قصابان بکار برند - فر -

دو شمشیر در یک غلاف نگنجد اطلاق این مثل در امور ممتنعه کنند - ب -

دوشنبه بتقدیم نون بر میم ساده . ف . ترجمهٔ یوم الاثنین باشد - فر -

دوشنده . ف . کسی که شیر بدوشد - فر -

دوشنه و دوشه بفتحتین بفتح ثالث و نون و دوم بر وزن خوشه . ف . ظرفی که شیر دران دوشند - ن -

دوشوار بالضم . ف . بمعنی دشوار است - فر -

دوشوان بضم اول و سکون شین . ف . بمعنی چارآئینه - فر -

دوشه بر وزن توشه در دوشنه گذشت - فر -

دوشیدن بالضم . ف . شیر از پستان گاو و بز و غیره بر آوردن -

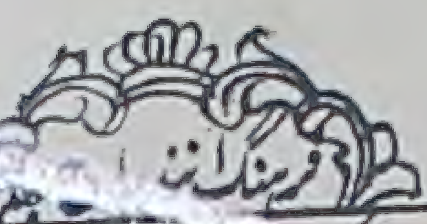
دوشیزگان جنت کنایه از حوران بهشتی باشد - فر -

دوشیزه بر وزن پوشیده . ف . دختر بکر را گویند خاقانی گفته ؎ خاطرم بکر و عهد نامرد است ٭ نزد نامرد بکر کم خطراست ٭ تا کش بکر خاطرم ز قضاست ٭ گله شهربانو از عمر است ٭ ن -

دوشینه بکسر شین و فتح نون . ف . بمعنی دوش که شب گذشته باشد سندش در دوش گذشت - ن -

دَوْص بالفتح و صاد مهمله ع . آب غلیظ و سیاه که دران آهنگران حدید گرم را سرد کنند - ا -

دوصحن بفتح صاد و حای حطی و سکون نون . ف . کنایه از آسمان

وزمین - غ

دو صد وسی صد - ف. کنایه از مطلق عدد کثیر صائب ؎ هر که با خود دو گلوله از رگ گردن دارد + می برد پیش دو صد دعوی بی معنی را + ب

دو طفل نور و دو طفل هندو - ف. مردمک چشم خاقانی ؎ ای دو طفل نور اندر مهد چشم + سر برهنگی خورده وان خواهم نشاندن ؎ تا نترسد این دو طفل نور اندر مهد چشم + زیر دامن پوشم از درهای جان فرسای من - ب سر

دو طلب کردن - ف. اظهار جرأت و تعهد کاری خطیر کردن از عالم بیڑه برداشتن که در هندوستان رسم است تاثیر ؎ دو طلب کرده سر شکم که بآن کو برسد + همتی البته نگاهم که بآن کو برسد + واله ؎ دو طلب کرد غزال ختن از وحشت خویش + که بآن نرگس جادو برساند خود را + ب

دو طوطی - ف. کنایه از دو لب معشوق باشد - ف سر

دُوْع - بالضم و عین مهمله ع. ماهی است سرخ خورد بقدر انگشت - دوعة یکی دُوْع کصرد جمع - ۲

دو عالم برهم زدن و هر دو عالم برهم زدن - بمعنی صائب ؎ ز اشتیاق تو برهم زدم دو عالم را + باین نشاط دو کف دیگری بهم نزد است + وحید ؎ چنان کز سنگ و آهن گاه آتش سوزان شود پیدا + زنی کر هر دو عالم را بهم جانان شود پیدا + ب

دو علوی - ف. کنایه از کوکب زحل و مشتری باشد - سرف د

دُوْغ - بواو مجهول و معروف و غین معجمه. ف. شیر که از وی مسکه برآورده باشند که جغرات باشد اما فارسیان بواو مجهول خوانند و بعضی دوغ ماست باضافه نیز آورده اند شیخ شیراز ؎ غریبی گرت ماست پیش آورد + دو پیمانه آب است و یک چمچه دوغ - غ ب

دوغ آبه - ف. آشی است که از شیر سازند - ف سر

دوغبا - بروزن شوربا. ف. ماست و ماست آبه را گویند - ن

دَوْغة - بالفتح و فتح غین ع بیماری است عام و شدت آن یقال هم فی دَوْغةٍ من المرض - و بمعنی سردی و کولی و رعونت - ۲

دوغ خوردن - ف. بمعنی غلط خوردن - ب

دوغو - بضم دال و غین. ف. آنچه در ته پاتیل بماند از آنچه روغن از آن گرفته اند یعنی ثفلی که از مسکه بماند چون آنرا بپالایند و بفتح غین و واو بمعنی آشی است که از دوغ پزند و اصل دوغ آب بوده و آنرا دوغبا نیز گفته اند چنانکه گذشت - ن

دوغه و دوغینه - بالضم و فتح غین. ف. آلهایست که بدان مسکه و روغن مصفی سازند - فر

دَوْف - بالفتح ع. آمیختن و تر کردن دارو آب و مانند آن - ۲

دَوْفان - بالضم ع. آنچه در خواب بر سر آدمی افتد و آنرا کابوس گویند - ۲

دَوْفَص - بفتح اول و ثالث و سکون صاد مهمله ع. پیاز را گویند - ا

دَوْفَن - کجوهر ع. مردی و زنی بوده است - ۲

دَوْقانِیَّة و دَوْقة - بالفتح ع. تباهی و حماقت - ۲

دو قرت باقی و دو قرت و نیمش باقی - در جای گویند که شخصی با وجود حصول مقصود از سر وا نشود و دست بندارد منشا آنکه یعنی کار خود را بمراد صورت داده و هنوز رضا نیست و اصل مثل اینست که وقتی سه نفر با هم رفیق سفر بودند یکی کاسه ماستی برای اینها آورد چون ظرفی دیگر حاضر نبود بران قرار یافت که هر کدام سه قرت از ماست بخورد و چون چیزی بماند باز از سر دوره کنند شخص اول کاسه ماست را تمامش به نیم قرت بسر کشید و گفت دو قرت و نیم از من باقی است ازان باز مثل شد از اهل زبان بتحقیق پیوسته اشرف ؎ تا بزم طرب ناز و نعیمش باقی است + خرم دل عاشقی که نیمش باقی است + لب لب یار و دیده اش پر خون است + پیمانه همان دو قرت و نیمش باقی است - ب

دَوْقَعَة - بفتح اول و ثالث و رابع ع. درویشی و خواری - ۲

دَوْقَل - کجوهر ع. تیر کشتی و نره و نام مردی - ۲

دَوْقَلَة - بالفتح ع. سر نره سطبر و نام شاعر و بمعنی گرفتن و خوردن چیزی را و جماع کردن زن را و برآمدن هر دو خایه کسی فرو هشته بر لشپت هر دو ران وی افتادن - ۲

دوقو - باقاف بروزن کوکو تخم زردک صحرای است و بیخ آن شقاقل است و گیاه آنرا خرس گیاه خوانند چه خرس آنرا بسیار دوست میدارد این لغت یونانی است - سر

دوقوس - بضم قاف بیونانی همان دوقو است - سر

دوقولی - ف. کنایه از سخن دروغ - مص ب

دوک - بروزن غوک. ف. آلتی است که بدان ریسمان رسند و آن آهن دراز که در چرخه ریسمان باشد و دوکدان صندوقچه که میان آن کروهه ریسمان و دوک و پنبه و امثال آن گذارند کمال اسمعیل گفته ؎ یارب چو فتنه بود که از سهم هیبتش + مریخ تیر خود را در دوکدان نهاد + اثیر اخسیکتی گفته ؎ زان در صف الست کمر بسته چو چرخ + تا پنبه وار باز نشینی بدوکدان + خاقانی اشاره به بهرام چوبینه کرده و گفته ؎ بهرام نیم که تیره گردم + چون چرخه و دوکدان به بینم - ن

دَوْک - بالفتح ع. مالیدن و سائیدن و مالیدن و سائیدن بوی خوش را و جماع کردن با زن و در حیص و بیص افتادن و مریض گشتن قوم و غوطه دادن کسی را در آب یا در خاک - ۲

دوکارد - ف. آلتی است بشکل ناخن بره یعنی مقراض که درزیان جامه بدان می برند و بعربی آنرا جلمان و هر فرد او را جلم گویند از فرهنگ ناصری و در هفت قلزم بهمین معنی دوکارده بزیادت ها نیز نوشته -

دوکاک - ف. مردم چشم - فر

دوکان - بالضم. ف. بولو محض غلط است صحیح دکّان بالضم و تشدید کاف معرب دوکان که تخفیف است. غ.

دوکة - بالفتح و بضم و فتح کاف. ع. بدی و خصومت و خرما جن هندی - دوک جمع - ۲

دوک تراش - ف. دوک ساز - فر

دوکچی - بالضم و کسر جیم - ف. گلوله ریسمان - فر

دوکچه - بالضم بجیم فارسی. ف. بمعنی دوک است - فر

دوکدان - بواو معروف. ف. صندوقچه و سبد کوچکی را گویند که دران دوک و کروهه و پنبه گذارند - ن سر

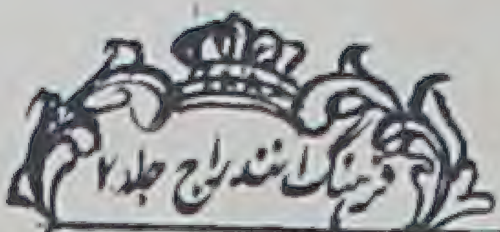
دوکران - بفتح کاف. ف. بمعنی عرض و پهنای چیزی - فر

دوک ریسه - بکسر رای مهمله. ف. آن دوک که بدان ریسمان خیمه و جزان تابند - ن

دَوْکَس - بسین مهمله کجوهر ع. یکی از نامهای شیر است و عدد بسیار از چارپایان و گوسفندان و پاره از گیاه پژمرده یا گیاه در پیچیده - ۲

دَوْکَسَة - بفتح اول و ثالث و رابع. ع. پاره از گیاه پژمرده یا گیاه در پیچیده - ۲

دو کعبتین - بفتح کاف وسکون عین مهمله وفتح موحده و مثناة
فوقانی - ف - کنایه از آفتاب وماه است - س
دو کله دار - بضم کاف وظهور ها - ف - کنایه از آفتاب و ماهتاب
وروز وشب ودو پادشاه جبار باشد - س
دو کمان میکشد - کنایه ازانست که پرزورست چه کمانداری
که پرزوری نجودمی سپارد دو کمان باهم میکشد شاپور ؎
حسنش ز نمود خط قوی بازو شد ✤ چشمش مر ساد سخت
بانیرو شد ✤ پیوسته یکی کمان زابرو برداشت ✤ اکنون دو کمان
کشد که چار ابرو شد - ب
دو کمانه افتادن تیر و دو کمان خوردن تیر و دو کمان
شدن تیر و دو کونه شدن تیر و دو کمانه کشیدن
تیر - در مجمع الامثال بمعنی خوردن تیر سالک قزوینی گفته ؎
تا زان خم ابروها تیر بلندی بنشاند ✤ افتد همه جا تیر نگاهت
دو کمانه ✤ سعید حکیم ؎ از شوخی ابروان فتان ✤ تیرش
دو کمانه خورده بر جان ✤ ب
دَوْکَن - بفتح اول و ثالث وسکون نون - ع - از اعلام است - ا
دوگان - بالضم کاف فارسی - ف - دو دو - فس
دوگانه - ف - یعنی دو عدد و دو رکعت نماز صبح و چهار گانه
و پنجگانه نیز گویند ابو منصور منطقی گفته ؎ یکموی بدزدیدم
از دو زلفت ✤ چون موی زدی ای صنم بشانه ✤ چونانش
بسختی همی کشیدم ✤ چون مور که گندم کشد بخانه ✤ با موی
بخانه شدم پدر گفت ✤ منصور کدام است ازین دوگانه -
امیر خسرو در صفت بروی در آمدن اسپ خود گفته ؎
نه نه این زاهد دوگانه گذار ✤ که دوگان سجده میکند یکبار ✤
هدایت ؎ پس از دوگانه رب یگانه بربستم ✤ بعزم رفتن
درگاه شهریار کمر ✤ و بمعنی توام نیز آمده طالب آملی ؎ با گل
دوگانه زاده ام از مادر بهار ✤ خارم ولی نه رهگذر گلستانیم ✤
و باصطلاح زنان هند همشیره خوانده را گویند - ب ان
دوگاو - ف - کنایه از شب و روز و بمعنی برج ثور و گاو
زمین نیز آمده چنانکه شاعر یاوه گوی گفته - ع - زیر و زبر دو
گاو مشتی خر بین ✤ و در برهان بهمین معنی دو گاو پیسه هم آمده - ن
دوگاو پیسه - بکسر بای فارسی بیای مجهول رسیده
وفتح سین بی نقطه - ف - روز و شب و زمانه خاقانی ؎
روز و شب بدی چو گاو پیسه در قربانگهش ✤ صبح را تیغ و شفق را
خون قربان دیده ام ✤ ب
دوگاه - ف - شعبه مقام حسینی و آن مرکبست از دو نغمه
از رساله موسیقی و در بهار عجم نوشته که رام کلی است وگاهی کنایه
باشد از دو جهان - غ
دوگاهواره - ف - کنایه از زمین و آسمانست واز ادو قرص
سرد و گرم نیز گویند - ن
دوگوشمال - ف - کنایه از زمانه پرفتنه و ظلم و ایام فقر و فاقه
و افتادن بحادثه عظیمی باشد - س
دوگوشی - ف - کلاهی که هر دو طرف گوشه داشته باشد
چنانکه گوشها را بپوشاند و سبو و کوزه که دو دسته داشته باشد
دو دستی شده - ب
دوگونه - بفتح نون و های زده - ف - هر دو رخسار باشد چه
گونه مجاز از رخسار و چهره را نیز گویند - و نیز دو گونه بمعنی دو نوع
و دو جنس آمده - ن ف س
دوگوهر - ف - کنایه از عقل و روح است ناصر خسرو گفته
؎ بالای نه رواق مقرنس دو گوهر اند ✤ کز کائنات و هر چه
دران هست برتر اند - ن
دول - بروزن غول - ف - مقلوب لو و بهمان معنی است و دیگر
آلتی است از چوب که بر بالای آسیا نصب کنند و آن چهار گوشه
است و در ته آن سوراخی کنند و آنرا پر از غله نمایند و برکنار اسفل
طرف چوبکی نصب کنند بطوریکه چو آسیا بگردد آن چوبک که بلکلک
موسوم است بحرکت در آید و گندم ازان در آسیا رود و آرد شود
چنانکه مولوی گفته ؎ چون لکلکی است کلکت بر آسیای معنی ✤
طاحون ز آب گردد نز لکلک معین ✤ زان لکلک ای برادر گندم
ز دول بجهد ✤ در آسیا در افتد معنی زهی مبین ✤ و دیگر بمعنی
برج دلو است چنانکه سنائی در فلکیات گفته ؎ باز دو پیکر و
ترازو و دول ✤ از هوا یافت بهره پیش ممول ✤ و دیگر بمعنی
مکار و محیل و بی حیا آمده حکیم سنائی گفته ؎ کرده از عقل
زلف مرغولان ✤ بهر دولی فتنه دولان ✤ حکیم انوری گفته ؎
از بهر خدای را سبوی می ✤ بفرست بدست این فرستاده ✤
ورنه فرستی بمانم اندر غم ✤ وین دول غلام جست ناکاده ✤
دیگر بمعنی ستون کشتی است و کشتی که دو ستون دارد آنرا
آزاد و دولی گویند و اگر سه ستون دارد سه دولی دیگر بمعنی خریطه
و کیسه باشد واز ینجاست که خریطه را که بر میان بندند دولمیان گویند - ن
دَوَل - بالفتح - ع - آبکش لغتی است در دلو و واگردیدن از حالی
بحالی و بمعنی شهرت گردیدن و آشکارا گردیدن و فرو هشته گردیدن
بطن و منفصل آبای دو و اگردیدن ایام و دِوَل مثلثة جمع
دَولَة - وَدُوَل - بالضم نام مردی از بنی حنیفه لبسیار گوشت
دُؤَلی منسوب است بوی دُؤَل - جانور یست چون لسو - ۲
دولا - بالام الف - ف - سبوی آب هما نا مخفف دولاچه است
و آنرا بخذف واو نیز دیده ام - ن
دولاب - بالضم - ف - بمعنی چرخ و هر چه در دور و سیر باشد
و مخزن و گنجینه کوچک را نیز دولاب و دولاچه گویند و مرد مفرط
در معامله با دای وجه را دولابی و دولاب باز خوانند و نام جایی
بیرون شهر طهران که در انجا تره و سبزی کارند و نام دروازه که
آنجا روند و نام در کوچک که بباغی دیگر روند منوچهری گفته ؎
رفت ره بان چور و دتیر به پرتاب همی ✤ تیز رانده بشتاب از ره
دولاب همی ✤ و نام قریه بطائف و قریه به یمن که آنرا سوق
الفرج نامند و قریه باهواز نیز آمده - ن
دُولَاب - بالضم - ع - نام جای و چرخ چاه که دران کوزها
لبسته آب کشند معرب است و بالفتح هم آمده دَوَالیب جمع - ۲
دولاب گردانی - ف - بمال دیگران مدار کردن واین از
جهت بی دستگاهی بود آقا شاپور طهرانی ؎ از جگر سایه
دار در دکان ✤ تاجر دولاب گردان چشم ماست ✤ اشرف ؎
سبحه گردانی بهنگام پریشانی کند ✤ زاهد از بی مایگی دولاب
گردانی کند ✤ آب و رنگ چهره اش تارفته بند دگر دو چشمش
از بی مایگی دولاب گردانی کند ✤ و بدولاب گردیدن نیز همین ست
گویند مدار فلانه بدولاب میگردد و همچنین دکان فلانی بدولاب
میگردد و دولابی صاحب این عمل را گویند صائب ؎ خانه آباد
بمعماری سیلاب کند ✤ تاجری را که بدولاب دکان میگردد - ب
دولاب مینا - کنایه از آسمان است - س
دولابه - بروزن رودابه - ف - بمعنی دولاب است که چرخ
آب کشی باشد و گنجینه و مخزن کوچک باشد - س
دُولات - بالضم - ع - جمع دولة بیاید -
دولانه - باول مضموم و واو مجهول - ف - نام میوه ایست

طبیه ۔ بسیب کوچک تنگ و سرخ مانند آلو یک هسته دارد
بستانی و جنگلی هر دو ممکن است یوسفی طبیب گفته ؎ دولانهٔ
سرخ بستانی + نیک است بمعده و جگر هم ۔ ن
دولائی و دوتهی ۔ ف ۔ جامه دوته از ابره و استر که باهم دوزند
و بدین قیاس یک لائی تا لائی گرفته کرنه رخت گرم باغ گلشن را
قبای خود گل رعنا چرا دولائی کرد + چون ولایت ملک سرد سیر است
هنگام بهار جامهٔ دولائی و در زمستان جامهٔ پنبه دار پشمینه
می پوشند و در هندوستان همین معنی اسید حسین خالص
کرا از ایران بهندوستان آمده نظر بهوای این ولایت چنین بسته
؎ آه سرد کرد ترا گرم گرفته است که باز + دوتهی پوشیدن ننگ
گل رعنا شده + و در هندوستان دولائی نوعی از رداست که مانند
شال بر سر میکشند و گاهی بر دوش اندازند و آن نیز دوته باشد
و یک ته هم میباشد قسم اول را در سرما استعمال کنند و قسم دوم را
در گرما ۔ ب
دولب را چار کردن ۔ ف ۔ لب با لب شدن با کسی خسرو
؎ دو دیده چار کردن با تو نغز است + پس انگاهی دو لب را
چار کردن ۔ ب
دولبند ۔ بفتح موحده و سکون نون و دال مهمله ۔ ف ۔ بمعنی
دستار و عمامه و کمربند ۔ فرا
دولة ۔ بالفتح ۔ ع ۔ گردش زمانه بنیکی و ظفر و اقبال بسوی کسی
و نیز دولت چیزی که دست بدست بگردد و بالضم نوبت غلبه
و غلبه در جنگ و بعضی گفته اند دولة ۔ بالضم در مال و امر آخرت
و بالفتح در جنگ و در کار دنیا و بعضی بعکس گفته اند ۔ دُوَلات
و دول ۔ مثلثه جمع و نیز دولة ۔ بالفتح سنگدان مرغ و چینه دان
آن و پائین شکم و جائی از آن وحشش مانندی است که شتر از دهن
بیرون آرد در فارسی بمعنی اول خوش عنان نیک تحمد فیروز
بلند جوان برنا سرشار پایدار پهلودار جاوید جاودان جاودانه
بی زوال پاینده تیز پا و رکاب تند سست کامکار ۔ از صفات
دولت است در محل سپاس گویند بدولت او و از دولت او
مثل با اقبال او و از اقبال او و با لفظ آمدن و راندن و یافتن
و داشتن و آخر شدن و خصتن نیز آمده و پس استعاره است
ملا طغرا ؎ شد از دولت عشق در بزمگاه + بمن همنشین ساقی
همچو ماه + در تعریف چتر و تشبیه آن بشمع ؎ تنش کرده از دولت

اشکبار + مقامات پروانه را استوار + واله هروی ؎ چرا بدولت
دل هر جمع زمانه نباشم + که بهست حادثه ها را تمام پشت و پناهی
شیخ شیراز ؎ دولت جاوید یافت هر که نکونام زیست + کز
عقبش ذکر خیر زنده کند نام را + خواجهٔ شیراز ؎ سحرم دولت
بیدار ببالین آمد + گفت برخیز که آن خسرو شیرین آمد + واله ؎
خار در صحبت گل دولت تیزی میراند + گل چو برباد شد آن دولت
خار آخر شد + صائب ؎ هوا بدولت پیری سفر من شده + قد
خمیده کم از خاتم سلیمان نیست + بیدار دولت و جوان دولت
یعنی دولتمند و کامگار و بیدولت آنکه دولت نداشته باشد
و ناقابل و بد وضع ۔ ب
دولت بیدار ۔ ف ۔ کنایه از دولتی که بدان انتفاع توان کرد
و این مقابل دولت خوابیده است صائب ؎ ز جرم
زبر دستان از تحمل چشم پوشیدن + دو چشم دولت خوابیده را
بیدار میسازد + واله ؎ دیده امید ما بر دولت بیدار نیست +
مفتح باب ما ز چشم نیمخوابی دیگر است + واله ؎ نسیم صبحدم در پرده
دارد خواب سنگینی + گرانخوابی بود با دولت بیدار افزون تر ب
دولت تیز ۔ ف ۔ کنایه از دولتی که یکبارگی زیاده از استعداد
بکسی رسد و چنین دولت سریع الزوال میباشد و صاحب
این دولت را نیز دولت میگویند و نو دولت دانش ؎
بر سرم آمد ولی بسیار زود از من گذشت + دولت تیزی که
میگویند شمشیر تو بود + خواجه جمال الدین سلمان ؎ من از زخم
شمشیرت نشان دولتی دارم + ندانم عاقبت بر سر چه آرد دولت
تیزم ۔ ب
دولتخانه و دولتسرای ۔ هر کدام بقلب اضافه و پسین
بمعنی ثناگر و معرف دولت نیز و این مجاز است خواجه نظامی
؎ شگفته نشد کاب حیوان گهر + کند ماهی مرده را جانور +
بیا ساقی آن آب حیوان گوار + بدولتسرای سکندر سپار ب
دولت خدا ۔ ف ۔ یعنی صاحب دولت و این لغت
مرکب است از عربی و فارسی شیخ نظامی گفته ؎ هنر هر کجا
یافت قدر تمام + بدولتخدای بر آورد نام + ن
دولت خوابیده ۔ ف ۔ دولتی که بدان انتفاع نتوان کرد
و این مقابل دولت بیدار مرزا صائب ؎ ز جرم زیر دستان
از تحمل چشم پوشیدن + دو چشم دولت خوابیده را بیدار سازد ب

دولتخواه ۔ ف ۔ بمعنی خیرخواه و بهی خواه ۔ فرا
دولت گزای ۔ بکاف فارسی و زای هوز ۔ ف ۔ آنکه بسبب
نو دولتی بمردم ایذا رساند خواجه نظامی ؎ پذیرا شو از نی
سپهر بلند + بدولت گزایان رساند گزند + ب
دولتمند و دولت خدا و دولتی و دولت اندیش
قریب بمعنی هم نظامی ؎ ترا دولت او را هنر یاور است + هنرمند
با دولتی در خور است + هنر هر کجا یافت قدر تمام + بدولت
خدائی بر آورد نام + مرزا رضی دانش ؎ بدامان گل کنند
از باغ بینش دولت اندیشی + که پیش آید بکار دیگران از
کاردانیها + ب
دولتی ۔ ف ۔ بالا گذشت ۔
دولج ۔ بجیم در آخر کجوهر ۔ ع ۔ خانهٔ وحش و سبع ۔ ۲
دولچه ۔ بفتح جیم فارسی ۔ ف ۔ دول چرمین ۔ فس
دَوْلَع ۔ بعین مهمله کجوهر ۔ ع ۔ راه فراخ و نرم ۔ ۲
دَوْلَعَة ۔ بفتح اول و ثالث ۔ ع ۔ صدف مدور چون نواخچه گستر
کرم اندکی گرم کنند از ان چیزی بر شکل ناخن برمی آید و چون آنرا
بر کنند بقدر انگشت حاصل شود و آن همین اظفار است که در قسط
یافته می شود و آنرا اظفار الطیب گویند و بهندی نکه است ۔ ۲
دولیان ۔ ف ۔ کیسه و خریطه که از پوست و امثال آن سازند ر
دُوَلوك ۔ بضم اول و ثالث ۔ ع ۔ امر عظیم دَآلیک جمع ۔ ۲
دُوَلول ۔ بضم اول و ثالث ۔ ع ۔ سختی و شدائد دَآلیل جمع
و اختلال و تردد ۔ ۲
دوله ۔ بفتح اول و سکون ثانی و ثالث مفتوح ۔ ف ۔ گردباد
و پیمانه و پیاله شراب را گویند و زلف را نیز گفته اند و در عربی
بمعنی سخت و غلبه است و با واو معلوم بپارسی چند معنی
دارد اول شیفته و بلندی باشد مولوی گوید ؎ هر که بر این
ره نرود در ره و دوله است رهش + منکه بر این شاه رهم بره
هموارم از و + احدی گفته ؎ شب تاریک و دیو پیغوله +
راه باریک و دوله بر دوله + دیگر بمعنی مکر بود دیگر فریاد و ناله را
گویند صدای سگ و شغال را نیز گویند چنانکه نزاری گفته ؎
که سگ از دور میکند دوله + آزری گفته ؎ گرد خاوند خویش
میگردید + دوله کرده بخاک می غلطید + و بمعنی شکم و شکنبه
ابو اسحق اطعمه گفته ؎ شهله چربش دوله گیپا + پاچه دست

وکلاه سر ۲ رو ده زریچک شش حبیک + دل کباب خون جگر

و بمعنی اثر نیز آمده است چه قطر دائره را که عربی است در کتب قدیم بپارسی گنجد وله بکاف فارسی مضموم ترجمه کرده اند و گنج بمعنی گنجایش است - ن

دولی - بالضم وکسر لام . ف . بمعنی مکر و فریب - فرا

دَوْم - بالفتح . ع . درخت لوی جهودان و بهندی گوگل است و درخت کنار و هر درخت بزرگ و همیشه آرمیده و از هر چیز و سایه آرمیده و همیشگی نمودن و ساکن شدن و آرام گرفتن و اقامت نمودن بجای و بر گردیدن دلو و مبتلا بعلت دوام گردیدن و دوام کفلاب گردش سر را گویند - ۲

دوم - بفتح همزه . ف . معدود دو باقر کاشی در مدح امام موسی کاظم صلوات الله علیه گفته سه شود درخش نمایان فروغ گنبد تو + بدان مشابه که گوئی تجلی دوم است + حکیم زلالی سه مشاطه صنعش نشود محرم هر هفت + کائنه نجود بر دو شکل دوم را + چه بنای هر دو قصیده بر فتحه ماقبل روی است و بضم دوم نیز آمده چنانچه در غزل خاقانی که مطلعش اینست سه بخت بد رنگ من امروز کم است + یارب این رنگ سواد از چه خم است + باز چون بر در خلق افتد کار + زر بر سفله خدای دوم است + و دویم که بزیادت یای تحتانی می نویسند خلاف قاعده است چراکه یاد را خوانتش هیچ جانیست لیکن معهذا در نظم بعضی استادان آمده است مگر صحیح دوم است بدون یای تحتانی - ب غ

دَوْماً - بفتحتین بالسکون واو . ع . دریا و آنرا داما نیز گویند ۲

دومار - ف . کنایه از ضحاک چراکه در شانه ضحاک جراحت شده دومار پیدا گردیده بود - غ

دومار سیاه و سپید گزنده - ف . کنایه از شب و روز است - ن -

دَوَمَان - بفتحتین . ع . گرد چیزی برگردیدن مرغ دَوْدَاء بالفتح مثله - ۲

دَوْمَة - بفتح اول و ثالث . ع . خایه و زنی بود می فروش ۲

دومرجان - ف . هر دو لب معشوق را گویند - فرا

دومرغ - ف . روح و نفس ناطقه از شرح خاقانی و بعضی بمعنی صورت و هیولی نوشته - غ -

دَوْمَص - بفتح اول و ثالث و سکون صاد مهمله . ع . خود آهنی ۲

دومغز - ف . بادام را گویند سعدی ع . چو بادام دو مغز آزار سندان -

دومغزه - ف . کنایه از فربه و قوی نظامی سه مهی کز خودم پای لغزی دهد + چو صبحم دماغ دومغزی دهد + واله هروی سه کردم بدرخت نعت پیوند + از فکر دومغزه مصرعه چند + صائب سه دل زنده میکند نفس جانفزای صبح + جان میشود دومغزه ز آب و هوای صبح + ب

دَوْمَلَة - بفتح اول و ثالث و رابع . ع . اصلاح نمودن میان قوم ۲

دوموی و دوموئیه - بضم میم . ف . کسی که در سر یا در ریش او در ابتدای پیری موی سیاه و سپید باشد وحید سه پیر زال فلک کینه ور از بس بدخوست + عمر پیران و جوانان شب و روز دوموست - ب ع .

دومه - بالضم ف . نام بازی است مر اطفال را - فس

دومه دشمن - ف . یعنی دو دشمن بزرگ و ترجمه لفظ اجتماع لفظین است - ن

دومیخ - بکسر میم و سکون تحتانی و خای معجمه . ف . کنایه از هر دو قطب آمده - ۸ فرا

دون - بالضم . ع . فرود نقیض فوق و پیش و پس و حقیر و اندک و نزدیک و نزد و غیر و خسیس و دهی است بدینور دُونَه یعنی بگیر او را و بمعنی مرد بزرگ و مرد فرومایه از لغات اضداد است وهذا دُونَه یعنی نزدیکتر است از وی - و دُونَکَهُ کلمه امر است یعنی بگیر آنرا - و دَوْن - بالفتح دون و خسیس گردیدن یا ضعیف و سست شدن - ب ام -

دُوْنَان - کمینگان و خسیسان - غ -

دونان گرم و سرد - ف - کنایه از آفتاب و ماه باشد - ر ف

دوند - بفتح اول و کسر واو و سکون نون و دال مهمله . ف . بمعنی دونده در معارج النبوة . نثر - لاجرم سمند دوند چابک رو تیز دو قلم را در میدان بیان عنان تحریر بجانب تقریر این واقعات معطوف گردانید -

دون همت - بالضم . ف . خسیس و کم همت - فر

دونیابد - بالفتح . ف . نفرینی است یعنی مجال طاقت نیابد و آرزویش بر نیاید تاثیر سه چنین که خصم بود در مقام لجبازی است + یقین که چون خر طنبور دو نمی یابد اثر سه

الهی دو نیابد ابلق گردون کز امدادش + بهرام تر کتازی میکند هر بی سر افشاری - ب

دُوْنِج - بضم اول و کسر نون و جیم تازی در آخر . ج . نوعی از کشتی خورد - فس

دونیلو و بل و نیلو - بالضم . ف . دو پاره و با لفظ زدن و کردن مستعمل شیخ شیراز سه چو عزمش بر آهیخت شمشیر بیم + بمعجز میان قمر زد دو نیم + فردوسی سه دلم زین پیاده بد و نیم شد + وز ولشکر ما پر از بیم شد - ب

دُوُوْق - بضمتین . ع . گول شدن و لاغر گردیدن شتران و ناگوار شدن فصیل از شیر تا آنکه برگرد از مادر و چشیدن طعام را و سر باز زدن گوسپند از علف از ناگواری بیمار گردیدن - ۲

دووم - بضم اول بر وزن هجوم نام درختی است که مقل ازرق صمغ آن درخت است و بفتح اول هم آمده است - ر

دَوَوِیّ - بفتحتین و کسر واو ثانی . ع . بمعنی کسی ۱۰

دووبیر - با تحتانی مجهول بر وزن کزیر . ف . دبیر نویسنده و منشی را گویند و دو ویر از انجهت میگویند که به دو هنر آراسته یکی هنر فضل و دیگری هنر خط چه ویر بمعنی هنر باشد - ر

دو هاروت کافر - ف . کنایه از چشمهای ساحر معشوق و کنایه از دو زلف جادوی محبوبان باشد - ر

دو هندوی طفل - ف - کنایه از مردمک چشم باشد - ر

دَوِیّ - بفتح دال و کسر واو و تشدید یا . ع . آواز کردن گوش اگر آواز نرم و غلیظ بود دَوِی گویند و اگر باریک و تیز بود طنین نامند و بمعنی آواز باد و آواز مگس و پشه و آواز بال مرغ هنگام پریدن از منتخب و لطائف و کتب طبیه و تاج الاسامی - غ -

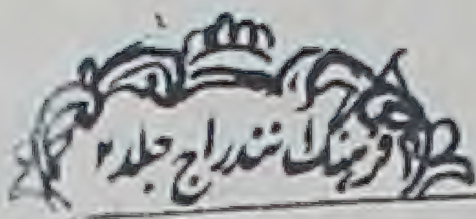
دوی - بفتح اول و کسر ثانی و سکون تحتانی . ف . دغاباز و محیل و حیله ور باشد - ر

دَوَیَات - بفتحتین . ع . جمع دواة ترجمه آمده است - خر

دَوِیَة - بفتح اول و کسر واو و فتح تحتانی . ع . زن بیمار و تباه شکم از بیماری - و دَوِیَّة - بتشدید تحتانی زمین بسیار مرض ناموافق مزاج و بضم اول هم بدینمعنی آمده - ۲

دویت - بالفتح اول و ثالث مجهول . ف . بمعنی دوات مرکب باشد - ر

دوینه آشوب - ف . میل و چوبی که بدان مرکب را بهم زنند

دویت گر - ف. اماله دواتگر سیفی ے کی از دویت گر خود
مراگذر باشد ، بجون خود بدہم خط دویت گر باشند۔

دویدن - ف. معروف - و دویدن چشم کنایه از بسیار
نگاه کردن در تجنیس جیری محمد سعید اشرف در مذمت اسپ ے
بر دار بس کنایتها که خوانند ، خران از طعنهاش آخر دویدند ،
و دویدن بمعنی شرمنده شدن و شرمنده کردن نیز آمده واله ے
بسکه چشم میدود بر جام و ساغر می نهد ، دیده ام راموج می
زنجیر بر پا چون حباب ، واعظ قزوینی ے باشد گدا همیشه
عرق ریز آبرو ، از بس دود چشم طمع از برای زر ، تاثیر ے
کاری نتوان بے مدد دیده وران کرد ، چشم از پے کاری که
خورتقان کرد و دویدن مے و مستی در رفتن مے و مستی در جیری صائب ے
دا گردست چون آئینه حیران مجلس آرائی ، که می راد در رگ مست از
دویدن باز میدارد ، ملا قاسم مشهدی ے چو مستی در رگ عالم
دوم اندر بقای خود ، زهر جا گردی از جا خاست آن باشد نشانم ، ا
دویر - بروزن گزیر ف. بمعنی نویسنده و منشی و شاعر
و دویر ازان گویند که بدو هنر آراسته باشد و شرح آن در دبیر گذشت - ن
دویسه - بروزن کبیره. ف. دوال و تسمه باشد که
بدان قمار بازند - ر

دُوَیْبَة - جُهَیْنَة. ع. جماعت مردم - ۲

دویست - بضم اول و کسر واو و یای معروف. ف. بمعنی
دو صد و این خاص اسم دو صد است و برین قیاس جاری نیست
و دویست درم شرعی که بران ادای زکوٰة فرض میشود پنجاه و
چهار توله و هشت ماشه و دو جو باشد از مدار - غ

دویک - بضم اول و فتح ثالث و سکون کاف. ف. کنایه
از مردن و دم واپسین خاقانی ے سنگ بد حال سخت و سست
دلم ، حال دل بر دو یک نه پر خطر است ، ے گم شد دل خاقانی
و جان بر دو یک است ، وز عذر فلک هلال را هم شکست - ب

دَوِیل - کامیر ع. گیاه سال خورده یا گیاهی که بران دو سال
گذشته باشد یا خاص گیاه نصی و سبط است - ا - ۲

دویل - بضم اول و کسر ثانی و سکون تحتانی مجهول و لام ف.
اماله دوال بمعنی مکر و حیله و ابریشم کنده را نیز گویند و دوپیل
بکسر بای پارسی نیز بانمعنی است - ن

دویم - ف. بمعنی لفظ ثانی است بزیادت یای تحتانی
خلاف قاعده است چرا که یا در اخواتش هیچ جا نیست لیکن معهذا
در نظم بعضے اوستادان آمده است مگر صحیح دوم است بدون یای
تحتانی و در بهار عجم نوشته که دوام بالفتح همزه نیز آمده - غ

ده و دیه - باشباع تحتانی. ف. قریه میر خسرو ے مراد و عدل
و امن و راحت است اندر زمان او ، بشرق و غرب و شهر و دیه و
کوه و دشت و بحر و بر ، و له ے قدری چون برین نمط بشتافت
راه اندر سواد دهی یافت ، میر حسن دهلوی ے سلامت از دل
و دین حسن چه میجوئی ، نه ده مانده نه دهقان چه واجب است
خراج ، و ده بالفتح عدد معروف و ده مشبع آن و در بعض مواضع
افاده معنی اندک کند و در بعض مواضع افاده معنی بسیار کند
چنانچه از مواضع استعمال معلوم خواهد شد رودکی ے اختر انند
آسمان شان جایگاه ، هفت تابنده دوان در دوی و داه ،
ای دو آزده برج تو های آن با آنکه ملفوظ است گاهی مختفی نیز آید
چنانچه درین بیت عرفی ے بسلک یازده عقدی کران دو او کو
علی است ابر مطیر و بتول دریا بار ، میر خسرو ع. چارده مه خوانش
نه بل چارده ، و فیگرده بالکسر بمعنی دهنده و امر بدادن منوچهری
گوید ے چون می بدهی نوش همین گوی و همین باش ، چون
من بخورم جام همی گیر و همی ده ، ورجهد کند خواجه و گوید نخورم
می ، با جان و سر سلطان سوگندش همی ده ، و رشیدی گفته
کرده بمعنی زدن نیز آمده چنانکه در مقام تاکید و تهدید در تکرار
زدن ده و ده گویند شاعری در هزل گفته ے خواهم شبی
چنانکه تو دانی و من ، در گوشه ده ، بزمی و دران بزم تو و امانی
من ، آن از همه به ، من بر سر بستر بخوابانم و تو ، از غایت
ناز ، آن نرگس مست را بخوابانی و من ، بر خیزم و ده ، دیگری
گفته ے روا و بر آمد ز درگاه شاه ، ده و ده بر آمد ز ماهی
بماه ، صبای کاشانی گفته ے گهی کفم بجدل یا کشاکش
خنجر ، گهی لبم بر هی ده و ده گوپال ، و درین مقام تاکید ده و ده
گوپال انسب است - ب ن

دَهَاء - بالفتح ع. زیرکی و جودت فکر و زیرک گردیدن - م

دَهَاءَة - بالفتح ع. زیرک گردیدن - ۲

دُهَات - بضم اول و تخفیف ها و تا فوقانی ع. بمعنی زیرکان و این جمع
داهی است - ع -

دَهَادِه - بفتح اول و کسر رابع و سکون ها ع. جمع دهداه
بالفتح شتران ریزه - ۲

دهاده زدن - ف. کنایه از ده ده گفتن و ده امر است
از دادن که بمجاز بمعنی ضرب مستعمل میشود و بدینمعنی نیز مشترک است
در هندی هاتفی ے ده ده زدند از دو سو صف زنان ، چو
غرنده شیران همه کف زنان - ب

دهار - بالفتح و رای مهمله در آخر بروزن بهار. ف. غار و شگاف
کوه چنانکه اسدی گفته ے گهی پر دهار و شکسته دره ، دهارش از
کان زر یکسره - ن

دِهَان - بالکسر ع. معامله کردن با کسی مه به مه کما یقال عامله
مشاهرة - یعنی معامله ماهانه کرد - ۲

دَهَارِس - بفتح اول و کسر رای مهمله و سکون سین مهمله ع.
جمع دَهْرَس بمعنی سختی و بلا - ۲

دهاژ - بفتح اول و زای فارسی در آخر. ف. بمعنی نعره و فریاد است
فرخی گفته ے فرخی بر در تو بنده تست ، از نشاط تو بر کشیده دهاژ - ن

دَهَاس - بفتح اول و سین مهمله کسحاب. ع. جای نرم که نه ریگ
باشد و نه خاک و زن کلان سرین و دهاس کشند از نرم خوی - ۲

دَهَاسَة - بفتح اول و رابع. ع. نرم خوئی - ۲

دِهَاق - ککتاب. ع. جام پر یا جام پی در پی و آب بسیار
و پر و مالامال و همچنین داهق - ام

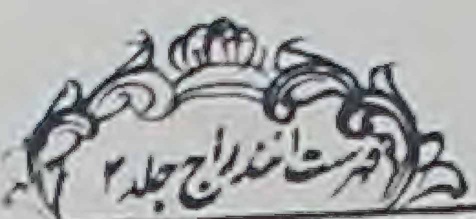
دَهَاقِنَة و دَهَاقِین - بفتح اول و کسر قاف ع. جمع دِهقان
بالکسر و الضم بمعنی قادر و توانا بر تصرف کارها با سبکی و چستی و دانائی
کار و بازرگان یا می فروش و کشاورز و مهتر کشاورزان و رئیس
اقلیم و رئیس ده معرب دهگان - ۲

ده آک - با همزه ممدوده بروزن افلاک. ف. لقب ضحاک
که پارسیان بر او نهاده اند چه ضحاک عرب بوده و بواسطه
کثرت خنده این نام داشته و پارسیان چون ضاد در کلام شان
نیست او را ده آک خوانده اند و ده عیب ازی و اثبات نموده اند
چه آک در فارسی بمعنی عیب و عار است و آن ده عیب اینست اول
بنجر دمی دوم بد دلی سوم دروغ گوئی چهارم بد زبانی پنجم شتابکاری
ششم بسیار خواری هفتم بے شرمی هشتم بیدادگری نهم
کوتاهی قامت دهم زشتی صورت و چون بسیار گزنده و ظالم
بود او را اژدها و مار لقب نهاده اند چنانکه فردوسی گفته ے
ابر کتف ضحاک جادو دو مار ، برست و بر آورد زیران دمار ،

سر مردم از مغز پرداختند + مر آن اژدها را خورش ساختند
گویند وی خواهرزاده جمشید و برادرزاده شداد عاد علوانی بود
گویند بعربی قیس نام داشته و چون بقانون اعراب دگیسوی
بلند از بنا گوشش بر دوش افتاده بود با رسیان او را مار دوش
خواندند و در میان عوام مشهور شد بر وفق تواریخ او هزار سال
پادشاهی نموده و دو هزار و نهصد و پانزده سال بعد از هبوط آدم ع
پادشاهی یافته والله اعلم شیخ سعدی گوید لب و دندان
شیرین منطقش بین + نشاید گفت جز ضحاک جادو + و هم در اثبات
ظلم او گفته کمند سر زلف تو در یغا دل من + که گرفتار دو مار
بدان ضحاکی + خاقانی در حبسیات گفته دست آهنگر مرا در مار
ضحاک کشید + گنج افریدون چه سود اندر دل دانای من - ن
دَهَالِك - بفتح اول و کسر رابع و سکون کاف ع چیزهای سخت
اند سیاه در بلاد عرب - ۲
دهالیز - بفتح اول و کسر لام و سکون تحتانی و زای هوز ع .
جمع - دِهلیز - بکسر اول و ثالث مکانیکه میان دروازه و خانه باشد و تجویف
میان دل و ایستادن گاه آب است یا زرد آب - و ابناء الدهالیز
کسانیکه از راه برداشته شده باشند - ۲
دُهام - کغراب - غ - سیاه گون و نام کشتی از شتران و از
اعلام است - ۲
دُهامج - بجیم در آخر کعلابط ع - شتر دو کوهانه و شتاب و گام
نزدیک گذارنده و کلان هیکل از هر چیزی - ۲
دُهامِق - کعلابط ع - خاک نرم - ۲
دهان - بالفتح - ف - ترجمه فم در لفظ دهن می آید -
دِهان - کلکتاب ع - چرم سرخ و کم شیر گردیدن ناقه
و نیز جمع دُهن - بمعنی روغن و باران ضعیف که روی
زمین را تر کند و نیز جمع - دُهنة - پارهٔ از روغن ۲
دهان بازماندن - کنایه از حیران و سراسیمه ماندن خسرو
شه که دید آن جمال نورانی + باز ماندش دهان ز حیرانی - ب
دهان پر آب گشتن - کنایه از حریص شدن و طمع کردن
صائب حدیث تیغ تو هر جا که در میان آید + دهان
زخم شهیدان پر آب میگردد - ب
دهان پر خشخاش گشتن - میر خسرو ز عدلش
ذره ذره فاش گشته + دهان فتنه پر خشخاش گشته - ب

دهان پشت - باضافه - ف - کنایه از سوراخ مقعد - ب
دَهَانَة - بفتح اول و رابع ع - کم شیر گردیدن ناقه - ۲
دُهَامِج - بجیم کعلابط ع - فراخ نرم و بزرگ خلقت از هر چیزی
و شتر دو کوهانه فارسی معرب و شتاب رو کام نزدیک گذارنده - ۲
دهان دره - بفتح دال ثانی و رای بی نقطه - ف - فاژه را
گویند و آن کشودن دهان است بسبب کثرت خواب و بسیاری
خمار - ف - ر - د -
دهان دریده و دهن دریده - ف - کنایه از هرزه گوئی
و پوچ گوئی و باضافت صفت دهان است صائب
بسیار زخمهاست که خاک است مرهمش + نتوان برشته دوخت
دهان دریده را + سید قاسم انوار خوش گفت در بیابان
رندی دهن دریده + عارف خدا ندارد او نیست آفریده +
ظهیر فاریابی از غنچه البته لب نیاید این کار + گل بود دهن
دریده هم گل گفته است + و اطلاق آن بالفظ شوق و آه
استعاره است سلمان ع آه دهن دریده مرا فاش کرد راز
دهان شمع - جزوی از شمع که شعله از آن خیزد چنانکه شعله
او را زبان شمع گویند شریف آملی در قصیده که طبیب و بیمار
گفته آمد و راست ببالین من آن سرو نشست +
همچو شمعش سر انگشت ندامت بدهان + از غوامض سخن - ب
دهان ضیغو - بفتح ضاد معجمه و سکون تحتانی و فتح غین
معجمه - ف - کنایه از نقطه اول برج اسد است - س
ده انگشت بدهان گرفتن - کنایه از غایت عجز و فرو تنی
کردن و این شیوه هندیان است میر خسرو زهر آنکه ده
انگشت در دهان گیری + دهان ز مصلحت است آنکه می بماند
باز - ب
دهانگیر - ف - آنکه دهان مردم را از پوچ گفتن
ببندد و میرزا عبدالغنی قبول المعنی بوچ گوبسته و این محل
تامل است اگر چه مطلع غزای من جهانگیر است +
ولی چه چاره کنم مدعی دهانگیر است - ب
دهانه و دهنه - ف - آهن لگام که اسپان را بر دهن
کنند ناصر خسرو گوید چه دانش نداری تو در پارسائی
لبسان لگامی بود بی دهانه + بس است اینکه گفتمت کاندرون
نخواهد + چو تازی بود اسپ یک تازیانه + و سنگی است

معروف رنگ آن سبز و تلخ باشد از کان مس حاصل شود
و در دواها بکار برند خاصه در دفع سموم و دواهای چشم و آنرا
دهانه فرنگ گویند کمال اسمعیل گفته ز تاب خشم تو گر
پرتوی بروم رسد + شود زبانه آتش دهانهای فرنگ +
دَهنج - معرب دهنه است در جهانگیری چیزی را گویند که
شبیه بدهانه بود مانند دهانهٔ کوه و دهانه مشک و دهانه آب
نظامی گفته شد زمین کنده با دهانه آب + و که کسان گنج را
ندیده بخواب + رشیدی گفته که در فرهنگ جهانگیری
بمعنی دهنج آمده و این بیت خسرو آورده چو عنکبوت
بره دست و پات سحر تنم + از آن دهانه چهار اوستاد و شش
مزدور + ن -
ده آیت - ف - دائرهٔ خورد که بزمانهٔ قدیم در قرآنها بهر ده
آیت نشانی از طلا و غیره میکردند و حالا بهر آیت میسازند
خاقانی نه صحیفه که بیک بند ده آیت بستند + نامه بر
دیر چو سیپاره مجزا شنوند + از غیاث و غوامض سخن -
دهب - بالفتح و سکون بای موحده ع - لشکر
شکست - ۲
دَهْبَرَج - بفتح اول و ثالث ع - معرب ده پره یعنی ده پر - ۲
دَهْبَكَة - بفتح اول و ثالث و رابع ع - کلان لقمه خوردن
کسی تا بر دیگران در خوردن سبقت برد - ۱
ده پانزده و ده نه - ف - کنایه از زیب و زینت
و خان آرزو میفرماید که ده نه کنایه از زیب از آنست
که زیب هم بحساب جمل نوزده است خاقانی موکب
شاه اختران رفت بکاخ مشتری + ششش مه داده
ده نهش چرخ دوازده دری - ب
ده پانزده داری - یعنی زیب و زینت و آرایش داری ر
ده پنجی - بر وزن شطرنجی - ف - یعنی زر ناسره و غیر
خالص که ده دینار آن پنج دینار باشد و برین قیاس زر ده
دهی یعنی زر سره و خالص و در هند باره بانی گویند مجد الدین علی
قوسی نوشته که زری که ده مثقال آن در کوره برند از غایت
خلوص هیچ از آن کم نشود و بهمان وزن آید نظامی گوید بامن است
آنکه در سخن سنجی + ده دهی زند هم نه ده پنجی + خاقانی
گوید این می و جام بین بهم کوی دست شعبده +

گرده زسیم ده دهی سره زرشش سری * منوچهری گفته ؎
بر سر هر نرگسی ماهی تمام * شش ستاره بر کنار هر مهی * یا چو سیم
اندوده شش ماه بدیع * حلقه حلقه کرده زر ده دهی * ن ب .

دَهْثِ - بالفتح و ثای مثلثه در آخر ع. راندن - ۲

دَهْثَو - بفتح اول و ثالث کجعفر ع. شیر توانا و سخت و مردم نرم
خوی و زمین نرم - ۲

دِهچه - بکسر اول و سکون ثانی و فتح جیم فارسی بزبان دیلم رعیت
و دهقان را گویند - ن

ده حواس - بحای حطی . ف . عبارت از پنج حواس ظاهری
و پنج حواس باطنی است در لفظ حواس گذشت -

ده ختنی - بفتح خای معجمه و سکون تای مثناة و کسر نون . ف .
کنایه از ده انگشت - فر

دِه خدا - بکسر اول . ف . کدخدا و رئیس و بزرگ ده را گویند شیخ
شیراز ؎ نکوئی کن امسال چون ده تراست * که سال دگر دیگرے
ده خدا است * ن

ده دادن - بفتح اول بروم زده . ف . کنایه از واگذاشتن
و ترک کردن و عیب گرفتن و در فرهنگ برهان این لغت دیده نگردید
ولی از این ابیات مولوی این معنی مفهوم و معلوم میگردد که در حکایت
آن غلام فرج نام و عشق دختر خواجه بیان کرده ؎ آمد از حمام
ده کردک فسوس * پیش او بنشست دختر چون عروس * ساعتے
بروی نظر کرد از عناد * وانگهان با هر دو دستش ده بداد * و این
حالتی است که غالبا نسوان در هنگام انزجار طبع و نفرت و تمسخر
ده انگشت دست خود را بسوی کسی گشاده بروی او حرکت دهند
و این علامت طعنه و بیزاری و نفرین کردن بر آن کس است هم مولوی
گفته ؎ مرکبی را کآخرش تو ده دهی * گه بشهری معنی و ویران دهے
ده دهش اکنون که چون شهرت نمود * تا نباید رخت در ویران گشود *
ده دهش که صد لستانت هست * تا نمانی عاجز و ویران پرست *
بازرو در کان چو زر ده دهی * تا ره دستان نواز ده دهی * صورتے
بر راچو زر دل ده دهند * از ندامت آخرش هم ده دهند *
همچنین مقلاب خوبی دلوند * وقت تلخی عیش را ده میدهند ستوه
می آرندهم پروانه وار * باز نسیان میکشد شان سوی کار - (ن)

ده دار * با دال ابجد بروزن بسیارف بمعنی ارنده ده است یعنی
سرگروه اهل مزارع - ن

دَهْدَاق - بالفتح ع. جوشش دیگ و خنده بدور فتاری است
بالاتر از عنق که نوعی از رفتار ستور است - ۲

دَهْدَاه - بالفتح ع. شتران ریزه - دَهَادِه - جمع - ۲

دُهْدُرّ - بضم اول و ثالث و تشدید رای مهمله ع. اسم است
مر دروغ و باطل را و همچنین دُهْدُرّین - مثنی اسم است مر باطل
و دروغ را - ۲

دَهْدَقَة - بفتح اول و ثالث و رابع ع. شکستن و بریدن با
بکسر هم آمده و بریدن گوشت و شکستن استخوان و گردگردیدن بمعنے
گوشت پاره از جوشش دیگ - ۲

ده دِل - ف - منافق و بمعنی شجاع از لطائف و غیره - غ

ده دِله - بفتح اول و سکون ها و کسر دال ابجد و لام مفتوح . ف .
کنایه از متلون مزاج اسیر لاهجی در مثنوی اسرار الشهود در حکایت
شیخ حسن بصری نوشته ؎ در فراق و وصل و در شکر و گله * من
نبودم با تو یار ده دله * مولوی معنوی گفته ؎ شرح آن
بگذارم و گیرم گله * از جفای آن نگار ده دله * و نیز کنایه از شجاع
دلاور ادیب صابر گفته ؎ از دیدن طوایف اطراف بوستان
وقت نظاره مردم یکدل چو ده دله است * ده رگه بفتح رای مهمله
و کاف فارسی مثله - ب

دَهْدَمَة - بفتح اول و ثالث و رابع ع. شکستن و ویران ساختن
و برانداختن و برگردانیدن - ۲

دَهْدَمُون - بالفتح کنظر فوط و بآخر زای هوز ع. لب بیار خوار - ۲

دَهْدَن - کجعفر ع. مردم و خلق - و دُهْدُنّ - بضم اول
و ثالث و تشدید نون باطل و دروغ - ۲

دُهْدُوَّة - بضم اول و ثالث و تشدید واو مفتوح ع. گوی کوه
گردان بتخفیف واو هم آمده - ۲

ده ده - بروزن ابله . ف . زر بی عیب و خالص را گویند قرار

دُهْدُهَان - بضم اول و ثالث ع. صد شتر و زیاده از آن و
بانیمعنی بفتح اول و ثالث هم آمده - و دُهَیْدِهَان
مصغر آ مثله - ۲

دَهْدَهَة - بفتح اول و ثالث و رابع ع. غلطانیدن
سنگ را و بر گردانیدن بعض چیز را بر بعض - ۲

دهدهی - بفتح هر دو دال ابجد و یای معروف بروزن ابلهے
ف . بمعنی سره و خالص و کامل عیار از رشیدی و لطائف

و در سروری بمعنی روشن و در مصطلحات نوشته زر رایج و کامل
عیار در هندی باره بانی گویند و از آئین اکبری همین معلوم
شد وحید الدین علی قوسی نوشته زری که در آتش نهند مطلقا
از آن سوخته نشود و کم نگردد و آنرا ده دله نیز گویند - غ

دَهْر - بالفتح و رای مهمله در آخر ع. یکی از اسمای الهی است
جلشانه و فی الحدیث - لَاتَسُبُّوا الدَّهْرَ فَاِنَّ اللّٰهَ هُوَ الدَّهْر
یعنی دشنام مدهید دهر را بدرستیکه خدای تعالی همان دهر است
و چون بعضی از اعراب دهریه را گمان بود که هر حادثه که نازل
میشود منزل آن حادثه زمانه است پس دهر را دشنام دادندے
حضرت رسالت پناه صلی الله علیه و آله و صحبه و سلم فرموده که
منزل این حادثه را دشنام مدهید که آن منزل بالحقیقت خدا ست
که آزاد دهر پیوسته اید - و روزگار دراز و همیشه و مدت هزار سال
بانیمعنی بفتحتین هم آمده - اَدْهُر و دُهُور - جمع و بمعنی زمانه
و همت ارادت و غایت و عادت و غلبه و معرفة وادی است
نزدیک حضرموت و پدر قبیله است و نیز دهر فرود آمدن
مکروهی - م ۲

دَهْرَجَة - بفتح اول و ثالث و رابع که حرف جیم است ع.
سبیر شتاب - ۲

دَهْرَس - بفتح اول و ثالث و سکون سین مهمله ع.
سختے و بلا دَهَارِس جمع و سبکی و شادمانی - ۲

ده رگه - بفتح رای مهمله و کاف فارسی بروزن معرکه . ف .
مرد بسیار دلیر و شجاع باشد و مردم کار کرده و صاحب غیرت
را نیز گفته اند و بمعنی حرام زاده هم هست - سا

دهر کاسه گردان - ف . کنایه از دنیا و روزگار و عالم
سفلی باشد - سا

دهر لکوهی - ف . شکایت دهر کردن و بد او گفتن
باشد چه دهر بمعنی دنیا و عالم سفلی و نکوهی بمعنی عیب جوئی و
بدگوئی باشد - سا

ده روزه - بالفتح . ف . کنایه از ایام معدود و مدت قلیل
و ده روزه منسوب بوی طالب آملی ؎ ده روزه عیش
چون نکند دل در انتظار * گر سنت غم بجنت صد ساله ملهم است *
صائب ؎ ما از این هستی ده روزه بجان آمده ایم * وای
بر خضر که زندانی عمر ابد است * مولانا لسانی ؎ چون لف

تو سر رشتهٔ عیش از کف من برده ده روز که با عقل بیاموز
نشستم * خواجه عصیر ازسه ده روز مهر گردون افسانه ایست
و افسون * نیکی بجای یاران فرصت شمار یارا * ب
و صاحب غیاث گوید که ده روز مدت قلیل را ازان گویند
که ده کنایه از عدد دو است چرا که لفظ دو اراده عدد باشد-

دَهْرُوط - کعصفور و طای مهمله در آخر. ع. شهری است
به صعید مصر - ا

دهره - بروزن زهره. ف. حربه ایست مر اهالی دیلم و
طبرستان را که سر آن مانند داس و در نهایت تیزی است و دسته
از آهن دارد شاعر گفته ؎ گفتم که نهان مکن من چهره خویش
تا بر دارم ز حسن تو بهرهٔ خویش * گفتا که بترس دل ز زهرهٔ خویش
کین فتنه عشق برکشد دهرهٔ خویش - ن

دهرهٔ صبح - ف. کنایه از روشنی صبح است - ر

دُهْرِی - بالضم. ع. پیر سال خورده و بالفتح و بالضم آنکه عالم را
قدیم داند و بقیامت قائل نباشد و بضم اول بجهت آنست
که بنا در حرکات بعضی الفاظ در حالت نسبت تغیر می یابد از منتخب
و قاموس و صراح و در جار بردی - دِهْرِی - بالکسر گفته ع

دَهْرِیش - بالفتح و کسر رای مهمله و سکون تحتانی و شین معجمه
ف. لحیه انبوه و گنده - فس

دهزبانی - بضم زای هوز و کسر نون. ف. کنایه از بخط هر چیزی
گفتن و بر حرف خود ثابت نبودن حکیم شفائی ؎ با نسیم
خانه زاد بوستان دوستی * ای گل رعنا چو سوسن
ده زبانی زود بود - ب

دِهْزَده - بالکسر. ف. بمعنی ده ویران - غ.

دَهْس - بالفتح و سین مهمله. ع. گیاه نو رسته که هنوز
بران سبزی غالب نشده باشد و جای نرم که نه ریگ باشد
و نه خاک و بفتحتین سرخی مایل بسیاهی - ا

دَهْسَاء - بالفتح. ع. زن کلان سرین و بز سرخ مایل بسیاهی - ا

دهسال - بروزن ابدال. ف. بمعنی کواکب سیاره است
که زحل و عطارد و مشتری و مریخ و آفتاب و زهره و قمر باشد
و بیونانی بزرگترین موجه را گویند از موجهای دریا - ر

دُهْسَة - بضم اول و فتح سین. ع. سرخی مایل بسیاهی - ا

دهستان - بکسر اول. ف. از عالم شهرستان سلیم متاعی
هر که دارد و سوی این بازار می آرد * محبت شهر و بر اطراف او
عالم دهستان است * عبد الله هاتفی گفته ؎ عدالت کنان
بر دهستان و دشت * به هنجار بازارگان میگذشت * و دهستان
بروزن دبستان نام شهریست که اکنون استرآباد گویند از حدود
گرگان تا خوارزم فردوسی گوید ع. خود اندر دهستان بیاراست
جنگ * هم او گفته ع. ز ری تا دهستان و خوارزم و هند * ب

دهش - بکسر اول و ثانی و سکون شین قرشت. ف. بمعنی
بخشش و عطا و جود و سخا و این مصدر دادن است چنانکه بهش
مصدر خوبی و بهی و بهبود - ق

دَهِش - کَکَتِف. ع. متحیر و عقل رفته و مدهوش بیخود و حیران
و بالفتح متحیر و سرگشته شدن یا عقل کسی رفتن از فراموشی یا
از بیخودی و سرگشتگی از عشق و بفتحتین متحیر شدن - ا م

دَهْشَت - بروزن وحشت. ع. حیرت و سراسیمگی و
بالفظ بردن و خوردن و کردن مستعمل هاتفی ؎ نشانید
رومی قیصر جناب * فرستاده را در مقام عتاب * که دهشت
نکردی زهنگامه ام * ز آوردن اینچنین نامه ام * شیخ شیراز
؎ بجای که دهشت خورند انبیا * تو عذر گنه را چه داری
بیا - ب

دهشت - بفتح دال و کسر ها و سکون شین معجمه. ف.
یگانگی و یکجهتی و یکرنگی - ن ر

دهشت انگیز - ف. وحشت انگیز - فس

دهشتناک - ف. بخوفناک. فس

دهشه - بکسر میم و سکون شین و فتح تا. ف. بمعنی
عطیه و بخشش - فس

دَهْثَمَة - بفتح اول و ثالث و رابع. ع. ناقهٔ کلان و بزرگ
و کار کردن بی آهنگی و نرمی و نرد و گرفتن در کشتی و جماع - ا

ده عقل - ف. نزد حکما آنکه ده فرشته اند باین طور که اول
حق تعالی یک فرشته پیدا نمود و پس آن فرشته یک فرشته
دیگر و یک آسمان پیدا کرد و بعده فرشتهٔ دوم یک فرشته
و یک آسمان پیدا ساخت همچنین نه فرشته و نه آسمان پیدا
شده ند و فرشتهٔ دهم همه عالم را بحکم حق تعالی پیدا کرد و عقل
باصطلاح حکما آنست که در شرع آنرا ملک گویند و بفارسی
فرشته نامند - غ -

دَهْفَشَة - بفتح اول و ثالث و رابع. ع. مکر و فریب و
سخن گفتن مرد با زن و عشقبازی کردن - ا

دَهَق - بفتحتین. ع. دو چوب است که بدان ساق را
شکنجه کنند - ا

دهقان و دیهقان - بالکسر. ع. معرب دهگان
مرکب از ده و گان بکاف فارسی که کلمه نسبت است
از عالم بازارگان پس معنی ترکیبی آن منسوب به ده باشد
که عبارت از روستائی است و بمجاز بر زارع اطلاق یافت
دهقانی مزید علیه و دَهَاقِین - جمع آن و چون اکثر دهاقین
عجم تاریخ پادشاهان عجم میدانستند بمعنی مورخ هم مستعمل
شده لهذا حکیم فردوسی و خواجه نظامی قصه را به پیر دهقان
نسبت داده اند میر خسرو ؎ گوئی بجای مرده بچه کرد
خلق را * چون مرد ز ظلم چه دهقان کشد * و نیز دهقان
بالکسر و الضم بمعنی قادر و توانا بر تصرف کارها با سبکی و چستی
و دانائی کار و بازرگان یا می فروش دَهَاقِنَة نیز جمع
آمده و - دِهْقَانَة - مونث - ا ب

دِهْقَان پیر - بکسر های فارسی و یای معروف. ف. کنایه
از مورخ و می انگوری - ب

دهقان خلد - ف. کنایه از رضوان که خازن
بهشت است - ب

دهقان نوبهار - بحذف اضافت. ف. کنایه از تاریخ
و دفتر حساب. فس

دهقانی - بالکسر. ف. زراعت کردن - فس

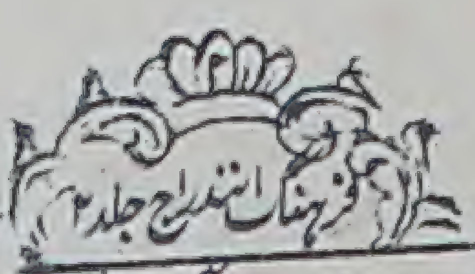
دَهْقَة - بالفتح. ع. اول مال و یقال لی دَهْقَة
من المال ای اعطانی منه صدرا - ا

دَهْقَلَة - بالفتح. ع. گرفتن پوست دابه تا برابر درست
گرد و ستردن موی را - ا

دَهْقَنَة - بالفتح و الکسر. ع. کشاورزی و کار و بار
زراعت - غ

دُهْقُوع - کعصفور بعین مهمله. ع. گرسنگی سخت که
صاحب خود را بیفگند - ا

دَهَک - بفتحتین. ع. دهی است بشیراز یا بواسطه
ازان ده است علی ادکی محدث و هارون دهکی محدث

که هر دو بیسر حمیدانند - و دَهْك - بالفتح آس کردن و شکستن و سپردن و نیز نزدیکی کردن بزن و دُهُك بضمتین ککتب جمع

دهوك - کصبور بسیار شکننده و آس کننده - ۲ م

دَهْكَثْ - بفتح اول و ثالث و سکون ثای مثلثه . ع . کوتاه بالا - ۲

دهکده - بالکسر ف . بمعنی خانهٔ ده یعنی خانهٔ که در ده واقع باشد بقلب اضافت - غ -

دَهْكَل - بفتح اول و ثالث . ع . سختی و بلا و سختی از سختیهای روزگار - ۲

دَهْكَلَة - بفتح اول و ثالث و رابع . ع . پاسپر کردن زمین را و دمدمه مانندی است و رسواران رهان - ۲

دَهْكَم - کجعفر ع . پیر سال خورده - ۱

دهکیا - بکسر اول و کسر کاف عربی و بعده تحتانی . ف . رئیس ده و مقدم ده - غ -

دهگان - بکسر اول و کاف فارسی . ف . بمعنی محاسب و ده بان یعنی بزرگ ده و مزارع که آنرا دِهْلاد نیز گویند و دهقان معرب آنست و چون اهالی عجم تواریخ و سیر ملوک خود را در شهر و ده بر رعایا و برایا خواندندی و ایشان را از عدل و داد و قرار باج و خراج آگاه کردندی و از کار پادشاهان گذشته آگاه بودندی و تواریخ عجم دانستندی لهذا فردوسی و نظامی قصهای گذشتگان را به پیر دهقان نسبت داده اند لهذا بمعنی مورخ از ایشان فهمیده میشود و بر عموم خلق فارس و عجم و ایران که سابقا بوده اند اطلاق میشود چنانکه حکیم فرخی گفته ؎ هر کس بعید خویش کند شادی * چه عبری و چه تازی و چه دهگان -

دهگانی - بفتح اول بروزن ارزانی . ف . نوعی از زر بوده در قدیم رواج داشته و شماره داشته تا پانصد گانی نیز دیده شده چنانکه فتوحی در باب انوری گفته ؎ از پس آنکه ز انعام جلال انوری را * بتو هر سال رسد مهری پانصد گانی * و دِهْکانی بالکسر دهقانی و زراعت کردن - ن سا

دهگا - بکسر اول و فتح کاف فارسی . ف . بمعنی باشندهٔ ده فیا

ده گله - بکسر کاف . ف . کنایه از گلهٔ بسیار ملا طغرا ؎ تم از صنوبر کننده گله * که بهر چه شد همچو من صدگله * ب

دَهْل - بالفتح . ع . وقت حاضر و چیز اندک - ۲ -

دُهل - بضمتین . ف . سازی معروف و در هندی تجی هول بدال هندی مخلوط الهاء و واو مجهول شهرت دارد - ب

دِهْلاث - بالکسر ثای مثلثه در آخر ع . شیر درنده - ۲

دَهْلَب - کجعفر . ع . مرد گران و کسیکه صحبت او را ناخوش دارند و نام شاعری - ۲

دهلباز - بضمتین و بای موحده و زای هوز در آخر . ف . بمعنی طنبور چی و دهل زن و نیز دُهلی است خورد که بزین آویزان باشد وقتیکه باز به پرواز آید بنوازند تا باز شکار را بگیرد - فس

دهل بالای بام بردن - ف . کنایه از نوبت نواختن خسرو گفته ؎ کرد چو شب نوبت خود را تمام * صبح دهل برد به بالای بام * - ب -

دهل بر در خویشتن زدن - کنایه از طلب حریف کردن نظامی ؎ چه دانی که من خود چه فن میزنم * دهل بر در خویشتن میزنم * ب -

دهل دریدن - ف . منع کردن کسی از نغمه و آواز از شرح نهان آرزو و نیز کنایه از رسوا کردن و افشای راز نمودن نظامی ؎ صبا بلبلان را دریده دهل * ز نامحرمان روی پوشیده گل * غ ب

دهل دریده - ف . بمعنی رسوا و بعضی خاموش نیز نوشته از سراج اللغات - غ .

دُهل زدن - ف . معروف نظامی ؎ دهل زن چو شد بر دهل خشمناک * بر آورد فریاد از آب و خاک * ب

دهل در زیر گلیم زدن - ف . پنهان کردن امری که بغایت آشکارا باشد میر خسرو علیه الرحمه ؎ آن غوری بلگر که هست خورد و دونیم * دار درخی زشت تر از دیو رجیم * کاید کس بچ ز نیشم و پنهان دارد * تا چند توان دهل زدن زیر گلیم * - ب

دَهْلَقَة - بفتح اول و ثالث . ع . گرفتن جلد ستور و ستردن موی آن تا صاف درست گردد - ۲

دَهْلَك - کجعفر ع . جزیره ایست میان دشت یمن و دشت حبشه - ۲

دَهله - بفتح اول بروزن بهله . ف . پُلی که مردم بران گذرند و نوعی از خار است که بر روی زمین بزرگ و پهن شود و آنرا گون بروزن چمن گویند - ن

دهلی و دهلو - بالکسر شهری است معروف پای تخت سلاطین هند و پیش ازین چند جا بنام دهلی آبادی بوده است و اکنون اندرون قلعه شهر پناه دار الخلافت شاه جهان آباد احرسها الله عن المکاره والآفات دهلی بود و بیرون قلعه را دهلی کهنه گویند میر خسرو در قصیدهٔ مرآة الصفا آورده ؎ سخن زانگونه گفتم من بلند امروز در دهلو * که از خواب گران بیدار گردستم لبشر و انس * ظهوری ؎ سر یده که شیرین و خسرو زدند * ز دارای شروان و دهلو زدند * ب -

دهلیز و دهلیزه - بالکسر ف . مابین دروازه و اندرون سرا و درین بیت خواجه نظامی که ؎ بدهلیزهٔ آن گذرگاه تخت * چو شیران بشروان برون برده رخت * مراد از دهلیزه سرحد سواد البرز است دهلیزی منسوب بدهلیز کنایه از سخنانی که از اندرون خانه خبری دهند و از بیرون خانه خبری گویند و ستراشنده و در رشیدی کنایه از سخنان اراجیف بی ماحصل و صحیح سخن دهلیزی نه تنها دهلیزی مولوی معنوی ع . گفت دهلیز نیست و العهده این سخن * و دَهالِیز - بالفتح معرب است - و دَهالیز - بران جمع بسته اند حکیم انوری گفته ؎ اگر از درد آیدم مشتب * از ظهر بر فلک شم دهلیز * - ب ان

دهلیزی - بروزن شبخیزی - ف . بالاگذشت - سا

دَهْم - بالفتح ع . عدد بسیار از هر چیز - دُهُوم بضمتین جمع و بمعنی خلق یقال ای الدهم هو وای دهم الله هو یعنی کدام خلق است او و امر عظیم و بدی و فرو گرفتن امر کسی را بانبوهی و بناگاه رسیدن - و دُهْم - بالضم سه شب است از ماه - ا م -

دَهْم - بفتح اول و سکون ثانی و میم . ف . درخت بوتهٔ غار است و آنرا بعربی شجرة الغار گویند و آن چوبی است که چون بسوزندش بوی خوش از ان آید - سا

دَهْماء - بالفتح ع . شتر مادهٔ نیک خاکستر گون و دیگ دیرینه و گوسپند سرخ خالص و عدد بسیار و هیئت مردو گوئه وی و گیاهی است پهنا که بدان باغت کنند و شب بیست و نهم و مرغزار نیک سبز که بجهت شدت سبزی طراوت بسیاهی زند - ۲

دِهْماص - بالکسر و صاد مهمله ع . صنعت استوار و محکم - ۲

دُهْمَة - بالضم و فتح میم ع . سیاهی از منتخب - ع ۲

دَهْمَج - بفتح اول و ثالث و سکون جیم . ع . فراخ نرم بزرگ خلقت از هر چیزے - ۲

دَهْجَبَة - بفتح اول وثالث ورابع ع. زیاده کردن در خبر ودرست وتراشیدن چیزی از جانب خود ومتردد اندر رفتن یا کام نزدیک ولشتاب نهادن وبندی دار رفتن پیر - ا

ده مرده - بفتح میم وسکون رای مهمله ف. هر چیز منسوب بده مرد که کنایه از بسیاری مرد است چراغ ده مرده وجام ده مرده زورسی وجامی که مردم بسیار کفایت کند وده مرده گوی کنایه از هرزه گوی است چه گفتن بسیار دال است بر هرزه گوی وده مرده کار میکنند در مقامی گویند که یک کس کار بسیار کس کند واین از اهل زبان بتحقیق پیوسته شیخ شیراز ؏ حذر کن ز نادان ده مرده گوی * چو دانا یکی گوی وپرورده گوی * وله ؏ ز زندار نتوان رفت بزور اندر یا * زور ده مرده چه باشد ز یک مرد بیار * نظامی ؏ تو توقف مکن رطل برگرده ده * بده زبا کان جام ده مرده ده - ب

دَهْمَسَة - بفتح اول وثالث ورابع که سین مهمله است. ع. باهم راز گفتن وسرگوشی کردن ودر گرفتن - ۲

ده مست - بر وزن یکدست. ف. در دهمشت بشین معجمه بیاید -

دِه مسکن ادریس - بکسر اول وثانی. ف. کنایه از بهشت عنبر سرشت - سر

دهمشت - بالفتح وشین معجمه. ف. نام ثمر درخت عظیمی است که یکهزار سال باقی می ماند ودر نزد اهالی یونان بس محترم است شاخه آنرا غالبا در دست میدارند واز خود دور نمیکنند وآن درخت بیشتر در شامات بهم میرسد واز آنجا چوب وبرگ آنرا بمصر ودیگر بلاد می برند حکما از چوب آن تاج وکلاه ساخته بر سر میگذارند برگ آن نرم تر از برگ بید است ومانند تر از آن تلخ وخوشبو میباشد وبا انجیر آنرا از کرم خوردن محفوظ میدارند وآن درخت جبلی وسهلی میباشد برگ جبلی آن باریک تر از برگ سهلی است وثمر آنرا بیونانی دافنی وبپارسی ده مشت میگویند وآن بقدر فندقی است کوچک وپوست آن نازک سیاه رنگ ومغز آن دو پارچه وزرد رنگ وچرب وخوشبو وآن درخت را بیونانی سقلیموس وبشامی زند وبفرنگی لاورس وبپارسی باهشتان وبعربی غار وثمر آن را حب الغار خوانند خواص آن در مخزن الادویه مرقوم است - ن

دَهْمَقَة - بفتح اول وثالث ورابع ع. شکستن وبریدن ونرم گردانیدن زه را ونیک نحس طعام را وتنگ ونرم گردانیدن وخام نخستن از لغات اضداد است وآراستن ونیک گردانیدن کلام را - ا

دُهْمُوث - بضم اول وثالث وثای مثلثه در آخر ع. جوانمرد - ا

دهی - بالکسر ف. بمعنی میداد مرا چراکه هرگاه با صیغه مضارع یا استمرار ملحق شود بمعنی ماضی گرداند - غ -

ده می بینی وفرسنگ می پرسی - ف. در مقام تجاهل یعنی انچه در پیش نظر تست تفحص آن میکنی ابراهیم ادهم ؏ ز سوز عشق آگاهی واز فرهنگ می پرسی * چه حالت اینکه ده می بینی وفرسنگ می پرسی - ب -

دَهن - بالفتح ونون در آخر ع. نفاق کردن وچرب کردن سر را بروغن وتر نمودن وزدن کسی العصا وتر کردن باران زمین را اندکی ودُهن - بالضم روغن وباران ضعیف که روی زمین را ترکند وبا نمعنی بفتح هم آمده - دِهان - بالکسر جمع وبالکسر درختی که بدان درندگان کشته شوند - دِهَنَة - یکی - ۲

دهن ودهان ودهنا - ف. ترجمه فم مثال دهن عبدالقادر نائی گفته ؏ آنکه مدح شاه خواند از دهن * از دهانش بوی مشک آید برون * ودهن نیز بمعنی استعداد ولیاقت آمده واین مجاز است اشرف ؏ غنچه بیجا طلب بوسه ازان لب چکنی * دهن گفتن اینها نه تو داری ونه من * ودهن بید کنایه از کسی که بگفتار قدرت نداشته باشد صائب ؏ عاشقان بید دهن راز هره گفتار نیست * ورنه جائی بوسه پر خالی است در کنج لبش * وبا لفظ شکستن وبستن ودوختن وباز کردن دواکردن وکشادن مستعمل ظهوری ؏ عجب نیست گرکودکی بی زبان * بلفظ می اول کشاید دهان * صائب ؏ حاشا که زخم ما دهن شکوه واکند * خود در میان ناز تو شمشیر بسته ایم * وله ؏ بار آگه از جدائی تیغ تو زخمها * چون ماهیان لب تشنه دهن باز کرده اند * مولانا مظهر ؏ گر گشاید گل دهن اورا دهن باید شکست * ور کشد سوسن زبان اورا زبان باید کشید * ودهن تنگ حوصله تنگ شور انگیز شکر بار شیرین شیرین بهانه نباتی روزی راز نهان مرکز عشق دلفریب بوسه فریب بوسه ربا سخن آفرین تبسم زده تبسم خند غنچه خند خندان تلخ شادی نادیده باقی لاکلام پاک خشک دریده از صفات دهن است ونمکدان تنگ شکر لپسته آثار یاسین پیمانه درج حقه روزنه عالم غیب غنچه غنچه خمیازه پرداز غنچه لعل نقطه موهوم جوهر فرد جزء لایتجزی چشمه نوش هیچ عدم تنها ذره مخزن اسرار نیمه دینار معما میم میم مدغم نون تنوین صبح از تشبیهات او است صائب ؏ از روزنه عالم غیب است فتوحات * چون قطع امید از دهن یار توان کرد * ؏ کلید مخزن اسرار غیب غیب است * دهان تنگ ترا هیچکس نمیداند * عرفی ؏ چون بهار بچه شوم ملزم ارباب کلام * خنده جوهر فرد است دلیل تقسیم * اثر ؏ قائل بجزء ولایتجزی شود حکیم * هرگاه متکلم شود دهان تو سحر * کاشی ؏ بچمن خرام وبنگر که لب تلخ ملاحت زا * همه گوش وتعف گشته بدهان غنچه خندت * شیخ شیراز ؏ دهان تنگ تو گویا که نون تنوین است * که در حدیث در آید ولیک پیدا نیست * کمال خجند ؏ دهان تو میم است وبالا الف * خدای آفریده این دو از بهر ما * خان آرزو ؏ یا چون خودی که یار نشود همدم آرزو * هنگام بوسه ها دهنش میم مدغم است * طفل مکتب نشین که من دارم * دهن او انار یاسین است * قبول ؏ دهان تو هیچ است از من مرنجی * اگر گویمت هیچ قسمت ندارد * مسیحا معیار ؏ گذشته از خط حساب حسنش پاک * باقی لاکلام او دهنست * میر معزی ؏ نیمه دینار را ماند دهان تنگ او * در دل تنگم فکند آن نیمه دینار نار * مولانا مظهر ؏ سنگین دلی سهی دهنی سرو قامتی * سیمین تنی ستاره جبینی ستمگری * کلیم ؏ با این همه تنگی که نصیب دهن اوست * داغم که چرا روزی ارباب هنر نیست * یکی از اساتذه فرماید ؏ آن نقطه موهوم که میگوئی هست * خود نیست وگر هست دهان تو بود * وله ؏ دهان او معمای است مشکل * بزور بوسه ها خواهم کشودن * وبر دهن زدن ودر دهن زدن هر دو محاوره ؏ زخم گرچه خمیازه را بر دهن * بدست تو باشد همان چشم من * وپاک دهان بسته دهان تنبه دهان خشک دهان دریده دهان دهان دریده از مرکبات دهان است - ب

دَهْناء - بالفتح ع. بیابان وگیاهی است سرخ وموضعی است به نجد مر تمیم را - ۲

دهناد - بر وزن بغداد. ف. بمعنی نظام ونسق است از فرهنگ دساتیر نقل شد - ن

دهن بآب کشیدن - ف. وضو کردن تنها سه زاهد حباب
وار دهان برمکش بآب + چون موج عاقبت تو قطع نفس بود - ب
دهن بند - ف - چیزی که با و دهان کسی بند توان کرد اعم
ازانکه تعویذ باشد یا غیر آن صائب سه بهتر از سیری دهن بندی
نباشد شیر را + غافل است آنکس که مال از دشمنان دارد دریغ +
ظهوری گوید نثر - شبانان بحرف معدلتش در دهان بندگرگان شتین - ب
دهن بوس - ف. آنکه بر دهن کسی بوسه دهد میر خسرو سه لاله که
شد باد دهن بوس او + دیده نرگس شده جاسوس او + -
دُهنَة - بضم اول و فتح ثالث ع. پاره از روغن - وهی اخص
من الدُّهن آدهان و دِهَان - بالکسر - ۲
دهن تر کردن بچیزی - کنایه از استفسار کردن آن چیز
بساطی سه چو موی شد تنم از شوق آن میان و نکردی + دهن
بپرسش بیمار خویش یکسر مو تر - ب
دهن تلخ بودن از چیزی - کنایه از گله مند بودن خواجه
نظامی سه بهار دل افروز در بلخ بود + کز و تازه گل را دهن تلخ بود - ب
دهن تیغ - ف. کنایه از دم تیغ صائب سه سهل مشمار
عدو را که مکرر در رزم + دهن تیغ من از آب روان ریخته است +
یحیی کاشی سه تن میدهیم در دهن تیغ بیدریغ + زان پیشتر
که طعمهٔ زاغ و زغن شویم - ب مص
دَهْنَج - کجعفر و بفتحتین نیز و سکون جیم ع جوهری است مانند
زمرد و بفارسی دهنه فرنگ - دُهَینج - کعلبط مثله و نیز دَهْنَجَ
زیاده کردن خبر و بهندی دار رفتن پیر و تردد انه رفتن یا کام نزدیک
گذاشته لشتاب رفتن - ۲
دهن خوانی - تقلید سخن کردن و الزام دادن از روی تحقیر
و نوا خوانی هم بدین معنی ست مرزا رفیع واعظ علیه الرحمه میفرماید سه
عشق مرا چه غم ز دهن خوانی رقیب + سیمای آتش از دم صاد
نشکند + شاعر گوید سه قلندر مشربم گردیده ملک فقر تسخیرم +
دهن خوانی کند بر بادشاهان زنگ زنجیرم + ب
دهن دریا بکا - ف. هرزه درا ظهیر الدین فاریابی سه
روزیکه ببو نسیم سنبل گفته است + پیداست ندانم که به بلبل
گفته است + از غنچه رسته لب نیاید این کار + گل بود دهن
دریده هم گل گفته است + و اطلاق آن بالفظ شوق و آه
استعاره است واله هروی سه باشوق دهن دریده نامد

از صبر زبان بریده کاری + خواجه جمال الدین سلمان سه آه دهن
دریده مرا فاش کرد راز + ور اگناه نیست منش بر کشیده ام - ب
دهن غنچه کردن - ف. گرد آوردن دهن برای آواز دادن
و بوسه گرفتن و مانند آن تاثیر سه دهن خویش کند غنچه صفت غنچه
سهیل + بوسه از دور زند سیب زنخدان ترا + سلیم سه گل دهان
خویش سازد غنچه از بهر صفیر + در گلستانی که بلبل باغبانی میکند +
صائب سه لب جام از هوس بوسه دهن غنچه کند + چون زمی
صفحهٔ رخسار تو گلفام شود + دانش سه گل دهن را غنچه بهر دست
بوسش کرده است + لاله در پایش فتد چون گرم خونان
وطن - ب
دهن فرنگ و دهنه فرنگ - ف سنگی که از ادویهٔ
چشم است و آنرا زنگار معدنی نیز گویند میر الهی همدانی
سه هم مس بار است و هم طلا بار + طبع دهن فرنگ دارد + ب
دهن فلا بچیز ندارد - ای استعداد آن چیز ندارد ملا طغرا سه
مرن ای غنچه لاف نازکی تنها درین گلشن + زبان بکشا بر آن
شکرین لب گر دهان داری + ب
دهن کسی بستن و دهن کسی شیرین کردن - کنایه از رشوت
دادن و راضی ساختن بچیزی و دهن شیرین شدن لازم مینه
شیخ شیراز سه سخن آخر بدهان میگذرد موذی را + سخنش تلخ
نخواهی دهنش شیرین کن + صائب سه تا بخون خود دهان تیشه
شیرین میکنم + تلخ نشنید عبث معشوق شیرین کار ما +
صائب سه صائب از بوسه آن لب دهنی شیرین کن + تا نگشته است
نهان در پر طوطی شکرش + وله سه دهن تیشه فرهاد بخون شیرین
شد + بچه امید کند کار هنر تیشهٔ ما + وله سه ز تلخ گویی من عیش عالمی
بند است + ببوسهٔ چه شود گر دهان بندی + امیر خسرو سه
اول از زر دهانش بر بستند + بعد از آن مهر از شکستند - ب
دُهن مصری - بالضم روغن بلسان را گویند - غ -
دُهنه - بفتح اول و ثانی. ف. زنگار فرنگی سنگی است سبز رنگ
که آنرا دهنه فرنگ گویند و دافع زهر است و - دَهْنَج - معرب آنست
و آنرا دهانه نیز گویند کمال اسمعیل گفته سه ز تاب خشم تو گر بریه توی
بروم رسد + شود زبانهٔ آتش دهانهای فرنگ + در جهانگیری
چیزی را گویند که شبیه بدهان بود مانند دهانه کوه و دهانهٔ مشک
و دهانهٔ آب چنانکه شیخ نظامی گفته سه شد زمین کشته باد آب

آب + که کس آن گنج را ندیده بخواب + رشیدی گفته که در فرهنگ
جهانگیری بمعنی دوم نیز آمده و این بیت اخسیکتی آورده سه چو عنکبوت
بده دست و پات سحر تنم + ازان دهانه چهار او ستاد شش مردوی
و بمعنی دهانه است سابقا مرقوم شد اکنون نیز تکرار یافته و نیز دهنه
بالفتح کنارهٔ دریا و سرحد ملک - ن غ +
دهانه - بفتح اول و ضم ثالث. ف. بمعنی زیور و آرایش و آنرا
هر صفت نیز گویند خاقانی گفته سه موکب شاه و اختران رفت
بکلخ مشتری + شش همه را ده دهنش چرخ دوازده
دری + جناب سراج المحققین میفرمایند که دهنه کنایه از زیب
چرا که لفظ زیب بحساب ابجد نوزده عدد دارد که دهنه است - غ ب
دُهْنِیَّة - بضم اول و سکون ها و کسر نون و تشدید تحتانی و بعده موحده فوقانی
ع. بمعنی چربی و روغن خواه نباتی خواه حیوانی - غ
دهانیو - بالفتح و کسر نون. ف. سکه الیست قدیم و نوعی از
ازباج است که فی صد پنج یک باشد - فن
دَهو - بالفتح ع. رسیدن امری یقال مادهاك ای
ما اصابك و یوم دَهْوَ - از روزهای جنگ واقع شده - ۲
دَهْواء - بالفتح ع. مبالغه بلای سخت دَاهیة و دُهْوِیَة
بالضم مثله - ۱
دِهوداها - بکسر اول و دال ابجد بالف کشیده بر وزن سه
و چهار. ف بمعنی دار و گیر و کر و فر باشد - س
دُهُود - بضمتین ع. جمع دَهر که بمعنی زمانه است غ
دَهْوَرَة - بفتح اول و ثالث و رابع ع. فراهم آوردن چیزیرا
و انداختن آنرا در مغاکی میان دو کوه یا عام است و ریخ زدن
و پرو بی اماله خواندن کلام را و راندن و دفع نمودن دیوار را
پس افتادن - ۲
دَهْوَرِیّ - بالفتح و کسر رای مهمله ع. منسوب بامر دسخت - ۲
دَهْوَس - بسین مهمله کصبور ع. شیر درنده - ۲
دُهُوك - کصبور ع. بسیار شکننده و آس کننده - و دهك
کلتب جمع - ۲
دُهُوم - بضمتین ع. جمع دَهم - بالفتح عدد بسیار از هر چیز - ۲
دُهُون - بضمتین ع. جمع - داه - مرد زیرک و تیز فهم - ۲
دُهون - بفتح اول بر وزن زبون. ف بمعنی حفظ یاد و در حفظ دا
و چیزی را از بر خواندن باشد نیز دهون بمعنی دهان آمده عبد القادر نائینی

راست ـــــ آنکه مدح شاه خواند از دهوش * از دهوش نسست بوی مشک آید برون * رشیدی گوید ـ دهون همان است وحق با اوست چه الف و واو در فارسی تبدیل بیابند

دهوه ـ بفتح اول و ثالث. ف. بمعنی صراحی دلو ـ فرا

دهٔ هزار و ده هزاران ـ بالفتح. ف. بمعنی بازی چهارم است از هفت بازی نرد و عوام بغلط داو هزار گویند ـ ن

ده هفت ـ ف. زری ناسره بوده که ده مثقال آن سه مثقال غل و غش داشته ـ ن ـ

دَهی ـ بالفتح. ع. زیرکی و کاردانی و تیزی ذهن و جودت رای و جودت فهم دَهاء ـ بالفتح والمد مثله ـ ۲

دَهْیاء ـ بالفتح. ع. بلای سخت وکذلک قولهم ـ آدهی وامر ای اشد وانکی ـ ۲

دهیل ـ بالکسر. ف. بمعنی مردادن باشد یعنی بدهید وامر بزدن هم هست یعنی بزنید حکیم اسدی گفته ـــــ پس از خشم فرمود کین را دهید * همه دستها را انجوان رهیدن

دَهیر ـ کامیر. ع. از اعلام است. و دَهْر دَهِیر روزگار سخت ـ ۲

دهیک ـ بالفتح و فتح تحتانی. ف. از ده حصه یک حصه آمده و نیز ده را گویند که بتازی عشر خوانند ـ کاف

دُهَیو ـ کزبیر. ع. سختی و بلا و مرد کول و نام ناقه عمرو بن یان ذُهلی ـ ۲

دُهَیْماء ـ بضم اول و فتح ثانی و سکون تحتانی. ع. آزمایش و بلا و منه الحدیث اَتَتْکُمُ الدُّهَیْمَاءُ تَرْمِی بِالرَّضْف ای الفتنةُ المُظلِمَةُ هو تصغیر الدَّهْماء للتعظیم ـ ۲

دَهِین ـ کامیر. ع. ریش چرب و نرم مالیده و ناقه کم شیر ـ ۲

دهویل ـ بفتح اول و سکون ثانی و تحتانی بواو مجهول رسید و بای فارسی مفتوح بدال ابجد زده. ف. امر معروف و نهی منکر را گویند ـ سرا

دهیوده ـ بروزن افزوده. ف. بمعنی عشر باشد که ده یک است ـ سرا

دی ـ باول مفتوح. ف. نام ملکی است که موکل باشد در تدبیر امور و مصالح دیماه و روز دی بمهر و دیبا دین و دی بیاذر و نام ماه دهم است از سال شمسی آن مدت ماندن نیر اعظم است در برج بز و آنرا جدی گویند و بهندی ماگه گویند و ماه اول از فصل زمستان است و چون درین ماه بغایت شدت سرما باشد لهذا گاهی از لفظ دی سرما مراد باشد شیخ نظامی گفته ـــــ چو خورم کسی کو بهنگام دی * به پیش آورد منقل و مرغ و می * امیر خسرو گفته ـــــ بجان میداد راحت دیدن دی * چو برف اندر تموز و شعله در دی * و درین ماه فارسیان در آن سه روز که اسامی آن در صدر مرقوم شده عید کنند و نیز دی بالفتح بمعنی شب تاریک یا بمعنی مخفف دیجور است و بکسر دال و یای معروف بمعنی روز گذشته است چنانچه دوش شب گذشته و دیروز و دی شب نیز گویند و دینه منسوب به دی یعنی روز گذشته بابا فغانی ـــــ خراش سینه شد امروز علیش دینهٔ ما * چه سنگ بود که آمد بآبگینهٔ ما * دلا امروز اگر خوشحالئی داری غنیمت دان * مبین ناکامی فردا و کام دینهٔ خود را * و صاحب غیاث نوشته که انچه لفظ دی مخفف دیجور گویند و سند آن مصرع خواجه حافظ آرند. ع. ز زلف و رخ نمودی شمس و دی را * خطاست چه دیجور صفت شب واقع شود نه آنکه دیجور مطلق شب سیاه را گویند و سبب این غلطی نسخه است و صحیح چنین است. ع. ز زلف و رخ نمودی شمس و فی را * فَیْ بالفتح بمعنی سایه در ینصورت مقابلهٔ شمس و فی بمشابهت زلف و رخ درست میشود پس دی را مخفف دیجور فهمیدن موجب عدم فهم است ـ سن ب غ

دَیابُوذ ـ بفتح اول و فتح بای موحده و سکون ذال معجمه در آخر. ع. جامهٔ دو پود دَیْبُوذ مثله ـ ۲

دَیابیج ـ بفتح اول و کسر موحده و سکون تحتانی و جیم. ع. جمع دِیْباج ـ بالکسر دیباج معرب از فارسی ـ ۲

دِیات ـ بکسر دال. ع. جمع دِیَة ـ بکسر اول و فتح یا خون بها دادن و خون بها ـ فس

دَیاجیر ـ بفتح اول و کسر جیم. ع. جمع دیجور است ـ فرا

دِیار ـ بکسر اول و رای مهمله. ع. جمع دار است که بمعنی خانه باشد و مجازاً بمعنی ملک و بلاد مستعمل و بالفتح و تشدید یا بمعنی باشنده و صاحب خانه و نیز دَیّار بمعنی صاحب دیر است. غ.

دِیارات ـ بکسر اول. ع. جمع دار بمعنی سرای ـ ۲

دِیاس و دِیاسة ـ بالکسر. ع. کوفتن بپا و دَیّاس ـ بتشدید تحتانی مرد خرمن کوب ـ ۲

دَیّاص ـ بفتح اول و تشدید تحتانی و صاد مهمله. ع. مردی که بروی دست نتوان یافت یا مرد فربه ـ ۲

دَیّاصة ـ بفتح اول و تشدید تحتانی و فتح صاد مهمله. ع. زن پرگوشت کوتاه بالا ـ ۲

دِیاف ـ ککتاب. ع. دهی است بشام یا بجزیره و اهل آن ده نبطی شام اند یُنْسَبُ الیها الابل والسیوف اَو یاءُها مُنقَلِبَةٌ عن الیاء ـ ۲

دیاقودا ـ بهر دو دال مهملتین بزبان یونانی شربت خشخاش را گویند و حرف ششم را ذال معجمه خواندن صحیح بنا است از بحر الجواهر و برهان یا آنکه در صورت ذال معجمه معرب آن باشد ـ غ

دَیامِیس ـ بفتح میم و سکون تحتانی و سین مهمله. ع. جمع ـ دَیْماس ـ بالفتح خانهٔ سیخ باریک و گلخن و حمام ـ ۲

دَیّان ـ بالفتح و تشدید یا. ع. پاداش دهنده و قهر کننده و حساب کننده و این اسمی است از اسمای صفات حق تعالی از منتخب و کنز و لطائف ـ غ.

دِیانة ـ بالکسر و فتح نون. ع. راستی نمودن و دینداری کردن ـ ۲

دیانت دار و دیانت گر ـ ف. بمعنی میر خسرو ـــــ ای شده ز اسلام و سلامت بری * دین تو فارغ ز دیانت گری * والهٔ هروی ـــــ باده را سالی امانت داشت لی داد و نخورد * بر دیانت داری بیجای بینا سوختم ـ ب

دیانوش ـ بانون بروزن قباپوش. ف. نام مهتر دزدان باشد که در ایام وامق و عذرا در خشکی و دریا دزدی و رهزنی میکرد و بعضی گویند نام شخصی است که عذرا را بفروخت ـ سرا

دَیاوِین ـ بالفتح و کسر واو. ع. جمع دِیوان ـ بالکسر فراهم آمدنگاه کتب و کتاب که در آن لشکریان و اهل عطیه مکتوب باشند ـ ۱

دیب ـ بکسر اول بروزن شیب بندری باشد از بنادر هندو در ترکی بیخ و بن هر چیز را گویند ـ سرا

دیبا و دیبه ـ بالکسر بیای مجهول. ف. بمعنی حریر نیک دِیباج ـ بیای معروف معرب دیباه است که مزید علیه باشد میر معزی ـــــ بدست قدرت در کارگاه ظلمت و نور * یکی گلیم همی بافد و یکی دیباه * و دیبای پخته در پخته بضم هر دو بای فارسی دیبای که تار و پودش خام نباشد و معرب آن

مطبوخ گویند و دیباجه بحسب لفظ مصغر دیباج است و در اصل لغت فرس بمعنی جامه ایست بیچه از دیبای خسروانی مکلل که پوشش خاصه پادشاهان عجم بودی آنرا بر بالای جامهای دیگر پوشیدندی و در هیچ پوشش چندان تکلف نکردندی که در دیباجه زیرا که آن یکی از علامات پادشاهی است مانند لواجه و سرپرده کلیل چنانکه سامانی گفته و بعضی گفته‌اند دیباجه قطعه ایست که روی کار دیبا باشد و خطبه کتاب را بطریق مجاز دیباجه خوانند باعتبار آنکه زینت کتاب بدانست چنانکه هم سامانی گفته ملک الشعرای کاشانی در افتتاح عبرت نامه گفته ؎ دیباجه این خجسته دیبا * پیرایه این پرند زیبا * شیخ سعدی گوید ؎ خاک شیراز چو دیبای منقش دیدم * وان همه صورت زیبا که بران دیبا بود * فردوسی گفته ؎ شکستی دم مار و خستی سرش * بدیبا بپوشید خواهی برش * حکیم عنصری در صفت باغ و کاخ حسن میمندی گفته ؎ بسان قبه ارتنگ مانویش غلاف * بسان کعبه دیبای خسرویش عذار * چو دیبه که برنگ پرند هندی تیغ * ز بر جدینش بود و زمردینش تار - ن ب

دِیبَاج - بیای معروف و جیم ع. معرب دیباه و دیباه بزیادت ها همین دیبا است که نوعی از جامه ابریشمی و منقش باشد از سروری و کشف و صراح و در منتخب و رساله معربات نوشته که دیباج معرب دیبا است بزیادت کردن جیم در آخر و معروف کردن یای مجهول - غ -

دِیبَاجتان - بالکسر ع. کنایه از چهره و رخساره معشوق - ب

دِیباجه - بالکسر و فتح جیم خطبه کتاب را گویند شرح آن در لفظ دیباه و دیباجه مسطور است - ف

دِیباجی - بروزن تیماجی - ف - دیباباف را گویند بعضی هرچه از دیبا بافته شده باشد - س

دیباچه - بیای مجهول و جیم فارسی. ف. مصغر دیبا است و نوعی از جامه ابریشمین که قبایچه سلاطین آن باشد که بجواهر مکلل سازند و آن از لوازم لباس پادشاهی است چنانکه سامانی نوشته و بمناسبت آرایش خطبه کتاب را نیز گویند و بعضی محققان نوشته‌اند که دیباجه بیای معروف و جیم عربی لفظ عربی است بمعنی چهره و روی و رخساره کذا فی الکنز چون خطبه کتاب بمنزله روی کتاب است لهذا خطبه کتاب را نیز مجازاً دیباجه گفتند و چون صاحب برهان و رشیدی بیای مجهول و جیم فارسی نوشته‌اند پس از ینجا بخاطر میرسد که دیباجه بیای معروف و جیم معرب آنست و نیز بعضی محققان نوشته‌اند که ماخوذ است از دیباج که معرب دیباه است بمناسبت زینت و رونق و حرف های مختفی در آخر لفظ دیباجه برای نسبت و مشابهت است - غ

دیبادین - بفتح اول و دال دیگر - ف. نام فرشته ایست و یکی از نامهای خدا است و آنرا دیبدین بالفتح بروزن سرزمین نیز گویند حکیم فردوسی گفته ؎ چو پیدا شود افسر دیبدین * بکام تو بادا زمان و زمین * دیگر نام روز بیست و سوم باشد از هر ماه شمسی و درین روز از دیماه مغان عید کنند و جشن نمایند و گویند نیک است درین روز دعا کردن بجهت دفع شر شیطان و از حق تعالی فرزند خواستن - ن

دیباذر - بفتح اول و ذال نقطه دار بروزن سوداگر - ف. نام سروشی است مدبر روز دیباذر فردوسی گفته ؎ ز دیبا ذرت خرمی بهره باد * همان آذرت سال و مه شهره باد * دیگر نام روز هشتم است از هر ماه شمسی این روز نیز جشن کنند و صدقه دهند بالضم ذال معجمه هم آمده - ن غ -

دیبارُوی - بالکسر ف. از اسمای محبوبست - ب -

دیباگر و دیباباف و دیباچی - ف. بمعنی انوری ؎ الا از آن لعاب که منسوج کلک تست * دیباچی قضا نکند بود و تار ملک * نظامی ؎ صبا چون در آید بدیباگری * زمین رومی آرد هوا ششتری * امیر معزی ؎ سرشک ابر دیباباف با قدر زمین دیبا * نسیم باد عنبر سوز سوزد در هوا عنبر - ب

دیبال - بروزن تیتال نام شخصی است و دیبالپور که قصبه ایست در ملک پنجاب او بنا کرده - س

دیباوند - بفتح واو و سکون نون ف. لقب تهمورس بوده معنی آن تمام سلاح است جهت آنکه تمام دیوانرا مسخر گردانید آنرا دیوبند خواندند - ن

دیباه - بالکسر ف. مزید علیه دیبا مثالش در ضمن دیباگذشت و آنرا دیبه نیز گویند - غ ن

دیبای پخته و دیبای پخته - بضم هر دو بای فارسی. ف. در لفظ دیبا گذشت -

دیبای شب فروز و دیبای شب اندر روز - ف نوعی از دیبا که در عرف هند تافته بهر دو فوقانی و فا خوانند شیخ اشرف ؎ میناید روز و شب در یکدگر آمیخته * همچو دیبای شب اندر روز باب عمرها * و بعضی در تذکره سراج الشعرا مصرعه دوم را چنین آورده‌اند مصرع همچو دیبای شب فروز از شتاب عمرها * و این ظاهر تحریف است - ب

دیبالاد - بکسر اول و دال ابجد بالف کشیده بروزن بیتیکار ف درختی است که آنرا شجرة الله و شجرة الجن خوانند و آن صنوبر هندی است و آنرا دیودار نیز گویند چه در فارسی بای ابجد و واو بهم تبدیل می یابند - س

دیبدین - بفتح اول بروزن سرزمین. ف. در دیبادین گذشت - س -

دیبرجاس - بارای بی نقطه و جیم بالف کشیده و سین مهمله و حرکت مجهول بلغت یونانی نوعی از مرقشیشا باشد - س

دی بمهر - بفتح اول و کسر میم و سکون ها و رای قرشت ف. نامی است از نامهای الهی فردوسی گفته ؎ چو مهر سپهر آور ددی بمهر * ترا تازه تر باد هر روز چهر * دیگر روز پانزدهم باشد از هر ماه شمسی و این روز مغان جشن کنند و این روز را مبارک گیرند و صورتی از خمیر نان یا از گل بسازند و در راهگذار نهند و تعظیم کنند و گویند قطام فریدن درین روز بوده و درین روز برگاو نشسته و زردشت درین روز از ایران بیرون رفته زرتشت بهرام گفته ؎ بدانکه که بنمود خورشید چهر * بروزی که خوانی در ادی بمهر * ز ایران برون رفت زردشت پاک * همی رفته گریان چو ابر ز فاک * و در شب این روز سوسن دود کنند و در بامداد سیب بخورند و نرگس ببویند و آنرا اسیب خیر و برکت دانند - ن

دیبه - بیای مجهول. ف. حریر نیکو ها بدل از الف است چنانکه خارا و خاره سند شو در دیبا گذشت - غ -

دیبهٔ خسروی - بروزن جیفهٔ دنیوی. ف. نام گنج سیم است از گنجهای خسرو پرویز - ن

دی پیس - بالفتح و فتح بای فارسی و سکون سین مهمله ف رفیق راه و همراه و بمعنی تصویر - ف ن

دِیَة - بکسر اول و فتح یای تحتانی ع. خون بها و دادن خون بها و آن در شرع ده هزار درهم است و فارسیان دیت بمعنی مطلق جریمانه استعمال کنند و با لفظ خواستن و بودن و دادن مستعمل تاثیر ؎ دیت معصیت ما همه جا بر عشق است هست

بودیم وسوی میکده غافل رفتیم * واله هروی ـ بهر شهید توصد جان دیت دهیم در حشر * بقدر خواهش اگر باشد اختیار قرابت غم

دِثمة ـ بالکسر و ثای مثلثه در آخر ع. کینه که از دل فرود ـ ۲

دِثَنان ـ بالکسر ع. خوابناک که از جا نجنبد و کابوس ـ ۲

دَیجم ـ بالفتح وسکون تحتانی وجیم ع. اندک برفتار آمدن ـ ۲

دَیجان ـ بفتح اول و ثانی ع. ملخ ـ ۲

دَیجُور ـ بفتح اول وضم ثالث وجیم عربی ورای مهمله ع. شب تاریک و دَیاجِیر ـ جمع آنست از منتخب و در لطائف نوشته که بمعنی شب تاریک و شب بست وهفتم از هر ماه و در برهان بمعنی سیاه و تاریک نوشته وقید شب نکرده و در سراج نوشته که دیجور بمعنی تاریک مرکب از دیج است که ماله داج باشد ولفظ ور نسبت چنانکه در گنجور و رنجور و مزدور مگر برین تقدیر بکسر اول باشد اگرچه داج در عربی بمعنی سیاه مستعمل است مگر در جایی بمعنی سیاهی شب است ع.

دَیحان ـ بالفتح وحای حطی ع. ملخ ـ ۲

دِیخ ـ بالکسر و خای معجمه ع. خوشه خرما ـ دِیَخَه مثل دیکة جمع ـ ۲

دید و دیدنی ـ بهر دو دال ابجد و بیای معروف. ف. نظاره و تماشا ملا طغرا ـ حسن این باغ زر خرید گل است * چشم بلبل اسیر دید گل است ـ ب

دید و وا دید دید و باز دید و دیدن و وا دیدن و دیدن کردن و دیدنی کردن ـ ف. بملاقات رفتن و برای دیدن همدیگر رفتن خصوصًا برای دیدن شخصی که بخانه خود آمده باشد چنانچه بعد از عید برای تهنیت هم میروند میر علیسی اختری یزدی ـ شب جمعه کنم دیدنی دختر رز * زانکه معتکف نشین در شب آدینه بود * مخلص کاشی ـ فغان که غمزهٔ بیباک او نداد امان * که آن دو نرگس بیمار را کنم دیدن * حکیم عبد الله وحدت ولد حکیم اسمعیل الاصل گیلانی ـ چنان ملول ز غم دید و باز دید شکست * که تا نخنم بجگر از هلال عید شکست * کلیم ـ برون نمیروم از خانه همچو آئینه ام * اگر بدیدنم آیند وا نمی بینم * مولوی ـ بروی ساغر می ماه عید را دیدم * همین بس است درین عید دید و وادیدم * صائب ـ عید و نوروز مبارک را بود عین الکمال * دید و وا دید ی که آئین و شعار مردم است * مولوی ـ

کشودم سرسری بر روی دنیا چشم ازین غافل * که دیده نهای رسمی عاقبت وا دیدنی دارد ـ ب

دیدا ـ بروزن پیدا. ف. بمعنی ناپیدا و پنهان آمده و چیز گم شده را نیز گویند ـ ن

دِیْدَاء ـ بالکسر ع. سه شب از آخر ماه ـ ۲

دیدار ـ بالکسر. ف. بمعنی بینش و روی دیدن چنانکه گفته اند ـ عالم همه پر جلوهٔ یار است و لیکن * چشمی که بود قابل دیدار ندار یم * حکیم فرخی گفته ـ ای از در دیدار بدیدار آی و بدیدار آن روی کز او نور ستاند گل پر بار * یکبار بدیدار مرا شاد کن ای دوست * گر هیچ کسی شاد شده است از تو بدیدار * شیخ سعدی گفته ـ دیدار مینمائی و پرهیز میکنی * بازار خویش و آتش ما تیز میکنی * فردوسی گوید ـ اگر هست خود جای گفتار نیست * ولیکن شنیدن چو دیدار نیست * حکیم قطران تبریزی بمعنی بینش تصریح کرده ـ دیده فضل را توی دیدار * خانهٔ جود را توی بنیان * حکیم سنائی گفته ـ ز دیدار تن پوشیدست دیدار * ببین دیدار اگر دیدار داری * در فرهنگ جهانگیری بمعنی باصره و قوت بینائی آورده و همین دو بیت استشهاد کرده بمعنی آشکار و پیدائی و پدید آمدن همان بدید آمدن است یعنی بچشم آمدن و دیده شدن بمعنی دیده و چشم ارزقی گفته ع. خاک قدم تو نور دیدار من است * بعضی بمجاز و بعضی بحقیقت استعمال شده است خاقانی گفته ـ دیو دل با شیم و بر با شیم جان * کان پری دیدار دیدار آمده است * و خشکساز صفات دیدار است و بمعنی روی برق شمع شعله صبح از تشبیهات اوست ـ ب ن ـ

دیدار بینی ـ ف. عشقبازی و آن دو نوع است یکی پاک بازی و دیگر هوسبازی و این راهزن کاری و آن بر هر تر و خشک زدن است باصطلاح لوطیان کار و مطبخ گویند اشرف ـ پای نسبت عالم سفلی بعلوی کی رسد * هر کسی را کار دیگر و دیدار بینی دیگر است * مص ب ـ

دِیْدَان ـ بالکسر و یای معروف ع. جمع ـ دوده که بمعنی کرم است که بالکسر باشد از کنز و طرح مغ ـ

دِیلان ـ بالکسر. ف. نام اول ماه از زمستان ـ ف

دَیدَب ـ بفتح اول و ثالث و سکون موحده ع. گورخر و

نگهبان ـ و دَیْدَبان ـ بالفتح مثله معرب است ـ ۲

دیدبان ـ بروزن ریسمان. ف. شخصی که بر جای بلند نشسته نظر و اطراف گمارد و از آمدن فوج دشمن آگاهی دهد خبر میداده باشد و بمعنی جاسوس نیز آمده مسیح کاشی ـ ای سائل ز راه یکساله * بنگر د چشم دیدبان کرم * کلیم ـ تا نشود آگه کز ان عالم که می آید بدهر * آسمان از رفعت او دیدبان بالا کند ـ ع ـ

دیدبان بام چهارم ـ کنایه از آفتاب باشد ـ ن

دَیْدَبُون ـ بفتح اول و ثالث وضم موحده ع. بازی است معرب را ـ ۲

دَیْدَجان ـ بفتح اول و ثالث وجیم بالف کشیده. ع. شتر بارکش ـ ۲

دَیدَن ـ بفتح هر دو دال ع. بمعنی خو و عادت از کنز دَیْدَان و دَیْدَان ـ مثله ـ غ.

دیدن ـ بکسر اول و فتح ثالث. ف. بمعنی ملاقات کردن واین در محاورهٔ اهل ایران شائع است ـ

دیدن کردن ـ بملاقات رفتن در لفظ دید و وا دید گذشت ـ

دید نخرآهنو ـ بالکسر و فتح نون. ف. یعنی شایان آنم که مرا به بینند ـ ب

دیدن ماه نو دیوانه. ف. بجوش آمدن جنون چون دیوانه ماه نو نگرد جنونش بالا میگیرد سلیم ـ از ان مجنون شود از دیدن ماه نو آشفته * که می بیند بدست دیگرے خلخال لیلی را * شاپور ـ ز ابروی کجش من انچه دیدم * که دیوانه نه بیند از مه نو ـ مص

دیدن و وا دیدن ـ در دید و وا دید گذشت ـ

دیدوان ـ بواو. ف. همان دیدبان است که گذشت فی

دیه و دیده و دیده بان ـ بالکسر. ف. دید بمعنی بینش است مولوی گفته ـ دید بر دانش بود غالب فرا * زان همی بخرد عامه را * زانکه دنیا را همی بینند عین * وان جهانی را همی دانند دین * و دیده بمعنی چشم است و دیگر بمعنی مری و مشاهده شده امیر خسرو بهر دو معنی گفته ـ ای خال و خط و زلف تو آرایش دیده * گر دیده ولیسے دیده و مثل تو ندیده * دیگر بمعنی درخت بلند یا شته و

کوهی که دیده‌بان بر سر آن نشسته نگاه کند حکیم فردوسی گفته
ـه ز دیده‌بان بیامد خروش که گاه رفت ٭ زمانی پراندیشه بد زین شگفت ٭
این بیت دلالت بر دیده‌گاه کند و دیگر دیده‌بان را گویند
فردوسی گفته ـه غو دیده بشنید دستان سام ٭ بفرمود بر چرم
کردن لگام ٭ ـ ن

دیده - بالکسر - ف . مرادف چشم و بی دیده نابینا
نظامی ـه به بی دیده نتوان نمودن چراغ ٭ که جز دیده را
دل نخواهد بباغ ٭ و مرکبست از دیده‌های نسبت دیدگان
جمع و بمعنی نگاه مجاز است گستاخ پریشان نظر دیدار جوی
خونخوار خونبار خونابه چکان آتش چکان خون فشان غم فشان
فتنه فشان گریان زاری انجم فشان حسرت فشان حسرت کش پیچ حسرت
گوهر فشان آب بار آذر دولابی نمناک حیران حیرت‌ده حیرت خیز شربار
غلط بین کرم شرمگین شرمناک پوشیده بینا گشاده روشن جوهر شناس عبرت
پذیر تاک بیدار شب بیدار بسته ز آمودار آصفهات و کره عنبر لوح و رق جوی جان
مرغ زاغ از تشبیهات اوست عرفی ـه کرگز بیند سرمه خاک
درش ز گان چو باز ٭ چنگل انداز در زاغ دیده و بینایی من ٭
دانش ـه نتوان کشید منت صیاد اگر توان ٭ چون مرغ دیده
در قفس بال خویش باش ٭ قاسم مشهدی ـه خبش غمت
چو بر دل خود بها کنم ٭ نقد سرشک از گره دیده وا کنم ٭ خواجه
آصفی ـه بر لوح دیده گریه کنان دوش آصفی ٭ تحریر شوق
کرد سیاه است و تر هنوز ٭ وله ـه میکنم بر ورق دیده
خیالت تحریر ٭ که ده از صفحه دل حرف صبوری همه حک ٭ ـ ب

دیده آب دادن - همان چشم آب دادن که گذشت ـ ب

دیده باز - بهای موحده - ف . نظر باز ظهوری ـه
ز آفتاب نظاره دیده بازترم ٭ نگاه تیز بلا چشم تنگ آنها ز
میرخسرو ـه چشمت که میان خواب ناز است ٭ یا رب چه شوخ
دیده باز است ٭ وله ـه غمزه تو گرفته است رسم پرده دری ٭
چنین که نرگس بی‌شرم دیده باز آمد ٭ سعدی ـه نبود از
ندیمان گردن فراز ٭ بجز نرگس آنجا کسی دیده باز ـ ب

دیده بالیدن ٭ معروف . ـه قاسم از پیغام گردی
آرد از کویش صبا ٭ دیده ام بالد بنوعی کز نگاهم بگذرد ـ ب

دیده بان و دیده دار - ف . کنایه از جاسوس پیش
لفظ دیده در اینجا بمعنی نگاه باشد و میتواند که دیدبان و دیده دار
بدون ها بود در سکوت حاصل المصدر خواهد بود و کلمه ما بعد
برای افاده معنی نسبت یا مرکب بمعنی حافظ و نگهبان حکیم سعدی
ـه خروشان از آنجا که دیده دار ٭ که آهی بی هشان نیست
جان نابکار ـ ب

دیده بانان عالم - ف . کنایه از هفت کوکب است
که زحل و مشتری و مریخ و آفتاب و زهره و عطارد و ماه باشند سراج

دیده بان فلک - کنایه از زحل است که در فلک هفتم است غیاث

دیده بد دور - ف . در محل دعا گویند یعنی آفت چشم
بد از این چیز دور باد صائب ـه دیده بد دور از این یوسف
که دور از آسمان ٭ در زمان حسن او یک دیده حیران شده است

دیده برآوردن - معروف خواجه شیراز ـه نه من که منکر
حسن رخ تو کیست ٭ تا دیده اش بکلک غیرت برآورم ـ ب

دیده براه - ف . مرادف چشم براه که بمعنی منتظر و مشتاق
باشد - ف ن

دیده براه داشتن - کنایه از منتظر بودن است ـ ن

دیده برحال کسی نداشتن کنایه از اعتنا بحال او نکردن دانش ـه طفل اشکم
کوچه گرد بی کسی است ٭ دیده بر حالش ندارد دل گرفتار خود است ـ ف

دیده بر دوختن و دیده بربستن و دیده پوشیدن
بصله از مقابل دیده برکردن و روشن کردن و دیده گشادن
سلمان ـه من جز بقدح بر نکنم دیده چو نرگس ٭ فردا که بخاک
لحد از باز نشانند ٭ زمانای مشهور ـه گر دیده انصاف
بآیینه گشائی ٭ دانی که زروی تو چها بر دل من رفت ٭ سعدی
ـه ز دیدنت نتوانم که دیده بر دوزم ٭ وگر مقابله بینم که
تیر می آید ٭ خجند مند از دیده بر دوختن ٭ یکی حرف در وی
بیاموختن ٭ و از این مستفاد میشود که بمعنی تغافل کردن هم آمده

دیده بر کردن - مقابل دیده بر دوختن سندش بالا گذشت

دیده برون داشتن - کنایه از اظهار خیانت کردن
دوستان در خانه یکدیگر چنانکه شیخ نظامی گفته ـه مدان آن
دوست را جز دشمن خویش ٭ که بینی دیده اش بر برون
خویش ٭ و چشم برون نیز بهمین معنی است ـ ن

دیده برهم نهادن و کردن - کنایه از غنودن و خواب نرم
کردن و چشم بستن ابوطالب کلیم ـه تماشای جهان گرد دوری
داری دیده برهم کن ٭ اگر خواهی که بکشاید دلت سر در گریبان
خواجه شیراز ـه خدا را ای رقیب امشب زمانی دیده برهم نه که
من بالعل خاموشش نهانی صد سخن دارم ـ ب

دیده پریدن - بهای فارسی - ف . همان چشم پریدن که
بتازی اختلاج گویند و نیز کنایه از مشتاق و آرزومند بودن
ـه می پرد دیده امید دو عالم صائب ٭ تا کرا دولت
دیدار میسر گردد ٭ حکیم زلالی ـه دریده بینی ز سبق ز نوشش
پرید دیده که نرگس لبسوی لبش ٭ ـ ب

دیده پشت و دیده قفا و دیده مقعد - ف
همان چشم پشت و دهان پشت که گذشت کنایه از سوراخ
مقعد کمال اسمعیل ـه دیده مقعدش نه گر کور است ٭ چون
همه سال باعصا باشد ٭ اگرش نیست علتی همه شب ٭ شاف
احمر و حجرا باشد ٭ ـ ب

دیده پوشیدن ٭ معروف و نیز مرادف چشم پوشیدن ـ ب

دیده چون دستار - کنایه از چشمی که در انتظار سفید شده
باشد مرادف چشم چون ستاره که گذشت و دیده چون ستاره
کردن کنایه از نابینا کردن سندش در دیده سفید کردن بیاید ـ ب

دیده دار - بر وزن کیسه دار - ف . در دیده بان گذشت

دیده دام - معروف سندش در دیده مقراض بیاید ـ ب

دیده در قفای کسی بودن - منتظر خرابی او بودن
واله هروی ـه بد زنیکان رسید نیکان را ٭ دیده نرگس
از قفای گل است ـ ب

دیده دوز - ف . کنایه از متوجه و نگرنده بچیزی ظهوری
برین شب گر اعمی شود دیده دوز ٭ زپروین کند خرده بینی بروز

دیده روشن کردن - معروف بصله بر مستعمل ـ ب

دیده رفتن - ف . واله هروی ـه رفتم از جای همان
لحظه که از اینجا رفتی ٭ دیده هم رفت نه از دیده تو تنها رفتی ـ ب

دیده ریزی - بکسر رای مهمله - ف . نگریستن و متوجه گشتن
بچیزی بدقت و غور تمام - ف ن

دیده زنجیر - بزای معجمه و سکون نون - ف . در دیده
مقراض بیاید ـ

دیده سخت - ف . کنایه از چشم بی‌شرم میرشاه ـه
کس واله خفته چون من شیدا نیست ٭ دیوانه زلی مثال من
حالا نیست ٭ از اول شام میرم تا دم صبح ٭ از دیده سخت

کیرم بینا نیست ـ ب
دیده سرخ کردن ـ ف. طمع داشتن و بعضی گویند که بمعنی عشق ورزیدن است و بمعنی نگاه تیز کردن و لشهرت نگر لسین نوشته اند و این بیت مولوی جامی سند آورده ے بهر گلرخ که کردم سرخ دیده + کنون از هر مژه خونم چکیده + ب
دیدهٔ سفید و دیدهٔ کافوری ـ کنایه از نابینا غنی ے در دیدهٔ سفید نگاهم اسیر ماند + آه اینچه طائر است که در بیضه دیر ماند + ب
دیده سفید کردن و دیده بچون دستار کردن ـ کنایه از نابینا کردن صائب ے تا دیدهٔ خود کرد چو دستار شگوفه + برگرد سر از پیرهن یار شگوفه + ب ـ
دیده سیاه کردن بچیزی ـ کنایه از چشم دوختن مثل چشم سیاه کردن محمد عرفی ے بعهد عدل تو گر کحل حرم بچو غزال + بجون گرگ سیاه هست دیدهٔ اغنام + خلاف قاعده صیاد پیشگان شاید + که پرورند بآهنگ صید باز حمام + چه ے دیده سیه کرد با حوال ما چشم رسانید با تقبال ما + و نیز کنایه از روشن و بینا کردن صائب ے کنم سیاه ز نظاره کنشته خطان + شود دو دیده چو بادام اگر سپید مرا + ب
دیده شور ـ ف. همان چشم شور کنایه از چشم بد که زود اثر کند ـ ب
دیدهٔ کافوری ـ ف. کنایه از نابینا باشد ـ ر
دیده گشادن ـ معروف سندش ر دیده بر دوختن گذشت
دیده کنان ـ بکاف مضموم ـ ف. کنایه از نگاه کردن و در کاری تأمل نمودن باشد چنانکه حکیم سنائی گفته ے خود دیده کنان جمله بیایند سوی تو + دیدار ترا از دل و جان گشته خریدار امیر خسرو گفته ے بندهٔ خسرو که ز تو دیده بپوشید و برفت + چون بمیرد نشدش دیده کنان باز آمد ـ ن
دیده گاو ـ بکاف فارسی ـ ف. گلی است که آنرا گاو چشم گویند و نوعی از سلاح و جامه باشد که در روز جنگ بپوشند و نام نوعی از انگور هم هست و ستارهٔ دبران را نیز گویند و آن یکی از منازل قمر است و بعربی عین الثور خوانند ـ ر
دیده گاه و دیده گه ـ ف. جای نشستن دیده بان و می توان که در ینجا نیز لفظ دید بدون ها بود خواجه خیبر است ے گو غنیمت شمار صحبت ما که تو در خواب و ما بدیده گهیم نوروز ے چو از دیدگه دیده بانش برید + سوی زابلستان فغان بر کشید + ـ ن ب
دیده گداختن ـ معروف مرزا صائب ے گداخت از ورق لاله دیده دام صائب + کدام سوخته یارب درین سال گذشت + ـ ب
دیده گرفتن از کسی ـ کنایه از سلب کردن بصارت و دیده رفتن لازم منه واله هروی ے رفتم از جای بهمان لحظه کزین جا رفتی + دیده هم رفت نه از دیده تو تنها رفتی + صائب ے یافت در بی بصری گم شدهٔ خود یعقوب + دیده از هر که گرفتند بصیرت دادند + ـ ب
دیده گرم کردن ـ ف. کنایه از غنودن و خواب نرم کردن و دیده گرم گشتن شدن لازم منه صائب ے نگرد خواب گرد دیدهٔ خونبار عاشق را + کاز می گرم گردد دیده پیمانه در شبها + بابا فغانی ے شبها منم زرد و تو تا روز آه سرد + ناکرده گرم دیده بیدار اندکی + میر خسرو ے بپهلوی سنگین بزمین نرم کرد + دیده بخفتن قدری گرم کرد تنهاے جدا ز روی تو یک شب قسم که آتش می دمد که گرم شود دیدهٔ پیالهٔ ما + ب
دیده مالیدن ـ معروف خواجه جمال الدین سلمان ے بنده گر دیده رمد دیده + لائق دیدن شما دیدی + بسر و دیده آمدی پیشت + دیده بر پای خواجه مالیدی + ب
دیدهٔ مقراض و دیدهٔ رکاب و دیدهٔ غربال و دیدهٔ دام و دیدهٔ زنجیر و دیدهٔ سوزن و دیدهٔ مجمر ـ در ینها لفظ دیده در بعض نسخ بمعنی سوراخ و در بعض بمعنی حلقه و در بعض بمعنی حدقه است انوری نوعان زیاده ے فضای باطنم از عشق عالمگیر روشن شد + ز اعجاز جنونم دیدهٔ زنجیر روشن شد + صائب ے خط سودای من آهن گداز افتاده است + دیدهٔ زنجیر از دیوانهٔ من روشن است + وله ے خاک در دیدهٔ مقراض جدای باد + که از آن حاشیهٔ بزم جدا کرد مرا + وله ے هر که چون رشته نزبار یک خیالان گردید + ره روشن تنگ ترا ز دیدهٔ روشن باشد + وله ے رو نگردانید خال از روی آتشناک او این سپند از خیرگی در دیدهٔ مجمر نشست + کلیم ے نه تدرویم ز طاوس چو ما دید است + کر پر دیدهٔ دام از پی بال و پر ما ـ ب
دیدهٔ میزان ـ ف. کنایه از کفهٔ ترازو ـ ب
دیدهٔ ملیو ـ ف. کنایه از دایرهٔ خورد یکه در رسم خطاط میانهٔ دهانهٔ میم گذارند ـ ب
دیده نازک کردن و ساختن ـ بدقت نظر دیدن طالب آملی ے دیده نازک ساز و آنگاه در من و ز اهد نگر + تا بدانی صاحب مشرب که و شیاد کیست + وله ے من ندانم گوهر خویش تو صاحب نظری + دیده نازک کن و بنگر که بهانا خادم
دیده نرم ـ ف. کنایه از چشم بی آزرم صائب ے رونمی تابد ز حرص از نان سوزن دار سنگ + دیده های نرم را از تیری در بان چه باک + و درین بیت میر خسرو بر خلاف مستفاد میشود ے در ره اسلام دلی بخش نرم + دیده از ان نرم ترم ده ز شرم + ب
دیده وان ـ بواو ـ ف. همان دیده بان هست + فس
دیده و دانسته ـ ف. بمعنی قصدا و عمدا و بالقصد ـ فس
دیده ور ـ بفتح واو و سکون رای مهمله ف. بمعنی صاحب بینش و مرد حقیقت بین صائب ے دل ز سفر زبد و نیک باخبر گردد + بقدر آبله هر پای دیده ور گردد + ب
دیدو شدن ـ کنایه از رسیدن بچیزها چنانکه هست و نظر انداختن بچیزها ـ ن
دیدن ـ بفتح هر دو دال ابجد ف. بسفر دوام و کوچ همیشه و بمعنی خادم مطبخ و بکسر دال دوم روز بیست و سوم از هر ماه ـ فس
دیر ـ بالفتح و رای مهمله ع. کلیسای ترسایان و معبد رهبانان ـ ادیار ـ جمع و دیرانی ـ صاحب دیر منسوب بدان و در بهار عجم نوشته که دیر گنبدی که کفاره در ان پرستش کنند و این مقابل حرم بود و فارسیان بمعنی مطلق گنبذ استعمال نمایند و درین بیت شیخ ابو الفیض فیاضی ے دیری بکشم درین خرابه + کین نامه بر و منزد کتابه + حسام خان آرزو و میرزا مانند که اگر کشیدن بمعنی نقش کشیدن است میتواند شد و اگر بمعنی عمارت کردن بود محل تأمل زیرا که

دیوار کشیدن مسموع است و دیر کشیدن هیچ جا ندیده شده - ۲ ب

دیر - بکسر اول - ف - مقابل زود حافظ گفته ع - دیر سست که دلدار پیامی نفرستاد * و نیز بمعنی دور است که نقیض نزدیک باشد - ب سا

دیر آشنا - بکسر اول بالف ممدوده - ف - آنکه بدیر آید فیا دیر آشنا و دیر برو او دیر خصومت و دیر صلح - هر کدام معروف میر خسرو ع در حق آن کش بر خود داشتی * دیر خصومت شود زود آشتی * ارادت خان واضح ع صبا بگو تو خود آن شوخ دیر پروا را * که رایگان مده از دست خود دل ما را * رضی دانش ع بخون ازان نگه دیر آشنا غلطم * که از سیاهی مژگان برون نمی آید * بابا فغانی ع فراموشم کند آن دیر پروا * بلای جان مرد و زن همین است * ب

دِیَرَان - بالکسر - ع - جمع دار بمعنی سرای - ۲

دیر انزال - ف - آنکه انزال بدیر کند بیرم سیاه ع کس واله خفته چون من شید انیست * دیر انزالی مثال من حالا نیست * از اول شام میزنم تا دم صبح * از دیده سخت کیر نم پیر انیست * - ب

دیرانه - بالکسر - ف - بمعنی دیرینه و قدیم - فس

دَیرانِی - بالفتح و کسر نون - ع - صاحب دیر و منسوب بدان - ج

دیر آید درست آید - معروف - ب -

دیر باز - بابای ابجد و زای معجمه در آخر بر وزن شیراز - ف - بمعنی مدت طولانی و دراز آنرا دیرگاه نیز گویند و اصح دیریاز دیر باز بیای تحتانی است یعنی دیر کش چه یازان بمعنی کشان است امیر معزی گفته ع کجا گرد مصاف او جهان ضب کرد با اعدا * شب آن قوم چون روز قیامت دیر باز آمد * سوزنی گفته ع دل ائل تا دیر بازی و درازی ممکن است * چون امل باد اترا عمر دراز و دیریاز * فردوسی گفته ع کنیزان برفتند بر گشت زال * شبی دیر یازان ببالای سال * از فرهنگ ناصری و در غیاث نوشته که لفظ یاز مشتق از یازیدن که بمعنی حرکت کردن میباشد -

دیر پا - بالکسر و بای فارسی بالف کشیده - ف - بمعنی دائم و پاینده که زود زائل نگردد - فس

دیر تنگ و دیر سند سوز - بفتح اول - ف - کنایه از دنیا است چنانکه شیخ نظامی گفته ع شادی از آنم که درین دیر تنگ * شادی و غم هر دو ندارد درنگ * - ن

دیرخانه - بفتح اول - ف - بمعنی کلیسا و کنشت اسیر لاهیجی ع من و تو چون نماند در میانه * چه مسجد چه کنش چه دیر خانه - ب

دیر خند - بکسر اول و فتح خای معجمه - ف - معروف علی خراسانی ع بر ما نسیم وصل گذاری نکرده است * گلزار ناشگفته لب دیر خند ماست - ب

دِیرِدور - بالکسر و فتح دال دوم - ف - از کواکب یعنی اسیم چون کیوان و این لفظ مختار امیر شاهی سبزواری است - ب

دیر رنج - بالکسر و فتح رای ثانی - ف - مقابل زود رنج که متحمل و صابر باشد - قس

دیر زی - بکسر اول و زای هوز - ف - بمعنی بسیار بمانی زندگانی کرج نام روز بیست و هفتم است از ماههای ملکی - ن

دیر سال و دیر ساله - بالکسر - ف - کنایه از معمر و کلان سال دیرینه دور و دیرینه بود و دیرینه روز و دیرینه زاد و دیرینه سال مثله طالب آملی ع از جان دیرساله عجب گر کنیم یاد * اکنون که یافتیم به تن جان تازه را * شیخ شیراز ع جهان دیده پیر دیرینه زاد * جوان را یکی پند پیرانه داد * هاتفی ع بدانا دلیران دیرینه روز * برآراست هنگامهٔ دل فروز * جهاندار در بارگه کرد جای * بدیرینه سالان جنگ آزمای * نظامی ع دگر باره گردش سکندر سوال * که ای مهربان پیر دیرینه سال * ز نیرنگ این پردهٔ دیر سال * خیالی شدم چون بیارم خیال * که داند که این خاک دیرینه دور * بهر غاری اندر چه دارد بغور * میر خسرو ع چه خوش گفت دانای دیرینه بود * که کس روزی کس بیار در ربود * - ب

دیر سپنجی - بالفتح و فتح بای فارسی و سکون نون و کسر جیم تازی - ف - کنایه از دنیا است زیرا که مانند سپنج که خانهٔ عاریتی است بقا و ثباتی ندارد - سا

دیر شدن - بکسر اول - ف - کنایه از مردن و خراب گشتن و فاسد بودن ضیای نخشبی ع چند پرسی که حال دل چون است * دل من دیر شد حیات تو باد * مولوی معنوی ع هر که جز

ماهی ز آبش سیر شد * وانکه بی روزی است روزش دیر شد *

دیرگاه و دیرگاهان - بالکسر - ف - هر کدام معروف سنجر کاشی در مثنوی خسرو شیرین ع بر سم بی نیازیهای شاهان * نپرسیدند از و تا دیر گاهان - ب

دیر گوار - بالکسر - ف - بمعنی دیر هضم - فس

دیرمان - بالکسر و میم بالف کشیدن - ف - بمعنی بقا و پایداری و بمعنی باقی و پایدار - غ -

دیر ماندهٔ مجلس - ف - آنکه در آخر مجلس برسد ع چو دیر ماندهٔ مجلس که آید آخر بزم * چمن خزان شد و ما فکر آشیان کردیم - ب

دَیرِ مکافات - بالفتح - ف - کنایه از عالم سفلی و دنیا باشد - سا

دَیرِ مینا - بالفتح و کسر میم - ف - کنایه از فلک باشد و آنرا دولاب مینا نیز گویند و نیز دیر مینا معبد نصاری باشد - غ

دیرند و دیرنده - نخستین بر وزن ریوند و پسین بر وزن گیرنده - ف - بمعنی دیر یاز است که دراز و مدت دراز و درازی زمان باشد چنانکه حکیم منوچهری دامغانی گفته ع چو نیمی زان شب دیرنده بگذشت * بر آمد شعریان از کوه موصل * از فرهنگ ناصری و در برهان دیرند نیز بمعنی تعویذ و بازو بند نوشته

دیروز - بالکسر - ف - روز گذشت چنانکه دی شب شب گذشته باشد - فن

دَیرِ هِرَقل - بالفتح - ف - دیری است بنا ساخته هرقل و هرقل بکسر ها و قاف لقب پادشاه روم - غ.

دیری - بالکسر - ف - حاصل بالمصدر دیر شدن قاضی یحیی لاهیجانی ع چسان کنم گله از دیری وصال که عمرم * وفا نکرد باین وعدهای زود که کردی - ب

دیر یاز - بالکسر و تحتانی ثانی بالف کشیده - ف - کنایه از زمان دراز پس شب دیر یاز بمعنی شب دراز باشد و معنی ترکیبی آن لیطی الحرکت بود چه یاز حرکت را گویند و دیر باز بموحده بجای تحتانی دوم چنانکه شهرت گرفته غلط محض بلکه خطای فاحش است کمال خجندی ع فراموشت کنم گفتی نبودی * مرا از دیر باز این نکته یاد است * اوحدی ع عشق من بر گل رخسار تو افزونی است * دیر یاز است که

من بلبل ای جلستانم ه - ب

دیرین و دیرینه - بالکسر ف. بمعنی کهنه - فراغ دیرینه روز و دیرینه سال و دیرینه بود و دیرینه دور و دیرینه زاد - بالکسر وضم رای مهمله ف. کهن سال ومعمر سندش در دیرسال گذشت -

دیز و دیزه - بکسر اول و سکون ثانی مجهول و زای نقطه دار ف. بمعنی قلعه و مرادف دزاست حکیم فرخی گفته ؎ زنگنگ دیز بفرمان شاه بستاند * حصار و پیلی مان هر یکی بحصن حصین * و بمعنی رنگ سیاه و کبود نیز آمده و اسپ را که بسیار سیاه بوده شبدیز خوانند پس دیز بمعنی رنگ است زیرا که آنرا شب گون نیز میخوانده اند چنانکه امیر خسرو نیز گفته ؎ یکی شبگون که نامش بود شبدیز * گرو برده ز صرصر در تگ تیز * نظامی گفته ؎ نهاده نام آن شبرنگ شبدیز * بدو عاشق‌تر از مرغ شب آویز * و دیز و دیزه بگرگ و خر نیز اطلاق نموده اند چنانکه سوزنی گفته ؎ از سهم از سیاست دریاگداز تو * برگرگ دیزه پوست بدرد سگ شبان * وله ؎ خران دیزه با آواز پیش او نآیند * چو او بخواند شعر اندران بدرنامی * دیگر رنگی خاکستری باشد بسیاهی مایل که مخصوص بود مر اسپ و اشتر و خر و بعضی حیوانات را که مانند سمند خط سیاهی از کاکل تا دمش کشیده بود و آنرا اسول و سور نیز خوانند حکیم فردوسی گفته ؎ بفرمود تا برنهادند زین * بران دیزه پیلتن روز کین * دیگر نوعی از دیگ باشد که دران گوشت و پلاو نیز پزند رضی الدین لالای غزنوی گفته ؎ بندی بگو میت بشنو این گر مپز * بر دیزه خیال بابای حرص و آز * آنرا از گل و مس سازند و سه پایه آهن بر زیر آن گذارند و آنرا دیزدان نیز گفته اند و آن پخته را نیز بمجاز دیزی خوانند - ن -

دَیزَج - بفتح اول و ثالث و سکون جیم ع. اسپ که از کاکل تا دمش خط سیاه داشته باشد معرب دیزه بالکسر والماء بوه نتحوه - ۲

دیزدان - بروزن دندان ف. سه پایه آهنی باشد که دیگ مسین را بر بالای آن گذارند و طعام پزند سراف

دیزه - بروزن ریزه ف. بمعنی دیز است در دیز گذشت

دیزک - بالکسر و یای مجهول و سکون کاف. ف. خاکستری رنگ و دژ را نیز گویند - فس

دَیس - بالفتح وسین مهمله ع. پستان لغت عراقی است ۲

دیس و دس و دیسه - بیای مجهول ف. بمعنی مثل و مانند وشبیه و نظیر در لفظ دس بالفتح با شواهد مرقوم شد -

دیسال - بالکسر ف. سال گذشته - فس

دِیسَة - بکسر اول و فتح ثالث ع. بیشه بسیار درخت دِیَس بحذف تا و دِیَس کعنب جمع - ۲

دَیسَع - بفتح اول و ثالث ع. شتر ماده سطبر یا بسیار نشخوار کننده - ۲

دَیسَق - کصیقل ع. خوان نقره یا معرب طشت خوان است وراه دراز و حوض پر آب و نام پدر طارق شاعر و مرد پیر و گاو و آوندی است و هر زیوری که از نقره سپید صاف سازند وحسن و سپیدی - ۲

دیسقوریدوس - بکسر اول وضم قاف و سکون ثانی و ثالث وخامس که واو باشد و رای بی نقطه تحتانی رسیده و دال ابجد بواو کشیده و بسین دیگر زده نام حکیمی است از حکمای یونان گویند نباتات و رستنی را بسیار خوب شناختی - سر

دَیسَم - کحیدر ع. روباه و بچه روباه از ماده سگ یا بچه گرگ از ماده سگ و نیز دَیسَم بمعنی خرس یا بچه آن و بچه گرگ و بچه روباه و چوزه زنبور و تاریکی و سیاهی گیاهی است ۲

دَیسَمَة - بفتح اول و ثالث و رابع ع. بمعنی مورچه ۲

دیس ناو - بانون بالف کشیده بروزن بیخ ساو ف. نام کتاب مزدک بوده که در آئین خود نوشته و آئین شکیب نام مردی است از پهلوان و آنرا از پارسی باستانی بپارسی ترجمه کرده و مزدک را چنانکه در تواریخ است انوشیروان داد گر کشتن فرمود چه بدآئین بوده - ن

دیسه - بیای مجهول ف. در دیس گذشت فرا

دیش - با تای مجهول و شین معجمه بروزن ریش ف. بمعنی داد و دهش باشد و امربدان هم هست یعنی ببخش - رف

دِیش - بالکسر ع. خروس - ۲

دَیصان - بفتحتین و صاد مهمله بالف کشیده ع. کج شدن و مایل گردیدن از راه و بهر صورت رفتن با غش زیر انگشت و دست حرکت دهنده و شادمان گردیدن و فرومایه شدن و خوار گردیدن بعد رفعت و عزت و گریختن از جنگ - ۲

دِیف رخش - با فا و رای بی نقطه بروزن فیل بخش ف. نام نوای است از موسیقی - سر

دیفروجاس - بکسر اول و سکون ثانی وضم ثالث و رای بی نقطه بواو رسیده و جیم بالف کشیده و بسین مهمله زده بلغت یونانی نوعی از مرقشیشا است و آن معدنی و غیر معدنی میباشد و معدنی گلی باشد بسیار سخت و صلب مانند سنگ و آنرا از جزیره قبرس از درون چاهی بر می آورند و غیر معدنی از مس و طلا و نقره میگیرند و آن چنان است که چون طلا و نقره و مس را بگدازند قدری آب بران ریزند و از بوته بر آورند ثفلی که در ته بوته مانده باشد مرقشیشا است و آنرا دیفروجس بحذف الف نیز گفته اند چون آنرا اسحق کنند و بر ریشهای غلیظ افشانند رقیق و نرم گرداند - سر

دَیق - بالفتح ع. کج و مایل کردن چیزی برای کشیدن ۲

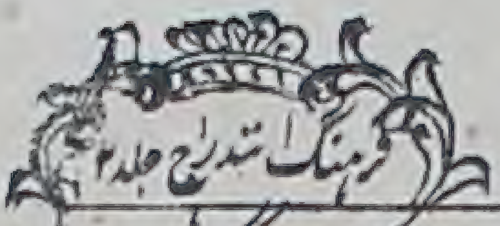
دَیقوع - بفتح اول وضم ثالث و عین مهمله در آخر ع - گرسنگی سخت که در دسر آرد - ۲

دِیک - بالکسر و یای معروف و کاف عربی ع. بمعنی خروس دُیُوک و اَدیاک و دِیَکَة - کقردة جمع و گاهی بر ماکیان هم اطلاق کنند و مشفق و مهربان و بهار و دیگپایه و احد و جمع در وی یکسانست و تندی پس گوش اسپ و لقب هارون بن موسی محدث و دیک الجن لقب عبد السلام شاعری است وجانوری است که در مرغزارها یافته شود قاله القزوینی و دیک الکسام ههنا است - ۲

دَیکَس - بفتح اول و ثالث و سکون سین مهمله عدد بسیار از چارپایان و گوسفندان

دِیکَساء - بالکسر اول و فتح تحتانی ع. گله بزرگ از گوسفندان و چارپایان - دَیکَساء بالفتح دِیکَساء بالکسر مثله -

دیک - بکسر اول و سکون ثانی و کاف فارسی ف. معروف است که از مس سازند و دران طعام پزند و در حمامها برای گرم کردن آب در خزینه نصب کنند و بمعنی توپ بزرگ نیز آمده است که در قدیم الزمان در قلاع و حصار برای حفظ داشته و میگذاشته اند و باد ار و های آتشین انبارها بجانب خصم می افگندند بعضی دراز تر چنانکه هست و بعضی

کوتاه‌تر ترکیبی کلاکنون خم پاره خوانند و بپاره خم ماند که زبر او شکسته و دیر او قدری باقی است و گلولهٔ آتش و سنگ و غیره میکرده اند چنانکه حکیم علی اسدی در گرشاسپ نامه در سانحهٔ قتل نریمان در پای کوه سپند در سیستان گفته ع یکی دیگ منجر دران قلعه بود + که تیرش بدان سنگ حد من فزود + بدار و در آن عدا انباشتند + همه روزه تا شب نگه داشتند + ازان برج آن سنگ آمد رها + بدان آتش و دود چون اژدها + نه باره چو آن سنگ انداختند + جهان از نریمان بپرداختند + و آن دیگ را دیگ رخشنده می گفته اند که از آتش می درخشیده هم حکیم اسدی طوسی گفته ع بهر گوشه عراده برساختند + همه دیگ رخشنده انداختند + و باشباع کسر دال و یای معروف دیگ یعنی دیروز چنانکه پارسیان دیگ روز گویند - ن

دیگ افزار و دیگ اوزار - بفتح الف و سکون فا و واو و زای معجمه بالف کشیده. ف. هر دو بمعنی گرم دارو است که برای بوی خوش در طعام کنند و باد و یه مشهور است و در بوی افزار نیز گذشت - ن

دیگ انداز - بفتح الف و سکون نون و دال مهمله بالف کشیده. ف. طباخ و باورچی - فن

دیگانه - بالکسر. ف. بمعنی سنگ پشت و خارپشت آمده - فیا

دیگ بجوش آوردن - کنایه از پخته و کامل شدن و تامل کردن نظامی ع بدینگونه مبیز لیست بارای و هوش + ز هر دانش آورده دیگی بجوش + - ب

دیگ بربار کردن و داشتن - دیگ بر دیگدان نهادن جهت طبخ طعام ملا طغرا در تعریف چراغ ع مگر لاله در مطبخش کار کرد + که بی دیگدان دیگ بربار کرده + خان خالص ع آتش بلبل را به پیش گل هما نامی برد + لاله را دیدیم دیگی در چمن بربار داشت + ب

دیگ بردیگ - بکسر اول و سکون کاف آخر بر وزن بیخ برنج. ف. مرگ موش ساخته را گویند و آنرا از زرنیخ مصعد سازند و از جملهٔ سمیات است و بفتح اول نیز گفته اند - ر

دیگ پایه - ف. بمعنی سه پایهٔ آهنین که دیگ بر سر آن نهند و در زیر آن آتش کنند تا پخته شود و آنرا دیگدان نیز گفته اند یعنی ظرف دیگ مانند گلابدان که ظرف گلاب است حکیم خاقانی

در ثروت و دولت عنصری گفته ع شنیدم که از نقره زد دیگدان + ز زر ساخت آلات خوان عنصری + اگر زنده بودی درین کور بخل + خنک ساختی دیگدان عنصری + ن

دیگ پخت - بضم بای فارسی. ف. طعامی که در دیگ پخته باشند - فن

دیگ جوش - ف. طعام پختن برای فقرا طغرا گفته ع بسکه سیل گریه ام آشوب دریا می شود + دیگ جوشی میکند کز سرش وا می شود + حاراب بیک جو یاد تعریف پیر بنجال گوید ع سلامت تا نسیم ابر دسپارد + ز لاله دیگ جوشی نذر دارد + - ب

دیگچه - بالکسر. ف. دیگ خرد باشد - فن

دیگدان سرد بودن - کنایه از کمال بخل و خست کردن شیخ شیراز گفته ع ملطف سخن گرم و سرد بود + ولی دیگدانش عجب سرد بود + ب

دیگر - بالکسر. ف. بمعنی من بعد و گاهی بمعنی من قبل نیز آید و گاهی افادهٔ معنی مطلق تعدد کند چنانکه درین عبارت گلستان که نثر - ملک بار دیگر با وی دل خوش کرد - و گاهی افادهٔ معنی تعدد و هم کند چنانچه سه دیگر بمعنی ثالث - ب

دیگرگاه - ف. دیگر وقت - فن

دیگر چه خواهی کلاهش بردار - یعنی همه چیزش را گرفته دگر فته مگر کلاهش را از سر وا کنی و نیز گویند خدا ما را باین روز سیه گرفتار کرده است دیگری گوید کلاهش بردار یعنی دست باو نمیرسد چه کار می توانی کرد و این از مرزا صادق علیخان بتحقیق پیوسته ع. دیگر چه از و خواهی بردار کلاهش را + ب

دیگر روز - ف. بمعنی دی روز و نیز روز آینده و همچنین دیگر سال بمعنی سال آینده و دیگر شب بمعنی دی شب چه دیگر بمعنی من بعد و نیز من قبل هر دو آمده - فن

دیگر کسی چه خاک برسر کند - یعنی بیش ازین چه دست و پا زند اسیر ع گشتم غبار و از سر کویش نمیروم + دیگر چه خاک برسر طاقت کند کسی - ب

دیگرگون شدن - ف. متغیر الحال گردیدن و پریشان و سراسیمه شدن - فن

دیگ شب - ف. همان دیگر شب که بمعنی دی شب باشد - فر

دیگ گیر - بکسر کاف ثانی. ف. پارچه که از ان دیگ را از سر دیگدان برگیرند - فن

دیگینه و دینه - بالکسر. ف. یعنی دیروز مولوی گفته ع هر روز فقیران راست هم عید و هم آدینه + نی عید کهن گشته آدینه و دیگینه + حکیم سنائی گفته ع بچهٔ بط اگر چه دینه بود + آب دریاش تا بسینه بود + ن

دُئِل - بضم اول و کسر همزه. ع. شغال و لا نظیر لها و قد تضم الهمزة و جانوری چون راسو و حی است رهط ابی الاسود دُئلی کتاب

دیل - بر وزن فیل. ف. بمعنی نقطه است که طرف خط باشد چه تعریف نقطه بطرف خط کرده اند و دل را نیز گویند که بعربی قلب خوانند و محوطه را نیز گفته اند که شبها گوسفندان و گاوان و دیگر چارپایان در آنجا باشند - سا

دیل بلمز - بالکسر و یای معروف و چهارم موحده و آخر زای معجمه در ترکی بمعنی زبان نمیداند دیل زبان بلمز نمیداند فز علامت منفی مضارع مخلص کاشی ع خاطر نشان نمیشود او را نگاه عجز + از ترک دیل بلمز چشمش حذر کنید مصر

دیلم و دیلمان - باول مکسور و یای مجهول و لام مضموم و نیز مفتوح. ف. نام شهری است از ولایت گیلان که موی مردم آنجا اغلب مجعد میشود و بیشتر حربهٔ آنها تبرزین است شعرا گفته اند ع بت دیلم مه مشکین کلاله + بمشک چین گرفته روی لاله + و تبرزین فلکی سلیم و هالی نبرد ند مسعود سعد سلمان گفتنی ع چو تاج یافته از دست دیلمان تبرزین + و پادشاهان دیالمه بزرگواران بوده اند و مشهور است از فرهنگ ناصری و در غیاث نوشته که دیلم بفتح دال و لام طائفهٔ معروف و سختی و بلا و دشمنان و گروه و دراج نر و بمعنی کسیکه مادرش از حبش و پدرش از ترک باشد یا بر عکس بود از مؤید و کنز -

دیلمک - باول و ثانی مجهول کشیده و سکون ثالث و میم مفتوح بکاف جانوری است شبیه بعنکبوت و لعابش مهلک میباشد و او را بعربی رتیلا خوانند و بفتح ثالث تصغیر دیلم است - کا

دیلمی - بفتح اول و لام نیز مفتوح نام قومی است و گویند که قوم مذکور موی مجعد بسان زنجیر دارند - غ

دَیْم - بالفتح. ع. پیوسته باریدن آسمان - م

دیم - بالکسر. ف. رخسار و چهره و مخفف ادیم و ادیم

بعربی پوست است که آنرا چرم نیز گویند و در قاموس آورده که آدم بالمد گندم گون وابو البشر [illegible] گفته که اصح آنست که آدم عجمی است نه عربی و موافقت این نام باین معنی از اتفاقات است مع القصه حکیم ابو الحسن فرخی گفته ؎ عنبر بن خطی و بیجاده لب و نرگس چشم ٭ حبشی موی و حجازی سخن و رومی دیم ٭ حکیم سنائی غزنوی گفته ؎ دیم ماهست کردم او نیست ٭ نام ما هست گرنم او نیست ٭ حکیم افضل الدین خاقانی گفته ؎ عیسوی دم باد واحد دیم چشم حادثات ٭ در شکر خواب عروسان از دم واز دیم او ٭ عبد الواسع جبلی گفته ؎ ماه گرد دو تاه هر سر ماه ٭ تا نهد بر زمین به پیش تو دیم ٭ وقتی زبان دری لغت تبری گفته ام ؎ دلارام مه دیم تا نه دیم رد ندیمه ٭ منه بر ره چشم تر و بر مه یار وندیمه ٭ مه آتش پرستی نه دیم و رقدیمه ٭ بهار و بهشته مهر و مانگه نه دیمه ٭ معنی چنین باشد که ای آرام ماهرو که من تا روی ترا ندیده ام هر دو چشم مرا گریه یار وندیم است و دو ندیمه تجنیس تام دارند آتش پرستی من بر پیش روی تو عادت قدیم است بهار است بهشت است خورشید و ماه است نه روی است و مانگ بپارسی دری ماه است. زراتشت بهرام گفته بیت. ع. هما ندم که صبح دو یم دمیه داد ٭ یعنی رخ نمود و در فرهنگ بمعنی روشنی گفته در جهانگیری گوید نوعی از چرم بود که در تازی ادیم گویند ناصر خسرو گفته ؎ دام دیو است اینکه خواهد پا و سر بهتر ترا ٭ دستار خیش و کفش و دیم ٭ سوزنی گفته ؎ گردن دول تو از سیلی چون دیم کنیم ٭ تو ملیندا اندرین کار که ما کفشگریم ٭ ن

دِیماس - بالفتح والکسر ع. خانه و سمج تاریک و گلخن و حمام -

دَماميس - جمع مثل قيراط و قراريط و اگر دال فتح داده شود پس جمع آن دیامیس ٭ باشد مثل شیطان و شیاطین و نام زندان حجاج بن یوسف جهت تاریکی آن - ٢

دیماطی - با طای حطی بروزن میقاتی بخار سوخته را گویند که از برق بهم میرسد و بر جا با ملهور دسوخته آن سیماب را منعقد گرداند و بعضی گویند دیماطی نوعی از سنگ است که در دریا پیدا شده

دیماوند - بفتح واو و سکون نون و دال. ف. نام کوه مشهور بدماوند است فخر گرکانی در ویس و رامین گفته ؎ درم بسته بیس در بند رفته است ٭ مگر امشب بدیماوند رفته است برو جه تسمیه این نام وجوه گفته اند دیواوند و دماوند و دیاوند گفته اند اصل درین لغت دمیه آوند است چه دمیه نام قصبه آنجا میباشد آوند ظرف است و کوه باسم دمیه دیاوند شده واستوناوند قلعه بوده در حوالی دیاوند مذکور از قلاع قدیمه که پیش از دو هزار سال بنا کرده بودند و اصل درین لغت استون آوند بوده چه ستون بسیار داشته و آوند بمعنی ظرف است - ن

دِیمة - بکسر اول و فتح ثالث. ع. باران پیوسته - ٢

دیمرا - بروزن دیگر. ف. بمعنی دیم است که رخساره باشد و بعربی خد گویند - ر

دَیمُوم - بفتح اول و ضم ثالث. ع. بیابان فراخ و بی آب

دَیمومة - مثله - ٢

دیمه - بیای معروف. ف. رخساره و روشنی و نوعی از چرم از سراج و در عربی بمعنی همیشه و بارانی که بپایی ببارد - غ

دیمهکبه - بالکسر. ف. بزبان گیلان گاوزبان را گویند - فر

دیمهص - بالفتح. ف. نام روز پانزدهم از هر ماه شمسی از برهان و در رشیدی بالمعنی دی بمهر بابادت بای موحده مکسور که بعد یای تحتانی آمده - غ.

دیمیاد - با یای حطی بروزن دیوزاد. ف. کبر و غرور نفس را گویند و آن آنست که اموال فانیه خسیسه در نظر بنیاد و بر بذل آن قادر باشد - ر

دیمیلن - بکسر اول و ثانی مجهول بروزن سیمین. ف. چلک بازی را گویند و آن دو چوب است یکی بمقدار وجبی دیگری بقدر یک قبضه و هر دو سر چوب کوچک تیز میباشد و اکثر طفلان بدان بازی کنند و بفتح اول هم بنظر آمده و آنرا دیمین چوب هم میگویند - ر

دَین - بالفتح. ع. وام که ادای آنرا مدت معین باشد یا عام است و آنکه ادایش را مدت معین نباشد قرض نامند تو مرگ و هر چیز که حاضر و موجود نبود ادْیُن و دُیُون جمع و نیز

دَین - وام دادن کسی را و وام گرفتن و وام خواستن و وام گردیدن و فی الحدیث او یلدلهم فیلیتوی بها ای یطیعوا نها کرها و بمعنی پاداش دادن و منه کماتدین تدان ای کما تجازی تجازی بفعلک و نیز دین گردن دادن و بدین اسلام در آمدن و بوام خریدن چیز را و خدمت کردن و احسان نمودن بر کسی و مالک شدن و رام گردیدن و بنده ساختن کسی را و قرض دادن کسی را و قرض گرفتن از کسی و دین بالکسر پاداش و اسلام و عادت و کار و عبادت و باران پیوسته یا باران نرم و نرم از هر چیزی و خواری و بیماری و حساب و قهر و غلبه و رفعت و سلطان و ملک و حکم و سیرت و تدبیر و توحید و تمامه چیزی که بدان پرستش خدای کرده شود و کیش و پرهیزگاری و معصیت و اکراه و بارانی که در جای خاص پیوسته بارد و عادتش همانجا باریدن گردد و حال و قضا و نیز دین ارجمند شدن و خوار گردیدن و گردن نهادن و نافرمانی نمودن و خوگر خیر یا خوگر شر گردیدن و بیمار شدن و برانگیختن کسی را بر چیزی که ناخوشش دارد و او را خوار و حقیر گردانیدن - ا

دین - بالکسر و یای معروف. ف. اسم فرشته است که بمحافظت قلم مامور است فردوسی گفته ؎ چو لشکر کشد در جهان دین دارد ٭ حسود ترا درد و غم باد و درد ٭ دیگر روز بیست و چهارم است از هر ماه شمسی درین روز فرزند به دبیرستان فرستادن نیک است و نیز نکاح کردن نیک است - ن ج

دینا - بروزن بینا نام خواهر یوسف علیه السلام است و بمعنی داور و داوری و فتوی نوشتن هم آمده - ر

دِینار - بروزن بیمار. ع. نوعی از زر مسکوک رائج ولایت در اصل دنّار بکسر دال و تشدید نون بود نون اول را بیا بدل کرده تا ملتبس نگردد بآن مصادر که بروزن فعال است چنانکه در قول حق تعالی و کذبوا بآیاتنا کذابا جمع آن دنانیر می آید نون اصلی که بیا بدل شده بود باز در حالت جمع عود کرد از بحر الجواهر و نیز لفظ دینار نام دوای که شربت آنرا شربت دینار گویند و آن تخم کشوث است که داخل اجزای شربت مذکور است و دینار بمعنی آفتاب هم آمده و این مجاز است نظامی ؎ که چون صبح را شاه چین بار داد ٭ عروس عدن در بدینار داد ٭ -

دینار اشمر - ف. دینار شمرده صراف گویند مولوی معنوی ؎ عمر تو مانند همیان زر است ٭ روز و شب مانند دینار اشمر است ٭ ب ار

دینار دار - ف. از عالم مالدار میرزا میرک سبزواری ؎ از ان جزو دینار گردید نار ٭ که آتش بود بهر دینار دار ٭ - ب

دینار سنج ـ بفتح سین مهملہ وسکون نون و جیم. ف. کنایہ از شخصی کہ زر بجدی داشتہ باشد کہ در شمار آن مشقت انگاشتہ کارش بوزن نقود انجامیده باشد یا آنکہ بحقیقت دینار خوب وارسد وطریق پیدا کردن آنرا ماهر باشد خواجہ نظامی ؎ شنید از دبیران دینار سنج ٭ کہ زر زر کشد در جهان گنج گنج ٭ ـ ب

دینارویہ ـ برای بی نقطہ بواو کشیده و فتح یای حطی سریانی گیاهی است دوائی و برگ آن بکرفس ماند و آنرا بشیرازی آهو دوستک خوانند ـ س

دیناری ـ بروزن بیماری. ف. کنایہ از شراب سرخ و در هندوستان نوعی از میخ آهنی را گویند و نیز دیناری جنسی از جامۂ ابریشمی باشد ـ ب غ س

دین پرست ـ بفتح بای فارسی. ف. دیندار ـ ف س

دین پرور ـ ف. کنایہ از متشرع شیخ شیراز ؎ جهانبان دین پرور دادگر ٭ نیامد چو بوبکر بعد از عمر ٭ ـ ب ـ

دین پژوه ـ بکسر بای فارسی و زای فارسی بواو کشیده و هاء زده ف. نام روز پانزدهم است از هر ماه ملکی و بمعنی جوینده دین و بمعنی آن فرشتۂ دین نام نیز آمده ـ ن

دین پناه ـ ف. حامی و ممد دین و کیش ـ ف س

دِینَة ـ بکسر اول و فتح ثالث. ع. وام کہ ادای آنرا مدت معین باشد و باران نرم و گران دادن ـ ۲

دین حنیفی ـ بفتح حای حطی و کسر نون و سکون تحتانی و کسر فا مراد از دین حضرت ابراهیم علیہ السلام از شرح سکندرنامہ ـ غ

دین دار ـ بالفتح. ف. بمعنی قرضدار و بالکسر بمعنی دیندار و صاحب دین و ملت ـ ف س

دین روز ـ بالکسر و ضم رای مهملہ. ف. روز بیست و چهارم است از هر ماه شمسی. ف.

دیبسافوس ـ بکسر اول و ثالث و سین بی نقطہ بالف کشیده و فای بواو رسیده و بسین بی نقطہ زده بلغت یونانی نوعی از خار باشد و برگ آن ببرگ کاهو می ماند و آنرا بشیرازی طوسک خوانند و چون از هم بشگافند کرمهای کوچک در میان ساق و برگ آن برآید و آنرا بتازی خس الکلب گویند و مشط الراعی همان است اگر گل و شگوفۂ آنرا بکوبند و بر شیر گوسفند بمالند در حال بہ بندد و بر موضعی کہ خواهند بہ بند ضماد کنند بی حس گرداند ـ س

دین و دنیا باز. ف. کنایہ از عاشق پاکباز و نارک ماسوی کلیم ؎ دین و دنیا باز و عالم سوز و سامان دشمنم ٭ زهره را می بازی از خصل قمار ما مپرس ـ ب

دین ور و دین پرور. ف. کنایہ از متشرع شیخ شیراز ؎ جهانبان و دین پرور دادگر ٭ نیامد چو بوبکر بعد از عمر ٭ درویش والہ هروی در تعریف هرات گفتہ ؎ صحنش ز محققان دین ور ٭ چون ساحت آسمان ز اختر ـ ب

دینور ـ بروزن کینہ ور. ف. شهری از اقلیم چهارم است در میان بغداد و همدان بکردستان و از آنجا برخاستہ شیخ محمد ممشاد عارف مشهور بممشاد الدینوری کہ از معاصرین جنید بغدادی بوده و گفتہ است صاحب معجم البلدان از قول حمزه بن حسن کہ ماه سپندان اسم کوره بوده و اسامی بلاد را نسبت بماه میداده اند چنانکہ ماه نهاوند و ماه نهزاران و ماه شهریاران و ماه بسطام و ماه کرمان و اصل این کوره دین آوران نام داشتہ زیرا کہ دین زردشت را بی اکراه قبول کردند لهذا آنرا ماه دین آوران نام نهادند و دینور مخفف آنست و دین از لغات مشترکہ عرب و عجم است ـ ن

دینہ ـ بالکسر و یای معروف و نون. ف. بمعنی دیروز یعنی روز گذشتہ منقول از مجمع الفرس و سراج و در بهار عجم نوشتہ کہ دینہ منسوب بدی یعنی منسوب بروز گذشتہ بابا فغانی ؎ خراش سینہ شد امروز عیش دینۂ ما ٭ چہ سنگ بود کہ آمد بآبگینۂ ما ٭ ولہ ؎ دلا امروز اگر خوش حالتی داری غنیمت دان ٭ مبین ناکامی فردا و کام دینۂ خود را ٭ سنجر کاشی ؎ صبوحی از می دی گرچہ کرده ایم ولی ٭ بروی دوست دگر بود عیش دینۂ ما ٭ ب

دیو ـ بواو ثانی مجهول رسیده و بواو زده. ف. بسیار معروف و مشهور است و معنی کہ رنجیتہ این لفظ است اینست کہ پارسیان هر سرکش متمرد را خواه از جنس انس خواه از جن و خواه از دیگر حیوانات را دیو خوانند چنانکہ عرب شیطان گویند و هر کہ کار نیک کند فارسیان او را فرشتہ گویند و هر کہ بدکردار بود دیو خوانند بنابرین دیو سپید را کہ نام مردی پهلوان بوده چون بر خداوند خویش کیکاوس عاصی شد دیو خواندند و این بر هر است و هوم را کہ افراسیاب گرفتہ بدست کیخسرو داد فرشتہ دانند و ابلیس را کہ فارسیان اهرمن و دیو خوانند برای عدم اطاعت و بندگی است و همچنین هر چیز را کہ از افراد خود قوی جثہ تر و بزرگتر باشد بدیو اضافت نمایند یا بہ غول کہ آنهم دیو موهومی است مثلاً کمان بزرگ را کمان دیو خوانند یعنی دیو را می شاید نوعی از اسپست را کہ ساق و برگ آن از امثال بزرگتر است دیو اسپست گویند کلوخ کلان را دیو کلوخ و عنکبوت بزرگ را دیو پا زیرا کہ پایهای بزرگ و بلند دارد و گردباد را کہ بلند شود دیوباد گویند و اشخاصی کہ در زمان خود فوق از امثال و اقران بوده اند و مطیع احکام نمی شده اند دیو میگفتند و این نام را مایۂ فخر و بزرگواری و اثبات شجاعت خود میشمرده اند مانند کی و تهم و کو و کیومرز یعنی بزرگ زمین و تهم مرز یعنی پهلوان مرز کہ طهمورث معرب آنست و دیو بجهان یعنی بزرگ جهان کہ نام پدر تهم مرز بوده و جمشید پسر اوست و چون کیومرز و تهمورث در مازندران بوده اند سیامک کہ مردم نامانوس آنجا کشتند و تهمورث مکافات کرد چنانکہ در نامہ هوشنگ شاه آمده کہ سیامک بدست مردم بیگوی دیوگرد ار کشتہ شد زیرا کہ در مازندران مردم کوهستانی جنگلی نامودب و مردم آزار بسیار بوده اند چنانکہ فردوسی گفتہ ع. از دیوساران مازندران ٭ هم طائفۂ دیوان بوده اند کہ تا زمان صفویہ در مازندران حکومت داشتہ اند و یکی از آنها الوند دیو نام داشتہ او را گرفتہ بفارس برده محبوس کردند و سیاه و سپید نام دو طائفہ از سوانہ کوه مازندران بوده کہ سلسلہ تا جاریہ آنها را قلع و قمع کرده اند الحاصل فردوسی خود گفتہ ؎ تو مر دیو را مردم بدشناس ٭ کسی کو بہ یزدان نیارد سپاس ٭ انوری گفتہ ع ربع مسکون آدمی را بود دیو و دد گرفت ٭ ـ ن

دیو آتشی ـ ف. کنایہ از نفس اماره آمده ـ ل

دیو اختر ـ ف. کنایہ از بداختر زیرا کہ چیزهای بد را بدیو نسبت کنند کہ ترجمۂ شیطان است میر معزی ؎ دشمن از تیغ ملکشاهی حذر کرد و گریخت ٭ زانکہ تیغش صاعقہ است و دشمنش دیو اختر است ٭ ـ ب

دیوار ـ بالکسر. ف. معروف است ترجمہ جدار و دیوال تبدیل آنست زیرا کہ راو لام بهم گرید ل میشوند فانیز باواو تبدیل می یابد لهذا فارسیان گاهی دیوار را دیفال نیز گویند از فرهنگ ناصری و در بهار عجم نوشتہ کہ دیوار ظاهراً مرکبست از دیو مبدل یا ابالہ و ای بمعنی چینۂ دیوار و آر کہ کلمۂ نسبت است و دیوار

افتادن و دیوار غلطیدن یعنی تو و دیوار کشیدن و نهادن و برداشتن
و برآوردن و بستن معروف ناصر خسرو ــ ریزم ز عشقت
آبرو تا خاک راهت گل شود ٭ در پیش چشم دشمنان دیوار بندم
عاقبت ٭ غنی ــ غبار خاطرم از اهل عالم جمع شد چندان ٭
که میخواهم به پیش روی خود دیوار بردارم ٭ صائب ــ دیوار
می نهد بره سیل تندرو ٭ گرد کشادی که بی کاروان ماست ٭
یحیی شیرازی ــ ای که بیهوی حصار عافیت بردور خویش ٭
چون می از مینای می دیوار می باید کشید ٭ کلیم ــ برداشت
بخت اگر ز رهم سنگ راه وصل ٭ اندیشه کشیدن دیوار میکند ٭ آقا
زمان زرکش ــ راه دارد بدل روشن ما دشمن و دوست ٭
نتوان برچمن آئینه دیوار کشید ٭ ــ ب
دیوار اندودن ــ معروف قاسم مشهدی ــ خانه مارا
چو گل از خون دل رنگین کند ٭ آنکه دیوار حرم را از طلا اندوده است ــ ب
دیوار بست و دیواربند ــ ف. مکانی که بر اطراف آن دیوارها
کشیده باشند خواجه نظامی ــ بامید آن گنج دیواربست ٭
برانداخت دینار خود از دست ٭ ب
دیوار بلند ــ ف. منعم و مالدار سالک یزدی ــ یک برگ
ز صد باغ ندیدیم و گذشتیم ٭ از کوتهی همت دیوار بلندان ــ ب
دیوار خانه روزن شدن ــ کنایه از خراب شدن خانه باشد ــ ر
دیوار غلطیدن ــ معروف در دیوار افتادن گذشت ــ ب
دیوار کسی کوتاه دیدن و قصیر دیدن ــ کنایه از عاجز و
زبون دیدن او را و دیوار کسی کوتاه ساختن عاجز و زبون گردانیدن
ابوطالب کلیم ــ خاکساران بیشتر از فیض قسمت می برند ٭
کلبه دیوار کوتاهان پر از مهتاب بود ٭ هیچ نقش پا ندارد نام و
در ویرانه ام ٭ روزگار از بسکه کوته ساخت دیوار مرا ٭ سلیم ــ
در مرگ بیم تفرقه روزگار نیست ٭ کوتاه دیده حادثه دیوار زندگی
امیر شاهی سبزواری ــ غمت صد رخنه در جان کرد ما را ٭ مگر
دیوار ما کوتاه تر دیده ٭ خواجه جمال الدین ــ خسرواد و رنگ
برین تطاول میکند ٭ چون کند دیوار قصر من همی بلند تعبیر ــ ب
دیوار کشیدن و نهادن و برداشتن و برآوردن
و بستن ــ معروف در دیوار افتادن گذشت ٭ ب
دیوار کوتاه ــ بسکون را. ف. کنایه از مفلس و تهیدست
کلیم ــ خاکساران بیشتر از فیض قسمت می برند ٭ کلبه

دیوار کوتاهان پر از مهتاب بود ٭ ب
دیوارگر ــ بسکون را و فتح کاف فارسی و سکون رای مهمله
ف. دیوارساز و بنا و گلکار ــ بر
دیوار گوش دارد ٭ مبالغه است در حفظ راز محسن تاثیر
گوید ــ حفظ زبان ز صاحب دولت بود ضرور ٭ دیوار گوش
دارد اگر در گشوده است ــ مص
دیواسپست ــ بکسر همزه و بای فارسی و سکون ح و سین
و فوقانی ــ ف. دوائی است که آنرا انده قوقو گویند و برکلف
و بهق مالند نافع باشد و اگر طفلی دیر بحرکت آید چون بر پا مالند
زود حرکت کند ــ بر
دیوال ــ بلام. ف. بروزن و معنی دیوار است چه در فارسی
راو لام بهم تبدیل می یابند ــ بر
دیوالی ــ بکسر اول و لام این لفظ هندیست شرح آن در
دوالی بدون تحتانی گذشت ــ فر
دیوان ــ بالکسر دفتر حساب چند معنی دارد اول دادوفریاد
و ماجرا شانی تکلو گفته ــ بسوختی دل خود استماع کشتن ما ترک
گفت که دیوانی انچنین خوش پرس ٭ میرزا صائب ــ
دیوان عاشقان بقیامت نمی کشد ٭ ایام خط تلافی بیداد
میکند ٭ دوم بمعنی دار العداله شانی تکلو ــ من این کینی
که از رشک تیبانت بدل دارم ٭ نخواهم جز بدیوان جزا
از دل بدر کردن ٭ سوم کتاب شعر شاعر و آن مشهور است
و چهارم صاحب مسند مومن استرابادی ــ ای که القاب
همایون ما ز خدای ذوالجلال ٭ پادشاه و خسرو و خاقان دیوان
یافته ٭ و آنرا صاحب دیوان نیز گویند شفیع اثر ــ صاحب
علی بن ابی طالب که هست ٭ خلق عالم را ز نامش اسم
اعظم بر زبان ٭ و میر دیوان نائب و پیشکار حاجی محمد جان
قدسی ــ چون سلیمان خوانمت شاها که ارباب نظر ٭
بر درت صد چون سلیمان میر دیوان یافته ٭ از مصطلحات
و در منتهی الارب نوشته که دیوان بالکسر و الفتح فراهم آمدن گاه
کتب و کتاب که در ان لشکریان و اهل عطیه مکتوب باشند اول
من وضعه و الاسلام عمر رضی الله عنه و اصله
دوّان فعوض من احدی الواوین یاءً و هو علی
الاصل دواوین و دیاوین جمع ــ

دیوان باز کردن و واکردن ــ ف. مرادف دیوان کشادن
صائب ــ آه از آن روز که عاشق شکوه را سر دهد ٭
مهر بردارد ز لب دیوان محشر واکند ٭ ــ ب
دیوان بیگی ــ بکسر موحده و کسر کاف فارسی. ف. نوعی
از کبوتران که پر و گلو سیاه باشد و میان و بازو سفید بود
از شمسی ــ غ.
دیوان تن ــ ف. مخفف دیوان تنخواه ــ غ.
دیوان جزا و دیوان قیامت و دیوان محشر ــ ف
دار العدالت و محکمه که روز قیامت موعود است شانی تکلو ــ
من این کینی که از رشک تیبانت بدل دارم ٭ نخواهم جز
بدیوان جزا از دل بدر کردن ٭ ــ ب
دیوان خانه ــ ف محل نشستن امرا و ارباب دفاتر
قبول ــ ز چشم خویش کردم در ره وصل پریروی ٭
سفیده از انتظار وعده دیوانخانه خود را ٭ میرزا اسمعیل ایما ــ
زمین شعر شد کاشانه ما ٭ بود هر بیت دیوانخانه ما ٭ ــ ب
دیوان سیه کردن ــ کنایه از معصیت کردن شیخ شیراز
ــ ز غیبت چه میخواهد آن ساده مرد ٭ که دیوان سیه کرد
و چیزی نخورد ــ ب
دیوانگانه ٭ بالکسر. ف. یعنی مانند دیوانگان اسیر
ــ از شور مستی در خاک کوشش ٭ آخر نشستیم دیوانگانه ــ ب
دیوانگه ــ ف. همان دیوانخانه است نظامی ــ
ز دیوانگه عرشیان در گذشت ٭ بدرج آمد و درج را در نوشت ــ ب
دیوانگی ــ ف. جنون ــ ب
دیوان نهادن ــ ف. کنایه از داوری کردن ظهوری ــ
بلی عفوش آنجا که دیوان نهد ٭ بدی را به نیکی بمیزان نهد ٭ ب
دیوانه ــ بالکسر ف. ترجمه مجنون و معنی ترکیبی آن منسوب
بدیو و جن ضد فرزانه که منسوب بعقل و حکمت است و سرشار
از صفات اوست ــ سن ب
دیوانه چیزی بودن ــ کنایه از طالب و عاشق ــ غنیمت
ــ بشوقش لخت دل دیوانه چشم ٭ چراغان دیده شد
در خانه چشم ٭ ــ ب
دیوانه را رنگی بس است و دیوانه را هوئی بس است ــ
مثلی است مشهور در جای گویند که شخصی باندک ترغیب

و یاد داون ترکیب ناشایسته گرد و خان آرزو گفته ؎ شورش مستانه دارم زذکر صوفیان + همچو من دیوانه را آرزو ی هوی بس است + وله ؎ دیدم آغاز خط معشوق و در شور آمدم + گر جنون کامل بود هوی است بس دیوانه را + - ب

دیوانه رو - بفتح راو سکون واو. ف. کنایه از کسی است که مانند دیوانها سلوک کند و راه رود - ن

دیوانه نگاه و دیوانه خوی - هر کدام معروف میرزا صائب ؎ از بیقراری دل دیوانه خوی من ز زنجیر تو تیا شد و زندان بگرد رفت + وله ؎ چشم دیوانه نگاهان او آب آموز شده است + این چه شرم است که با لیلی صحرایی ماست + ب

دیو آورد - ف. درخت صنوبر و بیاله برنجی را نیز گویند - فس

دیوباد + بموحده بالف کشیده. ف. گردباد که بعربی اعصار گویند - ب

دیو بخویده - بفتح موحده و ضم خاد کسر رای مهمله. ف. آسیب دیده و پری زاده - فس

دیو بند - بفتح با و سکون نون. ف. ع. ایم و افسون خوان و بمعنی جای که دیوان برای ماندن خود مقرر ساخته باشند و آنرا ابکاه و چوب غیره بسته نیز نوشته اند و نیز دیو بند لقب تهمورس است چون بریاضات اخلاق ذمیمه الحمیده بدل کرده بر نفس غالب شده بود او را دیو بند خوانده - ب ن

دیو پا - بالکسر بپای فارسی بالف کشیده. ف. عنکبوت باشد - ن فو

دَیُّوث - بالفتح و تشدید تحتانی و واو معروف و ثای مثلثه ع. بمعنی بی غیرت و بی حمیت از منتخب و کنز و لطائف و قاموس و در رساله معربات نوشته که این معرب است در اصل دَیُوت بتخفیف تحتانی و تای فوقانی بود و بعضی نوشته که دیوث بمعنی کسیکه زن خود را بدیگران دهد و آنرا قلتبان نیز خوانند شفائی ؎ بانوی تو کوچک دل و دستار بزرگ است + آورده از پشت پدر شان دیوثی - غ ب

دیو جامه - بثانی مجهول. ف. نوعی از جامه پوستین باشد که آنرا واژونه می پوشند تا پشمهای آن بالا آید و پرها بر آن بند کنند و شبها بشکار کبک روند و بعضی گویند جامه باشد از پلاس کنده که در روزهای جنگ پوشند و پوست شیر و پلنگ را نیز گویند که بهادران و پهلوانان بروز معرکه بر دوش اندازند - ر

دیو جان و دیو دل - بثانی مجهول. ف. کنایه از سپهر است اول کنایه از سخت دل و بیرحم باشد چنانکه حکیم خاقانی گفته ؎

دیو دل باشیم و پیر باشیم جان + کان پری دید لر دلدار آمد است + هم او گفته ؎ دل کم نکند از کار از دیو دلی زیرا + مرد در سلیمان است از کار نیندیشد + دوم تاریک دل و جاهل بود سوم کنایه از دلاور - ن

دیو چه - بیای مجهول و فتح جیم فارسی. ف. کرمی که پشمینه را ضایع کند و بمعنی زلو که خون خورد مولوی معنوی گفته ؎ سگ نی بر استخوان چون عاشقی + دیو چه وار از چه بر خون عاشقی - ن

دیو خار - باخای نقطه دار بروزن پیشکار. ف. درختی است بیمه خار و آنرا اسفید خار و خنجه گویند و بعربی شجرة الجن خوانند و در اختیارات شجرة العد نوشته اند و بعضی گویند درختی است مانند درخت کلج و شیره دار که علاج لقوه میکنند و مردم دیوانه و مصروع را نیز گفته اند - ر

دیو دار - بکسر دال و یای تحتانی. ف. نام درختی است بسیار عظیم بلند تا ده پنجاه شصت ذرع و اهالی فرنگ از چوب آن دول جهازات سازند و بقیمت های اعلی خریداری نمایند و سبب این تسمیه همان مفهوم بزرگی دیو است و دار بپارسی درخت است و بلغت اهالی هند نیز دیو شی بزرگ را گویند و محتمل این لغت از فارسی و هندی مرکب باشد و فرشته و رب النوع را بهندی دیوته خوانند - ن

دیو داروه - باضافه واو در آخر همان دیو دار است - ر

دیو دست - بثانی مجهول و فتح دال ثانی و سکون سین و فوقانی. ف. کنایه از تیز دست - فر

دیو دل - بکسر دال ثانی و سکون لام. ف. در دیو جان گذشت - فیا

دیو دولت - ف کنایه از کسی که دولت او سریع الزوال باشد - ب

دیو دید و دیو دیده و دیو زده و دیو زد و دیو فروبسته کنایه از کسی که آسیب دیو بوی رسیده باشد زلالی ؎ هان ای زبور خوان سحر وقت گشت هان + بسم اللهی بدو فروبستگان بخوان + طغرا ؎ مستم گرفت شحنه مخور غم که چون گرفت + انگار آن که دیو زدی را جنون گرفت + ب

دیو دیس - بکسر هر دو دال مهمله و سکون هر دو تحتانی. ف. مرد ناهموار و عظیم الجثه و بدشکل و مکار و دغاباز - فس

دیو دین - بکسر ثالث. ف. کنایه از شیطان لعین است - ر

دیور - بروزن زیور. ف. صاحب خانه و سرا را گویند و بهندی برادر کوچک شوهر باشد - ر

دیو رخش - بروزن فیل بخش. ف. نام نوای است از موسیقی منوچهری گفته ؎ گه نوای نیف گنج و گه نوای گنج کاو + گه نوای دیو رخش و گه نوای ارجنه + و تبدیل آن دیف رخش است - ن

دیو زاد - بازای هوز. ف. کنایه از اسپ قوی هیکل و تیز رو - ع

دیو زده - بفتح زای هوز و سکون دال مهمله. ف. کسیکه آسیب دیو بوی رسیده باشد سندش در دیو دید گذشت - غ ر

دیو سار - باسین بی نقطه و بالف کشیده. ف. کنایه از کسیکه مرتکب افعال ناشایسته باشد نظامی ؎ ربودندش آن دیو ساران زجای + چو که برگ را مهره کهربای + سعدی ؎ اگر مار زاید زن باردار + به از آدمی زاده دیو سار + و دیو سار نیز بمعنی دیو مانند است - ب ن

دیو سبلت - بکسر رابع و سکون بای ابجد و لام مفتوح بفوقانی زده. ف. گیاهی است که آنرا بعربی خذراف گویند و بابای فارسی هم دیده شده - ر

دیو سپست - ببای فارسی. ف. بمعنی دیو اسپست است که بالا گذشت - ر

دیو سپیل - بثانی مجهول و کسر ثالث. ف. دیوی که رستم او را بمشقت تمام در مازندران کشته بود - غ.

دیوستان - ف. محل اقامت دیوان - فس

دیو سوار و دیو سار - ف. یعنی دیو مانند و کسیکه دیو جامه پوشد و او جامه ایست پرها بر او بندند وقت شکار کبک پوشند دراز و عریض باشد چنانکه گوی بر اندام دیو است و بران شاخهای عقاب نصب کرده و شکار مرغاز کسی در پوشد و در شکارگاه جنبیدن گیرد و شاخهای عقاب بجنباند جانوران گمان برند که صدای بال عقاب است همه فرو خیزند و از پرواز بمانند تا همه را بگیرند و این شکار در زابلستان بسیار کنند و گفته اند جامه ایست پلاسین چه پشم آن بیرون سو باشد آنرا در جنگ پوشند و پوشنده آنرا دیو سوار گویند عماد فقیه کرمانی گفته ؎ دیو سوارش بزند لشکری + خرمنی از کاه بنار اخگری + از فرهنگ ناصری و در بهار عجم نوشته که دیو سوار کنایه از اسپ سوار باشد -

دیو غول - باغین نقطه دار مرادر سیده و بلام زده. ف.

گرهی است که در گردن و گلو و اعضای آدمی بهم میرسد و درد نمیکند و غول بیابان را نیز گفته اند - ر

دیو فرهسا و دیو فرهسای - بفتح فا و سکون رای مهمله و سین مهمله بالف کشیده . ف . آبله جوششی است که از خواب موحش و هولناک بر لب مردم پدید آید - ف س

دیو فرو بسته - ف . بمعنی دیوزده سند آن در دیو دید گذشت . ب

دیوك - بیای مجهول و فتح ثالث . ف . کرم چوب خوار و بدینمعنی مشترک است در هندی غایتش در هندی بیای معروف خوانند و بتازی آن ارضه - گوید میر خسرو ؎ گشت ستون تن چو ز دیوک تهی + سستی آن سقف که کر بروی نهی - ب

دُیُوك - بضمتین ع . جمع - دِیك - بالکسر خروس ا .

دیو کردار - بکسر کاف و سکون رای مهمله . ف . بمعنی بدکار و بدفعل و بدخو - ف س

دیو کلوچ - بضم کاف و لام بواو کشیده و بجیم فارسی زده . ف . طفل مصروع و کودک جن گرفته را گویند - ر

دیو کلوخ - ف . کلوخهای بزرگ را گویند که در وقت شیار کردن از زمین برخیزد و براطراف ریزد - ر

دیوگاه و دیولاخ - ف . مکان بودن دیو و نیز کنایه از دنیا میر خسرو گفته ؎ راست وی بیشه کن همچو شهاب سپهر + بو که ازین دیوگاه جان بسلامت بری + ضیاء الدین ؎ ازین دیولاخ پر از غول بگریز + بغولان اگر دد نه بیش مستیز + عبدالله هاتفی ؎ زبس کشته کافتاد در دیولاخ + شده خوردگی زاغ و کرکس فراخ + صائب ؎ دیولاخی است جهان در نظر وحشت من + تا مرا ره به پری خانهٔ عزلت دادند + - ب

دیو گندم - بروزن دیو مردم . ف . نوعی از گندم است که هر دو دانه در یک غلاف باشد و بعضی خوشهٔ بزرگ بی دانه را گویند - ر

دیوگیر - بروزن شیرگیر نام شهر دولت آباد که در دکن است - غ

دیو گیری - بکسر کاف . ف . نوعی از قماش باشد که در دیوگیر می بافتند که آن دولت آباد است - ر

دیولاخ - ف - یعنی مکان دیو چه لاخ بمعنی جای و این مشتر لاخ بترکیب گفته میشود مانند سنگلاخ و رودلاخ و اهرمن لاخ

فردوسی گفته ؎ دران اهرمن لاخ رزم و درشت + زماهی شکم دیدم از ماه پشت + ن

دُیُوم - بضمتین ع . جمع - دِیمَة - بالکسر باران پیوسته - ا

دیومار - ف . بمعنی اژدها - غ -

دیو مردم - بسکون واو - ف . بمعنی جن و مردمان بدخو و نسناس آمده جمال الدین اصفهانی گفته ؎ الحذر ای عاقلان زین وحشت آباد الحذر + الفرار ای عاقلان از دیو مردم الفرار + امیر خسرو گفته ؎ زین هجوم دیو مردم سوی تنهای گریز + زانکه تنها را دم نبود مگر پروردگار + ن

دیو مشنك - بفتح میم و شین منقوطه و نون و کاف فارسی زده . ف . بمعنی گاو مشنگ است که نوعی از حبوب باشد که چون پوست آنرا بکنند بعدس مقشر ماند چون خوردن آن گاو را فربه کند آنرا گاو مشنگ خوانند - ن

دُیُون - بضمتین ع . جمع دین بالفتح وام که ادای آنرا مدت معین باشد - ا

دیو ند - بروزن ریوند . ف . نام داروی است سوائی - ر

دیوه - بروزن میوه . ف . در برهان گوید کرم پیلهٔ ابریشم است - ن -

دیو هفت در - کنایه از اقالیم سبعه - ر

دیو هفت سر - کنایه از دو چیز است اول کنایه از شب بود دوم کنایه از زمین بود باعتبار اقالیم سبعه - ن غ

دیه - بالکسر . ف . بمعنی قریه مگر در کلام اهل لسان بنظر نیامده از مؤید و در سراج نوشته که اغلب صحیح نباشد زیرا که در کلام اساتذه یافته نشده و در شرح سکندرنامه خان آرزو نوشته که دِه و دیه هر دو بمعنی قریه آمده مثال دوم مولوی نظامی گوید ؎ ندید هیچ ره با چاره دگر + بنزدیک آن دیه کرده گذر + فردوسی در محلی که راهنما راه را گم کرده و مسافر راهنما را قریه یعنی لعنت می نموده و آخر بدیه آمده اند گفته ؎ همی کرد بر رهنمایش نفرین + چه راه را رها کرد و آمد بدیه - و آنرا ابراهیم قوام در فرهنگ نوشته که دیه بمعنی قریه تا غایت دیده نشده و در بهار عجم نوشته که دیه اشباع ده است - غ .

دیهبان - بالکسر . ف . مهتر و رئیس ده - ف س

دیهمك - بکسر اول و فتح ها و میم و سکون دال مهمله . ف . روز پانزدهم ماه و دیهمك بمثله - ف ر ا

دیهود - بکسر اول و ضم ثالث . ف . بمعنی آسمان - ف س

دیهول - با اول بثانی مجهول رسیده و های با واو کشیده و بلام زده بمعنی تاج مرصع باشد - ر ف س

دهی - بکسر اول و ثالث - ف . باشنده ده و قریه - ف س

دیهیم - بالفتح و یای دوم معروف بروزن تعظیم . ف . بمعنی تاج است و اصل داهیم بوده و دیهیم اماله آنست و داهیم نیز گفته اند شمس فخری گفته ؎ شهریار جهان که طلعت اوست + زیور تخت و زیور دیهیم + ملوله ؎ ستاره چه دانی تابش چهر نیست + چو رخشنده دیهیم او مهر نیست + و آنرا دیهیم نیز گفته اند از فرهنگ ناصری و در بهار عجم نوشته که دیهیم بالفتح تاج و تخت و چتر و کلاه مرصع و بمعنی جامه بالای تخت که پادشاهان بران نشینند نیز آورده اند واله هروی ؎ نهاد فکرت صائب بنظم ترکیبی + ز مدح او بسر خامهٔ سخن دیهیم + شانی تکلو ؎ بعزم فتح اقالیم دولت دارین + چو بر سمند سعادت برای از دیهیم + جهان جهان ظفر از پیش و نصرت از دنبال + سپاه کوکبه یک نیم و کبریا یک نیم + صباح عیدکه مالک رقاب هفت اقلیم + ادیم عیش بگسترد بر سر دیهیم + لا ادری ؎ اگر نصیحت من بنده را قبول کنی + رسی بتخت معانی و افسر و دیهیم + هاتفی ؎ بهمین وزیر از دولت بهار + بدیهیم برشد در ایوان بار - ب

دیهیم از سر برداشتن - از عالم کلاه از سر برداشتن در ولایت رسم است که چون کسی بشارتی و خبر خوشی کسی آرد کلاه از سرش بردارد و تا قرد گانی نگیرد مژده نمیگوید و اشاره بدینمعنی است درین شعر سلیم ؎ ای قناعت مژده ده شاه هفت اقلیم را + از کلاه فقر و بر دارش ز سر دیهیم را - ب

دیهیم جوی و دیهیم دار - ف . پادشاه فردوسی ؎ چو دیهیم و تاجش ببند در نژاد + ز دیهیم داران نیاورد یاد - ب .

دِئ - بکسر دال و همزه . ع . مهرهای پشت و میان دو شانه ستور و غضروفهای سینه آن - دآیة یکی دآیات جمع و نیز - دایات - سه ضلع کتف از هر سو - ا

باب ذال معجمه

ذ

بعضی اختلاف کرده اند که این حرف در فارسی نیامده است و هرجا که یافته شود در اصل دال مهمله باشد و مولانا شرف الدین علی نوشته که ذال معجمه در زبان اهل فارس هست و لهجهٔ ماوراءالنهر بدال مهمله از جواهر الحروف و در فرهنگ انجمن آرای ناصری نوشته که این حرف بدین ضابطه امتیاز کرده اند که اگر پیش او صحیح ساکن بود مهمله خوانند و اگر صحیح متحرک یا حرف علت ساکن بود یا متحرک بود معجمه خوانند چنانکه خواجه نصیرالدین محمد طوسی نظم فرموده رباعی آنانکه بپارسی سخن میرانند ٭ در معرض دال ذال را بنشانند ٭ ما قبل وی ار ساکن جز وای بود ٭ دال است اگر نه ذال معجم خوانند ٭ شرف الدین علی یزدی نیز گفته است ؎ در زبان پارسی فرق میان دال و ذال ٭ با تو گویم زانکه نزدیک فاضل مبهم است ٭ پیش از او در لفظ مفرد گر صحیح ساکن است ٭ دال باشد ورنه باقی جمله ذال معجم است ٭ لیکن اصح آنست که درین مقام مهمله و معجمه هر دو خوانند بلکه افصح پیش قدمای فرس مهمله است چنانکه الحال اهل ماوراءالنهر استعمال میکنند و مولانا شرف الدین علی یزدی در حلل مطرز گفته که در این دو موضع اهل فارس بذال معجمه خوانند و اهالی ماوراءالنهر بدال مهمله حتی که لفظ گذشت و گذر را نیز بدال مهمله استعمال کنند و وجه آن در لغت آذر مذکور شد که افصح بدال است و حکیم سنائی لفظ تعوید را با لفظ تمهید و عید و میر خسرو لفظ نفاذ را با شاد و باد و امثال آن نظم بسم الله انچه خواهی بخششی تو خسروانیک ٭ فرمان دوستان را بر جان نفاذ باشد ٭ ؎ درین زمانه که دیوار ضعیفی مردم ٭ همه سلاح ز لاحول دارد و تعوید ٭ و این حرف بحساب ابجد هفتصد میباشد و اهل عرب در تقاویم و تحریرات خود این حرف را بجای ذوالحجه و بزیادت الف بعوض ذوالقعده مخففا می نویسند۔

ذَأب ـ بالفتح و سکون همزه ع فراهم آوردن و ترسانیدن و ازپس راندن و حقیر پنداشتن و دفع نمودن و بهوار ساختن و مشتاب کردن در سیر و نیز ـ ذاب ـ نکوهش و آواز سخت و نکوهش کردن ۔ ۲

ذاب ـ بالفتح ع بمعنی عیب از منتخب و در لطائف بمعنی سخت تشنه چنانکه لبهای او از تشنگی خشک شده باشد و بمعنی گداخته ـ غ۔

ذَآبة ـ بفتح اول و الف ممدوده و فتح موحده ع پیچو گرگ شدن در خبث و افتادن گرگ در گوسفندان و ترسیدن و ترسیدن از گرگ ۔ ۲

ذابح ـ بکسر بای موحده و سکون حای حطی ع داغ گاوی ستور یا آهن داغ است که بدان بر جانب گردن ستور داغ کنند و موی که میان بند سر و گردن و جای ذبح رسته باشد و سعد ذابح یکی از منازل قمر است و آن دو ستاره اند روشن و میان هر دو مسافت بقدر یک گز است و در جای فسح یکی از آن هر دو ستاره است کوچک که آنرا گویا میخواهد که ذبح کند ۔ ۲

ذابر ـ بکسر موحده و سکون رای مهمله ع استوار در علم ۔ ۲

ذابل ـ بکسر موحده و سکون لام ع نیزهٔ باریک چسپیده پوست ـ ذُبُل ـ ککتب و ذُبَّل کرکع جمع ۔ ۲

ذأت ـ بالفتح و تای مثناة در آخر ع سخت خبه کردن کسی را ۔ ۲

ذَات ـ بالفتح ع بمعنی صاحب خداوند و بمعنی هستی و حقیقت هر چیز و نفس هر شی و مونث ـ ذو ـ و در اصطلاح سالکان ذات را باعتبار جمیع صفات و اخذ گویند و هستی حق تبارک و تعالی پیداتر از هستیها است که او بخود پیدا است و پیدای هستیها بدو است که آیه نور السموات و الارض حقیقت دلیل هستی او بحقیقت جزو او نیست که هیچگونه کثرت ابیت او را نیست و دلیل او ناگزیر بود ـ او لم یکف بربک انه بکل شیٔ شهید ـ حقیقت هستی او تبارک و تعالی نماینده خود است که نمایندگی حقیقی جز از هستی نیاید و بمعنی طرف و جانب و لفظ ذات عربی است در حقیقت اسم اشارت است که های وقف داخل آن شده است اصل او ـ ذا ـ بود چون با جزو کلمه گردید تا مبدل گشت ذات گفتند و معنی لفظ ذات مشار الیه است چون هستی هر شی مشار الیه میباشد لهذا بمعنی خداوند و هستی هر چیز مستعمل از شرح نصاب که از مولانا یوسف بن دانع است و کنز و خان آرزو در چراغ هدایت نوشته که لفظ ذات بمعنی قوم که در عرف مستعمل است غلط است زیرا که بدین معنی لفظ جات است بجیم و آن لفظ هندی الاصل است و سبب غلط بودنش آن باشد که ذال معجمه در هندی نمی آید پس طغرا در دو شعر خود لفظ جات را ذات بذال معجمه فهمیده آورده است خطا کرده تم کلامه و بخاطر مولف میرسد که لفظ ذات بمعنی قوم بذال معجمه نوشتن خطا باشد مگر بهتر آنست که ذات بزای معجمه نویسند چرا که زات معرب جات باشد که بمعنی قوم است به ابدال جیم عربی بزای معجمه و قطع نظر از نیست تعریب جیم جات را بجهت فصاحت بزای معجمه بدل کرده زات خوانده شود و آن هر دو شعر ملا طغرا این است ؎ گر بباید از قدح نوشی بط می را دهن ٭ ذات مرغابی است خواهد صاحب منقار شد ٭ شوخ سوسن را نگو دل می رباید تشنه ات ٭ ذات رجبوت است نرسم دست بر جمدر کند ٭ و سبب غلط آنست که ذال و زا در زبان هندی نیست پس طغرا لفظ جات را ذات بذال فهمیده و خطا کرده اگرچه در شعر دوم تدارک آن میتوان کرد که نظر بر لفظ رجبوت لفظ هندی آورده لیکن در شعر اول علاج پذیر نیست مگر آنکه گویند که طغرا عمدا الفاظ هندیه را در اشعار خود می آرد چنانکه بر متتبع کلام او ظاهر است و چون این وضع را بتکلف اختیار نموده تبدیل جیم بذال از جهت تصرف باشد که بر صاحب قدرتان جایز است و توافق لسانین نیز احتمال دارد و لیکن در جای دیگر بدین معنی دیده نشده ـ غ ب لث

ذَاتُ البروج ـ ع ـ فلک هشتم که آنرا در شرع کرسی گویند ـ غ

ذَاتُ البَین ـ بفتح بای موحده ع ـ آنچه مقدمه و معامله که میان دو کس باشد و بمعنی میانجی نیز آمده ـ غ

ذَاتُ الجَنب ـ بفتح جیم و سکون نون ع ورمی باشد در حجاب که آن پرده است میان قلب و معده و این ورم در یمین بود و گاهی در یسار علامت با وجود درد پهلو تپ و ضیق النفس بود ـ غ ۔

ذات الحبک ـ بحای حطی یعنی آسمان ـ لث

ذَاتُ الرِّقاع ـ ع ـ استخاره ایست که بر شش پارچه کاغذ بر بعضی افعل و بر بعضی لا افعل می نویسند آنرا در زیر مصلا گذاشته نماز میکنند و بعد فراغ نماز و اوراد یکی از آن رقاع برگیرند اگر افعل باشد خوب است و الا بالعکس ـ ب

ذَاتُ الشِّمال ـ ع ـ مراد از گنهگاران و کافران چرا که نامه اعمال ایشان از دست چپ آید از لطائف ـ غ .

ذَاتُ الصدور ـ ع ـ خداوند سینه یعنی دانای اسرار دل و مراد ازین اولیا و باصطلاح اطبا ورم سینه از لطائف ـ غ ـ

ذَاتُ الْعِمَادِ - بکسر عین مهمله. ع. صاحب بناهای بلند و صاحب ستونها چه عماد بکسر اول بمعنی بناهای بلند است و بمعنی ستونها از منتخب - غ.

ذات العین - ع - یعنی علت چشم - ک

ذَاتُ الْکُرسی - ع. شکلی هم از اشکال شمالی و آن بصورت زنی است بر کرسی نشسته و هر دو پا فرو گذاشته - غ.

ذات الیمین - ع. جانب سمت راست و کسانیکه نامهٔ اعمال شان بر دست راست آید و مراد ازین مومنان اند - غ

ذات بحت - بفتح بای موحده و سکون حای مهمله و فوقانی. ع مراد از حق تعالی جلشانه چه بحت بمعنی صرف و خالص است - غ

ذات عِراق - بکسر عین مهمله و سکون را. ع. نام جای است که عراقیان از انجا احرام بندند - غ.

ذَأج - بالفتح و سکون جیم در آخر. ع. سخت بدم در کشیدن آب را و یا اندک اندک خوردن آن از لغات اضداد است و ذبح کردن و پاره ساختن و نیز - ذَأج - پاره کردن مشک و میدن دروی - ۲

ذَاجّ - بالفتح و تشدید جیم. ع. بعد آینده از سفر - ۲

ذَاجِل - بالفتح و کسر جیم. ع. ستمگار - ۲

ذَاخِر - بالفتح بکسر خای معجمه و سکون رای مهمله. ع. فربه و نام مردی و تحفی نهنده - ۲

ذَأْذَاء و ذَأْذَاءَة - کصداح و صداحة - ع. باز داشتن و نهی کردن و دست انداز از رفتن - ۲

ذَأْر - بالفتح و رای مهمله. ع. ترسیدن و عار و ننگ داشتن و دلیری نمودن و خشم گرفتن و لیعدی تعلی و ناخوش داشتن چیزی را و رمیدن و رو گردانیدن ازان و خوی گرفتن بکاری و عادت کردن و ناسازواری کردن زن باشوی خود و ذیار مالیدن پستان ناقه را و ذِیار - ککتاب بمعنی سرگین خاک آمیخته که بر پستان ناقه مالند تا بچه شیر نه مکد - ۲

ذَارِیَات - بکسر ثالث و تحتانی بالف کشیده و تای مثناة در آخر. ع. بادها که چیزها را ببرد - م

ذَأط - بالفتح و طای مهمله در آخر. ع. ذبح کردن و سخت خبه کردن چنانکه زبان مذبوح بیرون افتد و پر کردن آوند را و پر گردیدن لازم متعد - ۱

ذَاغِیَة - بکسر غین معجمه یا عین مهمله و فتح تحتانی. ع مذن کوهل

سست خویشتن نا خویشتن آرا - ۲

ذَأف - بالفتح. ع. سرعت موت - ۲

ذَأفان - بالفتح. ع. مرگ و زهر هلاهل کشنده و بمعنی مردن - ۲

ذَاقِنَة - بالفتح و کسر قاف و فتح نون. ع. آنچه زیر زنخ است یا سر حلقوم یا تندی حلقوم یا چنبر گردن یا فرود شکم متصل ناف یا چاه سینه یا بالای شکم - ذَوَاقِن - جمع و موضعی است - ۲

ذاقیو بدلس - بکسر قاف و نون بواو رسیده و کسر دال ابجد و دال بی نقطه بالف کشیده و بسین مهمله زده لغتی است یونانی یعنی مانند غار و آن داروی است و گویند نوعی از مازریون است و برگ آن پهن میباشد - ک

ذَاقی - برونن ساقی بیونانی درخت غار را گویند و ان نختی است که برگش از برگ بید درازتر و از برگ مورد بزرگتر و نرم تر و سفید تر میباشد و میوهٔ آن از فندق کوچکتر و از نخود بزرگتر است اسهال خونی را نافع بود و یک نوع از از اذاقی الاسکندری خوانند - ک

ذاک - بفتح کاف. ع. اسم اشارت بسوی بعید ترجمه اش بفارسی لفظ آن - غ.

ذَاکِر - بکسر کاف و سکون را. ع. یاد کننده - م

ذاکرة - بکسر ثالث و فتح رای مهمله. ع. قوت حافظه است - ۲

ذَاک و ذَاکِیَة - ع - تیز و بلند بوی مانند مشک و غیره - ۲

ذَأل - بالفتح و سکون همزه. ع. نرم رفتن و شتاب رفتن و نام حرف معروف تشریح آن در ابتدای باب گذشت - م غ

ذَأْلان - بالفتح والضم. ع. شغال یا گرگ و بالتحریک پوییه گرگ

ذَآلِیل - باللام جمع و هو نادر و القیاس ذَآلین بالنون و غیره

ذَأَلان - بالتحریک سرعت نمودن یا سبک و نرم رفتن و خرامیدن - ۲

ذَالِغ - بکسر لام و سکون غین معجمه. ع. لقب است مر افسان بدخنده را و کار بیفائده - ۱

ذَالِک - ع. اشارهٔ بعید یعنی آن - ک

ذَأْم - بالفتح و سکون همزه. ع. خورد و حقیر داشتن کسی را و عیب کردن و راندن و رسوا کردن - ۲

ذَأْمَة - بالفتح. ع. سخن و منه ما سمعت له ذَأْمَة - ای کلمة - ۲

ذَامِی - بکسر میم. ع. شکار بیتر افگنده - ۲

ذان - بفتح نون - ع. عیب و بکسر نون ایشان دو مرد و این اسم اشارت است - ک

ذانب - کصاحب. ع. پس و پس کسی رونده - ام

ذَانِک و ذَانِّک - نخستین بکسر نون و ثانی بتشدید نون مکسور. ع. یعنی ایشان دو مرد این هر دو اسم اشاره اند - ک

ذَأْو - بالفتح. ع. دور کردن و راندن شتر را و جماع کردن زنان و پژمرده شدن تره - ۲

ذَأْوَة - بالفتح. ع. گوسپند لاغر - ۲

ذَاهِب - بکسر های هوز و سکون موحده. ع. رونده و درگذرنده - ۲

ذَاهِل - بکسر ثالث و سکون لام. ع. بمعنی غافل از منتخب غ

ذَائِد - بکسر همزه و سکون دال مهمله. ع. راننده و دور کننده - ذُوَّد - کرکع - و ذُوَّاد کضراب جمع و اسپی است از نسل حرون که فحل معروف است - ۲

ذَائِر - بکسر همزه و سکون رای مهمله. ع. زن ناسازوار باشوی خود - ۱

ذَائِع - بکسر همزه و سکون عین مهمله. ع. آشکار و فاش و پراگنده از کنز و کشف - غ.

ذَائِق - بکسر همزه. ع. چشنده و مزه چیزی گیرنده - ض

ذَائِقَه - بکسر همزه که حرف سوم است و فتح قاف. ع. نام قوتی که بدان مزه چیزها دریافته میشود و آن بر طرف زبان میباشد از منتخب و کسانیکه ذائقه را بمعنی مزه گویند خطا است - غ.

ذَائِل - بکسر همزه. ع. اسپ دراز دم و زره دراز دامن - ک

ذب - بالفتح و تشدید بای موحده. ع. گاو دشتی و بقال له ذَبّ الرِیاد - زیرا که گاو دشتی پیوسته عقب ماده گاوان میرود و رجل ذب الریاد - مرد بسیار زیارت کننده زنان و آمد و شد نماینده و در آینده بر آنها و نیز - ذب بمعنی راندن و باز داشتن و آمد و رفت کردن و قرار نگرفتن در جای و خشک شدن حوض در آخر گرما و خشک شدن لب از تشنگی و جز آن و لاغر گردیدن جسم و اندک باقی ماندن از سوز و متغیر شدن گونه کسی و دیوانه گردیدن - ۲

ذُبَاب - بالضم. ع. مگس و زنبور عسل ذُبَابَة یکی اَذِبَّة

ذِبّان - بالکسر و ذُبّ - بالضم جمع و دیوانگی و مردم چشم اسپ و شوم و بدفالی و بدی پیوسته با بدی و کوهی است بمدینه و از اعلام است و ذباب السیف و م شمشیر یا کرانهٔ آن که باریک و هر دو طرف تیز باشد و بهندی پیپله است و تیزی طرف گوش و اول شگوفهٔ حنا و مردم چشم و تیزی دندان و ذَبّاب کشدّاد بسیار دفع کننده از حریم خود و از اعلام است - ۲

ذُبابَة - بضم اول و فتح رابع ع. بقیهٔ وام و جز آن و ذَبّابَة بالفتح و تشدید موحده لب پژمرده - ۲

ذُبابِی - بضم اول و کسر رابع که یای موحده است ع. منسوب به ذباب یعنی مگس و درینجا مگسی مراد باشد که سبز رنگ میباشد چراکه ذبابی اکثر در صفت مرد واقع شده است - ۲

ذُبّاح - بحای حطی در آخر کغراب ع. گیاهی است زهردار و آزاری است در حلق و ذَبّاح - بفتح اول شگافتن و پاره نمودن و گلو بریدن و خفه کردن و در هر کی ساختن و سوراخ ساختن خم را و شگافتن و دو راز گشتن و فرو هشتن لحیه زیر زنخ کسی و سوداء شدن پتفور آن و نیز ذُبّاح - کفتگی های شکم انگشتهای پای و بمعنی ذُبّاح - کرمان هم آمده - ۲

ذَباذِب - بفتح اول و کسر ذال ثانی و سکون بای موحده ع. علی صورة الجمع بمعنی نره - ۲

ذِبار - بالکسر و رای مهمله در آخر ع. جمع - ذبر - بالفتح بمعنی کتاب بلغت حمیر که بر شاخ خرما که برگ نیاورده باشد نوشته شود آ

ذِبارَة - بکسر اول و فتح رای مهمله ع. نیکو نگریستن و دریافتن خبر را و محکم کردن و نیکو یادگرفتن و روان خواندن و منه قولهم ما احسن یذبر الشعر - یعنی چه نیکو روان میخواند شعر را - ۲

ذُبال - بالضم ع. جمع - ذُبالَة است و ذبالة بضم بمعنی فتیله که شعله لازم اوست از لطائف و نیز ذبال اشبهای که بر پهلو برآید و بجانب شکم سوراخ نماید - غ ۲

ذَبَب - بفتحتین و سکون بای موحده ثانی ع. خشک شدن لب کسی از تشنگی یا جز آن و پژمریدن نبات و متغیر شدن گونهٔ کسی ۲

ذَبح - بالفتح و حای حطی ع. گلو بریدن و شگافتن و گشودن و بالکسر چارپایه که ذبح کرده شود قوله تعالی و فدیناه بذبح عظیم - و بدینمعنی بکسر اول و فتح ثانی نیز آمده و. ذبح کعنب نوعی از سماروغ است - م ۲ -

ذُبَحَة - بضم اول و فتح موحده و حای حطی ع. درد گلو یا خون است که خناق پیدا کند پس میکشد یا ریشی است که در حلق برآید و دران لغات است - ذِبَحَة کعنبة و ذبحه بالکسر و الضم و ذُباح - ککتاب و غراب - ۲

ذَبذَب - بفتح اول و فتح ذال ثانی ع. نره و چاهی است - ۲

ذَبذَبَة - بفتح اول و ثالث ع. ناویدن چیز آونگان و جنبیدن آن و حمایت همسایه و اهلخانه و رنجانیدن مخلوق را و حرکت دادن و بمعنی زبان و نره - و فی الحدیث مَن وُقِیَ شَرَّ ذَبذَبِهِ دَخَلَ الجَنَّةَ - و خانه و چیزی که بهودج آویزند برای زینت - ذَباذِب - جمع - ا

ذَبر - بالفتح و سکون موحده و رای مهمله ع. نبشتن و نجک زدن حروف را و آهسته خواندن یا شتاب خواندن و کتاب بلغت حمیر که بر شاخ خرما که برگ نیاورده باشد نوشته شود و دانست چیزی و دانستن و نامه - ذِبار - بالکسر جمع و سخن و زبان و منه الحدیث اهل الجنة خمسة اصناف منهم الذی لا ذبر له ای لا نطق له و لا لسان یتکلم به من ضعفه و یروی بالزاء - و بمعنی کوه بلغت حبشه و منه ما احبّ ان لی ذبراً من ذهب و یروی بالدال و قد مرّ - ۲

ذَبل - بالفتح ع. پوست باخه دریایی یا بری یا گوشهای باخه یا استخوان پشت وابه دریایی است و از آن دستبرنجن و شانها سازند و خاصیتش آن است که شانه کردن بآن بجیه سپش و سبوسهٔ سر را زائل گرداند و کوهی است و ذَبلاً ذابلاً و ذَبلاً ذَبیلاً کلمه است که بدان دعای بد کنند ای الزمه الله هلاکا و نیز ذَبل - بالفتح پژمریدن نبات و خشک پوست گردیدن و باریک گردیدن اسپ و پیشکل انداختن شتر و ذِبل بالکسر نیز نغزی زن و ذُبُل - ککتب - ذبل کرکع - جمع - ذابل کصاحب نیزهٔ باریک چسپیده پوست - ۲

ذَبلاء - کحمراء ع. زن خشک لب - ۲

ذَبلَة - بفتح اول و ثالث ع. پیشکل و بادگرم پژمرده کننده و بالضم خوشیدن لب از تشنگی و خوشیدگی آن - ۲

ذُبنَة - بضم اول و فتح ثالث ع. خوشیدن لب از تشنگی - ۲

ذُبوب - بضمتین بهر دو بای موحده ع. خشک شدن لب از تشنگی یا جز آن و لاغر گردیدن جسم و پژمریدن نبات و اندک باقی ماندن از روز و متغیر شدن گونهٔ کسی و دیوانه گردیدن - ۲

ذُبول - بضمتین ع. پژمریدن نبات و خشک پوست گردیدن بشره و باریک گردیدن فرس و پشکل انداختن شتر - ۲

ذَبیح - بفتح اول و کسر ثانی و حای حطی در آخر ع. بمعنی مذبوح چارپایه گلو بریده و چارپایه که برای کشتن باشد ذَبیحَة مونث و لقب اسمعیل علیه السلام - و منه الحدیث و انا ابن الذبیحین لانّ عبد المطلب لزمه ذبح عبدالله لنذر ففداه بمائة من الابل و قربانی - ۲

ذِبح اکبر - بکسر اول ع. گوسفندی که بفدیه اسمعیل علیه السلام از بهشت رسیده بود و بمعنی قربانی عید الضحی - ع -

ذَجل - بالفتح و سکون جیم ع. بستم و ستم کردن - ۲

ذَحّ - بالفتح و تشدید حای حطی ع. بسیلی زدن و جل عمودن و شگافتن و کوفتن - ۲

ذَحج - بالفتح و جیم در آخر ع. خراشیدن و کشیدن باد چیزی را از جای بجای - ۲

ذُحلُح - بضم اول و ثالث ع. کوتاه بالا کلان شکم ذَحلَاح کلحلاح - مثله - ۲

ذَحلَحَة - بفتح اول و ثالث و رابع ع. بردن باد خاک را و کام نزدیک گذاشته شتاب رفتن - ۲

ذَحل - بالفتح ع. موضعی است و کینه و دشمنی اذحال و ذُحول - جمع و کشنده را باز کشتن و کینه جستن یا طلب پاداش گناهی که بران فتنه نمودن یا پاداش دشمنی خواستن - ۲

ذَحلَطَة - بفتح اول و ثالث و فتح طای مهمله ع. خلط ملط کردن در سخن - ۱

ذَحلَمَة - بفتح اول و ثالث و رابع ع. ذبح کردن و فراهم آوردن - ۱

ذَحمَلَة - بفتح اول و ثالث و رابع ع. غلطانیدن خَحمَلَة علی القلب مثله - ۲

ذُحول - بضمتین ع. جمع - ذَحل - بالفتح کینه و دشمنی ۲

ذَخائِر - بفتح اول خای معجمه و کسر همزه و سکون رای مهمله نگهداشته شده برای روز می جمع - ذَخیرَه - م

ذَخذاخ - بهر دو ذال نقطه دار و بهر دو خای معجمه که حذاخ

ع. مرد گریزان و محترز از هر چیزی - ۲

دَخْدَخَان - بفتح اول و ثالث ع. مرد گویا و فصیح زبان - ۲

دُخْر - بالضم و رای مهمله ع. چیزی نگاه داشتن و نگاه داشته مقرر برای وقتی - م

ذخر - بضم اول و سکون خای معجمه ع. ذخیره و نخی - غ

ذَخِیرَه - بفتح اول و کسر ثانی و فتح رای مهمله ع. آنچه نگهداشته شود از چیزی تا در وقت ضرورت بکار آید و قانع الفارسی نخی گویند و بالفظ کردن و بستن و نهادن و داشتن و بردن مستعمل الکهروی ◦ در بزم بزرگان که اختلاط کا بر ◦ ذخیره نتوان به جز ذخیره خاطر ◦ طالب آملی ◦ ذخیره بر سر هم تا بکی کشند بلی ◦ باعتقاد خسیسان خدای رازق نیست ◦ عرفی ◦ درین دو سه بیتی گزیده در مدحش ◦ ذخیره دارم از انعامهای ربانی ◦ میر معزی ◦ او بعقبی نعمت و اندر قلعه اقبال خویش ◦ از علوم نو ذخیره حشمت و تمکین نهاد ◦ سنجر کاشی ◦ تا سال گر ذخیره بندم ◦ هر سال زار مغان تست ◦ و فارسیان بمعنی شکوه و گله آرند و این از تصرفات ایشان است اسمعیل ایما ◦ در کیش اهل همت فکر ذخیره کفر است ◦ از هیچکس نباشد در دل ذخیره ما را ◦ ب و مطلع السعدین -

ذخایر خانه - ف. خرمنگاه و انبار خانه و مخزن - فنا

ذخیرهٔ دل و ذخیرهٔ خاطر - ف. کنایه از شکوه و گله شانی تکلو ◦ تن در دهم بهجران زین بس که ناله یکیک بی ذخیره دلم از زبان کشید ◦ شفیع اثر ◦ مدعی را ذخیرهٔ خاطر نشد هیچ دانه در انبار ◦ والکهروی ◦ در بزم بزرگان که اختلاط کا بر ◦ ذخیره نتوان بر جز ذخیرهٔ خاطر ◦ میرزا اسمعیل ایما ◦ در کیش اهل همت فکر ذخیره کفر است ◦ از هیچکس نباشد در دل ذخیره ما را ◦ ب

ذَرّ - بالفتح و سکون ثانی ع. بمعنی مان یعنی بگذار از شرح نصاب - غ

ذَرّ - بالفتح و تشدید رای مهمله ع. مورچه خرد که یکی ذره باشد و نیز ذر تنجیده گردیدن و بر آمدن تره و بر آمدن آفتاب بر آوردن زمین نبات را و پیر شدن مقدم سر کسی و جدا کردن دانه و نمک مانند آن و انداختن دارو در چشم و پراکندن دانه و ریختن و پراگندن و دانه افشاندن بر زمین - ۲

ذَرْع - بالفتح ع. بسیار کردن چیزی را و آفریدن و سخن بد و بیهوده گفتن و تخم انداختن در زمین و بفتحتین پیر گردیدن و سپید سو شدن و سپید شدن موی - ۲

ذَرَا - کعصا ع. پناه و پوشش یقال انا فی ذراک ای کنفک و ستراک - و آنچه بر باد شود و سرشک بیخته شده را

ذَرْآء - کحمراء ع. زن پیر و گوسپند یا اسپ ماده که بر دو گوش وی نجک دار و سایر بدنش سیاه بود یا آنکه در سر وی سپیدی باشد - ۲

ذُرَاب - کغراب ع. زهر - ۲

ذُرْءَة - بضم اول و سکون و فتح همزه ع. پیری یا اول سپیدی موی که در مقدم سر ظاهر شود - و ذِرْءَة کعبرة - کلمه است که بدان میش را برای دوشیدن خوانند - ۲

ذَرَّاح - بالفتح و حای حطی در آخر ع. شیر آمیخته با آب و بالضم و تشدید را و نیز بتخفیف جانوری است زهر دار سرخ رنگ با نجک های سیاه که می پرد و در و به معنی ذُرُّوح بالضم و تشدید را - ذَرَارِیح جمع - ام

ذِرَاح - بالکسر بهر دو رای مهمله ع. بد خو گردیدن ناقه و خشم و اعراض - ۲

ذُرَارَة - بالضم کثمامة ع. آنچه از پراگندن چیزی بر افتد

ذَرَارِی - بفتح اول و کسر رای ثانی ع. جمع ذُرِّیَّة بالضم و الکسر و تشدید را و تحتانی نسل آدمی و جن - ام

ذَرَارِیح - بفتح اول و کسر رای ثانی و با خر حای حطی ع. جمع ذُرُّوح - کرمی است پرنده سرخ با خالهای سیاه بغایت زهرناک - م

ذِرَاع - بعین مهمله کسحاب ع. زنی که سبک دست و چالاک باشد و از آرنج تا انگشتان و درین همه معانی گاهی مذکر هم آید آذرع و ذُرْعَان - جمع و از حیوانات دست گاو و گوسپند آنچه بالای پاچه است و از دست اشتر آنچه بالای ساق باشد و همچنین از اسپان و اشتران و خران و بمعنی خود طاقت و منه رجل واسع الذراع یعنی فراخ خواست و ضاق بالامر ذراعه سست و ضعیف شد طاقت او و ازان نجات نیافت - و داغ ران شتر و نشان علامت مر بنی ثعلبه را به یمین و بعض بنی مالک بن سعد را و نام دو چشمه است ◦ بلاد عمرو بن کلاب - صدر نیزه و گز نار آهنین باشد از چوب منزلی است مر قمر را و آن ذراع الاسد است که شانه برج اسد را دو ذراع است یکی مبسوطه دیگری مقبوضه و آن متصل بشام است و ماه فرود می آید دران و ذراع مبسوطه متصل به یمین است و بهی ما ارتفع من السماء و آمکن من الاخری - و لیبا است که عدول میکند قمر و فرود می آید دران و آن طلوع میکند بعد گذشت چهار روز از تموز و فرو میرود بعد گذشت چهار روز از کانون اول - و یقال هو منی علی حبل الذراع - یعنی مستعد و حاضر است - و ذَرَّاع - کشداد شتری که ماده را به ذراع خود بخواباند جهت گشنی - و لقب اسمعیل بن صدیق محدث و احمد بن نصر و وی روایت حدیث ضعیف است - و خیک خورد که از جانب ذراع باز کرده باشند آنرا - ام

ذَرَانِی - بالمتحتین و بفتح اول و سکون ثانی و کسر نون ع. نوعی از نمک سخت و سپید از صراح - غ

ذُرَاوَة - کقلامة ع. آنچه از چیزی بر افتد و ریزگاه و جز آن که از گندم جدا افتد وقتیکه بر باد دهند آنرا و ریزه گیاه خشک که باد بر داشته و برده باشد - ۲

ذَرَائِع - بفتح اول و ثانی و کسر همزه و سکون عین مهمله ع. جمع ذَرِیعَه - بمعنی وسیله از لطائف - غ ف

ذَرْب - بالفتح و بای موحده ع. تشکرده که کفش دوزان و بالکسر سنگریزه مانندی است که در گردن انسان یا ستور باشد یا مرضی است از امراض جگر - و ذَرِب - ککتف تیز از هر چیزی و تشکرده و مرد زبان دراز و المونث بالها و تیز زبان ذُرُب - بالضم جمع - و ذَرَب - بفتحتین بد زبانی - آذراب - جمع و تباه شدن ریش و فراخ گردیدن آن یا روان شدن زرد آب از وی و تباه شدن معده و اصلاح گرفتن آن از لغات اضداد است و آزاری که به نشود و زنگ و سخن بد و تیز گردیدن دوانه پذیرفتن جراحت - ۲

ذِرْبِیَّة - بکسر اول و فتح ثالث ع. گره گوشت و زن زبان دراز و خیانت کار - ذِرْبِی - کعنبی سنگریزه مانندیست که در گردن مردم یا ستور پیدا گردد - ۲

ذُرَبِیَّا - کجمزی ع. سختی و بلا - ذُرَبِیّ - بکسر ثالث و تشدید تحتانی مثله - ۲

ذَرِّیَّا - بفتحات وتشدید تحتانی ع. عیب وسختی وبلا و ذَرِیَا بتقدیم مثناة بر موحده مثله - ۲

ذُرَة - بضم اول وفتح ثانی ع. ارزن گویند واصله ذُرَو او ذُرَی - والهاء عوض - ذَرَّاة - بالفتح وتشدید رای مفتوح نام مردی وانچه از روزن پیدا آید در آفتاب ومعنی مقداری که صدم حصه از یک جو باشد وابو ذرة کنیت حارث بن معاذ صحابی است - ۲ غ

ذَرَاح - بفتحتین وسکون حای حطی ع. درختی است که از چوب آن پالان سازند - وذَرْح - بالفتح وسکون ثانی - ذرادیح انداختن در طعام وپرانیدن چیز را بباد - وذُرَّاح - که جانوریست زهردار سرخ رنگ با خالهای سیاه که می پرد - ۱

ذرخش - ف. بروزن ومعنی درخش است که برق وتابیدن وروشنی باشد - ۷

ذرطاة - بالفتح وطای مهمله ع. نوعی رشت است از خوردن یقال ذرطلیت یا فلان - یعنی لطوز رشت خوردی - ۲

ذراع - بالفتح وعین مهمله ع. قوت وطاقت وسیتر وخود سست وضعیف شدن طاقت ومقصود نرسیدن یا از مکروهات نجات نیافتن وگزکردن جامه او غلبه کردن بر کسی وسبقت بردن وشفاعت کردن نزد کسی ویا پنهادن بر ذراع شتر تا بروی سوار شود وکسی خبه کردن کسی بذراع از پس کسی - وذَرَع - بفتحتین گوساله دشتی ذِرعان - بالکسر جمع وامید وماده شتری که صیاد در پس آن شده برصید تیر اندازد وآب خوردن از خنیک ذراع - یا عام است یا نتفاع کردن بسوی کسی - وذَرِع - کتف مرد سخت بدگوی وشبها روز رونده ومرد نیکو صحبت - ۱

ذِرعان - بالکسر ع. جمع ذرع بفتحتین گوساله دشتی

ذُرْعة - بضم اول وفتح ثالث ع. وسیله وانچه بدو بدیگری پیوندند - ۲

ذرعمط - کفلان عمل ع. شیر سطبر ومرد آزمند وخواهنده هر چیز - ۲

ذَرَاف - بالفتح ع. روان گردیدن سرشک وروان نمودن چشم اشک خود را وروان شدن آب - ۱ م

ذَرَفان - بفتحتین ع. روان کردن سرشک - ۲

ذَرَق - بالفتح ع. سرگین مرغ وسرگین افگندن طایر وذُرَاف - کصرد گیاهی است که آنرا حندقوقی گویند بفارسی اسپیست دشتی است وبهترین وی بستانی بود وطبیعت آن گرم وخشک است در آخر دوم - ۱

ذَرِقطعة - بفتح اول وثالث ورابع که طای حطی است ع. سخن گفتن - ۲

ذَرَام - بالفتح ع. انداختن زن بچه خود را - ۲

ذَرمَلة - بفتح اول وثالث ورابع ع. ریخ زدن و ناگاه کستر آلود برآوردن کسی تا نزد وی پیش مهمان نهد - ۱

ذَرو - بالفتح وواو ع. پاره ناتمام از کلام وبرداشتن باد چیزرا وپرانیدن وبردن وپریدن ونفتن چیز بنفسه وبربادکردن گندم را تا از کاه پاک شود وبرباد کردن خرمن او شکستن چیزرا وشتاب رفتن وخطا کردن در سخن وناتمام گفتن وافتادن چیزی - ۲

ذَرْوة - بالفتح والکسر ع. بالای هر چیز وبالای کوهان - م

ذُرُّوح - بالضم وتشدید راو حای مهمله ع. کرمی است پرداد بقدر بادام کوچک سرخ رنگ با خالهای سیاه خوردن آن سم است

ذراریح - جمع - غ

ذرود - بفتح اول وضم ثانی وواو معروف وبعده رای مهمله بگیر ع. بمعنی دوای خشک که آنرا در چشم یا در زخم بپاشند

اذِرَّاة - جمع - ۲

ذَرِع - بعین مهمله کصبور ع. اسب وشتر سبک سیر فراخ گام - ۲

ذُرُوف - بضمتین ع. روان گردیدن سرشک - ۲

ذُرْوَة - بالضم والکسر ع. بمعنی بلندی کوه وبالای سر کوه از منتخب وصراح وکشف ودر کنز بالای ترین موضع چیزی برای موز نوشتن و بالفتح خواندن خطا است - ۲

ذَرَّة - بالفتح وتشدید را ع. مورچه خورد وانچه در نور آفتاب از روزن بر آید اجزای باریک باریک دیده می شوند ومعنی مقدار که صدم حصه از یک جو باشد و بالضم وتشدید را نام غله که آنرا ارزن گویند ومعنی غله ذرت که آنرا بهندی جوار گویند وخوشه آن بالای درختش بر منتهی باشد نه در وسط درخت از منتخب ومدار ورشیدی وصراح وکشف - غ

ذَرْی - بالفتح ع. بردن باد خاک را وبرباد کردن خرمن را ویقال ذری الناس الحنطة - یعنی برباد دادند آنرا وذُرِّی - بالضم - کهلی - انچه از چیزی برافتد - وذِری بفتح اول وکسر ثانی کشت تخم انداختن - وذِرِیّ - بالفتح وتشدید رای مکسور وتشدید تحتانی شمشیر بسیار آب جوهر شمشیر وآب شمشیر - ۲

ذُرِّیَّة - بضم اول وتشدید رای مکسور وتشدید یای تحتانی مفتوح ع. بمعنی فرزندان وفرزندزادگان ومعنی نسل آدمی وجن - ذُرِّیَّات - بالضم - ذَرارِی - بالفتح جمع از لطائف ومنتخب وصراح وکنز - غ.

ذَریح - بفتح اول وکسر ثانی وحای حطی در آخر ع. جماعت اسپان تلها وپشتها - ذریحیّة ای وشتر زنی است که شتر از ابوی منسوب کنند و پدر قبیله است - واحمر ذریحی یعنی سرخ ارغوانی - وذِرِّیح - سکین بمعنی - ذَرّاح - که جانور است زهردار سرخ رنگ با خالهای سیاه که می پرد - ۲

ذَریرة - کسفینه ع. بوی خوشی است ودارویه گندمی - ۲

ذریلیس - بروزن حریص بلغت اندلس تیهو را گویند وآن پرنده ایست مانند کبک لیکن از کبک بزرگتر است - ۷

ذَریع - بالفتح کامیر بعین مهمله ع. شفیع وتیز رو فراخ گام - ومنه فی صفته علیه السلام کان ذریع المشی ای واسع الخطو - وامر فراخ وسبیع ومرگ مرگی وقتل ذریع ای سریع - وفی الحدیث فاکل اکلا ذریعا ای سریعا کثیرا وفرس ذریع - اسب سبک تیز رو فراخ گام - وبعیر ذریع کذلک - ۲

ذَریعة - بفتح اول وکسر ثانی وفتح عین مهمله ع. بمعنی وسیله ودستاویز وانچه بدو بدیگری پیوندند وماده شتری جز آن که صیاد در پس آن شده برصید تیر اندازد - ۲

ذَعاذِع - بفتح اول وکسر ذال معجمه ثانی وسکون عین مهمله ثانی ع. خرمابن بلا به وردی - وتفرقوا ذعاذع متفرق وپراگنده شدند اینجا وآنجا - ا

ذَعاع - بفتح اول وثانی بالف کشیده وعین مهمله در آخر ع. فرقها وگروها - ذعاعة - یکی وخرمابن بلابه وردی ومسافت از خرمابنی تا خرمابن دیگر در رسته - ۲

ذُعاف - کغراب ع. زهر یا زهر کیاعت ذعف کتب جمع - وموت ذعاف - مرگ سریع وزود کشنده - ۲

وذَعَاف - بفتحتین بمردن وهلاک گردیدن - ۲

ذُعَان - کغراب - ع. آب تلخ سطبر که خورده نشود و بیماری کشنده - ۲
ذَعَالیب - بفتح اول و کسر لام و موحده در آخر ع. جمع
ذُعلُوب - بضم اول و ثالث کناره جامه پاره خرقه یا آنچه از
جامه پاره شده بدان آویزان باشد و جامه کهنه - ۲
ذُعبان - بالضم و بای موحده بالف کشیده ع. گرگ جوان ۲
ذَعت - بالفتح ع. سخت خبه کردن و مالیدن در خاک و
سخت راندن - ۲
ذَعج - بالفتح و جیم در آخر ع. سخت راندن و گائیدن
جاریه را - ۲
ذَعذَاع - بالفتح بهر دو عین مهمله و بهر دو ذال معجمه
ع. مردی که راز نتواند نگاه داشت و سخن چین - ۱
ذَعذَعَة - بفتح اول و ثالث و رابع ع. پراگنده
و جلا گردانیدن مال را و ظاهر و آشکارا کردن راز و جز آن و سخت
جنبانیدن باد درخت را - ۲
ذَعر - بالفتح و رای مهمله در آخر ع. ترسانیدن و ترسانیده
شدن و بالضم ترس و بیم - و ذُعَر کصرد - امر
مخوف و ذَعَر بفتحتین تحیر و سرگشتگی - ۲
ذُعَرة - بضم اول و فتح ثالث ع. حلقه دبر - و ذُعَرَة
بضم و فتح ثانی و ثالث مرغکی است که در درخت آشیانه
دارد و همواره دم خود را می جنباند - ۲
ذَعط - بالفتح و طای مهمله در آخر ع. بسبک گلو بریدن - ۲
ذَعف - بالفتح ع. زهر یکساعت یا عام است
و حیة ذَعفُ اللعاب - مار زود کشنده زهر خوابنیدن
و بمردن و هلاک شدن و بامعنی بفتحتین هم آمده - و ذُعف
ککتب جمع - ذعاف - زهر باز هر یکساعت - ۲
ذعق - بالفتح ع. بانگ بر زدن بر کسی و ترسانیدن
کسی را - ۲
ذَعَل - بفتحتین ع. اقرار نمودن بعد از انکار - ۱
ذِعلِب - بکسر اول و ثالث ع. شتر ماده شتاب و
تیز رو - ۲
ذِعلِبَة - بکسر اول و ثالث و فتح موحده ع. شتر ماده
تیز رو و شتر مرغ و حاجت اندک و کناره جامه یا آنچه از
جامه پاره شده آویزان باشد - ۲

ذُعلُوب - بضم اول و ثالث - ع. کناره جامه پاره خرقه
یا آنچه از جامه پاره شده بدان آویزان باشد و جامه کهنه
ذَعالیب جمع - ۱
ذُعلُوق - کعصفور ع. تره ایست تیز لو همچون گندنا
و کودک چالاک تیز فهم سبکروح و مرغکی است و نوعی از سمارو ع
و گوسپند سبک جثه تنگدهن و نام شمشیر خالد بن سعید بن
عاص و بشیر بن ذعلوق تابعی است و ذُعلُوق ذُعلُوق
کلمه ایست که بدان گوسپند دوشیدن خواند - ۲
ذَعمَطَة - بفتح اول و ثالث و رابع ع. زن پلید زبان
و سبک گلو بریدن - ۲
ذَعن - بفتحتین و سکون نون ع. گردن دادن کسی را و رام گردیدن ۲
ذَعول - کصبور ع. ترسناک و زن ترسنده از تهمت
و سخن بد و ناقه که چون بر پستانش می دست نهند خویشتن
در کشد - ۲
ذُغمُول - بالضم و سکون غین معجمه و ضم ثالث ع. مرد
کینه ور که کینه اش از دل نرود - ۲
ذَفّ - بالفتح و تشدید فا ع. گوسپندان - ذَفَّة
یکی و آواز کفش با وقت رفتن و بدال مهمله هم آمده و خسته
را کشتن و سرعت نمودن در کاری و بالضم آب اندک - ۲
ذَفَارِی - بفتح اول و بآخر الف بصورت یا ع. جمع
ذِفری - بالکسر پس سر و گردن یا پس گوش شتر که خوی کند
یا عام است - ۲
ذُفاف - کغراب ع. شتاب و سبک زهر کشنده و ذِفاف
ککتاب زهر کشنده و آب اندک یا نم و تری - ذُفف ککتب
جمع - و ما فیه ذِفافٌ نیست در آن چیز که تعلق گرفته
شود بدان - و ما ذاق ذِفافاً - آماده و مهیا نکرد چیزی را
یا چیزی نکرد و نیز ذِفاف کشتن خسته را - ۲
ذَفَر - بفتحتین و سکون رای مهمله ع. بوی تیز و تند خوش
یا ناخوش و فرق و امتیاز بمضاف الیه یا بموصوف توان کرد
ذَفِرَة - بالتاء مثلثه یا هر دو خاص اند ببوی گنده بغل
و بوی ناخوش و آب مرد و خلید بن ذفرة روایت حدیث
دارد و نیز - ذَفَر بفتحتین بوی آمدن و ذَفِر ککتف
مرد گنده بغل و مشک تیز بوی و ذِفِرّ بکسرتین و تشدید را

شتر بزرگ ذفری و سخت شدید و بفتح فا هم آمده و بزرگ خلقت
و جوان چابک دراز بالا تمام بدن - ۲
ذَفرَاء - بالفتح ع. تره ایست ربعیه بدبوی که شتر آنرا نخورد
و لشکر که بوی زنگ آهن دارد - ۲
ذَفِرَة - بفتح اول و کسر ثانی و فتح را ع. گیاهی است
و مرغزار بویا - و ذِفِرّة - بکسرتین و تشدید رای مفتوح
ماده شتر نجیب و ماده شتر بزرگ ذِفِرّی - نحرو فروک
درشت خلقت - ۲
ذِفرَی - بالکسر و بآخر الف بصورت یا ع. پس سر و گردن
یا پس گوش شتر که خوی کند یا عام است ذِفرَیات
و ذَفَارَی - جمع - ۲
ذَفَط - بالفتح و طای حطی در آخر ع. بر جستن مرغ بر ماده
و کذلک ذَفَط التَّیس - و ریدن مگس او الصواب
فیهما بالقاف - ۲
ذَفطَسَة - بفتح اول و ثالث و رابع که سین مهمله است
ع. ضائع کردن کسی مال خود را بامعنی بدال مهمله
هم گذشت - ۲
ذفنکر - با کاف بروزن کفتر - ف تخم کرفس کوهی است
و آنرا بیونانی فطراسالیون خوانند - ۷
ذِفل - بالکسر و الفتح ع. قطران تنک - ۲
ذَفُول - بطای مهمله در آخر کصبور ع. سست و ناتوان ۲
ذَفِیف - کامیر ع. سریع سبک یا سبک بر روی زمین
و سبک شدن و نام مردی - طاعون ذفیف مرگ و بای
زود کشنده - و خَفیفٌ ذَفیفٌ - سبک زود
یا از اتباع است - ۱
ذُقَاحَة - بقاف کرنانة ع. متهم کننده کسی را بگناهی که
نکرده است او - ۲
ذَقط - بالفتح و طای مهمله ع. بر جستن مرغ بر ماده
و ریدن مگس - و ذَقِط - ککتف مرد خشمناک و ذُقَط
کصرد مگس ریزه - ذِقطان - بالکسر جمع - ۲
ذَقطَان - کسکران ع. مرد خشمناک و بالکسر جمع ذُقَط
کصرد مگس ریزه - ۲
ذُقطَة - کهمزة ع. مرد پلید - ۲

ذَقَن - بفتحتین وسکون نون ع. زنخ وبالکسر هم آمده مذکر است
اَذْقَان - جمع وفی المثل متقلّ استعان بذقنه - در حق
شخصی گویند که از خوار تر خود یاری جوید و چاه و گوی سیب ترنج
از تشبیهات اوست صائب ؎ آن ترنج ذقن خود که باد می
تازی + از خط سبز چو نارنج هدف خواهد شد - مولوی جامی ؎
به همه آن ورترنج ذقنش می چربید + که بباز یچه زنارنج ترا زرد
میکرد + خواجه آصفی ؎ آصفی میرود از حال بحالی که ترا + طرهٔ
چوگان سیاه است وذقن گوی سپید + سیم ذقن وسیمین ذقن
از مرکبات است - ۲ ب

ذَقُون - بالفتح کصبور ع. شتر ماده سست رفتار که در رفتن
زنخ خود را فرو هشته دارد و دلو گرد اسب - ۲

ذَکَاء - بفتح اول ع. بمعنی دانش و تیزی طبع وزیرکی و
افروختن و شعله کشیدن و تمام شدن دندان سال و عمر یقال
بلغت الدابة الذکاء از منتخب و صراح و لطائف و کشف
و مدار و سروری و شرح نصاب و کنز و ذُکاء بالضم معرفة غیر
مصروفة بمعنی آفتاب یقال هذه ذکاء طالعة و فی
الحدیث احرقنی ذکاؤها - ای شدة حرها والتهابها
و ابن ذُکاء - صبح بدان جهت که از ضوء آفتاب است شوخ ۱

ذَکَاءَة - بفتح اول و نیز همزه ع. سخت شدن زبانه آتش ۲

ذِکَارَة - بالکسر و فتح رای مهمله ع. جمع ذَکَر بفتحتین بمعنی
مرد خلاف زن - ۲

ذَکَذَکَة - بهر دو ذال معجمه بفتح اول و ثالث ع. زنده دلی
یقال له اوفیه ذکذکة - ای حیاة القلب - ۲

ذِکْر - بالکسر ع. یاد کردن چیزی تذکار بالفتح مثله
و بفارسی بالفظ کردن و گفتن و رفتن و شنیدن مستعمل و بالفظ
گرفتن بمعنی اختیار کردن ذکر درویش واله هروی گفته ؎ مرات
دلش ز ذکر گیری + آزاد شد از صوریذیری + و نیز ذِکر
بمعنی هر چیز که بر زبان رود و آوازه و ستایش و بلندی و بزرگی قال الله تعالی
ص والقران ذی الذکر - ای ذی الشرف + و بمعنی
نماز و دعا و کتابیکه در ان تفصیل دین و وضع و نهاد کیش و ملت
باشد و مرد توانا و دلاور و سر باز زننده و باران سخت و بزرگ
قطره و سخن بلند و استوار و رکن الاسود و حجر و خطبه کردن یا متعرض
خطبهٔ کسی گردیدن و یاد داشتن حق کسی را و رعایت آن کردن
و صنائع نساختن و ذُکر - بالضم حفظ و یاد آوری - و ذَکِر
کلتف نیکو یاد گیرنده و ذَکَر - بالفتح زدن کسی را بر نره وی و بفتحتین
مرد خلاف زن - ذُکور و ذُکورَة - جمع ذِکار و ذِکارة
و ذکران - و ذکرة - کعنبة مثله و بمعنی آهن پولاد و پلارک و
مانند آن خلاف انیث و بمعنی نره ذُکور - جمع مذاکیر
مثله علی غیر قیاس کانهم فرقوا بین الفحل والعضو
و سیف ذکر + شمشیر آبدار - ا ب

ذکر - بفتح اول و کاف و سکون را فرشته بلغت زند و پازند
بمعنی نر باشد که در مقابل ماده است و بعربی نیز بهمین معنی دارد
و نوعی از عود الصلیب هم هست و آن را نر و ماده میباشد و بعربی
ورد الحمار خوانند و آن گیاهی است دوائی - ۷

ذکر آره - بالکسر و حرف چهارم مفتوح و رای مهمله مشدد و
ف. نوعی از ذکر درویشان که تلفظ آن بشرکت زبان و سینه
باشد بوجهیکه صدای اره دامذاره کشیدن اره بدان مفهوم شود
یعنی لفظ الله را بسوی دماغ کشند و لفظ هو را بجانب قلب
و سینه و این کشیدن و فرو بردن هر دو لفظ مذکور نیز و بشدت
باشد لیکن بآواز متوسط و صوت حزین از غیاث و در بهار عجم نوشته
نوعی از اذکار مشائخ که بگو کنند نه بزبان و آن حق حق است تسلیم
بآن خدای که از شوق او چو اهل سلوک + بذکر اره بود بر نهال خشک
چمن + صائب ؎ از ان ز سبزه چمن می برم ز خود پیوند + که ذکر اره
ز هر شاخسار می شنوم + -

ذُکْران - بالضم ع. جمع - ذَکَر بفتحتین بمعنی مرد خلاف زن ۲

ذکران مس نوما - بکسر نون - ف. روز سوم تموز باشد ذکران
بمعنی یاد کردن و مرتوما نام دانشمندی بوده است بلغت سریانی
و آن چنان است که چند موبد بوده اند که هر یک چند روز را از
روزهای دیگر افضل میدانسته اند و مردمان در عبادتخانه های
خود روزهای که منسوب بهر یک از ایشان بوده ایشان را یاد میکرده
اند تا نوبت بذکران دیگری برسد و هر مولودی که دران ایام متولد
می شده بنام آن موبد میکرده اند و دران روزها جشن مینموده اند
و مرتبهٔ ذکران از مرتبهٔ عید فروتر است - ۷

ذِکَارَة - کعنبة ع. جمع ذَکَر بفتحتین بمعنی مرد - ۲

ذُکَرَة - بضم اول و فتح ثالث ع. آوازه و پارهٔ پولاد که بر سر
تبر و جز آن باشد و تیزی و جودت مرد و شمشیر ۲

ذکر جمیل و ذکر خیر - بالکسر ع. بمعنی حافظ ؎ گویند
ذکر خیرش در خیل عشقبازان + هر جا که نام حافظ در انجمن بر آید +
سعدی ؎ نه ذکر جمیلش نهان میرود + که صیت کرم در جهان
میرود - ب

ذکرش بخیر - این کلمه در محل تعظیم گویند و بالفظ باد نیز مستعمل است
صائب ؎ صد عقدهٔ زهر خشک بکارم فگنده است + ذکرش
بخیر باد که تسبیح من گسیخت + اسیر ؎ پیش از خمار ساغر تکلیف داد
و رفت + ذکرش بخیر تو به که بی درد سر گذشت - ب

ذِکْرَی - بالکسر و القصر ع. اسم مصدر است مر ذکر را تقول
ذکرته ذِکْرَی غیر مصروف - و اسم است تذکیر را قال الله تعالی
ذِکْرَی للمؤمنین - و بمعنی پند و منه و ذکری لاولی الالباب
ای عبرة لهم - و توبه باز گشت از گناه قال و انی له الذکری
ای من این له التوبة - ۲

ذَکو - بالفتح ع. سخت شدن زبانهٔ آتش ۲

ذَکوانه - بفتح اول و نون ع. زینه خرد ذکاوین جمع ۲

ذَکوَة - بفتح اول و ثالث ع. فرد زینه که بدان آتش را بیفروزند
و تیز کنند و خدرک شعله زن و ببقیه است شیرناک - ۲

ذُکور - بضمتین و رای مهمله در آخر ع. بمعنی مردان این جمع
ذکر است که بمعنی نر باشد که ضد ماده است - غ - ۱

ذُکورَة - بضمتین و فتح را ع. جمع ذکر بمعنی نر و مرد - قرا

ذَکِیّ - بفتح اول و کسر کاف و تشدید یا ع. بمعنی تیز طبع از نفع

ذَکِیَة - بالفتح والضم ع. فروزینه که بدان آتش را برافروزند
و تیز کنند - ۲

ذَکِیر - کامیر ع. نیکو یاد گیرنده و آهن پولاد و نیکو - ۲

ذِلّ - بالکسر و تشدید لام ع. روش و طریقه و عادت اذلال
جمع - ودعه علی اذلاله - بگذار او را بر حال او و احد ندارد
و مرد کم پایه - و ذِلّ الطریق - میانهٔ راه و نرمی و مهربانی و ذُلّ
بالضم خواری ضد عز. ذِلّة مثله و ذُلّ ذلیل خواری
خوار کننده یا بسیار خواری و قوله تعالی ولم یکن له ولی
من الذل یعنی نگرفت دوستی را که یاری نماید و بر خلاف
وی را سپاره جهت خواری وی و نیز ذُلّ بالضم و الکسر نرمی و رام
شدن ضد صعوبت و نیز ذُلّ بالضم خوار گردیدن - ۲

ذُلّاح - بجا حطی در آخر کرمان ع. شیر با آب آمیخته - ۲

ذَلاذِل - بفتح اول وکسر ذال معجمہ ثانی ع . عطفہ دامن یا
عطف دامن ودراز ذلاذل مقصور از انست ذُلذُل
کہ بدو یکی و دران لغات است ذِلذِل کزبرج و ذُلذُلۃ
کزبرجۃ و ذَلذَل - کعلبط و ذُلذِلۃ کعلبطۃ - ۲
ذلاقت - بفتح اول و فتح قاف ع . تیز زبانی و فصاحت
یعنے تیزی وصفائی تقریر از منتخب و کشف - غ -
ذِلال - بالکسر ع . جمع ذلیل کامیر خوار - ۲
ذُلالہ - بالضم والفتح ع . خوار گردیدن - ۲
ذُلّان - بالضم وتشدید لام ع . خوار - ۲
ذِلّت - بالکسر وتشدید لام مفتوح ع . بمعنی خواری وگناہ
از منتخب و قاموس - غ
ذَلج - بالفتح وجیم در آخر ع . بہفت ہفت نوشیدن آب را - ۲
ذُلذُل - بضم اول وثالث ع . در ذلاذل گذشت - ۲
ذَلغ - بالفتح وغین معجمہ غ . گائیدن جاریہ را وخوردن
طعام را بانیک چرب کردن یا خوردن طعام نرم نرم را و بفتحتین
برگردیدن لب - ۲
ذَلَف - بفتحتین ع . خردی بینی وراستی تیغ آن یا خردی
بینی یا باریکی یا اندک سطبری بینی وراستی طرف آن انف اذلف
وکذا رجل اذلف لغت مذکر ہست ازان و ذلفاء لغت
مؤنث ذُلف - بالضم جمع ونیز ذلفاء از نامہای زنان
عرب است - ۲
ذَلفاء - بالفتح ع . بالا گذشت - ۲
ذَلق - بالفتح ع . مجرای محدود در بکرہ و تیزی زبان و تیزی سنان
و تیزی ہر چیزے و زبان تیز و فصیح و حروف الذلق حرفہای
کہ ازکرانہ زبان ولب برآید مجمعہا مر بنفل سہ ازان
ذولقیۃ است لام وراونون وسہ ازان شفہیۃ -
با و فا و میم ونیز ذلق تیز و فصیح گردیدن و بفتحتین تیز شدن زبان
وسنان ونیز ذلق - بی آرامی وبی آرام شدن و روشن شدن
چراغ و برآمدن سوسمار از ریگ دشت کسبوی نرم و تز و بزرگ
بودن کسی از تشنگی و ذلق کلتف زبان تیز و سنان تیز و
فصیح زبان و ذلیقۃ - زن فصیح زبان و ذُلق بالضم بعض
وعنق بمعنی زبان تیز و فصیح - ۲
ذلق بیان - بفتحتین ف . فصیح و بلیغ - غ -

ذُلُل - کُکتب ع . جمع ذلول - کصبور بمعنی رام - ۲
ذَلول - بفتح اول وضم ثانی ع . بمعنی رام یعنی نرم و مطیع
ذُلُل - جمع - غ - ۲
ذَلولی - بفتح اول وضم ثانی بیای مشدد وکسر لام ثانی ع .
نیکو خو و نرم خو - ذلولیون جمع و خوار و رام - ۲
ذَلی - بالفتح ع . چیدن خرمای تر را - ۲
ذَلیق - کامیر ع . تیز زبان وسنان تیز از منتخب و کنز - غ
ذَلیل - کامیر ع . خوار از منتخب و در لطائف بمعنی خوار
و گنہگار و رام و مطیع و نرم و آسان - غ -
ذم - بالفتح وتشدید میم ع . ہجو گفتن و بد گفتن کسے را و
نکوہیدن و روان گردیدن آب بینی جدی و خوار شمردن
ونیز ذم بمعنی مرد نکوہیدہ و بالنعمینی و بالکسر ہم آمدہ و نکوہش
و بالکسر بسیار لاغر و ہالک و امان و عہد و پذر فناری - ۲
ذِماء - بالکسر والمد ع . جنبش و باقی جان در گلو بریدہ یا قوت
دل و قوی دل گردیدن و آشکار کردن قوت دل را جہیدن
ذِمار - بالکسر ع . انچہ سزاوار بود کہ نگہداشت آن بر مرد و دفاع
کسحاب نام ملکی از ملوک یمن و باسم او نامیدہ شد دہی کہ بر دو
منزل ہست از صنعا و آنرا ذمار کقطام ہم گویند - ۲
ذِمام - بالکسر والفتح ع . حق و واجب حرمت و آبرو
اذمّہ - جمع - ۲
ذمامۃ - بالکسر وفتح میم ثانی ع . امان و عہد و ضمانت
و کفالت و حیا و کنامۃ باقی ماندہ چیزے - ۲
ذمائم - بفتح اول وکسر ہمزہ کہ حرف چہارم است ع .
جمع ذمیمۃ کہ بمعنی بد و نکوہیدہ و چیز زشت است - غ
ذَمت - بالفتح دیگرگون و متغیر شدن ولاغر گردیدن - ۲
ذِمّۃ - بکسر اول و میم مشددہ مفتوح ع . امان و عہد
و زینہار و پذرفتاری و طعام مہمانی یا طعام عروسی و مردم با عہد
و پیمان و اہل الذمۃ - جہود و ترسا اللہم لہم فی عہد
المسلمین و امانہم - ۲
ذَمحلۃ - بالفتح و فتح حای حطی ولام ع . غلطانیدن - ۲
ذَمخ - بفتحتین وسکون خای معجمہ ع . بار درختی است نیز ذمخ
کعنب شدہ - ۲
ذَملمۃ - بفتح اول وثالث ورابع ع . کم کردن بخشش را - ۲

ذَمَر - بالفتح ورای مہملہ ع . نکوہش و برانگیختن جنگ و رسانیدن
و بانگ کردن شیر - و ذِمر بالکسر بمعنے دلیر و از نامہای دواہی
و بلاہاست و ذِمِر - کلتف دلیر و زیرک و ریابندہ و رسا
و بسیار یاری گر - اذمار جمع - کخیر بانگ و فریاد - ۲
ذَمط - بالفتح وطای مہملہ در آخر ع . گلو بریدن و ذَمِط
کلتف طعام زود ہضم - ۲
ذُمَطۃ - کہمزۃ ع . بسیار خوار و مرد رسا - ۲
ذَمَل - بفتحتین وسکون لام ع . نرم رفتن و ذُمّل
کسکر جمع - ذمول - کصبور شتر مادہ نرم رو - ۲
ذَمَلق - کعلس ع . مرد چاپلوس و مرد سبک تیز زبان
و شمشیر تیز - ۲
ذَمَلقان - بفتح اول وثانی وتشدید لام مفتوح وکسر نون
ع . مرد نرم و دگوی - ۲
ذَمَلقۃ - بفتح اول وثالث ورابع ع . چاپلوسی باہم دیگر
نرمی نمودن - ۲
ذَمَلقی - بفتح اول وثانی وتشدید لام مفتوح وکسر قاف
ع . منسوب بامرد فصیح زبان - ۲
ذَمول - بفتح اول کصبور ع . شتر مادہ نرم رو و ذُمّل
کسکر جمع - ۲
ذَموم - کصبور ع . بسیار عیب شمارندہ مردم را - ۲
ذِمّہ - بالکسر وتشدید میم ع . عہد و امان و زینہار و زمان
و پذرفتاری و اہل ذمہ اہل کتاب کہ بعہد و پیمان دار الاسلام
در آیند از منتخب و صراح و کنز - غ -
ذِمّی - بالکسر وتشدید میم مکسور ع . اہل کتاب کہ زینہاری
باشد منسوب بعہد و پیمان یعنی کافر مطیع الاسلام و جزیہ
گذار از منتخب و غیرہ - غ .
ذَمَیان - محرکۃ ع . شتافتن و ناخوش کردن بوی
کسے را - یقال ذمتنی ریحہ کذا - یعنی اذیت و رنج
رسانید مرا بوی او - ۲
ذَمیر - کامیر ع . دلیر و مرد صاحب جمال - ۲
ذَمیلوج - کامیر ع . دمیدگی پوست کہ بر روی از گرما یا کر
پیدا آید و نرم یا سفنیم کہ بر درخت افتد و از خاک کہ بر وے
نشیند یا رہ گل گرد و سپیدی کہ بر بینی بز شالہ باشد و چیزی

مانند بیضهٔ مور که از مسام زرهٔ بینی بیرون آید و آب ناخوش و کروه و کمیز و آب مانند آب بینی که از زرقه که برآید و شیری که از پستان گوسپند چکد و رجل ذمیلو مرد نکوهیده و بئر ذمیلو چاه کم آب و چاه بسیار آب ضد ـ ۲

ذَنّ ـ بالفتح و تشدید نون ع سست و هلاک شونده از نهایت پیری یا از مرض ـ ۲

ذَنّاء ـ بفتح اول و تشدید نون ع مونث اذن زنیکه حیض وی نه ایستد و زنی که آب بینی از هر دو سوراخ بینی وی روان باشد ۲

ذِناب ـ بالکسر ع رشته که بدان دم شتر را به تنگ آن بندند تا آن را چپ و راست نزند و رکب را بدان آلوده نگرداند و پس و آخر هر چیزی و آب در میان دو لشته ذنائب جمع ـ ۲

ذِنابة ـ بالکسر و فتح موحده ع میانهٔ راه یا عام است و خویشی و قرابت و موضعی است و ذِنابَة بضم اول پس رده و نوک کفش و موضعی است و بالضم والکسر آب راهه درستی و نهری که از مرغزار بجانب دیگر رود و ذُنابة الوادی جای منتهای سیل وادی و هو اکثر من ذنبة الوادی و آب راهه درستی و ذنابة الدهر او اخر زمانه ـ ۲

ذُنَابی ـ بالضم والقصر ع دم و دم مرغ و دو مغز و پس روندگان و آب که از بینی شتر فرو آید ـ ۲

ذَناذِن ـ بفتح اول و کسر ذال معجمه ثانی ع عطف جامه ـ ۲

ذُنان ـ کغراب ع آب بینی تنک و آب بینی روان یا عام است ـ ۲

ذُنانة ـ کثمامة ع حاجت و باقی مانده چیزی هلاک شده و باقی ماندهٔ وام و وعده و باقی مانده چیزی ضعیف و سست ـ ۲

ذَنائب ـ بالفتح و کسر همزه و سکون موحده ع جمع ذِناب بالکسر در میان دو لشته و نیز جمع ذَنُوب کصبور بمعنی بهره ـ ۲

ذَنب ـ بالفتح ع گناه و هر کار که کردن آن ناروا باشد ذُنوب جمع ذُنوبات جمع الجمع ـ و بفتحتین بمعنی دم حیوانات و نام ستاره است که آنرا ذنب الفرس گویند و نام شکلی است در آسمان که از تقاطع منطقه فلک جوزهر و مائل بصورت مار بزرگ بهم میرسد یک طرفش را راس گویند و طرف دیگر را ذنب از منتخب و لطائف وغیره ـ ۲ غ.

ذَنَبة بفتحات ع آب راهه درستی و جای منتهای سیل وادی و اواخر زمانه ـ ۲

ذِنْذِن ـ بکسر اول و ثالث ع عطف جامه و دامن قمیص بضم هر دو هم آمده ـ ذناذن جمع ـ فرا ک ـ

ذَنَن ـ بفتحتین و سکون نون ع بینی کسی ذنین بر آورد ۲

ذُنُوب ـ بضمتین و بای موحده ع بمعنی گناههای این جمع ذَنب است که بمعنی گناه باشد و بفتح اول و ضم ثانی بمعنی دلو پر آب و مطلق دلو و بمعنی اسپ دراز دم از منتخب و لطائف ـ غ

ذُنوبات ـ بضمتین ع جمع الجمع ـ ذنوب که جمع ذَنب است بالفتح بمعنی گناه ـ ۲

ذَنِین ـ کامیر بهر دو نون ع آب بینی تنک یا آب بینی روان یا عام است ـ ۲

ذُو ـ بالضم و سکون واو ع بمعنی خداوند و آن مرد ـ غ ـ ک

ذُؤابة ـ بالضم و فتح موحده ع گیسو و پیشانی یا جای روئیدن موی پیشانی در سر و موی بالای پیشانی اسپ و ارجمندی و شرف و اعلای هر چیزی و پوست و پوست پارهٔ آویزان بر موخر پالان و گیسو کفش ذَوائِب جمع و علاقهٔ شمشیر ـ ۱ غ

ذَوات ـ بفتح ع ذات بمعنی خداوند و هستی و حقیقت هر چیز است ـ غ ـ

ذَوارِع ـ بفتح اول و کسر رای مهمله و سکون عین مهمله ع جمع ذارِع ـ کصاحب خیک خرد شراب ـ ۲

ذَوارِف ـ بکسر رای مهمله ع آبهای روان ـ م ف

ذُؤاف ـ کغراب ع سرعت موت و زهر هلاهل و کشنده و موت شتاب سوز و کشنده ـ ۲

ذَواق ـ بفتح اول ع چشیدن و امتحان نمودن مزه طعام را و کشیدن زه را برای دریافتن سختی و نرمی کمان و ذَوّاق کشداد مرد ملول ـ ۲

ذَوافِن ـ بفتح اول و کسر قاف و سکون نون ع جمع ذاقنه آنچه زیر زنخ است یا سر حلقوم یا تندی حلقوم یا چنبر گردن یا فرود شکم منصل ناف یا چاه سینه ـ ۲

ذُو البحرین ـ بالضم ع آنرا ملون و متلون نیز گویند عبارت از کلامی که آنرا بدو بحر توان خواندن ؎ بیاض عارض تو در سواد طرهٔ پر خم ٭ لبسان نغرهٔ روز است طالع از شب پر خم گه بروزن بیت ؎ اگر آن ترک شیرازی بدست آرد دل ما را ٭ از بحر مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن ٭ بیتوان خواند و هم بروزن ؎ نه هر که چهره برافروخت دلبری داند ٭ از بحر مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلاتن ٭ می شمرد ـ از رساله عبد الواسع

ذُؤالة ـ کثمامة ع اسم است گرگ را ذِئلان ذولان جمع ـ ۲

ذو الثلاثة عبارت ست از کلامیکه او را بسه زبان باید خواند عربی ـ مِنكَ جَبِيْنٌ جَوْهَرِيٌّ باکی ٭ فارسی منکه چنین جوهری باکی ٭ هندی منگه چنین جوهری پاکی ٭ عربی ٭ بلیتی خود تنزیل ٭ فارسی ٭ بینی خود دریده ٭ هندی بٹی چو دیزید ٭ از رسالهٔ عبد الواسع ـ

ذُو الجَناح ـ بالضم و فتح جیم و نون بالف کشیده و بآخر حای حطی ع شمر بن لهیعه حمیری است و ذو الجناحین لقب جعفر بن ابی طالب رضی الله عنه و نیز ذو الجناح نام اسپ سواری سید الشهدا امام حسین علیه السلام ـ

ذُو الحُبُك ـ بضم حای مهمله و ضم بای موحده ع کنایه از آسمان چه حُبُك ـ جمع حبیکه است که بمعنی راه در ریگ توده و شکن آب و شکن زره و موی جعد باشد ذوات الحُبُك ـ نیز آمده ـ غ.

ذُو الخِمار ـ بکسر خای معجمه و بآخر رای مهمله ع نام مردی که مقنعه بر رو انداختی و آن مردی بود کاهن و بغایت مشعبد و از وی امور عجیبه ظاهر می شد ـ از لطائف ـ غ

ذُو العقل ـ بالضم ع آنکه خلق را ظاهر بیند و حق را باطن و حق نزد او آئینه خلق باشد و آئینه پنهان گردد بصورتی که ظاهر بود در آئینه هر آئینه این احتجاب مطلق است بمقید ؎ خلق پیدا بیند و حق را نهان ٭ اینچنین بینند یعنی عاقلان ٭ ذو العقل و ذو العین آنکه خلق را و حق را با یکدیگر می بینند ؎ آنانکه خلق و حق بهم می بینند ٭ بی حق بر خلق یک نفس ننشینند ٭ محجوب از این هر دو نباشند بیکدم ٭ از هر شجری میوه آن می چینند ـ ک

ذُو الفقار ـ بضم اول بفتح فا صحیح است نه بکسر آن ع نام تیغ حضرت مرتضی علی کرم الله وجهه حقیقتش این که شمشیر عاص بن منبه که روز جنگ بدر کشته شده بحضرت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم منتقل شد و از پیغمبر بمرتضی علی از منتخب

وکشف و قاموس و صراح و منتهی الارب فقار بالفتح فقار استخوان مهرهای پشت از گردن تا کمر کذا فی المنتخب چون بر پشت شمشیر مذکور فقار مهرهای پشت یعنی عدیم الارتفاع ساخته شده بود لهذا باسم ذوالفقار موسوم شد چنانکه صاحب قاموس بهمین اشارت کرده سیف مفقر کمعظم فیه حزوز مطمئنه عن متنه و آنچه درین زمانه نقل ذوالفقار شمشیر دوزبانه سازند تخیلات بر غلط بعضی متاخرین است - غ

ذُوالفلك - بالضم - غ - نام پیغمبریست - ك

ذوالقرنین - بالضم. ع. لقب سکندر ازانکه دو گیسو داشت چه قرن گیسو را گویند یا آنکه رسید بهر دو طرف عالم که مشرق و مغرب باشد یا آنکه کریم الطرفین بود از مادر و پدر یا آنکه داخل شده بود در نور و ظلمت از مجمع البحرین که جامع لغات قرآن و حدیث است و بعضی محققین نوشته که ذوالقرنین که در قرآن مجید احوالش واقع است پادشاهی دیگر بوده است نه سکندر رومی پسر فیلقوس چراکه میان این هر دو تفاوت زمانه بسیار است - غ

ذُوالمجاز - بالضم و فتح جیم و زای معجمه در آخر ع. نام بازاریست در مقام قریب مکه معظمه از طرح وغیره - غ

ذُوالمعنیین - و آن آوردن لفظ مشترک المعنیین است در کلام آن هر دو معنی حقیقی بود یا یکی حقیقی و دوم مجازی مراد متکلم هر دو معنی باشد فاضل خراسانی در شرح انوری نوشته تا غلط آنست که در عبارت محتمل المعنیین اراده نمایند و مراد از اراده کلام المعنیین است که هر دو معنی مخطور خاطر و منظور باشد مثال هر دو معنی حقیقی از الفاظ تازی سید علی جهری مشهدی گوید ؎ آن خال عنبرین که نگارم بروزده * دل مے برد ازانکه بوجه نکو زده از لفظ وجه هر دو معنی مراد شاعر است مثال دو معنی حقیقی از لفظ پارسی قزل باشخان امید گوید ؎ ای گل زینج یاد ده سخن بشنوی چرا * یکحرف هم بیار هزاران شنیده * و ابلی شیرازی ؎ بتلخی کوه کن مے مرد میگفت * آلهی جان شیرین را بقا ده مخلص کاشی ؎ کرد بیجا دلم از خاطر جانانه جدا * دست مشاطه آلهی شود از شانه جدا * صفای صفاهانی ؎ شانه مشاطه را باید شکست * او پریشانی بزلف یار بست * شانه دو معنی دارد و هر دو مدعای شاعران است و اینکه بزرگی در شعر مخلص کاشی صنعت ایهام فهمیده و تسامح ورزیده و زیرا که در ایهام مقصود بودن هر دو معنی مشروط نیست بلکه معنی بعید مراد باشد و درینجا هر دو معنی منظور است زیرا چه جدای شانه از دست مشاطه و دست او از شانه هر دو منظور است لفظ شانه درین بیت حضرت میر خسرو ؎ مار زلفت را جدا مشاطه گر از شانه کرد * دست آن مشاطه را باید جدا از شانه کرده بطریق ایهام است چه اگر از شانه مصرعه دوم که قافیه واقع شده هر دو معنی مراد داریم قافیه غیر مرعی می شود پس شعر شعری ماند و لیس کذلک مثال لفظی که یک معنی حقیقی و یک معنی مجازی داشته باشد ملک قمی ؎ هیچ گفتم آن دهن ایار شد در پیچ و تاب از غضب گفتا چه گفتی باز گو گفتم که هیچ * درویش دهلی ؎ میان بلطف کشاد و دهان بخنده گشود * بناز گفت مرا از تو هیچ پنهان نیست * شیدا ؎ ماه روی من عرق از روی آتشناک ریخت * آبروی چشمه خورشید را بر خاک ریخت * در هر دو شعر اول لفظ هیچ و در شعر سوم چشمه خورشید لفظ ذوالمعنیین است لمولفه ؎ دولت بیدار نبود حاصل عرفان سرشت * گفت چون منصور حرف حق سرش بر دار شد * و همچنین این شعر ملا مفید بلخی ؎ به پیش آن لب میگون که در گل افشانی است چرا لمی شگفته غنچه گر دهان دارد * ذوالمعنیین دو قسم دیگر هم دارد و آنرا ذوالمعنیین غامض گویند یکی ازان آوردن لفظی است که در تازی بمعنی دیگر باشد و در فارسی بمعنی دیگر مثالش شاعر گوید ؎ بر سر آب بوده ایم که شاه * ناگهانی رسید بر سر ما * ما در تازی آب است و در فارسی ضمیر متکلم مع الغیر یا لفظی که در تازی بمعنی دیگر و در هندی بمعنی دیگر باشد مثال خان آرزو گوید ؎ زن بقال هندی دوش دیدم * که حسنش داشت شور ذو فنونی * بما مشت نمک بنمود یعنی * ثلثین لم تعلموا سلونی است * دوم لفظی که در فارسی معنی دیگر و در هندی مفهوم دیگر دارد مثال نعمت خان عالی ؎ حرف بجاز کس نشنیدم ز اهل هند * غیر از کسی که گفت بطرب بجا بجا * بجا در فارسی مترادف بموقع و در هندی صیغه امر از نواختن ساطعای کشمیری گوید ؎ ز من آن لب بهنجاب رم کرد * بدو گفتم غزالی گفت آهو * آهو در فارسی معلوم است و در زبان هندی پنجابی ترجمه آری دیگر فصاحت خان راضی ؎ گفتم درین بهار گهی باده میخوری * باز ناز گفت آن بت هندی کدو کدو * کدو در فارسی معلوم است و در هندی گاهی گاهی قسمی دیگر هم منظور است که لفظ ذوالمعنیین در کلام آرند به تناسب لفظی و مراد معنی قریب بود و معنی دوم آنرا ایهام نتوان گفت چه در ایهام معنی بعید مقصود باشد و فیما نحن فیه معنی قریب منظور است مثال طغرا ؎ نقش بدبین کان دغا ورزیده را * در نرد عشق * چون حریفان را گفتم بر سر دشنام شد * را دو معنی دارد یکی دشنام که بعید است دوم نقش نرد که قریب است و مقصود شاعر و ذوالمعانی این صفت متحد است بذوالمعنیین فرق آنکه درینجا معانی زیاده بر دو باشد عماد فقیه گفته ؎ دل عکس رخ خوب تو در آب روان دید * واله شد و فریاد برآورد که ماهی * از لفظ ماهی چهار معنی حاصل شود اول ماه دوم ماهی سوم ما را استفهام چهارم آب فتامل از مطلع السعدین و ارسته -

ذوالمنن - بفتح میم و نون ع. صاحب منتها و صاحب احسانها چه منن بکسر میم و فتح نون جمع منت است - غ

ذوالنورین - بالضم. ع. لقب عثمان رضی الله عنه چراکه دو دختر رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم در نکاح ایشان آمده بودند - غ

ذُوالنون - بالضم غ لقب یونس پیغمبر علیه السلام چراکه هفت روز در شکم ماهی مانده بودند روزی در سواری کشتی شخصی بر ایشان بدگمانی دزدی گوهر خود کرده بود بدعای ایشان ماهیان گوهرها در دهان گرفته بر آمدند ایشان گوهر از ماهی گرفته بدان شخص دادند - غ -

ذوالیزن - بیای تحتانی و سکون زای معجمه ع. نام پادشاهی که در دلیری و نیزه زنی معروف بود از مؤید - غ

ذَوَاتین - بکسر نون ع. جمع ذولون گیاهی است - ك

ذَوَائب - بفتح اول و کسر همزه و سکون موحده. ع گیسوها و موهای پیش سر و این جمع ذوابه است از منتخب وکنز - غ

ذَوب - بالفتح. ع. شهد یا هر چه در خانه زنبوران عسل باشد یا خلاصه موم و نیز بمعنی گداخته شدن و سخت شدن گرمی آفتاب و دوام کردن بر خوردن شهد و کول گردیدن بعد دریافت دانش و واجب و ثابت گردیدن حق - اغ

ذُؤبان - بالضم غ - جمع ذئب بالکسر بمعنی گرگ - ۲

ذُوبان - بالضم. ع. باقی پشم یا موی بر گردن شتر یا اسپ

ذِیبان - بالکسر مثله و ذُوبان للعرب درویشان و دزدان آنها - و ذَوَبان - بفتحتین گداخته شدن و سخت شدن گرمی آفتاب و دوام کردن بر خوردن شهد و کول گردیدن بعد از یافت و واجب و ثابت گردیدن حق -

ذُوحبندین - بالضم و جیم عربی مفتوح و فتح سین مهمله و دال مهمله ع. مراد از ستاره عطارد چراکه خانهٔ او جوزا است که آنرا حبندین و دو پیکر گویند زیرا که بصورت دو کودک عریان است که با هم دیگر در آمده اند - ع -

ذوح - بالفتح و حای حطی در آخر ع - سخت رفتن و رفتار درشت وگرد آوردن گوسپندان و مانند آن - ۲

ذَوْد - بالفتح و دال مهمله ع. راندن و دور کردن و جماعت سه شتر تا ده تا ده یا پانزده یا بیست یا سی یا مابین دو و نه - ۲

ذَوْذَخ - بالفتح و ذال معجمه ثانی و سکون خای معجمه ع. کسیکه حدث کند وقت جماع یا پیش از دخال انزال نماید یا آن نامرد است - ۱

ذوذُوابه - بالضم و حرف سوم ذال معجمه مضموم و حرف ششم بای موحده - و ذُوذَنابه بضم هر دو ذال معجمه و حرف چهارم نون و ششم بای موحده هر دو درست بمعنی ستاره منحوس که بشکل جاروب گاه گاهی بر می آید مگر تحقیق این است که اگر بوقت طلوعش شعاع او بطرف مغرب باشد ذُوذُوابه خوانندش مستحسن بن انسب و اگر شعاع آن هنگام طلوعش بسوی مشرق باشد - ذُوذَنابه گفتنش اولی است و نکتهٔ این تقریر بر ارباب خبرت محتجب نیست فافهم و تامل - غ

ذَور - بالفتح و رای مهمله ع. ترسانیدن و بالضم خاک - ۱

ذُوراق - بالفتح و حرکت مجهول طعامی است که آنرا از آرد گندم پزند - ۷

ذوسراویتین - عبارت است از کلامی که آنرا نظر بصورت حروف بی ملاحظه نقاط بدو زبان توان خواند خواه عربی

ع رشید ی ند ید ی مرادی بجائی + زمانی بیاشی بیاری نشائی + خواه فارسی ع رسیدی بدیدی مرادی بجای + زمانی بباشی بیاری نشائی + خواه هندی و فارسی چنانچه هندی - بیر تکی سیر نختی چنین سستی آمی باسی + فارسی بیر کی فتر بختی چنین ششتی امی باشی و خواه عربی و هندی چنانچه عربی + ران بابی باب بیت جاءنی + و هندی ران پاپی پاپ بیت جانی + از رسالهٔ عبد الواسع -

ذُوش - بروزن هوش ف. تند خو و بد خلق را گویند - ۷

ذَوْط - بالفتح و طای حطی در آخر ع. خبه کردن کسی را چنانکه زبان او بر آید - ۱

ذَوْطة - بفتح اول و ثالث ع. تننده زرد پشت یا خواط جمع - ۲

ذَوع - بالفتح و عین مهمله در آخر ع. از بیخ بر کندن و هلاک نمودن - ۲

ذَوْف - بالفتح ع. نزدیک و کشاده گام گذاشته رفتن - ۱

ذُوفان - بالضم ع. زهر - ۲

ذُوفنون - بضم اول و ثالث و رابع ع. صاحب هنرها - غ

ذَوق - بالفتح ع. چشیدن و چاشنی و فارسیان بمعنی لذت و مزه و نشاط و خوشی آرند و با لفظ دادن و چشیدن و چشانیدن و کردن و زدن و بردن و شکستن و انگیختن و داشتن و دیدن و دریافتن و شناختن و در گلو فرو رفتن و تراویدن مستعمل ظهوری گفته ع نشد که ذوق شهادت فرو رود بگلو + برای تیغ تو عیش است کاین چنین نیز است طالب آملی ع لاله زاری شد جهان از کشتهٔ ناز و هنوز + می تراود ذوق خون از خنجر جلاد من + صائب ع خردهٔ راز بحر در سینهٔ سیماب بود + سنگ از روی که ذوق صحبت آهن شناخت + وله ع اگر ذوق شکستن این دل چون شیشه دریابد + چو سنگ از مومیای پاس میدارد شکستش را + حسین ثنائی ع آنکس که زمن چنین بود دور + ذوق من ناتوان ندید است + طالب آملی ع زبس هوای چمن ذوق اتحاد انگیخت + هزار غنچه بیک لب تبسم افشان شد + سلیم ع زین چمن گر لالهٔ ذوق از تاج شاهی می برد + غنچه سر در جیب خویش از بی کلاهی می برد + ملا وحشی ع گرچه کردم ذوقها از آشنائیهای او + انتقام از من کشید آخر جدائیهای او + معز فطرت ع زیاد بوسهٔ او بیخودی ذوق حلاوت زد + شکر خواب آور د افسانهٔ لبهای شیرینش + ملا طغرا خطاب بسلطی ع چنان ذوق بیداریم ده ز جام + که بزم صبوحم شود بزم شام + علی خراسانی ع کشور هند علی عالم تشویش و عنا است + بر بر شیفته ام ذوق دیار دگر است + کمال خجندی ع ذوق عذاب تا کی دیوانه را چشانی + از رحمت تو ما را هست اینقدر شکایت + و در اصطلاح سالکان ذوق آنرا گویند که مستی از چشیدن شراب عشق مر عاشق را شهود و شوقی که از استماع کلام محبوب و از مشاهدهٔ دیدار رخ روی نماید و از خواری عاشق بیچاره در وجد آید و در آن وجد بیخود و بی شعور گردد و بی نام و بی نشان و محو مطلق شود و تخمیر این حال را ذوق گویند و در اصطلاح عبد الرزاق کاشی ذوق اول درجات شهود حق است بحق باندک زمانی همچو برق و اگر ساعتی موقوف ماند بواسطهٔ مقام شهود رسد و اگر بنهایت مقام رسد ری گویند ع ری چه باشد هزار مجنون را + بدهم از برای منصب ری + ب ل

ذوق سرشت و ذوق پیما و ذوق ناک ف. مشهور طغرا گفته ع بهار آمد و میکشان ذوقناک + که خواهد شدن سبز چون شیشه تاک + کسی چون قدح ذوق پیمانشست که زانو بزانوی مینا نشست + ب -

ذُؤلان - بالضم ع. شغال یا گرگ + - ۲

ذُولُباب - بالضم ع. خداوند خالص یعنی خداوند عقل و صاحب فهم از لطائف - غ

ذَولَق - بفتح اول و ثالث ع. تیزی هر چیزی و کرانهٔ زبان و نیزه و تیزی آنها - ۲

ذَولَقِیَّة - بفتح اول و ثالث و کسر قاف و تشدید تحتانی مفتوح ع. حرفهای که از کرانهٔ زبان بر آید و آن لام و را و نون - ۲

ذُوناب - ع. کنایه از درنده مثل گربه و سگ و گرگ و شیر چه ناب بمعنی دندان نیشک است که بهندی آنرا کچلے گویند و بعضے کیلا نامند بیای معروف - غ

ذَوقح - بجیم در آخر کصبو ع. تیک سرخ - ۲

ذَوِی - بفتح یکم و کسر دوم مع التشدید ع بمعنی پژمرده - ل

ذَوِیل - کامیر ع. خشک از گیاه و جز آن - ۲

ذُوَیلَة - بضم اول و فتح ثانی و لام ع. مصغر ذال است که حرفی است از حروف هجا - ۱۰

ذِه - بالکسر و سکون ها ع. بمعنی این مرد و ذَه بالفتح وتشدید ثانی تیزی خاطر و زیرکی - ک ۲

ذَهاب - بفتح بکم ع. رفتن و گذشتن و بردن و دور گردانیدن و ذِهاب - بالکسر جمع ذَهَب بفتحتین زرده تخم مرغ - ۲

ذَهَب - بفتحتین و سکون موحده ع. زر اَذهاب و ذهوب جمع. ذهبان بالضم مثله و زرده تخم مرغ و پیمانه ایست اهل یمن را ذهاب و اذهاب جمع اَذاهِب جمع الجمع اَذاهیب مثله و نیز ذَهَب بفتحتین بمعنی بردن و دور گردانیدن. و ذَهِب بکسرتین ناگاه در آمدن در کان بر زر بسیار پس متحیر گردیدن و خیره شدن چشم کسی از بسیار دیدن زر در کان - ۲

ذَهَبَة - بالتحریک ع. قراضه و شکاله زر و هو اخص من الذهب و ذهبة بکسر اول و فتح ثالث باران ریزه یا باران بسیار ذِهاب - بالکسر جمع - ۲

ذَهَر - بفتحتین و سکون رای مهمله ع بسیاه شدن دندان ۲

ذَهَل - بالفتح ع. گذاشتن کسی را بر عهد سابق و فراموش نمودن از جهت ناپروائی یا آن خورسندی نفس بهشت و بمعنی از دوستی و نیز ذَهل بمعنی ساعتی از شب با نمیعنی بالضم هم آمده و بالضم درختی است خوشبوی که آنرا البشام هم گویند - ۲

ذَهلَت - بفتح اول و ثالث ع. غفلت - غ

ذُهلول - بضم اول و ثالث ع. اسپ نیکورو - ۲

ذِهن - بالکسر و سکون ها و نون ع. فهم و دانست و عقل و دریافت و یاد داشت قلب و زیرکی و تیزی خاطر و توانائی و بانمیعنی بفتحتین هم آمده و بیه آذهان - جمع و بمعنی اول و قادا از صفات اوست و بمعنی ته و باطن اشرف لبان آئینه از ساده لوحیم خبری + بذهن نیست مرا هرچه هست در ذهن است و نیز ذهن بالکسر بمعنی فراموش گردانیدن و مشغول کردن و غالب آمدن کسی را در تیزی خاطر و حفظ قلب - اب

ذهن خوان - ف. حرفهای کنایه گفتن و بهم در آویختن - ب

ذهن دریا - ف - گرداب و قعر دریا اشرف گوید ز بر هم خوردگیها ناشکیبا گرفته خاطرش چون ذهن دریا

ذِهن کشتی - ف. خاک دریا است که لنگر در ان بند شود و کشتی وا ایستد چه ذهن در محاوره بمعنی خاک خوب است که نهال دران زود میگیرد و ذهن دریا نیز مستعمل لیکن معنیش هنوز معلوم نشده تاثیر دلیل بود طپیدن بوصل دلبر ما + بذهن کشتی ما سخت خورد لنگر ما + محمد علی ماهر در اصطلاح بی باد کشتی است ذهن یعنی + چون ذهن تو معطل ادراک مدعا را + ب

ذَهو - بالفتح ع. بزرگوار نمودن خود را و گردن کشی کردن - ۲

ذَهُوب - کصبور ع. نام زنی و رونده و درگذرنده و بضمتین رفتن و گذشتن و بردن و دور گردانیدن - ۲

ذُهُول - بضمتین ع. غافل شدن و فراموش کردن - ۲

ذهولة - بضمتین و فتح لام ع. بغفلت و فراموشی از لطائف و کنز - غ

ذَهیب - کامیر ع زر اندود - ۲

ذَهین - بفتح اول نه بکسر بر وزن متین ع. بمعنی زیرک از منتخب و کشف. غ

ذِی - بالکسر ع خداوند و صاحب. غ

ذیاب - بالکسر ع بمعنی گرگان این جمع ذئب است که بمعنی گرگ باشد از کنز - غ -

ذِیابیطس - بکسر اول و مثناة تحتانی بالف کشیده و کسر بای ابجد مثناة تحتانی رسیده و ضم طار مهمله و سین مهمله زده بیونانی نام مرضی است مانا بسلسل بول و فرق میان سلسل بول و وی انست که در سلسل بول اختیار نمی ماند و درین مرض بیمار را اختیار لرافت بول می ماند - ۸

ذِیاد - بالکسر ع راندن و دور کردن - ۲

ذِیار - بالکسر و رای مهمله ع. سرگین خاک آمیخته که بر پستان ناقه مالند تا بچه شیر نخورد - ۲

ذَیّال - کشداد ع. اسپ دراز دم یا ذیال دراز بالا دراز دامن خرامان بناز است - ۲

ذِی القعدة - ع. معنی لفظی صاحب نشستن و چون این ماه از جمله شهور حرام است که در آنها محاربه حرام بود پس عرب درین ماه از محاربه و مقاتله قعود میکردند ای باز می نشستند - غ

ذِئب - بکسر اول و سکون تحتانی و موحده ع. بمعنی گرگ درنده و بجای تحتانی همزه نیز آمده از منتخب و کنز و ذیب بالفتح بمعنی عیب - غ

ذئب - بالکسر ع. گرگ بیاء نیز آمده - اَذْؤُب و ذِئاب و ذؤبان جمع و خانه اغر - و ذال الذئب گرسنگی و اظفار الذئب چیدستانی خرد اندیش و ذؤبان و دارة الذئب موضعی است به نجد مر بنی کلاب - ۲

ذِئبان - بالکسر کسرحان ع. باقی موی باقی پشم بر گردن و لب شتر و مثنی دو ستاره اند میان عوائد و فرقدین و نیز جمع ذئب که بمعنی گرگ باشد - ۱

ذِئبة - بکسر اول و فتح ثالث ع. گرگ ماده و موی پیشانی و نام مادر ربیعه شاعر و آزاری است که در گلوی شتر عارض شود و کشادگی میان دو پهلوی پالان و زین و چیز بکه زیر مقدم ملتقای دو کوهه زین باشد و می گزد فرود سر کتف ستور را - ۲

ذی پینه - بیای فارسی بعضی از شارحین نوشته که در ایران و تفنگ یاران موافق بباغها میروند و ملاعبه میکنند و بر سر پا میر قصند از خوشی این لفظ را بر زبان میرانند و لغتی که مسخرها سرایند و در کابل رسم است که روز داخل شدن صوبه دار در شهر عوام که باستقبال می آیند مسخرگان تمام بدن بوضعی مقرر در پینبه گرفته رقص کنان همره می باشند و آنرا پهلوان پینبه هم گویند و محتمل که ذی پینبه نام نقش و نام مسخرگان پینبه باشد اشرف گز می مجلس منصور و سماعش بنگر + رقص ذی پینبه و حلاج تماشا دارد - ب

ذَیت - بالفتح والکسر ع. ذَیت ذَیت ای کَیت کَیت معناه چنین چنین - ک

ذی حجّه - ع. حجه بکسر حای حطی و تشدید جیم بمعنی یکبار حج کردن و قیاس آنست که بالفتح باشد نه بکسر چرا که وزن فعله بالفتح برای مرة آید و فعله بالکسر برای حالت و نوع آید پس چون درین ماه یکبار حج کرده می شود لهذا ذی الحجه گویند یا آنکه حج بالکسر و تشدید جیم بمعنی سال هم آمده است چون این ماه منتهای سال باشد و سال برین کامل میگردد گویا که این ماه صاحب سال است بهمین جهت ذی الحجه میگفته باشند - غ

ذیخ - بالکسر و خای معجمه ع. گرگ و مرد دلیر و اسپ نجیب نیکو رفتار و بزرگی و بزرگ سالی و ستاره است سرخ رنگ

وخوشه و گفتار نرسیار مو والمونث بالها ذُبُوخ و آذِبَاخ
وذِبخة - کعنبة - جمع - ۲

ذَئِر - ککتف ع. دلیر و خشمناک و زن ناساز وار با شوهر خود - ۲

ذَئِرة - بفتح وکسر همزه و فتح ثالث ع. ناپسند و سختی
وسختی حرب - ۲

ذِی سَلَم - بکسر اول و فتح سین مهمله و فتح لام ع.
نام مقام و سلم بفتحتین درختی است خاردار - غ.

ذَیع - بالفتح ع. پراگنده گردیدن - ۲

ذِیفَان - بالفتح والکسر و بفتحتین ع. زهر کشنده و فیه
لغات و قد مر فی ذ ف - ۲

ذی فنوس - با دال تحتانی رسیده وضم فا و فون بواو کشیده
وبسین بی نقطه زده نام مردی بوده رامشگر در خدمت
فلقراط شاه - ۷

ذَیل - بالفتح ع. دامن و آخر هر چیزی و سپس آن و انچه زمین
رار و بد از باد و نشانهای که در ریگ از وزش باد همچو نشان
کشش دامن نماید و دم اسپ جز آن و انچه فرو هشته از
هر چیز باشد اَذیال و ذُیول و اَذیُل جمع و ذو ذیل لقب
اسپ شیبان و ذَیل کذائل خواری و رسوائی و نیز ذیل
دامن کشیدن و خرامان و دامن کشان رفتن و صاحب ذیل
ودامن گردیدن وبرداشتن دم را و لاغر گردیدن و آسان و
سبک گردیدن چیزی و فرو تر شدن حال کسی و گستاخی نمودن - ۲

ذَیل بمیان زدن - ف. مرادف دامن بمیان زدن
که کنایه از آماده و مهیا شدن برای کاری است عرفی سے الا در
ستان حریم فطانت + ذیل بلازم نزدی بر میان علم ب

ذَیم - بالفتح ع. عیب کردن و نیز بمعنی عیب و بامعنی بالکسر هم آمده - ۲

ذُیُوخ - بضمتین و خای معجمه در آخر ع. جمع ذیخ باشد - ۲

ذُیوع - بضمتین و عین مهمله در آخر ع. پراگنده گردیدن - ۲

ذُیُول - بضمتین ع. جمع ذیل بالفتح دامن و آخر هر چیز و سپس آن - ۱

باب راء مهملة

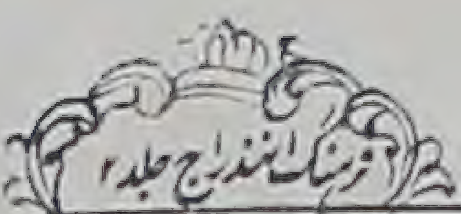
را

از شان اوست که بجیم تازی بدل شود چون تیر و تیج ببای معروف
مقابل کمان کما فی الفرهنج و اغلب که در هر دو تصحیف بود و صحیح
تیج و تیز ببای مجهول و خا و زای معجمتین مقابل کند یا در سپین
تصحیف بود یعنی در تیز و صحیح همین تیز ببای مجهول چرا که تبدیل
جیم تازی و خای معجمه بازای هر دو قیاسی است و بشین معجمه چون
انگاردن و انگاشتن بالفتح و کاف فارسی نقش بستن و
تصویر کردن و بمعنی گمان بردن و پنداشتن مجاز مشهور است
چرا که گمان بردن نوعی از منقش شدن در خاطر است و آغاردن
و آغاشتن بالمد سرشتن و در آمیختن و خیسانیدن و تر کردن
وانباردن و انباشتن بالفتح پر کردن و پر شدن و رمیدن و شمیدن
احتمال عکس و ترادف نیز دارد سراج الدین راجی سے ز انباشتن
چاه زنخدانش لمشتاب + معلوم هم شد که دل بردن ناید از و +
مولانا مظفر هروی سے شهنشهی که چو برداشت روز کین خنجر +
بخون خصم بیاغاشت خاک را یکسر + حکیم نزاری سے منزلی
که فرود آییم از فراق رخت + ز خون دیده جهان سر بسر بیاغارم +
مولوی معنوی سے زشت باید دید و انگارید خوب + زهرها باید
خورد و انگارید قند + و بغین معجمه چون کناغ بوزن و معنی کناغ
اسد الحکما سے میان بگیری پهنای باغ + شناور شده ناغ
از هر کناغ + و بکاف فارسی چون ریماز و گیماز ببای معروف و
زای تازی نوعی از جامه نفیس و بلام چون چنار و چنال بجیم فارسی درختی
معروف که بار نیارد و کاچار و کاچال بکاف تازی و جیم فارسی
رخت و اسباب خانه و کنجار و کنجال بکاف تازی مضموم و جیم تازی
در دکنجد و جز آن که بعد از گرفتن روغن بماند و نیلوپر و نیلوپل بنون
ولیلوپر بلام نیز مبدل است و سوفار و سوفال بواو معروف
هر سوراخ تنگ مانند سوراخ سوزن و سور و سول بسین مهمله
و واو اسپ و خر خاکستر رنگ بسیاهی مائل که خط سیاه از کاکل
تا دم او کشیده باشد و آنرا شوم دانند و گویند سور از گله دور
حکیم سنائی سے این یکی عیسی آن دگر خرسول + این سوم خضر و
آن چهارم غول + حکیم سوزنی سے بقای عمر تو جاوید باد و رانه
نزا + مطیع رای سپهر حرون و توسن سور + سے تا در برون
ز خانه اخوان حسود تو + تا در لشد ستون سوفار در جبل ای
در سوفار سوزن سے عیار پیشه جوانی که چاکر درزی + همی
کشد شش هر روزه رشته در سوفال + ابو شکور سے آب انگور
و آب نیلوپل + مرا از عبیر و مشک بدل + کمال اسمعیل سے
کبود جامه و رخسار زرد نیلوپر + بهر نماز ی غسلی بر آورد عمداً
حکیم قطران سے تنی دارم چو ماه نو بزیر میغ و گردانده دلی دارم
چو لیلوپر میان آب سرد اندر + استاد عنصری سے زود بردند
و آزمودند شش + همه کاچالها نمودند ش + ناصر خسرو قطعه
در طلب آنچه نیاید بدست + زیر و زبر گردی کاچار خویش + چهره
بدادی به پشیز جهان + در گرانمایه و دینار خویش + ابو العباس
سے من پند پذیرفتم و این شعر بگفتم + از من بدل خر مالبس
باشد کنجال + و پاردم و پالدم ببای فارسی وضم چهارم چرمی که
در زیر دم اسپان و اشتران بندند و بزین محکم سازند تا زین از
جای نرود و آنرا ابترکی قشقون گویند و معنی ترکیبی آن سیمان
دم است و غزیژن و غلیژن بغین معجمه و یای معروف و زای فارسی
گل سیاه که در بن حوضها و آبگیرها بهم رسد و غلیون بواو نیز آمده
کذا فی الفرهنج اسد الحکما سے نهالی بزیرش غلیژن بدی + زیر پوشش
او آب روشن بدی + مولوی معنوی سے ابروان چون پالدم
زیر آمده + چشم را نم آمده تاری شده + و بنون چون چیپ ار و
چیپان بفتح جیم فارسی و بای فارسی زده بمعنی سر موزه که
کرموق معرب آنست و جدانک بضم جیم تازی نام بازی
که آنرا کوزه گردان گویند و کنون و کنور بفتح و واو معروف خم
و کندو و کانور مشبع آنست و تار و تان بفوقانی مقابل پود و
استوار و استوان بالضم محکم و مضبوط و ستواره بدون همزه مخفف
آن و لت انبار و لت انبان بضم لام شکم پرست و بسیار خوار شیخ
شیراز سے نه هر بار خرما توان خورد و برد + لت انبار بد عاقبت
خورد و مرد + و در بعضی نسخ است لت انبان بنون و اثیر الدین
اخسیکتی سے برد ر قدرت فلک میگفت صدرا بار هست +
کین مرقع پوش سیاح لت انبان در رسید + و در تعریف
نیزه سے دراز قامت و در هر وجب بقتل عدو + هم از میان
کمری بسته بر میان ستوار + ز آتش بهرام سے پذیرفتیم و
بر دین استوانیم + بجز پیغمبر پاکیش نخوانیم + کمال اسمعیل سے جلالت
انیست همسر او در سرای او + گو کسوت لطیف ز پود تان
کند + مولوی معنوی سے از تو دارم هر چه در خانه خنور +
و ز تو دارم نیز گندم در کنور + حکیم علی فرقدی سے نیست
ما را مشت گندم در کنون + باز دیناری بکیسه اندرون +
و تبواو چوپر مروپر مو بفتح بای تازی و قبیل فارسی ترغب و
انتظار مسعود سلمان سے ملک در جمله آن مراد بیافت

که همی داشت از فلک برمه مختاری ے جا(؟) علابرد کلک
چنانکه + بود پیش مرگ بر تیغ + هنوز هست فلک را رحیم کشتن
رومی + هنوز هست سخن را قوی شدن برمه + نورالدین منقدم
ے هست آسان نتیتم بر بوی وصل + نزد من بسیار از برموے
وصل + و رشیدی گوید درین تامل است ازین کلام مستفاد
می شود که نزد او برمو بواو صحیح نیست واین محل تامل است
چه در لغت ترمد و یاز مد سودار بوزن و معنی سردار آمده و این
دلالت دارد بر اصالت واو و غایتش درین صورت معامله بالعکس
خواهد بود و برم بتقدیر تسلیم مخفف این است و در ربد بدال
بوزن سرمد و برمو بوزن هرروز تحریف است و کلار و کلاو
بمعنی غوک و تحمل که مخفف کلاور بود چون کشکر و کشکو بمعنی
علک مخفف کشکرک مثل کشتک که آن نیز بهمین معنی است والله
اعلم بالصواب و بهای هوز چون آسر و آسه بالمد زمین شیار
کرده و هور و هوره بهای هوز و واو مجهول کتف و شانهٔ آدمی
و کاخر و کاخه بکاف تازی و خای معجمه یرقان که اندام آدمی را
زرد کند و لنبر و لنبه بوزن عنبر گرد و مدور و بعضی گویند که در کاخر
و لنبر را و آسه و هوبه بها تحریف است و صحیح بالعکس و رشیدی
از سامانی آورده که آسر مخفف البساره است منجیک ے چو ابر کف
شتقاط نماید + ز راز آسر طبع سائل بروید + عماره ے چراکه
خواجه بخیل و زنش جوانمرد است + زنی چگونه زنی سیم ساعد
و لنبه + و در آخر کلمات افاده معنی نسبت کند چون لهر بتحریک
لام و های شراب خانه زیرا که له بمعنی شراب است و نسر بتحریک نون
و سین مهمله سایبانی که بر سر کوه سازند از چوب و خاشاک و نس سایه را
گویند و برین قیاس انگشتر پس انگشتری و انگشترین فرید علیه
این باشد و ممکن است که هر کدام لغتی بود ابو طالب کلیم ے
میدهد ملک سلیمان از کف شهوت پرست + طفل را در دست
حلوا بهتر از انگشتر است + حکیم رودکی ے نسر می ساخت
بر سر کهسار + دور ماند از سرای خویش و تبار + حکیم سنائی ے
دولت آنرا است درین وقت که آتش ازله + صیت آنرا است
درین شهر که مانش از منک اله + و زائده هم آید چون مار افسا
آنکه مار را با افسون رام کند و شنار بمعنی دست و بازدن در آب
و کاورک بفتح واو آشیانهٔ مرغان کذا فی الفرهنگ و ظاهر آن است
که بضم باشد بدلیل کابک که مبدل آنست و کابوک مستبع آن

و بخور بیای تازی و خای معجمه و نون بوزن فغفور هر چیز غرنده
عموما و رعد خصوصا و رشیدی گوید و اینکه در نسخ معتبره مثل تفسیر
ابو الفتوح و سامی فی الاسامی بمعنی برق نوشته اند ظاهر اشتباه
است در معنی برق و رعد انتهی و در فرهنگ که بخور و بختوه و بختو
بفوقانی نیز آورده تصحیف است و بختو ملیتو اند که مخفف یکی از ینها
بود حکیم رودکی ے چون ببانگ آید از هوا بختو + بخور د بانگ
چنگ و رود شنو + ز رشک کلک تو نالکه ند ابر + که خلقتش تمام کرد
بختو + ے عاجز شود ز اشک و چشم و غریو من + ابر بهار گاهی
و بخور د مطر + و این حرف بحساب ابجد عدد دو صد باشد و این حرف
مخففا العیوض شهر ربیع الاول مرقوم می شود ـ از جواهر الحروف
و فرهنگ فرنگ ـ
را ـ ف. قال الشارح ان لفظ را علامة للمفعول
وقد یستعمل بمعنی اللام الجارة ای للتخصیص و قد یستعمل
للام وقد تکون زائدة ـ و ز را نی علیه الرحمه در شرح قصائد
اوحد الدین انوری نوشته هرگاه که کلمه بهر یا برای با را جمع شود حکم
بزیادتی را اولی است چه رای زائد در کلام هیچ یکی از قدما نیست
که نیست و در عصر ایشان متعارف بود و در اکثر مواضع از کلام ایشان
که توجیه ممکن نباشد بزیادتی را قائل باید شد چون از برا بوزن نصیرا که
زیرا بحذف همزه و برا بحذف زا مخفف ازین راست و برای فلان را
و بهر فلان را و از برای فلان او از بهر فلان او از پی فلان اگر درین
کلمات تنها لفظ برای و مترادفات آن افاده معنی علت و سبب
میکند پس لفظ را نیز زائده باشد و چنین زیادت بلکه زیاده ازین
در کلام قوم بسیار است مثلا درین بیت میرزا صائب ے
آدمی پیر چو شد حرص جوان میگردد + خواب در وقت سحرگاه گران
میگردد + هر چهار لفظ یعنی لفظ در و وقت سحر و گاه دلالت میکند
بر ظرفیت و اقتصار از آن بر غیر درست است زیرا که در حروف تنها
نمی آید بر خلاف کلمات سه گانه ای لفظ از و برای و را دیگر که هر
کدام لیاقت آن ندارد که تنها آید امیر خسرو ے گرچه تن من
ز نے سوز راست + رحمت تواز پی این وزر است + میر معزی
ے از بهر تراتوبه و سوگند شکستم + بر کف قدح باده نهادیم دگر هیچ
حکیم سنائی ے ان کیک سا مرقع سلب چیده دامن + از غالیه علم
ساخته از بهر نشان را + اوحد الدین انوری ے فاتحهٔ دانش
از زمانه همچو است + شیر سپهر از برای لوح سر من را + سید حسن

اشرفی ے از غیر بپرهیز زمانی بخود آسای + زیرا که خردمند بنیاسود
ز اغیار + مولوی معنوی: ع بگو دل اگر گرد غم نگردد + ے هران
شال که توقیع توران نبود + زبانه طی نکند جز برای حتی را + بلکه در بعض
مواضع بدون قید مذکور ای زائد نیز آمده چنانچه درین بیت سید حسن
اشرفی ے یارب سببی ساز که آن سرو روان را + آرد بر ما بخت
علی الرغم جهان را + خواجه جمال الدین سلمان ے امید زندگانی را
که دارد + تن رنجور من چون جان و انست + آمار ای علم مفعولیت
گاهی در وسط ترکیب اضافی که مضاف الیه دران مقام باشد واقع
میشود و درین صورت دال میشود بر فاعلیت مضاف یا مفعولیت
وی نخستین چنانچه گو ے زید را پسر پهلوان شد + و شیخ شیراز
فرماید ے کسا را نشد ناوک بدر حریر + که گفتی بسندان بدوز ند تیر
پسین چنانکه گوئی زید را پسر کشتند ای پسر زید را + خواجه
نظامی ے نخستین صف میمنه ساز کرد + ز تیغ اژدها را دهن
باز کرد + چو بشکست از هیر بد پشت را + بر انداخت آئین زر تشت را
که اندازه دراف گوهر فروش + سخن را بگوهر برآمود گوش + اما جای
که قصد ذکر مفعولیت محض معرا من الاضافه باشد آنجا ذکر را لازم
نیست بلکه اکثر نمی آرند چنانکه گوئی خوردم طعام و شنیدم کلام
و حکیم شرف الدین شفائی ے هلاک حوصله دیده های گستاخم +
که چون نظاره روی تو تاب می آرد + و برای تخصیص چون منت
خدای را و بمعنی فی چنانچه درین عبارت که شب را بوستان با
یکی از دوستان اتفاق مبیت افتاد و خواجه نظامی ے که چون
صبح را شاه چین بار داد + عروس عدن در بدینار داد + ز هر شاه
کاهد جهان را پدید + بدست تو داد آفرینش کلید + چنان سخت بگرفت
خرطوم را + که زندان او شد بر و بوم را + و درین اشارت است بانکه
آن بر و بوم که محل عیش و فطرت او بود همان بعینه مقام نکال
و وبال گویا امیر خسرو ے تخم تکبر بنغستان سینه را + پشت مده صحبت
دیرینه را + و بمعنی علی خواجه نظامی ے شه از هول آن بازی همتان
تبر سید کافتد سپه را هلاک + عرفی ے حرام است اهل معنی را چشیدن
نعمت خوانے + که سود سینه گرم و دل بریان نمکدانش + و چه لفظ
صله حرام وا فتادن که برای نزول است بر می آید و بمعنی من اعم
از آنکه سلبیه بود یا تبعیضیه یا ابتداعیه اول چنانکه شیخ شیراز فرماید
قضا را من و پیری از فاریاب + رسیدیم در خاک مغرب بر آب
قضا را ای بسبب قضای الهی و دوم چنانچه مرزا جلال اسیر ے

دشت دشت از گرد راهم باز میماند شراب + گرچه دور افتاده‌ام کاهل روان عشق را + ای از بعض کاهل روان عشق. و چنانچه خواجه نظامی ــه دهن ناگشاده لب آب بگیر + که آید لب غنچه رابوی شیر + ای از لب غنچه و در وقت التماس و طلب چنانچه خواجه شیراز ــه خدارا سوی مشتاقان نگاهی + پیاپی گر نباشد گاه گاهی + از جواهر الحروف

رَأْب - بالفتح و سکون همزه و بای موحده. ع. گله هفتاد شتر و مهتر بزرگ و شگاف خنور رِئاب جمع و نیز رَأْب پیوند کردن شگاف را و فراهم آوردن درز آنرا و اصلاح و نیکو کردن در میان مردمان و روئیدن سبزهٔ زمین بعد بریدن. ۲

رَائِب - کشدا. ع. مرد مصلح و شکسته بند. ۲

رَابّ - بتشدید موحده. ع. شوی مادر. ۲

رَابَّة - بتشدید بای موحده مفتوح. ع. زن پدر. ۲

رَابِج - بکسر موحده و سکون جیم. ع. پروسیراب. ۲

رَابِح - بکسر با و سکون حای حطی. ع. سود کننده. م

رَابِحَة - بکسر موحده و فتح حا. ع. خرید فروخت باسود. ۲

رَابِد - بکسر با و سکون دال مهمله. ع. گنجینه دار. ۲

رَابِض - بکسر بای موحده و سکون ضاد معجمه. ع. بمعنی قلعه دار چه رَبَض بفتحتین دیوار گرداگرد شهر را گویند و نیز بمعنی مقیم و ساکن و منه لا تبعثوا الرابضین ای الترک والحبشة. ع

رَابِضَة - بکسر موحده و فتح ضاد. ع. فرشتگانی که با آدم علیه السلام بر زمین فرود آمدند و گم شدگان را براه آرند و مرد حقیر و عاجز از طلب معانی امور باز مانده و تا برای مبالغه است رُوَیْبِضَة مصغر آن. ۲

رَابِط - بکسر موحده و سکون طای حطی. ع. بمعنی راهب و مرد زاهد و حکیم از دنیا رمیده و رابط الجأش مرد دلیر که از جا نرود. ۲

رَابِطَة - بکسر موحده و فتح طای مهمله. ع. لشکری پا بر جا که از پیش دشمن نگریزد و گویا ایشانرا به چیزی بسته‌اند و آنچه چیزی را که بچیزے به بندند و بمعنی جماعه از اسپان که بجای بسته باشند و بفارسی رابطه بالفظ گسستن مستعمل میرزا رضی دانش ــه نگسلد رابطهٔ اهل وفا یا رهم اند + همه چون حلقهٔ زنجیر گرفتار هم اند + و باصطلاح شطاریان رابطه مرشد کامل را نامند که مسترشد را با حق تعالی رابطه دهد. ب غ م ک

رَابِع - بکسر موحده و سکون عین مهمله. ع. چهارم و چهار کننده و ستر نوبت آب رسیده رَوَابِع جمع و نام وادی است از جحفة و چاهی است نزدیک کوه اسقف که آبش کمتر خشک شود و قدیم رابوع می گفتند آنرا. ۲

رَابِعَه - بکسر موحده و فتح عین. ع. چیز چهارم و نام زن زاهده که او پدر خود را دختر چهارم بود در بصره. غ +

رَابِغ - بکسر موحده و سکون غین معجمه. ع. آنکه مقیم باشد بر امری که قدرت دارد بران و معرفه وادی است میان حرمین نزدیک بحر و رابغ بن یحیی ضهاجی دمشقی از متاخرین است و وی و پسرش محمد بن رابغ روایت حدیث دارند و نیز رابغ زیست با ناز و نعمت و بهار با ارزانی و فراخی. ۲

رابو - بابای ابجد بواو کشیده. ف. نام گلی است خوشبو چنانکه گفته اند. ع. نرگس و رابو شگفت بر طرف بوستان + ن

رَابِیَة - بکسر موحده و فتح تحتانی. ع. بلندی و پشته و فزونی قال الله تعالی فَاَخَذَهُمْ اَخْذَةً رَابِیَةً ای زائدة شدیدة. ۲

رَاتِب - بکسر تای مثناة فوقانی و سکون موحده. ع. ثابت و برجاے. ۲

رَاتِبَه - حرف سوم فوقانی و چهارم موحده. ع بمعنی ثابت و بیکجا استاده و قرار گرفته مشتق از رُتُوب بضمتین بمعنی ثابت و ساکن شدن. غ

راتبه خوار و راتب خوار. ف. بمعنی وظیفه خوار خواجه جمال الدین سلمان ــه هر که راتب خوار خورشید است خالی چون شود + با ولی نعمت مقابل دولتش گردد تمام. ب

رَاتِج - بکسر فوقانی و سکون جیم. ع. اطمی است که آن ناحیه باسم آن مسمی شد و آن در شرقی ذباب است مائل بشام و طبری گفته کوهی است در پهلوی کوه بنی عبید پس اگر این قول صحیح باشد انچه بالا گذشته غیر آن خواهد بود. ۱

رَاتِخ - بکسر فوقانی و سکون خای معجمه. ع بمعنی عجین رقیق و کذلک بمعنی گل رقیق. ۲

رَاتِع - بکسر تای فوقانی و سکون عین مهمله. ع بمعنی شتر چرنده رِتَاع بالکسر جمع کنائم و نیام رُتّع کرکع و رُتّع ککتب و رَتُوع مثله. ۱

رَاتِق - بکسر فوقانی. ع. بمعنی بسته کننده اسم فاعل از رتق که بمعنی بستن است. غ.

رَاتِلَة - بکسر فوقانی و فتح لام. ع. زن کوتاه بالا. ۱

رَاتِی - بکسر فوقانی. ع. عالم خدای. ۲

رَاتِیْن - بکسر فوقانی و آخر نون. ع. صمغی است که روئین سازان بدان ظرف را پیوند کنند. ۲

راتینج و راتیانج - هر دو صمغ درخت صنوبر باشد و آن سه نوع است یکی روان که منعقد نشود و نوع دیگر صلب و بسته باشد و نوع سیم صلب است لیکن آنرا با آتش پخته باشند و این نوع را قلقونیا گویند و بشیرازی زنگباری خوانند. م

رَاثِع - بکسر تای مثلثه و سکون عین مهمله. ع. بسیار حریص و طامع و آنکه بدهش اندک و حقیر قانع و راضی باشد و بدانرا دوست گیرد و در وی دنائة و فرومایگی و خساست باشد و در چیزها بحرص و آز تمام نظر کند. ۲

رَاجِبَة - بکسر جیم و فتح بای موحده. ع. در لفظ رَوَاجِب بیاید که جمع انست. ۱

رَاجِح - بکسر جیم و سکون حای مهمله چربیده و افزون و غالب و فائق و بهتر و بایه تراز و که از گرانی بوقت سنجیدن زیر ماند و مرجوح پلهٔ بالا و نام مردے و زن بزرگ سرین. ۲ غ

رَاجِز - بکسر جیم و سکون زای هوز. ع. ارجوزه خوان.

رَاجِس - بکسر جیم و سکون سین مهمله. ع. آنکه مرجاس را در چاه اندازد و ابر غرنده. ۲

رَاجِع - بکسر جیم و سکون عین مهمله. ع. زنی که شوهرش بمیرد و او بخانه مادر و پدر خود باز گردد و اما المطلقة فهی المردودة و مرغ که از کان خود باز گردد و ناقه و ماده خر که دم بردارد و بکیز بطوری اندازد که آبستن نماید و چنان نباشد رَوَاجِع جمع و المصدر رِجَاع. ۲

رَاجِعَة - بکسر جیم و فتح عین مهمله. ع. بارگیر و ناقه دوم که از بهای ناقه اول مثل آن خریده باشند. ۲

رَاجِف - بکسر جیم کصاحب. ع. تپ لرزه. ۱

رَاجِفَة - بکسر جیم و فتح فا. ع. نفخهٔ اولین و نفخهٔ ثانیه رَادِفه است. ۲

راجِل - بکسر ثالث وسکون لام - ع. پیاده خلاف
فارس رَجل - بالفتح جمع رَجّالَه ورُجّال کرمان مثله
وشتر ماده بی پستان بند با بچه خود - ۲
راجِلَة - بکسر ثالث وفتح لام - ع. نکه راعی که بران متاع خود
را بار کند - ۲
راجِم - بکسر ثالث - ع. نبرد کردن با کسی در سخن ودرشتاب
روی یا عام است وسخت مبالغه کردن در مفاخرت در حرب جای - ۲
راجِن - بکسر ثالث وسکون نون - ع. خو کرده والفت گرفته
بجای - ۲
راجِی - بکسر جیم - ع. امیدوار - غ
راح - در آخر حای مهمله - ع. شاد شدن وشادمانی وبمعنی
شراب وکفهای دست وبامعنی جمع راحت است که بمعنی کف دست
باشد از منتخب ولطائف وبمعنی راه وبمعنی قرار گرفتن نیز آمده - ۲
راحَة - بفتح حای مهمله - ع. پنجه ودراحه وراحات
جمع وزمین هموار پست نیک وباننده گیاه وزن باشوی
وکشادگی سرای ونورد جامه وموضعی است بیمن وموضعی است
نزدیک حرض وموضعی است ببلاد خزاعه وشادمانی و
آسایش وسرور که بحصول یقین حادث شود وبامعنی بفارسی
وبالفظ کردن وتراویدن ودیدن وبردن وکشیدن ودادن
مستعمل وده کی - خاک بالش مغز را راحت دهد چون غالیه
گرد اسپش دیده را روشن کند چون توتیا + ظهوری -
عنایت که راحت بجان میکشد + طلب با سخن از زبان میکشد
وله - آنکه این دم داد تیغ غمزه را + راحت از زخم تو درمرهم
کشید + وله - به نیش غمزهٔ دل در خرید است + ز ریش
سینه راحت می تراود + واله هروی - آرام وراحتی
کز دل ماتمی تو برد + چون مرغ اشک باز نیاید بآشیان + مخلص
کاشی - سفله از دولت بغیر از محنت وخواری ندید + راحتی
چون گاو ماهی از جهانداری ندید - ب
راحت گاه وراحت بهست وراحت طلب وراحت
نشین وراحت آزار وراحت فشان وراحت فروش
سر کلام معروف میرزا رضی دانش - سایه گل از سر راحت پرستان کم مباد +
بوته خاری درین گلشن پناه مالبس است + وله - نیستم راحت طلب
دانش طپیدن برده است + قوت پرواز این پستان نال و

پر مرا + ظهوری - امید هست که راحت نشین شود خاطر +
که داغهای تو در سینه خانه میخواهند + وله - نبود از دوستی
دریوزهٔ زخم + ز شوق راحت آزاری تو کردیم + عرفی -
هر کجا تاثیر غم را داده اذن عموم + شادی راحت فشان از انعون
انداخته + - درد همدوش وبلا بر اثر وغم در پیش + تا براحت گه
تسلیم بدینسان رفتم - ب
راحتی - طشت متوضا وسند آن در دار الحدث گذشت
ونیز چراغی است که پایها دارد وآنرا چراغپایه راحتی گویند - ب
راح روح - بهر دو رای مهمله وبهر دو حای حطی نام لحنی است
از سی لحن باربدی میر خسرو - چو راح روح را در پرده بستی
ز رشکش زهره در پرده نشستی + - ب
راحِل - بکسر حا وسکون لام - ع. کوچ نوار حل کننده جمع ۲
راحِلَة - کصاحبة - ع. ستور بارکش وشتر سواری ومرکب
خواه نر باشد خواه ماده وتا در آخر برای مبالغه است - غ
راحله رو ا - واو بعد رای مهمله - ف. آنکه راحله بهر
از عالم حاجت روا - ب
راحِم - بکسر ثالث وسکون میم - ع. رحم کننده - فق
راحُول - بضم حا - ع. پالان شتر وراحولات در قول فرزدق
پالان منقش است - ۲
راحِیل - بکسر حا - ع. نام مادر یوسف علیه السلام - ۲
راخ - بالفتح وخای معجمه در آخر - ع. فراخ زیست رخی گشتی
مثله - ۲
راخ - بخای معجمه بروزن شاخ - ف. بمعنی غم واندوه
فردوسی گفته - دو گوششش ز خنجر چو سوراخ کرد + دل
مرز توران پر از راخ کرد + - ن
راد - بآخر دال مهمله بروزن شاد - ف. سخی وجوانمرد وبعضی
گفته اند ضد سفله ولهذا جوادرا وشجاع را ودانا را نیز راد گویند ناصر
خسرو گفته - از ان داماد کایزد داد هدیه اش + دل دانا
وصمصام وکف راد + حکیم فرخی گفته - برابر یکی از معجزات
موسی بود + در آب دریا لشکر کشیدن شه راد + ن
رأد - بالفتح - ع. زن جوان نیکو وغایت چاشت
وخلای زبین - ۲
راد - ع. مرد آب وعلف جوینده - ۲

رادّ - بتشدید دال - ع. بمعنی رد کننده - غ
راد باده - بسکون دال - ف. صمغ درخت انجدانست
که بعربی حلتیث خوانند سامانی گفته این مرکبست از راد
یعنی رای که در لغت هند بمعنی امیر است وباده بمعنی شراب
چه هنود را در خوردن آن ولوع است خاصه بزرگان ایشان را
بانغوزه میل تمام است ومعنی ترکیبی این عبارت یعنی بادهٔ
بزرگان هند ودر فرهنگ رشیدی چنین نوشته والله اعلم
واین صحیح است - ن
رادبوی - بابای ابجد بروزن ماه روی - ف. عود را
گویند وآنرا داربوی نیز خوانند وآن اصح است همانا
قلب کرده اند فخر زرکوب گفته - مفلس کف مردم راد
بوی + چون زد غنی عنبر رادبوی - ن
رَأدَة - بفتح اول وثالث - ع. زن جوان نیکو - ۲
رادَة - بدون همزه - ع. زن که در خانهای همسایه
بسیار آمد ورفت نماید - ۲
رادَّة - بتشدید دال - ع. چوبی است در مقدم گردون
وبهنا بسته می شود میان دو چوب وبمعنی فائده - ۲
رادِع - بکسر دال وسکون عین مهمله - ع. آنکه در و اثر بوی
خوش باشد وباز ایستاده کننده از چیزی - اغ
رادِعَة - بکسر ثالث وفتح عین مهمله - ع. پیراهن پیسه
بزعفران یا بدیگر بوی خوش - ۲
رادِفَة - بکسر ثالث وفتح فا - ع. شاخ نو زونی که از تنه
خرمابن بر آمده باشد وپیه رَوادِف - جمع وسرین ونفخه
دوم صور اسرافیل علیه السلام وکار سخت دراز اول - ۲
رادمرد ورادمنش - ف. کریم الطبع را گویند
حکیم سنائی گفته - رادمردی کریم پیش پسر + داد چندین
هزار بدره زر + گفت بابا الصیه من کو + گفت قسم تو در
خزانهٔ هو + حکیم اسدی گفته - و فا خو کن ودرع رادی
بپوش + کمان از خرد ساز خنجر ز هوش + - ن
رادِن - بکسر دال وسکون نون - ع. زعفران وسرخی زرد
آمیخته ومنه بعیر رادِنی وناقة رادنیة ای
خالطت حمرتهُ صفرةٌ - ۲
رادی - بکسر ثالث - ع. شیر غرنده - ۲

رادی - بروزن شادی . ف . سخاوت وجوانمردی و
حکمت وشجاعت - غ
رادیان - بکسر ثالث . ف . نام قومی ست - ف
راذان - بذال معجمه . ع . موضعی است وموضعی ست باصفهان
اصله رادحه ذان ، ویاقوت گفته که از نواحی مدینهٔ منوره است
ودرحدیث ابن مسعود مذکورست وقریه است از سواد عراق
وابن راذان از مقربان عبدالله بن محمد فرد است - ۲
راذم - بکسر ذال معجمه . ع . شترماده که شیر راند ومادهٔ گوسپند
که شیرش روان باشد از کثرت - ۱
راذنات - بفتح ثالث . ع . روستا هاست - ۲
راراء - بفتح هردو رای مهمله . ع . زن آراسته چشم ومرد
تیزنگرنده وبرگرداننده سیاهی چشم را - ۱
راراة - کدحرجة . ع . برگردانیدن سیاهی چشم را یا
حرکت دادن وتیز نگریستن وخواندن گوسپند از را بلفظ کرار
ودرخشیدن سحاب ودرخشیدن سراب برگردیدن
چشم وآراستن وزینت دادن هردو چشم را ودرخشانیدن
ودیدن درآئینه ودم جنبانیدن سوسمار - ۲
راز - بزا رهوز . ف . بمعنی پوشیده وپنهان است نظامی
گفته ؎ رهی خواهی شدن کز دیده راز است * به بی برگی
مشو کین ره دراز است * شیخ سعدی ؎ چنان این
سخن در دولت دار راز * که گرد ل بجوید نیابدش باز *
اسدی گفته ؎ اگر چند پنهان کند مرد راز * پدید آردش
روزگار دراز * سخن کو گذشت از میان دو تن * پراگنده شد
برسر انجمن * دیگر بمعنی رنگ است وامراز رنگ کردن حافظ
شیرازی گفته ؎ لب ازید تابوتم از چوب رز * کفن نیز بهر نگ
خمرم بهراز * فخر گرگانی گوید ؎ همی رفت از زمین بر آسمان
گرد * تو گفتی خاک جامه راز می کرد * در جهانگیری بمعنی
خارپشت نیز آمده روحی سمرقندی گفته ؎ چون کرد سوی
روز شب تار تر کتاز * درخش کشید روز سر از بیم شب چو
راز * ونام قریه الیست دریک فرسخی سبزوار راز وتوشخانه
دوقصبه است که درمیان شمال ومغرب بونجرد ومشهور
به بوجنورد وکنار اترک واقع است وچهارصد خانه دارد وآن
سکنی دارند وگویند راز نام بانی شهری است وهردو بر در

بوده اند در تسمیهٔ شهر مناقشه کرده اند عقلا مقرر داشته اند که
شهر را بنام برادری ری خوانند واهل شهر را بنام برادری رازی
خوانند وچنین کرده اند وازانجاست فخر رازی مولوی گفته ؎
گر کسی از علم باتمکین بدی * فخر رازی راز دار دین بدی * شیخ
بهائی گفته ؎ زان نگردد برتو هرگز کشف راز * گر شوی شاگرد
تو صد فخر راز * خود فخر رازی گفته ؎ اگر دشمن نسازد با تو
ای دوست * تو می باید که با دشمن بسازی * وگر نجراشدت
سینه بآزار * توکل کن بلطف بی نیازی * وگرنه چند روزی
صبر فرمائی * نه تو مانی نه آن نه فخر رازی * حکیم انوری درتوصیف
شهر ری گفته ؎ چار شهر است عراق از ره تخمین گویند
طول وعرضش صد در صد بود وکم نبود * اصفهان کامل
جهان جمله مقر ندبدان * کاندر آفاق چنان شهر معظم نبود *
همدان جای شهان کز قبل آب وهوا * درجهان خوشتر از آن
بقعهٔ خورم نبود * قم بنسبت کم از اینهاست ولیکن آن نیز
نیک نیک ارچه نباشد بد بدهم نبود * معدن مردمی وکان کرم
شیخ بلاد * ری بود ری که چوری درهمه عالم نبود * آن ری
انوری دیده اکنون ویران است امادر دولت قاجاریه
خاصه شاهنشاه عصر ابوالنصر ناصرالدین شاه طهران صدر بر
ری قدیم شهرت وشکوه وآبادی یافته وبتازه ناصریه نامند
از فرهنگ ناصری در بهار عجم نوشته که راز وراژ ترجمه سر
که عبارت از مافی الضمیر است وهرچیز پوشیده وپنهان و بمعنی
راز گفتن نظامی گفته ؎ شکرپاره باتوک دندان براز *
شکرپاره را کرد دندان دراز * —
راز باکسی کردن وراز دل باکسی کردن - کنایه از راز خود
گفتن میر معزی ؎ یارب چه بود آن شب کان ماهروی
من * بامن بخلوت اندرتا روز راز کرد * باقر کاشی ؎
بر من شبی نمیگذرد کز جفای تو * تا روز راز دل نکنم با خدا تو ب
راز بان - بموحده . ف بمعنی صاحب راز باشد وکسی را نیز
گویند که سخن ارباب حاجت را بغرض سلاطین رساند ودیما
؎ گفتند بار از زبان راز خویش * نمودند انجام وآغاز
خویش - ن
راز برهوای روز افتادن وراز بیرون افتادن و
راز برون دادن وراز بر سر بازار نهادن و

راز بر صحرا نهادن ودر صحرا نهادن وبصحرا افکندن
وافتادن وراز بر سنگ زدن - کنایه از سپار فاش
وآشکارا کردن وشدن میر خسرو ؎ گرد جهان شد بتم قصهٔ
خسرو از آن * عشق بصحرا فکند راز دل تنگ را * شیخ شیراز
؎ ملک هرچند میزد با دل خویش * که در صحرا نهد سوز
دل خویش * ولهٔ ؎ راز من ترسم که در صحرا نهند * اشک
من چون روی در صحرا کند * اسمعیل ؎ به نیم جرعه که از ساغر هوا
بکشید * نهاد خاک همه راز خویش بر صحرا * باقر کاشی ؎ کس
که باهل درد گوید رازش * هرچند طلب کند نیاید بازش * هم از
دل خود اگر بصحرا فکنی * بهتر که سپاری بدل غمازش * ظهوری
؎ راز ها بر سر بازار رسند گرنهند * آه زنجیر بپای دل دیوانهٔ ما *
زلالی ؎ اگر بیرون دهم راز دل خویش * کند پروانه شکر
سوزش خویش * حیاتی گیلانی ؎ قصهٔ گل کند و راز بصحرا
افکند * آه اگر باد صبا نامهٔ ما بکشاید * ب
رازح - بکسر ثالث وسکون حای حطی . ع . شتر افتاده از
لاغری ورزاح - کرکع جمع ونام پدر قبیله است از خولان
وعاصم بن رازح محدث است - ۲
راز خاک وراز زمین - ف کنایه از سبزه وریاحین ب
راز خواندن وراز دیدن - کنایه از راز دانستن وراز
دریافتن ودر سپهر دعا است بلی راز چیز نیست که از آن کس
توان دید بلکه بتعقل توان یافت ظهوری ؎ توان دید راز درون
نقاب * اگر عینک آرد قدح از حباب * خواجه شیراز ؎
هرانکه راز دو عالم زخط ساغر خواند * رموز جام جم از نقش
خاک ره دانست * ب
راز دار وراز دان - هر دو دال . ف . محرم راز عرفی
؎ ای دل بمعنی سرشتت رازدان آفتاب * تا ابد برخوان
دولت میهمان آفتاب * ولهٔ ؎ زهی همتی که طلب راز دار مطلب
شد * که تشنگی بدل سیر آب حیوان است * میر معزی ؎
تا از کمال عقل بود راز دار شاه * دار در زمانه کلک تر راز دار
خویش - ب
راز دل آب - کنایه از دو چیز است اول کنایه از رطوبت
وبرودت باشد که در جواهر آب است وآن باعث نمو
نباتات گردد چنانکه انوری گفته ؎ خوش خوش نظر

نهان راز دل آب ۰ تا خاک همین عرضه دهد راز نهان باد
دوم کنایه از عکسی بود که در آب افتاده باشد - ن
راز دل زمانه - ف. کنایه از آفتاب - ب
راز دل کردن - کنایه ظاهر کردن راز دل سه در شرح راز
با کسی کردن گذشت - ب مص
راز دیدن - در راز خواندن گذشت - ب
راز زمین - بالاضافت. ف. سبزه و گلها از مولد - غ
رازق - بکسر زا و سکون قاف. ع. پیدا کننده روزی
و دهنده آن - ف
رازقی - بروزن عاشقی نوعی از انگور است که دانهای
کوچک میباشد و بعضی گویند تخم کتان است و از آن روغن
گیرند و بعضی دیگر گویند سوسن سفید است و دیگری میگوید
رازقی زنبق سفید است - ره
رازقیّه - بکسر ثالث و رابع. ع. جامه کتان سپید و می - ۲
رازکش - بفتح کاف عربی. ف. کسیکه افشای راز کند - سر
راز کشودن و راز کشادن. ف. کنایه از راز آشکارا
و فاش کردن و این مقابل راز پوشیدن است مولانا هلالی
گفته ۵ بسیار همچو غنچه بخون جگر نشست ۰ در باغ دهر
هر که چو گل راز خود کشود ۰ میر معزی ۵ در عزم و عارضش
رازم نکشا دستی ۰ از خلق جهان رازم همواره نهفتستی - ب
رازیام - بکسر ثالث و سکون میم. ع. شتر بر زمین مانده
از لاغری برازم گفتاب جمع - ۲
رازمنا - نام قدیم خوارزم بوده چنانکه هار اهرت و سغد را
سمرقند و دریا را علبستان و مدیه عراق و ... را
و بابروس بابل و مدار یا مصر و ... را
خراسان و بکتیریه بلخ و این لغات از جمله کتب باستان
پارس بدست آمده - ن
راز نهان خاک - کنایه از نباتات و سبزه باشد - ن
رازه - بروزن تازه. ف. بمعنی راز است که پوشیده
و پنهان و اسرار نهفته دل باشد - ر
رازی - ف. منسوب بری بزیادت زای معجمه و ری
نام شهری است شرح این در لفظ راز گذشت - غ
رازیانه - ف. بروزن و معنی بادیان است که رازیانه

باشد و رازیانج معرب آنست - ن
رازیانج - ع. معرب رازیانه که آن را بادیان نیز گویند - غ
رازیانه - ع. مثله - ف
راژ - بسکون زای فارسی. ف. تپه و توده خرمن غله
پاک نکرده را گویند - ر
رأس - بالفتح. ع. سر و سر هر چیز و سرور و سروران گروه
و رئیس جمع و اعلا کلامک من رأسی یعنی کلام خود را از سر گوی
و راس آیة آخر آن و انت علی رأس امرک ای تو
بر سر کار خویشی و رمیت منک فی الرأس یعنی بد شد
رای تو در حق من و اعراض کردی از من و سر بر داشتی
سوی من و ناخوش داشتی و گران شمردی مرا و رأس عین
موضعی است بجزیره و رأس الانجل موضعی است بیمن
و رأس الانسان کوهی است بمکه و رأس الحمار شهری است
نزدیک حضرموت و راس الکلب جهتی در سنگان و رأس
الکفر دجال است یا شیطان و رأس الشیطان گیاهی است
و رؤس الشیاطین مثله و راس کیفا موضعی است
بجزیره از دیار مصر و ذو الرأس لقب جریر بن عطیه و
رأس المال اصل مال است و سرمایه تجارت و بیت
رأسین موضعی است بشام و می را بوی نسبت کنند - ۲
راس - بروزن طاس بلغت زند و پازند راه و جاده را
گویند که بعربی طریق و صراط خوانند - ر
رأساء - بالفتح. ع. میش سفید سیاه سر و رئیس آسی جمع - ۲
رأس المال - ع سرمایه تجارت قبول ۵ تا بتم از سر
زلف تو رأس المال بود ۰ از غلامان کمینم دولت و اقبال بود
راسب - بکسر سین مهمله و سکون بای موحده. ع. مرد
عاقل و بردبار و زمینی است و کوه ثابت و استوار و بنو راسب
قبیله است - ۲
راسبة - بکسر سین و فتح موحده. ع. استوار - م
راست - بروزن ماست. ف. برحق و واقعی راستی و
راستین مزید علیه آن و مقابل کج و مقابل چپ و نام مقامی
از سرود از دوازده مقام موسیقی و بعضی نوشته اند که وقت
آن بعد از طلوع تا چاشت است و بعضی گفته اند که هندی
سری راگ گویند و تیز راست بمعنی مستقیم و مطابق و خوش

نوع است و قائم و استوار نیز آمده چنانچه از مواقع استعمال معلوم
خواهد شد میر خسرو ۵ سوی راست کرده فغفور چین ۰
امیر ختن سوی چپ گشته راست ۰ انوری ۵ که آصف
جم بیا و ببین ۰ بر تخت نشسته سلیمان راستین ۰ عبدالواسع
جبلی ۵ در دل عدای ملک تو ز یادت کرد رنج ۰ شاد ۵
تطهیر این شهزادگان راستین - ب
راستا - بروزن پارسا. ف. بمعنی راست باشد که نقیض
کج است و راه را نیز گویند که بعربی صراط خوانند - ره
راستاد - بسکون سین بروزن بامداد. ف. وظیفه و راتبه
را گویند فردوسی گوید ۵ خدایا بخواهم ز تو راستاد ۰ که جوجود
همه او وظیفه بداد ۰ و مخفف آن رستاد است - سراج اللغات ن
راست آمدن - سازگار آمدن نظیری ۵ می باش
و از مزاج حریفان نشان طلب ۰ با طبع هر که راست نیاید
گران طلب ۰ از غواص سخن -
راست آمدن صحبت - بمعنی موافق آمدن صحبت
۵ صحبت راست روان است بنیاد با چرخ ۰ تیر یکیکظهر
در آغوش کمان میباشد - ب
راستبازا - بموحده و بالف کشیده و زای معجمه در آخر
ف. صادق و امانت دار و راست معامله - ف
راست بالا - ف. درخت سرو را گویند - ن
راست بو - بابای ابجد بواو رسیده. ف. وجود حقیقی
که ذات باری تعالی باشد و در آن شبهه نیست - ن
راست بین - بکسر موحده و تحتانی رسیده. ف
منصف مزاج و ناطرف دار و عادل - ف
راست پا آمدن - بپای فارسی. ف. از جای بجای
آمدن بی تاخیر در راه کمال خجند گفته ۵ در چمن سیرت ذکر
قامت دلدار ما ۰ سرو دامن بر زد و آمد بستان راست پای
راست پوش - ف. پوشنده آنچه راست باشد استعاری
کافر خوانند - ن
راست خانه - بخای معجمه. ف. آدم راست و امین
را گویند و در اصطلاح کسی را گویند که با همه کس از قرار راستی
و درستی معاش کند چنانکه کمال اسمعیل گفته ۵ چو راست خانه کسی
که روزگار مرا همی طراز و بر خط استوا برده ۰ و نیز کنایه از

راست و درست ناظم هروی گوید ؎ گچها شد ز شرعت راست خانه * کمانها نیز آمد بر نشانه * ن ب غ

راست خدایی - ف. اشاره بباری تعالی است - ن

راست خواستن - طالب امر واقعی و نفس الامر بودن از کسی نظامی ؎ اگر راست خواهی سخنهای راست * نشاید در آرایش بزم خواست * میانجی چه باشد که بس بیهشند * اگر راست خواهی میانجی کشند * از غوامض سخن

راست رو - بفتح رای مهمله وسکون واو. ف بمقابل کجرو - مص

راست روشن - بفتح را و شین قرشت وسکون واو و نون. ف. نام وزیر بهرام گور بوده که بواسطهٔ ظلم بسیار کشته شده - ن

راست ساز - ف. نوعی از فنون سازندگی و صفتی از صفات سازهای ذوالاوتار است - سا

راست شدن خواب - بمعنی مطابق رویا بالفعل آمدن میر خسرو ؎ شب خواب بدمت به بر خویشتن و لیک * آن بخت گو که راست شود خواب عاشقان - ف ب

راست قلم - ف. نویسنده که محاسب درست و متدین باشد چنانکه از تذکرهٔ نصیرآبادی بوضوح می پیوندد - ب

راست کار - ف. صادق و متدین و امانت دار و صالح و پرهیزگار - فس

راست کردار - ف. نیک افعال و خوش معامله - قس

راست کردن چیزی از چیزی - بمعنی راست ساختن چیزی از چیزی صائب ؎ اگر از سینهٔ من آئینه راست کنند * راز پوشیدهٔ عالم همه پیدا گردد - ب

راست کردن قد و قامت - بمعنی مستقیم کردن اینها و بربن قیاس راست کردن لباس و راست کردن ساز و آهنگ و شغل و کار و راست کردن نفس و مانند آن صائب ؎ رهرو صادق و سامان اقامت هیهات * صبح چون کرد نفس راست روان خواهد شد - ب

راست کردن نفس - بالا گذشت -

راست مزاج - ف. معتدل مزاج میر معزی ؎ در خدمت او شخص ادب راست مزاج است * در مدحت او از سخن پاک عیار است - ب

راست مزه - ف. هر چیز خوش مزه که تندی نداشته باشد باقر کاشی ؎ ساغر صحبت هر طائفه لب چش کردم * آدم راست مزه در همه عالم نیست * ملاطغرا در مرآة الفتوح آورده نثر - از راست مزگی آواز نقش مخالف در عراق نشست - ب

راست معامله - ف. بمعنی راستگار و امانت دار و صادق - فس

راست نما - ف. خوشنما - فس

راسته - بروزن خاسته. ف. بمعنی آنکه همه کارها را بدست راست کند ضد چپه و بمعنی صف و قطار رسته است نه راسته از فرهنگ ناصری اما در بهار عجم راسته بزیادهٔ الف بمعنی صف و قطار آورده چنانکه در ذیل مرقوم شده

راستهٔ بازار و رستهٔ بازار و راست بازار - صف بازار که عبارت از احدی الطرفین بازار است و دران دکاکین بیبا شد و ظاهر امرکب است از راست بمعنی مستقیم و های نسبت دانش ؎ رونق راستهٔ بازار گهر اشکند * نه تنبساطی که من از آبله پا دارم * طالب آملی ؎ عمری است که دل در طلب فیمت تاثیر * در راستهٔ بازار قمر ناله فروش است * علی نقی کمره ؎ دل ناشاد من در راست بازار زیانکاری * نمیسازد بصد سودا خریدار زیانی را * ب

راستی - ف. مقابل کجی و در محل راستی انیست مستعمل ظهیر فاریابی گوید ؎ عقل خوش خوش چو خبر یافت از نمیعنی گفت * راستی خوشخبری داد نسیم سحری * از فرهنگ فرنگ * و نحوامض سخن و نیز راستی بمعنی تساوی آمده چون راستی روز و شب بدرجاچی گوید ؎ همیشه تا کمی مه ز قرب خورشید است * چنانکه راستی روز و شب بمیزان است -

راستین و راستینه - بروزن آستین و آستینه. ف بمعنی حقیقی و واقعی انوری گفته ؎ گو آصف جم کو بیا ببین * بر تخت سلیمان راستین - ن

راستیها و راستی اینکه و راستی اینست - در مقامی گویند که کسی حرف زند و خواهد که حرف او بر مخاطب ثابت شود چنانچه شبه و شکی دران دخلی نیابد سالک قزوینی ؎ راستیها خبر از عشق نداریم هنوز * من و مجنون که شریکیم درین کار بهم * ب مص

راسخ - بکسر سین مهمله و سکون خای معجمه ع. استوار و پای برجای - غ ۲

راسخت - بضم ثالث و سکون خای نقطه دار و تای قرشت ف مس سوخته و روی سوخته و معرب آن راوسنج بهترین آن مصری است - ن

راسم - بکسر سین و سکون میم ع. آب روان - ۲

راسن - بسکون نون بروزن دامن. ف. درختی است که آنرا ابیلگوش گویند و آن دوای است نافع گزندگی جانوران انوری گفته ؎ در بوستان خاطر من گر چه جابجای باسرو یاسمین مثلا سرو راسن است - ن

راسو - بضم سین. ف. جانوری است که آنرا موش خرما گویند ناصر خسرو راست ؎ بفریفت مرا بجوانی جهان پیر * پیران رو اکنند بلی مکر بر جوان * عمر مرا بخورد شب و روز و ماه و سال * پنهان و نرم نرم چو موشان راسوان * و بعربی آنرا ابن عرس خوانند اگر درون وی را گشنیز کنند و خشک سازند خوردن قدری از ان گزندگی جانوران زهردار را نافع باشد گویند اگر کعب آنرا بوقتی که زنده باشد بیرون آورند و بر پای راست زن بندند و با و جماع کنند آبستن گردد و گویند طعامی که زهر داشته باشد همین که به بیند موهای خود را راست کند و نعره آید اگر خون او را بر مفاصل و خنازیر طلا کنند نافع باشد - ن سا

راس و ذنب - بذال معجمه آنچه در آسمان از تقاطع منطقهٔ فلک جوزهر و مائل صورت مار بزرگ بهم رسد یک طرفش را راس گویند و طرف دیگر را ذنب و این را تنین فلک نیز گویند مستفاد از منتخب و برهان و صاحب قاموس گوید که تنین سپیدی است در آسمان که تنه اش در شش برج است و دمش در برج هفتم و سیر میکند چون کواکب سیاره - غ

راسوم - بضم سین مهمله ع. بمعنی روسم است که مهر باشد - ۲

راسی - بکسر سین ع. ثابت و استوار رواسی جمع - ۲

راسیات - بکسر سین ع. جمع راسیه که بمعنی کوه استوار است از لطائف - غ

راش - بشین معجمه ع. سست و ضعیف - ل ع

راش - ف. توده و انبار غله پاک شده را گویند مرادف جاش که مرقوم شده همانا که هر دو را در اول زای فارسی باشد چه جیم را بسیار بزای فارسی بدل کنند - ن

راشد - بکسر شین معجمه وسکون دال مهمله ع. راه راست یابنده ونیز نام مردی - م ۲

راشق - بکسر شین ع. تیر اندازنده - قس

راشن - بکسر ثالث وسکون نون ع. آرامنده وثابت ورجای وزراندکی کراستاد بعد از اجرت بطریق انعام بشاگرد دهد وبقاری آنرا شاگردانه گویند وناخوانده بمهمانی در آینده وهو الطفیلی واما الذی یتحین وقت الطعام فیدخل علی القوم وهم یاکلون فهو الوارش - عبداللہ بن محمد راشنی ادیب شاگرد حریری است - ۲

راشوم - کطاوس ع. مهر چوبین که بدان برانبار وجز آن مهر کنند بسین مهمله هم بدین معنی آمده - ۲

راشی - بکسر شین ع رشوت دهنده قال النبی صلی اللہ علیه واله وسلم لعن اللہ علی الراشی والمرتشی والمس شی - غ ک

راصد - بکسر صاد مهمله وسکون دال مهمله ع چشم دارنده از منجم وشیر غرنده - غ ۱

راض - کقاض وضاد معجمه ع. مرد خوشنود رضاة بضم اول کقضاة جمع - ۲

راضب بکسر ضاد معجمه وسکون موحده. ع. نوعی از کنار راضبة - یکی راضبة محرکة مثله ونیز راضب باران بیکبار فرو ریخته - ۲

راضع - بکسر ضاد وسکون عین مهمله ع شیرخوار ومرد بخیل ناکس راضع کرکع ورضاع کگفار جمع ونیز بمعنی بخیل وناکس که شیر بخل از پستان مادر خورده وشبانی که از بخل باخود شیر دوشه ندارد و هرگاه ازوی احدی شیر طلبد عذر عدم شیر دوشه پیش آرد وآنکه خلالهٔ دندان خود را نخورد تا از طعام چیزی فوت نشود ومائل ستیهنده وفی المثل اللئیم راضع ودر حق کسی گویند که در بخل بغایت رسیده - ۱

راضعتان - بکسر ضاد وفتح عین ع. دو دندان شیر کودک رواضع جمع - یقال سقطت رواضعه - ۲

راضی - کقاضی ع. خوشنود شونده وفارسیان بسبیل تصرف یای حطی را بر مصدر آرند مثلا خلاصی کسادی وقحطی وسلامتی وفراغبالی وفضولی وقبولی ونقصانی وزیادی که در اصل بر همه بدون یاست مثال راضی ولی دخت بیاضی گفته ے راضی بجلا صیم نشد مرگ بهر دیم ولی نیاز مندیم ٭ تشواهد هر یک بمحل خود مسطور است از منتخب ومطلع السعدین راضی بفلان چیز وراضی از فلان چیز - بمعنی معروف تاثیر ے سنگ بالین خود از سنگ قناعت کردم هر راضی از داده حق گشتم وراحت کردم ٭ ب

راطب - کصاحب بکسر طای مهمله ع ملازم چیزی - ۲

راطینی - بکسر طا ونون وسکون هر دو تحتانی بلغت یونانی مطلق صمغ را گویند خواه مصطکی خواه کندر وخواه کتیرا وغیره اللدن

راعب - بکسر عین مهمله کصاحب ع. مرد بنحوی باسجع کوهی معروف زمینی است ومنها الحمام الراعبی یعنی نوعی از کبوتر والمونث بالها ونیز راعب توجبه که بر گرداند رود را - ۲

راعبی - بکسر بای موحده. ع نوعی از کبوتر والمونث بالهاء

راعد وراعدة - بکسر عین. ع. ابر با بانگ وابر غرنده بی باران ومنه المثل صلف تحت الراعدة درحق بر گوی بی خیر گویند وبنو راعدة بطنی است از عرب - ۲

راعسة - بکسر عین وفتح سین مهمله ع. ناقه با نشاط

راعف - بکسر عین وسکون فا ع. تیزی بینی وبینی کوه واسب سبقت گیرنده بر اسپان - ۲

راعل - بکسر عین وسکون لام. ع. خرما بنان نر یعنی بی یا بلا به بارآور - ۲

راعنا گوی. ف. کنایه از منافق ومعنی راعنا این است که مراعات کن ما را صحابه این معنی را قصد کرده بحضرت رسول اللہ صلی اللہ علیه وآله وسلم خطاب میکردند ویهود اندک تغیر داده راعینا میخواندند یعنی شبان ما حق تعالی صحابه را منع کرد که کلمه راعنا بار دیگر خطاب با آنحضرت نکنند بلکه انظرنا بگویند کذا فی المنتخب ظاهرا آن یهود منافق باشند وکلمه راعنا را بلهجه میگفته باشند که مومنان را راعینا مفهوم می شد وراعنا گوی همان راعنا است که در تحت لفظ آن راعینا متلفظ ومراد باشد - غ

راعوثة - بضم عین وفتح ثای مثلثه ع. سنگی که بر کشتن بدان استاده شود یا سنگی که در تک چاه وقت کندن گذارند تا بران پاک کننده چاه نشسته چاه را پاک سازد - ۲

راعی - بکسر عین ع. نگهبان ووالی وحاکم وشبان یعنی چرانندهٔ چهار پایان از منتخب وشرح نصاب وخیابان ونیز راعی کنایه از حضرت رسالت مآب صلی اللہ علیه وآله وسلم - غ ض

راعی العباد - بکسر عین اولی ودوم ویای تحتانی. ع در عبارات فارسی غیر ملفوظ مگر در عربی بحالت نصبی بمعنی نگهبان بندگان مراد از پادشاه رعاة ورعیان ورعاء ممدود واو بکسر جمع - غ ۱

راعیة - بکسر عین وفتح تحتانی. ع. اول پیری

راعیة الاتن - نوعی از ملخ وراعیة الخیل مرغی است

راعیل - بکسر عین بر وزن قابیل نام زلیخای مشهور است

راغ - بر وزن باغ. ف. بمعنی دامن کوه که بجانب صحرا باشد حکیم اسدی در صفت اسپ گفته ے یکی دشت پیمای برنده راغ ٭ بدیدار ورفتار راغ ونه زاغ ٭ چو شب بود لیکن چو شب تافته ٭ بتک روز بگذشته را یافته ٭ سعدی گفته ے نه در باغ سبزه نه در راغ شخ ٭ ملخ بوستان خورد ومردم ملخ ٭ شیخ عطار گفته ے بهر انگشت در گیر چراغی ٭ ترا میجویم از هر دشت وراغی ٭ ملولف فرهنگ ناصری ے یکی باغ دیدم به پهنای راغ ٭ اگر راغ با جلد پر از گل چو راغ ٭ ن

راغم داغم - بکسر غین. ع از اتباع است - ۲

راغی - بکسر غین معجمه. ع بانگ کننده - ۲

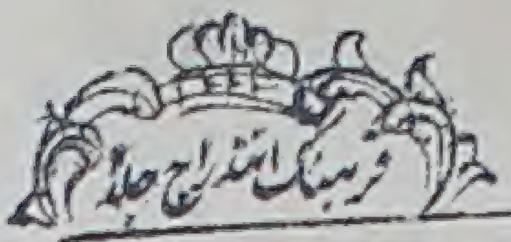
رأف - بالفتح. می ومرد مهربان یا سخت وبسیار مهربان رئف ککتف وندس ورؤف کصبور ورائف کصاحب مثله ومعرفه موضعی است یا ریگی است

راف - بر وزن کاف. ف. بمعنی نرباز باشد که لیساس معرب آنست ودر نصاب بانمیعنی راب آورده ودر سراج اللغات بمعنی چبوتره - غ

رافة - بالفتح وفتح فا ع. مهربانی ومهربان شدن ونیز رافة سخت بخشودن ومهربانی کردن - ۲

رافد - بکسر فا وسکون دال مهمله ع. دهنده ویاریگر واز اسما است - ۲

رافدان - بکسر دال مهمله ع. دجله وفرات است - ۲

رافزه — بزای هوز کصاحب. ع. رگ جهنده — ۲
رافض — بضاد معجمه کصاحب. ع تارک و مانندهٔ چیزی و در قول بابلی مرد سنگ انداز است — ۲
رافضة — بکسر فا و فتح ضاد. ع گروهی از لشکر که سردار خود را گذاشته باشند و جمعی از شیعه که زید بن علی علیه السلام را گذاشته بودند تا شهید شد و رافضی منسوب بآن است — م
رافضی — بکسر فا و ضاد. ع. منسوب برافضه و رافضه گروهی از لشکری که سردار خود را بگذارند و فرقه از شیعه که زید بن علی بن حسین را بیعت کردند بعد از ان گفتند که از شیخین تبرا کن تا با تو همراهی کنیم زید انکار نمود و گفت که چگونه تبرا کنم از ایشان که وزیر و معاون جد من بودند پس ایشان او را رفض کردند یعنی گذاشتند تا آنکه حجاج او را شهید کرد از منتخب — غ
رافع — بکسر فا و سکون عین مهمله. ع بردارنده و حرکت پیش دهنده کلمه را و دادخواه و قصه و حال خود پیش حاکم برنده از منتخب — غ
رافغ — بکسر ثالث و سکون غین معجمه ع عیش فراخ و خوش روافغ جمع — ۲
رافف — بهر دو فا. ع بمعنی درخشنده از منتخب و صراح — غ
رافقة — کصاحبة. ع شهری است بفرات و آنرا رقه گویند بناها المنصور و دیهی است به بحرین — ۲
رافنة — بکسر فا و فتح نون. ع زن فیرنده بناز خرامان — ۲
رافونه — بروزن بابونه. ف. پودنه را گویند و باین معنی بجای فا قاف و بجای نون تای قرشت هم بنظر آمده است که راقوته باشد — ۷
رافه — بروزن نافه. ف. گیاهی باشد مانند سیر که آنرا بریان کرده بخورند — ن
رافه — بکسر فا بسکون ها. ع. مرد فراخ عیش تن آسان و بعضی رافه بکسر سیر علف و آب بر آب آینده هرگاه خواهد ابل روافه جمع و مرد مهربان — ۲
راقد — بکسر ثالث و سکون دال. ع. خوابنده — رقود و رقد کرکع جمع — ۲
راقز — بکسر قاف و سکون زای هوز — ع رگ جهنده — ۲
راقص — بکسر ثالث و سکون صاد مهمله. ع رقص کننده و نام ستاره است که در دهان اژدهای ملک واقع شده است — غ
راقع — بکسر ثالث و سکون عین مهمله. ع. پیوند دوزنده بر جامه وغیره — فی
راقم — بکسر ثالث. ع نویسنده — غ
راقود — بضم ثالث و بآخر دال مهمله. ع. خم بزرگ یا دراز تنگ یا خم قار اندود شکم یا عام است رواقیل جمع و ماهی است کوچک و نوعی از پیمانه — ۲
راقی — بکسر قاف — ع. افسونگر و عزیمت خوان کسیکه بر مریضان افسون و دعا بدمد از منتخب و غیر آن و بمعنی بالا رونده نیز آمده است — غ
راک — بروزن خاک. ف بمعنی فوج جنگی باشد منصور شیرازی گفته ؎ بیافت بازوی حکمت به پنجهٔ قوت ✤ زموی گردن شیرزیان قلادهٔ راک ✤ و بمعنی کاسه و رشته سوزن نیز گفته اند و کاسهٔ چوبین را نیز گفته اند و کشف را لاک بپشت مناسبت گفته اند و در فارسی را بلام تبدیل می یابد بسحق اطعمه گفته ؎ ماشتم داد ندر لاک فلک ✤ شد مگس ران سر خوانم فلک — ن
راکاره — بروزن آواره. ف. در برهان بمعنی زن بدکاره و فاحشه آورده است — ن
راکب — کصاحب. ع سوار و آنچه بر تنهٔ نخل برآید از شاخ و آنرا راکوب نیز گویند و در اکثر لغت عرب راکب سوار اشتر را گویند و فارس سوار اسپ را گویند رکاب و رکبان و رکوب بضم هاهمه جمع و راکبة بکسر اول و فتح ثانی مثله و نهال خرما بر تنه مادر رسته و تا زمین نرسیده یا شاخ خرما بر تنهٔ نخل بر آمده و سر گوید هم رکاب السفینة یعنی کشتی سواران — ۲
راکد — بکسر ثالث و سکون دال مهمله. ع آب ایستاده که جاری و روان نباشد از شرح نصاب و ثابت بر جای از هر چیزی — اغ
راکس — بکسر ثالث و سین مهمله. ع گاو میانه است و گاوی که در مرکز خرمن بندند بوقت کوفتن راکسة مونث — ۲
راکض — بکسر ثالث و سکون صاد معجمه. ع. اسپ دواننده — ۲
راکع — بکسر ثالث و سکون عین مهمله ع سر فرود آرنده و فروتنی نماینده — ۲
راکوب — بضم ثالث و موحده در آخر. ع نهال خرما بن بر مادر رسته یا شاخ خرما بر تنهٔ خرما بن بر آمده راکوبة مثله — ۲
راگ و رنگ — بکاف فارسی لفظ اول هندی الاصل است و دوم مشترک در هندی و فارسی و هر دو متعارف هندی کنایت از صحبت نغمه و سرود عیش و طرب بود و مردم ولایت که بهند آمده یا نیامده اند و همانجا شنیده اند این لفظ را بسیار در اشعار خود ها آورده اند و اشارت بهندی بودن آن نکرده محسن تاثیر که وزیر یزد بود و در هندوستان نیامده گوید ؎ دگر از شیوه های راگ و رنگش ✤ برقص آرد فلک را ساز و چنگش ✤ و در رسالهای ملا طغرا نیز واقع شده و این از جهت التزام الفاظ هندی است و او در هندوستان آمده — ب
رال — بالفتح. ع. بچه شتر مرغ یا بچه یکساله آن رالة مونث رؤل و رئلان و رئال و ریالة جمع — ۲
راله — بفتح لام و سکون ها. ف. مشک چرمین — فها
رام — بالفتح. ع شتر بچه و پوست شتر بچه و جز آن آگنده بکاه برای تسلی شتر ماده و غیر آن و موضعی است بتحتین رأم دوست داشتن چیزی را و الفت گرفتن بآن و فراهم آمدن سر ریش و نیکو به گردیدن و مهربانی آوردن ناقه بر بچهٔ خود و لازم گرفتن آنرا و باین معنی بالفتح نیز آمده — ام
رام — بفتح اول. ع. درختی است — ۲
رام — ف. ضد توسن و نام روز بست و یکم از ماه فارسی و نام ملک موکل بر مصالح روز رام و آن مهرگان بزرگ است و روز ظفر یافتن فریدون است بر ضحاک و درین روز پارسیان شکر و پرستش و زمزمه کردندی که از ظلم ضحاک عرب فارغ شده اند و نجات یافته اند و دیگر نام عاشق ویس که وضع ساز چنگ بود خاقانی گفته ؎ گرچه تن چنگ شبه ناقه لیلی است ✤ نالهٔ مجنون ز چنگ رام بر آید ✤ چون در اصل ویس رام بمعنی خوش آمده و آن بسیار عیاش بوده او را رام گفته اند فخر گرگانی در مثنوی ویس و رامین گوید ؎ شهی خوش زندگانی بود و خوش نام ✤ که خود در لفظ

ایشان خوش بود رام ✦ و او را رامتین و رامشینه نیز
گفته اند دیگر بمعنی خوش فردوسی گوید ع شهنشه ازین
گفتها رام گشت ✦ و نام دره ایست در هند فرخی گفته
سے زان کرد نکونام که اندر دره رام ✦ با پیل همان کرد که با گرگ
نجواری ✦ و لقب ملوک هند و باعتقاد هنود یکی از نامهای
خداوند جل جلاله باشد و رام رام بتکرار مثل الله الله مستعملست
فارسیان بالفظ گفتن و زدن استعمال نمایند فرخی گوید سے
گاهی بدریا در شوی گاهی بجیحون بگذری ✦ گه رای بگریزد
ز تو گه رام و گه خان که تگین ✦ ملا طغرا در تعریف صنم خانه
گفته سے در و بسکه هندو زده رام رام ✦ پریده دم از
طبع مرغان هام ✦ اشرف سے خود بخود هستند چون
با عاشقان خود کام رام ✦ از چه میگویند با خوبان هندو
رام رام ✦ و بمعنی روان در جهانگیری آمده و این بیت
فردوسی شاهد آورده سے بسوی زفر کردم آن تیر رام
بدان تا بدوزم زبانش بکام ✦ و بعضے گفته اند که رام
بمعنی ضد توسن است و بطریق مجاز بر آدمی که سرکش
نباشد و فرمانبردار و رام پیشه بود اطلاق کنند و بطریق
مجاز بر جمادات نیز اطلاق نمایند چنانکه تیر را که از کمان زود
گشاد دهد گویند تیر و کمان را رام کردیم و ازین باب است
رام درین بیت فردوسی نه آنکه بمعنی روان است چنانکه در
فرهنگ گفته بلکه در بیت اول فردوسی نیز لیکن در بیت اول
چون بمعنی شاد که در لغت آمده درست می آید حاجت
بمجاز نیست - ن ب

رام اردشیر - ف . نام شهری است بنا کرده اردشیر
و معنی ترکیبی آن مسخر و فرمانبردار اردشیر است و بعضے گفته
اند طرب اردشیر چه رام و رامش بمعنی طرب است و درین
تامل است چه رام بمعنی شاد و خوش آمده نه شادی و خوشی
و بخاطر میرسد که رام بمعنی شهر و بنا باشد چنانکه رام هرمز شهری
است در آنکه آنهم از بنا کرده هرمز گاهی تخفیف داده رامز
نیز گویند و رام گرد نیز نام شهری است و رامجرد معرب
آنست - ل

رام برزین - ف - دو معنی دارد اول نام آتشکده
باشد حکیم فردوسی گفته سے بران نامه بر مهر زرین نهاد
بر موبد رام برزین نهاد ✦ دوم نام پهلوانی بوده چنانکه هم او گفته
سے سپاه بزرگ از مداین برفت ✦ بشد رام برزین سوی
جنگ تفت - ن

رائمة - بفتح اول و ثالث ع . مهرهٔ افسون برای محبت - ر

رامتین و رامین و رامی - ف . نام همان رام است
که بجوبی چنگ معروف است و واضع چنگ بوده هدایت
سے شد چنگ و طرب دیگر نو آهنگ ✦ بگرفت بچنگ رامتین
چنگ ✦ عبد الواسع جبلی گفته سے بر فلک داشته خورشید
جام و انگهی ✦ بر سما بنواخته ناهید چنگ رامتین ✦ منوچهری
گفته سے حاسدم خواهد که شعر او بود تنها و بس ✦ باز نشناسد
کسی بربط ز چنگ رامتین ✦ و هم گفته اند سے چو رامین گه
گهی بنواختی چنگ ✦ ز خوشی بر سر آب آمدی چنگ - ن

رامج - بکسر ثالث و سکون جیم ع . مرغی که بدام بندند
تا بدان مرغان شکار را شکار کنند یا چغد است که پای آن
بندند تا باز را شکار کنند - ۲

رامح - بکسر میم و سکون حای مهمله ع . نیزه دار و نیزه زن
و سماک رامح ستاره است که نزدیک وی ستاره دیگر هست که آنرا
نیزه سماک گویند و سماک دیگر نیز است که نزدیک خود ستاره
دیگر ندارد و آنرا سماک اعزل گویند یعنی بی سلاح از منتخب و غ

رام رنگی - نور الدین جهانگیر بادشاه بن اکبر بادشاه شراب را
باین نام میخواند طالب آملی سے نه ایم منکر صهبا و لیک میگوییم
که رام رنگی ما نشئه دگر دارد ✦ صهبا شراب انگور درین صورت
رام رنگی غیر شراب مذکور خواهد بود - ب

رامسات - بکسر ثالث و سین مهمله بالف کشیده و تای
قرشت در آخر ع . بادها که راه وی را نا پدید کنند - رامس مثله - ۲

رامش و رامشت و رامشک - بکسر میم در هر سه . ف .
بمعنی شادی و طرب است و گفته اند رامش مخفف آرامش است
چه آن سبب شادی و آرامیدگی خواهد بود و رامشگر سازنده و
گوینده و مطرب است منوچهری گفته سے ز رامشگران رامشی
کن طلب ✦ که رامش بود نزد رامشگران ✦ می زعفری خور
ز دست تکهی ✦ که گویی قضیبی است از خیزران ✦ می زعفرانے
که چون خوردیش ✦ رود سوی دل راست چون زعفران ✦
و رامشگر را رامشی نیز گویند چنانکه دانشور را دانشے گویند
این کلمات نقش نگین انوشیروان بوده - را و بسیار تاریک است
مرا چه بینش هستی عمر دوباره نیست مرا چه خواهش مرگ دور پیکی است
مرا چه رامش و رامشت بمعنی روز چهارم از خمسهٔ مسترقه سال ملک
شاهی نیز آمده از فرهنگ ناصری در بهار عجم نوشته که رامشت
و رامشگر مزید علیه رامش است -

رامش جان - ف . نام نوای است از مصنفات باربد
جهرمی شیرازی که سالار بار پرویز بوده شیخ نظامی در صفت
باربد گوید سے چو کردی رامش جان را روانه ✦ ز رامش جان
فدا کردی زمانه - ن

رامشخوار - ف . نام نوای است از موسیقی - ن

رامشک - بکسر ثالث و سکون رابع و کاف . ف . بمعنی
رامشت است که آرامش و آرامیدن و رامشگر باشد - ر

رامشگاه - ف . انجمن و آرامگاه خواجه نظامی سے
برامشگهت نیز بیم شگرف ✦ حریفی نداری بدین دو حرف

رامشگر - با کاف فارسی بروزن دانشور . ف . بمعنی
مطرب از برهان و نوشته اند که رامش مخفف آرامش است
چون ساز و نغمه باعث آرامش دل میشود لهذا درینجا مجاز اطلاق
مسبب بر سبب کردند از سراج - غ

رامشی - ف . مطرب - غ

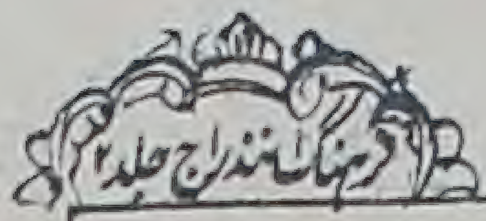
رامع - بکسر ثالث و سکون عین مهمله ع . آنکه سر فرود آرد
سپس آن بردارد - ۲

رامق - کصاحب . ع - مرغی که صیاد در دام بندد آنرا
تا باز را شکار کند - ۲

رامک - کصاحب ع چیزی است سیاه که بمشک آمیزند
و آنرا مشک تمین گویند و بفتح میم نیز آمده و مردی که بیکجا مقیم
باشد و ازان جدا نشود - سام

رامک - بفتح ثالث و سکون کاف . ف . بمصغر رام است
که نقیض وحشی باشد و مرکبی است از زاج سیاه و مازو
و پوست انار و صمغ و دوشاب انگوری که خوردن آن دفع
اسهال کند - فبادل

رامگرد - بکسر کاف فارسی . ف . نام شهری بوده در فارس
از ابنیهٔ بهرام شاه چه گرد در لغت فارسی بمعنی شهر و حصار است
و رام مخفف بهرام است و اکنون آن شهر را معرب کرده برام

جرد مشهور است - ن

رام گیر - بکسر کاف فارسی تحتانی رسیده و رای مهمله زده ف بمعنی گریختن - لاطن

رامول - بآخر زای هوز بروزن ناموس. ف. در فرهنگ گفته نام ماهی است دلیر و جنگجو که با آدمی مائل است و با کشتی همراهی کند اگر ماهیان دیگر قصد کشتی کنند دفع ساز دو اگر کشتی غرق شود مردم را بکنار ساحل رساند شیخ آذری در عجائب الدنیا این افسانه را نقل کرده و بعد از چند بیت تحقیق کرده گفته ؎ هست راموز مرشد کامل + که بر دمرد را سوی ساحل + و باین تفصیل و تاویل صاحب فرهنگ جهانگیری از اول حکایت غافل مانده و بمعنی ناخدا آورده صاحب برهان نیز بتقلید او بمعنی ناخدا و کشتیبان نقل کرده - ن

رامون - بضم ثالث ع. دریا و اصل چیزی و نمونه - ۲

رامُوس - بضم ثالث و سین مهمله در آخر ع. گور - ۲

رام هرمز - بسکون ثالث و ضم ها و رای بی نقطه ساکن و میم مضموم بزای نقطه دار زده. ف. نام شهری بود از بناهای هرمز پادشاه در اهواز حوالی شوستر و آنرا بتخفیف داده رامز گویند و منصوب بدانجا را رامزی و رامی گویند همانا ابریق در آنجا نیکو میساخته اند که خاقانی در تحفة العراقین گفته ؎ از راه کرامتی بهر میل + رانده ز ابریق رامزی نیل + معهذا صاحب جهانگیری نوشته شهری است از اهواز و آنرا در قدیم سمنگان میگفته اند بروزن قلمدان و برهان نیز بدو اتفاق کرده - ن

رامی - بکسر میم ع. تیر و سنگ انداز نده تهمت کننده از منتخب و لطائف - غ

رامی - بروزن جامی. ف. نام شخصی است که واضع چنگ بوده و آن سازی است مشهور سند نقش رستین گذاشت کلان

رام یار - بیای حطی بروزن کامگار. ف. بمعنی شبان در جهانگیری و برهان آمده و اصل درین لغت رمه یار بوده یعنی الیخی بان و رمه بان چنانکه حکیم نزاری قهستانی گفته ؎ رسیدم در میان مرغزاری + در آن دیدم رمی بی رامیاری + و بعضی گفته اند رمه در اصل رامه است یعنی رام شبان و مطیع او که آنرا رمه بان گویند و رمه از گاو

و گوسپند و اسپ شامل همه است و در مقام ازدحام و اجتماع بر آدمی نیز اطلاق شود ابوالمعانی نحاس گفته ؎ قومی اندر نهان بدم گفتند + می شنیدم ز دور همهمهٔ شان + خویشتن را چو گرگ خواهم کرد + تا بر آرم دمار از رمهٔ شان + من ازین قسم دشمنان کی اندیشم + گیر خرد کس ز همهمهٔ شان - ن

رامیتین - بکسر میم و یای معروف و فتح تا. ف. نام قصبه ایست بزرگ از ولایت بخارا معمور و آباد و از آنجاست خواجه علی رامیتنی که او را خواجه عزیزان گویند و از اکابر نقشبندیه بوده و در اوائل حال نساجی می نموده چنانکه خود گفته ؎ خواهی که بحق رسی بیارام ای تن + وند رطلب درست بیار آی تن + خواهی مدد از روح عزیزان یابی + پا از سر خود مساز بیار امیتن + آخر از بخارا بخوارزم رفته و مسکن گرفته تا در گذشت در سفارت خیوه مزارش را در گنج خوارزم زیارت شده رحمة الله علیه مولوی معنوی در باب او گفته ؎ گر نه علم حال فوق قال بودی کی شدی + بندهٔ اعیان بخارا خواجه نساج را - ن

رامین - بثالث بتحتانی رسیده و بنون زده. ف. نام عاشق ویسه و نیز نام چنگی که چنگ خوب می نواخت و نیل نام واضع چنگ است و بعضی نوشته که نام زن چنگ نواز از لطائف - غ

ران - بروزن جان. ف. معروف که ترجمه فخذ باشد انوری گوید ؎ در بیشه گوزن از پی داغ تو کند پاک + همسال نخست از نقط بیهوده ران را + و امر براندن و راننده حکمران سلطنت ران و کامران و زبان ران سیل ران از مرکبات اوست و بمعنی درخت انغوزه - ن ب

رانا - بروزن دانا لقب اجهٔ چیت پور در چراغ هدایت نوشته که رانا بنون لفظ هندی است بمعنی راجه عموما و لقب راجهای اودیپور که ملکی است مابین مالوه و اجمیر و گجرات و رانا بلغت یونانی انار باشد که بعربی رمان خوانند - غ ر

ران افشردن - ف. کنایه از تیز کردن و برانگیختن چیزی عموما و اسپ خصوصا سنجر کاشی گفته ؎ شاه تمام حوصله باکجهان شکوه + بر پیل مست گشته سوار و فشرده ران - ب

رانج - بکسر ثالث و سکون جیم - ع. خرمای است سیاه نرم تابان رانجه یکی و جوز هندی یعنی نارجیل که هندی اخروط است - ۲

راندن - ف. دور کردن کسی را از جائی دور کردن رک

رانش - بروزن دانش. ف. بمعنی راندن و دور کردن باشد و ترجمه سلب در مقابل ایجاب هم هست - ۷

رانِفَة - بکسر نون و فتح فا ع. کرانهٔ استخوان نرم بینی و گوبن کف دست و پوست پاره طرف بینی و طرف باریک از جگر و کرانهٔ آستین و فرو دسرین مردم و تحت قیام وی عام باست و فرود دنبه و گلیم که بر شکاف خانهای اعراب تا زمین آویزند

روانف جمع - ۲

ران کشادن - ف. کنایه از چهار چیز است و این لغت از اضداد است اول کنایه از سوار شدن و رفتن بود چنانکه حکیم خاقانی گفته ؎ لشکر غم ران کشاد آمد دو ران او + ابلق روز و شب است نام ز دوران او + وله ؎ سر نعلی بهای سم اسپت کنم آن روز + کای بجبین دل من ران بکشاید + دوم کنایه از فرود آمدن از مرکب باشد سوم کنایه از عیب ظاهر کردن است چهارم کنایه از برهنه شدن باشد - ن

رانگی - بکسر کاف. ف. یاردم شاعر در هجو گوید ؎ وسمه برابر و چو کشیدی تکلف + رانگی اشتر خورده علف - ب
زن بدکار ۱۲

رانین - بفتح نون. ف. شلوار باشد عروجی سمرقندی در چهار مقاله آورده که چون رودکی قصیده در تحریص رجعت به بخارا بر امیر نوح سامانی خواند ملک چنان سرعت کرد که در دو فرسنگی هرات رانین و موزه در پوشید خاقانی گفته ؎ چرا سبد دمگس دستار و فوطه + چرا پوشد ملخ رانین دیبا + هم او گوید ؎ گر ملخ رانیست بر پا موزهٔ زرین شاه + ران او رانین دیبا بر نتابد بلقیس از زین + رشیدی گفته بعضی بکسر نون گفته اند و بعربی رانان گویند و از بیت انوری که با شین قافیه کرده ثابت میشود که بفتح نون است چنانکه گفته ؎ مرا که طوطی نظم درین چنین و حلی + چو جوزه پای بگل در بماند آخر شین + مگر چو بط و ها یم کند کرامت تو + بچه بزیور مسیح و زینت رانین + - ن

راوت - بفتح واو و سکون تای قرشت لفظ هندی است بمعنی بهادر و قهر از شرح قران السعدین - غ

راوچه - ف. در برهان نوعی از انگور گفته - ن

راود - بفتح واو وسکون دال مهمله بروزن آمد. ف
جهانگیری گفته زمینی که مشتمل باشد بر فراز و نشیب و دران
آب روان و سبزه فراوان باشد فردوسی گفته ؎ فسیله
براو دمیده اشتی * شب و روز در دشت بگذاشتی * فسیله
بروزن وسیله گله و رمه را گویند - ن
راور - بروزن داور. ف بلده ایست از کرمان بجانب
یزد بخصائص معروف رائین نیز از بلوکات کرمان است و
به بردسیر منسوب است مزاری سیرجان و لستان سیرجانی از بناهای
عضد الدوله دیلمی بوده - ن
راودا - بسکون ثالث و رای بی نقطه بالف کشیده
بروزن چارپا. ف. خارپشت را گویند و آن جانوریست
معروف عماد الدین یوسف گفته ؎ کر سایهٔ عمو تو افتد بفرق
او بسر برکشد لبسینه عداوت چو راودا * رشیدی گفته
ظاهرا بهر دو زای فارسی باشد چنانکه بیاید - ن
راوش - بروزن کاوش - ف در برهان گوید بمعنی
ستارهٔ مشتری است و چنین نیست زاوش بزای معجمه است
بروزن خاموش و در همه کتب لغت همچنین آمده حتی در لغت
برهان هم بهمین معنی موجود است چنانکه بیاید - ن
راوق - بفتح واو وسکون قاف. ع. پالونهٔ شراب
یعنی جامه و غیره که بآن شراب را صاف کنند از طرح و
مویز و در موید نوشته که بمعنی شراب نیز آمده و در رسالهٔ
معربات آورده که راوق معرب راوک است و ابن حاج
نوشته راؤوق بروزن فاروق است بمعنی پالونهٔ شراب
نه راوق بفتح واو و تم کلامه حق اینست که راوق بفتح واو
مخفف راؤوق است که واو ثانی را فتح داده اند زیرا که
در کلام عرب فاعل بضم عین نیامده است بهر تقدیر
در استعمال فارسیان راوق بمعنی شراب مجاز باشد
باطلاق مسبب بر سبب. غ
راوک - بروزن ناوک. ف بمعنی صاف و روان
و بی غلظت و راوق معرب آن ظهیر فاریابی گفته ؎
بگذشت ماه روزه بخیر و مبارکی * برکن قدح ز بادهٔ
گلرنگ راوکی * اثیر الدین اخسیکتی گفته ؎ همی تا نیفزاید
از زیر رامش * همی تا نیفزاید از راست سلمک * دلت

همه روزه زهی بادت دائم * گفت همدم باده باد راوک - ن
رائل - کطاوس. ع. آب دهن ستور عموما و اسپ خصوصا
و رائول اکثر رائل که مبالغه است و هر دندان زائد که بروش
روئیدن دندان نباشد در مردم و اسپ - ۲
رائمادکا - ف. در برهان بمعنی الغوزه نوشته آن خطا است
و تحقیق راد باده بدال موحده است نه بواو و میم - ن
راوند - بفتح ثالث وسکون نون و دال مهمله. ف. بمعنی
ریسمانی باشد که خوشهای انگور و جامه و فوطه بران آویزند
و نام جای از توابع قزوین - ن
راوی - بکسر واو. ع. روایت کننده و سیراب شونده و
بمعنی کسیکه قصیده و شاعر را بالحان و خوش آوازی پیش
ملوک خواند از منتخب و شرح خاقانی. غ
راویة - کصاحبة. ع توشه دان و مشک دران آب
باشد یا عام است و ستور آبکش و بازگوینده شعر و سخن از
کسی و التاء للمبالغة - ۲
راویز - بروزن فالیز. ف. درخت اشتر خار که آن را اشتر غاز
نیز گویند و بخار اشتر مشهور است - ن
راه - بروزن ماه. ف. معانی متعدده دارد بمعنی طریق
و طریقه و سنت و بمعنی هوش و شعور هم آمده است و مقام
و پرده موسیقی و نوبت و مرتبه و روش و مذهب چنانکه گویند
رسم و راه و ازینجاست راه بمعنی نغمه و آهنگ و مقام خاص
حکیم فرخی گفته ؎ بدین بهانه که شعری براه باید خواند * بخانه
در شد می دست بر دمی بفغان * حافظ گفته ع. راهی بزن
که آهی برساز آن توان زد * شیخ نظامی گفته ؎ بزن راهی که
غم بی راه گردد * مگر کین داوری کوتاه گردد * یعنی طریق خاص
بزن که شاه را هشیاری بگذارد و راه راست طریق مستقیم و راه
خسروانی یعنی نغمه و آهنگ خاص که بخسروانی معروف است نه آنکه
راه خسروانی نام سرودی است چنانکه صاحب فرهنگ گمان نموده
خسرو دهلوی گفته ؎ نوا چون گفته شد بگشاد جو جو * ز راه
خسروانی عشق خسرو * و در مروج الذهب نیز گفته که خسروانی
نام سرودی است مر فارسیان را و راست هیچ هیچ و تار هیچ
بی انجام نام اسمی از صفات راه که بمعنی طریق باشد بدراه و
گمراه و سرراه از مرکبات آن است - ن ب

راه از پیش پای برداشتن - در مصطلحات کنایه از ترک
تلاش و تردد کردن و بگمان فقیر مؤلف عبرت گرفتن و دیده دوری
بکار بردن اسمعیل ایما ؎ خویش را مرده و در جهان الکار * راه از
پیش پای خود بردار * ب
راه افتادن - کنایه از راه و پیش آمدن و راه زدن باشد چنانکه
امیر خسرو گفته ؎ دلم اندر سر زلفت ره افتاده * غریبان را بهندستان
ره افتاده * ره افتادن گرفت از هر گرانها * بماند از ره نشستن
کاروانها * از فرهنگ ناصری و در بهار عجم نوشته راه افتادن
بمعنی وقوع راه حقیقت است و بصله با و در و بر مستعمل چنانچه
درین بیت در مصرع اول صائب ؎ اگرچه چون قطره در دریای
کثرت راه ما افتد * خیال دورگرد یار تنها میکند ما را * و له ؎
همیشه راه بآب بقا نمی افتد * مشو بدیدن آزان لعل جان فزا
قانع * ظهوری ؎ زاهد افسرده کو گرمی مکن خواهد فتاد * راه
برق جستی بر خرمن عصیان ما * و نیز کنایه از زائل شدن راه
خواجه جمال الدین سلمان ؎ خیل خونخوار خیال اطراف چشم
من گرفت * آنچنان کز دیدهٔ من راه خواب افتاده است - ب
راه افگندن در جای و راه انداختن در جای
کنایه از راه رفتن - ب
راه انجام - ف بمعنی اسباب سفر برای سفر از فیل
و اسپ و سایر اسباب و بمعنی قاصد و پیک هم آمده آنرا ره
انجام نیز گویند چنانکه گفته اند ؎ تنوری چنین گرم بربند
نان * ره انجام را گرم ترکن عنان - ب
راه آورد - ف. کنایه از سوغات است که مسافران
بیارند چنانکه حکیم سنائی گفته ؎ کار روزی چو روز روزبان
بدرست * که ره آورد روز روزی تست * ن
راهب - بکسر های هوز وسکون موحده. ع. پارسا
و عابد ترسایان و بعضی نوشته که راهبان اکثر در کمرها در دست
زنجیری دارند از منتخب و غیره - غ
راه باریک - ف. کنایه از راه تنگ لیکن درین بیت
خوب نشست نمیکند ؎ ره باریک صائب میدهد
آرام هر در را * سخن سنجیده زان لبهای گوهر بار میریزد - ب
راه بگونه نوردن - کنایه از راه دشوار گذار نظامی ؎
تو زان ره که شد بازگونه نورد * بخواه از خدا حاجت بازگرد * ب

راهبان - ف. محافظ راه و نیز مسافر و دزد - ف
راه ببست آمدن - ف. بند شدن راه و راه دیوار
کردن بند کردن راه جلالای کاشی ؎ تا دل شیفته از زم تو
مست آمده است + راه اندیشهٔ اغیار به بست آمده است +
واله هروی ؎ آه سردی کرده ام فوج نفس را پیشتر و معصیت
هر چند راه توبه را دیوار کرد + ب
راه بجای بردن - کنایه از باندک چیزی منتفع و کامیاب
شدن خواجه شیراز ؎ گرچه دانم که بجای نبرد راه غریب +
من ببوی سر آن زلف پریشان بردم + ب
راه بخت - ف. راه عیش زندگانی - از فرهنگ سکندرنامه
راه بلا بردن و راه بلا داشتن و راه بحساب
داشتن و راه بجای داشتن - کنایه از صورت
معقولیت داشتن است میرزا اسمعیل ایما ؎ امشب
ز شرم جانان هر در دل که گفتم + راهی بده نمی برد چون حرف
روستائی + شاه کبود جامه گفته ؎ عشق و پیری سر بسر
زشتی و رسوای بود + ره بده بردی اگر باری لم برناستی +
کمال اسمعیل گفته ؎ مقصود بند ره بجای می برد هنوز +
گر باشدش ز نور عمیرت هدایتی + استاد فرخی گفته ؎ نه عجب است
این از نعمت آن بارخدای + این سخن راهنمون است و بده و داد
راه + صائب ؎ دل نهاد قفس چشم نمیشد صائب + دل
سرگشته اگر راه بجای میداخت + ب
راهبر - ف. بدرقه - رهنما و رهنمون و راه آموز بمعنی
طالب آملی ؎ دلم را سوی تنغش خضر توفیق + بانگشت شهادت
رهنمون است + میر معزی ؎ در سیاهان شدی بطالع
سعد + هم بدان طالع آمدی بیرون + دولت اندیشه بخت
راهنمای + بختور آمد بخت راهنمون + و این بمعنی مصدری
نیز آمده خواجه شیراز ؎ وانگوترا بسنگدلی کرد رهنمون +
ای کاشکی که پاش بسنگی در آمدی + استاد فرخی ؎ ره آموز تو
اندر کار ها روح الامین بادا + همه شغل تو بانیکانی سالاران
دین بادا + سهیلی ؎ ساقی سومیخانه مرا رهنمون کن + وانگاه
بکجر عه منم دفع جنون کن + و این بیت خواجه نظامی محتمل
هر دو معنی است ؎ بدانش ترا رهنمون کرده اند + که مال
ترا حکم خون کرده اند + میر خسرو ؎ است کردی برهنمون

حکیم + صورتی ز آهن و مس و زر و سیم + از بهار و بمعنی وند
راه نیز آمده بدر چاچی ؎ پیش رو پیر جدی راهنمای قبله +
عابدی را که سوی کعبه نباشد رهبر + از غواص سخن
راه بر آوردن بچیزی - ف. بند کردن راه بسنگ
و خشت و جز آن نظامی ؎ نمائی بمن مردی اهل روم + ره کوه
آتش برآری بموم + ب
راه بردن - ف. بمعنی راه رفتن و راه یافتن هر دو آمده سعدی
؎ وزیر اندرین شمه راه برد + نخست این حکایت بر شاه برد
صائب ؎ بعیب خویش چو صائب کسیکه راه نبرد + گله
بحید ز نور چراغ بینائی + ؎ راهی که مرغ عقل بیکسال می برد
در یک نفس جنون سبکبال می برد + ب
راه بریدن و پیمودن و سپردن و کوفتن و فرو کوفتن
و بوئیدن و نوردیدن و نوشتن و طی کردن - بمعنی
معروف دانش ؎ بیابان حرم راطی بپا کردم خطا کردم + بسر
باید بریدن راه کوی دلربا یارا + وحید ؎ چون قدمی چند
برید ندراه + گشت نگه غرقه بحر از شناه + شفیع اثر ؎ بسکه
فرش را وکویش زد چشم انتظار + همچو میل سرمه عاشق راه پیمود
بچشم + واله هروی ؎ زیر فلک آمدی بجولری + باید ره بر
شدن سپاری + ظهوری ؎ فرو کوب مستانه راه سماع + که دارد
دلم دستگاه سماع + خاقانی ؎ دستی که گرفتی سر آن زلف
چو شست + پای که ره وصل نوشتی پیوست + زان دست
کنون در گل غم دارم پای + زان پای کنون بر سر دل دارم دست ب
راه بریان - باضافه. ف. راهی که بسبب هنگامه رهزنان
مسدود باشد صائب ؎ در عهد سیکدستی آن غمزهٔ خونریز +
شمشیر تو آسوده ترا ز راه بریده است - ب
راه بستن و فرو بستن و گرفتن بر کسی - مقابل راه
کشادن و کشودن و وا کردن که وا شدن لازم آنست امیر ؎
جنون ز رحمت کشتی کشد نه منت نوح + بپای شوق تو وا کرده ام
ره در آب + حکیم ؎ هیچگه راه جدای در میان شان و انشد
دو سنداراالغنم آن ابروی پیوسته را + واله ؎ بکف عنان
دو طوفان نگاه نتوان داشت + چو راه گریه کشادم در مژگان
بستم + ظهوری ؎ ز مرد زهر نگه چتر شاه + برافعی خرامان
فرو بسته راه + خواجه شیراز ؎ فریاد که از شش جهتم راه

بر بستند + آن خال و خط و زلف و رخ و عارض و قامت + شیخ
اوحدی ؎ دل می برد امشب ز من آن ماه بگیرید + از دست و
شب تیره بر وراه بگیرید + ب
راه بسر بردن و سر آوردن و سر کردن و بسر شدن -
باخر رسیدن و رسانیدن راه لیکن در غیر راه نیز آمده چون ایام
و عمر و عهد و عمارت و جز آن - ب
راهب عسلی - بفتح و بای موحده و عین مهمله و فتح سین
مهمله زاهد یهودان که پارچه زرد بجهت علامت دارند چه عسلی
پارچه زرد را گویند یهودان برای امتیاز بردوش حلّهٔ خود دوزند
کذا فی البرهان و از منتخب چنین دریافت شد که معنی لفظ راهب
عسلی آنست که راهب خوش آینده و مقبول خلق چه معنی
خوش آینده ساختن حق تعالی است کسی را بسوی خلق - غ
راه بمنزل بردن کسی را - رهبری کردن کسی را بسوی
منزل نظامی ؎ می کو مرا ره بمنزل برد + همه دل برند او غم
دل برد + از غواص سخن
راه بند - ف. کنایه از راهزن باشد چنانکه شیخ نظامی
گفته ؎ سگ من گرگ راه بند من است + بلکه قصاب گوسپند
من است + - ن
راه پیش گذاشتن - رهنمائی کردن میرزا صائب ؎
مگر آوارگی راهی گذارد پیش من ورنه چنان خود را نکردم گم
که خضرم رهنمون گردد - مص
راه جامه دران - بفتح دال مهمله ف. نام راهی است
از تصنیفات نکیسای چنگی پرویز گویند این نوا را چنان نواخت
که حضار مجلس همه جامها بر تن پاره پاره کردند و مدهوش
گردیدند بنابران بدین اسم موسوم شد - ن
راه چپ کردن و زدن - ف. راه راست گذاشته
براه دیگر رفتن طالب آملی ؎ راه چپ کرد حریفانه بهار از چمنم +
غنچه ماندم من و هنگام شکفتن بگذشت + ب
راه حسن چپ کوچه زدم و صاف گذشتم
در جای گویند که در راه رفتنها چو مطلب از دور رسید اشتو از کوچه
دیگر چشم پوشیده بگذرند یعنی عیاری کردم و از شر مخل و اشتم
حسن نام عیاری است که چپ دست بوده - ب مص
راه خار کش و راه خار کن و راه خسروانی

هر یک نام نوای است از موسیقی سند پسین بیاید - ن

راه خسروانی و راه قلندر و راه گل - بضم کاف فارسی. ف. نام نواها از موسیقی میرمعزی ؎ ای صنم چنگ ساز چنگ سکتر بزن + پرده بستان بساز راه قلندر بزن + استاد گفته ؎ ز عشق بزم او در پردهٔ ناهید زند همواره راه خسروانی + ب

راه خفته و راه خوابیده - ف. کنایه از راه دور و دراز و همچنین جادهٔ خوابیده و صحرای خوابیده و منزل خوابیده صائب ؎ در بدست آوردن زلفش مرا تقصیر نیست + این ره خوابیده و کوته میکند شبگیر را + واضح ؎ عشق آگاهی نبخشد جان غفلت دیده را + برق نتواند بریدن این ره خوابیده را + ظهوری ؎ راه ملک عشق را خفته است + صد دراز ی خفته در پهنای او + بیدل ؎ غبارم بر نمیخیزد ازین صحرای خوابیده هاسیرم همچو طفلان در طلسم پای خوابیده سعدالدین راقم ؎ جادهٔ خوابیده را اندیاز شوقم برق را + دستکوتاه مرا هر جا عنان گرد بلند + میر ابوالقاسم قاسم ولد سید میر علی موسوی ؎ سعی بیهوده است در بیداری بخت زبون + این ره خوابیده را آواز یا افسانه نیست + ب

راه خوردن - ف. راه بریدن بسرعت ظهوری در صفت اسپ ؎ این رخش که شلش نهد برق جهان + چون صیت شهنشاه رود گرد جهان + بر مانده طی مکان همان است + در راه خوری نفس سمس گشته دهان - ب

راه دادن - ف. گذاشتن راه برای کسی تا بگذرد ملا سنجانی ؎ از کوچه تنگی کرخری میگذرد + ره دادن او نه از ره تعظیم است - ب

راه دادن فال - ف. حسن ارتکاب امر معلوم از فال و استخاره معلوم کردن قدسی ؎ راهم دهد چو فال زدن ز دوستی + با هر که مشورت کنم از اهل این دیار + شاعر گوید ؎ مصحف ره عاشق ندهد جانب معشوق + فالم مگر از وامق و عذرا بگشائی - ب

راهدار - ف. اگرچه راه بمعنی رفتار شائع است چنانکه گویند اسپ خوش راه و اسپ فلانی راه ندارد لیکن بمعنی اسپ خوش رفتار صحیح راهوار لوا است و راهدار و رهدار در قوسی راهزن و ایضاً کسیکه بمحافظت راهها از طرف حکام مامور باشد و ضبط خراج امتعهٔ تجار بکند و لهذا محصولی را که میگیرند راهداری میگویند و بمعنی مسافر نیز آمده و این هم مجاز است طغرا ؎ رهدار ز غمت دستک ساغر نپسندد + آورده ام از شیشه بکف دستک دیگر + اثر ؎ مردم چشم مرا باشد مدار از خون دل + گر بیاید کاروان بی توشه ماند راهدار - ب

راهداری - ف. محصولی که از امتعهٔ تجار میگیرند فی

راه داشتن و راه خواستن و راه دانستن و راه نمودن و راه کم کردن و گم شدن و راه پاک کردن هر کدام معروف صائب ؎ پیش آن لب چون شکر راه سخن میجو استم + بوسه واری جا دران کنج دهان میجو استم + حافظ ؎ بکوی میکده هر سالکی که ره دانست + در دگر زدن اندیشه تبه دانست + مخلص کاشی ؎ چون کسی کو گل کند در خانه تاریک راه + طفل اشک امشب بجستم تا سحر گردیده است + بیدل ؎ بذوق جستجویش هستی خود چاک میسازم + غباری میدهم بر باد و راهی پاک میسازم + ب

راه دان - بدال. ف. آنکه بر حقیقت راه وقوف دارد صائب ؎ تو که در خانه ره کوچه نمیدانستی + چون چنین راهزن و رهبر و رهدان شده + نظامی ؎ همواره دان هم نفس راهدار + زهی شاه مرکب هی شهسوار + ب

راه دویده - باضافه. ف. بمعنی و تلاش بجا نکرده چون کسی بسفر رود و بی نیل مقصود برگردد و بپرسند سفر چه فائده دارد گویند راه دویده یعنی منازل طی کرده اصل مثل آنکه مردی کون میداد و از وجه آن هر چه بدست می آورد بر فقرا قسمت می نمود چون ریش برآورد دزدی پیشه گرفت و بدستور اعطا میکرد روزی از آخوند ظریف مسئله پرسید آخوند گفت صواب و گناه برابر راه دویده و کون دریده تنبو ماند - تاثیر ؎ مشتاق ترا ساغر می آه کشیده است + مجنون ترا سود سفر راه دویده است - ب

راه را تغیر دادن - آن است که از راهی بیایند باز بآن راه نروند بلکه راه دیگر روند و این را مبارک دانند ؎ چون بمسجد رفتم از میخانه تاثیر آمدم + گاه رجعت به بود تغیر دادن راه را + ب

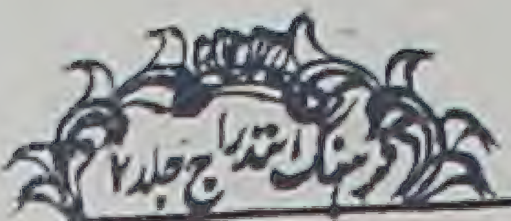
راه را سیاه کردن بر کسی - کنایه از بی نام و نشان کردن نظامی ؎ چو در برقع کوه رفت آفتاب + سر روز روغن در آمد بخواب + سیه کرد بر شب روان راه را + فرو برد چون اژدها ماه را + ب

راه راه - ف. چیز مخطط معروف براه راه و قماشی بیاره یا خطوط رنگین داشته باشد و در هند آنرا محرمات گویند تاثیر ؎ قبای راه راهی داشت در بر + که هر راهش برد دل را براهی + سلیم ؎ در طریق شوق آسایش نمی باید تنش + جامهٔ مرد مسافر گر نباشد راه راه + ملا طغرا ؎ سری مویش از آه حسرت سیاه + سری پرده اش از فغان راه راه + مرزا عبدالغنی قبول ؎ نیست از رهزن درین راهم غمی کز فیض عشق + در بر از زخمی قبای راه راهی بیش نیست + سعید اشرف ؎ شد از خون راه راه راه آخر تن خاکستری پوشم + شهید از لباس کربلای این چنین باید + جامهٔ راه راه و چینت راه راه و قبای راه راه از مرکبات است - ب

راهرو و رهگرای و راه گیر و راه نورد و راه پیمای و راه سنج - بمعنی معروف و تحقیق آنست که راه سنج در اصل عبارت است از کسیکه نیک و بد را خوب دریافته سلوک کند و بی محابا نرود و بمعنی راهرو مجاز است نظامی ؎ چنان باید در قاصد راه سنج + که از جوش دل مغزش آید برنج + صائب ؎ ظلمت از هستی است ورنه ره نوردان عدم + شمع جان خاموش میسازند و راهی میشوند ؎ پاکوبان میشود ز آوازهٔ طبل رحیل + خویش را پیش از سفر چون راه پیما جمع کرد + ب

راه روشن کردن و راه پیش گذاشتن - ف. رهنمائی کردن مرزا فصیحی ؎ بر گلو از طوق راه تیغ روشن میکنم + قمری این گلستانم بال بسمل میزنم + صائب ؎ مگر آوارگی راهی گذارد پیش من ورنه + چنان خود را نگردم گم که خصم رهنمون گردد - ب

راه زدن - ف. کنایه از سرود گفتن لهذا اطلاق راه زن بر مطرب نیز آمده و تاراج نمودن اموال و اسباب

مسافران وگمراه کردن خواجه شیراز گفته ؎ چه راه میزند
این مطرب مقام شناس + که درمیان غزل قول آشنا آورد
وله ؎ ما بصد خرمن پندار ز ره چون نرویم + چون ره
آدم بیچاره بیک دانه زدند + صائب ؎ چشم خونبارم
شبی خون برگلستان میزند + راه خوابم ناله مرغ غزلخوان
میزند + - ب

راهزن - ف. بمعنی دزد و قطاع الطریق و راه زن بمعنی
سرودگوی چنانکه حافظ گفته ؎ چه راه میزند این مطرب
مقام شناس + که درمیان غزل قول آشنا آورد + ن ر

راهشان - بکسر ثالث و شین معجمه بالف کشیده
ع. نام دو رگ بازو یا دو باطن هر دو ذراع - ۲

راه شاه - بروزن چارگاه. ف. بمعنی شاهراه است
که راه پهن و بزرگ عام است - فرد ه

راه شبدیز - ف. نام لحن سیزدهم است از مصنفات باربد - ن

راهطاء - بکسر ثالث و طای حطی بالف کشیده ع. یکی
از سوراخهای کلاکموش که از آن خاک خانه را بیرون کشد
راهطة کهمزة و راهطاء کخیلاء - مثله - ۲

راه فلانجا گرفتن و راه فلانجا برداشتن و راه گرفتن
کنایه از راه رفتن خسرو گفته ؎ میخواند اجل بر آستانت +
بوسی بزنیم و راه گیریم + وله ؎ چو لختی گشت و صید
افگند تا چاشت + از انجا سوی بستان راه برداشت + شیخ
شیراز ؎ اگر یک سواری ره خویش گیر + وگر پای بندی
رضا پیش گیر + میر محمد حسین شوقی ؎ سایهٔ بید گزیدم
که ز سودا برهم + بید مجنون شد و آن هم ره صحرا برداشت +
صائب ؎ کرد دیوانگیم در در و دیوار اثر + کعبه چون محمل
لیلی ره صحرا برداشت + کمال اسمعیل ؎ بفرست کمال
این غزل تر سوی تبریز + چون سیل سر شکست ره
سرخاب گرفته است - ب

راه فنا - بنون بالف کشیده. ف. یعنی امراض و
آفات و در اصطلاح عاشقان راه عشق را گویند و ذاکران
راه ذکر را خوانند - لک

راه قدس - وادی قدس نظیری ؎ ره و دمصر و چشمهٔ
موسی براه قدس نیست + وقت رفتن ترس از آلایش

دامن مکن - از غوامض سخن

راه کاهکشان - بکسر ثالث. ف. سفیدی را گویند که شبها
در آسمان می نماید و آنرا آسمان دره خوانند و آن صورت
راهی است که در فلک هشتم از اجرام کواکب سحابیه ظهور
یافته است بعربی مجره خوانند - ر

راه کردن. ف. راه سر کردن و این مجاز بالحذف است ؎
ره نبردیم بمقصود خود اندر شیراز + وقت آنست که حافظ
ره بغداد کند + - ب

راه کلندر - ف. نیز نوائی است از موسیقی و اصل
در آن گلندر است بکاف فارسی و قلندر معرب آنست
سندش در راه خسروانی گذشت -

راه کور و راه کوری - باضافه راهی که مردم در آن تردد
بکنند و خط جاده اش عیان نباشد صائب ؎ بی بختی
ایام بصیرت نتوان یافت + کور است همان ره که لگدکوب
نباشد - ب

راه کوفته - باضافه راهی که در آن آمد و رفت کنند
میر معزی در تعریف اسپ گوید ؎ چو از کام او بر ره
کوفته + شود شکلهای مدور عیان + تو گوئی بپای عیان
کرد چرخ + هزاران قمر بر ره کهکشان - ب

راه کوه و راه بابا کوهی رفتن - عمل لواطت کردن
و کوه باصطلاح شعرا کنایه از سرین است و این [illegible]
زبان تحقیق پیوسته اشرف ؎ سخن بکر لیست تحسین
سخندان چهره آرایش + ز راه کوه رفتن باشد او را
دخل بیجا لیش + سلیم در هجو راه کشمیری ؎ بسی گس را
جهان زین تنگ جاده + ز راه کوه رفتن توبه داده - ب

راه گان - ف. بروزن و معنی رایگان است و شرح
آن بیاید - ن

راه گذار و رهگذر - ف. در رهگذر بیاید - فر

راه گستن - بضم کاف فارسی و سکون سین بی نقطه
و فوقانی مفتوح برای قرشت زده. ف. کنایه از مرکوب است
مطلقا اعم از اسپ و اشتر و شتر و گاو و امثال آنها مرکب
راهوار و فراخ کام و خوش راه را نیز گویند - ف لار

راه گل - بضم کاف فارسی و سکون لام. ف. نام
نوای است از موسیقی - سراف ه

راهگیر - بکسر کاف فارسی. ف. بمعنی مسافر
و بمعنی قطاع الطریق نیز آمده خاقانی ؎ کابین عروس
روح بشناس + از رهگیران دیو بهراس + - از فرهنگ
فرنگ و غوامض سخن

راهن - بکسر ثالث و سکون نون. ع. ثابت و آماده
و لاغر از مردم و شتر و گرو کننده و دائم - ام

راه نشین و ره نشین - ف. گدای که بر سر راه نشسته
گدیه کند و طبیبی که بر سر راه نشسته داروها فروشد و نیز کنایه
از مسافر و رهگذری بمعنی اول میر الهی همدانی گفته ؎
دلخواه که هست ماه خرگاه نشین + خورشید بود بگوی او
راه نشین + از دیدهٔ من برون نخواهد رفتن + کو شاه من است
و چشم من شاه نشین + اوحد الدین انوری ؎ ای
بدرگاه تو هر قصه سان صاحب ری + ره نشین بر کوی
کرمت حاتم طی + خواجه شیراز ؎ ساکنان حرم ستر
عفاف ملکوت + با من راه نشین ساغر مستانه زدند - ب

راهنما راهنمائی و رهنمون - ف. هادی نماینده راه

راه نورد - بفتح نون و واو و سکون راو دال بی نقطه
ف. کنایه از مرکب و قاصد و مسافری که پیاده میرفته باشد
و گدا و مردم بی خان و مان را نیز گویند و ره نوردش لار ه

راهوار و رهوار - ف. نوعی از رفتار اسپ که بسیار
هموار بود گاهی بر اسپ صاحب این رفتار اطلاق کنند
چنانکه گویند فلانی اسپ راهواری دارد میر خسرو ؎
به ار عنان ادب در کشم درین میدان + که بی نشیب
و فراز شد بنای رهوار است + بحث این لفظ در راهدار
گذشت - غ ب

راهواره و راه آورد و ره آورد و رهگذار. ف
سوغاتی که از سفر آرند اثر گفته ؎ لعل سیراب بی تکلم
بدست آورده است + از بدخشان دل پر خون رسم
رهگذار + ملا طاهر غنی ؎ هیچ ره آورد دگر چشم
نداریم + یاران همه خواهیم که تشریف بیارند + شرف
شفروه ؎ یک سفر کن ای صبا از بهر مشتاقان یار +
تبسم ره آوردی بیاور هم ز خاک کوی او + - ب

راهوان - ف. بمعنی راهبان که بمعنی محافظ راه باشد فر

راهوی - بضم ها و کسر واو بتحتانی رسیده. ف. نام مقامی از موسیقی شیخ نظامی گفته ؎ نکیسا در ترانهٔ جادوی ساخت * پس انگه این غزل در راهوی ساخت * انوری نیز گفته ؎ غزلکهای خود همیخواندم * به نهاوند و راهوی و عراق * رشیدی گفته رهاوی قول عوام است اصل راهوی است مؤلف گوید در لغت پارسیان مقلوبات متداول و جائز است - ن

راهی - بروزن ماهی. ف. نان نواش را گویند حکیم سنائی گوید ؎ باد خوردی ولیک ماهی نه * دوغ خوردی ولیک راهی نه * و راه رونده نیز گفته اند - م ا

راهِیَة - بکسر ثالث و فتح تحتانی. ع. می ویران

راهَة - وزنبور عسل بدان جهت که در پریدن ساکت میباشد ۲

رأی - بالفتح. ع. اعتقاد و بینای دل - آرا جمع آراء - وآرای - ورای وریّ وراء - کغنی مثله - ۲

رای - ع. فکر و اندیشه آرای جمع و نفی آن بالفظ ناو بلند و روشن و رزین جهان آرای ملک افروز ملک آرای جهان افروز فرخ آفتاب ضیا خام متین - صائب از صفات اوست و بالفظ جستن و زدن و کردن و برانداختن و افتادن و داشتن و نهادن و آمدن و آوردن مستعمل میر خسرو ؎ بزمین بوس شاه رای آورد * شرط تعظیم را بجای آورد * وله ؎ چشم تو رای زد که شد بنده در الظلم * انصاف بیه هم که چه رای متین زده است * نظامی ؎ بازدن کس نیاورد رای * برون از خط عدل ننهاده پای * وله ؎ براندازرای که یاری دهد * ازین و حشتم رستگاری دهد * چو آمد ز ما انچه کردیم رای * تو نیز انچه گفتی بیاور بجای * انوری ؎ خیز و رای صبوح دولت کن * بین که خصمانت را خمار گرفت * استاد فرخی ؎ هر جا که رای کند دولتش رفیق * هر جا که روی کند بخت رهنمای * وله ؎ شهان پیشین فرهمای برو ندی * ز بهر فال بهر کس که شان فتادی رای * وله ؎ زمانه نو شد و گیتی ز سر جوانی یافت * امیر شد و اتابک بهاده دار درای * گفتم ستاره وار ز ندرو ز رزم رای * گفتا مجره وار نهد روز بزم خوان * خواجه شیراز ؎ دلا همیشه مزن رای زلف دلبندان * چو تیره رای شدی کی گشاید کاری * شیخ شیراز ؎ خلاف رای سلطان رای جستن * بخون خویش باید دست شستن * فردوسی ؎ بجنبید مر سام را دل ز جای * بدید ار آن کودک آمدش رای * وله ؎ ازاندرین کار رای آوریم * سخنهای بهتر بجای آوریم * چه گوئید و این را چه پاسخ دهید * همه یکسره رای فرخ نهید * قوی رای آهسته رای روشن رای تیره رای تیز رای تند رای پاک رای پخته رای پریشان رای سامی پسندیده رای خام رای خود رای خود رایه ز یو رای خست رای از مرکبات آن است - ب

رای - بروزن جای لقب ملوک قنوج است چنانکه خان لقب ملوک ترکستان و شاه لقب ملوک ایران و ستار لقب ملوک غرجستان تبع لقب ملوک حمیر و یمن و قیصر لقب ملوک روم و اخشید لقب ملوک فرغانه و نجاشی لقب ملوک حبشه و هرقل لقب ملوک شام و اسپهبد لقب ملوک تبرستان و مازندران و افشین لقب ملوک اسروشنه و مهراج لقب ملوک جزائر بحر شرقی و بطلیموس لقب سلاطین اسکندریه و نمرود لقب پادشاهان کلدانی و سریانی و فرعون لقب پادشاهان مصر و قبط و خوارزم شاه و شیروان شاه لقب ملوک خوارزم و شیروان و سمضعان لقب ملوک دیماوند و ماهویه لقب ملوک مرو و ترخان لقب ملوک سمرقند و ورازویه لقب ملوک سرخس و گرکان ناخدا لقب ملوک گورکانان و بربیقیاس و اصل درین لغت یعنی قنوج کنوج بوده قنوج معرب است فردوسی گفته ؎ نگار رخم را ز قنوج رای * فرستد همی سوی خاور خدای * و کنوج از ملک سند است - ن

رایات - ع. نشانهای لشکر - ع

رائی العین - بضم تحتانی. ع. دیدن بچشم - ع

رائب - بکسر همزه و سکون موحده. ع. کار مشتبه و مکدر و بمعنی سرگشته شوریده عقل مست و گران جسم گرانجان از سیری شکم یا از غلبه خواب یا از راه رفتن و شیر خفته جغرات شده و یا شیر مسکه بر آورده آب آمیخته - ۲

رائبه - بکسر همزه و فتح موحده. ع. مطلق بوگرفته بوی خوش - ع

رایَت - بفتح تحتانی و سکون فوقانی. ع. نیزه و علم نشانهای لشکر - رایات - جمع و لوامع آیات و خوابیده از صفات و شمشاد طاؤس از تشبیهات اوست و بالفظ افراختن و افراشتن و انگیختن و کشیدن و جنبیدن و زدن مستعمل میر معزی ؎ چه رایتی است که نسرین زده است بر کهسار * که شد بلون دگر عالمی بدیع آئین * انوری گفته ؎ چون در سواد ملک بجنبید رایتت * آن در هوای سایهٔ او بیخ و بار ملک * تقدیر گفت ضمه بکن هین که آمد آنکه * هست از هزار گونه شرف یادگار ملک * رضی الدین نیشاپوری ؎ کنون نشاط کشیده است بر فلک رایت * کنون سرور نهاده است بر سپهر سریر * میر معزی ؎ در دگر باره بروم اندر کشی رایات خویش * هر کجا در روم کاریزی بود پر خون شود * نظامی ؎ در ان دل که او رایت انگیخته * سر کوتوال از دژ آویخته * عبد الواسع جبلی ؎ جامه از صابری بر دوختیم * رایتی از شاطری افراشتیم * صائب ؎ میکند خون در جگر باد خزان را همچو سرو * رایت سبزی که از آزادگی افراختیم * خواجه جمال الدین سلمان ؎ دگر طاؤس رایت را که در مغرب همی جلوه * کلاغ بیشهٔ شب را بمشرق باز گردانی * عرفی ؎ قبضهٔ شمشیر کینت دستگاه آفت است * سایهٔ شمشیر رایت چشمهٔ شاپور باد - ب

رایت فریدون و رایت کاویان و علم کاویان - ف. همان درفش کاویانی میر معزی ؎ و گر چو تاج فریدون شد از شگوفه درخت * خجسته رای تو چو رایت فریدون باد * سنجر کاشی ؎ با میمنت ثبات کلکم * چون رایت فتح کاویان است - ب

رائج - بکسر همزه و سکون جیم. ع. زر نیکه در دار الضرب مسکوک شده باشد مقابل خارج که آن کم عیار و قلب است میر نجات ؎ بی اصول قدمش سکه رائج نزنی * خارج واقف دم باش که خارج نزنی - ب

رایچور - بجیم فارسی بواو رسیده نام جای است در دکن - غ ف

رائحه - بکسر همزه و سکون حای حطی. ع. شبانگاه آینده

رَواحة جمع رائحة مونث رائح و باران شبانگاه
رَوائح - جمع و بمعنی خون یقال فی وجهه رائحة
ای دم و بمعنی بوی خوش یا ناخوش و قوله ماله
سارحة و لا رائحة یعنی نیست او را چیزی - ۲
رائد - بکسر همزه و سکون دال مهمله ع. آنکه او را برای
آب و علف فرستند و بمعنی دست آس - غ
رای زن - بفتح زای هوز و سکون نون. ف. کسیکه در
کارها با او مشاورت کنند - ن
رائس - بکسر همزه و سکون سین مهمله ع کوهی است
و چاهی است و سردار و حاکم - ۲
رائش - بکسر همزه و سکون شین معجمه ع. میانجی
میان پاره دهنده و پاره گیرنده و تیر با پر و الحارث
الرائش - یکی از پادشاهان یمن - ۲
رائض - بکسر همزه و سکون ضاد معجمه ع رام کننده راضة
و رُوّاض جمع نیز رائض کسیکه اسپان را ریاضت آموزد
و آن چابک سوار باشد از سروری و کشف - اغ
رائع - بکسر همزه و سکون عین مهمله. ع. فنایی است
از فناهای مدینه و شگفت آرنده کسی را از حسن و جمال - ۲
رائعة - بکسر ثالث و فتح رابع. ع. منزلی است میان
مکه و بصره و دار رائعة - بمکه است و در آنجا است
مدفن آمنه مادر نبی صلی الله علیه و آله وسلم - ۲
رائغ - بکسر ثالث و سکون غین معجمه ع. راه مائل و کژ - ۲
رائف - بکسر همزه. ع مهربان و نا سخت
مهربان و بسیار مهربان - ۲
رائق - بکسر همزه. ع آب جاری و صاف
و هرچه صاف و لطیف باشد - غ
رایکا - بروزن سالکا. ف. در فرهنگ بمعنی
محبوب و مطلوب و معشوق است و مردم طبرستان
الف آنرا حذف کرده ریکا گویند و نسوان استعمال
نکنند و بیشتر در پسران استعمال کنند دختر را کچا گویند
مولوی گوید ع رایکا روی نمود است و غلط افتادی
باش تا در طلب بوی جهان پیمائی * مؤلف گوید چنان
بخاطر میرسد که صاحب جهانگیری رایگان را رایکا خوانده
و بمعنی ریکا فهمیده است اگرچه ریکا بمعنی پسر است
ولی با این شعر مناسبت ندارد - ن
رایگان - بکاف فارسی بروزن شایگان ف بمعنی
مفت و بی بدل و بی مایه و بی زحمت و بی تحمل گویند
در اصل راهگان بوده یعنی چیزی در راه یافت شده و قتی
گفته ام ع از ابر رشته رشته چکد در شاهوار * خاک
توده توده دمد گنج شایگان * زان رشته رشته رشته
لولوست بی بها * زان توده توده توده یاقوت رایگان
سنائی گفته است رایگان راهگان بوده چه گان فاده
معنی لیاقت و سزاواری و درخوری کند و حاصل معنی سزاوار
راهست چه چیز کم مایه و نومایه درخور آنست که بر سر راهها
افتاده باشد چنانکه شایگان سزاوار صاحبی خداوندی
باشد و مجازاً راهگان دو تن را گویند که با یکدیگر راهی روند
و بیکراه روند از فرهنگ ناصری در بهار عجم نوشته که رایگان
و رایگانی و برایگانی بمعنی مفت و آسان باشد از عالم
ارمغان و ارمغانی و نشان و نشانی میر معزی ع جنون [illegible]
رایگانی دهم زر و گوهر * بد اندیش تو جان هر رایگانی
کمال اسمعیل ع مهر تو مرا چو جان عزیز است * از کف
ندهم برایگانی * وله ع بوقت منصرف از نجر ارمغانی ما
بشارتی ز قدومش باصفهان برسان -
رایگان خوار. ف. کنایه از مفت خوار و گدا و انطامی
ع به بحجم سرا ز رایگان خوارگان * مگر بی زبانان و بیچارگان
میرخسرو ع گه بلقمه کوشش گه سجده خواب * زهی
رایگان خوار بالانشین * - ب
رائم - کصاحب. ع شتر ماده مهربان بر بچه بر آن
پوست آگنده رائمة مثله - ۱
رایه - بروزن مایه. ف. جوششی که بر سر و روی
اطفال برآید و بعربی سعفه خوانند - ن
رَبّ - بالفتح و تشدید بای موحده ع. پروردگار
و خداوند و این اسمی است از اسمای الله تعالی و گاهی
مخفف آید و نیز گاهی بای دوم را بیا بدل کنند در قسم
و منه قولهم لا و ربیك لا افعل کلا یعنی قسم
پروردگار تست و مالک و مستحق چیزی و صاحب و یاران
و نیز بمعنی برادر کلان قوله تعالی یا موسی انا لن ندخلها ما داموا
فیها فاذهب انت وربك فقاتلا ای انت و
هارون - و بمعنی پادشاه و منعم و مولی و سید ارباب
و ربوب جمع و نیز رَبّ فراهم آوردن و افزون
کردن و لازم گرفتن و آرام نمودن و اقامت ورزیدن
و مهتری کردن بر قومی و نیکو کردن کار را و تمام و کامل
گردانیدن و خوشبو کردن روغن را و مالک چیزی
گردیدن و نیکو کردن مشک را برب و باینمعنی بضم هم آمده
و پروردن کودک را تا بلوغ و بچه آوردن گوسپند و بالضم
شیره مسطبر از هر ثمر بعد فشاردن آن و دُرد روغن و آب
مسطبر از هر چیز و معرفة نام جمادی الاولی و رُبّ نیز بمعنی
بسا و آن حرف جار است و در نیاید مگر بر نکره یا اسم است
و بمعنی اندک نیز آید - اغ
رَبْء - بالفتح. ع طلایه شدن و دیدبانی نمودن
و بر بلندی برآمدن و بلند گردیدن و برداشتن چیزی را
از چیزی و بلند پنداشتن و نیز رَبْء اصلاح نمودن
و ربودن چیزی و فراهم آوردن هر نوع طعام را و گرانبار رفتن
و چشم داشتن و نگهبانی کردن و از بالا بزیر نگریستن
و مطلع گردیدن بر چیزی - ۲
رِبا - بالکسر و القصر ع. بیشی یعنی به نسیه خریدن
و فزون گرفتن در وام و بیع ربوان و ربیان
تثنیه و نشو نما کردن - اغ
رُبا - بضم ف بمعنی ربودن است که مصدر است
و امر بربودن هم است یعنی برباو چون مرکب شود
بهمه صیغها موافق آید مثل ربودن و ربایده و ربوده
و میربایده ترکیب آن مانند دلربا و کهربا و امثال آن شیخ
شستری گفته ع کجا شهوت دل مردم رباید * که
حق گه گه زباطل مینماید - ن
رَباء - بالفتح ع. فزون شدن و کوالیدن
و بر بلندی و پشته برآمدن و پرورش یافتن و منت
نهادن و فزونی نمودن بر کسی - ۲
رَباب - کسحاب. ع. ابر سپید و گاهی سیاه را
هم گویند ربابة یکی و نام زنی است جمیله معشوقه

رعد موضعی است بمکه و کوهی است میان مدینه و فید و نام محدثی و سازی است که نواخته شود و رُباب کغراب بالضم موضعی است و ابو الرُّباب محدثی است که از معقل بن یسار روایت میکند و بالکسر پیمان و عهد و ده یکها و یاران و پنج قبیله از عرب یکی شده و اندو نزدیک زادن رسیدن گوسپند - ۲

رَباب و رَبابه - بالفتح. ف. نام سازی معروف و بعضے برانند که معرب روادہ یعنی ترکیبے آن آواز حزین برآرنده چه رو آواز حزین و آده معنے برآرنده و ها درین ترکیب برای معنی نسبت است بعقیر مولف گوید تحقیق آنست که آب و آبه مبدل آو و آوه است که کلمه نسبت است چون گوراب و گورابه بکاف فارسے مقبره و گورخانه و سرداب و سردابه خانه که زیر زمین سازند برای محافظت از تابستان میر خسرو ؎ من صوفے خرابم کو سیکده که در وی هر قصی کنم چو مستان با بربط و ربابه

رِبابَة - بکسر اول و فتح رابع. ع. ملک و سلطنت و مالک و رب شدن و رُبُوبِیَّة - مثله و عهد و پیمان و دسته و جعبه تیرهای قمار یا رشته که بآن تیرها را بندند یا پارچه که دران تیرها را پیچند یا پوست تنک که بر دست برآرند و تیرهای قمار پیچند تا مس تیر دوست خود را که میخواهند دریابد - ۱

رَباة - بالفتح. ع. پشته و بلندی - ۲

رَباکَه - بفتح اول و ثالث. ع. آب ستان سه پهلو که از چهار پارچه چرم سازند - ۲

رَباجَة - بفتح اول و جیم. ع. کولی و سستی و کند خاطر - ۲

رَباجِی - بفتح و کسر رابع. ع. سطبر تند و درشت خو که میان قریه و بادیه باشد - ۲

رَباجِیَة - بالتخفیف لگراهیت. ع. زن کول - ۲

رَباح - بجای حطی در آخر کسحاب. ع. سود و نام ساقی و جانوری است مانند گربه که کافور از وی گیرند و کافور ریاحے بدان منسوب است و این غلط است چه کافور صمغ درختی است و نام جاعتی و قلعه است باندلس و رَباح الاسود مولای نبی است صلے الله علیه و آله و سلم و ابو بکر رباح بن عبد الرحمن تابعی است و بالکسر فروختن چیزی بسود و فائده بکسے دادن و رُبّاح کرمان بزغاله و کیبی نر و بچه شتر لاغر و نوعی از خرما - ۲

رَباحِیّ - بفتح اول و کسر حا و تشدید تحتانی. ع. نوعی از کافور - ۲

رَبّاد - بدال مهمله کشداد. ع. گل ساز و بانی از گل - ۱

رِباذ - بالکسر و ذال معجمه در آخر. ع. جمع رِبَذَة بکسر اول و فتح ثالث پشم پاره رنگین که بگوش و گردن شتر و غیر آن آویزند و پارچه زن حائض و هر پلیدی - ۲

رَباذِیَة - کعلانیة. ع. بدی یقال بین القوم رَباذِیَة ای شرّ - ۲

رَبارِب - بفتح اول و کسر رابع و سکون موحده. ع. جمع

رَبّاب - بالفتح هر دو رای مهمله پاره گاوان دشتی - ۲

رَبازَة - بفتح اول و فتح زای هوز. ع. زیرک گردیدن مرد و آگنده گوشت و فربه شدن کبش - ۱

رَبّاض - بضاد معجمه گلتان. ع. شیر درنده - ۲

رِباط - بالکسر و طای حطی. ع. آنچه بوی بندند ستور و مشک و جز آن را رُبُط گکتب جمع و دل و دوام نمودن بر کارے و نگهداشتن و ملازمت کردن جای درآمدن دشمن و نیز رباط پنج عدد و زیاده از اسپان بسته و مهمان سرای رِباطات جمع و انتظار نماز بردن بعد از نماز دیگر از منتهی الارب و منتخب در غیاث نوشته رَباط بالفتح بمعنی مسافرخانه -

رِباطَة - بکسر اول و فتح طای مهمله. ع. سخت شدن دل و الهام کردن کسے را صبر و قوی دل گردانیدن خدای کسی را -

رباط شول - بشین معجمه. ف. نام رباطی نزدیک نجف معلے ذکی ندیم گفته ؎ آدم موسی طور دشت نجف است خورشید فروغ نور دشت نجف است آبی که بخضر عمر جاوید ان داد آن آب باط شور دشت نجف است - ب

رُباع - بالضم و عین مهمله. ع. چهار گان و رَباع بالفتح آنکه دندان رباعیه افگنده باشد رُبُع بالضم و بضمتین جمع رِباع و رِبعان بکسر ها و رَباعٍ کقصر و آرباع و رَباعیات مثله رَباعِیَة بالتخفیف مونث و چهار دندان که میان دندان ثنایا و انیاب باشد رَباعیات جمع و رَبّاع کشداد بسیار خرید کننده خانها و منزلها -

رَباعَة - بالفتح و الکسر. ع. شان و حال یا طریقه و رونق و استقامت و رِباعَة بالکسر نوعی از دوال شمشیر - ۲

رَباعِی - بفتح اول. ع. ختنه هفت ساله و گاو و اسپ و گوسپند چهار ساله و شتر هفت ساله را رَباعی از ان گویند که بهفتم سالگی چهار دندان می شود و بضم اول در اصطلاح شعرای عجم چهار مصراع که مصراع چهارم با اول و ثانی هم قافیه باشد و در مصراع سوم لازم نیست که همان قافیه باشد و این رباعی در بحر هزج اخرب و اخرم مثمن آید و زنش خاص اینست لاحول و لاقوة الا بالله و اگر برین وزن نباشد آنرا قطعه گویند رباعی نگویند از سروری و شرح نصاب و در منتخب نوشته که رباعی بفتح اول اسپ و گاو چهار ساله که پا در سال پنجم نهاده باشد و گوسپند سه ساله که پا در چهارم نهاده باشد و شتر شش ساله که پا در هفتم نهاده باشد - غ

رُباعِیات - بضم اول و فتح چهارم. ع. دندان که میان ثنایا و انیاب باشد و این جمع رباعیه است که بفتح اول بروزن ثمانیه باشد از منتخب - غ

رَباعِیَة - بروزن ثمانیه. ع. یکی از چهار دندان که میانه ثنایا و انیاب است رَباعِیات جمع - م

رباعی خواندن - ف. ضابطه است که کهنه سوار چون بر سر کشتی گیری آید رباعی بلند و مدخواند میر نجات ؎ چون باعیش بمیدان فصاحت سر شد خضر گوی که نصیحتگر اسکندر شد - ب

رِباق - کجبال. ع. جمع رِبْقَة بالکسر و الفتح گوشه از ربق و منه الحدیث خلع رِبْقَةَ الاسلام مِن عُنُقِه و رِبْق - بالکسر رسن با گوشها که بره و بزغاله بندند - ۲

رَبالَة - بالفتح. ع. بسیاری گوشت - ۱

ربّ النوع - بالفتح. ع. فرشته که حق تعالی برای پرورش و حفاظت هر یک نوع از انواع نباتات و حیوانات و جمادات مقرر فرموده چنانکه برای پرورش هر نوع فرشته علیحده است - غ

رُبّان - کرمان. ع. رکنی است از کوه اجا و مهتر کشتیبانان که کشتی رانند و رُبّانی مثله و جماعت بدین معنی بالفتح هم آمده و تمام یا اول از هر چیزے یقال اخذه برُبّانه یعنی تمام گرفت آنچیز یا اول آنرا - ۲

رَباوَة - بتثلیث. ع. پشته و بلندی آرباع جمع - ۲

رَبَایَا ـ بفتح اول. جمع رَبِیْئَة کسفینة طلایه ـ ۲

رَبَائِب ـ بفتح اول و کسر همزه و سکون موحده. ع. جمع رَبِیْبَة ـ دایه و آنچه بجای او باشد و پرورنده دختر زن مرد از غیر او و گوسپند خانگی جهت شیر و بره در خانه پرورده ـ ۲

رَبَائِث ـ بفتح اول و کسر همزه و سکون ثای مثلثه. ع. جمع رَبِیْثَة کار بازدارنده از خیر و فی الحدیث اِذَا کَانَ یَوْمُ الْجُمُعَةِ بَعَثَ اِبْلِیْسُ جُنُوْدَهٗ اِلَی النَّاسِ فَاَخَذُوْا عَلَیْهِمْ بِالرَّبَائِثِ ـ م ۲

ربایندہ ـ ف. چیزی که بیک بدن بخود کشد و از خود ببرد چون حسن رباینده و غمزهٔ رباینده و ناز رباینده صائب ع تا از آن حسن رباینده نظر یافته است + آب آئینه ربا بنده تر از سیلاب است + دلربا هوش ربا استخوان ربا بوسه ربا کهربا آهن ربا تیر کاکل ربا نفس ربا چوزه ربا مرکب می آید حضرت شیخ ع از زهر عتاب تو دلم چشمهٔ نوش است + داد ای لب شکر غوطه لب بوسه ربا را + صائب ع چشم پر حرف لب بوسه ربا می باید + حسن سهل است ز معشوق ادا می باید + و ملا ظهوری درین عبارت آورده در مدح ممدوح که حرف و کلمات در سلاست چنان مخرج آشنا و نفس ربا باید که دیر خواندن لکنت و زود خواندن طلاقت مبدل گردد ـ ب

رِبَّة ـ بالکسر و تشدید ثانی مفتوح. ع. گیاهی است و درختی یا آن درخت خروب است و جماعت کثیر اَرِبَّة جمع رِبَاب و رِبَاب بالکسر مثله یا ده هزار و باین معنی بالضم هم آمده و بالفتح کعبه بود مر مذحج را در جاهلیت و لات در حدیث عروة بن مسعود و خانهٔ بزرگ و کلان ـ ۲

رَبْث ـ بالفتح و ثای مثلثه در آخر. ع. باز داشتن کسی را از حاجت ـ ۲

رَبْج ـ بالفتح و جیم در آخر. ع. درم خورد سبک رَبُوْج ـ مثله ـ ۲

رِبْح ـ بالکسر و حای مهمله. ع. نفع و سود که در تجارت حاصل می آید و بفتحتین سود و اسپان و شتران که از شهری بشهری برند برای فروختن و پیه و شتران ریزه رَبَح کصاحب بچه یا شتر بچه از مادر جدا شده رِبَاح بالکسر جمع و رُبَح کصرد شتر بچه و بز غاله و مرغ بیت ـ ۲

رِبَحْل ـ بالکسر کقمطر. ع. پر گوشت دراز بالا یا تمام اندام یا بزرگ هیکل از مردم و شتر ـ ۲

رَبَخ ـ بفتحتین و سکون خای معجمه. ع. دشوار شدن شتر را رفتن در ریگ ـ ۲

رَبَد ـ بالفتح و بفتحتین و دال مهمله در آخر. ع. گل تنگ و نیز بالفتح باز داشتن کسی را و رُبَد کصرد پرنگ و جوهر شمشیر و جز آن ـ

رَبْدَاء ـ بالفتح. ع. بلای بد و شتر مرغ ماده خاکستر گون رُبْد ـ بالضم جمع و بز ماده سیاه که نقطهای سرخ داشته باشد ـ ۲

رُبْدَة ـ بضم اول و فتح ثالث. ع. خاکستر گونی و تیرگی ـ ۲

رَبَذ ـ بفتحتین و سکون ذال معجمه. ع. سبکی دست و سبک شدن دست در قداح و رَبِذ کلتف سبک پا در رفتار و رَبِذُ الْعِنَانِ تنها گریزنده ـ ۲

رَبَذَة ـ بالتحریک. ع. پشم پاره که قطران بوی مالند بر شتر در کوی که زرگران پیرایه را بوی مالند تا روشن شود در هر دو معنی بکسر هم آمده و نام جای بر چهار منزل از مدینه که خاک ابوذر غفاری رضی الله عنه آنجاست و از آن موضع است موسی ربذی بن عبیدة و بمعنی چابق تازیانه و شدت و بکسر اول و فتح ثالث مرد بی خیر و سر بند شیشه و پشم پاره رنگین که بگوش و گردن شتر و غیر آن آویزند و پارچه زن حائض و هر پلیدی رِبَاذ و رِبَاذ جمع فی الکل ـ ۲

رَبَذِی ـ بجمزی. ع. چلهٔ کمان و تازیانه ـ ۲

رَبْرَب ـ بالفتح و فتح رای ثانی. ع. پارهٔ گاوان دشتی ـ ۲

رِبْرِق ـ بکسر اول و رای قرشت و سکون ثانی و قاف بلغت سریانی سک انگور باشد که بتازی عنب الثعلب خوانند ـ سراج

ربزونتن ـ بانون و فوقانی بر وزن پهلوشکن بزبان ژند و پاژند بمعنی مردن باشد که در برابر زیستن است ـ ر. ک

رَبْز ـ بالفتح و زای هوز در آخر. ع. زیرک گردیدن و اگنده گوشت و فربه شدن ـ ۲

ربزبا ـ بفتح اول و زای نقطه دار بر وزن مرحبا بلغت ژند و پاژند خورشید را گویند ـ سراج

رَبْس ـ بالفتح و سین مهمله در آخر. ع. زدن کسی را بدست و پر کردن مشک را و بالضم سختی و بلا ـ ۲

رُبَسَاء ـ کحمراء. ع. بلای سخت ـ ۲

رَبَسَة ـ بالتحریک. ع. زن بد هیئت و چرکناک ـ ۲

رَبَش ـ بفتحتین و سکون شین معجمه. ع. سپیدی که بر ناخن نوجوانان پدید آید ـ ۲

رُبْشَاء ـ کعفراء. ع. زمین بسیار گیاه ـ ۲

رَبْص ـ بالفتح و صاد مهمله در آخر. ع. انتظار نمودن و چشم داشتن نیکی یا بدی را که فرود آید و بر انتظار داشتن کسی را کاری ـ ۲

رُبْصَة ـ بضم اول و فتح ثالث. ع. گوناگونی رنگ و چشم داشت و مدت انتظار زن در خانهٔ شوی وقتی که او جماع را نتواند ـ ۲

رَبْض ـ بالفتح و ضاد معجمه در آخر. ع. بزانو در آمدن گوسپند و گاو و اسپ و سگ چنانکه بروک برای شتر و جثوم برای مرغ و جای دادن یا جای گرفتن و بفتحتین روده یا هر چه در شکم است سوای دل و دیوار گرد شهر و جای باش گوسپندان و رسن پالان یا رسن پائین پالان که بجانب بلن است نه رسن بالائین پالان و زن مرد و هر چه بسوی وی جای گیرد و بدان آسایش یابد از اهل و مال و خانه و جز آن آرباض جمع و قوت انسان از شیر که بسنده و رسنده باشد و کرانه چیزی و کمربند مانندی تنگ پالان که در هر دو تهیگاه ناقه انداخته از هر دو سر میانش بگذرانند و بالکسر گروه گاوان در جای باش خود و بالضم میانهٔ چیزی و بنیاد بنا و هر چه زمین را مس کند از هر چیزی و زن مرد و بمعنی بضمتین و بفتح و بفتحتین هم آمده زیرا که زن جای آسایش میدهد شوی را یا مادر یا خواهر که قریب میگرداند صاحب قرابت را و چشمهٔ آب است و پاره از درختان طلح و سمر و رُبُض بضمتین جمع

رَبُوْض ـ کصبور درخت بزرگ سطبر فراخ شاخها ـ ۲

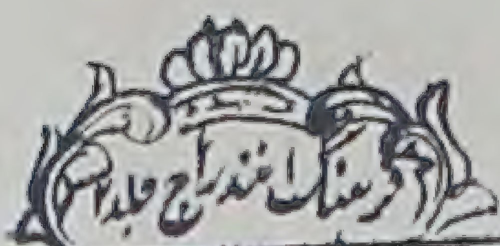
رِبْضَة ـ بکسر اول و فتح ثالث. ع. کشتنگاه هر قوم که کشته شده باشند در یکجا و تن و شخص و جماعت مردم و نوعی از نشست گوسپند و بالضم پاره داشکنه و مرد اشکنه ساز و رُبَضَة کهمزة مرد اشکنه ساز ـ ۱

رَبْط ـ بالفتح و طای مهمله. ع. بر بستن و بالفتح داشتن

واافتادن و برهم زدن و بریدن مستعمل و بی ربط آنکه بربسته
نباشد کلیم ع. حرف بی ربط زدیوانه شنیدن دارد*
و له آشفتگی زلف تو ربط از سخنم برد* زین بیشتر این
رشتهٔ شوریده سری داشت* میرزا بیدل ه مبادا
ناله ربط داغهای دل زند برهم* مسوزان ای جنون این
شعلهٔ زنجیر برپا را* واله هروی ه ربطی بدختر رزش
افتاد و از منش* بیگانه کرد الفت گیسو بریده- ب
رُبع- بالضم و عین مهمله ع. چهار یک چیزے و
بضمتین نیز آمده و آلتی است منجمان از قبیل اسطرلاب
که بدان ارتفاع آفتاب گیرند و ساعت و عملهای دیگر معلوم
کنند و آن را ربع مجیب بضم میم و فتح جیم و تشدید بای نیز
گویند و بالکسر تب در روزه در میان چنانکه از روز نوبت
تا روز نوبت دیگر چهار روز باشد و نوبت چهارم روز آب خوردن شتر
و نام مردی است از هذیل و بالفتح سرای و رباع و ربوع
و اربع و اربعاع جمع و بمعنی محله و فرود آمدنگاه و تن و
جماعت مردم و جای اقامت در ایام بهار و مرد میانه و
چهار تو بافتن زره و جز آن و بهر چهار روز یک نوبت آب
یافتن شتر و آن چنان باشد که شتر از سه روز با چهار روز
و سه شب از آب باز دارند و در چهارم بر آب آیند و بدست
سنگ برداشتن جهت آزمایش قوت و آن سنگ را ربیعه
گویند و باز ایستادن و خود را باز کشیدن از کاری و بار بر شتر نهادن بعیر
و آن چوبی است که بار را بروی اندازند و دو کس بردارند
و بر شتر نهند و چشم داشتن و چهار یک مال گرفتن از قوم و
چهارم قوم شدن و چهار یک غنیمت شدن و این در جاهلیت
بود و در اسلام خمس است و در فراخی سال رسیدن قوم
و تب ربع گرفتن کسی را و میل و مهربانی نمودن بر کسے و باز
ماندن و کوتاهی نمودن از کسے و بچرا گذاشته شدن شتران و
خوردن و آب نوشیدن شتران بطوری که خواهند و چهل
تا ساختن قوم را بذات خود یا چهل و چهار و قرار گرفتن و آرام
نمودن بمکان و باران ربیع رسیدن قوم را و ربع کصرد
شتر بچه که در بهار زاید و آن اول نتاج است و آخر نتاج را
هُبَع گویند و منه ما له هُبَع و لا رُبَع رباع و ارباع
جمع رابعة مونث ربعات و رباع جمع- ا م

و در بهار عجم نوشته ربع بالفتح منزل و بفارسی بالفظ برهم زدن
مستعمل خواجه شیراز ع ربع را برهم زن اطلال جیحون کنم*
ربعة- بفتح اول و ثالث و نیز بفتحتین ع مرد میانه
و زن میانه ربعات بالتحریک جمع و بالفتح طبلهٔ عطار و
صندوق اجزای مصحف و هذه مولدة کانها
ماخوذة من الاولی و حی است از اسد از ان حی است
اوس بن عبد الله ربعی تابعی و بفتحتین سخت رفتن یا سخت تر
دویدن شتر یا نوعی از دویدن شتر که سخت نباشد و قبیله ایست
از ازد و مسافت مابین پایهای و یکپایه که دران خندق
آتش فراهم شود- ۲
ربع زمین- ف. در ربع مسکون بیاید-
ربع شداد- بفتح اول و سکون موحده ع مراد از باغ ارم فر
ربع مسکون- بفتح میم و سکون سین مهمله ع. ربع زمین
که سکون کرده شدهٔ انسان است و مراد از ربع مسکون
هفت اقلیم باشد چراکه هفت اقلیم مانند هفت بساط طولانی
از مشرق تا مغرب در ربع مسکون واقع اند برابر یکدیگر بلکه
زمین کروی شکل است بصورت گوی که دوره آن هشت هزار
فرسنگ است که بیست و چهار هزار کروه باشد باین حساب
طول ربع مسکون دوازده هزار کروه است و عرض میانه
آن شش هزار کروه و حکما کرهٔ زمین را سه صد و شصت بخش
قسمت کرده اند هر بخش را درجه نامند و هر درجه را شصت و
هفت کروه یا کم میباشد چون زمین کروی شکل است
یکصد و هشتاد درجه تحت و یکصد و هشتاد درجه فوق
از جمله یک صد و هشتاد درجه فوق نود درجهٔ جنوبی زیر
دریای محیط است و نود درجهٔ شمالی که خشک است آن را
ربع مسکون نامند از جمله نود درجهٔ ربع مسکون سی درجه از
سمت قطب شمالی خارج نموده چراکه تمام کوههای برف است
و در انجا جانوری کمتر زید پس شصت درجه که باقی ماند محل
آبادانی است و نزد بعضی عرض معمورهٔ عالم از خط استوا است
تا پنجاه و نیم درجه است و نزد بعضے شصت و شش درجه
و طول معمورهٔ عالم از جزایر خالدات تا ساحل بحر محیط شرقی
یک صد و هفتاد درجه و مساحت تمام کرهٔ زمین شش کرور
و ده لکه نود هزار نه صد هشت کروه است و مساحت معمورهٔ

ربع مسکون بقول اکثری از ثقات یک کروه چهل لک سی هزار
دو صد بیست کروه است از غیاث و محسن تاثیر ربع مسکون
را ربع زمین بسته و این غریب است ه عزیز ربع زمین
از تسلط سخنم* بچار پای رباعی بود سوار مرا*- ب
رابِعی- بکسر اول و ثالث ع. منسوب است بسوی بیع رابع- ا
رابغ- بالفتح و غین معجمه ع. سیرابی و خاک باریک و آرام
نمودن و ثبات و رزیدن در مال و نیکی و نعمت و بفتحتین فراخی
زندگانی و رابغ- گلگشت تباه کار بی باک- ۲
رابق- بالفتح و الکسر ع بستن و در ربقه کشیدن سر کسی را
و انداختن کسے را در کاری و بالکسر رسن با گوشها که بره و بزغاله را
بندند و رابق- کعنب جمع ربقه- بالکسر یک گوشه از ربق
ربقة- بالکسر و الفتح و فتح قاف ع. حلقهٔ رسن که در گردن
ستور بندند یک گوشه از ربق و منه الحدیث خلع ربقة
الاسلام من عنقه ربق کعنب و ارباق کاصحاب
و رباق کجبال جمع و نیز بالکسر گشادن و دور کردن از کسے
رنج و شدت را- ۲
رابک- بالفتح ع در آمیختن و نیکو ساختن اشکنه را و انداختن
کسی را در گل و لای و ربیکه ساختن و آن طعامی است که از خرما
و روغن و ماست سازند و ربک گلگشت مرد سست حیله
و رابک کصرد مرد شوریده عقل در کار خود و رابک کجعفر
مثله و بفتحتین شوریده شدن و برهم گردیدن کار- ا
رابل- بالفتح ع نوعی از درختان که در آخر تابستان
سبز شود بی باران برگ و بار بیرون آرد رابول جمع
و رابل آر رابل- مبالغه است و بسیار شدن شتران و اولاد
آنها و رویانیدن زمین گیاه ربل را یا بسیار شدن درخت
دران و بالکسر مرد بسیار گوشت و بفتحتین نباتی است سخت سبز
و آن در دیار بلبیس بسیار باشد و در بعضی از ان تریاق است
مر زهر مار را- ۲
رابل- بکسر اول و سکون ثانی و لام ف. نوعی از اینست افسنتین
که بوی ما دران باشد و بعربی اقحوان خوانند- ر ا
ربلة- بالفتح و بفتحتین ع هر گوشت پاره سطبر یا آن
شکم ران است یا گرداگرد پستان ربلات مثله و گرداگرد
کس ربلات بالتحریک جمع و ربلة- کفرحة زن فربه

بسیار گوشت وزن بزرگ ربلات یا بار بکب ران خرد کس بلا اوخواه

رَبَتْم — بفتحتین ع گیاهی باهم پیوسته — ۲

رُبَّمَا — بضم اول وتشدید موحده مفتوح ع بمعنی بسیار ۲

رَبو — بالفتح و واو ع پشته وبلندی رَبوة ورَبَاوَة بتثلیث فا در هر دو ورَبَاة مثله وتاسه وجماعت مردم ارْبَاء — جمع ونیز رَبَوٌ بالفتح فزون شدن وگوالیدن وبر بلندی وپشته بر آمدن ومنتفخ گردیدن اسپ از دویدن یا از ترس ووحشت وگرفتن آنرا تاسه وریختن آب بر سویق وبالیده گردیدن آن — ۲

رُبوب — بضمتین وبای موحده در آخر ع. جمع رَبّ بالضم شیرهٔ سطبر از هر ثمر بعد فشاردن آن ورَبُوب کصبور پسر زن مرد از غیر او ورَبُوبِیّ — بتشدید تحتانی علم خدای منسوب الی الرب علی غیر قیاس — ۲

رُبُوبِیَّة — بضمتین وکسر موحده وفتح تحتانی ع یعنی خدای وپروردگاری — ۲

رِبُوَة — بکسر اول وفتح ثالث ع ده هزار درهم رُبَة مثله ونیز رُبْوَة بتثلیث فا پشته وبلندی — ۲

رُبوخ — بخای معجمه در آخر کصبور ع زنی که وقت جماع بیهوش گردد — ۲

رَبُوخه — بفتح را وخای معجمه ف. بمعنی کسیکه بغایت لذت جماع برسد منجیک مذی گفته ؎ گه ربوخه گردد او بر پشت تو + گه بریده وربوخه خواهرت + ن

رُبود — بضمتین ودال مهمله در آخر ع اقامت کردن بجای — ۲

رَبُوس — بضمتین ف. بزور وعنف چیزی را از شخصی بردن کشف وسرور غ

ربوسه — بالضم وبای مضموم وسین مهمله ومعجمه نیز گفته اند ف آنچه بسر پوشند چون مقنعه وچادر وغیره وآن در اصل روپوشه بوده ومخفف روپوشه که بمعنی چادر ومقنعه وروپاک زنان باشد وروپوش راسرپوش نیز گفته اند — ن

رَبوض — بضاد معجمه در آخر کصبور ع. درخت بزرگ سطبر فراخ شاخها ربض — کتب. جمع ودلسیار اهل وزنجیر بزرگ وزره فراخ وبضمتین بازماندن از کشتی وبزانو در آمدن گاو وگوسپند واسپ چنانکه بروک برای شتر وجثوم برای مرغ واقامت نمودن بجای ومنه الحدیث انه صلی الله علیه وآله وسلم بعث ضحاک بن سفیان

الی قومه وقال اذا اتیتهم فاربض فی دارهم ظبیا ای اقم فیها امنا لا تبرح کانک ظبی فی کناسه قد امن حیث لا یری انسیا وگویند که آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم او را امر کرده که چون میان کافران مسکن خواهد کرد باید که پر حذر وبیدار ومتوحش باشد وهرگاه از ایشان چیزی خلاف ببیند از انها همچو آهو رم کند ونیز رُبُوض باز ایستادن قحقار از کشتی یا عاجز آمدن از ان وزیر گرفتن شیر شکار خود را وبر نشستن بر آن — ۲

رُبُوع — بضمتین وعین مهمله ع جمع رَبع بالفتح بمعنی سرا ۲

رُبُول — بضمتین ع جمع رَبل — بالفتح نوعی از درختان که در آخر تابستان بسردی شب بی باران برگ وبار بیرون آرد ۲

رَبوله — بفتح اول ولام وثانی بواو رسیده بلغت اندلس رستنی باشد که آنرا کنگر گویند وبا ماست خورند — ر ه

رَبون — بالفتح وبای مضموم ف. زری که پیش از مزد بمزدور دهد وبعربی بیعانه گویند دقیقی گفته ؎ ای خریدار من ترا بدو چیز + بتن وجان مهر داده ربون + خسرو دهلوی گفته ؎ خصم تو در رزم بمردار خوار + دیده ربون داده ودل مزدکار + ناصر خسرو گفته ؎ ای مرترا گرفته بت خوش زبان زبون + تو خوش بدو سپرده دل مهربان ربون وگفته اند ربون زری باشد در بهای چیزی مشروط بر این که اگر خوش آید نگاه دارند واگر نه واپس دهند چنانکه در خریدن خربوزه دهند وانه عوام بشرط کارد گویند وبعضی گفته اند ربون زری است که زیاده از انچه بمزدور قرار داده بدهند که بلغت عربی انعام گویند واین نیز عربی است که صاحبان فرهنگها پارسی دانسته اند — ن

رَبوه — بالفتح ع زمین بلند از شرح نصاب ومنتخب ودر لطائف بحرکات ثلاثه بمعنی پشته وجای بلند ومراد از زمین بیت المقدس بجهت آن که بلندترین زمینها است گویند که زمین بیت المقدس از زمین هند چهار فرسخ بلند است ع — ا

رَبِیّ — بفتح اول وکسر ثانی وتشدید تحتانی ع. پرورش یافتن رُبَی — جمع رُبْیَة — بالضم والتخفیف نوعی از حشرات وگربه ورُبَّی — بالضم وکسر موحده مشدده شیره فروش ورِبّی — بالکسر وتشدید یا واحد ربّیین است وهم

الوف من الناس قال الله تعالی وکاین من نبی قاتل معه ربیون کثیر — ورُبَی کحبلی گوسفند بچه آورده وگوسفند بچه مرده وگوسفند نوزاده رُبَاب بالضم جمع وهو نادر قاله فی النهایة ونیکوئی ونعمت وحاجت وکره محکم ونیز رُبَی نام جمادی الاولی وجمادی الآخره ورُبّی بالضم وتشدید بای مکسور منسوب به رِباب بالکسر بمعنی پنج قبیله اند از عرب که یکی شده — ۲

رَبّی — بفتح اول وتشدید موحده مکسور ع بمعنی خداشناس ۲

رَبِیب — بهر دو موحده کالکریم ع. پسری که آنرا زن از شوهر سابق آورده باشد پس آن کودک این شوهر حال را ربیب باشد وبمعنی پرورده وعهد وپیمان داده وپادشاه وشوهر مادر ونام جد حسین بن ابراهیم محدث — ۳

رَبِیبَة — بفتح اول وکسر ثانی وفتح موحده ع دایه وآنچه بجای او باشد وپرورنده ودختر زن مرد از غیر او وگوسفند خانگی جهت شیر وبره در خانه پرورده رَبَائِب جمع — ۲

رُبَیْبَة — کسفینة ع طلایه رَبَایَا — جمع — ۲

رُبَیْبَة — بضم اول وفتح ثالث ع نوعی از حشرات وگربه رُبَی — جمع — ۲

رَبِیثَا — بفتح اول وکسر ثانی وثای مثلثه بر وزن مسیحا بلغت سریانی نوعی از ماهی کوچک باشد که از جانب هرموز آورند وآنرا در کرم سیرات ماهی استه گویند وماهیانه از ان پزند وهمچنان خشک نیز خورند قوت باه دهد — ر ۸

رَبِیث — بثای مثلثه در آخر کامیر ع باز داشته شده از حاجت — ۲

رَبِیثَة — بفتح اول وکسر ثانی وفتح ثای مثلثه ع باز دارنده رَبَائِث جمع — ۲

رَبِیخ — بخای معجمه کامیر ع. پالان بزرگ — ۲

رَبِید — بدال مهمله کامیر ع. خرما برهم نهاده که آب پاشند بر ان — ۲

رَبِیدَة — بفتح وکسر موحده وفتح دال مهمله ع صندوق که در ان مصحفها وچلیها نگهدارند — ۲

رَبِیز — بزای هوز کامیر ع زیرک دانا وقحقار آگنده گوشت فربه وجز آن وماهی بزرگ در فرخی در الحدیث

فی ضَحَالهٔ قطیفة رَبیئة ای ضَخمَة - ۲
رَبیس - بسین مهمله کامیر ع دلیر وخوشه پر از دانه و
قبچار آگنده گوشت و کار سخت و شتبه و مضروب و کیسه
بستران و مال و آفت رسیده باشد و سختی و بلا و بسیار از شتران
وجز آن ورِبّیس کسکّیت بزرگ و مهتر افسانه گویان ق
ام الرَّبیس - کزبیر مار بزرگ - ۲
رَبیض - بضاد معجمه کامیر ع گوسفندان با غل کرد
آمده با شبانان وگرد آمدنگاه چرب و روده - ۲
رَبیط - بطای حطی کامیر ع بستور بسته و خرمای خشک
در انبان نهاده آب بران پاشیده و غوره خرما تر نهاده و پارسای
ترسایان و زاهد و حکیم که خود را از لوث دنیا باز داشته ولقب
غوث بن مر بن طانجه زیرا که مادرش را فرزندی نمی زیست
پس نذر کرد که اگر این فرزند زنده ماند بر سر او صوف
بسدم و او را ربیط کعبه کنم پس زنده بماند و او را
خادم خانه کعبه گردانید تا بالغ گردید پس آن بسوی
نجود کشید و ملقب به ربیط شد و مرد دلیر که نگریزد - ۲
رَبیطَة - بفتح اول وکسر ثانی وفتح طای مهمله ع ستور که
آنرا ببندند - ۲
رَبیع - بعین مهمله کامیر ع موسم بهار و آن در هند چیت و
بیساکه است و در دیگر ولایات بیساکه و جیٹهه و باران بهاری و
بهره از آب مر زمین را یقال لفلان من هذا الماء رَبیع
و نهر خرد و چهاریک رُبُع بضمتین جمع و رَبیع رابع
مبالغه است یعنی بهار بسیار فراخ با ارزانی وابو الربیع
هدهد و یَعامُ الرَّبیع - از روزهای اوس و خزرج است
ونیز ربیع هفت صحابی اند و جماعت محدثان و ربیع
ابن سلیمان مرادی و ربیع بن سلیمان جیزی از اصحاب امام
شافعی اند و کوهی است یا مناره خرد - ۲
رَبیع الاول - ع - چون بوقت تسمیه شهور این ماه در
ابتدای فصل ربیع واقع شده بود لهذا باین اسم مسمی گشت
از رساله نجوم که بسیار معتبر بود نوشته شد - ع
رَبیعُ الآخر - بفتح خای معجمه صحیح است نه ربیع الثانی
که در استعمال است چراکه استعمال عرب بیشتر ربیع الآخر است
وبعضی گویند که اطلاق لفظ ثانی آنجا کنند که برای آن ثالث

نیز باشد چون بوقت تسمیه شهور این ماه در آخر فصل ربیع واقع
شده بود لهذا باین اسم مسمی گشت از رساله علم نجوم که بسیار
معتبر بود نوشته شد - غ
رَبعیة - بفتح اول وکسر ثانی وفتح عین ع سنگ زور
آزمائی و خود آهنی و مرغزار و توشه دان و ظرفی است که در آن
طیب وغیره نهند و رهی است بصعید مر بنی ربیعه را و نیز
رَبیعة - پدر حی است از هوازن و آن ربیعة بن عامر
بن صعصعه است و ایشان پسران مجد اند و مجد نام مادر ایشان
بوده و نیز ربیعة سی کس از صحابیان اند - ۲
رَبعی - بفتح اول وکسر ثانی و ثالث ع منسوب به ربیع - فر
رُبَیق - کزبیر ع وادی است بحجاز و امّ الرُّبیق بلا - ۲
رَبیقة - کسفینة ستور ریزه گردن بسته و در ربقه
کشیده و صید بدام افتاده - ۲
رَبیک - کامیر ع طعامی است که از خرما و روغن و ماست
سازند و گاهی بران آب ریزند پس نوشیده شود یا خرما
وقروت است یا شیره با آرد یا به پست آمیخته یا طبیخ خرما
وگندم یا آرد و قروت بروغن آمیخته و نیز ربیک مرد شوریده
عقل در کار خود - ۲
رَبیکَة - بفتح اول وکسر ثانی و فتح کاف ع بمعنی ربیک است
که طعامی باشد و آب آمیخته بگل تنک و مسکه که از شیر جدا شود - ۲
رَبیل - کامیر ع دزد خبیث که تنها در پی دزدی باشد
و بی سر خبگ نماید و رِبّیل کسکّیت برادر جمال اسدی است
لهما اثار فی حرب القادسیة - ۲
رَبیلَة - کسفینة ع فربهی و تن آسانی و فراخی نعمت - ۲
رَپد - بفتح اول و بای فارسی وسکون دال ابجد ف
گیاهی است که چون حیوانات چرنده قدری از آن خورند
مست گردند - ر ه
رپزه - ببای فارسی و زای عربی ف بمعنی خوش
وخرد از لطائف - غ
رپود - بروزن کبود ف بمعنی رید است - ر ه
رت - بضم بروزن بت بتای مثناة فوقانی ف .
بمعنی برهنه شیخ عطار گوید ع سر آن کانجا با خاک هموار
زمینی سخ در مانده نه دیوار - فقیر گوید لخت بمعنی برهنه است

وچون آنرا مخفف کنند و تای آنرا بیفگنند لخ ماند و چون طای
آنرا بیفگنند لت ماند چون لام و را با یکدیگر بدل می شوند رت
شود چنانکه شیخ فرموده بمعنی برهنه است و برین قیاس ظن
مولف آنست که لوط معرب لخت بوده است در لغت عرب
لوط باین معنی نیامده مگر نام پیغمبر و عمل قوم او بفتح لام است
و اینکه در بازی شطرنج شاه بی اسباب را لوط گویند باین معنی
است زیرا که عری بمعنی عریان است چنانکه انوری گوید ع
از محاق قضا برون شد ماه + وز عری خطر برآمد شاه +
ظهیر الدین فاریابی گفته ع راست چون پیش شاه رخ بعربی
پیش تیر شهاب دیو لعین + لشکر طایر لعینه گفتی + دو پیاده است
بند یک فرزین - ن
رَتّ - بالفتح و تشدید تای فوقانی مهتر رِتات
بالضم و رُتوت بضمتین جمع یقال هؤلاء رُتوت
البلد ای رؤساؤها - ونیز رَتّ بمعنی خوک و رُتوت جمع - ۲
رِتاج - بکسر اول و جیم در آخر ع دروازه بزرگ که در
خرد میان او باشد و بمعنی بند در و ختران لاغر از لطائف
ونام مکه - ا غ
رِتاجَة - بالکسر و فتح جیم ع سنگ رَتائج جمع - ۲
رِتاع - بالکسر و عین مهمله ع چریدن ستور و آب
خوردن بر سر خود در فراخی یا چریدن بحرص تمام در زمین
با علف یا عام است و نیز رِتاع جمع راتع شتر چرنده - ۲
رِتاق - بالکسر ع دو جامه که اینها بر هم بسته - ۲
رِتام - بالکسر ع جمع رَتیمة کسفینة رشته که
بر انگشت بندند جهت یاد دادن چیزی که گفته باشند و
رتام کغراب شکسته و ریزه شده - ۲
رُتان - کغراب ع پویه دویدن شتر - اص
رَتائج - بفتح اول وکسر همزه و سکون جیم ع جمع
رِتاجَة بالکسر سنگ - ۲
رَتَب - بفتحتین و سکون موحده ع سختی و درشتی و
زمین بلند و برآمده و سنگهای نزدیک بهم افتاده بعض بلندتر
از بعض رتبة کذلک و درشتی زندگانی و میانه
دو انگشت خنصر و بنصر و بنصر و وسطی و سبابه و وسطی
و هر چهار انگشت را فراهم آوردن - ۲

رتبة — بضم اول وفتح ثالث ع بمعنی پایه ومنزلت و جای دیدبان بر سر کوه وبلندی وبفتحتین زمین بلند بر آمده وسختی وبمعنی اول بلند از صفات اوست ؎ گر بگفتار نو آن رتبه کردار گرفت ✱ صائب از خوش سخنان خامهٔ من پیش افتاد — ب

رُتّه — بضم اول وتشدید فوقانی مفتوح ع کند زبانی که بیان سخن را نتواند ودر ماندن در سخن — ۲

رتج — بفتحتین وسکون جیم ع. در بزرگ وبسته شدن بر کسی سخن و بالفتح بند کردن در را و بالکسر مال بند —

رتخ — بالفتح وخای معجمه ع تنگ گردیدن گل وعجین وامت اقامت نمودن در جایی وپس ماندن وتخلف ورزیدن از کار ورتخ گکنف کنه که بالای پوست شگافته چسپیده باشد — ۲

رتخة — بالتحریک ع گل تنگ سخت — ۲

رتشلخ — بضم اول وثانی وسکون شین معجمه وفتح لام و سکون خای معجمه ف. خون بدن از شاخ وشیشه کشیدن ومباشر آنرا بعربی حجام وبفارسی شاخ کش وشیشه کش گویند وبهندی سینگی والا خوانند — فس

رتع — بالفتح وعین مهمله ع چریدن ستور وآب خوردن بر سر خود در فراخی یا چریدن بحرص تمام در زمین با علف یا عام است رتع کرکع ورتع ککتب جمع راتع شتر چرنده — ۲

رتعة — بفتح اول وثالث ع فراخی وارزانی — ۲

رتق — بالفتح ع بستن ضد فتق وبمعنی بسته ومنه قوله تعالی کانتا رتقا ففتقناهما — وبفتحتین بسته شدن بکارت زائل شده — ۲

رتقاء — کحمراء ع. زنیکه کسی جماع آنرا نتواند اذ لتی لا خرق لها الا المبال — ۲

رتقه — بالتحریک ع پایه وپایگاه رتق جمع —

رتق وفتق — هر دو لفظ بفتح اول وسکون ثانی ع بستن وگشادن از صراح وبحر الجواهر — غ

رتك — بالفتح وبفتحتین ع پویه دویدن شتر ولا یقال هذا الا للبعیر خاصة — ۲

رتك — بضم اول وفتح ثانی وسکون کاف ف. پودنهٔ بری باشد که اگر گوسفند از ان بخورد بشیر او مانند خون بر آید وآنرا شسکطرا شیخ شکطرا سیر نیز خوانند وبعربی بقلة الغزال گویند — ب

رتکان — بفتحتین ع پویه دویدن شتر — ۲

رتل — بفتحتین ع خوبی وآراستگی ونیکوئی هر چیزی وسپیدی دندان وبسیار آب آنها ورسته دندان هموار وسخن هموار نیکو ورتل — ککتف سخن هموار نیکو وخوب ونیکو از هر چیزی ومرد گشاده دندان ودندان نیکو هموار سخت سپید بسیار آب وآب خوش شیرین ومرد — ۲

رتو — بالفتح ع شکستن وریزه وباریک گردانیدن چیزی را یا خاص است بشکستن بیضی ومرد شکسته بینی وپرورش یافتن در قبیله وبیهوش گردیدن کسی از خوردن

رتم — وچریدن تره بنات رتم را ونیز رتم گرهی باشد که در جاهلیت مسافر وقت سفر دو شاخ درختی را باهم می بست وهر گاه از سفر باز می آمد اگر آن هر دو شاخ را بحال می یافت میگفت که از اهل او خیانت واقع نشده واگر بحال نیافت میگفت که بتحقیق از اهل او خیانت واقع شده وبفتحتین گیاهی است کانه من دقته تشبه بالرتم — رتمة یکی شگوفه آن مانند خیری است وثمر آن مانند لوبیا ودانه آن مانند عدس دو درم از ثمر آن مقئی است قوی وآشامیدن عصارهٔ آن برناشتا برای اخراج انواع کرم شکم وجنین مرده وادرار بول بقوت وعرق النسا نافع وهمچنین احتقان به نقوع آن با آب دریا وفرو بردن مبیت ویکدانه آن برناشتا انواع دمامیل را نافع وبمعنی توشه دان پر وراه روشن وکلام پوشیده وخفی که بفهم نیاید ومنه الحدیث فی کل شیء صدقة حتی فی بیانك عن الرتم ونیک شرم وحیا ورتم بالضم جمع رتمة بالفتح رشته که بر انگشت بندند جهت یاد دادن چیزیکه گفته باشند — ب

رتماء — بالفتح ع. ناقه که رتم خورد وبدان الفت دارد وشیفته آن باشد وناقه که توشه دان پر از بار برد — ۲

رتمة — بفتح اول وثالث ع رشته که بر انگشت بندند جهت یاد دادن چیزیکه گفته باشند رتم بالضم جمع وقد مضی عنه — ۲

رتن — بالفتح ع آمیختن پیه بجمیر — ۲

رتو — بالفتح ع بستن وسخت کردن وسست فرو هشته گردانیدن از لغات اضداد است وقوی گردانیدن قلب را ومنه الحدیث ان الحریرة ترتو فؤاد المریض ای تشده وتقویه وحریره نوعی از طعام بیماران است وکشیدن دلو را بنرمی ونیز رتو بالفتح ورتو بضمتین وتشدید واو اشاره کردن بسر خود وگام زدن وسست بازو گردیدن — ۲

رتوء — بضمتین ع سخت کردن گره را وخبه کردن کسی او آرام کردن وبر فتار آمدن وبرپای نمودن ویقال ما رتأ کبده الطعام یعنی نخورد طعامی که دفع کند گرسنگی او را اخاص الکبد — ۲

رتوب — بضمتین وبای موحده در آخر ع ثابت شدن وبه جای ایستادن ودر وادی بودن — ۲

رتوه — بفتح اول وثالث ع. گام وفی الحدیث فی معاذ انه یتقدم العلماء یوم القیمة برتوة ای بخطوة ویقال بدرجة — وگام زدن وجای بلند از زمین واندک ساعت از زمان ودعوة وقطره ویک تیر پرتاب یا یک گروه یا منتهای مد بصر است — ۲

رتوت — بضمتین وتای مثناة در آخر ع جمع رت بالفتح مهتر یقال هؤلاء رتوت البلد ای رؤساء ونیز رتوت — کند زبان گردیدن — ۲

رتوع — بضمتین وعین مهمله در آخر ع. چریدن ستور وآب خوردن بر سر خود در فراخی یا چریدن بحرص تمام در زمین با علف یا عام است — ۲

رتوق — بضمتین ع عزت وغلبه وشرف — ۲

رته — با اول وثانی مفتوح ف. بار درختی است در هند شبیه بفندق اما کوچکتر از ان وسیاه رنگ میباشد و آنرا در آب کنند ودست بران زنند چون صابون کف بر آورده جامه بدان شویند خصوصا جامهٔ ابریشمی وچون با سرکه بر خنازیر طلا کنند تحلیل دهد واگر با آب مرزنگوش در چشم کنند شب کوری را ببرد وبعربی فندق هندی خوانند — رک

رتیبانج — بکسر اول وثانی به تحتانی رسیده وبای ابجد بالف کشیده ونون مفتوح بجیم زده نوعی از سرطان بحری باشد وبعضی گویند سنگی است مانند سرطان ودر داروهای چشم بکار برند — رک

رتیلاء — بضم اول بالمد مصغرا وبالقصر ع جانوری است

زهردار بفارسی آنرا دلمه گویند و آن انواع است اشهر آنها شبیه الذباب الذی یطیر حول السراج - ونوعی ازان است سیاه با خجک سپید ونوعی است زرد تیره رنگ زغب دار ونیز گیاهی است که شگوفه آن با شگوفه سوسن ماند گزیدن رتیلا وعقرب را فائده بخشد - ۲

رتیخو - کامیر ع سیر نرم ومرد شکسته بینی - ۲

رتیمة - کسفینة ع بمعنی رتمة است که رشته باشد رتائم جمع رتام بالکسر مثله ونیز رتائم ورتیمة گرهی باشد که در جاهلیت مسافر وقت سفر دو شاخ درختی را باهم می بست وهر گاه از سفر باز می آید اگر آن هر دو شاخ را بحال می یافت میگفت که از اهل او خیانت واقع نشده واگر بحال نیافت میگفت که بتحقیق از اهل او خیانت واقع شده - ۲

رث - بالفتح وتشدید تای مثلثه ع بمعنی کهنه وبلایه از رخت خانه وجامه کهنه رثاث بالکسر جمع وبمعنی بدحالی ویقال فلان رث الهیاة یعنی بدحال وبدهیئت است - اغ

رثء - بالفتح ع کولی وکم عقلی ودوشیدن شیر را بر ماست تا سطبر گردد وستایش کردن مرده راو گریستن بران وماست گردانیدن شیر را ورثیئة ساختن برای قوم وفرو نشستن غضب ماست دادن کسی راو بیمار شدن گردیدن بعیر وآن بیماری است که در دوش شتر عارض شود وباعث لنگی آن گردد ونیز رثء سطبر گردیدن شیر وبالضم سیاهی سپیدی آمیخته کبش ارثأ ونعجة رثاء لغت است ازان - ۲

رثأة - بفتح اول وثالث ع بیماری است که در دوش شتر عارض شود وباعث لنگی آن گردد - ۲

رثاث - بالکسر بهر دو تای مثلثه ع جمع رث بالفتح کهنه وبلایه از رخت خانه وجامه کهنه ونیز جمع رثة بالکسر ردی وبلایه از متاع خانه - ۲

رثاثة - بفتح اول ورابع رثوث بضمتین کهنگی وبوسیدگی وبدحالی - ۲

رثام - بالکسر ع جمع رثمة بالفتح وبفتحتین باران نرم ریزه - ۲

رثان - کسحاب ع باران پیاپی که مابین آن اندک سکون باشد - ۲

رثایة - بکسر اول وفتح تحتانی ع گریستن برای میت وستایش وی نمودن ودران نظم آوردن ویاد گرفتن حدیث را از کسی وبیاد آوردن ورحم کردن بر کسی ومهربانی نمودن - ۲

رثة - بکسر اول وتشدید ثانی مفتوح ع ردی وبلایه از متاع خانه رثث کعنب جمع رثاث بالکسر مثله وزن کول وفرومایه وضعیف از مردم - ۲

رثد - بالفتح ودال مهمله ع برهم نهادن رخت راو درنگ کردن وانتظار چیزی نمودن وپهلوی همدیگر نهادن متاع راو بفتحتین رخت برهم نهاده وتیره رنگ گردیدن - ۲

رثدة - بکسر اول وفتح ثالث ع جماعت مردم که مقیم باشند رثد - بکسر اول وفتح ثانی جمع رثة بالکسر مثله - ۲

رثع - بفتحتین وسکون عین مهمله ع حرص وطمع سخت وناکسی وفرومایگی ورثع - ککتف سخت حریص وطامع وناکس وخسیس رثعون - جمع - ۲

رثغ - بفتحتین وسکون غین معجمه ع شکستگی زبان یعنی حرف را را لام یا عین وسین را ثا گفتن لغتی است در لثغ - ۲

رثم - بفتحتین ع سپیدی سر بینی اسپ یا سپیدی که تا لب بالائین اسپ رسیده باشد یا سپیدی اسپ وسپید لب گردیدن یا سپید سر بینی شدن اسپ ارثم ککتف لغت است ازان وبالفتح شکستن بینی یا دهان کسی راو خون آلوده کردن وطلا کردن زن بوی خوش بر بینی وآلودن آن - ۲

رثماء - بالفتح ع مونث ارثم - که اسپ سر بینی سپید یا سپید لب بالائین باشد وگوسپند که سر بینی آن سیاه وسایر بدن سپید باشد - ۲

رثمة - بالفتح وبفتحتین ع باران نرم ریزه رثام بالکسر جمع ونیز رثمة - بمعنی کناره نان ۲

رثوث ورثاثة - اول بضمتین وثانی بالفتح ع کهنگی وبوسیدگی وبدحالی -

رثوط - بضمتین وطای مهمله در آخر ع در نشست خود ثابت ماندن وپائیدن - ۲

رثی - بالفتح ع گریستن میت را وستایش وی نمودن ودران نظم آوردن - ۲

رثیئة - کسفینة ع ماست وفی المثل الرثیئة تفثأ الغضب در حق شخصی گویند که خشم را بیاندک چیزی فرو خورد وگولی وکم عقلی - ۲

رثیة - بفتح اول وثالث ع - درد زانو ومفاصل ودرد دستها وپایها یا ورمی است در قوائم ستور رثیات - جمع وبازداشتن القات بجهت کلان سالی یا دردی یا ضعفی وکولی سا رثیئة - مثله در دو معنی اخیر ۲

رثیث - بهر دو تای مثلثه - کامیر ع کهنه ومجروح با اندک جان - ۲

رثید - بدال مهمله کامیر ع متاع برهم نهاده - ۲

رثین - کامیر ع شکسته بینی خون آلوده وشکسته وخون آلوده از هر چیزی - ۲

رثیثة - کسفینة ع موش - ۲

رج - بالفتح وتشدید جیم ع جنبانیدن وجنبیدن سخت وبازداشتن در دروازه ساختن - ۲

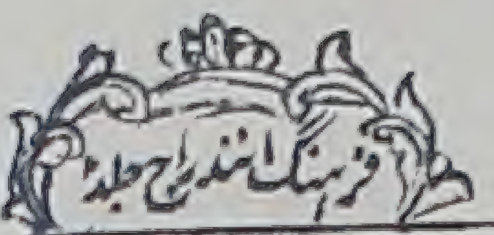
رجاء - بفتح اول وبعد الف همزه ع بمعنی امید وامید داشتن وبمعنی ترسیدن نیز آمده ومنه قوله تعالی ومالکم لا ترجون لله وقارا ای لا تخافون عظمة لله - وبغیر همزه جانب وکناره چیزی مثل کناره آسمان وکناره چاه رجوان تثنیه آن ارجاء جمع وبکسر اول چنانکه مشهور شده خطاست - غ

رجاء - کشداد ع ماده شتر بزرگ کوهان که در رفتن کوهانش بجنبد - ۲

رجاب - بالکسر وموحده در آخر ع جمع رجب بفتحتین نام ماهی - ۲

رجاج - بهر دو جیم کسحاب ع گوسپندان لاغر رجاجة - مثله وضعیف وناتوان از مردم وشترو فرومایگان وجهال - ۲

رجاح - بجای حطی در آخر کسحاب ع زن کلان سرین

رُجُح بضمتین جمع - ا

رُجَّاحَة - کرمانة - ع بانوج و آن ریسمانی باشد که از جای بلندی یا شاخ درختی آویزند و زنان و دختران بران نشسته در هوا آیند و روند - ۲

رَجَاد - بالفتح و دال مهمله ع خوشهارا بجرمنگاه بردن و رِجَّاد کشداد آنکه خوشهارا از کشت بجرمنگاه برد - ۲

رِجَازَة - بکسر اول و فتح زای هوز ع مرکبی است زنانرا کوچکتر از هودج یا گلیم است که دران سنگ کرده بر یک طرف بار آویزند که سبک باشد یا پر برشود یا موی یا پشم که برای زیب بر هودج آویزند - ۲

رَجَّاس - بسین مهمله کشداد ع دریا و ابر غرنده و شتر بانگ کننده - ۲

رِجَاع - بالکسر و عین مهمله ع مهار یا چیزی از مهار که بر بینی شتر باشد از رَجِعَة - و رُجُع ککتب جمع و نیز جمع رَجع بالفتح استادنگاه آب و پارکین یا زمینی که دران سیل دراز کشد و در گذرد و نیز رِجَاع دُم برداشته بول کردن ناقه و برگردیدن چیزی از چیزی - ۲

رِجَاف - بفتح اول بروزن طواف ف. آواز و صدای کوس و نقاره را گویند - ر، ه

رَجَّاف - کشداد ع دریا بجهت اضطراب آن و روز قیامت و حشر و نوعی از بیبر - ۲

رَجَال بفتح اول ف. عنکبوت و کس گیر از فرهنگ ساختر نقل شده و در برهان بزای معجمه آورده همانا سهو کرده - ن

رِجَال - بالکسر ع بمعنی مردان جمع رَجُل - و نیز رِجَال جمع رَاجِل لشکری زن پیاده و رُجَّال کرمان جمع رَاجِل پیاده خلاف فارس - ۲

رِجَالات - بالکسر ع جمع رَجُل بمعنے مرد - ۲

رِجَالُ الغیب - بالکسر ع معروف -

رَجَّالَة - بالفتح و تشدید ثانی و فتح لام ع جمع رَاجِل - ۲

رِجَام - گکتاب ع - موضعی است و سنگی که بر ریسمان بندند و بچاه اندازند تا آب را معلوم نمایند و سنگی که بر طرف دلو بندند تا زود فرو شود و آنچه بر چاه بنا کنند تا در عوض آن چوب گذارند برای دلو - ۲

رِجَاوَان - بالکسر ع. دو چوب است که بر سر چاه نصب کنند و بران چوب چرخ گذارند - ۲

رَجَاوَة - بالفتح و فتح واو ع امید داشتن و امید - منتخب ۲

رَجَائِع - بفتح اول و کسر همزه و سکون عین مهمله ع جمع رَجِیعَة - شتر ماده که از سفری باز گرد و کسبو سفری - ۲

رَجَب - بفتحتین و سکون موحده ع ماخوذ از ترجیب که بمعنی تعظیم است چون این ماه را عرب شهر الله گفتندی و تنظیم کردندی لهذا باین اسم مسمی شد و از پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم نیز روایت است که رجب جوی است در بهشت شیرین و از برف سفید تر هر که درین ماه روزه دارد از ان جوشش آب دهند ازین سبب ماه مذکور را رجب نام کردند از رساله نجوم که کمال معتبر بود آرَّجَاب و رُجُوب و رِجَاب و رَجَبَات جمع و نیز رَجَب - ترسیدن و حیا کردن و مهابت کسی نمودن و بزرگ داشتن و رُجْب بضم اول و سکون ثانی ما بین استخوان پهلو و سر سینه و بالفتح حیا نمودن و بزرگ داشتن کسی را و تنها بر آمدن چوب و بنجن بد متهم کردن کسی را و دشنام دادن - ا غ

رَجَبَان - بالتحریک ع ماه رجب و شعبان است - ۲

رُجْبَة - بضم اول و فتح ثالث ع دام گرگ و ستون یا دیواری است که زیر درخت پر بار بنا کنند تا بران اعتماد کنند رُجَب - کصرد جمع - ۲

رُجَبِیَّة - کعرنیة ع درخت ستون نهاده منسوب است برجبه که ستون است و متنبد بجیم از نوادر نسب - ۲

رُجُح - بجای حطی ککتب ع. کاسههای پر از اشکنه و گوشت و لشکرهای گران و نیز رجح جمع رَجَاح کسحاب زن کلان سرین - ۲

رُجْحَان - بالضم بتقدیم جیم ع. چربیدن و مائل گردن ترازو و مانند آن بیکطرف و افزون آمدن از منتخب و بمعنی زیادتی و فوقیت نیز مستعمل میشود - غ

رَجْد - بالفتح و دال مهمله ع لرزیدن - ۲

رَجْرَاج - بالفتح بهر دو رای مهمله و جیم در آخر ع لرزان و جنبان از هر چیزی و پالوده - ۲

رَجْرَاجَة - بفتح اول و فتح جیم ثانی ع لرزان از هر چیز یقال کَتِیبَةٌ رَجْرَاجَة ای تَمَوَّجُ مِنْ کَثْرَتِهَا وَ اِمْرَأَةٌ رَجْرَاجَةٌ ای التی یَتَرَجْرَجُ علیها لَحْمُهَا اَوْ یَتَرَجْرَجُ کَفَلُهَا و نیز رَجْرَاجَة دهی است به بحرین - ۲

رَجْرَج - بفتح هر دو رای مهمله و سکون جیم ع جنبان و لرزان رُجْرُج کهدهد و زِبْرِج - گیاهی است - ۲

رَجْرَجَة - بفتح اول و ثالث و رابع ع لرزیدن و مانده کردن و بکسر اول و ثالث باقی آب بر وی لای آمیخته بگل تنگ در حوض که از ان نفعی نباشد و جماعت بسیار در حرب و آب دهن و کول - ۲

رِجْز - بالکسر و الضم و در آخر زای معجمه ع بمعنی پلیدی و بت پرستی و بت و منه قوله تعالی اَلرِّجْزَ فَاهْجُرْ و بمعنی شرک و طاعون و عذاب قال الله تعالی رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ ای العذاب و رِجْزُ الشَّیْطَانِ وساوس شیطان است و رَجَز بفتحتین نام بحری از نوزده بحور شعر که وزنش شش بار مستفعلن است و هشت بار نیز و بمعنے اشعاری که عربان در معرکها و جنگها در مقام مفاخرت از مردانگی و شرافت قوم خود میخوانند و نوشته اند که رَجَز بفتحتین در لغت بمعنی اضطراب و سرعت است و نیز نوشته اند که رجز نام بیماری سرین شتر است که شتر در رفتن میلرزد و چون حرکت کند باز ساکن شود چون اول ارکان بحر رجز دو سبب خفیف است ازین جهت بعد حرکتی سکونی واقع است بدین مناسبت این بحر را رجز نام کرده است و نیز رجز بیمار رجز گردیدن بعیر بعیر اَرْجَز نعت مذکر است ازان و ناقة رَجْزَاء نعت مونث و بالفتح ارجوزه خواندن و ارجوزه بالضم قصیده مانندے از بحر رجز - ا ع

رَجْس - بالفتح و سین مهمله ع آواز بلند تندر و بانگ شتر و سخت غریدن ابر و جنبیدن و بانگ کردن بعیر و اندازه کردن آب را به مرجاس بالکسر و آن سنگی است که می اندازند آنرا در چاه تا معلوم شود بآواز آن عمق چاه و باز داشتن کسے را از کار و بالکسر پلیدی و بد بمعنی بفتحتین و بفتح اول و کسر ثانی هم آمده و نیز رِجْس بالکسر گناه و کفر و هر کار پلید و زشت و کاری که موجب عذاب باشد و شک

و عقوبت و خشم و لعنت ومنه قوله تعالی و یجعل الرجس علی الذین لا یعقلون ـ صحـ ـ و رجس بفتحتین کار زشت کردن و پلید گردیدن ـ ۲

رجع بالفتح و عین مهمله ع باران که بعد باران آید و منفعت ومنه قوله تعالی والسماء ذات الرجع رجعان بالضم جمع و روئیدگی ایام بهار و نام شخصی و ایستادن گاه آب یا زمینی که دران سیل دراز کشد و در گذر رجاع بالکسر جمع رجعان بالضم والکسر مثله یا آب و سرگین سگ و جز آن و غائط و طاعون و بالای پشته رجعان جمع و زیر کتف و خط زدن و اشمه و گام زدن ستور بار کردن دو دست خود را در سیر و فروختن ناقه و به بهای آن دیگری خریدن مثل آن و جواب کتاب و شتر ماده که از سفری باز گردد بسفری دیگر رجع کتب جمع رجاع گلتاب جهار یا چیزی از جهار که بر بینی شتر باشد و نیز جمع رجیع کاه ستور که از سفری باز گردد بسفری ـ ۲

رجعان ـ بالضم ع بالا گذشت ـ

رجعة ـ بفتح اول و ثالث ع بمعنی بازگشت و باز گشتن مرد بسوی زن مطلقه و بدین معنی بکسر نیز آمده اما فتحه اصح است و بازگشتن کوکب سیاره سوای مهر و ماه از سیر طبعی خود که از مغرب بسوی مشرق است و بازگشتن بسوی دنیا ومنه هو یومن بالرجعة ـ یعنی ایمان می آرد برجوع بسوی دنیا بعد مرگ و بالکسر شتر ریزکان که به بهای آن دیگری خرید نمایند و نفعی بردارند و بالضم جواب مکتوب یقال هل جاءک رجعة کتابک ـ م ا غ

رجعة القهقری ـ بهر دو قاف ع بجانب پاشنه خود رفتن چنانکه رو بسوی مغرب کرده بطرف مشرق رفتن چه قهقری بروزن فعللی و قهقرة بروزن زلزله مصدر است بمعنی پس پای رفتن از صراح و مجمع البحار ـ غ

رجعی ـ بالضم و بآخر الف بصورت یا ع جواب مکتوب رجعان بالضم مثله یقال ارسلت الیک فما جاءنی رجعی رسالتی ای مرجوعها و کذا جاءنی یعنی رسید جواب کتاب من ـ ۲

رجعک ـ باغین نقطه دار بروزن نغزک ف آبسوغ راگویند و آن بادی باشد که از راه گلو بر آید ـ ر کا

رجف ـ بالفتح ع زلزله و سخت جنبیدن زمین و جز آن و جنبانیدن ـ غ ۲

رجفان ـ بالتحریک ع سخت جنبیدن و جنبیدن و بلرزه در آمدن زمین و بجنگ در پیوستن قوم یا مستعد جنگ شدن و بغرش و بانگ در آمدن تندر در ابر ـ ۲

رجفة ـ بفتح اول و ثالث ع زلزله زمین و جز آن غ

رجک ـ بالفتح و جیم مضموم ف بمعنی آروغ طلبان ذاژخای بمی گفته سے بہ بندد دهان خود از فرط بخل که بر آید از سینه اور جک ـ بجیم فارسی هم آمده ـ ن ر

رجل ـ بالفتح ع برادر خود لیستان مکیدن شتر بچه و بر جستن نر بر ماده و مرد فرو هشته موی یا آنکه موی او میان فرو هشته و مرغول باشد ارجال و رجالی جمع و نیز رجل سر پای کسی زدن و رسیدن پای کسی را و بستن هر دو پای گوسپند را یا بر یک پای او عقال بستن یا بیک پای آویختن او را و زائیدن زن بچه را که برون آید پای او پیش از سر و رجل بفتحتین بچه شتر را با مادر وی گذاشتن تا شیر مکد هر گاه خواهد و مکیدن شتر بچه مادر را و بزرگ پا گردیدن و بیمار شدن رجل و بالکسر پای یا از بیخ ران تا پای ارجل ـ جمع و پاره از هر چیزی و نصف مشک از خراب و از روغن زیت و پاره بزرگ از ملخ و هو جمع علی غیر لفظ الواحد و هو کثیر فی کلامهم لصوار لجماعة البقر و خیط لجماعة النعام و عانة لجماعة الحمیر ـ و نیز رجل بالکسر از ریگ توده و بهره و حصه چیزی و مرد بسیار خواب کاغذ سپید و هلاکت و عذاب و نفر و پلیدی مردم و لشکر و پیش سی اکره جال جمع و نام مردی و عهد و زمانه یقال کان ذلک فی رجل فلان یعنی در عهد حیات و زمانه و یقال فلان قائم علی رجل ـ یعنی مستعد و آماده است برای آن و نیز رجل گوشه برگشته زبرین کمان و بمعنی جوی و شاخ دریا و هر دو طرف تیر و رجل الطائر ـ آهنی است که بدان داغ کنند و رجل الجراد ـ تره ایست که بتره یمانی ماند و خواص بدال وی آید و رجل الغراب نباتی است و نوعی از بند پستان شتر ماده تا بچه اش شیر نه مکد و ذو الرجل لقمان بن نوبه شاعر است و رجل بالفتح و ضم جیم و سکون آن مرد خلاف زن و آن وقتی باشد که بالغ و محتلم گردد یا آن رجل است هر گاه پیدا شود و مرد بسیار جماع و راجل کامل و پیاده رجیل مصغر آن است و رجل مثله علی غیر قیاس کانه تصغیر راجل رجال و رجالات و رجلة و رجلة کعنبة و مرجل و آراجل جمع ـ ا م

رجلاء ـ بالفتح ع آبی است مر بنی سعید بن قرط را و سنگستان هموار و زمین سنگناک که گوسپند یکپای عید ـ ۲

رجلان ـ بالفتح ع پیاده و بالضم هم آمده رجلی بالفتح و رجال بالکسر جمع و رجلان بالکسر تثنیه رجل بمعنی دو پای ـ ا فن

رجلة ـ بکسر اول و فتح ثالث ع جای روئیدگی خرفه و در مرغزار و آب راهه سیل از زمین درشت بسوی زمین نرم رجل ـ کعنب جمع و نام مردی و نوعی از تره و خرفه ومنه المثل هو احمق من رجلة لانها لا تنبت الا فی مسیل و العامة تقول احمق من رجله و رجلة بالفتح و الکسر رفتار سخت یا بالضم قوت رفتار است و بالضم سپیدی که در یکپای ستور باشد و مردی رجولیة و رجلیت بضم هر دو و رجولیة بالفتح مثله و قوت در رفتار و سپیدی یکپای اسپ ـ ۲

رجلی ـ بالفتح کسکری ع زن پیاده رجال جمع و زمین سخت که دران پیاده رفته شود یا زمین هموار سنگریزه ناک و نیز جمع رجلان ـ بالفتح پیاده ـ ۲

رجم ـ بالفتح ع امر که حقیقت آن معلوم نشود و خلیل و ندیم و عیب و لعنت و دشنام و اسم چیزیکه بدان رجم کنند رجوم ـ جمع و جدائی و کشتن و سنگسار کردن و بفاحشه نسبت کردن کسی را و بگمان گفتن و راندن و دور کردن و دشنام دادن و جدائی کردن و نیز رجم نشان دار ساختن گور را با سنگها نهادن بران و تیز و تند رفتن و رجم بفتحتین چاه و تنور و جای فراخ کرده و کوهی است به اجا و گور و برادران واحد آن رجم بالفتح است یا بفتحتین و رجم بضمتین بمعنی سنگهای کلان است که بر گور نهند که بدان دیوار رانند و سنگهای کلان است که بر گور نهند تا خر لشته شود رجم کصرد و رجام کجبال جمع و

وعلامت ونشان - ۲
رجمة - بالفتح والضم وفتح میم ع گور وبضم سنگها که بر
نهند وعلامت ونشان وخانهٔ کفتار وخارها وچوبها که گرداگرد
نخـ یا بن نیک ثمر نهند تا دست کسی بران نرسد - ۲
رجم شیاطین - ع - راندن شیاطین و آن نوعی از ستاره
باشد شعله مانند که ملایک بدفع شیاطین از آسمان می اندازند
ونزد حکما بخارات بورقی است که بکرهٔ ناری مشتعل میشود - ع
رجن - بالفتح ونون ع باز داشتن ستور را از چرا و
آخور خورش دادن آنرا یا باز داشتن ستور را در خانه بر علف - ۲
رجو - بالفتح ع امید داشتن - ۲
رجوب - بضمتین ع جمع رجب و بزرگ داشتن و تنها
برآمدن چوب وبسخن بد متهم کردن کسی را و دشنام دادن - ۲
رجوح - بضمتین وحای حطی در آخر ع چربیدن(?) ترازو
و مائل گردیدن آن - ۲
رجوس - بالفتح وضم ثانی وسین مهمله در آخر ع شتر
بانگ کننده - ۲
رجوع - بضمتین وعین مهمله ع باز گشتن و باز گردانیدن
ورجعی ورجعان بضمها ومرجع ومرجعة بکسر جیم هر دو مثله
و باز گردیدن مرغ از سردسیر بگرمسیر - و بمعنی اول بفارسی
بالفظ داشتن بصله با مستعمل ظهوری سه زلفت به پریشانی
من داشت رجوعی + جمع آرد کر طره برآشفتم و رفتم + سالک
رجوف - بضمتین ع جنبانیدن و جنبیدن لازم متعدی ... فر
رجولة و رجولیت - بضمتین در هر دو ع مردی و
مرد بودن از صراح ومنتخب و نیز سواری و کلان پای - غ م
رجوم - بضمتین ع ستارها که بآن رانده شوند شیاطین
ورجوم - بالفتح رانده - غ
رجون - بضمتین ع اقامت کردن بجای و خوکردن و
الفت گرفتن شتران بجای و باز ایستادن ستور از چرا
و شرم داشتن از کسی - ۲
رجه - بالفتح وسکون جیم وها ع بمردم چنگل در زدن
ودر آویختن بآن وگوالیدن کودک - ۲
رجه - بفتح اول وثانی ف طنابی باشد که جامه و لنگی
وچیزهای دیگر بر بالای آن اندازند - ر ه

رجیة - بفتح اول وکسر ثانی وتشدید تحتانی مفتوح ع
امید داشته و ارجیة کاثفیة مثله - ۲
رجیع - بعین مهمله کامیر ع سخن که بطرف صاحب خود
بازگردد وسرگین و پلیدی و کلان شکم و ستور که از سفری باز گردد
بسفری و لاغر و انچیکه شتر و مانند آن وقت نشخوار از شکم باز
آرد و هر چیز که باز گردانیده شود و هر چیز که باز آری آنرا از سفر
رجع - ککتب جمع وجادهٔ کهنه خط دار و آبی است هذیل
را بر هفت گروه از هته و عرق و خوی و رسن که بار دیگر
تافته شود و هر طعام سرد که باز آنرا بر آتش گرم نمایند و آهن
دراز لگام و خرمابنان و پارگین - ۲
رجیعة - بفتح اول وکسر ثانی وفتح عین مهمله ع آبی است
مر بنی اسد را و شتر ماده که از سفری باز گرد و بسوی سفری
رجائع - جمع وناقهٔ دوم که از بهای ناقهٔ اول خریده باشند - ۲
رجیف - بفتح اول وکسر ثانی ع سخت جنبیدن و جنبیدن بلرزه
در آمدن زمین و بجنبش در پیوستن یا مستعد جنگ شدن
قوم و بغرش و بانگ در آمدن تندر در ابر - ۲
رجیل - کامیر ع اسپ که پای او سوده نشود
ومرد پیاده بسیار و رجلی بالفتح و رجالی کسکاری مثله
ومرد سخت قوی که درانده از جای نزد دیار زودی در دفع
آن کوشد و جای دور از راه و اسپ رام سواری
یافته که عرق نیارد و سخن بدیهه - ۲
رجیلاء - مصغرا کرتیلاء و رجیلون بفتحتین وکسر لام
ع قومی بوده از پیادگان واحد آن رجلی است - ۲ ۱۶
رجیم - کامیر ع سنگسار کرده شده و رانده شده و کشته
رجین - کامیر ع زهر کشنده - ۲
رجینة - کسفینة ع جماعت و رجینة کجهینة
موضعی است بمغرب - ۲
راچك - بفتح یکم وضم جیم فارسی و کاف فارسی ف
آروغ و قیل با کاف تازی است سندش در رجک بجیم
عربی گذشته - ن
رحاء - بالفتح وتشدید حای حطی ع زن فراخ کف پای
که همه بزمین رسد - ۲
رحا - بالفتح وثانی بالف کشیده ع سنگ آسیا

مؤنث است رحوان - بالتحریک تثنیه - ۲
رحاب - بالکسر وموحده در آخر ع جمع رحبة
بالفتح زمین فراخ بسیار رویانده گیاه که دروی مردم
بسیار فرود آیند و رحاب کغراب موضعی است بحوران
و فراخ از هر چیزی و دیگ فراخ - ۲
رحابة - بفتح اول وفتح موحده ع فراخ گردیدن - ۲
رحاق - کغراب ع می خالص و صافی - ۲
رحال - ککتاب ع گستردنی یمنی و نیز رحال جمع
رحل - بالفتح پالان شتر و رحال کشداد نیک دانا
و ماهر در پالان نهادن - ۲
رحالة - بالکسر وفتح لام ع زین یا زین چرمین بی چوب
که جهت سخت تاختن آنرا نهند رحائل جمع و قوله
استقدمت رحالتك وقتی گویند که شخصی در حق یار
خود دربدی و اذیت تعجیل نماید و نام اسپ عامر بن طفیل
و رحاله رحاله - کلمه ایست که بدان پیش را خوانند - ۲
رحامة - بفتح اول ومیم ع در رحوم بیاید -
رحائب - بفتح اول وکسر همزه وسکون موحده ع
فراخی اطراف زمین - ۲
رحائل - بالفتح وکسر همزه وسکون لام ع جمع رحالة
بالکسر زین یا زین چرمین بی چوب که جهت سخت تاختن
آنرا نهند - ۲
رحب - بالفتح وبای موحده ع فراخ والمونث بالها
یقال بلد رحب وارض رحبة انزا اعلام است
و رحب - بالضم فراخ گردیدن و رحب بفتحتین
ایوانهای مساجد و خانها و زمینهای فراخ جمع رحبه است
و نام پدر قبیله است از قبائل همدان - ام
رحبة - بفتح اول وثالث ع زمین فراخ بسیار
رویانده گیاه که در وی مردم بسیار فرود آیند رحاب
بالکسر و رحبات بتحریک هر دو و تسکین آنها جمع و صحن مسجد وغیره
و کاروانسرای و آب راهه و ادی از دو جانب و جای عنب
و جای گیاه ناک و رحبه است مر مالک بن طوق را
بر کنار فرات و دهی است بدمشق و محله ایست در ان و محله
است بکوفه و موضعی است به بغداد - ام

رُحبی - بالضم والف بصورت در آخر ع بین ترین استخوانهای پهلو و سینه و داغی است در پهلوی شتر - ا

رَحَّة - بالفتح و تشدید ثانی مفتوح ع مار بصورت طوق پیچ خورده اصله رَحِیَة - ا

رَحْح - بفتحتین و سکون حای مهمله ثانی ع فراخی سم وهو محمود - و بضمتین کاسهای بزرگ فراخ - ۲

رَحْرَاح - بالفتح و در آخر حای مهمله ع چیز فراخ پهنا

رَحْرَح - بلا الف مثله و نیز رَحْرَاح زیست عیش فراخ و کاسهٔ فراخ نزدیک تک - ۲

رَحْض - بالفتح و ضاد معجمه ع مشک دریده و توشه‌دان کهنه و نیز رَحْض شستن و عرق آوردن تب و رُحَاض بالضم اسم است از آن - ۲

رُحَضَاء - کعشراء ع عرق که در پی تب آید یا عرق بسیار که جلد را بشوید - ۲

رَحْل - بالفتح ع پالان شتر أَرْحُل و رِحَال جمع و جای باش مرد و رخت و اسباب همراهی و نیز رَحل پالان بر نهادن بر شتر و بر اذیت صبر کردن و کوچ کردن و چیزی باشد از چوب که در وقت تلاوت قرآن مجید بر آن گذارند و شعرا خط و ابروی خوبان را بدان تشبیه دهند - ۲

رَحْلاء - بالفتح والمد ع گوسپند سیاه بدن سپید پشت یا بر عکس آن - ۲

رحل اقامت - فرو کش کردن تاثیر گوید ۵ بصفا حسن رخت تا بقیامت باشد + مصحف روی تو در رحل اقامت باشد - ب

رِحْلَة - بکسر اول و فتح ثالث ع هیئت پالان نهادن و کوچ کردن و بالضم مقصد و آنچه بسوی آن رفته شود از هر جا - ام

رُحْم - بالفتح والضم ع بخشودن و مهربانی نمودن و بفارسی بالفظ کردن و آوردن و افشاندن و بردن بصله بر مستعمل و در شعر حضرت شیخ رحم افتد واقع شده خان آرزو میفرمایند بهتر رحم آید است وهو هذا ۵ شکار انداز ما را تا کی افتد رحم در خاطر + رگی داریم و شمشیری سری داریم و فتراکی + و رَحِم - بفتح اول و کسر ثانی و نیز بالکسر و سکون ثانی جای کودک در شکم که آن را زهدان گویند و بمعنی قرابت که در رحم شریک باشد و خویشی ارحام جمع

رَحْمَاء - بالفتح ع شتر ماده یا زنی که بعد وضع بیمار رحم گردد و بمیرد - و بضم اول و فتح ثانی جمع رحیم است - اب غ

رَحْمان - بالفتح ع بخشاینده رَحِیم مثله وهما اِسْمَانِ مُشْتَقَّانِ مِنَ الرَّحْمَةِ الا ان الرَّحْمٰن مختص بالله تعالی ولا یجوز ان یسمی به غیره و رحمان الیمامة مسیلمه کذاب است - ۲

رَحْمَة - بفتح اول و ثالث و نیز بفتحتین ع بخشودن و مهربانی کردن مَرْحَمَة - بالفتح و رُحْم بالضم و بضمتین مثله و نیز رَحْمَة بمعنی نبوت و منه یَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ ای بالنُّبُوَّة - و از اسما و اعلام عربان است و رحمت بمعنی اول بفارسی بالفظ کردن و آوردن و افشاندن و بردن بصله بر مستعمل خواجه نظامی گفته ۵ نوازنده تر زان شد انصاف شاه + که رحمت برد خاصه بر بیگناه + معزی ۵ امروز بر شهنشه رحمت همی فشانند + هم در بهشت رضوان هم بر سپهر اختر + علی خراسانی ۵ رحمت حق باد بر ارواح خاقانی که گفت + اولت سکبا دهند از چهره و آنگه شوربا + خواجه جمال الدین سلمان ۵ اشک من از مردم چشمم برآرد اغم ترا + رحمتی بر اشک مردم زادمی بایست کرد + و نیز رحمت بمعنی باران آمده و این مجاز است حافظ گوید ۵ می جست از سحاب امل رحمتی ولی + جز دیده اش معاینه بیرون نداد نم + این شعر در مذمت دشمن پادشاه گفته است غالباً رحمت بمعنی باران از این جهت گرفته که بارش رحمت الهی است و از این سبب باران را رحمت گویند - از غوامض سخن و بهار و منتهی الارب -

رَحْمٰن - بالفتح ع مشتق از رحمت صیغهٔ صفت مشبه معنی آن بخشاینده و اطلاق این لفظ بجز ذات حق تعالی بر دیگری روا نیست بخلاف رحیم زیرا که حق تعالی امر کرده است قُلِ ادْعُوا اللهَ اَوِ ادْعُوا الرَّحْمٰن پس از اینجا ثابت شد که رحمن هم مثل لفظ الله که اسم ذات است حکم خصوصیت پیدا کرده و در رسم الخط بدون الف باید نوشت زیرا که رحمان یکی از نامهای مسیلمة الکذاب هم هست و آن کافری بوده که دعوی نبوت کرده پس نوشتن و ننوشتن الف بجهت تمیز و تفرقه باشد و دیگر آنکه در نوشتن الف اتباع خط قرآنی است از شروح نصاب و صراح و غیره - غ

رَحَمُوت - بفتحتین و ضم ثالث ع مِنَ الرَّحْمَةِ یُقَالُ رَهَبُوتٌ خَیْرٌ لَکَ مِنْ رَحَمُوتٍ ای لان تُرْهَبَ خَیْرٌ مِنْ اَنْ تُرْحَمَ - یعنی ترسانیده شدن تو بهتر است برای تو از آنکه مهربانی کرده شوی و لکن مستعمل الا مزدوجا - ۲

رُحْمیٰ - بضم اول و سکون ثانی و در آخر الف مقصوره بصورت یا ع مهربانی - ۲

رَحْو - بالفتح و واو در آخر ع ساختن آسیا را یا گردانیدن آن را و گرد شدن مار - ۲

رُحُول - کصبور ع ستور بارکش رَحُول نیز مثله - ۲

رَحُوم - کصبور ع شتر ماده یا زنی که بعد وضع بیمار رحم گردد و بمیرد یا علتی است که در زهدان عارض شود و مانع قبول آب منی گردد یا آنکه بزاید و سلای آن بر نیاید رَحَامَة بالفتح مصدر است از آن رَحِم بالفتح و بفتحتین مثله - ۲

رَحیٰ - بفتح اول و ثانی ع سنگ آسیا مونث است رَحَیَان تثنیه أَرْحٍ أَرْحَاءٌ أُرْحِیٌّ و رُحِیٌّ و رِحِیٌّ جمع و من مدّها قال رَحَاءٌ و رَحَاءَان و أَرْحِیَة مثل عطاء و عطاءان و أَعْطِیَة - و بمعنی سینه و نیز بمعنی سپل شتر و پارهٔ زمین گرد بلند بمقدار یک کروه یا عام است و سخت ترین جای جنگ و مهتر قوم و جماعت عیال و دندان و قبیلهٔ بزرگ و عمر رضی الله عنه را نیز رحی میگفتند بر سر خود و تره اسیت و شتران که بانبوهی گرد بر گردند و سپل شتر و پیل و شتران بسیار فراهم آمده أَرْحَاء جمع در همه و نام اسپی و کوهی است میان یمامه و بصره و موضعی است بسجستان از آن موضع است محمد بن احمد بن ابراهیم و نیز رَحْی بالفتح و سکون ثانی ساختن آسیا را یا گردانیدن آن را و گرد حلقه شدن مار - الکض

رَحِیض - بفتح اول و کسر ثانی و ضاد معجمه در آخر ع هر چیز که شسته باشد از منتخب - غ

رَحِیق - کامیر ع شراب خالص و صاف و خوشبو و بهترین

رُحَاق - نوعی است از خوشبوی - غ ام

رحیل - کامیر ع. کوچ وکوچ کردن منزلی است میان مکه وبصره وشتر پالان برنهاده وشتر توانا بر سیر والمونث بالها وبمعنی اول بفارسی بالفظ کردن وآوردن مستعمل نظامی ــ چو در لشکر دشمن آری رحیل + بمرغان کشتی فیل و اصحاب فیل + میر معزی ــ رسید عید همایون وروزه کرد رحیل + بجام داد فلک وشنائی قندیل + اب

رحیم - کامیر ع بخشاینده رحمن مثله - ۲

رخ ورخسار ورخساره - بضم اول وسکون خای معجمه ف. معروف وفرق بینهما آنست که اطلاق رخ برتمام چهره کنند برخلاف رخسار که ترجمه خداست وبمعنی رخ مستعمل میشود وظاهراً همین سبب تصویر نیم رخ تصویر یک چشمی را گویند که یک طرف روی او ظاهر باشد ودرینصورت اطلاق رخ بر رخساره مجاز بود بهر تقدیر آتشین رخسار آفتاب رخ آئینه رخسار پری رخ تازه رخسار خوب رخسار ترنج حسام خورشید رخسار زردرخ زهره رخ سیمین رخ ازمرکبات آنست وزیبا خوب نیکو خوش منظر شاهانه حیرت آفرین حیرت افزای روح پرور جان پرور دلجوی دلفروز عالم افروز آتشبار آتشناک آتش اندود آتش افشان پرتاب برشته خورشید پیکر خورشید فروز افروخته تابان روشن جهان آرا تاره سیماب نگار سوزناک بهار رنگ است رنگین نیم رنگ شنگرف رنگ لاله رنگ گلرنگ فرنگ فرخ گلگون گلفام گل بوی گلپوش نگارین کافور خام تازه تازه خط شگفته خندان نرم نازک شیرین لطیف صاف لغزیده اندیشه نما خبر کاه محجوب شرم آلود شوخ سیراب می کشیده ساغر کشیده آئینه پرداز عرق ناک عرق آلود عرق فشان ستاره فشان شبنم فشان شبنم فریب گندم گون نوخط غبار آلود پاره پاره گرفته بناخن خسته از صفات اوست وبرق فرقد شعله شمع صبح عید لوح صفحه گل دیبای سوسن بوستان مصحف پروین سیب سیم عقیق مسجد قبله از تشبیهات اوست مغید بلخی ــ چراشعلهٔ رخسار جان فدا نکند + چو شمع آنکه سرانجام خویشتن یابد + صائب ــ صبح عید است در دل شب قدر در شبستان زلف رخسارش + وله ــ خط از ان صفحهٔ رخسار سخن ساز شود + طوطی از پرتو این آئینه غماز شود + وله ــ هرکه رخسارهٔ آئینه گدازی دارد + او بهر دل که گذارد در بازی دارد + آصفی ــ کشادی مصحف رخسار تا سازی مرا بسمل + برآمد گرچه بسمل بعد ورق را باز گردانی + میر معزی ــ ای دو رخ تو پروین وی ولب تو مرجان + پروینت بلای دل مرجانت شفای جان + پشتم شده چون گردون اندر پی آن پروین + چشمم شده چون دریا اندر غم آن مرجان + وله ــ رخ تو فرقد و دندان همچو پروین است + بسوختند دلم را باتش مرقد + فراق فرقد پروین تو مرا رشب + کند محدث پروین و مونس مرقد + وله ــ رخت سیم پاک است در زیر سنبل خطت مشکناب است بر طرف طرف تو + رباعی بدین مهربانو ببری و شوهر + بران روی شوهر بتابی زبانو + ب - ونیز

رخ - بالضم ف. بمعنی نام مهره از مهرهای شطرنج ونام مرغی موهوم مانند سیمرغ وعنقا ودر برهان بمعنی شگاف ورخنه وغم وغصه گفته واین معانی معروف اند ولی در جهانگیری بمعنی عنان اسپ آورده واین شعر حکیم عنصری را شاهد آورده ــ شطرنج کمال را تو شاهی بارخ + همراسپ جمال را رکانی بارخ + رخ بالفتح شگاف وغصه واندوه وسوز لی گفته ــ تو شاد بادی وآزاد بادی از غم دهر + عدوت مانده زبار عنا وغم رخ رخ + عمید لوکی گفته ــ صبا مثال در آیند خورم وخوشحال + بخاکبوس جنابش صد ورا زغم ورخ - ن

رخ - بضم اول وتشدید ثانی ع. گیاهی است نرم یا گیاه تازه ومهره ایست در شطرنج رخاخ ورخخة کعنبة جمع ومرغی است بزرگ جثه که کرگدن را بمنقار یا بچنگال برداشته می برد قال الجاحظ وهذا الطائر فی جزائر الصین یکون جناحه الواحد عشرة آلاف باع ونیز رخ بمعنی لیشته ایست از سیفتهای نیشابور از انجاست هادی رخی ابن عبد الصمد نیشابوری وبمعنی پاسپر کردن وآمیختن شراب را - ۲

رخاء - بالفتح والمد ع سستی ونرمی وبالقصر هم آمده وسست ونرم شدن رخاوة بالفتح ورخوة - بالکسر مثله والفعل من کرم وسمع وبمعنی فراخی زیست وفراخ زیست شدن ورخاء بالضم باد نرم قال الله تعالی فسخرنا له الریح تجری بامره رخاء ای جعلناها رخاء - ۲

رخاخ - بهردو خای معجمه کسحاب ع. زیست فراخ وزمین نرم یا زمین فراخ یا زمین دمیده که زیر پا شکسته گردد ورخاخی جمع ورخاخ بالکسر جمع رخ - مهره ایست در شطرنج - ۲

رخاصة - بفتح اول وصاد مهمله ع. نرم ونازک شدن - ۲

رخاف - بالکسر ع. جمع رخف بالفتح مسکه تنک یا نرم وسست ونیز جمع رخیفة - کسفینة خمیر تنک وسست ومسکه تنک ونیز رخاف بمعنی سنگهای نرم وسست - ۲

رخافة - بفتح اول وفتح فا ع. تنک وسست گردیدن عجین - ۲

رخال - بالکسر والضم ع. جمع رخل - بالکسر بره ماده - ۲

رخام - کغراب ع. نام موضعی وسنگی است سپید نرم وآن انواع است برنگ می وزرد وبرنگ زرزور که مرغی است سیاه رنگ در روز سوخته آن جهت قطع خون جراحت ودر حال وخوردن یک مثقال سائیده آن باشهد سه روز جهت انواع دمامیل وخوردن سائیده آن که از ان لوح قبری ساخته باشند بر نام معشوق تسلی بخش عاشق از عشق - ۲

رخامة - بالضم وفتح میم ع. گیاهی است ونرم وسهل گردیدن کلام ونرم وآسان کوی شدن جاریه - ۲

رخامی - بالضم وبآخر الف بصورت یا ع گیاهی است او باد نرم - ۲

رخان - بالضم ف. مزید علیه رخ شاعری گفته ــ رخان خوب ترا از غبار خط چه زیان + که گشته است چو خورشید شهرهٔ آفاق - از غوامض سخن

رخاوة - بالفتح وفتح واو ع. سستی ونرمی - ۲

رخائص - بالفتح وکسر همزه وسکون صاد مهمله ع جمع رخصة - بالفتح انگشت نازک - ۲

رخبین - بکسر را وبای موحده ف. چیزی سیاه ولبسیار ترش که بقرا قروت ماند واز شیر وآرد گیرند ولعربی کبیخ خوانند بضم کاف وسکون بای موحده وحای مهمله در آخر ودر کتب طبی بمعنی قراقروت گفته اند ناصر خسرو علوی گفته ــ سخن رشته تیز چو رخبین لیک + شیر میفش جدا کند از رخبین + سوزنی سمرقندی گفته ــ آژنگ میان ابروافکند رخ کرده ترش مثال رخبین + مؤلف گوید در رخبین بالفتح را آورده وبلور کشک ترجمه کرده وگفته لغت سریانی است والله اعلم - ن

رخبینه - بضم اول ف بمعنی رخبین است و آن پنیری باشد که از دوغ ترش سازند و صمغ صنوبر را نیز گفته اند - ک

رخت - بروزن سخت ف بمعنی اسباب و کالا و متاع خانه و لباس و در فرهنگ جهانگیری بمعنی راه است و بمعنی ستور عموماً و اسپ خصوصاً و بمعنی طعام یکروزه گفته و شواهد او این ابیات است نظامی گفته ع کریوه بلند است سیلاب سخت + مگردان عنان خود از راه رخت یعنی از راهی که مرکب من بآسانی از آن بگذرد معنی کرده اند و پیچان عنان من نیز نوشته اند و در معنی اسپ این بیت شاهد آورده ع گه بر دوال کمر بست سخت + بجنگ دوالی روان کرد رخت + و رشیدی گفته در شهود معنی ابیات تامل است و راست گفته چه می شاید که پیچان عنان من از رخت مگفته باشد + بجنگ دوالی روان کرده سخت یعنی گورد و بیمو باشد ع بجنبد انگه آنرا توانند رخت + توانند سخت باشد توانند سنجید و شمرد چه سنجید یعنی شمرده و سنجیده از همه عجیب تر بمعنی طعام یک مرده آوردن و این بیت را شاهد آوردن ع دل بینوا از غم داده رخت + برهان نفس چیست این استشهادی که او کرده از شعر شهابی که گفته ع ز انده او آتش بجان در زده + بلب مهری از خامشی بر زده + زده بر در نطق من قفل سخت + دل بینوا از غم داده رخت + این بیت برهان یکمره نمی شود ن

رخت افکندن - ف بمعنی مقیم شدن سندش در رخت کشادن بیاید - غ

رخت ببازار افگندن و ببازار کشیدن و رخت بر در افگندن و بر در نهادن و بدر نهادن و رخت بیرون کشیدن و بیرون ریختن و بیرون زدن و رخت بصحرا کشیدن و بر صحرا کشیدن و بر هیچی کشیدن و رخت افشاندن و رخت باختن - ف هر کدام معروف حسین ثنائی ع سوداگران رخت شناخته اند + لیک این جامه از آن رخت ببالای دلم + طالب ع دلی دارم که چون رخت غنا بر صحرا فشاند + غبار آرزو خیزد هم از دامان نسیانش + ولهٔ ع اشک گرم چون زاهمون رخت بر جیحون کشید + رازداران صدف را آب در گوهر بسوخت + سید حسین خالص ع آتش از خوی تو گر رخت بصحرا نکشد + داغ بر دل که نهد لالهٔ صحرائی را + محمد قلی سلیم ع بنزدیکی ساحل چون رسیدیم + بدریا رخت بر صحرا کشیدیم + نظامی ع چراغ خون نگریم بر آن تاج و تخت + که دارنده را بر در افگند رخت + ستون علم جامه در خون زده + نجات از جهان رخت بیرون زده + شیخ اوحدی ع دگر رخت ازین خانه بر در بنهادم + بدر چاچی ع حاکم طول و عرض ارض آنکه ز عدلش ز جهان + ظلم شیاد خانه ارخت سفر بدر بنهی + صائب ع پیش از آن کز سیل گردد دست و پای سعی لنگ + رخت خود بیرون ازین ویرانه می باید کشید + خواجه شیراز ع ما آزموده ایم درین شهر بخت خویش + بیرون کشیده باید ازین ورطه رخت خویش + ظهوری ع مکن شکوه کر در جوابم خموش + که رخت شنیدن برون ریخت گوش + کلیم ع کلیم رخت ببازار امیدفروشان کش + لسان شیشهٔ خالی و داغ ماخشک است + خسرو ع بر آن میدارم این چاره کر بخت + که عصمت را ببازار افگنم رخت - ب

رخت بر چیدن و بر داشتن - بمعنی معروف امیر خسرو ع ترک سودای خام کن خسرو + که دفار رختها زین دکان برداشت + کمال خجند ع رخت بر چید ز سودای من آن عشوه فروش + سر بازار دگر میطلبد دانستم + ب

رخت بر خر بستن - مراد راهی شدن از فرهنگ سکندر نامه

رخت بستن - ف بسفر کردن از برهان و چهار شربت - غ

رخت تغییر کردن - ف بمعنی تبدیل کردن صائب ع هیچ تشریف جهان را به از آزادی نیست + رخت خود سرو محال است که تغییر کند + ب

رخت خورشید و ماه - ف کنایه از شعاع - ب

رخت سلامی و رخت سلام علیک - لباسی که برای رفتن در بر کنند نعمت خان عالی در مفرح القلوب آورده تنگر رخت سلام علیک پوشیده بطمطراق هر چه تمامتر بخانه آن گرسنه چشم در آمد - ب

رخت کسی بر آسمان بردن - ف بلند مرتبه نمودن - مظ

رخت کش - بفتح کاف تازی و سکون شین معجمه کنایه از مسافر خواجه نظامی ع برهی که خواهم شدن رخت کش + ره آورد من بس بود خوی خوش - ب

رخت کشادن و افگندن و نهادن و ریختن در جای کنایه از قرار گرفتن و اقامت کردن صائب ع مریز از سادگی رخت اقامت در گذرگاهی + که آتش دیر پا از لاله باشد کوهسارش را + دور بینان در فراز کوه میدارند وما + در ره سیل حوادث رخت خواب افگنده ایم + ولهٔ ع گرد سفر از چهره ما شسته نگردد + تا رخت چو سیلاب بدریا نکشائیم + درویش واله ع طمع از رخت بر ره نه چو سیل در گذر یابی + هوس را کرد نی بر کش چو تیغی بر فسان مینی - ب

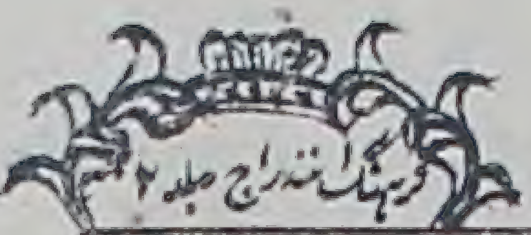
رخج - بضم اول و سکون ثانی و جیم در آخر - ف. نام ناحیه ایست از نواحی بست - سرا

رخاخ - بالفتح و سکون ثانی و خای معجمه در آخر ع گل تنک

رخاخ مثله - ۲

رخسار و رخساره - بالضم ف در رخ گذشت -

رخش - بضم اول و سکون خا و شین معجمه ف روشنی و یکی از نامهای آفتاب و بالفتح رنگ سرخ و سپید بهمدیگر آمیخته اسدی گفته ع ز بس سر که گرزش ز تن کرد پخش + زمین گشت گلگون و خورشید رخش + فردوسی گوید ع ببخشای بر من تو ای دادبخش + که از خون دل گشت رخساره رخش + و بور ابرش را باعتبار آنکه رنگ آن سرخ و سپید و درهم است نیز رخش خوانندی و اسپ سواری رستم بدین رنگ بوده است چنانکه حکیم فردوسی گفته ع همی رخش خوانیم بور ابرش است + بخوبی چو آب و برنگ آتش است + تنش پرنگار از کران تا کران + چو برگ گل سرخ بر زعفران + هم بمعنی سرخ خالص آمده فردوسی گفته ع چو برگ گل از ان بدرها کرد رخش + بیکی تنگ خسارشان کرد رخش + در فرهنگ جهانگیری بمعنی قوس قزح نیز آورده و این بیت را شاهد کرده ع میغ چون ترکش او تیرانداز + برق تیرانداز او و رخش کمان + اولا گفته سنجری گوید و این خطای اول است چه شعر از فرالاوی است که از شعرای قدیم بوده و این شعر را غلط نوشته اند چنین نگفته صحیح او این است که نوشته میشود ع میغ چون ترکی آشفته که تیر اندازد + برق تیر است گ

اوراسرولیسه کمان، سرولیسه بمعنی قوس قزح است لمیدانم
این سهو در سهواز کجا شده است وبمعنی فرخنده ومیمون
نیز آورده آن نیز صحیح نیست وبالمعنی درخش است نه رخش ع
رخشا و رخشان - بالضم. ف. رخشنده وتابنده
هدایت ع سحرگه که رخشید خورشید رخشان، جهان شد
زنورش چو لعل بدخشان، ودرصفت آتش گفته ع
ببالان اژدری ماند کز کینش تنی لرزان، بغضبان
روسی ماند که از خشمش رخ رخشا، فردوسی گفته ع
جهان است رخشا بآئین شاه، مرانیست پروا که مانم براه
رخش بهار - ف. بفتح بای موحده وهای هوز بالف کشیده
کنایه از باد بهاری وابر بهاری - ن
رخش بیجاده نعل - مراد گلبن از فرهنگ سکندرنامه
رخشة - بفتح اول وثالث ع. جنبش - ۲
رخش خورشید کلاه - ف. کنایه از شعاع وپرتو آفتاب وماه ع
رخش عنان تاب، اسپی که محتاج چابک نباشد
از فرهنگ سکندرنامه
رخشیدن - بالفتح ف. بمعنی درخشیدن وتابیدن
وروشن شدن ونیز کنایه از فخر ومباهات نمودن - فرا
رخص - بالفتح وصاد مهمله ع. نرم ونازک وبالضم
ارزانی وارزان شدن والفعل من کرم - ۲
رخصة - بضم اول وفتح ثالث ونیز بضمتین ع. آسانی
وفراخی در کاری وآسان فرمودن کاری را ودستوری دادن
خدای بنده را در تخفیف کاری ونوبت آب دادن در بهار
نوشته رخصت بالضم اجازت ودستوری وبالفظ داشتن
ودادن وگرفتن وکردن وحاصل کردن مستعمل محمد قلی میلی
ع بهانا کرده حاصل رخصت منع مرا امشب، که در بیرون
بزمش مدعی خوشنود میگردد، ملا طغرا ع تا نکشد بدم
او تهمت بال وپر زدن، مرغ دلم در آشیان رخصت
بال وپر کند، وحید گفته ع باز براق از دم او جان گرفت
سوی زمین رخصت جولان گرفت، خواجه جمال الدین
سلمان ع نه بشست درد رونم وغیر از خیال خویش
رخصت نمیدهد که کسی در درون رود، صائب ع
رخصت بوسه اگر از لب جامی داری، تلخ منشین که عجب
عیش مدامی داری، ورخصة بفتح اول وکسر ثانی انگشت
نازک رخائص جمع شذ وکذا - اب
رخف - بالفتح ع. مسکه تنگ یا نرم وسست رخفة
مثله رخاف جمع ونوعی از زنگ ونیز رخف بالفتح
وبفتحتین تنگ وسست گردیدن خمیر - ۲
رخفة - بفتح اول وثالث ونیز بضم اول ع. تنگی
وسستی خمیر ومانند آن رخفة بالتحریک مثله ویقال
صار الماء رخفة یعنی گل تنگ گردید آب - ۲
رخ فروز - بضم اول ف. نام روز هفتم از ماههای ملکی بالشدید
رخ کار - باضافه ف. مرادف روی کار که عبارت از رو
نماش است تاثیر گوید ع باوجود اختر بد روشناس خرمم
تیره بختی حال دیگر شد رخ کار مرا - ب
رخ کردن ورخ نهادن بچیزی - متوجه شدن بچیزی
درویش واله هروی ع قطره رخت سفر بند داگر از کف
ابر، چون رخ خویش زاعلی نهد اندر صدف، میکشد تا بزمین
آمده بی ایچ سخن، قوت نامیه بر سطح هوایش جدول، پیرهن برتن خار وخس وادی تنگ است، یارب این تنگدلان
رخ که سوی صحرا کرد - ب
رخ کسی بردن. ف. آبروی او ریختن خواجه شیر از گوید
ع راه ما غمزه آن ترک کمان ابرو زد، رخ ما سنبل آن
سروسهی بالا برد - ب
رخ گیره - بکاف عجمی بروزن همشیره ف. در برهان
بمعنی دستینه آورده وبفتح گفته در فرهنگ جهانگیری بنا قسم
رشیدی گفته دست اورنجنی که چهار تو تافته باشند
وپیچیده نیز گفته اند - ن
رخل - بالکسر ع. بره ماده رخلة - بالکسر وفتح ثالث
وکتف مثله - ا رخل ورخال - بالکسر والضم ورخلان
ورخلة - ورخلة - جمع - ۲
رخم - بفتحتین ع. شیر سطبر ومهربانی ودوستی ونرمی
وموضعی است میان شام ونجد وآبراهی است بمکه یا
راه در کوه است در آن ومرغی است مردار خوار که بفارسی آنرا
کرگس گویند - رخمة - بیضه در پوست آن قاطع
نزف الدم والتیام دهنده جراحت وباسرکه جهت قوبا
وخراز نافع وتلخه آن طلاء جهت زهر مار وجز آن وبخور گوشت
خشک آن باتحر دل هفت بار جهت حل انعقاد مردی که آنرا
زنان بسته باشند وجهت تسهیل ولادت نیز ونهادن بر بازوی
راست یا چپ آن میان هر دو پای ن جهت تسهیل ولادت وقطور
سرگین آن باسرکه در چشم جهت رفع بیاض ودر گوش وبادیت
جهت ازاله کری وثقل سامعه وطلای سرگین آن باسرکه انگور
بر برص باعث تغیر لون جگر بریان یا خام آنرا سائیده در
روزی سه بار وهر بار سه دانگ باسرکه بنوشند تا سه روز
متوالی جهت رفع جنون ورخم - بالفتح بازی کردن ن
با بچه خود ونرم گردانیدن چیز را ونرم وآسان گردانیدن
کلام وبیضه را زیر بال گرفتن ماکیان وباین معنی بفتحتین
هم آمده ورخمة - بضمتین پاره از فله - ۲
رخماء - بالفتح ع. گوسپند سفید سر سیاه بدن - ۲
رخمة - بفتح اول وثالث ع. موضعی است ببلاد هذیل
ونیز بمعنی مهربانی نمودن بر کسی ومحبت کردن وبفتحتین بیضه را
در زیر بال گرفتن ماکیان ومرغی است مانند کرگس وآنرا
غوق هم گویند - ام
رخنه - بالضم وفتح نون. ف. کاغذ وبالفتح سوراخ
دیوار وجز آن خاقانی گفته ع عمر پلی است رخنه سرچاو خم
سیل پل شکن، کوش که تا رسیده سیل از پل رخنه بگذری
وبالفظ افکندن وکردن وآوردن وزدن وبستن وگرفتن
وبهم آمدن مستعمل میرزا صائب ع رخنه منقار بلبل زود
می آید بهم، هست اگر این چاشنی با خنده چون گلپوش
گل، وله ع زخر گان قد سیاز ارخنها افکند در ایمان، زدل روی زمین شد پاک از زلف زمین سایش، وله ع
رخنه در سد سکندر میکند اقبال حسن، در برای یوسف
از دیوار پیدا میکند، ملک قمی ع جانب هر بزم تکلیف
از پی آنم کند، تا کند لطفی بغیر ورخنه در جانم کند، طالب
آملی ع یا جوج وار هر یک با تیشه زبان، آورده اند رخنه
بسد سکندری، نظامی ع مزن رخنه در خاندان کهن
تو در رخنه باشی دلیری مکن، ابو طالب کلیم ع گل بگلشن
بسکه از اشکم فراوان شد کلیم، بلبل از گل رخنه دیوار بستان
را گرفت، مفید ع بستم دهان خصم به نرمی سین چمن

این رخنه را به پنبه گرفتم چراه گوش + ظهوری ع عشق هر رخنه
که بود گرفت - ن ب
رخنه دار شدن دم شمشیر - در ریختن دم شمشیر
بیاید - از لقالیس
رخنه زدهٔ زبان - کنایه از مطعون خلائق - ن ر
رخنهٔ شمشیر - ف . زخم شمشیر سلیم گفته ع محبت
مینماید از طلسم خود مرا راهی + که بوی خون از آن چون رخنهٔ
شمشیر می آید + و بعضی دندانهٔ شمشیر گفته اند و الاول هو الاصح - ب
رخنه گر و رخنه گاه و رخنه ستان - ف . هر کدام معروف
طالب آملی گفته ع ویرانه ام از برق نفس رخنه ستان نیست +
تشگفت کزش مهر بروزن شود راه + عبد الله ها تفی
ع ستاند گردان آهن کلاه + چو سد سکندر در آن رخنه
گاه + درویش واله هروی ع چو نیست سایهٔ رستی
بنای ذوق مرا + چه غم که چرخ بدیوار عیش رخنه گر است - ب
رخو - مثلثه ع نرم و سست از هر چیزی رخوة
مونث و بالکسر و الضم سستی و نرمی رخوة مثلثه و حروف
رخوه سیزده است و آن چندی از حروف تهجی است که بنرمی
از زبان آید مجموعها خس حظ شص حر ضغث فذ - ۲
رخوة - بکسر اول و فتح ثالث سست و نرم شدن - ۲
رخوت - بضمتین ع جمع رخت - فر
رخود - بکسر اول و فتح ثالث و تشدید دال مهمله
کاردب ع . مرد نرم استخوان بسیار گوشت و المونث
بالها و یقال ایضا رجل رخود الشباب و امرأة
رخودة الشباب ای ناعمة - ۲
رخودة - بضمتین و فتح دال مهمله ع نرمی و نازکی
و فراخی عار زانی و فراخی زندگانی و الفعل من نصر - ۲
رخوصة - بضمتین و فتح صاد مهمله ع نازک اندام شدن - ۲
رخوفة - بضمتین - و فتح فا ع تنک و سست گردیدن خمیر - ۲
رخوه - بالکسر و فتح واو . ع دردی است که اندام
راست گرداند از شرح نصاب و در اصل لغت بمعنی نرمی
و سستی است و حروف رخوه چندی از حروف تهجی
که بنرمی از زبان بر آیند و آن در رخو گذشت - غ
رخی - کسخی ع مرد فراخ زیست رخاخ مثله - ۲

رخیدن - بروزن رسیدن . ف بمعنی نفس زدن
باشد برای حمل بار گران و مشقت آن - ن
رخیص - بصاد مهمله کامیز ع ارزان و نرم و نازک جامه ها
و مرگ زود کش - ۲
رخیفة - کسفینة - ع خمیر تنک و سست و مسکه تنک
رخاف بالکسر جمع ۲
رخیم - کامیز ع کلام نرم و آسان و نام مردی
و وادی است و دختر نرم و آسان گوی و سست آواز
و نیز کنایه از زاهد - اغ
رخیمة - کسفینة ع دختر نرم و آسان گوی - ۲
رخینه - بروزن کمینه . ف بمعنی رشینه است که
صمغ درخت صنوبر باشد و بعربی راتینج خوانند و بعضی
گویند راتینج لغتی است رومی و بعضی دیگر گویند معرب
رخینه است - ر ه
رد - بفتح رای مهمله بدال مهمله زده . ف . دو معنی دارد
اول دانا و خردمند فردوسی گفته ع بپرده درست این
سخن را بجوی - به پیش ردان آشکارا مگوی + دوم بمعنی
شجاع و دلاور فردوسی گفته ع بپوشید درع سیاوش
رد + زره را گره بر کمر بند زد + ن
رد - بالفتح و تشدید دال مهمله ع ردی و زبون و هیچکاره
مخالف سنت و گرفتگی زبان یقال فی لسانه ردة
ای حبسة و بالکسر عماد هر چیزی و قوام آن و نیز ردّ
باز گردانیدن و باز گشتن و باز آوردن و بمعنی ردّه و قبول
نکردن و منسوب بخطا کردن و باز گردانیدن جواب انگشتری
دست رد از مرکبات - ام ب غ
ردء - بالکسر ع یار قال الله تعالی ارسله معی
ردءا یصدقنی - و فزونی پیوسته و تنگبار گران
و بالفتح یاری گردانیدن کسی را و یار کسی گردیدن و قوت
دادن و عماد ساختن کسی را و ستون نهادن دیوار را و
سنگ انداختن و نیک سیاست نمودن شتر از ا - ۲
رداء - بالکسر و المد ع . چادر ردیة مثله و شمشیر و کمان
و عقل و جهل و هر چیز که زینت دهد یا عیبناک گرداند از لغات
اضداد است و رام و حمل و یقال هو غمر الرداء یعنی

او بسیار احسان و فراخ عطیه است و خفیف الرداء
کم عیال و کم دام - ۲
رداءة - بالفتح و فتح همزه ع تباهی و تباه شدن و الفعل
من کرم - ۲
ردا بیعش . ف . کنایه از زاهد و درویش - از فرهنگ
زلیخای جامی -
رداة - بفتحتین ع سنگ بزرگ ردی جمع - ۲
رداح - بجای حطی کسحاب ع زن گران سرین و کاسهٔ
بزرگ و لشکر گران و درخت بزرگ سبز ورق فراخ شاخ
و شتر گرانبار و تغارهٔ از سنگ یا از چوب که در آن جامه شویند
و غسل کنند و گوسپند بزرگ سرین و ممتنه بزرگ و سخت
ردح - ککتب جمع - ۲
رداحة - بفتحتین و فتح حای حطی ع خانه که برای کفتار
بنا کنند - ۲
رداد - بالکسر و الفتح هر دو دال مهمله - ع باز کردن اسم است
ردّ را و ردّاد کشداد اسم مجبری است
ینسب الیه یقال لکل مجبر ردّاد - ۲
ردادع - بعین مهمله ککتاب ع گل تنک و آب و نام
آبی است و بالفتح شهری است به یمن و بالضم اثری
از بوی خوش که در مالیده باشند بجای و باز گردان کردن
بیماری و درد هفت اندام - ۲
رداعة - بالکسر و فتح عین مهمله ع خانه مانندی است
که جهت شکار گرگ و کفتار بنا سازند - ۲
رداغ - بغین معجمه کجبال ع جمع ردغة بالتحریک
و نیز بالفتح و سکون ثانی آب و گل تنک و گل از سخت - ۲
رداف - ککتاب ع . جای بر نشست ردیف بر ستور - ۲
ردافة - بالکسر و فتح فا ع کار ردیف یعنی ملک
مانند خلافت - ۲
ردافی - کحباری ع . سپس سوار نشیننده واحد و جمع
در وی یکسان است و سرود گویان شتر و یاری گران - ۲
رد العجز علی الصدر - عجز آخر بیت است یعنی قافیه
و صدر اول بیت و این صنعت چنان است که در صدر لفظی
آورند و در عجز همان را اعاده کنند بر نمط محمود و این ماشت

نوع دارد هر نوعی مشتمل بر دو قسم نوع اول لفظی که در صدر واقع شده همان لفظ در عجز آرند قسم اول آنکه در هر دو لفظ هیچگونه تغیر و تبدیلی نباشد مثالش رشید وطواط گوید ؎ قرار از دل من بود آن نگار ٭ بدان طرهٔ عنبرین بیقرار ٭ شیخ علی نقی کمره ؎ آه چو از سینهٔ گناه برآید ٭ از دل رحمت هزار آه برآید ولہ ؎ بشب ماند نقی را روز در بیماری هجران ٭ با آن روشن که من دیدم عجب گر تا بشب ماند ٭ قسم دوم آنکه هر دو لفظ متحد الصورت و متغائر المعنی باشد و این الطف است رشید وطواط گوید ؎ نگار است رخسارهٔ من بخون ٭ ز هجران رخسارهٔ آن نگار ٭ دیگری گفته ؎ منال از ستم فقر زانکه در همه حال ٭ به است گنج قناعت ز گنج مال و منال ٭ نوع دوم از انواع هشتگانه لفظی که در عجز واقع شده در وسط مصرع اول باشد قسم اولش آنکه در صورت و معنی مغایرتی نباشد مثال ؎ اگر بتگر چنان پیکر نگارد ٭ مریزاد آن خجسته دست بتگر ٭ وگر آزر چو تو دانست کردن ٭ درود از جان من بر جان آذر ٭ علی نقی کمره ؎ نگردی گرد خاک من که غم بعد از هلاک من ٭ چو مرغ آشیان گم کرده گردد گرد خاک من ٭ قسم دوم آنکه هر دو لفظ در صورت مشاکل باشند و در معنی متباین ؎ از دل هزار ناله برآید بوقت صبح ٭ بر شاخ گل چه خوش کند آن نالهٔ هزار ٭ نوع ثالث هر دو لفظ از کلمه بعینها مشتق باشند و در اصل معنی موافق اما در صورت تفاوتی باشد قسم اول نوع ثالث لفظی که در اول بیت است در عجز باشد مثال ؎ بیازردی مرا بی هیچ حجت ٭ ز من هرگز ترا نابوده آزار ٭ کمال اسمعیل گفته ؎ صاحب ارے زنده شود برد ر تو ٭ باشد او نیز یکی از اصحاب ٭ قسم ثانی لفظی که در عجز است در وسط مصرع اول باشد حکیم عنصری گفته ؎ تا جهان بود ست کس بر باد نفشاندست مشک ٭ زلف یارم هر شبی بر باد مشک افشانده است ٭ مراد افشانده و افشان است نوع چهارم همچنان است که سوم الا آنکه هر دو لفظ واقعه صدر و عجز با وصف توهم اشتقاق از یک کلمه در معنی مختلف باشند و این نوع را شبه اشتقاق نامند قسم اول آنکه یکی در صدر و دوم در عجز باشد مثالش ؎ حصر خفای عشق و نهان جمال تو ٭ نتوان گماشت بر فلک نیلگون حصار ٭ قسم دوم آنکه از هر دو لفظ شبیه الاشتقاق یکی در وسط مصرع اول و دوم در عجز واقع شود مثال ؎ تو بی نظیر جهانی و من نظر نکنم ٭ بجا نبت که ندارد رخ تو تاب نظر ٭ نوع پنجم آنکه لفظی که در آخر مصرع اول است همان لفظ بعینه در عجز بیاید قسم اول آنکه هر دو لفظ در صورت و معنی موافق باشند و هیچگونه تفاوتی مابینهما نباشد این بیشتر در مطالع غزلیات مردف واقع شود و قسم دوم آنکه هر دو لفظ در صورت موافق و در معنی مخالف باشند عبد الواسع جبلی گفته ؎ زهی آفاق را سلطان زهی ایام را مولی ٭ زهی گردون ترا چاکر زهی گیتی ترا مولی ٭ مرزا عبد الواقف گفته ؎ سر شد واقف تیغ او که چون از سر گذشت ٭ از زبان تیغ می باید شنید این سرگذشت ٭ ظهوری گوید ؎ ای در روش شهنشهی جفت نطاق ٭ گردون بدرت ز کهکشان بسته نطاق ٭ هنگام سلام پیش ایوان تو چرخ ٭ نازد بجواب گوشهٔ ابروی طاق ٭ نوع ششم آنست که لفظی که در عجز باشد در ابتدای مصرع دوم بود داعی والد ضمیری گفته ؎ آمدی رفت ز دل صبر و قرارم منشین ٭ منشین تا بخود آید دل زارم بنشین ٭ خان آرزو ؎ بر پیری آنکه اول از برم رفت ٭ جوانی بود نامِ او جوانی ٭ آصف خان جعفر گفته ؎ ای جسته ز ما برسم و عادت ساعت ٭ لوراک وصال را چه حاجت ساعت ٭ از وصل کند کسب سعادت ساعت ٭ ساعت چه کنی بهانه ساعت ساعت ٭ مراد مصرع چهارم است و قسم دوم تطابق صورت و تخالف معنی آن هر دو لفظ است مثال ؎ نگار کرد رخ من بخون دیده نگار ٭ کنار داد بیکبارگی مرا ز کنار ٭ نوع هفتم مشتق بودن آن هر دو لفظ است از یک لفظ قسم اول وقوع یک لفظ است در آخر مصرع اول و دوم در عجز ؎ نسازی بوصل خودم گرچه خاص ٭ باغیار یاری مورز اختصاص ٭ کمال اسمعیل گفته ؎ رای تو در همه اندیشهٔ مصیبت ٭ خصم تو در همه احوال مصاب ٭ قسم دوم از هر دو لفظ موصوف اول در اول مصرع ثانی و ثانی در آخر مصرع ثانی چنانکه عنصری گوید ؎ خادم او باش تا مردان ترا خدمت کنند ٭ سائل او باش تا شاهان کنند از تو سوال ٭ نوع هشتم شبه اشتقاق هر دو لفظ و نبودن آن از مشتق منه واحد و اختلاف آن در معنی قسم اول یک کلمه از آخر مصرع اول و دوم در آخر مصرع دوم باشد شاعر گوید ؎ نظر گر کند دیدهٔ من بغیر ٭ غلط ٭ بریزم روان خون او را ز غیرت ٭ شیخ علی نقی کمره ؎ باز در دوران چرا این ماجرا است ٭ ماجرای این چنین با ما چرا است ٭ قسم دوم لفظی که در اول مصرع دوم باشد در آخر آن نیز بود مثال ؎ هر که آب و تاب رخسار عرقناک تو دید ٭ چشمهٔ خورشید را دیگر نمی آرد بچشم ٭ از مطلع السعدین و ارسته۔

رَدَّام ـ کغراب ع. تیز و مرد بی خیر و تیز دادن الفعل من نصر۔ ۲

رِدَان ـ بالفتح. ف جمع رد که بمعنی خردمند باشد و سند آن در رد گذشت ـ ن ف

رِدَادَه ـ بالکسر و های هوز در آخر ع جمع رَدْهَة بفتح اول و ثالث مغاکی در زمین بلند درشت یا در سنگ که آب در وی گرد آید ـ ۲

رَدَائَة ـ بفتح اول و فتح همزه که حرف چهارم است ع فاسد و زبون شدن و تباه گشتن ٭ از منتخب و صراح ـ غ

ردای نیل ـ بکسر نون و سکون تحتانی و لام ف. کنایه از آسمان است و شب را نیز گویند ـ ر ه

رَدْب ـ بالفتح و بای موحده در آخر ع راه سربسته ـ ۲

رِدَّة ـ بالکسر و فتح دال مشدد ع برگشتگی از دین جز آن و پر شدن از شیر پیش از زادن و در آمدگی زنخ و آواز کوه و دوباره آب خوردن شتر آن و نیز رِدَّة باز گردانیدن و قبول نکردن و منسوب بخطا کردن و باز گردانیدن جواب و بالفتح فاسد و زبون شدن ـ ام

رَدَج ـ بفتحتین و سکون جیم ع سرگین بره و بزغالهٔ نوزاد و سرگین اسپ کره و مانند آن که هنوز چیزی نخورده باشند و آن مانند عقی است مر کودک را ـ ۲

رَدَجَان ـ بالتحریک ع رفتن و گذشتن ـ ۲

رَدْح ـ بالفتح و حای حطی در آخر ع در دانک و پارهٔ خانه را در دامن خیمه و سپس خرگاه در آوردن و گرد اگرد خانه را بگل گرفتن و یقال ما صنعت فلانة فیقال سکت و رَدَحَت یعنی بسیار و زند آورد و ثابت و بر جای ماند در خانهٔ شوی و رَدَح بفتحتین زمانه دراز و منه آقام عِنْدَهُ رَدَحًا مِنَ الدَّهْر و رُدُح ککتب جمع رِدَاح کسحاب زن گران سرین و کاسه بزرگ

ونفته بزرگ وضخمت - ۲
ردحة - بضم اول وفتح ثالث ع پاره زائد که در دامن
خیمه یا سپس خرگاه در آرند یا پرده که در آخر خیمه بیفزایند
وفراخی ومنه لك عنه ردحة ای سعة - ۲
ردخ - بالفتح وخای معجمه ع سر شکستن وهر چیز که
میان کاواک باشد والفعل من فتح وبفتحتین گل تنک - ۲
رُدُح - بضمتین وسکون ثانی ع مردم زشت - ۲
ردزده - بفتح اول وثالث ف بمعنی مردود ومدبر چنانچه
گفته ع کسیکه ردزده گشت روز حشر او را شفاعت
همه پیغمبران ندارد سود - ب
ردس - بالفتح وسین مهمله در آخر ع سنگ انداختن
وکوفتن دیوار را بمرداس وکوفتن زمین را وهموار کردن وکوفته
ریزه کردن سنگ را بسنگ - ۲
ردع - بالفتح وعین مهمله ع گردی از زعفران یا از رنگی
از رنگ وبوی زعفران یا خون واثری از بوی خوش در بدن
واثر گرفتن از رنگ وبوی چیزی ونیز ردع ع باز داشتن
کسی را ورد کردن وباز ایستانیدن از چیزی وکشاده کردن
گریبان خود را ودر مالیدن وآلوده ساختن چیزی بجای
وزدن پیکان تیر را بزمین تا بجای خود نشیند وجماع
کردن با زن وبرگردیدن گونه - ۲
ردغ - کتکف وسکون غین معجمه ع جای گلناک وردغ
بالفتح جمع ردغه بالتحریک ونیز بسکون دال آب وگل تنک و
گل زار سخت - ۲
ردغة - بالتحریک ونیز بسکون ثانی ع آب وگل تنک
وگل زار سخت ردغ کسحب وخدام ورداغ کجبال
جمع ونیز ردغة بالفتح وبفتحتین زردابه دوزخیان - ۲
ردف - بالکسر ع پس سوار نشینده وهر چه در پس
چیزی لازم باشد وستاره است نزدیک نسر واقع وانجام
بد از کاری وبا معنی بکسرتین هم آمده وسرین وکوهی است
وشب وروز جلیس پادشاه که بطرف دست راست
نشیند ودر کل مصالح تا نشست وبرخاست وخوردن
وآشامیدن وبالجمله در هر کار دوم ملک باشد وچون
ملک بجنگ رود او بجایش نشیند ویکی از حروف
علت ساکن که پیش از حرف روی بی فاصل آرند در شعر
وردف - بالفتح پس وی کردن کسی را وپیرو او شدن
بفتحتین هم آمده - ۲
ردفان - بالکسر ع روز وشب - ودر قول لبید که
در وصف کشتی گوید ع فالتام طائفها القدیم
فاصبحت + مال یقوم دراها ردفان + دو ملاح
اند که در آخر کشتی باشند وردفان بالتحریک موضعی است - ۲
ردفی - کسکری ع گوسپندان ریزه که در خلیف گرما
در آخر نتاج گوسپندان زاده شده باشند - ۲
ردك - بالفتح وبفتحتین ع فعل آن نیامده ومستعمل
ازان جاریة رودکة ومرودکة - دختر نوجوان
خوبصورت وغلام رودك ومرودك کودک نوجوان
خوش شکل - ۲
ردکا - بفتح اول وسکون ثانی وکاف بالف کشیده بلغت
ژند وپاژند بمعنی راست ودرست باشد که در مقابل کج و
دروغ است - ره
رد کردن - بالفتح ف در اصل بمعنی باز گردانیدن است
وبمجاز بر قی واستفراغ اطلاق کنند اشرف ع ای آنکه خاطر
تو همه فکر بد کند + هر رطب یابسی که شنید است رد کند + ب
ردم - بالفتح ع دهی است به بحرین وموضعی است بمکه در بنی
قراد را ومنسوبست بسوی بنی جمح وانچه بر افتد از دیوار ویران
وشکسته وسد یاجوج وماجوج وآواز کمان یا عام است ومرد
بخیر وتیز ونیز ردم - بند کردن در را وبر آوردن رخنه را
ومحکم کردن تمامه آن یا سه یک یا ردم - زاید از صداست
ودر پی کردن جامه وبه بانگ آوردن کمان را وساکن برجای
ماندن سحاب وبرگ آوردن وسبز گردیدن درخت بعد خشک
شدن وجاری وروان گردیدن چیزی وبفتحتین بندش
رخنه اسم است ردم را ردوم بضمتین جمع ورُدُم
بضمتین جمع ردیمة - کسفینة کرانه دو جامه بهم دوخته
ونیز جمع ردیم - جامه کهنه وردم بالکسر موضعی است - ۲
ردمة - بکسر اول وفتح ثالث ع انچه باقی ماند در خنور خرما - ۲
ردن - بالفتح ع آواز گرفتن سلاح بریکدیگر ودو کردن
وبریکدیگر نهادن رخت وبرهم تافتن والفعل من نصر وباضم
تریز وبن آستین اردان جمع ونیز درزم ولغزان وردن
بفتحتین تنکی یا پوست تنک که بروی شتر بچه در کشیده یا بچه
بیرون آید از رحم وقت زادن ونیز ردن - پر گرفتن ودر
در کشیده شدن پوست بر اندام - ۲
ردنجو - باجیم بر وزن سمن بو ف نام کرمی است سفید
رنگ بزردی مایل که پشمینه وپارچه را که در زمین باشد خراب
کند وتازی آنرا ارضه گویند ودر فرهنگی بجای دال لجیم
واوهم از نظر گذشته - کار
ردوبل - بفتح اول وضم ثانی وواو عاطفه وبای عربی
مفتوح وسکون دال مهمله ف سخنهای کج وکج که در حالت
بحث ومکابره بر زبان آرند - غ
ردوس - بسین مهمله در آخر کصبور ع مرد سنگ اندازنده
وسیار رانده وردیس کسکیت کذالك فیهما - ۲
ردوم - بضمتین ع جمع ردم بفتحتین بندش رخنه - ۲
رده - بفتح اول وثانی ف بمعنی صف مطلقا وچینه
دیوار وهر چینه را یک رده گویند فردوسی بمعنی صف
نگر گفته ع رده برکشیدند هر دو سپاه - ن
رده - کتکف ع مرد نیک سخت استوار خلقت
ستیهنده که مغلوب نشود ورده بالفتح جمع ردهة
بفتح اول وثالث مغاکی در زمین بلند درشت یا در سنگ
که آب در وی گرد آید ونیز رده سنگ انداختن کسی را
وبزرگ وکلان ساختن خانه را وبشجاعت وجوانمردی
مهتر شدن قوم را - ۲
ردهة - بفتح اول وثالث ع مغاکی در زمین
بلند درشت یا در سنگ که آب در وی گرد آید ردهه
بالفتح ورداه بالکسر ورده بالضم وتشدید دال مفتوح
جمع وشیئی مانندی از زمین درشت سنگناک رده
بفتحتین جمع وخانه بزرگترین خانها وهر سنگ که در وی آب باشد
وآب برف وجامه کهنه بد باف ومدفن بشر بن ابی حازم - ۲
ردی - بالفتح ع هلاک شدن ونیز ردی ردیان
بالفتح جهجهان رفتن اسپ یا نوعی از رفتار میان رفتن
ودویدن وجهجهان زاغ ویکپای بر داشته بپای
دیگر جهجهان رفتن دختر در وقت بازی وشکستن

چیزیرا ویزه کردن و بسیار شدن گوسپندان کسی و فرزون شدن سال کسی بر پنجاه و کوفتن کسی او سنگ انداختن کسی را و برفتن کسے و منه ما ادری این ردی ای ذهب و فرو افتادن در چاه و ردی بالفتح والقصر هلاکی و ردّی بالضم و تشدید ثانی و باخر الف بصورت یا زن مطلقه که بخانه مادر و پدر خود باز گردد و ردی بفتح اول و کسر دال و یای مشدد بر وزن فعیل ضد جید و بتشدید دال مکسور خطاست از منتخب اللغات ۲ غ

ردیء — کامیر ع. تباه و هیچکاره اکر ردیّا بدون همزه جمع —

ردی الکیموس — ع. غذای که در وی خلط غیر معتدل القوام والکیفیة پیدا شود — غ

ردیة — بکسر اول و فتح ثالث. ع نوعی از برافگندن چادر ومنه هو حسن الردیة — ۲

ردید — بهردو دال مهمله کامیر ع ابر باران نخته — ۲

ردّیدی — بالکسر دال مشدده مکسور و سکون تحتانی و باخر الف بصورت یا. ع. باز گردانیدن — ۲

ردّیس — بسین مهمله در آخر کسکّیت. ع. مرد سنگ انداز و بسیار راننده و ردوس کذلک — ۲

ردیع — بعین مهمله کامیر ع تیر پیکان فتاده — ۲

ردیغ — بغین معجمه کامیر ع. آنکه همه قران خود را انداز و کول آن

ردیف — کامیر ع کسیکه بر یک اسپ پس سوار نشیند و در لطائف نوشته پس دیگری سوار شونده ماخوذ از ردف که بالکسر بمعنی سرین است ردافی کسکارای جمع و بمعنی لفظ مکرر که در آخر مطرعها و ابیات آید و ستاره ایست دیگر نزدیک نسر واقع و ستاره که از مشرق بر آید بعد فرو شدن رقیب آن در مغرب و آنکه تیر خود را بیار دلعد پیروزی یکی از الیسار یا دو از انها و نخواهد که تیروی را در تیرهای خود در آرند و ستاره ناظر و مقابل ستاره طالع — ۲

ردیف سرطان — ع. کنایه از برج اسد — غ

ردیو — کامیر غ. نام دلاوری سمی لعظم خلقه و نیز بمعنی جامه کهنه ردم گکتب جمع — ۲

ردیمة — کسفینة — ع. کرانه دو جامه بهم دوخته ردم ککتب جمع — ۲

ردینة — کجهینة. ع. نام زن سمهره و هرد و نیزه دار است میکرد ندی و از ینجاست که گویند قناة ردینیة و رمح ردینی یعنی منسوب بردینه — ۲

رذّ — بالفتح و تشدید ذال معجمه ع باران نم داذ بارید آسمان ۲

رذاة — بالضم و ذال معجمه بالف کشیده. ع. جمع رذیّ کغنی بیمار گران از بیماری و ضعیف و سست از هر چیزی و شتر لاغر از رفتن و فرو مانده براه — ۲

رذاذ — بهردو ذال معجمه کسحاب. ع. باران نم ریزه و هو فوق القطقط — یا باران پیوسته ریزه که بغبار ماند — ۲

رذال — کغراب. ع. ناکس و فرومایه و بلایه از هر چیز آرذلة جمع یا آنکه بهتر و چیده آنرا گوفته باشند رذالة بالضم مثله — ۲

رذالة — بضم اول و فتح لام. ع. ثقل چیزی که خلاصه آن ازو کشیده باشند کما فی القاموس و مجازا بمعنی ناکس و فرومایه و بفتح اول نیز آمده در ینحالت مصدر است بمعنی ناکس و فرومایه شدن کما فی القاموس والمنتخب در ینصورت اگر بقیاس زاید علال مصدر بمعنی صفت گرفته بمعنی ناکس و فرومایه گویند جائز باشد چنانچه در مدار بالضم و در کشف بالفتح است ق

رزالة — بکسر اول و زای هوز چنانچه شهرت گرفته باین معنی در هیچ کتاب یافته نشده — غ

رذام — کغراب. ع. روان از هر چیز یا مرد ناکس — ۲

رذاوة — بالفتح. ع بیمار و ضعیف و سست گردیدن ۲

رذایة — بالفتح و فتح تحتانی. ع. بیمار و ضعیف و سست گردیدن — فس

رذائل — بفتح اول و کسر همزه. ع جمع رذیلة بالفتح و کسر ثانی ناکسی و فرومایگی و اقم الرذائل — کنایه از جهل و نادانی مقابل اتم الفضائل که کنایه از علم و دانائی است — غ فس

رذل — بالفتح. ع ناکس و فرومایه و بلایه از هر چیزی رذال و رذول جمع رذال مثله و نیز رذل بالفتح ناکس و فرومایه گردانیدن کسی را حرف ذوّل — فرومایه لغت است از آن — ۲

رذلاء و رذالی — کفضلا و حباری. ع جمع رذیل کامیر ناکس و فرومایه و ردی و هیچکاره از هر چیز — ۲

رذم — بالفتح. ع. روان از هر چیز یا مرد ناکس و یک کاسه که از سرش بریزاند و نیز رذم روان گردیدن بینی کسے و بفتحتین پریشان و متفرق و کهنه و ردی و بیرون شدن آب از سر دیگ و نیز رذم جمع رذوم — کصبور کاسه پر که آب و مانند آن از سرش بیرون آید و باین معنی بضمتین هم آمده ۲

رذمان — محرکة. ع. جماعت اندک یقال هو فی رذمان من الناس — یعنی او میان مردمان است که اندک اند و نیز رذمان روان گردیدن بینی کسے — ۲

رذول — بضمتین. ع جمع رذل — بالفتح ناکس و فرومایه و بلایه از هر چیزی — ۲

رذولة — بضمتین و فتح لام. ع ناکسی و فرومایگی و ناکس و فرومایه شدن رذالة مثله — ۲

رذوم — کصبور. ع. سائل و روان از هر چیز و استخوان که مغز آن روانه باشد و کاسه پر که آب و مانند آن از سرش بیرون آید رذم ککتب و رذم بفتحتین جمع — ۲

رذومة — بضمتین و فتح میم. ع نوعی از رفتار اسپ تازی ۲ فی

رذیّ — کغنی. ع. بیمار گران از بیماری و ضعیف و سست از هر چیزی و شتر لاغر از رفتن و فرو مانده براه رذیّة مونث در همه رذایا — و رذاة — جمع — ۲

رذیل — کامیر ع. ناکس و فرومایه و ردی و هیچکاره از هر چیز رذلاء کفضلا و رذالی کحباری جمع — ۲

رذیلة — بفتح اول و کسر ثانی و فتح لام. ع. ناکسی مقابل فضیلت و زن ناکس و فرومایه — اغ

رز — بالفتح و سکون زای هوز. ف. رنگ کننده چون رنگرز و امر برنگ کردن و انگور و دختر رز یعنی انگور و شراب و بمعنی باغ نیز آمده حکیم منوچهری گفته ــ چو شمشیر تو رنگرز من ندیدم ✦ که رنگ سیه را کند ارغوانی ✦ رنگرز را رنگریز هم گویند حکیم اسدی طوسی گفته ــ شد از بیم جهان چو برگ رزان ✦ سر تیغ چون دست وشی رزان ✦ حکیم منوچهری در صفت رز گوید و تاک راستوده ــ بنگر این رز و آن پایک رز داران ✦ در هم افگنده چو ماران زبر ماران ✦ دست در هم زده چون یاران در یاران ✦ برگهای رز چو پای خشنیساران ✦ هم بمعنی باغ انگورستان گفته ــ دهقان بسحر گاهان کز خانه بیاید ✦ نه هیچ بیاساید و نه هیچ بیاید ✦ نزدیک رز آید در رز را بگشاید ✦ تا

دختر رز را چه بکار است و چه شاید + مؤلف گوید که ازین دو بیت
فردوسی که در باب رستم و اسفندیار گفته معلوم میشود که بمعنی
زهر نیز آمده از قول سیمرغ حکیم رستم گوید ؎ بزه کن کمان را
واین تیر گز + بدینگونه پرورده آب رز + هم گوید ؎ کمان را
بزه کرد و آن تیر گز + که پیکانش را داده بود آب رز +
و رزان جمع رز و بمعنی رنگ کننده حکیم اسدی گفته ؎
خزان بد که برگ ریز رزان + جهان سبز و بیرم برزدی زان
و آنرا رزنده نیز گویند و برین قیاس رزیده رنگ کرده چهانگیری
بمعنی ریزان آورده و مولوی گوید ؎ کاندران خشک بیابان
تو رزان چشمهٔ حیوان + دو هزاران گل خندان ز دل
خاره برآید + ل ن

رَزّ - بالفتح و تشدید زای هوز ع. سپوختن و فرو بردن
ملخ دم خود را در زمین تا خایه نهد و خسته کردن کسی را بنیزه
و نیکو کردن زمین در را و ثابت و استوار کردن چیزی را در چیزی
و بانگ کردن آسمان و رُز بالضم برنج و بالکسر آوازی
که از دور آید رِزّ یزلی کذ تیلی امثله یا عام است یا آواز
تند ریا بانگ شتر - ۲

رُزْء - بالضم ع. مصیبت ارزاء - جمع و نیز
رُزْء رسیدن خیر و رسیدن چیزی - ۲

رَزاح - بالفتح و حای حطی ع. افتادن از ماندگی
و لاغری و لاغر گردیدن - ۲

رَزاحی - بالفتح و آخر الف بصورت یا ع. شتران
لاغر - ا ف

رَزازا - بهر دو زای هوز کسحاب ع. قلعه ایست - ۲

رِزاغ - بغین معجمه کجبال ع. جمع رَزَغة محرکة
گلزار و لالستان - ۲

رَزّاق - بالفتح و تشدید زا ع. رزق دهنده و آن اسمی است
از اسمای حق سبحانه تعالی - ف س

رَزاقِیّ - بفتحتین و کسر قاف و تشدید تحتانی ع. مصری - ۲

رِزام - بالکسر ع. مرد درشت سخت و رِزام
بن مالک آو ابن حنظله - پدر قبیله است از تمیم
و بالضم بر زمین ماندن شتر از لاغری و گرد آوردن
چیزی را در جامه - ۲

رِزان - بالکسر ع. جمع رِزْن - بالفتح جای بلند هموار
که آب ایستد بروی و نیز جمع رِزْنة - بالکسر جای گرد آن
آب و رَزان - بالفتح زن باوقار - ۲

رزان - بالفتح. ف. جمع رز که بمعنی انگور باشد و نیز
رزان رنگ کننده - ک

رَزانة - بالفتح و فتح نون ع. بردبار و صاحب وقار گردیدن - ۲

رَزایا - بالفتح و تحتانی بالف کشیده. ع. جمع رَزِیّة
کنقیصة مصیبت و کمی و عیب - ۲

رَزَب - بالفتح و بای موحده در آخر ع لازم گرفتن
و از جای نرفتن - ۲

رزبان - بالفتح بروزن یزدان. ف. پرورندهٔ رز یعنی
تاک انگور ابو شکور بلخی گفته ؎ بیار انچه بکردار دیده بود
نخست + روان روشن ببستد بقهر از ورزبان + از آنچه
قطرهٔ آن کر و فر چکد بزمین + ضریر گوید چشم من است
مرده روان + منوچهری گفته ؎ رفت رزبان چو رود
یتر بیتر تاب همی + بر رز اندر بشتاب از ره دولاب همی +
هم او گفته ؎ رزبان رفت سوی رز بسحر گاهان + گوئیش
بود همیشه سوی رز خواهان + ن

رَزْبُر - بالفتح و سکون زا و ضم موحده و سکون رای
مهمله. ف. آله رز و تاک بریدن باشد - فس

رَزّة - بالفتح و تشدید ثانی مفتوح. ع. زرفین در - ۲

رَزَح - بالفتح و حای حطی در آخر ع. نیزه زدن کسی را
و خسته کردن و مُرزَح کمکرم جمع رَزاح کصاحب
شتر افتاده از لاغری - ۲

رَزَخ - بالفتح و خای معجمه ع. درخستن به نیزه و دامن
بن نیزه - ۲

رزد - بالفتح و سکون زای معجمه و دال مهمله. ف. پرخوره
شکم خوار را گویند - سر ا ن

رُزْداق و رُستاق و رُسداق - گلهم بالضم ع
معرب روستا رساتیق جمع - م

رزده - بفتح اول و دال مهمله. ف. پنهان مانده
و کوفته و آزرده و رزد بالفتح بحذف ها شکم خوار را گویند - ن

رَزْدَقة - بفتح اول و ثالث و سکون زای معجمه اول و فتح
زای ثانی ع. جنبانیدن و برابر کردن بار را - ۲

رَزِغ - بغین معجمه ککتف ع. مرد افتاده و فرو شده در گل
و در دشواری و بفتحتین مصدر کسمه و نیز بفتحتین جمع رَزَغة
محرکة گلزار و لالستان - ۲

رَزْف - بالفتح ع. بانگ کردن - ۲

رِزْق - بالکسر ع. روزی و هر چیز که از آن نفع برداشتند
و مرسوم و بمعنی باران و منه قوله تعالی و ما انزل الله
من رزق - و بمعنی شکر آرزاق جمع و بالفتح روزی دادن
و شکر کردن کسی را لغت ازدی است و نیز رزق بالفتح
بمعنی دادن و با معنی بالکسر هم آمده و نفع بخشیدن - ۲

رَزْقة - بفتح اول و ثالث. ع. یکبار دادن رَزَقات
بالتحریک جمع و رزقات الجند و ارزاقهم
رزق و مرسوم ایشان - ۲

رزق هوائی - بفتح ها و واو بالف کشیده. ف. روزی غیر
مترقب که بی توسط اسباب برسد طالب آملی ؎ که مستی
طفل ازان رزق هوائی + شوند آسوده از انگشت خائی ب

رَزْم - بالفتح ع. یکبار خوردن و غالب آمدن بر حریف خود
و بر نشستن بران و موضعی است بدیار مراد و خوارزم شهریست
قیل اصله خوار زم باضافت خوار الی رزم مخفف
و مُرزم - کمکرم ثابت و قائم بر زمین چو شیر بشیند - ۲

رزم - بالفتح. ف. جنگ و پیکار و بالفظ برانگیختن و راندن
مستعمل و سپین کنایه از ظفر یافتن بود میر معزی ؎ چو رزم
راندی بر کام خویشتن یکچند + ببزم نیز طرب جوی و کام
خویش بران + نظامی ؎ برانگیخت رزمی چو بارنده
میغ + بگرگش زپیکار و باران زتیغ + و رزم بزبان خوارزمی
هیمه و هیزم طعام پختن را نیز گویند و رزم بفتحتین یعنی رنگ
کنم نظامی گفته ؎ برانکس که جانش بآهن گرم + بسی
جا چها در سکا هن رزم + و بدین قیاس رزیده رنگ
کرده و رزنده رنگ کننده است - ب ا ن

رزم آزما - بالمد. ف. جنگ آزما - فا

رَزْمة - بالفتح اول و ثالث. ع یکبار خوردنی سرد گردیدن
شنا و بفتحتین آواز ناقه از حلق بی دهان گشاده پیش بچه
بر مثال ناله و هو اخفی من الحنین و فی المثل

ارزم

لا خیر في ذمة لا ذمام فيها در حق کسی گویند که وعده کند و بجای نیارد و نیز زمّة بمعنی آواز دادن و بکسر اول و فتح ثالث پشتوارهٔ جامه و ضرب شدید و باین هر دو معنی بالفتح هم آمده — ا

رزم زن — ف. جنگ کننده سندش در رزم ساز بیاید فیا

رزم ساز و رزم افگن و رزم یوز بسین تحتانی و سکون واو و زای هوز و احتمال فوقانی درین خطاست و رزم زن و رزم دیده و رزمخواه کنایه از جنگی و مبارز — واله هروی ع هفتخوانی که بشهنامه ادا کرده حکیم * که ز رویین تن و از پیلتن آمد پیدا * صفدری رزم زنی قلعه کشا ملک ستانی * مندرس قصه او را بنوی کرد احیا * فردوسی ع منوچهر با قارن رزم زن * برون آمد از بیشهٔ نارون * بدان آبگون خنجر نیوسوز * چو شیر ژیان ماند آن رزم یوز * بهر طلایه یکی کینه توز * فرستاد با لشکر رزم یوز * ز آهنگران کاوهٔ پر هنر * به پیشش یکی رزم دیده پسر * قباد آنکه آمد بنزدیک شاه * بگفت آنچه بشنید از آن رزمخواه * پسند آمدش گفت اینک سپاه * سواران رزم افگن کینه خواه * نظامی ع دگر هیچکس را نیامد نیاز * که با آن مانی شود در رزم ساز * — ب

رزمگاه — بکاف فارسی بالف کشیده و های هوز در آخر ف. مصاف و معرکه کلیم ع گر از دل میده تا کی نخون بشوئیم * نی چشم عاشقانیم نی خاک رزمگاهیم * — ب

رزمگیر — بروزن گرم سیر ف. نام روز یازدهم باشد از ماههای ملکی — ن

رزمه — بالفتح اول و ثالث. ف. یک بستهٔ قماش چنانکه انوری گفته ع گر همه یک بدره زر بود داشت و یک رزمه ثیاب * در لغت عربی نیز آورده اند — ن

رزم یازده رخ — بتحتانی بالف کشیده و زای هوز و بضم رای مهمله و سکون خای معجمه ف. رزمی بوده که یازده پهلوان ایران و یازده پهلوان توران دو دو باهم معارض شدند آخر پهلوانان ایران ظفر یافتند از شرح قصائد خاقانی — غ

رزم یوز — بضم تحتانی و سکون واو و زای هوز. ف در رزم ساز گذشت — ن

رزم پوش — بضم تحتانی و سکون واو و شین معجمه ف بمعنی جنگجو آمده چنانکه حکیم اسدی در گرشاسپ نامه گفته ع نه پیدا بد از خون تن رزم پوش * که پولاد پوش است یا لعل پوش * هم او گفته ع برون آمدی باز مصقول پوش * زره پوش در صف شدی رزم پوش * — ن

رزن — بالفتح ع. جای بلند هموار که آب ایستد بروی

رزون و رزان — بالکسر جمع و نیز رزن بدست برداشتن چیزی را تا گرانی و سبکی وی معلوم شود و اقامت کردن در مکان و بالکسر کرانه — ا

رزنة — بکسر اول و فتح ثالث ع. جای گرد آمدن آب

رزان — بالکسر جمع — ا

رزنده — بفتحتین و سکون نون و فتح دال مهمله ف. بمعنی رنگ کننده — فر

رزوان — بالفتح ف. نام جرم فلک زهره — ن

رزوف — بفتح اول و ضم ثانی ع دراز یا کشاده گام و سریع — ا

رزوم — بضمتین ع برزمین ماندن شتر از لاغری و گرد آوردن چیزی را در جامه — ا

رزون — بضمتین ع جمع رزن بالفتح جای بلند هموار که آب ایستد بروی — ا

رزه — بفتحتین و سکون ها. ف. ریسمانی که از لیف خرما تابند و در غایت محکمی است و آنرا سار و نیز گویند و طنابی که بر آن رخت آویزند و رزیدن رنگ کردن است و رژه بزای فارسی همان رزه است بمعنی اول — ن

رزیة — کنقیصة ع. مصیبت و کمی و عیب رزایا جمع — ا

رزیدن — بروزن رسیدن. ف. رنگ کردن — سراج

رزین — بهر دو زای هوز کامیر ع. گیاهی است که بوی رنگ کنند — ا

رززیزی — کدلیلی ع. آواز که از دور آید یا عام است یا آواز تندر یا بانگ شتر — ا

رزیف — بفتح اول و کسر ثانی. ف. بانگ کردن ناقه و شتاب کردن از بیم و شتاب پویه دویدن ناقه و نزدیک شدن کاری و پیش در آمدن کسی را — ا

رزیز — کامیر ع. آواز شیر — ا

رزین — کامیر ع. صاحب وقر و بردبار و نام مردی و چیزی گران مایه با سنگ — ا

رزین — بروزن امین. ف بمعنی محکم و استوار و مضبوط باشد — بر

رژ — بفتح اول و سکون زای فارسی. ف. بمعنی خشم و غضب و ملامت — فر

رژد — بالفتح بروزن وجد — ف. بسیار خوار و حریص در همه چیز را گویند — سراج

رژه — بروزن جه. ف. ریسمانیکه بنایان براستی آن دیوار سازند و آنرا رزه هم نیز گویند و ریسمان که هر دو سر آنرا بر جای بندند و بر آن رخت پوشیدنی و امثال آن اندازند و آنرا سار گویند و عربان شریطه خوانند — سراج

رس — بالفتح و سکون سین مهمله ف بمعنی رسیدن و امر از رسیدن یعنی برس و بمعنی رسنده بچیزی و بدین معنی غیر مرکب مستعمل نیست چون دادرس و فریادرس و بصحرا و بیابان رس امیر خسرو ع گل که بصحرا و بیابان رس است * بلبل او جغد بیابان بس است * و در بعضی محل دست رست بمعنی دسترس دیده شده حکیم عسجدی گفته ع دست مفگن چو دست رستت نیست * کار در خورد شان پستت نیست * و بمعنی رسن و کمند نیز آمده ع از موی زنخ دشمن شه را فلک آرد * هنگام خبه کردن و آویختنش رس * و در فرهنگ گفته گلوبند زنان را نیز گویند و بمعنی میوهٔ خام و شراب خام که قابل خوردن نباشد و گل ناشگفته و طلا و نقره و مس و سیماب و سرب و آهن و هر چیز از فلزات که آنرا گشته باشند و در هندی شیرهٔ هر چیز و هر یک ز فلزات کشته را رس میگویند و جمع آن رساین گویند و نام رودخانه ایست که بارس اشتهار دارد آمده است و تمام رس و نورس و دست رس خانه رس سخن رس زود رس پیغمبر رس نارس تازه رس از مرکبات آنست و بالفتح بمعنی حریص آمده حکیم سنائی گفته ع هر که در دام کس نیفتاد است * عقل شاگرد او چو استاد است * هر که برکس بچیره گرد درس * عیش او تیره دان چو در که کس * استاد فرخی گفته ع رادمردان همه بر درگهش آموخته اند * چو بز رس که بیاموزد با سبز گیاه * و بمعنی محکم و سخت

نیز آمده و بمعنی حریص و الحاذ و اکال انوری گفته ع. هر دری
نیستم چو گربه رس * ابوشکور بلخی گفته ـ رسی بود گویند
سال الرسان * همه سال چشمش بچیز کسان * و بمعنی اول امر
برسیدن و رشتن است یعنی برس ـ ب ن سراج

رس ـ بالفتح و تشدید ثانی ع. ابتدای چیزی و آن
ومنه رس الحمی یعنی اول و چاه بسنگ برآورده و نام
چاه بقیه ثمود که تکذیب نبی خود کردند و دران چاه بند ساختند
تا آنکه مردند یا دهی است و آن قوم را اهل الرس گویند و نام
وادی و نام آبی و حرکت حرفی که بعد الف تاسیس است
یا قبل آن یا فتحه قبل تاسیس و بمعنی پاره از چیزی یقال
بلغنی رس من خبر ای شیء منه و بند کردن و باز داشتن
کسی را و اصلاح کردن میان قومی و افساد کردن از لغات
اضداد است و چاه کندن و در زیر خاک پنهان کردن چیزی
و در گور کردن مرده را و دانستن امور قوم و خبر آنها و فرو بردن
تلخ دم را بزمین تا بیضه نهد و دیدن کسی را و الفعل من نصر
و گذشتن اندیشه بدل ـ ۲

رسا ـ بفتح اول و سین بالف کشیده. ف. بمعنی رسنده
بچیزی و کامل و واصل و بالغ و این مجاز است چون آه رسا
و مصرعه رسا و گلبانگ رسا و کاکل رسا و مژگان رسا و آواز
رسا و فیض رسا و اقبال رسا و افکت رسا و سودای رسا و دنبال
رسا و همت رسا و جز آن کلیم ـ سرم از غصه و از ظل هما
بیزار است * موی ژولیده و سودای رسا میخواهد مصاحب ـ
از حلقه زنجیر محال است رسد نقص * کوتاه نگردد بگره زلف
رساشیفس * وله ـ چشم بازتو دورکه دریده بوی تو *
صد پیرهن نکهت یوسف رساتر است * وله ـ جای
ترحم است بدلهای دردمند * کوتاه عاشقان شب ظلمت
رساتر است * وله ـ هر سبزه خوابیده که در باغ جهان
بود * از خواب گران جست ز گلبانگ صایم * وله ـ
نیم آگاه از زلف رسایش این قدر دانم * که از دلها تراز و
گذشت مژگان رسای او * وله ـ هر حلقه ز کاکل رسایش
چشمی است گشاده بر قفایش * تیزی زبان مار دارد
دنباله ابروی رسایش * تاثیر ـ گلزار کرد روی زمین را
بیک نظر * از همت رسا چمن آرای گریه ام * منیر ـ میکند
گل ز در و بام تو کیفیت تازه * باده حسن تو خوش فیض رسائی
دارد * اسیر ـ بر نمی آید فلک با تیغ تازه * دارد اقبال رسا
مژگان شوخ * وله ـ بخت برگشته ام اقبال رسائی دارد *
ناوک او بدلم رو بقفا می آید * وله ـ اشکم رسا است از ته
دل میکند دعا * در خلوت وصال تو راه سخن مباد * وله ـ
گره ز دست بهر تار زلف کین باب است * ربوده است
ز هر مصرع رسا سخنی ـ ب

رساتیق ـ بفتح اول و کسر تای مثناة ع. جمع رستاق
بمعنی روستا ـ ۲

رساطون ـ بفتح اول و ضم طای مهمله ع. می و شراب
این لغت رومی است مستعمل عرب ـ ۲

رساغ ـ بالکسر و غین معجمه ع. رسن که بر رسغ ستور
جز آن بندند سپس آن بمیخ استوار کنند تا رفتن ندهد
یا عام است و بالضم موضعی است ـ ۲

رسال ـ بالکسر ع. قوائم ستور ـ ۲

رسالة ـ بالکسر و فتح لام ع. کتاب و پیغام و پیغامبری
و باین معنی بالفتح هم آمده و اسم رسالة رحمت است و رسالة
بالفتح نرم رفتن یا نرم رو گردیدن بعیر ـ ۲

رسالت پرست ـ بفتح بای فارسی و رای مهمله ف.
معروف هاتفی گوید ـ بعزت رسول رسالت پرست *
در ایوان قیصر بصفت بر نشست * ـ ب

رساله ـ بالکسر ف. در اردوی هندی بمعنی پاره
از لشکر که زیر فرمان سپهسالاری بود خواه دو صد باشد
خواه دو هزار بعربی جماعتی را از لشکر که از پنجاه تا چهار صد
بود سریة ـ بفتح سین مهمله و کسر رای مهمله و تحتانی
مشدد و تا در آخر گویند و جماعتی را که از صد تا هزار بود کتیبة
بوزن کریمة گویند ـ از نفایس ـ

رساله دار ـ بالکسر ف. کسی که زیر فرمان او
رساله بود و بعربی آنرا قائد ـ بقاف و دال مهمله بر وزن
فاعل گویند قواد ـ بضم قاف و واو مشدد و بالف و دال
مهمله در آخر جمع آن از نفایس ـ

رساله ـ بالضم و بآخر الف بصورت یا ع. گله شتران ـ فر

رسام ـ بالفتح و تشدید سین ع. نقاش و مصور
مشتق از رسم که بمعنی نقش کردن است از کشف و منتخب
و در برهان و کشف نوشته که نام نقاش و نام آهنگر است این
قول هر دو خطا است ـ ع

رسان ـ بروزن کسان. ف. رساننده چنانکه غم ده رسان و مانند آن
رساندن و انداختن چیزی بچیزی ـ معروف و چون
مفعول آن مکرر واقع شود بتوسط یا افاده معنی پیاپی
و تواتر کند چون آب بآب رساندن و آواز بآواز رساندن
و آه بآه انداختن باقر کاشی ـ آه اگر سوختگان آه بآه
اندازد * آورند تا ز نهم چرخ بچاه اندازد * سالک یزدی
ـ بانگ جرس قافله را است روانم * در بادیه آواز بآواز
رسانم * نظام دست غیب ـ بآن رسید که خاک از میان
کناره کند * ز بسکه چشم ترم آب را بآب رساند * ـ ب

رسانه ـ بروزن بهانه. ف. حسرت و افسوس
ناصر خسرو علوی گفته ـ پدرت و برادرت و فرزند و مادر
شد ستند ناچیز و گشتند فسانه * تو پنجاه سال از پس مرگ
ایشان * فسانه شنیدی و خوردی رسانه * ـ ن

رسانیدن ـ ف. در رسیدن بیاید ـ

رسائع ـ بالفتح و کسر همزه و سکون عین مهمله ع. جمع
رساعة ـ بالکسر و فتح عین و دال بافته که زیر دوال
شمشیر باشد ـ ۲

رسائل ـ بالفتح و کسر همزه و سکون لام ع. مکتوبات
و نامها و پیغامها و در لطائف بمعنی پیغامها نان ـ ع

رسایع ـ بالفتح. ف. بمعنی کمال و وصال و بلوغ ـ ن

رسب ـ بفتحتین و سکون بای موحده ع. شمشیر
در گذرنده و ضربة و رسب ـ کصرد ـ نام شمشیر
نبی صلی الله علیه و آله و سلم و مرد عاقل و بردبار ـ ۲

رسپینا ـ بابای فارسی بر وزن تخمینا بلغت ژند و
پاژند فصل پاییز را گویند ـ سراج

رستة ـ بالفتح و تشدید سین مفتوح ع. ستون استوار
و بالضم کلاه ـ ۲

رست ـ بالضم. ف. بمعنی روئید و بر آمد و قسمی از
خاک زمین که در آن گیاه و زراعت شود الوری گفته ـ
ای کریمی که در زمین امید * هر چه رست از بهار دست تو رست *